

BYZANTINOSLAVICA

RECUEIL POUR L'ÉTUDE DES RELATIONS BYZANTINO-SLAVES

PUBLIÉ PAR LA COMMISSION BYZANTINOLOGIQUE
DE
L'INSTITUT SLAVE

RÉDACTEUR ADMINISTRATIF
MILOŠ WEINGART

TOME VIIe

PRAGUE 1937-1938
COMMISSIONNAIRE: «ORBIS», PRAGUE-XII, FOCHOVA 62
IMPRIMERIE DE L'ÉTAT À PRAGUE

BYZANTINOSLAVICA

SBORNÍK PRO STUDIUM
BYZANTSKO-SLOVANSKÝCH VZTAHŮ

VYDÁVÁ BYZANTOLOGICKÁ KOMISE

PŘI

SLOVANSKÉM ÚSTAVĚ

VÝKONNÝ REDAKTOR

MILOŠ WEINGART

VYCHÁZÍ S PODPOROU MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A NÁR. OSVĚTY

ROČNÍK VII.

V PRAZE 1937–1938

V GENERÁLNÍ KOMISI NAKLADATELSTVÍ »ORBIS«, PRAHA XII

TISKEM STÁTNÍ TISKÁRNY V PRAZE

•

OBSAH – TABLE DE MATIÈRES.

ČLÁNKY – ARTICLES.

(D. R. = Deutsches Resumé — R. F. = Résumé français.)

	Str. - Page
M. A. ANDREEVA (Praha): Что такое Восточная Европа и каково ее значение в изложении проф. Ярослава Бидло	25—32
R. F.: Ce qu'est l'histoire de l'Orient Européen et quelle en est l'importance d'après le Prof. Jaroslav Bidlo	31—32
ANTONÍN DOSTÁL (Prostějov): Vid pomocných sloves v staroslověnině	174—183
R. F.: Aspect verbal des verbes auxiliaires en vieux slave	181—183
IV. DUJČEV (Sofia): Un fragment grec de la Vie de St. Romile	124—127
DRAGUTIN KOSTIĆ (Beograd): Бугарски епископ Константин — писац службе св. Методију	189—211
D. R.	211
JOSEF KURZ (Praha): K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnině	212—340
N. L. OKUNEV (Praha): Милешево. Памятник сербского искусства XIII в.	33—107
R. F.: Mileševo. Un monument de l'art serbe du XIII ^e siècle	97—107
A. POGODIN (Beograd): Повесть о хождении апостола Андрея в Руси	128—148
R. F.: Récit du voyage de l'apôtre St. André en Russie	148
A. D. SEDELNIKOV (Moskva): Мотив о рае в русском средневековом прении	164—173
R. F.:	172—173
JOSEF VAJS (Praha): Hlaholice na Rusi. — Novgorodské sgrafity	184—188
D. R.: Glagolitische Schrift in Rußland — Graffiti von Novgorod	187—188
JOSEF VAJS (Praha): Chrabrova apologie »O písmenech« a grafika	158—163
D. R.:	163
JOSEF VAJS (Praha): Kladné a záporné výsledky kritického bádání v staroslovanském evangelním textu	149—157
D. R.:	156—157
V. VALDENBERG (Leningrad): Знакомство Крижанича с греками	1—24
R. F.: Krizanić et les Grecs	23—24

- N. van WIJK (Leiden): Die älteste kirchenslavische Übersetzung der Homilie: εἰς τὸν εὐαγγέλιον τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου 108—123

POSUDKY – COMPTES-RENDUS.

1. Z historie:

- Dr. Alexandr Solovjev a Dr. Vladimír Mošin*: Грчке повеље српских владара. Bělehrad 1936 (TH. SATURNÍK) 341—342
- Острогорски*: Автократор и самодржац. Глас Српске Краљевске Академије. CLXIV. (VL. ROZOV) 342—344
- Dějiny lidstva od pravěku do dneška. Díl druhý: Římské imperium, jeho vznik a rozklad. Díl třetí: Základy středověku. Praha. 1936, 1937 (M. A. ANDREEVA)* 344—347
- Constantin VII Porphyrogénète, Le livre des cérémonies. Texte établi et traduit par Albert Vogt. Vol. I. Texte; vol. II. Commentaire (M. A. ANDREEVA)* 347—350
- Alexander Alexandrovich Vasiliev. The Goths in the Crimea. Cambridge, Massachusetts 1936. (M. A. ANDREEVA)* 350—353
- Vénétia Cottas, Le théâtre à Byzance. Paris 1931. (M. A. ANDREEVA)* 353—355

2. Z filologie:

- Michaelis Pselli, Scripta minora. Edidit recognovitque Eduardus Kurtz, ex schedis eius relictis in lucem emisit Franciscus Drexl. Vol. I. Milano 1936 (K. SVOBODA)* 356
- Neugriechische Volkslieder gesammelt von Werner von Haxthausen. Urtext und Übersetzung hgb. von Karl Schulte Kemminghausen und Gustav Soyter. Münster i. W. 1935. (K. SVOBODA)* 356—357

BIBLIOGRAFIE

podávají: – par:

- M. ANDREEVA, M. WEINGART 358—459
- NEKROLOGY 460—463
- ČASOPISY DOŠLÉ VYMĚNOU 464—466
- REJSTŘÍK. (Sestavila M. A. ANDREEVA) 467—472

SEZNAM PŘÍSPĚVATELŮ VII. ROČNÍKU:

LISTE DES AUTEURS DU VIIe TOME:

Str. - Page

Andreeva, M. A., Praha	25—32; 344—355; bibl.
Dostál, Antonín, Prostějov	174—183
Dujčev, Iv., Sofia	124—127
Kostić, Dragutin, Beograd	189—211
Kurz, Josef, Praha	212—340
Okunev, N. L., Praha	33—107
Pogodin, A. Beograd	128—148
Rozov, Vl., Zagreb	342—344
Saturník, Th., Praha	341—342
Sedeľnikov, A. D., Moskva	164—173
Svoboda, K., Praha	356—357
Vajs, Josef, Praha	149—157; 158—163; 184—188
Val'denberg, V., Leningrad	1—24
Weingart, M., Praha	bibl., 460—461
van Wijk, N., Leiden	108—123

† UNIV. PROFESOR DR. MILOŠ WEINGART,
*výkonný redaktor sborníku »Byzantinoslavica« a referent by-
zantologické komise Slovanského ústavu, zemřel náhle dne 12.
ledna 1939, po ukončení tisku tohoto VII. svazku. Českosloven-
ská slavistika a byzantologie utrpěla předčasným skonem tohoto
vzácného učenice těžkou ztrátu.*

ЗНАКОМСТВО КРИЖАНИЧА С ГРЕКАМИ.

1.

Не может подлежать никакому сомнению, что основную тему, около которой развивалось миросозерцание Крижанича, и которую, в той или другой постановке мы встречаем во всех его сочинениях, составляет вопрос о взаимных отношениях Востока и Запада. Воплощением Запада, в его глазах, являются немцы, воплощением Востока — греки. Между ними, думает Крижанич, приходится выбирать каждому народу, желающему наметить линию, по которой пойдет его история; в особенности это неизбежно для славянства.¹ Оно должно, как утверждает Крижанич, критически отнестись к западно-европейской и к греческой образованности и взять от той и от другой только то, что соответствует его интересам.

Совершенно понятно, что, выставляя такую теорию, Крижанич обязан был ее доказать, т. е. обязан был представить критику той и другой культуры, из которой были бы видны их сильные и слабые стороны. Такую критику мы у Крижанича и находим. Она рассеяна по всем его сочинениям, но особенно обстоятельно она изложена в его главном произведении — в «Разговорах об владательству».²

Спрашивается, однако: в какой степени эта критика убедительна? А так как убедительность критики зависит, прежде всего, от того, насколько обстоятельно автор ознакомился с тем предметом, о котором он говорит, то возникает вопрос: на чем основывается знакомство Крижанича с западно-европейской и с греко-византийской культурой? Достаточно ли он осведомлен в истории того и другого мира, в их науке, литературе, социально-политическом строе и т. д., чтобы быть компетентным судьей того и другого? Что касается З. Европы, ее истории и образованности, то основательное знакомство Крижанича со всем этим не может подлежать спору. Он получил прекрасное по тому времени, вполне законченное европейское образование, которое он, затем, еще пополнил самостоятельным чтением, путешествиями и общением с людьми. Эти два источника — собственный опыт и широкое европейское образование — давали вдумчивому человеку, каким был Крижанич, достаточное количество фактов, чтобы судить о зап.-европейской культуре и дать ей справедливую и обоснованную оценку. Сочинения его буквально пестрят именами деятелей зап.-европейской истории и ссылками на ли-

¹ Подробнее об этом у В. Вальденберга, Государственные идеи Крижанича. Спб. 1912, стр. 266. и сл.

² По изд. П. Бессонова, т. II, стр. 172—198, 249—277, 278—392 и, кроме того, ркл. бывш. М. Син. Тип. N 4307 л. 476—484, 730 и сл.

тературные и научные произведения, как античных и средневековых авторов, так и писателей нового времени. Уже одно это, без всяких дополнительных изысканий, позволяет всякому, кто обращается к сочинениям Крижанича, относиться с полным доверием ко всем суждениям о западно-европейских народах, какие можно в них найти. Читатель Крижанича может быть уверен, что, если эти суждения и не всегда оказываются беспристрастными, и если в них можно подметить некоторую предвзятость и односторонность, все-таки за ними стоит серьезное изучение предмета.

Совершенно иначе обстоит дело, когда ставится вопрос о знакомстве Крижанича с греко-византийским миром. В этом отношении сочинения Крижанича представляют несколько иную картину. Ссылок на произведения византийской и, вообще, позднегреческой литературы в них гораздо меньше; меньше попадает и имен византийских деятелей. Вообще, из простого чтения произведений Крижанича трудно составить себе определенное мнение, обладал ли Крижанич достаточной подготовкой, изучил ли он в полной мере предмет, чтобы так резко судить о греках, современных ему и средневековых, как он это делает. Для того, чтобы составить себе такое мнение, следует, не довольствуясь тем впечатлением, которое оставляют сочинения Крижанича при первом с ними знакомстве, собрать весь материал, относящийся к данному вопросу и произвести ему надлежащую оценку. Только тогда мы будем в состоянии определить, на какие научные основания опирается отношение Крижанича к греко-византийскому миру, а следовательно и то, насколько основательна, с научной точки зрения, вся его философско-историческая теория.

2.

Из исследователей, писавших о Крижаниче, ни один не занимался этим вопросом специально; из тех же, кто посвятил ему работы общего характера, этой темы касалось только четверо: БЕССОНОВ, БРИКНЕР, БЕЛОКУРОВ и ЯГИЧ. П. БЕССОНОВ в своих статьях, посвященных Крижаничу (Прав. Обзор., 1870), и в других относящихся к нему работах, останавливался на его занятиях источниками русской и славянской истории; общего вопроса о научной подготовке Крижанича и о его начитанности Бессонов не затрагивал. Что касается византийской литературы, то Бессонов говорит только о знакомстве Крижанича с церковными авторами (Вальсамон, Палама и друг.) и высказывается в том смысле, что он познакомился с ними, вероятно, в Константинополе.³ А. БРИКНЕР в статье своей «Юрий Крижанич» посвятил особую главу эрудиции Крижанича, где он перечисляет авторов, которых знал Крижанич.⁴ Пере-

³ Прав. Обзор. 1870, стр. 706.

⁴ Р. Вестник 1887, июль, стр. 35—45.

числение делается на основании собственных его упоминаний, при чем Брикнер предполагает, что все ссылки сделаны из первых рук, и что все соответственные книги были у него с собой в Тобольске. Из византийских и после-византийских авторов Брикнер называет при этом только двоих, а именно Николая (sic.) Хониата и Ласкаря.⁵ С. БЕЛОКУРОВ воспользовался этими немногими указаниями А. Брикнера и, прибавив к ним собственные наблюдения, дал, на стр. 150—152 своего исследования «Юрий Крижанич в России» (М. 1901), сведения о тех книгах, которые были Крижаничу известны и «может быть, у него были». Список составлен также на основании цитат в сочинениях Крижанича, т. е. включает в себе имена только тех авторов, которых упоминает сам Крижанич. В списке, предлагаемом Белокуровым, находим более 80 авторов и сочинений анонимных. Белокуров несколько раз прерывает свой список словами «и др.» и, следовательно, дает понять, что его перечисление только приблизительно верно и, во всяком случае, не притязает на совершенную полноту. В списке находим и такие произведения, которые могли послужить Крижаничу источниками сведений о средневековых греках и о судьбе греческого народа после завоевания Константинополя. Таких произведений или авторов в списке Белокурова оказывается четырнадцать. Из них 10 — восточные отцы церкви (Кирилл Александрийский, Афанасий Великий, Иоанн Златоуст, Иоанн Дамаскин, Григорий Богослов, Андрей Кесарийский, Киприан, Кирилл Иерусалимский и Ориген), затем — Номоканон Киевской печати, Кормчая, «греческий хронограф». Белокуров не объясняет, какая Кормчая здесь разумеется, а также — что следует понимать под словами «греческий хронограф»; эта неопределенность обуславливается тем, что в задачу Белокурова не входило исследование подобных вопросов, и он хотел представить список известных Крижаничу книг на основании только собственных его упоминаний и называя их так, как их называет сам Крижанич.

В книге В. ЯГИЧА *Život i rad J. Križanića* (Загреб, 1917), «начитанности» Крижанича уделено большое внимание. Вопросу этому автор посвятил особое приложение, занимающее стр. 428—458. Указав, прежде всего, что Крижанич прекрасно знал Писание, и что он пользовался, главным образом, латинским текстом и сам переводил нужные ему места на славянский язык, Ягич обращается к вопросу о знакомстве Крижанича с патристической и, вообще, церковно-богословской литературой. Ягич проходит каждое сочинение Крижанича отдельно и выписывает авторов, на которых имеются ссылки. В результате получается список, более обширный, чем у Белокурова. Кроме тех восточных писателей, которых называет Белокуров, у Ягича упомянуты еще следующие: Дионисий Ареопагит, Епифаний, Евсевий Кесарийский, Феодор Студит, Феодорит, Василий Великий, Мелетий Александрийский, Иосиф Солунский, Ксан-

⁵ Стр. 38.

фопул, Марк Ефесский, Феофилакт, Ефрем Антиохийский, Иордан, Софроний Иерусалимский, Иоанн Постник, Евфимий, патр. Геннадий, Михаил Керуларий, Вальсамон, Никита Скифит (т. е. Стифат), Тимофей Халкопратский, Гавриил Филадельфийский. Некоторые из этих имен попали в список Ягича по недоразумению, так как Крижанич, или делает ссылку на них через третьи руки, или же упоминает о них, как об *исторических деятелях*, а не как об авторах. Так о Дионисии Ареопагите Крижанич говорит, что он являлся «св. Бригите», и приводит ссылку на него в проповеди Якоба Вуека («польский божьего слова проповидник»).⁶ О Феодоре Студите и Иосифе Солунском Крижанич говорит только то, что по их произведениям составлена Триодь.⁷ О Феодорите он говорит, что его свидетельство («свидочество») привел Мелетий Александрийский.⁸ Ксанфопула Крижанич упоминает, как писателя, на которого ссылается «Книга о вере».⁹ О Марке Ефесском Крижанич говорит, как об одном из участников Флорентийского Собора.¹⁰ О Ефреме Антиохийском говорится в Обличении Соловецкой челобитной, что на него ссылается Софроний Иерусалимский в книге «Лимонар или Цветник Духовный».¹¹ О Иоанне Постнике у Крижанича находим только то, что он первый из Константинопольских патриархов стал титуловаться «вселенским».¹² О непосредственном знакомстве Крижанича с литературными произведениями этих лиц из собственных его упоминаний заключить нельзя.

Затем, Ягич переходит к светской литературе и указывает, прежде всего, античных греческих и латинских авторов, на которых есть у Крижанича ссылки (стр. 436). Из византийских «историков», известных Крижаничу, Ягич указывает Константина Багрянородного, Никиту Хониата, Агапита (sic.), Кодина, хронограф Апостола Цигары. Далее, он называет следующие греческие имена: Григорий Палама, М. Плануд, Никифор Григора, Ласкарь.¹³

Вот все, что Ягич находит возможным сказать о начитанности Крижанича в источниках византийской истории и в византийской литературе вообще. Но и здесь кое-что требует разъяснения и исправления. Во 1-х, не существует никакого византийского историка Агапита, и под этим именем следует разуметь диакона Агапита, автора Наставительных Глав имп. Юстиниану; во 2-х, Гр. Палама напрасно попал в список, так как Крижанич говорит не о его литературных трудах, а о нем самом, как церковном деятеле; во 3-х, Ягич не разъясняет, что следует разуметь под

⁶ Соч. II, 48; III, 57.

⁷ Соч. II, 117.

⁸ Соч. II, 96 и 105. Ср. 97 и 106.

⁹ Соч. II, 23, 31, 96.

¹⁰ Соч. II, 105. Разговоры об владательству II, 202 (изд. Бессонова).

¹¹ Соч. III, 151.

¹² Разговоры, I, 434; II, 201, 354.

¹³ Стр. 439.

Хронографом Апостола Цигары: Крижанич, действительно, два раза ссылается на Хронограф Цигары,¹⁴ но такого автора, сколько известно, не существует; здесь, очевидно, имеется в виду Хронограф Дорофея Монеувасийского, изданный впервые в 1631 г. с указанием на титульном листе, что он напечатан μετὰ ἐξόδου τοῦ εὐγενεστάτου κυρίου Ἀποστόλου Τζιγαρά.¹⁵

3.

Из предшествующего обзора литературы видно, что вопрос о научной подготовке Крижанича или о его начитанности в частности — о начитанности его в источниках византийской истории и в византийской литературе затрагивали исследователи, для которых Крижанич был не случайным предметом, а напротив — предметом продолжительных и специальных изучений; но полученный результат не таков, чтобы его можно было считать окончательным. Данные, сообщаемые Белокуровым и Ягичем, показывают, что нельзя довольствоваться только теми именами и заглавиями сочинений, которые упоминает сам Крижанич. Необходимо, во первых, эти упоминания критически проверить, так как между ними могут быть неточные упоминания и неверные ссылки или же ссылки, сделанные через третьи руки и не свидетельствующие о знакомстве Крижанича с первоисточником; во вторых, никак нельзя быть уверенным, что знакомство Крижанича с греко-византийской образованностью ограничивается только теми сочинениями и авторами, которых он сам называет. Потому, если мы хотим ближе подвинуться к решению поставленного вопроса, следует не ограничиваться собственными упоминаниями Крижанича, а подвергнуть рассмотрению весь материал, какой может в этом отношении дать текст его произведений и находящиеся в других местах данные для его биографии и литературной деятельности.

Выполнение намеченной задачи до крайности затрудняется, однако, тем, что многие из сочинений Крижанича, в том числе самые обширные и важные, остаются неизданными. Те же сочинения, которые напечатаны, изданы далеко не удовлетворительно: достаточно сказать, что ни к одному из них не имеется никаких указателей — ни предметного, ни личного, ни географического.¹⁶ Поэтому, всякий, кто ставит себе тему, имеющую то или другое отношение к Крижаничу, принужден начинать работу с составления специального указателя к его произведениям. Нечего говорить, до какой степени это ставит исследователя в трудное положение, и какая при этом остается широкая возможность для про-

¹⁴ Разговоры, II, 211 и 212.

¹⁵ E. Legrand, Bibl. hell., I, 290—291.

¹⁶ П. Бессонов обещал издать указатели к Разговорам, но обещание осталось не выполненным.

пусков и недоразумений. Еще хуже обстоит дело с неизданными сочинениями Крижанича, большинство которых известны только по одной рукописи. Некоторые из них, находившиеся первоначально в русских книгохранилищах, успели уйти за границу;¹⁷ другие переходили много раз из рук в руки, и неизвестно, где они теперь находятся.¹⁸ При таких условиях и настоящий очерк не может притязать на совершенную полноту материала и окончательность выводов. При его составлении был принят в расчет, кроме литературы о Крижаниче и изданных его произведений, еще следующий рукописный материал: 1) Разговоры объ владательству, ркп. б. Синод. Тип. № 4307, 2) *De Providentia Dei*, ркп. б. Синод. Тип. № 4041, 3) работа Крижанича по русским летописям, ркп. той же Б-ки № 4309 (прежде 3752-10). Указанные рукописи были при составлении этого очерка под руками только в выписках, сделанных значительно раньше и для другой цели; но общий характер этих произведений таков, что в них нельзя найти много материала для данной темы.

4.

Основным и очень важным средством для изучения литературы и истории какого-либо народа является знание его языка. Спрашивается: что нам известно о знакомстве Крижанича с греческим языком?

На этот счет мы имеем несколько собственных его свидетельств, которые, однако, не вполне согласуются между собою. В декабре 1646 г., находясь в Варшаве, Крижанич явился к русскому гонцу Герасиму Дохтурову с предложением своих услуг московскому правительству, и при этом сказал, что он может быть полезен знанием языков: славянского, латинского, итальянского и немецкого, добавив, что несколько знает он и греческий язык — «*graecam quoque calleo mediocriter*» — как он выражается в своей латинской докладной записке Леваковичу, написанной 9 апреля 1647 г.¹⁹ Спустя 13 лет, а именно в сентябре 1659 г., только-что перешедший русскую границу Крижанич был подвергнут допросу в Посольском приказе и заявил, что, кроме латинского и итальянского языков, знает еще «*по гречески и по еллински*». При этом он объяснил, где он этому выучился. Он сказал, что «остался после отца своего мал, и дядя ево свез с собою в Виницѣйскую землю и отдал ево в городе в Падве в школу учить. И был де онъ в школе в науках 6 лет».²⁰

¹⁷ Письмо к царевичу Федору Алексеевичу, подаренное П. Бессоновым Чешскому музею в Праге. Белокуров, 33 и 37.

¹⁸ Напр. ркп. «Смертного разряда», принадлежавшая Бессонову, после его смерти приобретенная одним из московских антикваров, потом купленная Белокуровым, дальнейшая судьба которой неизвестна.

¹⁹ С. Белокуров, Прил., стр. 193 и 212.

²⁰ Белокуров, 84.

В этом заявлении интересно, во-первых, то, что Крижанич ясно различает два языка — греческий, под которым, вероятно, следует понимать ново-греческий язык, и эллинский, под которым он разумел, очевидно, античный греческий язык; при этом он уже не делает оговорки, что он знает эти языки лишь посредственно. Во-вторых, называя школу в Падуе, он дает понять, что выучился греческому языку (но неясно, которому именно) в детском возрасте, в свои, так сказать, школьные годы. Первая из этих подробностей находит себе подтверждение в другом документе. Именно в то же самое время, т. е. вскоре после своего въезда в Россию, Крижанич подал царю Алексею Михайловичу особое «письмо», которое пока в подлиннике неизвестно и дошло до нас в современном русском переводе, сделанном, вероятно, в Посольском же приказе. Там он опять говорит, что знает четыре языка «свершено», а другие четыре языка «несвершено», и между ними «греческий письменный» и «греческий простой». Последний из них, очевидно, — разговорный язык новогреческий, а письменный, т. е. литературный совпадает с тем, что он при допросе назвал эллинским языком; это и понятно, так как и в средние века и в XVII в. греческий литературный язык имел стремление приблизиться к античному, хотя в разные эпохи и у разных авторов неодинаково. Вторая же подробность возбуждает сомнение. В настоящее время принимается всеми биографами Крижанича, что первоначальное образование он получил в Загребской католической семинарии, а не в Падуе, и что неверные сведения о своем образовании он дал при допросе намеренно, по каким-то своим соображениям.²¹ Если так, то где он выучился греческому языку? В 1641 г.²² Крижанич в записке (на итальянском языке), поданной префекту конгрегации *de propaganda fide*, говорит, что он может предложить московскому царю услуги по части греческого языка в качестве переводчика, или посла (*ambasciatore*) или же наставника его сыновей.²³ Следовательно, в это время он достаточно уже знал греческий язык. Между тем, в упомянутой уже записке Р. Леваковичу от 22 апреля 1647 г. Крижанич, рассказывая о своем пребывании в Греческой Коллегии св. Афанасия, говорит: «по-гречески я не постыдился учиться в Коллегии вместе с юношами, пока не выучился настолько, сколько нужно, чтобы понимать тексты отцев, обычно приводимые в controversis».²⁴ Коллегию св. Афанасия Крижанич окончил в 1642 г.,²⁵ и, следовательно, выходит, что до поступления туда он греческого языка не знал; да и там, судя по его описанию, он приобрел не

²¹ V. Jagić, *Život i rad Križanića*, 1917, стр. 15. Ср. Белокуров, 54.

²² Как полагает Белокуров, — в начале этого года. См. стр. 54—55.

²³ Белокуров, Прил., 102.

²⁴ *Graece quoque in Collegio inter pueros sedendo discere me pudor non deterruit, usque dum addiscerem tantum, quantum opus est ad intelligendos textus patrum circa controversias citari solitos.* — Белокуров, Прил., 172.

²⁵ Там же 219.

особенно обширные знания, потому что разбирать тексты святоотеческих творений, «обычно приводимые» в богословских сочинениях, не значит еще владеть языком. Те биографические данные, которые у нас сейчас имеются, не дают возможности вполне примирить эти противоречивые показания Крижанича. Если же выбирать между ними, то предпочтение следует отдать его записке 1641 г., адресованной префекту Пропagанды. Трудно допустить, чтобы Крижанич выдумал все, что он там говорит о своем знании греческого языка: он должен был опасаться проверки сведений, сообщенных им в записке и, может быть, даже соответственного экзамена. А через пять лет после выхода из Греческой Коллегии он мог дать и не совсем точные сведения о своем пребывании там; и это тем более вероятно, что в официальном удостоверении, выданном ему за подписью ректора Коллегии 22 сентября 1642 г., говорится только о его занятиях богословием (sacr. theologia), о греческом же языке нет никакого упоминания.²⁶

Итак, на основании рассмотренных документов можно прийти к выводу, что ко времени своего приезда в Москву Крижанич довольно основательно знал греческий язык, как литературный, приближающийся к античному, так и современный разговорный, хотя, мы и не могли бы сказать, основываясь на этих данных, где он этому научился. Посмотрим, подтверждают ли этот вывод сочинения Крижанича?

В сочинении «Объяснение изводно о письмѣ словѣнскомъ» Крижанич постоянно сравнивает славянскую орфографию с греческой. При этом он строго отличает древне-греческое произношение от нового. «Ови три чертини, i, u, v нинье у Греков јмајут једнаков глас: они бо все једнако чтут, буд Кіоіє, буд Кіјіє, буд Кіііє. Али дрѣви, въ нескаженом јзяицѣ различен ѡм бѣаше глас: и не даром сут вимишљени».²⁷ То же самое он говорит по поводу произношения двугласных «u, eu и др. Очевидно, Крижанич не только различал два языка, но и считал несомненным, что древнее произношение не совпадало с новым. Что касается его собственного произношения, то только в одном случае есть у него след древнего чтения. Именно, в «Толковании исторических пророчеств» он приводит разные слова, сумма букв которых составляет звериное число 666, и между ними «Пáлај вáсанос» [древльє завистник].²⁸ В громадном же большинстве случаев мы видим у него рейхлиновское произношение, что не трудно установить, так как он часто пишет греческие слова славянскими или латинскими буквами. Приведем несколько примеров: категносменос ин (соч. III, 102), дисидемонія (там же, 140), uk agaton polikiranii, his kiranos esto, his wasilews [Разгов. II, 298], епиписен [= ἐποίησεν, Соч. II, 83], то пневма [там же], панта dja авту егенето [там же, 92]

²⁶ Там же.

²⁷ Соч. I, 31.

²⁸ Соч. II, 24. Подобное же произношение в Разгов., II, 143: »tauta Јalei kae parakalei, kae elench«... (Тит. II, 11.)

и друг.²⁹ Что касается написания греческих слов, то, как только-что было упомянуто, Крижанич приводит греческие слова в латинской или славянской транскрипции. Но любопытно, что не все греческие буквы он находит возможным подвергать транскрипции: буквы η и θ он сохраняет в той и другой транскрипции. Например: epitímηson... en rasη takgo-
dymia kaе didachē,³⁰ hη galηnotηs su [Разг. II, 143, 365], то пневма тѣс алиѳіас (Соч. III, 152).³¹ Почему Крижанич так обращается с буквой η, неизвестно, относительно же буквы θ мы находим указание в сочинении «Объяснение изводно». Там он говорит, что буквы Φ и Θ в славянском правописании ненужны,³² а звук Θ «јест нам јеще необичнејшиј». По его мнению, к букве Θ ближе стоит звук Т, чем Ф — не только в славянском, но и в греческом, доказательством чего служит, в его глазах, переход τ в θ (νύχτα — νυκθῶλην) и произношение θ, близкое к τ, в соединении с некоторыми согласными, как φθάνω, ἄθος, πσθός: «чѣтъ фтанѡ. ахтос, містос».³³ Таким образом, для буквы θ Крижанич не находил соответственной буквы в славянской азбуке, считал ее произношение и транскрипцию спорными и, во всяком случае, передачу ее через Θ — неправильной.³⁴ Может быть, подобного же мнения он держался и о букве η, что заставило его сохранять и ее без изменения при транскрипции.

Таким образом, сочинения Крижанича подтверждают его знание греческого языка, как литературного, приближающегося к древнему, так и народного, т. е. новогреческого. Знание новогреческого языка иллюстрируется у Крижанича еще тем, что он приводит в своих сочинениях народные греческие пословицы и поговорки. В «Разговорах об владательству» находим две таких поговорки: 1) Romeos choreos, Arnautis seferlis, Vurgaris apantropos; 2) Норѹ charatz den dini, charan den glepi [т. е. βλέπει].³⁵ К этому можно еще прибавить, что и Писание, по крайней мере — Новый Завет, Крижанич знал на греческом языке. Ягич считал несомненным, что все тексты Писания он брал из латинской Библии и сам переводил их на свой язык. Между тем он не один раз приводит слова и целые фразы из греческого Нового Завета в своей обычной транскрипции с сохранением только некоторых букв подлинника и иногда — с ударениями.³⁶

²⁹ См. еще Соч., II, 84; III, 119.

³⁰ Тим. IV, 2.

³¹ Еще: Разгов. II, 368.

³² «Θ по просту и весма јест непотрѣбно». Соч. I, 58.

³³ Там же и стр. 59.

³⁴ Относительно передачи θ в латинском яз. см. там же.

³⁵ т. I, стр. 150 и 259—260.

³⁶ Напр. агали уперпереве, камптѡ та гоната (Ефес. гл. 3) и др. См. соч. III, 115, 135, 136.

5.

Другим средством для изучения культуры и характера греков служили Крижаничу непосредственные с ними сношения и встречи. Эти сношения начались очень рано. Может быть, первыми греками, которых Крижаничу пришлось узнать, были греки — слушатели Греческой Коллегии св. Афанасия в Риме. Много ли было в 1641—42 г. между слушателями греков, мы, к сожалению, не знаем; но что они были, это не подлежит сомнению. По крайней мере, на свидетельстве, выданном Крижаничу от конгрегации Коллегии, имеется подпись одного из ее членов — Николая Логофета, греческого священника [*Nicolaus Logotheta sacerdos graecus*]. Из других подписей обращают на себя внимание: Давид, монах ордена св. Василия и Петр Сарацин, секретарь конгрегации (*David monachus ordinis S. Basilii, Petrus saracenus a secretis*). Возможно, что которая-нибудь из них тоже принадлежит греку. Из свидетельства мы узнаем, что Крижанич был префектом конгрегации (*congregationis praefectus*), а подписавшие его удостоверяют, что он охотно «посещал это греческое наше товарищество» (*graecam hanc nostram sodalitatem frequentasse*) и принимал участие во всех товарищеских делах (*in ea quae sunt sodalium omnium . . . obisse*). При таком близком общении с товарищами — греками Крижанич много мог от них получить полезных сведений для изучения греческого мира.³⁷

Еще больше содействовало этому путешествие Крижанича в Константинополь в 1651 г. Подробного отчета о пребывании там он не оставил, но кратко говорит о нем в «Толковании исторических пророчеств», а именно, что в 7158 г. он был «з Римского царя послом в Цариграду».³⁸ Это сообщение, кроме обозначенного Крижаничем года, подтверждается данными Венского Архива. Из них видно, что в конце 1650 г. отправлено было из Вены в Константинополь посольство во главе с бароном Шварценгорном для заключения с Турецким правительством условия о продолжении перемирия. Крижанич сопровождал посольство в качестве капеллана и «итальянского секретаря». Посольство выехало из Вены 30 октября 1650 г., достигло Константинополя 15 января 1651 г. и пробыло там до 15 марта того же года.³⁹ Таким образом, Крижанич прожил в Константинополе два месяца — срок, вполне достаточный, чтобы набрать живых впечатлений от города и от его коренных жителей — греков, и чтобы, при желании, завязать полезные знакомства. Как Крижанич воспользовался этим временем, и что он там делал, мы в точности не знаем. Но несколько сведений о его пребывании там у нас все-таки есть. В донесении Шварценгорна, хранящемся в том же Венском Архиве, находится любопытная подробность, а именно, что в феврале

³⁷ Белокуров, Прил., стр. 219.

³⁸ Сочинения, II, 44.

³⁹ Белокуров, 68—69.

1651 г. посетили посольство пять самых выдающихся митрополитов Константинополя (die 5 hervorragendsten Metropolitен) и жаловались на разногласия в греческой церкви и на проникновение в церковную среду лютеранства и кальвинизма. По совету посла было решено, что в ближайшее воскресенье будет произведено в патриархате публичное анафематствование лютеран и кальвинистов. Чтобы иметь непосредственные сведения об этом, посол отправил на церемонию, в качестве своего представителя, Крижанича, «как весьма сведущего в греческом языке и доктора св. Писания», который и сделал потом послу обстоятельное обо всем донесение.⁴⁰

Ягич думает, что у Крижанича не было никакого основания скрывать от Шварценгорна свои планы и идеи,⁴¹ т. е. мечты о славянском единстве и о соединении церквей, из чего естественно вытекал интерес к грекам и к греческой церкви. Если так, — если Крижанич действительно осведомил об этом своего начальника, то данное ему поручение объясняется, может быть, желанием посла дать Крижаничу возможность участвовать в деле, которое не могло его не интересовать. Протестантство, во всех его разновидностях, Крижанич всегда рассматривал, как одно из проявлений германского духа, и относился к нему очень враждебно. Торжество, на котором он присутствовал в Константинополе, могло, следовательно, содействовать, до известной степени, укреплению в нем идеи о взаимном отношении народов Запада и Востока.

Этим не ограничивались, однако, сношения Крижанича с греками во время его пребывания в Константинополе. Он пользовался всяким случаем, чтобы завязывать знакомства с теми, которые могли ему быть, так или иначе, полезны. Он говорит о некоем Никусии Панагиоте, «преводникѣ» и «ученом человекѣ»; может быть, это был один из переводчиков, с которыми Крижаничу приходилось иметь дело, как секретарю посольства. Этот Панагиот показывал ему имевшиеся у него арабские книги, в которых изложены были пророчества о турецких султанах. Отсюда-то заимствовал Крижанич мысль, которая его очень занимала, что царствовавший тогда Магомет IV будет последним султаном в Константинополе.⁴² Чтобы Панагиот решился дойти в беседе с Крижаничем до таких политически опасных тем, нужно было, чтобы беседа между ними была достаточно откровенной.

Следы подобных бесед, а может быть, и просто подслушанных разговоров, представляют некоторые из приводимых Крижаничем мыслей и афоризмов. Приведенную выше пословицу Ῥωμαῖος ὁραῖος... он сам слышал от греков.⁴³ Рассказывая о стремлении греков ставить в Сер-

⁴⁰ Там же, 69—70.

⁴¹ Назв. соч., 81.

⁴² Разговоры, II, 135 = Соч., II, 44.

⁴³ Разговоры, II, 188: proverbio dicunt moderni Graeci: Wurgaris apantropos, Bulgarus non homo.

бии митрополитов из своей среды Крижанич прибавляет: «я сам слышал, как некоторые греки советовались об этом и рассчитывали, сколько бы можно дать туркам и высосать у сербов».⁴⁴ «О русских греки обыкновенно говорят: это — варвары, их следует принуждать к обязанностям не словами, а ударами». Передавая об этом, Крижанич добавляет: «этому я сам свидетель».⁴⁵ В этом же контексте он говорит: «я слышал, как один грек бранил блаж. Кирилла Солунского за то, что тот изобрел и передал нам славянскую азбуку и перевел Писание. Следовало, говорил он, не давать этим людям азбуки и не переводить для них Писания, но заставить их учиться греческому языку и грамоте, чтобы они, таким образом, всегда нуждались в греческих учителях.»⁴⁶

Кроме того, пребывание Крижанича в Константинополе отразилось в его сочинениях, в которые он внес свои различного рода впечатления и наблюдения. Так, он говорит, что торговля в современном Царьграде находится целиком в руках французов, англичан и брабанцев;⁴⁷ что там, несмотря на громадность населения, гораздо больше безопасности от грабителей и разбойников, чем в Москве;⁴⁸ что в Турции такое множество русских пленных, что тамошние люди обыкновенно спрашивают у наших: остались ли еще на Руси какие нибудь люди.

Все это убедительно показывает, что пребывание в Константинополе не прошло для Крижанича бесследно. Он старался воспользоваться им, как образовательным средством, набирался там фактов и впечатлений, которые могли ему пригодиться, как материал для обсуждения тех вопросов, которые его уже тогда занимали, и которым он потом посвятил большую часть своих сочинений.⁴⁹

Немаловажное дополнение к этому составили встречи Крижанича с греками, приезжавшими в Россию или жившими здесь. Об этом тоже дают знать его сочинения. В «Толковании исторических пророчеств» он соглашается с отрицательным мнением Соловецкой Челобитной о греках, как об учителях веры, и при этом прибавляет: «зъ једним из таких и мы на Москву придохом: а бяше муж над 60 лѣт стар и митрополит, и не умѣяше својего имени написати. Писаше бо сиче: Парѣенјос о Ѡвров; в једној ричи четири поблудки. Писати бо бяше «Θηβών, а не Ѡβόν».⁵⁰ Затрагивая ту же тему в «Разговорах», Крижанич говорит о некоем Софронии, называвшем себя Филиппопольским митрополитом, ко-

⁴⁴ Там же, II, 191: *audivi ego ipse quosdam de hac re consultantes ac computantes: quantum possit Turcis dari et quantum a Serbis exigi.*

⁴⁵ Там же, II, 189: *de hac re ego ipse sum testis.*

⁴⁶ Там же, II, 193: *audivi quemdam Graecum qui irascebatur beato Cirillo Tessalonicensi, quod nobis excogitaverit tradideritque literas Sclavinicas et interpretatus sit Scripturas...*

⁴⁷ Разговоры, I, 18.

⁴⁸ Там же, I, 292.

⁴⁹ *De Providentia*, изд. Бессонова, стр. 9.

⁵⁰ Соч., II, 52.

торый понуждал его составить подложные грамоты от имени патриарха Иоанникия, будто бы он был им отправлен (*emissus*) ради общих церковных нужд; Крижанич признается, что, в конце концов, он исполнил его просьбу и сочинил грамоты.⁵¹ Из слов его видно, что он вообще видел много в России греческих митрополитов, настоящих и самозванных (*tum veri, tum ementiti*), приезжавших для сбора денег, для продажи разных предметов христианского почитания, и отпустительных грамот [*chartas sinchoreticas manuscriptas*], для совершения сомнительных браков и т. д.⁵²

В приходорасходной книге Посольского приказа за 1660 г. есть такая запись: «греченину за сербянина за Юрья Билиша дано 33 рубля».⁵³ Запись эта чрезвычайно любопытна, так как она говорит о связи между Крижаничем и каким-то греком; но кто этот грек, и по какому случаю выдана ему была столь значительная для того времени сумма, — остается неизвестно. Можно сделать только одно предположение. Так как эта запись относится к году приезда Крижанича на Москву, то нельзя ли думать, что в ней идет речь о каком-нибудь греке, с которым вместе он приехал? В таком случае в нем можно было бы видеть названного выше Парфения, митрополита Фиванского, который поразил Крижанича своей малограмотностью. Но дальше остается еще много неясного. Деньги ему были выданы за Крижанича; что значит за? Едва ли это значит вместо Крижанича; скорее можно это понять в том смысле, что деньги ему были выданы за то, что он привез Крижанича или, вообще, как-нибудь содействовал его появлению в Москве. Что выезд Крижанича на Москву правительство оценивало довольно высоко, это видно из той сравнительно щедрой дачи сукном, мехами и деньгами, которая ему была назначена. Поэтому не было бы ничего удивительного, если бы столь же щедро был вознагражден и грек, который выставил свои заслуги в этом деле. Во всяком случае, было бы очень интересно выяснить подробности этого эпизода, так как он дает интересную черточку для характеристики отношений Крижанича к грекам, приезжавшим в Россию.

6.

Самым важным средством для ознакомления Крижанича с греками — их историей, культурой и характером, была, бесспорно, греческая литература, как за время существования Византийской империи, так и позднейшая. Литература эта естественно распадается на два отдела: литература церковно-богословская и светская. В настоящей статье будет рассмотрена только греческая светская литература, которою пользовался Крижанич.

⁵¹ Разговоры, II, 190.

⁵² Там же II, 191—192.

⁵³ Белокуров, Прил., 300.

Остановимся, прежде всего, на тех греческих авторах, которых Крижанич сам называет, и посмотрим, настолько ли точны его цитаты, что можно по ним заключать о знакомстве его с подлинником.

1) *Агапит*. Разгов. II, 364, Крижанич приводит различные титулования и, между прочим *Galḗnotate Wasilew*, со ссылкой: *Agapetus et Graeci communiter*. Действительно, такое обращение находится у Агапита, *Κεφάλαια παραινετικά*, гл. 50.

2) *Кодин*. Разгов. II, 364 и 365 есть две ссылки на него. Крижанич указывает формулу обращения в коронационном церемониале: «*Hagios et aksios*» (sic), и как составную часть титула «*Ηη Wasilia mu*». То и другое можно найти у Кодина, *De official*. гл. 17 и 18, ed. Bonn. pag. 90 и 99.

3) *Константин Багрянородный*. На него ссылается Крижанич в «Толковании ист. пророчеств»: «А Константин пак Порфирогенит цар, смишним и право шутским обычаєм преводит име сербско и во својей къ сину Роману об царству написаној кнѣиге пишет сице: сервли ди (то јест сербляни) зовутсе тако за то жеже сут Римляном то јест греком раби. Римском бо језиком раби зовутсе *серви*».⁵⁴ В соч. Константина Багрянородного *De adm. imperio* этому соответствует:

ταύτην δὲ τὴν ἐπωνομίαν ἔσχον οἱ Σέρβοι διὰ τὸ δοῦλοι γενέσθαι τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων. Ed. Bonn. p. 153.

Цитата Крижанича не есть буквальный перевод греческого текста, но на нем, несомненно, основана.

4) *Никита Хониат*. *De Providentia*, изд. Бессонова, стр. 54, Крижанич ссылается на Хониата в доказательство огромного влияния, каким пользовалась астрология в византийском обществе. В виду особого значения этой ссылки для вопроса об отношении Крижанича к своим источникам, приведем ее целиком.

«*Nostris, inquit, temporibus imperatores nihil sine praescriptione astrologorum agunt et rebus gerendis ex inspectione siderum dies atque horas eligunt. Itaque Alexius imperator diu cunctatus, quando opportune a Blachernis rediret, tandem dies et hora ex astris eligitur. Redit et quidem feliciter, ut cum primum se moveret, terra ante ipsum profunde dehisceret atque ipse quidem evaderet, sed Alexius patricius gener eius et multi alii in specum delaberentur ac laederentur; eunuchus vero unus plane periret.*»

В истории Хониата этому соответствует следующее место:

βασилεὺς μὴν ἀπελθεῖν ἐς Βλαχέρνας αὐτίκα ᾗθελε. τῆς δὲ τῶν Ῥωμαίων ἀκαιρίας προσισταμένης (οἱ γὰρ ἐς ἡμᾶς αὐτοκράτορες καὶ μέχρι βηματίσαι

⁵⁴ Соч. II, 19.

τὴν τῶν ἄστρον θέσιν περιεργάζονται) τὴν πρώτην τῶν νηστειῶν ἑβδομάδα τῷ μεγάλῳ παλατίῳ προσέμενεν οὐχ ἑκόν. ὥς δ' ἦν ἡ ἑκτὴ τῶν ἡμερῶν οὐκ ἀνάρσιος πρὸς μετάβασιν καὶ μάλιστα τῷ βαθέος ὀρθρου μεθισταμένῳ, ἔγνω μεταναστεῦσαι κνεφαῖος καὶ μήπω τοῦ ἡλίου διασπείραντος τὰς ἀκτῖνας τὰς Βλαχέρνας καταλαβεῖν... τὸ πρὸς τῆς βασιλείου κλίνης δάπεδον αὐτομάτως ὑποχαλᾷ καὶ εἰς χάσμα ἱκανῶς διανοίγεται. καὶ βασιλεὺς μὲν παραδόξως τοῦ κινδύνου ῥύεται· ἄτερος δὲ τῶν τούτου γαμβρῶν ὁ Παλαιολόγος Ἀλέξιος καὶ συχνοὶ ἄλλοι ἐνίσχονται τῷ διαστήματι καὶ πάσχουσι κακῶς τὰ βάθρα τοῦ σώματος, εἰς δὲ τὴν ἐκτομίας ἐτεθνήκει, εἰς τὸ βάθιστον τοῦ χάσματος καταδύς (Bonn., 702–703).

Отсюда видно, что Крижанич передает Хониата не буквально, а в изложении. Нет совпадения у него и с латинским переводом Хониата, но по сходству отдельных выражений можно бы думать, что этим переводом Крижанич пользовался.⁵⁵ De Provid. стр. 55. приводится из Хониата другой пример на ту же тему:

«Item Choniates recitat alterum exemplum de imperatore Manuele, sub cuius imperio Siculi aliique hostes mare Byzantinum infestarent (mare Byzantio vicinum occupassent), Manuel semel et iterum classem contra eos misit... Igitur imperator consulit mathematicos qui consideratis sideribus elegerunt diem feliciorem et certam promittebant ei victoriam. Parat se dux Constantinus Angelus et prodit in hostem, sed citis nunciis de medio cursu revocatur, quia exploraverat rex non satis accurate indagationem siderum factam fuisse et aliquid erroris intervenisse. Ergo indagation astrologorum iterum fit et post longam disputationem inter peritos tandem conclusum fuit, beneficum et salutarem esse siderum aspectum. Constantinus emittitur victoriam portans in manibus. Sed cui? Hostibus, inquam, victoriam, sibi vero cladem. Vix enim in mare progressus est et captus fuit una cum sociis.

Греческий текст соответствует этому только в общих чертах:

... ὥραϊαν τῷ Ἀγγέλῳ τὴν ἔξοδον ἀποκριβοῖ καὶ εἶχε μὲν τῷ Ἀγγέλῳ τὰ ἐξιτηρία συνταξάμενος. ἀλλὰ τί; οὐπω εἰς ὀψίαν ἐνειστήκει ὁ ἥλιος καὶ

⁵⁵ Латинский перевод в издании, которым мог пользоваться Крижанич, именно — Nicetae Acominati Choniatae... Imperii graeci Historia. Ed. graecolat., Hieronymo Wolfio interpr. 1593, pag. 576–577: imperator statim in Blachernas se conferre voluit, sed quia tempus incommodius obstat (nam nostri temporis imperatores nec minimam mutationem astris inconsultis instituunt) primam ieiuniorum hebdomadem in magno palatio haud sane volens permansit. Ut vero dies sextus ad migrationem non erat incommodus, praesertim si ea summo manu fieret, diluculo ante solis ortum transire Blachernas instituit... solum ante imperatorium cubile ultro cedens profunde debiscit, ac id periculum imperator mirabiliter evadit. Sed alter eius gener Alexius Palaeologus et alii plures voragine illa afficiuntur: quidem vero eunuchus in unum hiatum delapsus periit. — Подчеркнутые слова указывают на связь текста у Крижанича с переводом. В Парижском издании Фаброта 1647 г. латинский текст заимствован у Вольфа и совершенно с его переводом совпадает. См. стр. 542.

παλίμπους ἐπιτάσσοντος βασιλέως ὁ Κωνσταντῖνος γίγνεται. τὸ δ' αἴτιον ἡ τῆς ἐξόδου ἀκαιρία καὶ τὸ τῆς ὁδοῦ τὸν Ἄγγελον ἄψασθαι, οὐχ ὡς ἀγαθοὶ σχηματισμοὶ τῶν ἀστέρων ἐκέλευον ἢ γοῦν ἡ ἀκρίβεια παρείχε τῶν τῆς ἀστρονομουμένης σφαῖρας κανόνων, ἀλλ' ὡς οἱ φλήναφοι ἐνεδίδοσαν, κακῶς φάσκοντες καὶ παχέως τοῖς λεπτοῖς ἐπιβάλλοντες κἀντεῦθεν περὶ τὴν τῆς ὥρας ὥρας σφαλλόμενοι εὗρεσιν. πάλιν τοίνυν θεμάτιον διετίθετο καὶ κανόνες ἀληκριβοῦντο. καὶ οὕτω μετὰ πολλὴν τῶν ἄστρον ἐρευναν καὶ σκέψιν καὶ περισκόπησιν ὁ Ἄγγελος ἔξεισι, ταῖς τῶν ἀγαθοποιῶν ἀστέρων συνεξορμηκῶς κινήσεσιν. ἐς τοσοῦτον δὲ ἄρα τὰ τῶν Ῥωμαίων ὦνθε προάγματα ἡ τῆς ὥρας ἀσφάλεια ἢ τὰ τῶν πρώην ἀρχηγῶν ἀνώρθωσε πταίσματα καὶ εἴ τι ἀντίξουν συμβέβηκε μετεσκέυασεν, ὡς ἐκ τοῦ παραυτίκα χερσὶν ἀλῶναι τῶν πολεμίων τὸν Κωνσταντῖνον (Bonn., 126–127).

Приблизительно в таком же отношении находится и здесь цитата к латинскому переводу в указанном издании.⁵⁶ Это производит впечатление не цитаты в собственном и точном смысле, а изложения своими словами соответственного места в подлиннике. В Разговорах ссылки на Хониата встречаются еще несколько раз. Напр., т. I, стр. 400, приводится место где Никита жалуется на судьбу Византийского государства: «Ο како есть горѣ многих обирание, неже едного! Ты, пресвѣтлое Римское царство, ты, народом страшная высота, коихъ ли сильниковъ еси претерпѣла? Каковы ли снубоки ты упрашаху? Отъ каковыхъ людей еси осрамочена? Каковыхъ си коруною и багряными ризами украсила? Вещу становито срамоту еси стерпѣла, неже Пенелопія отъ нестыдливыхъ снубоков осажена». У Хониата это выражено так:

ὦ περίπυστον πρᾶγμα Ῥωμαίων ἀρχή, καὶ πᾶσιν ἔθνεσι ζηλωτὸν καὶ προσκυντὸν ἀξίωμα, οἷους ὑπὲρνεγκας βιαστάς! οἷοί σοι ἐπανεστήσαν ὑβρισταί! οἷοί σοι ἐπεμάνησαν ἐρασταί!... и т. д. (Bonn., 661).

Отсюда можно, казалось бы, сделать тот вывод, что Историю Н. Хониата Крижанич знал в подлиннике, но только цитаты из нея приводил не буквально, а в своем изложении.

Однако, перед таким выводом приходится остановиться. Мы видели, что латинские цитаты Крижанича из Истории Хониата лишь приблизительно и отдаленно напоминают латинский перевод в издании, которое было доступно Крижаничу. Но можно указать автора, писавшего раньше Крижанича и ему известного, у которого встречается цитата из Хониата, совпадающая с одной из цитат Крижанича, при чем текст в том и другом

⁵⁶ P. 106: Manuel idoneum exeundi tempus inquit idque Constantino denuntiat. Sed quid? nondum ad occasum urgebat sol, Manuelis iussu homo *revocatur* ob incommodum exitum, minus fausto siderum positu nec subtiliter et accurate perquisito. Rursus igitur thema constituitur, regulae consuluntur. *Post longam* astrorum *inaagationem* et contemplationem, Angelus exit cum beneficorum siderum comitatu. Sed illa horae observatio tantum Romanis profuit, priorumque ducum errata ita correxit et accepta detrimenta resarsit, ut Constantinus statim hostium manibus caperetur. Парижское изд., стр. 64. Подчеркнутые слова находятся в изложении Крижанича.

случае оказывается тождественным. Автор этот — *Юстус Липсий*. Крижанич неоднократно на него ссылается; между прочим, ссылается в некоторых случаях и тогда, когда приводит факты византийской истории.⁵⁷ Главное сочинение Липсия, давшее ему известность, это его *Политика*.⁵⁸ Одновременно с нею Липсий издал отдельной книгой *Примечания* к ней.⁵⁹ В *Политике*, говоря об источниках, которыми он пользовался, Липсий называет, между прочим, Стобея и Синезия (стр. 19—20), а в *Примечаниях* он ссылается, кроме того, на следующих византийских авторов: Никифор Григора, Василий Македонянин, Никита Акоминат, Зонара. Помимо этих сочинений у Липсия есть еще третье — *Monita et exempla politica*, которое вышло двумя годами позже первых двух (*Antwerpiae* 1606) и встречается обыкновенно в одном переплете с первыми двумя. В этом-то сочинении мы и находим выписку из *Истории Хониата*, совпадающую с цитатами *Крижанича*, приведенными выше. Совпадение между ними почти полное, т. е. за исключением только отдельных слов.

Крижанич.

Липсий (pp. 43—44).

Nostris, inquit, temporibus Imperatores nihil sine praescriptione astrologorum agunt et rebus gerendis ex inspectione siderum dies atque horas eligunt. Itaque Alexius imperator diu cunctatus, quando opportune a Blachernis rediret; tandem dies et hora ex astris eligitur. Redit et quidem ita feliciter, ut cum primum se moveret, terra ante ipsum profunde dehisceret atque ipse quidem evaderet, sed Alexius patricius gener eius et multi alii in specum delaberentur ac laederentur: eunuchus vero unus plane periret... Idem Choniates recitat alterum exemplum de imperatore Manuele, sub cuius imperio cum Siculi aliique hostes mare Byzantinum infestarent (mare Byzantio vicinum occupassent) Manuel semel et iterum classem contra eos misit, sed illa semper cum clade et ignominia repulsa fuit. Igitur impe-

Nostris temporibus Imperatores nil sine prescripto astrologorum agunt et rebus gerendis dies atque horas eligunt, ut sidera dictarunt. Itaque Alexius imperator diu cunctatus, quando opportune Blachernas rediret; tandem dies et hora ex astris eliguntur. Redit et quidem ita feliciter, ut cum primum se moveret, terra ante ipsum profunde dehisceret atque ipse quidem evaderet, sed Alexius gener eius et multi illustrium in specum delaberentur laederenturque: eunuchus vero unus e gratiosis plausissime periret... Recitat magis ridendum de Manuele, cuius imperio, cum Siculi et Latini mare occupassent vicinum Byzantio ac damnum ac decus in oculis cotidie esset, semel iterumque in eos classem misit, sed cum clade et ignominia semper repulsam. Igitur Mathematici et astra consuluntur, eligitur dies fe-

⁵⁷ Разговоры, I, 343.

⁵⁸ *Iusti Lipsii, Politicorum sive civilis doctrinae libri sex. Antwerpiae* 1604.

⁵⁹ *Iusti Lipsii, Ad libros politicorum notae. 1604.*

rator consulit mathematicos qui consideratis sideribus elegerunt diem feliciorem et certam promittebant ei victoriam. Parat se dux Constantinus Angelus et prodit in hostem . . . licior nec ambigitur de successu. Parat se Constantinus Angelus, vir illustris et prodit iam in hostem . . .

Крижанич, как видно из этого сопоставления, отступает от Липсия очень незначительно, и в некоторых случаях мы можем даже угадать мотивы отступлений, напр., когда вместо *latini* Крижанич говорит *hostes*. Едва ли может подлежать сомнению, что для своих цитат он воспользовался именно Липсием, и следовательно, непосредственное знакомство его с Историей Хониата становится под вопрос.

5) *Никифор Григора*. На него есть у Крижанича две ссылки, в двух произведениях, при чем там и здесь он имеет в виду одно и то же место в его *Истории*, относящееся к Григорию Паламе и его учению. Разговоры, II, 243:

Tunc (ut scribit Gregoras) fuissent condemnatae blasfemiae Palamae more consueto, per concilium, nisi imperator, propter rationes politicas tunc dissimulasset. — De Providentia, ук. изд., 106: Imperator autem (ut scribit Nicephoras Gregoras) dissimulavit tunc blasfemias Palamae et non permisit fieri concilium, propter rationes, inquit, politicas, hoc est, quia erat bello implicatus . . .

Григора дает очень подробное изложение обстоятельств, вызванных учением Паламы, так что нет ничего удивительного, что Крижанич черпает свои сведения именно отсюда. Но при просмотре исторического труда Григоры не удалось найти такое место, которое непосредственно и вполне отвечало бы изложению Крижанича, так чтобы это изложение можно было счесть за перифраз подлинника. Можно только сказать, что мысль, которую Крижанич хочет доказать ссылкой на Григору, несколько не противоречит этому автору и вполне соответствует той позиции, которую он занимает в отношении к Паламе.

Переходим теперь к тем местам в сочинениях Крижанича, в которых он говорит о Византии, но не указывает своего источника. Нужно различать двоякого рода случаи. Иногда сообщения Крижанича имеют фактический характер, т. е. заключают в себе упоминание о каком-нибудь событии или же передают чье-нибудь мнение и т. п. Иногда же они представляют его суждение о факте или оценку его. Например, Крижанич говорит, что крестьянам на Руси живется лучше, чем в Греции (Разговоры, I, 237); что греки осуждают всякое нововведение или реформу (Разговоры, II, 174); что византийские императоры неправильно называли себя римскими (Разговоры, I, 355); что только Константин В. имел основание называться римским (Разговоры, I, 394) и т. п. Очевидно, что такого рода места представляют обобщения и сужде-

ния, которые не могут быть сведены к определенным источникам, и которые выражают личные мнения и убеждения Крижанича, образовавшиеся у него, как плод всего его умственного и жизненного опыта. В таких случаях было бы бесполезно искать его источников специально в византийской литературе. Следует ограничиться рассмотрением только тех мест, которые имеют фактический характер.

1) Разговоры, I, 360—361. Крижанич говорит:

Nolumus amplius imitari Serbos qui sese appellabant despotas, ex eo quod Graecorum imperatorum filii et fratres appellabantur tali nomine.

Это может основываться на сообщении *Кодина*, De official. cap. 2:

οἱ τοῦ βασιλέως υἱοὶ οἱ δεσπότες προΐστανται τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν γαμβρῶν τοῦ βασιλέως δεσποτῶν καὶ αὐτῶν ὄντων.⁶⁰

2) Разговоры, I, 432—433. Крижанич говорит о Готском царе Тотиле, о его справедливости и милости. «Воюючъ абда Тотила супроть царю Юстиниану и его славному бану Велисарію, послѣ долгія осады взялъ есть приступомъ градъ Римъ... Посемъ есть Тотила папу Пелагія послалъ къ царю Юстиниану и прошаше зъ нимъ помириться и обѣщеваше Римъ оставить въ цѣлости... Али Юстинианъ, запустивъ ся на крѣпость своего бана Велисарія не захотѣ мира» и т. д. — Источник этого сообщения можно видеть у Прокопия, De bello gothico, III, 21. Bonn. p. 368.

3) Разговоры, I, 410. В связи с обсуждением законов о престолонаследии Крижанич неодобрительно отзываясь о поступке имп. Иоанна Комнина: «царь Иванъ Комнинъ, дабы Мануила млажего сына возвеличилъ надъ Исака старѣго, яко есть учинилъ» и т. д. Это основывается на известии I. Киннама, Hist. I, Bonn. p. 24, или на истории Никиты Хониата, Bonn. p. 58. Но нужно заметить, что сведение об этом факте Крижанич мог почерпнуть и из упомянутого выше сочинения Липсия *Monita et exempla politica*, где о нем упоминается на стр. 94.

4) В Разговорах I, 435 читаем: «околя года 1150 приде на возтокъ святыи Людвигъ краль Французкый и Кунрадъ царь Нѣмецкый, и многія силы зъ ними. Царю Греческому Мануилу и всѣмъ Грекомъ бяху осумнѣны тѣ подвиги и толикія силы, и не хотяше имъ царь Мануиль помогать, яко они прошаху, но паче искаше имъ пакость учинить. Бояше бо ся царь, да бяху они опустивши Сарациновъ на Грековъ не ударили». Отношения имп. Мануила к деятелям 2-го крестового похода формулированы здесь согласно с изложением того же Акомината.⁶¹ Но

⁶⁰ Ср. прим. Гретсера: nec probo quod Glossarium affirmat, despotae nomine vocatos fuisse filios, fratres, generos imperatoris... nullus hoc nomine appellabatur, nisi despotae honore certisque ornamentis insignitus esset... tametsi extra Cpolim transiit etiam sine inauguratione ad alios. hinc princeps Serviae vocabatur despotas Serviae. — Bonn., 173.

⁶¹ Царствование имп. Мануила, I, 4. Кстати, следует исправить ошибку Крижанича: речь идет о Людовике VII, а не о Людовике Святом (IX).

нельзя отрицать и того, что Крижанич мог воспользоваться каким-нибудь западно-европейским автором, — тем более, что общий тон его в этом месте, явно враждебный к византийцам, чего, разумеется, нет ни у Акомината, ни у Киннама и друг.

5) Разговоры I, 234. Крижанич, рассуждая о ссылке, как об одном из видов наказания, вспоминает Юстиниана, «кій есть Велисара ослѣпилъ и всего иманія избавилъ, да е онъ бѣдный банъ мораль милостыни у людей просячь живиться». Ни у историков, ни у хронистов византийских нет известия об ослеплении Велизария: все они говорят только о конфискации его имущества и о немилости к нему Юстиниана.⁶² Об ослеплении его Крижанич мог вычитать только в каком-нибудь из романов, посвященных Велизарію, где ослепление великого полководца составляло очень распространенный мотив. Некоторые из этих романов уже с XVI в. издавались на Западе Европы.⁶³

6) Разговоры, I, 348 читаем:

in compilatione legum Romanarum quae facta fuit Iustiniani Caesaris tempore, impie et blaspheme scriptum legitur: «Imperator Romanorum est totius mundi dominus».

Тоже повторяется в Разговорах, II, стр. 182, 284, 285, 346 и Соч. II, стр. 9 и 34. В законодательстве Юстиниана буквально такой формулы, какую приводит Крижанич, не имеется. По значению тождественную мысль находим Dig. XIV 2, 9, где приводится изречение имп. Антонина, высказанное им по поводу *lex Rhodia de iactu*:

ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης.

Латинская формула, которая представляет развитие этой мысли, могла быть заимствована Крижаничем от одного из средневековых комментаторов или легистов.⁶⁴

7) Разговоры, I, 434: «При царю Маврикію, околъ года 600, Цариградскій патріярхъ Иванъ Постникъ началъ есть себе писать Патріярхомъ всего свѣта». То же Разговоры, II, 201. Источник этого сообщения едва ли следует искать в греческой литературе. Вопрос касается одного из самых больных мест в разногласиях между восточной церковью и западной, и о нем Крижанич должен был, без сомнения, узнать еще на школьной скамье.

⁶² Zonarae, Epit. Bonn. III, 173; Glycae, Annal. Bonn., 495.

⁶³ Krumbacher, Gesch. d. byz. Litt.², 825—827.

⁶⁴ Ср. H. Grotius, De iure belli ac pacis, lib. II cap. 22, 13: Vix adderem stultum esse titulum quem quidam tribuunt Imperatori Romano, quasi ipse etiam in remotissimos et incognitos hactenus populos ius imperandi habeat, nisi iurisconsultorum diu princeps habitus Bartolus haereticum ausus esset pronunciare qui id negat; nimirum quia et Imperator interdum *se mundi dominum vocet* et in sacris literis imperium illud quod Romanum posteriores scriptores vocant, appelletur τῆς οἰκουμένης nomine qualia sunt et illa: Orbem iam totum victor Romanus habebat.

8) Разговоры, II, 294—295. Крижанич доказывает, что в государстве не может быть одновременно больше одного царя, и подкрепляет это глухой ссылкой на Византию, где только император носил титул βασιλεύς а соправитель назывался кесарем. Соч., II, 41 он проводит ту же мысль, но дает более точную ссылку на византийскую историю: «Тако въ Цариграду Михаил бѣше Август и Василеј, а Варда токмо Кесар и не венчан». Сообщение это может основываться на Theophan. Contin. Bonn., 184 или Генесии кн. IV, Bonn., 90—91 или же наконец, на Кедрине. Текст у всех троих почти тождественный.⁶⁵ Первое издание продолжателей Феофана вышло в 1653 г., Генесия — в 1733, Кедрина — в 1647. До своего вторичного отъезда в Москву в 1658 г. Крижанич мог познакомиться, как с продолжателями Феофана, так и с Кедриным.

9) Разговоры, II, 246:

Imperator Mauricius volebat, ut omnes milites qui bello contra paganos occubuissent fierent martires et putarentur sancti. Sed sanctus papa Gregorius impedivit ac dissolvit hanc impietatem.

Известию этому трудно найти первоисточник в византийской историографии; быть может, его следует искать в западной, католической церковной литературе.

10) Соч., II, 59—61. Излагается история патр. Фотия в связи с жизнью имп. Василия Македонянина. О своем источнике Крижанич сам говорит в таких выражениях, что заставляет отказаться искать его в византийской историографии: «То ти јест Фотијева историја на причец изложена, кулико ја могах из Руских преводов собрати. Али да бы кто возхотил Фотијево Сатанинско злодѣјство из Греческих историј все собрати, он бы морал об њем цѣлы књиги написати». Там же стр. 61.

11) Разговоры, II, 218:

ipsi olim inaudito crudelitatis exemplo 20 m. Bulgarorum ceperunt et omnes excecavunt, tantum vigesimo cuique reliquerunt unum oculum, ut reliquos domum reduceret.

Известие об ослеплении имп. Василием II болгар находится у нескольких византийских хронистов — у Зонары, Кедрина, Глики, Симеона Логофета, но все они говорят об ослеплении не 20.000, а 15.000 чел. и об оставлении одного зрячего не на 20, а на 100 чел.⁶⁶ Кем пользовался в данном случае Крижанич, установить трудно.

⁶⁵ У Кедрина текст имеет такой вид: μονωθεῖς δὲ ὁ Βάρδας ἤγε καὶ ἔφερε πάντα καὶ τὰς ἐκ βασιλέως ἤμειβε συνεχῶς τιμὰς, ἀνήγει δὲ καὶ εἰς τὴν Καίσαρος δόξαν τε καὶ τιμὴν, τοῦ Μιχαὴλ μηδενὸς ἑτέρου φροντίζοντος τῶν πολιτικῶν, ἀλλ' ἡ θεάτρων καὶ ἵππων ἀμύλλης. — II, 165, Bonn. Ясно, что отсюда Крижанич мог почерпнуть сведения только о самом факте, подробности же изложения принадлежать ему самому.

⁶⁶ Zonar., XVII. 9, 8: βασιλεὺς τοῖς δορυαλώτοις εἰς πεντεκαίδεκα χιλιάδας ἀριθμουμένους ἐξέκοψε πᾶσι τὰ ὄμματα, ἐφ' ἑκάστη ἑκατοστίϊ ἓνα καταλιπὼν ἑτερόφθαλμον, ἵν' εἴη τούτοις χειρα-

12) Соч., II, 44—45 читаем: «Гречески хронограф на концу пишет: на Константиновом гробномъ камену, на изподньемъ лицу, обретено быти написано сиецево пророчество. В первый ди индикт придет Измајил и обладајет Даматми. Во вторы индикт учинит то и то, и проче. И за тим велит: То де ξανѡн генос ерхете». Пророчества об освобождении Константинополя русым народом встречаются во многих греческих списках и много раз были переводимы на русский и славянский языки. Точно определить, в каком греческом хронографе прочел пророчество Крижанич, едва-ли возможно.⁶⁷

Итак, каких же авторов и какие памятники византийской литературы Крижанич знал непосредственно, т. е. в подлиннике? На основании приведенных данных можно считать достоверным, что ему были известны: 1) Агапит, 2) Кодин, *De officialibus Palatii Constantinopolitani*, 3) Константин Багрянородный, *De administrando imperio*, 4) Прокопий, *De bello gothico*, 5) Никифор Григора, 6) Дигесты Юстиниана. Кроме того, представляется вероятным, но не доказанным, его знакомство с Киннамом и с продолжателем Теофана. Может быть, он знал еще хронику Кедрина. Из после-византийских авторов, известных Крижаничу, важно отметить хронограф Дорофея Монеувасийского, так как он основывается на более древних свидетельствах. Нельзя сказать, чтобы этот список был особенно обширен. Но от каких-либо выводов отсюда относительно общей начитанности Крижанича и, в частности, относительно основательности и фактической документальности его суждений о Византии следует пока воздержаться. Предложенный список ни в коем случае не может считаться полным и исчерпывающим. По самому уже характеру поставленного вопроса никак нельзя рассчитывать сразу дать на него окончательный ответ, который делал бы ненужным возвращение к нему. Невозможность такого ответа станет особенно очевидною, если принять в соображение литературную манеру Крижанича (на что уже было указано), а именно его склонность к глухим ссылкам и даже к приведению фактических данных и справок без всякого указания на источник, откуда они заимствованы. При этом условии составление полного и исчерпывающего списка всего, что читал Крижанич — в частности из византийской литературы, предполагает не только основательное наблюдение над текстом Крижанича и знакомство с византийской литературой, но, как показывает отмеченная выше зависимость его от Липсия, — еще и хорошее знание тех не-византийских пособий, которыми

παῦλος. Bonn. III, 564. — Cedr. Bonn. II, 532: ἔλεσον οὖν πλείω τῶν ἐς χιλιάδων, δοριάλωτοι δὲ ἐλήφθησαν οὐκ ἐλάττους τούτων. *Glycae*, App., 518, Bonn. Симеона Метафраста и Логовета списание мира... 1905, стр. 160.

⁶⁷ Ср. А. Веселовский, *Опыты по истории развития христианской легенды*. Журн. М. Н. П., 1875, т. 179, стр. 55 и сл. В. Истрин, *Откровение Мефодия Патарского*. Чт. Общ. Ист. и Древн. 1897, кн. 3, 318—325. — Текст пророчества напечатан в приложении к книге Ф. Терновскаго, *Изучение византийской истории*, вып. II, Киев, 1876.

он мог располагать, и которые могли давать ему сведения о фактах византийской истории. Поэтому надлежащего результата в этом направлении можно ожидать только от совместных усилий всех тех, кто держит Крижанича в поле своего зрения. Настоящий же очерк имеет своей целью обратить внимание исследователей на этот вопрос, и с своей стороны, предложить некоторый материал для его разрешения.⁶⁸ Но уже и теперь можно, пользуясь теми данными, какие у нас есть, утверждать, что знакомство Крижанича с греческим миром было, для его времени, весьма достаточное, и что его суждения об этом мире могли быть вполне обоснованы.

KRIŽANIĆ ET LES GRECS.

Le thème principal de tous les ouvrages de Križanić est la question des relations de l'Orient et de l'Occident. Ces relations pour Križanić sont représentées d'une part par les Grecs, de l'autre par les Allemands. D'après lui, ni les uns ni les autres ne livrent par leur civilisation la vérité absolue. C'est pour cela que chaque peuple qui s'inculque d'une civilisation réelle, doit chercher à concilier les contrastes.

Mais avant d'aborder cette question on est fondé à se demander dans quelle mesure Križanić était-il armé pour résoudre ce problème posé par lui même, c'est-à-dire dans quelle mesure il connaissait les faits essentiels de la civilisation de l'Europe occidentale et de la greque. En se qui concerne l'Europe Occidentale il n'est hors de doute, que Križanić grâce à sa vaste érudition était fort bien versé dans son histoire et sa littérature. Mais en ce qui concerne les Grecs, leur civilisation et histoire il en va tout autrement. Une des causes de ce fait est que nous ne connaissons par assez Križanić lui même — sa biographie présente des lacunes importantes. La seconde cause est que Križanić ne mentionne pour ainsi dire jamais dans ses ouvrages ses sources d'informations. Il est donc difficile de dire dans quelle mesure il connaissait les sources mêmes de l'histoire byzantine.

Beaucoup de savants ont déjà cherché à dresser la liste des sources de Križanić, mais tous leurs efforts sont restés vains jusqu'à présent. Néanmoins une lecture approfondie des œuvres de Križanić permet tout de même de donner à la question une réponse sinon définitive, tout au moins partielle. On peut tenir pour que Križanić savait assez bien le grec, l'ancien comme le moderne, la langue littéraire comme l'idiome de conversation. Il connaissait la littérature grecque médiévale, en particulier les œuvres classiques d'Agapitos, Codinus, Constantin le Porphyrogénète, Nicétas Choniates, Nicéphore Grégoras, Procopios et Zonaras. Il avait lu les Digestes, le De administrando imperio et quelques autres ouvrages.

⁶⁸ Автор считает необходимым добавить, что исчерпать поставленный вопрос ему мешало также неимение под руками всех пособий нужных для проверки цитат Крижанича.

Cependant il convient de préciser que quelques-uns de ces auteurs furent lus par lui non pas dans l'original grec, mais dans une traduction latine ou paraphrase. Il faut encore ajouter que Križanić a pu acquérir beaucoup de connaissances utiles, grâce aux relations qu'il eut avec les Grecs durant ses études au « Collège de St. Athanase », comme aussi plus tard durant son séjour à Moscou et en Sibérie. Enfin Križanić tira grand profit de son voyage à Constantinople, au cours duquel il peut rassembler des connaissances qui lui permirent de se faire une idée des Grecs modernes. Tout ceci nous permet de conclure que Križanić, en posant le problème des relations de l'Orient et de l'Occident, était suffisamment armé de connaissances nécessaires.

М. А. ANDREEVA (Prahа):

ЧТО ТАКОЕ ВОСТОЧНАЯ ЕВРОПА И КАКОВО ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ? В ИЗЛОЖЕНИИ ПРОФ. ЯРОСЛАВА БИДЛО.

На конгрессах историков за последнее десятилетие неоднократно поднимался вопрос о значении термина Восточной Европы в противовес Западной, по преимуществу германо-романской.¹ Этот вопрос приобретает особое значение со времени возникновения федерации по изучению истории Восточной Европы. (Fédération des Sociétés Historiques de l'Europe Orientale.) Первенствующее место в этой полемике принадлежит видному чешскому историку, профессору по кафедре истории Восточной Европы и Балканского полуострова Ярославу Бидло, выступившему со своей оригинальной концепцией истории Восточной Европы, вызвавшей оживленные споры, что уже одно указывает на важность и актуальность этого вопроса.

В 1933 году Бидло выступает на VII Интернациональном конгрессе исторических наук в Варшаве с докладом на немецком языке «Что такое история Восточной Европы». (Was ist die osteuropäische Geschichte. Deren Inhalt und Perioden. Résumé des communications présentées au Congrès de Varsovie. 1933. II. p. 197—207.) Этот же доклад значительно расширенный и переведенный на французский язык вышел в следующем 1934 году в VI томе, вып. 1—2 «Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale» под заглавием: Ce qu'est l'histoire de l'Orient Européen, quelle en est l'importance et quelles furent ses étapes, p. 11—73.² В том же томе Бюллетеня были напечатаны и возражения на доклад Бидло Гандельсмана и Галецкого.³ А в выпусках 3—4 того же Бюллетеня ответ Бидло вышеназванным историкам, как и Отто Гоетцу и отчасти Пфитцнеру.⁴

¹ O. Halecki, L'histoire et l'Europe orientale. Sa division en époques, son milieu géographique et ses problèmes fondamentaux. La Pologne au Ve Congrès international des Sciences historiques. Bruxelles 1923. Varsovie 1924. Его же, La division de l'histoire en périodes chronologiques. La Pologne au VIe congrès international des sciences historiques à Oslo en 1928. Varsovie—Lwów 1930. Доклад J. Pfitzner'a на геттингенском Historikertag »Die Geschichte Osteuropas und die Geschichte des Slaventums« Резюме его помещен у Otto Hoetzsch, Begriffsbestimmung und Periodisierung d. osteuropäischen Geschichte. Zeitschrift f. Osteuropäische Geschichte, p. 89—92. Переработан в статью, помещенную в Historische Zeitschrift, 150 (см. ниже).

² То же резюмировано: Jaroslav Bidlo, Was ist die osteuropäische Geschichte? Slavische Rundschau, t. V. p. 361—370.

³ M. Handelsman, Quelques remarques sur la définition de l'histoire de l'Europe Orientale. Bulletin d'Information, p. 74—81; Oskar Halecki, Qu'est ce que l'Europe Orientale? Ibid., p. 82—92.

⁴ Otto Hoetzsch, Begriffsbestimmung und Periodisierung d. osteuropäischen Geschichte, p. 92—102. Zeitschrift f. Osteuropäische Geschichte, Bd. XIII. H. 1. 1933; Josef Pfitzner, Die Geschichte Osteuropas und die Geschichte des Slaventums als Forschungsprobleme. Historische

Вышел ответ под заглавием: «*Remarques à la défense de ma conception de l'Orient Européen et de l'histoire des peuples slaves*», р. 95—119. Как видно из самого заглавия в статье затрагиваются две разные проблемы, не только проблема истории Восточной Европы, но и вопрос о возможности написания обще-славянской истории, затронутый Pfitzner'ом в своих возражениях проф. Бидло.

Pfitzner останавливается на вышедшем ранее труде Бидло «*Dějiny Slovanstva. Napsal Jaroslav Bidlo. Praha. Vesmír. 1927*». В появлении новой работы того же ученого, выдвигающей концепцию Восточной Европы и тем самым разделяющей славян на восточных и западных, православных и католических, он усматривает отход от прежнего взгляда об единстве славянства. Это отрицается автором обоих трудов. Тематически возможна постановка обоих вопросов, т. к. и при разделении славян на восточных и западных найдется всегда много пунктов соприкосновения, культурного и политического и идеологического, допускающего трактовку славянства как целого. Более пространный ответ Пфицнеру Бидло дает в *Le Monde Slave. Extrait du t. IV. octobre-novembre 1935*, pp. 50. «*L'Europe Orientale et le domaine de son histoire.*»

Оставив в стороне этот второй вопрос, мы обратимся предпочтительно к первому о понятии истории Восточной Европы и ее культурно-политической эволюции, как наиболее близко стоящему к задачам Византино-славики. Центром построения Бидло является Византийская империя, наложившая при посредстве православной церкви свой особый культурный отпечаток на те народы, которые входят в состав Восточной Европы.

Начинает изложение своих взглядов Бидло с перечисления главнейших своих предшественников. Останавливается он особо на взгляде Troeltsch'a на отдельные культурные циклы, но не соглашается с его положением, что Россия входит в цикл народов «европейских», имеющий оттенок западно-европейского (13). Упомянув о Массарике с его противопоставлением России и Европы, Бидло переходит к русским ученым излагавшим теорию об относительных особенностях России и Западной Европы, а именно к славянофилам, к предшественнику Шпенглера Данилевскому, Ламанскому, Будиловичу, называя лишь главных из них. Припомним здесь еще и особенно подчеркивающего значение византинизма и делающего из него крайние политические выводы Константина Леонтьева и Иконникова с его «Опытom исследования о культурном значении Византии в русской истории». Киев 1869, дающий материал, подтверждающий положения Бидло о влиянии посредством православной церкви византийской культуры на народы Восточной Европы,⁵ в данном случае на русских.

Zeitschrift, 150, 1934, р. 21—85. См. также *Byz.-sl.*, t. V и VI, Bibliografie. Отчеты о VII конгрессе историков, в том числе Державина и Дорошенко.

⁵ *Remarques à la défense*, р. 100.

Вместе с ними и Бидло считает, что Восточная Европа есть по преимуществу мир греко-славянский (21), т. е. отличающийся от германороманской Европы именно своей культурой. Географически понятие «европейского востока» не вполне совпадает с Восточной Европой. Этот мир, будучи по преимуществу греко-славянским, все же не охватывает всех славянских народностей. Отпадают покатоличенные славяне, отошедшие к Западной Европе. С другой стороны прихватываются и иные по своему расовому происхождению народы, как румыны, албанцы, грузины и армяне, но исповедующие православие (15—16).

Главные отличия в менталитете восточного и западного мира намечаются Бидло следующим образом: «На первом месте: это отсталость восточно-европейского мира — в особенности же России на путях просвещения; отсталость на которую было уже указано на Западе в конце XV и в начале XVI века, и которую некоторое время спустя признали за собою сами русские; затем недостаток ремесел и промышленности, что имеет последствием малую интенсивность той городской жизни, которая на Западе Европы еще до сих пор является главным элементом прогресса. Недостаток умственной живости и предприимчивости народонаселения также способствует тому, что народы этих стран сохраняют старинный социальный строй, привязаны к существующему порядку вещей, к старинному способу обработки земли, к отсталым методам производства. Приходится также констатировать недостаток изобретательности, преувеличенный консерватизм, тираническое преобладание религиозного элемента, чрезмерное влияние церкви и клира, политическое рабство народа, деспотизм правительства и бюрократии, недостаток гражданской сознательности у отдельных личностей и недостаток смысла к государственным интересам и преданности им.» Поэтому для старшей эпохи Бидло считает характерным термин византизм, а для позднейшей, когда преобладает значение России царизм, подчеркивающие консерватизм и недостаток гражданственности народонаселения (16). Дав такую отрицательную характеристику главных начал восточной культуры, Бидло все же отмечает в дальнейшем и положительные ее стороны, как в Византии, где еще не была так сильна дифференциация Запада и Востока (20), так и в России, начавшей с XVI-го века, а в особенности со времени Петра Великого становиться на уровень западно-европейской цивилизации.

В этом основное различие учения Бидло от учений его русских предшественников славянофилов, Данилевского и Ламанского. Последние признавали отличие Восточной Европы, в особенности России от Западной, но не видели в этом ничего уничижающего, наоборот даже некоторые из них, в особенности славянофилы, находили в восточной культуре преимущества нравственного характера и выработали своего рода мессианизм России. В этом идеологическое отличие Бидло от русской школы. Из представителей ее он ближе всего стоит к С. М. Соловьеву.

Соловьев видит развитие русского государства, отличного по своей культуре от западно-европейских стран, как постепенный процесс его европеизации и приобщения к западной культуре. О разнице в методологическом подходе будет сказано ниже.

Сходство же заключается в том подчеркивании преобладающего значения культурной истории над политической. Это преобладание Бидло обосновывает теоретически: «Если рассматривать цель истории, как стремление человека к достижению наивысшей степени культуры и цивилизации, т. е. господства над природой, то конечно преобладающее значение должна получить история внутренняя над внешней политической», носящей в себе сильный элемент случайности. Поэтому «прогресс в области культуры и гуманитарных тенденций» и является для него критерием при установлении понятия Восточной Европы и ее периодизации. Этот критерий сам по себе представляется общечеловеческим и посему наиболее объективным (26—27).

Из современных синтетиков всеобщей истории наиболее близким к себе Бидло признает Cavaignac'a, хотя он во многом с ним и не соглашается, в особенности в вопросе о дуализме средиземноморской культуры (28). Этот вопрос в построении Бидло имеет первостепенную важность, т. к. из этого дуализма римско-элленистической культуры выводится затем и дуализм Восточной и Западной империи, а позднее и Европы. «Главное различие в эволюции этих двух культурно-политических миров (т. е. Рима и Византии) заключается в факте, что в отличие от Римского востока, т. е. Восточной Римской империи или Византийской, которая удержала полностью и в сохранности культурное наследие, переданное ей единой Римской империей, Римский Запад сохранил только разрозненные обрывки, и то поскольку они были переданы ей латинской литературой и традицией» (29). Вместе с тем Византийская империя всецело прониклась христианством, ее культура стала отождествляться с христианством. Это по мнению Бидло послужило к остановке прогресса в области естественных и точных наук (30). Известный прогресс им усматривается в области изобразительных искусств и военного дела. В смысле же политическом Византийская империя также является продолжением Римской. Но не имея сил для дальнейшей экспансии, она переходит к войне оборонительной, стремясь сохранить и в дальнейшем те территории, которыми она некогда владела.

Вместо утерянного влияния на хамитские и семитские племена в IX—X вв. открывается новая сфера для культурного и политического влияния — славянская. Славяне — сербы, болгары, и русские, настолько прониклись византизмом, что он сделался даже в ущерб их собственному развитию частью их национальной жизни (30—31). «Когда же турки захватили Византийскую империю, Болгарию и Сербию, Россия стала главной представительницей и хранительницей не только восточного христианства, но и культуры этой части христианства, а славяне —

эмигранты с Балкан начали рассматривать Москву, как „Третий Рим“. Так совершился перенос главного культурного центра из Константинополя в Москву. К России перешли культурные и политические обязанности древней Византии, т. е. с одной стороны защита чистоты православного христианского учения от влияний еретического Запада. Также и в области внешней политики Россия долгое время придерживается дефенсивы. Получив наследие от Византии русские проявили еще более консервативный и реакционный дух, чем у последней, в особенности в стремлении сохранить в полной чистоте учение православной церкви» (32—34). Церковные влияния глубоко проникли в целый уклад жизни. Оборот в настроении произошел лишь под влиянием борьбы с народами Западной Европы — литовцами, поляками и шведами. Общество и государство поняли необходимость реформ. Началась европеизация, получившая широкие размеры и среди балканских народов в XIX веке и тем самым способствовавшая развитию их национального самосознания. Таким образом в XIX и XX столетиях западно-европейская цивилизация окончательно побеждает на территории восточно-европейской культуры (35). Это факт столь же большой важности, как и рождение новой европейско-американской культуры.

По этому поводу Бидло заявляет: «Я со своей стороны не верю в постоянство и неизменяемость или даже в особый врожденный характер обществ или людских группировок; в моих глазах решающим является влияние внешних обстоятельств. Нельзя отрицать, что и природное и географическое положение в своей совокупности в значительной мере не определяет неизменяемости характера общества, но все же и условия соседства имеют также большое значение» (36). Таким образом и консерватизм Восточной Европы обуславливается в значительной степени ее международным положением, но в то же время и является особенно характерным для развития ее истории. Итак глубокий смысл истории Восточной Европы следует усматривать в том факте, что народонаселение европейского Востока непрерывно стремилось сохранить в целостности римско-христианскую культуру (римского Востока), отражая и уничтожая все возможные влияния и движения, могущие повредить чистоте этой культуры (36).

В этом оригинальность не только с точки зрения идеологической, но и методологической концепции Бидло, хотя он в ней отчасти и опирается на Бартольда. Действительно и славянофилы и в особенности Данилевский рассматривали отдельные исторические типы, как отличные с самого своего начала уже по своему естеству, и поэтому как бы не подпадающими под общие законы социологии.⁶ Влияние этих законов

⁶ Привожу анализ учения Данилевского с точки зрения социологии, произведенный П. Н. Милоковым: «Научная социология стремится к открытию законов эволюции человеческого общества, а для Данилевского интересно только обнаружение в обществе искони заложенной в него неподвижной идеи. Прикладная социология измеряет прогресс

допускается Шпенглером, находящим параллелизм эволюции, но у него переход из одного типа в другой невозможен. Во всех этих учениях преобладает момент внутренний — исходный пункт, у Бидло же — линия развития. Известная самобытность, намечающаяся во внутреннем строе жизни народа допускается Бидло, хотя бы она и была бы обусловлена главным образом природным и географическим положением страны. Получить же свое дальнейшее развитие она может только под влиянием внешних условий. Тем самым она является изменчивой — моментом привходящим, а не чем либо органическим. Таким образом момент социологический имеет больше места в теории Бидло, чем у его предшественников, хотя как раз у него и преобладает момент внешнего влияния над моментом внутреннего развития.

Исходя из этих положений Бидло и устанавливает свою периодизацию. Основными принципами при установлении ее является международные отношения православного мира к его соседям, поскольку они угрожали цельности его культуры. Поэтому отдельные периоды этой цивилизации намечаются в зависимости, то от строгой изоляции, то наоборот от тенденции заимствовать от иностранцев и следовать их примеру. Т. к. изменения и опасности для цивилизации Восточной Европы являются следствиями политических событий, то можно рассматривать эволюцию цивилизации европейского Востока при помощи одного общего метода соответствующего точки зрения цивилизации и политики (36—37). Конкретно свою мысль Бидло проводит на примере иконоборчества, представляющего из себя законченную эпоху в развитии византийской культуры.

Что же касается теоретической стороны вопроса, то Бидло разделяет взгляды Troeltsch'a⁷ на принципы периодизации. Он особо подчеркивает значение периодизации для философии истории, т. к. в ее задачи входит «резюмирование самых существенных черт, смысла, ценности, тенденций и цели исторических периодов одной фразой или формулой» (39). Важно найти для нее единый критерий. Покончив с теоретической частью, Бидло переходит к изложению философии истории Восточной Европы.

Характерной чертой античного мира в отличие от средневекового является тенденция к объединению и созданию единого государственного организма в бассейне Средиземного моря, тогда как для средних веков характерен момент децентрализации. Но и в самой цивилизации Римской империи намечается культурный дуализм — римско-латинский и эллинистический, т. е. греко-восточный. Вместе с тем элемент элле-

степенью сознательности с какой организуется в обществе достижение общего блага. Данилевский наблюдая внутри отдельного общества только стихийный процесс органической эволюции, ищет прогресса лишь в смене исторических наций и идеалов». Разложение славянофильства. Данилевский, Леонтьевъ, Вл. Соловьев. Москва 1893, р. 13—14.

⁷ Troeltsch, Der Historismus und seine Probleme. Tübingen. 1922.

нистический начинает постепенно преобладать не только в области культурной, но и социальной и политической. В области культурной — это догматика христианства и новые архитектурные формы, в области экономики — рост восточных городов, как торговых и промышленных центров, в области политики церемониал императорского двора и культ государя. Самый центр тяжести государства переносится с Запада на Восток, где в 326 году возникает новая столица Константинополь.

Разрушению единства империи способствует и великое переселение народов, когда уже начинает проявляться процесс дифференцирования латинской и греческой половины ее. Проявляется этот процесс даже в христианстве. Таким образом 326 г. кладется Бидло в основу его периодизации, идущей до русской революции. Всех периодов им намечено 11; из них 7 целиком и отчасти и восьмой падает на историю Византии, что лишней раз доказывает какую важную роль ей приписывается исследователем.

Вторым культурным центром, выступившим напервый план по падению Византии является Москва. Не буду останавливаться сейчас на самой периодизации, о которой я уже говорила вкратце в предыдущем VI-ом томе.⁸ Представляет она несомненный интерес, как попытка глубоко продуманного синтеза, для каждого занимающегося историей Византии.

Отмечу только, заканчивая это изложение, что проф. Бидло удалось построить объединенную общей философской мыслью систему эволюции народов Восточной Европы, объединенных общностью культуры и религии. Система эта не является просто продолжением учений славянофилов и Данилевского, а вполне оригинальной и в некоторых пунктах, как оценка культурного значения Восточной Европы или напр. вопрос о значении самобытности и влиянии внешних факторов, даже противоположной им. Не исключается при этом конечно возможность спора о сравнительном преимуществе западной и восточной культуры, в частности для средневековья. Решение в ту или другую сторону спора зависело бы в значительной степени от мировоззрения ученого, занимающегося этим вопросом.

CE QU'EST L'HISTOIRE DE L'ORIENT EUROPÉEN ET QUELLE EN EST L'IMPORTANCE? D'APRÈS LE PROF. JAROSLAV BIDLO.

(RÉSUMÉ.)

Cet article présentant brièvement les résultats des recherches de longue durée du savant tchèque, professeur à l'Université Charles à Prague, apparaît après sa mort prématurée. Écrit par une de ses élèves ne contiendra-t-il pas l'appréciation de l'oeuvre du maître et de sa valeur scientifique. Le but posé

⁸ Byz.-sl., VI, p. 352-353.

n'est que d'intéresser le lecteur de cette revue et surtout le lecteur slave — le travail de M. Bidlo ayant paru en français — au problème général de la conception de l'Europe Orientale du point de vue de la philosophie de l'histoire et surtout des idées slavophiles connues dans la science russe et de tirer son attention sur le système présenté par le défunt savant pour l'étude culturelle des pays de l'Europe Orientale, dans lequel le rôle prépondérant revient à Byzance même.

Le problème important, mais plus étroit de la périodisation, fort détaillée pour l'époque byzantine, est laissé de côté dans le présent article.

Ayant donné un bref aperçu des ouvrages relatifs de M. Bidlo ainsi que de la polémique issue, l'auteur de l'article passe à l'exposition même des idées de M. Bidlo. Un intérêt spécial est porté à la question d'affinité idéologique avec l'école historique russe. Une différence importante est à relever. Tandis que les Slavophiles, Danilevskij et Lamanskij, surtout les premiers déclaraient la prépondérance morale de l'église orientale et de son rôle culturel devant l'occidentale, M. Bidlo qui lui aussi souligne la différence culturelle-religieuse de l'Orient et Occident Européen, donne la prépondérance à l'Occident. C'est vers la civilisation occidentale que se tournent dans leur progrès culturel les pays orthodoxes et surtout la Russie.

Un autre point de différence, cette fois-ci méthodologique, est que M. Bidlo est enclin de trouver les causes de ce schisme non dans l'existence de deux types historiques différents par leur nature même; la différence n'est pas organique — c'est le résultat de l'évolution historique et à un haut degré des influences extérieures. Byzance et les autres pays de l'Europe Orientale comme l'explique M. Bidlo, ont dû pendant des siècles se défendre contre l'offensive de leurs voisins orientaux et occidentaux et garder leurs biens culturels contre le catholicisme et l'islam. Ce rôle défensif a contribué au développement de ce conservatisme culturel et politique qui d'après le défunt savant caractérise le plus l'Église orthodoxe et les pays slaves et non slaves gardant ses traditions. Cependant peu à peu la civilisation byzantine-orthodoxe devra fléchir devant l'occidentale et les deux types historiques se confondront.

N. L. OKUNEV (Praha):

МИЛЕШЕВО.

ПАМЯТНИК СЕРБСКОГО ИСКУССТВА XIII В.

В истории сербского искусства наиболее значительным и интересным периодом следует признать тринадцатый век. Хотя и в дальнейшем сербские художники проявляют много самостоятельности в своей художественной деятельности, но в это время, на заре, так сказать, культурного развития народа, они достигают такой оригинальности, такого понимания задач монументального церковного искусства, такой силы и мастерства в исполнении, что с правом могут быть поставлены в уровень с величайшими мастерами мирового искусства. Приходится только сожалеть, что до нас дошло сравнительно лишь немного из созданного ими и то не всегда в достаточной сохранности, но и то, что сохранилось, заслуживает особого к себе внимания и самого пристального изучения. Положение рашского государства между греческим Востоком и латинским Западом и его развитие, как политическое, так и культурное, совершавшееся в столкновениях и в связи с обоими, придают чрезвычайную важность сербскому искусству, поскольку эти особенности в нем отразились. Многие отличительные черты этого искусства объясняются этими особенностями и в свою очередь могут помочь объяснить многое из того, что создавалось в данное время у соседей, как на Востоке, так и на Западе.

Группу памятников данного периода — церквей с росписями — составляют: Милешево, Сопочаны, Морача, главный храм патриархии в Печи, Градац и Арилье. Все они возникли в течение XIII-го столетия. Есть основание думать, что характерный стиль живописи, которой все эти церкви украшены, существовал еще некоторое время в пределах Старой Сербии и в XIV-ом веке, но памятники его не сохранились. Известное отражение этого стиля можно обнаружить в XIV-ом веке в некоторых росписях южной Сербии. С другой стороны, возможно, что он появляется и раньше Милешева, т. е. раньше 30-тых годов XIII-го века. Об этом свидетельствуют особенности сильно испорченной реставрациями живописи в Великой Успенской церкви Студеницкого монастыря и недавно открытые фрагменты в одном из ее приделов. Во всяком случае, первым по времени вполне определенным и наиболее цельным памятником этого стиля является роспись в Милешеве. Кроме того, ею открывается и ряд памятников живописи на желтом фоне. Эти обстоятельства придают особенное значение замечательной милешевской росписи.

I. МОНАСТЫРЬ.

Милешевский монастырь был основан сербским королем Владиславом в качестве его «задужбины», обетного приношения Богу.¹ Такого рода сооружение являлось жизненным делом жертвователя, становившегося его ктиторм, его защитником и хранителем; на него не жалели средств и для постройки и украшения монастырской церкви, несомненно, пользовались всеми имеющимися возможностями и приглашали лучших мастеров своего времени. В художественном отношении, поэтому, королевская задужбина была лучшим произведением современного искусства и для нас, таким образом, является лучшим его образцом.

Король Владислав был сыном короля Стефана Первовенчанного² и внуком великого жупана Стефана Немани, основателя династии Неманичей. Стефан Первовенчаный умер в 1228 г.,³ королем стал его старший сын Радослав, который был вынужден уступить престол своему следующему брату, Владиславу, в 1234 г.⁴ В свою очередь, вследствие изменившихся политических обстоятельств, Владислав в 1243 г. передал королевскую власть своему младшему брату, Урошу I-му, с которым, однако, несмотря на это, оставался в дружественных отношениях вплоть до своей смерти.⁵

Можно думать, что Владислав едва ли начал строить свою задужбину раньше вступления на престол, т. е. до 1234 г., хотя задужбины строились не только королями, но и членами их семейств, так же, как и обыкновенными смертными, имевшими для этого достаточно средств и возможностей. Он был для этого еще сравнительно слишком молод, так как родился, повидимому, около 1200 г.,⁶ задужбины же, как никак, строились в целях обеспечить себе отпущение грехов, достичь царствия небесного и приготовить место последнего упокоения. Для забот об этом было еще рано ему, покуда он был королевичем, но по достижении королевской короны естественно должно было возникнуть у него желание воздвигнуть возможно скорее достойный памятник своему царствованию. С другой стороны, может быть высказано соображение и о том, что милешевский храм мог быть построен и расписан Владиславом и до вступления на престол.⁷ Дело в том, что Владислав был же-

¹ В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији. Сремски Карловци, 1920. 79—80.

² К. Јиречек-І. Радонић, Историја Срба. I. Београд, 1922. 222.

³ По Ст. Станојевићу Стефан Первовенчаный умер около 1223 г. См. Ст. Станојевић, Историја српскога народа. 3 изд. Београд, 1926, 127.

⁴ К. Јиречек, о. с., 223.

⁵ Иб., 226—227.

⁶ Љ. Ковачевић, Жене и деца Стефана Првовенчаног. «Глас српске краљевске Академије», LX, Београд, 1901. 64.

⁷ Так думает G. Millet, но по другим соображениям, которые, как увидим ниже, нам не кажутся основательными. См. G. Millet, Étude sur les églises de Rascie. «L'art byzantin chez les slaves. Les Balkans.» I. 1 (Orient et Byzance, IV) Paris, 1930. 168.

нат на дочери болгарского царя Асени II-го; неизвестно, когда он на ней женился, но ясно, что перед вступлением на престол, т. к. Асень ему при этом помогал, как своему зятю;⁸ случилось же это, повидимому, не раньше 1230-го г., после победы Асеня над эпирским царем Федором, тестем Владислава брата, короля Радослава, которая и привела к перемене сербской внешней политики и оставлению Радославом престола. В росписи милешевского храма, как мы увидим ниже, Владислав изображен два раза и оба раза один, без жены, в то время, как во всех иных задужбинах сербских королей, они всюду изображены с женами.⁹ Из этого можно было бы заключить, что роспись в Милешево была исполнена до женитьбы Владислава. Решающий аргумент в пользу того или другого ответа на этот вопрос могла бы дать надпись, находящаяся у указанного портрета Владислава. К сожалению, состояние ее таково, что лишь с трудом можно прочитать отдельные обрывки слов. Эти фрагменты ясно говорят о том, что Владислав имеет королевский титул. Сомнения, однако, этим не могут быть окончательно уничтожены, так как нет полной уверенности в том, что эта надпись не была позднее при реставрации в измененном виде переписана, что, повидимому, имело место в иных местах милешевской росписи.

Таким образом, у нас отсутствует вполне определенный *terminus a quo* для определения времени постройки и расписания милешевского храма. Существует зато для этого более определенный *terminus ad quem*. Им является 1237 г., когда, в день 6-го мая, были торжественно погребены в храме останки Владислава дяди, св. Саввы, первого сербского архиепископа, скончавшегося на обратном пути из путешествия на Восток в болгарском Тырнове.¹⁰ Храм, следовательно, в это время был уже готов, а, по всему вероятию, также и расписан. Постройка его, поэтому, должна быть относима ко времени между 1230-ым и 1237-ым годами.¹¹ Окончательное решение вопроса о точной датировке храма и его росписи может принести, повидимому, только расшифрование остатков большой надписи, находящихся вверху восточной стены нартекса. Мы, к сожалению, были лишены возможности их исследовать.

Дальнейшая история милешевского монастыря нам очень мало известна, но по тем отрывочным сведениям, которые до нас дошли, мы можем судить, что он играл выдающуюся роль в церковной и государственной жизни сербского народа. В иерархии сербских монастырей он занимал второе место, сейчас же вслед за задужиной Стефана Немани, Студеницей, называемой в старых источниках «великим монастырем»,

⁸ К. Жиречек, о. с., 223; Ст. Станојевић, о. с., 128.

⁹ Н. Окуневъ, Портреты королей-ктиторовъ въ сербской церковной живописи («Byzantinoslavica», II, вып. 1, Praha, 1930) и С. Радојичић, Портрети српских владара у средњем веку (Скопље, 1934).

¹⁰ К. Жиречек, о. с., 224; Ст. Станојевић, о. с., 129.

¹¹ Ср. G. Millet, о. с., 169.

«великой лаврой», и пользовался всеми правами и привилегиями королевского ставропигиального монастыря.¹² Особенной популярностью и почитанием пользовалось во все времена Милешево главным образом потому, что в нем хранились мощи величайшего святителя сербского, св. Саввы, самая драгоценная сербская реликвия. Когда, во второй половине XIV в. на пространстве бывшей империи царя Душана начали складываться новые государственные образования и область, в которой находится Милешево, отошла к Боснии, боснийский бан Твртко Котроманович, в качестве правнука по женской линии сербского короля Стефана Драгутина, короновался в 1377 г. сербским королем в милешевской церкви над могилой св. Саввы.¹³ Не теряет своего значения монастырь и в XV столетии, несмотря на все невзгоды этого времени. В 1405 г. деспот сербский Стефан Лазаревич жертвует ему пять сел и предоставляет ему некоторые новые права и льготы,¹⁴ а около 57-го г. того же века деспот Джурадж Бранкович стремится овладеть землями, где находится Милешево.¹⁵ В 1448 г. великий воевода Хума, Стефан Вукчич, когда Милешево оказалось в его владении, принимает титул «герцога св. Саввы» и с той поры его владения начинают называться Герцеговиной.¹⁶

В XV веке, однако, начинаются и первые несчастья монастыря: 18 ноября 1459 г. на него напали турки, ограбили его и сожгли.¹⁷ От этого разгрома он, вероятно, довольно быстро оправился, так как в том же еще веке он становится резиденцией боснийского митрополита.¹⁸ Сравнительное благополучье монастыря продолжается и в XVI в., несмотря на турецкое иго,¹⁹ оно по всем признакам явно увеличивается во второй половине этого века, после восстановления сербского патриаршества.²⁰ Этому много поспособствовало, надо думать, между прочим и то обстоятельство, что новый патриарх, Макарий, и его брат и могущественный покровитель, великий визирь Мехмет Соколович, были родом из этих краев.²¹ В это время было предпринято первое капитальное обновление монастырской церкви, которая, вероятно, все же сильно

¹² В. Марковић, о. с., 80.

¹³ К. Јиречек, о. с., II, 85.

¹⁴ Ib., IV, 176, 186.

¹⁵ Ib., II, 161.

¹⁶ Ib., II, 153.

¹⁷ Ib., II, 176.

¹⁸ Ib., II. 222. St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. II. Zagreb, s. a. 909; приводится указание, что Милешево служило в XV в. резиденцией дабарским епископам.

¹⁹ В 1550 г. итальянский путешественник, К. Зеи, нашел в Милешеве 50 монахов и говорит, что ему было подчинено еще 50 монастырей. (St. Stanojević, Narodna enciklopedija, I. c.)

²⁰ Патриаршество было восстановлено в 1557 г. (St. Stanojević, Историја, 253.)

²¹ Есть известие, что Мехмет Соколович учился в Милешеве в школе (St. Stanojević, Narodna enciklopedija, I. c.).

пострадала от пожара: был пристроен новый внешний притвор, была вырезана западная стена с целью увеличить внутреннее пространство храма,²² и была исполнена новая роспись. На помощь монастырю в этом деле приходят, в виду значительного, повидимому, обеднения местного населения под турецкой властью, иностранные православные государи; благодетелем его становится молдавский воевода Александр IV Лапуш-ниану и его жена Роксанда, сербка по происхождению, внучка сербского деспота Иоанна (ум. в 1502 г.). 6-го августа 1567 г. они пожертвовали в церковь, между прочим, новую шитую плащаницу, которая сохранилась и находится в настоящее время в Славонии, в городе Пакаре.²³ В 1558 г. пожертвовал в монастырь чашу Иван Грозный. Она, к сожалению, не сохранилась.²⁴

Почти весь XVII в., говорит сербский историк,²⁵ прошел без значительных и важных событий в жизни сербского народа, который постепенно все более и более приходит в упадочное состояние и в культурном и в материальном отношении. То же, несомненно, можно было бы сказать и об единственных сербских учреждениях того времени — монастырях. Приходил в упадок постепенно и милешевский монастырь, но продолжал существовать,²⁶ покуда не начались новые бури в связи с австро-турецкой войной 80-тых годов, когда возникло антитурецкое брожение среди сербов, вызвавшее репрессии со стороны турок. Предполагается, что в это время монастырь вновь был razoren турками, и его братия с архимандритом Досифеем во главе вынуждена была оставить опустошенную обитель, найдя затем приют в Славонии, в Пакаре, где основала новый монастырь Пресвятой Богородицы.²⁷ Русский ученый путешественник, побывавший в Милешеве в 50-ых годах прошлого века, пишет: «Теперь храм развалина. Стены сохранились, но крыши нет. От обоих куполов осталась только нижняя часть и куски сводов их поддерживающих».²⁸ В таком состоянии церковь оставалась после этого

²² Стена эта, как будет видно дальше, могла быть вырезана и раньше.

²³ Л. Мирковић, Милешевска плаштаница молдавског воеводе Александра и жене му Роксенде у манастиру Пакри. «Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор». Кн. 7. Београд, 1927. 130—136. Пожертвования от молдавских господарей поступали в течение всего XVII в. и даже в XVIII в. (St. Stanojević, Narodna enciklopedija, I. c.)

²⁴ Иб. Милешевские монахи обращались за помощью к русским царям неоднократно. В 1587 г. они пишут в Москву и указывают на то, что у них в монастыре почивают мощи св. Саввы и сербских королей Владислава и Давида. Это указание повторяется во всех их обращениях. Кто имеется в виду под именем Давида? Возможно, что это жупан Димитрий, сын Вукана, двоюродный брат короля Владислава, постригшийся в монахи, принявший при этом имя Давида и построивший монастырь Давидовицу (N. Okunev, Třikopulový kostel z XIII. století ve Starém Srbsku. «Sborník, věnovaný J. Bidlovi». Praha, 1928. 91—99).

²⁵ Ст. Станојевић, Историја, 271—272.

²⁶ В 1626 г. посольство Delahaye нашло, будто бы, в Милешеве 400 монахов и громадное богатство (St. Stanojević, Narodna enciklopedija, I. c.).

²⁷ Л. Мирковић, о. с., 136; St. Stanojević, Narodna enciklopedija, I. c.

²⁸ А. Гильфердинг, Боснія, Герцеговина и Старая Сербія. СПбербургъ, 1859. 308—314.

впрочем не долго — в 1863 г. она была опять обновлена и получила тот вид, в котором находится и по настоящее время.²⁹

Монастырь Милешево находится на правом берегу небольшой речки Милешевы, правого притока реки Лима, в который она вливается километрах в шести ниже монастыря. При устии ее находится городок Приеполье. Милешева течет среди сравнительно невысоких покрытых зеленью возвышенностей, которые немного расходятся около того места, где стоит монастырь, и значительно сближаются выше него, превращаясь в обрывистые скалистые горы. Местность эта некогда называлась Црна стена, по имени небольшого укрепленного замка, который здесь находился.³⁰ Развалины этого замка и теперь можно видеть немного выше монастыря, на вершине невысокого скалистого пика. Называются они теперь Гисарджик.

Издали, если смотреть на монастырь с востока, его белая стройная церковь на фоне мирного зеленого пейзажа имеет какую-то особую прелесть. Впечатление это значительно слабеет при приближении к церкви — слишком она уже гладко заштукатурена и забелена. Безобразят ее пристройки и отвратительная крыша новой колокольни.

II. АРХИТЕКТУРА ЦЕРКВИ.

Из всех монастырских зданий сохранилась только церковь, посвященная Вознесению, но и то в несколько измененном виде. По своим архитектурным формам она относится к группе сербских церквей, так называемой расшской школы, т. е. имеет только один продольный неф и один купол, опирающийся на четыре пристенных пилястра, а также внутренний притвор одинаковой высоты с храмом (таб. I и II). Объединенные этими общими признаками, церкви этой группы не повторяют слепо одна другую, а отличаются каждая своими подробностями.³¹

Характерной особенностью милешевской церкви является то обстоятельство, что она имеет очень сильно повышенный купол. Это было достигнуто тем путем, что купол и его барабан вместе с поддерживающими их парусами и подпружными арками не опираются прямо на пилястры, как это мы видим обыкновенно, но лежат на четырех стенках, образующих куб и возвышающихся над четырьмя арками, перекинутыми с пилястра на пилястр и играющими обыкновенно роль подпружных арок. Для лучшего укрепления этой конструкции, хорошо поддерживаемой с запада сводами храма, а с востока апсидой, нижние арки

²⁹ К. *Жиречек*, о. с., III, 83. Еще раз турками был разорен монастырь, повидимому, в 1782 г. (К. *Жиречек*, л. с.).

³⁰ В. *Марковић*, о. с., 80.

³¹ G. *Miller*, *L'ancien art serbe. Les églises*, Paris, 1919. 49—88; G. *Miller*, *Étude sur les églises de Rascie*, 184—188. — Н. Л. *Окуневъ*, «Столпы святого Георгія». Развалины храма XII в. около Нового Базара. «*Seminarium Kondakovianum*». I. Prague. 1927. 229—230.

с южной и с северной стороны удвоены. Все эти нижние арки имеют стрельчатую форму. Подобную конструкцию мы не находим ни в одном из остальных храмов той же группы, кроме Арилье (конец XIII в.), где она повторена, но в несколько ином соотношении к остальной массе здания.³²

Другую особенность нашей церкви представляет ее, так называемый, трансепт или, вернее, два низких и неглубоких выступа с северной и южной стороны, неправильной формы и разной глубины. Они возникли, повидимому, из низких притворчиков, которые мы находим в этих местах в церкви св. Георгия около Нового Базара³³ и в Успенской церкви Студеницы,³⁴ но всюду затем они значительно глубже и находятся в другом отношении к подкупольному пространству: в Жиче,³⁵ в Печи³⁶ и в Сопочанах³⁷ они дальше отодвинуты к западу, в Арилье совершенно соответствуют подкупольному квадрату,³⁸ в Милешеве же они, наоборот, придвинуты к востоку.

Кроме этого, необходимо отметить чрезвычайную короткость западного поперечного нефа, что вызвало затем уничтожение западной стены, вырезанной при одном из обновлений храма с целью увеличить его внутреннее пространство. По сравнению с другими храмами рашской группы он здесь, повидимому, самый короткий.

Некоторую трудность представляет вопрос об алтарной части церкви. Существующие три апсиды несовременны ей. Средняя была пристроена раньше, боковые, по всей вероятности, лишь в 1862 г. Подтверждение этому, мы видим в рассказе Гильфердинга, который говорит о существовании в Милешеве наружной росписи, виденной им на наружной стене апсиды, где было изображено обретение мощей св. Стефана.³⁹ Это изображение теперь находится в диаконнике и, следовательно, в 50-тых годах прошлого века диаконника этого не существовало, но другой перед этим должен был быть, и был он также не современен храму, т. к. прилегал к более поздней центральной апсиде. Какова же была первоначальная апсида и была ли одна апсида или было три апсиды? Существующая апсида прилегает непосредственно к восточной арке и, так как

³² П. Покрышкинъ, Православная архитектура XII—XVIII вв. въ нынѣшнемъ сербскомъ королевствѣ. СПбетербургъ, 1906. Черт. 5 и 6; G. Millet, L'ancien art serbe, 65—66, fig. 58—61; Н. Л. Окуневъ, Арилье. Памятникъ сербскаго искусства XIII вѣка. «Seminarium Kondakovianum», сборникъ VIII. Прага, 1936, 225—226, рис. 2 и 3.

³³ Н. Окуневъ, Столпы св. Георгія, рис. 1.

³⁴ П. Покрышкинъ, о. с., черт. 1; G. Millet, L'ancien art serbe, fig. 43.

³⁵ G. Millet, L'ancien art serbe, fig. 44.

³⁶ G. Millet, Étude sur les églises de Rascie, fig. 122.

³⁷ A. Derocco, Deux églises aux environs de Ras («L'art byzantin chez les slaves». I, 1. Paris, 1930), 139, fig. 50.

³⁸ П. Покрышкинъ, о. с., черт. 4; G. Millet, L'ancien art serbe, fig. 61; Н. Окуневъ, Арилье рис. 1.

³⁹ А. Гильфердингъ, о. с., 311.

она значительно ниже этой арки, то пространство над нею до высоты арки заложено новой стеной. Древняя апсида была выше, так как новая в верхней части, боковыми склонами своей конхи закрывает живопись на восточной стороне восточных пилястров. Высокой она изображена на модели храма, которую держит в руках король Владислав на портрете в росписи (таб. X) и которая довольно правильно передает архитектурные формы здания. На модели на втором портрете, в притворе (таб. XI), ее верхний карниз показан на одном уровне с карнизом центральной части здания. Мы не знаем все же, примыкала ли она прямо к восточным пилястрам или между ними было еще предъапсидное пространство, покрытое сводом. Так как среди сохранившихся памятников рашской группы нет примера отсутствия предъапсидного пространства, то почти с уверенностью можно сказать, что оно было и здесь. В таком случае, апсида была удалена от середины храма дальше на восток и могла быть немного уже предъапсидного пространства, как это мы видим на примере Сопочан. Затруднение возникает с боковыми апсидками, которые первоначально несомненно существовали, т. к. они представлены на обеих моделях — для них остается очень мало места. Выступать далее по сторонам за пределы трансепта, как выступают современные апсидки, они не могли. Поместиться они могли бы только в том случае, если бы апсида, а соответственно и предъапсидное пространство были уже, но это совершенно исключено, потому что тогда боковые стены этого пространства закрывали бы древнюю живопись на восточной стороне восточных пилястр, которая там до сих пор сохранилась.

С западной стороны первоначально храм имел один только обширный притвор, который отделялся от него глухой стеной с одной дверью. Эта стена позднее была вырезана почти во всю ее высоту, и в средней ее части сейчас существует высокая и широкая арка. Притвор покрыт коробовым сводом с продольной осью, опирающимся на две пристенные арки.

В древности, как кажется, храм имел один только вход с западной стороны. Маленькая дверь, существующая теперь в северо-западном углу притвора более позднего происхождения. То же можно сказать и о другой такой дверце, которая была напротив, в юго-западном углу, но теперь заложена.

Церковь освещается окнами купола и окнами в боковых стенах. В западном поперечном нефе и в притворе эти боковые окна подверглись переделке — значительно расширены и подняты выше, вследствие чего пострадала древняя живопись. Окно в западной стене притвора заложено.

Наружные стены храма в настоящее время заштукатурены и гладко забелены (таб. III). Нет возможности, поэтому, судить о характере кладок, древнейшей и позднейших, о их различиях и местах прилегания, а также и о том, существовала ли какая либо наружная декорация стен.

Наружное расчленение стен ограничивается только пилястрами на боковых стенах, по одному с каждой стороны. Любопытно, что пилястры эти не соответствуют внутренней конструкции церкви и играют, поэтому, лишь очень незначительную контрфорсирующую роль. Несоответствие наружной разделки внутреннему устройству здания явление очень редкое в архитектуре византийской и романской, но зато весьма распространенное в зодчестве армянском X—XII вв.⁴⁰

О материале, из которого возведен храм, можно получить представление теперь только по тем местам внутри его, где штукатурка отпала. Здесь мы видим (таб. XXVI, рис. 2), что стены его сложены из довольно больших камней пористого известняка, негладко отесанных.

В настоящее время церковь значительно удлинена вторым притвором, пристроенным с западной стороны. Он покрыт куполом одинаковой формы с куполом храма. С боковых сторон к нему пристроены две маленькие купольные часовни, по образцу таких же часовен, существующих в Жиче. Весь этот комплекс пристроек возник в XVI в., т. к. во внешнем притворе можно еще видеть роспись этого времени, а купол этого притвора опирается на сложную систему ступенчатых арок, которая в древности никогда не применялась. Гильфердинг упоминает об этом притворе, когда говорит о двух куполах, которые он видел в разрушенном состоянии.

Из слов Гильфердинга вытекает также, что современная наружная декорация куполов килевидными арочками и плоскими нишками с килевидным верхом, как и форма окон в куполах, возникли лишь в результате реставрации 1862 г.

Как видно из чертежа плана (таб. I) милешевского храма, план этот отличается своей асимметричностью. Многие стены не параллельны друг другу, особенно боковые, которые сближаются между собою в направлении к западу. К этому должен был приспособиться и строитель внешнего притвора, выводя его стены в одну линию со стенами храма, благодаря чему он получил в плане форму трапеции.⁴¹

III. РОСПИСЬ ЦЕРКВИ.

К величайшему счастью для истории искусств милешевская церковь сохранила часть своей росписи. К сожалению, эта часть значительно меньше той, которая уничтожена, да и она далеко не всюду дошла до нас в удовлетворительном состоянии. Все же и то небольшое, что мы

⁴⁰ I. Strykowski, *Die Baukunst der Armenier und Europa*. I. Wien, 1918. Abb. 161, 172, 208.

⁴¹ Издаваемый нами план исполнен по обмерам автора, которые лишь в незначительных деталях отличаются от обмеров инженера С. Шечеровича, план которого издал Miller, *Étude sur les églises de Rascie*, fig. 105. Разрез наш повторяет разрез А. Дерокко (Ib., fig. 108) с исправлением некоторых неточностей в размещении окон.

сейчас имеем возможность видеть на стенах храма, представляет замечательный и драгоценнейший памятник средневековой живописи, совершенно оригинальный и коренным образом меняющий наши прежние представления об этом роде искусства в XIII-ом веке.⁴²

Роспись в Милешеве сохранилась преимущественно в нижних частях стен. Это может, между прочим, служить указанием на то, что храм пострадал от пожара, когда обыкновенно более всего страдают от огня и дыма верхние части стен и своды. Когда именно случился этот пожар, мы не знаем, но весьма возможно, что это произошло уже в XV в., при набеге турок в 1459 г. Однако обновление живописи было произведено не раньше второй половины XVI в., поскольку мы можем судить по характеру этой позднейшей росписи. При этом обновлении церковь внутри была покрыта новой штукатуркой; чтобы эта штукатурка лучше держалась, на сводах, как это обыкновенно делалось, были на древней росписи сделаны насечки. К счастью, на вертикальных поверхностях стен это не было сделано. Новая штукатурка, поэтому, на них плохо держалась и со временем во многих местах отпала или, может быть, была удалена. Остатки позднейшей живописи мы находим в юго-восточном парусе, где изображен Евангелист, на южной стене подкупольного пространства, где сохранилась целиком Тайная вечеря, на восточной стене южного рукава транспта (фрагмент Трех отроков в пещи), в верху южной стены западного поперечного нефа (фрагмент Крещения), на стенах северного рукава транспта (фрагменты 40 мучеников) и на восточной стороне восточных пилястров, где можно видеть остатки единоличных изображений. Живопись эта исполнена очень сухо и мало-красочно, в красно-коричневых тонах, с характерными поздними иконографическими особенностями. В той же манере и такими же красками написан Страшный суд на стенах внешнего притвора, и это дает основание предполагать, что он относится к тому же времени, как и позднейшая роспись храма. Внутренний притвор, повидимому, избег этого обновления, так как здесь следов его не удалось обнаружить. Своды и верхние части стен, как храма, так и притвора, в настоящее время забелены, и нет, поэтому, возможности судить, сохранилось ли там еще что либо.

Из первоначальной росписи храма сохранилось вполне семь композиций, портреты ктиторов и большое число единоличных изображений. Кроме того, четыре композиции сохранились только отчасти, а от трех дошли до нас очень незначительные фрагменты, по которым, однако, есть возможность их определить. Две дальнейшие композиции определя-

⁴² Впервые снимки милешевской росписи, черные и в красках, были изданы нами в «*Monumenta artis serbicae*», I. Pragaе, 1928, таб. 1 и 2; II. 1930, таб. 3 и 2; III. 1931, таб. 2; IV. 1932, таб. 1 и 2. Кроме того, портреты ктиторов были изданы в статье: Н. Окуневъ, Портреты королей-ктиторовъ въ сербской церковной живописи. «*Byzantinoslavica*», II, вып. 1. Praha, 1930.

ются тем, что их повторяет покрывающая их теперь позднейшая живопись.

Роспись эта украшает стены, как внутренней части храма, так и притвора. При этом надо иметь в виду, что, вопреки недавно высказанному мнению⁴³ и, как мы постараемся в дальнейшем показать, обе эти части росписи, храма и притвора, совершенно одновременны и исполнены одними и теми же мастерами. Основное различие между ними, всем бросающееся в глаза, заключается в том, что роспись храма исполнена на желтом фоне, а притвора на синем. Кроме того, они отличаются и написанием букв надписей.

Все указанные только что сохранившиеся вполне композиции иллюстрируют евангельские события. Они представляют: Благовещение, Сретение, Вход в Иерусалим, Моление в Гефсиманском саду, Целование Иудино, Снятие со креста и Жены у гроба. Из сохранившихся лишь отчасти композиций две также относятся к евангельскому циклу и изображают Рождество Христово и Уверение Фомы, одна представляет Успение Богородицы, а одна, к сожалению, определена быть не может, но, повидимому, имеет не евангельский сюжет. По отдельным фрагментам удастся определить еще Преображение, Сошествие во ад и Сошествие св. Духа. Новая живопись воспроизводит две композиции, бывшие на том же месте: Крещение и 40 мучеников в Севастийском озере.

Если мы обратимся к тем местам церкви, где живопись пропала, то, не считая купола и алтаря, на них могло бы поместиться еще по крайней мере 13 композиций. Принимая во внимание расположение на стенах сохранившихся изображений и большие лакуны, которые между ними существуют, можно думать, что почти все эти исчезнувшие композиции также относились к евангельскому циклу. В хронологическом порядке изображения этого цикла начинались в средней части храма, продолжались в притворе и заканчивались опять внутри самого храма. Уже это одно обстоятельство является достаточным доказательством того, что притвор был расписан одновременно с храмом. Трудно себе представить, чтобы начало и конец цикла были написаны раньше одними художниками, и чтобы позднее другие художники написали среднюю часть этого цикла.

Евангельский цикл, составляющий содержание милешевской росписи имеет одну важную и очень редкую особенность, которая заключается *в порядке его расположения по стенам храма*. Как известно, уже в ранне-византийское время применявшийся, а в период X—XII веков установившийся порядок состоял в хронологическом следовании композиций одна за другой, всегда слева направо и начиная в юго-восточном углу церкви. Если цикл занимал несколько поясов росписи, начало его занимало всегда верхний пояс, продолжение средний, конец нижний. Из

⁴³ С. Радочић, Портрети српских владара у средњем веку. Скопље, 1934. 18.

этого правила мы знаем только немного исключений (храмы св. Луки в Стиресе, в Дафнийском монастыре), где начала цикла перенесено в северо-восточный угол церкви и начинается он, следовательно, не справа от алтаря, а слева, но продолжается все же слева направо и сверху вниз. В живописи XIV и XV веков, где содержание росписей значительно богаче, иллюстрация Евангелия распадается на несколько циклов и вводятся неевангельские циклы, порядок следования слева направо с началом в юго-восточном углу выдерживается очень строго, но часто нарушается хронологический порядок сверху вниз: спускаются ниже те циклы, которые почему либо почитаются более важными. Примером этому может служить роспись в Старом-Нагоричине,⁴⁴ где внизу находится цикл жития св. Георгия, которому посвящен храм, на сводах вверху главные события евангельские, а три остальных пояса заключают вверху цикл иллюстраций учительной и чудотворной деятельности Христа, в середине события по Воскресении, а внизу цикл страстной: нарушен, следовательно, хронологический порядок следования сверху вниз.

Милешевская роспись прежде всего отступает от почти неизменного правила следования слева направо. Начинается ее евангельский цикл, как всегда, Благовещением (сх. I, 7 и II, 107), которое занимает свое обычное место по сторонам апсиды на восточных пилястрах, но следующая затем хронологически композиция — Рождество Христово — находится не на южной стене, как следовало бы ожидать, а на северной (сх. II, 100); следующая композиция — Сретение — разделена на две части и помещена на западных пилястрах (сх. I, 29 и 95, таб. XXV, 1). Применен здесь, следовательно, порядок справа налево. Подтверждение этому мы находим и в другом месте милешевской росписи. В притворе, на западной стене, сохранились две композиции рядом, Моление в Гефсиманском саду (сх. II, 64; таб. VI) и Целование Иуды (сх. I, 60; таб. V) — хронологически предшествующее событие, Моление, помещено справа, а последующее, Целование, слева.

Отступает милешевская роспись и от порядка сверху вниз. Видим мы это на той же западной стене притвора, где над упомянутыми выше изображениями, Моления и Целования, помещено Уверение Фомы (сх. I, 59, таб. V и VI), событие последующее. То же можно отметить и в подкупольном пространстве — Рождество Христово находится внизу, Снятие со креста (сх. I, 10; таб. VII), Сошествие св. Духа вверху (сх. I, 11).

Порядок следования изображений справа налево представляет собою в сербской средневековой живописи единственное явление. Мы не на-

⁴⁴ Н. Окуњев, Грађа за историју српске уметности. I. Црква светог Ђорђе у Старом Нагоричину. «Гласник Скопског научног Друштва». Књ. V. Скопље, 1929. 104—116, сл. 13—22.

ходим его ни в стенописях древнее Милешева, ни в более поздних. Некоторый след его остался только в росписи монастырской церкви в Сопочанах, исполненной в 60-ых годах XIII в. Там также Благовещение занимает свое обыкновенное место, но Рождество Христово находится на северной стене, как в Милешеве; продолжение цикла, однако, помещено более или менее на обычных местах — Сретение в тимпане южной стены, Крещение в своде южного рукава трансепта, Преображение вновь на северной стене, Воскрешение Лазаря на южной стене западного поперечного нефа и т. д.⁴⁵

Рассмотрение византийских росписей с точки зрения расположения сюжетов показывает, что указанный выше порядок следования изображений слева направо, начиная с верхнего юго-восточного угла церкви, становится почти неизменным лишь со второй половины XIII в. Некоторые отличия, которые замечаются в сербской живописи XIII в., происходят от особых архитектурных форм церквей этого времени, не позволяющих содержание росписи разместить так, как это было принято в церквях греческих или русских, имевших почти исключительно в это время в плане форму вписанного в четырехугольник креста. Не вполне установленным этот порядок является и в греческих церквях X—XII веков. Там также некоторые изменения находятся в зависимости от архитектуры храма и от характера его декорации. Этим объясняется также и то обстоятельство, что в храмах св. Луки в Стиресе⁴⁶ и Дафнийского монастыря⁴⁷ евангельский цикл не помещается внутри церкви, а занимает также стены притвора, куда перенесены изображения первостепенного значения. То же явление мы видим и в Милешеве, где оно имеет те же причины — недостаток места в центральной части здания.

Порядок следования сюжетов снизу вверх, начиная с северного угла восточной части церкви, известен нам в мозаиках церкви Двенадцати Апостолов в Константинополе,⁴⁸ аналогию же следования справа налево нам покуда удалось найти лишь одну, в росписи XII в. грузинской церкви в Берт-Убани.⁴⁹ Там цикл изображений из жития Богородицы начинается на северной стене, рядом с алтарем, и продолжается по северной, западной и южной стенам, где заканчивается опять рядом с алтарем.

Большой интерес представляет рассмотрение и к о н о г р а ф и ч е с к и х особенностей сохранившейся части евангельского цикла в Милешеве. Во многих случаях здесь впервые могут быть отмечены черты

⁴⁵ Н. Окуневъ, Составъ росписи храма въ Сопочанахъ. «Byzantinoslavica» I. Praha, 1929. Схемы I и II.

⁴⁶ Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin. II. Paris, 1926, 512.

⁴⁷ G. Millet, Le monastère de Daphni. Paris, 1899, fig. 47.

⁴⁸ A. Heisenberg, Zwei Basiliken Konstantins. Die Apostelkirche in Konstantinopel. Leipzig, 1908, 140—165. Ch. Diehl, о. с., II, 483.

⁴⁹ Фотографии собрания Е. С. Такайшвили были выставлены в Париже на выставке византийского искусства в 1931 г.

иконографии, получающие распространение только лишь с XIV в.

В Благовещении Богородица (сх. I, 7) сидит и поворачивает к подходящему Архангелу (сх. II, 107) голову, переставая прясть; веретено она держит в правой руке у груди, левая рука ее покоится на левом колене, прикрытая мафорием; слева падает на нее луч с голубком в кружечке. Эта поза Богородицы и голубок в луче не были известны раньше в памятниках древнее XIV в.⁵⁰

Редкий случай разделения Сретения на две части (сх. I, 29 и II, 95, таб. XXV, I)⁵¹ также находит себе аналогию только в позднейшей живописи.⁵² В иконографии этой композиции есть редкая черта в положении Младенца на руках Богоматери. Обыкновенно он бывает обращен к Симеону или Матери, обращенным к зрителю мы его видим только в момент передачи с рук на руки Симеону. Здесь же Младенец обращен к зрителю, сидя на руках у Богородицы, и благословляет.⁵³

Композиция Входа в Иерусалим, находящаяся на северной стене западного поперечного нефа (сх. II, 82; таб. IV), несколько пострадала в левой своей части, вследствие того, что окно, которое там находится, было повышено и расширено; при этом была уничтожена задняя часть осла, на котором едет Христос, и группа апостолов, за ним следовавших. Вследствие недостатка места композиция немного сбита в правой части — два мальчика, постилающие одежды под ноги ослице, жители Иерусалима, вышедшие на встречу Христу, и город расположены вертикально, ступеньками; толпа жителей совершенно закрывает ворота города, которые обыкновенно бывают видны. К характерным иконографическим особенностям надо отнести то, что Христос едет сверху вниз, спускаясь с горы,⁵⁴ что ослица идет с опущенной головой,⁵⁵ а, главное, то, что Христос оборачивается назад к идущим за ним ученикам.⁵⁶ Первые две особенности указывают на то, что Христос, подъезжая к Иерусалиму, спускается с Елеонской горы, и они известны уже в IX веке, третья же возникла в связи с текстом Евангелия от Луки (XIX, 37—44), где рассказано, как Христос на пути разговаривал с иду-

⁵⁰ G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile*. Paris, 1916. 75, fig. 21.

⁵¹ V. Petković, *La peinture serbe du moyen âge*. II. Beograd, 1934. Pl. XI.

⁵² Роспись собора в Ватопеде, на Афоне, начала XIV в., обновленная в 1789 и 1819 гг. G. Millet, *Monuments de l'Athos*. I. Paris, 1927. Pl. 84, 1.

⁵³ Н. Окунев, Столпы святого Георгия, 240—241, таб. XXII, 2. Ср. 'Α. Ευγγούπουλος, 'Υπλάωντή. «Ελετηρίς τῆς Ἐταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν», VII. 'Εν Ἀθήναις, 1929, 329, εἰκ. 3, 10. Младенец, обращенный лицом к зрителю, встречается часто в западной живописи. G. Swarzenski, *Die Salzburger Malerei*. Tafelband. Leipzig, 1908. Abb. 297, 332.

⁵⁴ Миниатюра Гомилий Григория Назианзина, IX в., Paris. gr. 510, f. 196 v. H. Omon, *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*. Paris, 1929. Pl. XXXVIII.

⁵⁵ Деталь очень часто встречающаяся в каппадокийских росписях. G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*. Album I. Paris, 1925. Pl. 79, 2; Album II, Paris, 1928. Pl. 104, 4; 119, 4; 129, 3; 141, 2. G. Millet, *Recherches*, 257 и 261.

⁵⁶ Древнейший пример Millet находит только в самом конце XIII в., в Арилье (*Recherches*, 271).

щими за ним фарисеями и пророчествовал судьбу Иерусалима. Милешевская роспись представляет, повидимому, древнейший известный пример этой особенности. Кроме того, нужно отметить и то, что среди встречающего Христа народа отсутствуют женщины, которых так любила изображать в сопровождении детей византийская иконография XI—XII вв. Жест Христа, которым он упирает левой рукой свиток в левое колено, нам известен уже по миниатюре Евангелия № 5 ивиронского монастыря на Афоне.⁵⁷

Как было уже сказано выше, евангельский цикл в Милешеве, начавшись в средней части храма, продолжается затем в притворе. Мы коснулись иконографических особенностей трех сохранившихся композиций первой части цикла. К ней также относится Рождество Христово, помещенное на северной стене подкупольного пространства (сх. II, 100), но от него остались лишь очень незначительные фрагменты. Крещение, которое находится сверху южной стены западного поперечного нефа (сх. I, 38), закрыто совершенно живописью XVI в. Что Крещение было и в древней росписи на том же месте, можно предполагать на основании того, что ниже в живописи XVI в. были представлены Жены у гроба (сх. I, 39), от которых сохранилась верхняя часть композиции с надписями, нижняя же пропала и из под нее обнаружилось древнее изображение Жен у гроба. Вполне уверенным в этом, однако, быть нельзя, так как в другом месте, на южной стене подкупольного пространства под живописью XVI в., изображающей Тайную вечерю, виден фрагмент композиции Сошествия во ад. Из недостающих изображений евангельского цикла Преображение находилось в северном тимпане подкупольного куба (сх. II, 112), где сохранились его следы. Воскрешение Лазаря, Тайная вечеря, и Омовение ног могли быть в тимпане западной стены, на склонах западного свода или в тимпане северной стены западного поперечного нефа.

Следующая композиция цикла, как мы уже знаем, сохранилась на западной стене притвора (сх. II, 64; таб. VI). Она представляет Моление в Гефсиманском саду. Разделена она на два момента: на заднем плане представлена гора, на которой молится Христос, кланяясь в землю, на переднем Христос будит апостолов. Особенностью ее иконографии является изображение ангелочка, который слетает ко Христу, и всех двенадцати апостолов, а не трех, как это чаще всего бывает.⁵⁸ Это свидетельствует о том, что в основу изображения был положен текст Евангелия от Луки (XXII, 39—46), в котором упоминается ангелочек и говорится, что за Христом последовали все его ученики. Другая особенность состоит в том, что апостолы представлены не лежащими, а сидящими. Сидят они тесной толпой на уступе скалы, причем впереди сидят

⁵⁷ G. Millet, *Recherches*, fig. 264.

⁵⁸ Все 12 апостолов представлены в росписи 1199 г. Нередицкой церкви около Новгорода. В. Мясоедов-Н. Сычев, *Фрески Спаса-Нередицы*. Ленинград, 1925. Таб. L, 2 и LVII, 2.

Петр и Иоанн, фигуры которых представлены целиком. Художнику не удалось справиться с трудной задачей изображения этой группы, и он изобразил ноги не только двух первых апостолов, но также и остальных, которые никоим образом не могли быть видны.

Целование Иудино, занимающее рядом часть стены по другую сторону окна (сх. I, 60; таб. V), не менее интересно в иконографическом отношении. Христос и Иуда представлены в момент движения на встречу друг другу. У Христа это движение подчеркнуто развешиваемым сзади концем гиматия; Иуда только готовится обнять и поцеловать Христа. Не изображена правая рука Христа, благославляющая обыкновенно Малха, которому Петр режет ухо, и весь этот эпизод опущен.⁵⁹ Апостолы отсутствуют, и Христа окружает только толпа его врагов, впереди которой выступает группа бритых молодых людей; один из последних хватает Христа сзади, а другой, слева, замахивается на него длинным ножом. Из за этой передней группы видны только слева каски воинов, а справа макушки голов трех иудеев. Особенно нужно отметить фигуру замахивающегося на Христа ножом, довольно распространенную в позднейшей иконографии и появляющуюся здесь впервые.⁶⁰

Ряд дальнейших изображений евангельского цикла не существует больше, и мы не имеем данных для того, чтобы определить с вероятностью те места, где они находились. В верхней части южной стены притвора (сх. I, 46, 47) сохранился нижний край какой-то композиции и вдоль него изображена красная с узором тяжелая материя, образующая несколько изгибов. Это может быть декорация передней части стола из Тайной вечери. Следов изображений суда над Христом не осталось никаких, но продолжение цикла возвращается обратно в среднюю часть церкви. Два фрагмента в верхней части боковых стен южного рукава трансепта дают возможность предполагать, что здесь было изображено Распятие и какая-то другая, связанная с ним композиция. На восточной стене (сх. I, 23) можно различить левый конец перекладины креста, но руки на ней, как будто, нет; выше виден диск солнца, а ниже часть спины склоненной вправо фигуры. Здесь могло бы быть Распятие, так как в этом же месте помещено Распятие в Жиче, но руки на кресте нельзя различить. Могло бы быть и Возведение на крест, и тогда это было бы также древнейшее изображение этого сюжета, получающего распространение в XIV в. Фрагмент на западной

⁵⁹ В левом нижнем углу композиции видно на фоне почвы довольно большое пятно, которого контуры как-будто бы напоминают миниатюрные фигурки Петра и Малха. Уверенным, однако, в этом быть нельзя. Если бы это изображение действительно здесь было, оно имело бы чересчур крохотные размеры.

⁶⁰ Воин с обнаженным мечом в руке изображен уже на мозаике базилики Аполлинария Нового в Равенне (G. Millet, *Recherches*, fig. 351), но замахивающегося мы находим только в росписи начала XIV в. в Протате, на Афоне (G. Millet, *Monuments de l'Athos*, pl. 21, 2; 24, 2).

стенке (сх. I, 24) представляет правый верхний угол композиции и здесь мы видим часть фигуры, стоящей со склоненной влево головой и похожей на фигуру Иоанна в Распятии, Снятии со креста или в Плаче о Христе. Так как Снятие со креста сохранилось в другом месте, то здесь мог быть Плач о Христе или само Распятие, если на первом фрагменте было Возведение на крест.

Цикл продолжается на южных стенах храма. В самом верху южной стены, в южном тимпане подкупольного куба (сх. I, 10; таб. VII) сохранилась в большей своей части композиция Снятия со креста. И здесь в иконографии находим мы новые черты, неизвестные до того в византийской живописи. Иосиф Аримафейский, стоя на лестнице спиной ко кресту, держит обоими руками склоненное влево тело Христа у пояса. Богородица стоит слева, придерживает перед собой верхнюю часть тела Христа и, склоняя голову, целует Христа в левую щеку. Свисающую правую руку целует женщина, стоящая слева, к левой склоняется Иоанн, а за ним стоят еще св. жены. Никодим вытаскивает гвозди из ног Христа. Аналогичную позу имеет Богородица уже на фреске в соборе Аквилеи,⁶¹ но там руки Христа свободно свисают вниз, а жены, стоящие слева, и Иоанн справа не склоняются ко Христу. Почти полную аналогию милешевской фреске мы находим также в Италии на диптихе пинакотеки в Перуджии.⁶² Положение тела Христа и поза Богородицы совершенно одинаковы, правая часть композиции также очень похожа; на диптихе одна из жен, стоящих здесь, откидывается назад, подымая руки — ту же позу, повидимому, имела и одна из жен в Милешеве, верхняя часть фигуры которой не сохранилась, но видно, что она также откидывается назад. Разница есть в постановке фигуры Иосифа (лестница его иначе стоит) и фигур жен слева: на диптихе обе стоящие здесь женщины склоняются к руке Христа и целуют ее, одна кисть, а другая выше кисти, на фреске только одна целует кисть руки. Разница эта произошла, видимо, оттого, что на диптихе композиция более сбита, а на фреске растянута. Диптих написан также в XIII в., и иконография его имеет, несомненно, тот же источник, что и иконография милешевской фрески. Места зарождения этой иконографии мы не знаем, но принимая во внимание, что основные ее черты наблюдаются уже в росписи Аквилеи, можно думать, что оно находится в Италии.

Воскресение Христово было представлено двумя композициями — Сошествием во ад, которое находилось на южной стене подкупольного пространства (сх. I, 19), и от которого сохранился только небольшой фрагмент (разрушенные врата ада), и Женами-мироносицами у гроба, занимающими среднюю часть южной стены за-

⁶¹ *Niemann und Swoboda, Der Dom von Aquileia, Wien, 1906. Taf. XVI; G. Millet, Recherches, fig. 513.*

⁶² *O. Sirén, Toskanische Maler im XIII. Jahrhundert. Berlin, 1922. 211. Abb. 73; G. Millet, Recherches, fig. 514.*

падного поперечного нефа (сх. I, 39; таб. VIII). Место для этого последнего изображения, можно думать, было избрано здесь не в связи с нормальным следованием картин евангельского цикла, а имеет отношение к изображению, находящемуся под ним, где представлен ктитор церкви, король Владислав, подносящий модель церкви Христу. Под этим портретом была гробница короля, и изображение Воскресения Христова было написано здесь, как символ и прообраз конечного воскресения всех смертных.⁶³

Центр композиции занимает величественная фигура ангела с распростертыми крыльями, сидящего на огромном мраморном блоке и указывающего левой рукой на пустую гробницу Христа. Гробница сохраняет здесь обычную в древнейшей иконографии этой композиции форму эдикула — узкого и высокого здания с пирамидальной крышей, в передней части которого во всю его высоту устроен вход, закрытый решеткой; за этой решеткой висят свернутые погребальные пелены Христа. Справа изображены две смущенные мироносицы, а внизу, на переднем плане, сидя в ряд, спят воины стражи.⁶⁴

Евангельский цикл, начавшись во втором снизу поясе и, обойдя стены церкви и притвора, поднялся в третий снизу пояс и опять обходит храм, не исключая притвора. Там, на западной стене (сх. I, 59; таб. V), над Молением в Гефсиманском саду и над Целованием Иуды мы видим остатки изображения *У в е р е н и я Ф о м ы*. Сохранилась только середина нижней части композиции, но и этого достаточно для того, чтобы восстановить иконографию ее. Она следует наиболее распространенным византийским образцам, помещая в центре закрытую дверь, к которой ведут две широкие мраморные ступени; на верхней стоит Христос, к нему слева подходит Фома, поставив правую ногу на нижнюю ступень, а апостолы образуют две группы по сторонам.⁶⁵

Конечная композиция цикла находится опять в средней части храма и представляет *Со ш е с т в и е с в. Д у х а*. Ее остатки различаются в западном тимпане подкупольного куба (сх. I, 11). Как ее иконографические особенности следует отметить, что апостолы стоят по полукругу, а не сидят, как обыкновенно, и что Богородица сидит в центре на особом возвышении.⁶⁶

Нам неизвестно, где находилось *В о з н е с е н и е*, которое имело в росписи милешевского храма особое значение, так как представляло

⁶³ Н. Окуневъ, Портреты королей-ктиторовъ, 80; С. Радојичић, Портрети српских владара, 13.

⁶⁴ Ср. G. Miller, Recherches, fig. 568, 571, 579.

⁶⁵ Ср. мозаику в Дафни: P. Muratoff, La peinture byzantine. Paris, 1928. Pl. CIV.

⁶⁶ «В западных рукописях XIV—XV вв. апостолы стоят или сидят в двух группах, или кругом... Богородица в большей части сидит в середине на особом троне» (Н. Покровский, Евангелие въ памятникахъ иконографіи. «Труды VIII археологического съезда въ Москвѣ». I. Петербургъ, 1892. 465).

храмовой праздник церкви. Нужно предполагать, что оно было в восточном своде, над предъапсидным пространством, где мы его находим во многих иных стенописях. Живопись XVI в. перенесла его в восточный тимпан подкупольного куба (сх. I, 9), где первоначально была другая композиция, как можно судить по остаткам этой последней. Этот перенос служит доказательством, что существующая апсида была как раз в это время построена, и что древнего предъапсидного свода уже не было.

Из композиций, не входящих в состав евангельского цикла, одна представляла Успение Богородицы и занимала западную стену храма. Она была уничтожена вместе со стеной, которая была вырезана. Сохранились только по краям с обеих сторон (сх. I, 41 и II, 86) по три фигуры апостолов и архитектура за ними.⁶⁷ Некоторые из апостолов, повидимому евангелисты, держат в руках богато переплетенные книги. По этим фрагментам трудно восстановить всю композицию, но принимая во внимание то, что она занимала стену во всю ее ширину, надо думать, что она была очень многолюдна и, вероятно, походила на громадное изображение Успения в Сопочанах.⁶⁸ Во всяком случае она сохраняет еще старую иконографию, когда ложе Богородицы стоит посередине, а не переносится апостолами ко гробу, как это мы видим в сербских росписях XIV в.⁶⁹ Характерно также, что она занимает уже западную стену — место, которое делается постепенно традиционным, но еще в XIII в. не было вполне установленным. В росписи Успенского храма в Студенице, конца XII или начала XIII в., Успение занимает северную стену, а на западной находится Распятие; это же расположение повторяет роспись церкви в Градаце, второй половины XIII в.

Другая внеевангельская композиция представляла 40 мучеников в Севастийском озере и находилась по склонам свода северного конца трансепта (сх. II, 104). В настоящее время там сохранились только фрагменты живописи XVI в., но можно быть уверенным, что эта живопись повторяет древнюю, так как в том же месте эта композиция находится и в Сопочанах, 60-ых годов XIII в.⁷⁰

Кроме этих композиций религиозного содержания, милешевская роспись включает в себе и две замечательные композиции, представляющие портреты ктиторов храма.

Одна из них находится в нижнем поясе южной стены западного поперечного нефа (сх. I, 40; таб. IX и X). Здесь изображен молодой основатель церкви король Владислав, которого Богородица за руку подводит ко Христу, сидящему на троне с раскрытым Евангелием и бла-

⁶⁷ L. *Wratisslaw-Mitrovic* et N. *Okunev*, *La Dormition de la Sainte Vierge dans la peinture médiévale orthodoxe*. «Byzantinoslavica», III, 1. Praha, 1931, 147, pl. II.

⁶⁸ *Ib.*, 147—148, pl. III.

⁶⁹ *Ib.*, 152 сл., pl. VI—VIII.

⁷⁰ Н. *Окуневъ*, Составъ росписи въ Сопочанахъ, 127.

гословляющему Владислава. Король подносит Христу модель милешевского храма. Это изображение представляет замечательный портрет современника исполнению росписи. У короля розовый цвет лица, голубые глаза, рыжеватые волосы, подстриженные в скобку, короткие усики и начинающаяся пробиваться борода.

Нам приходилось уже писать о происхождении и значении ктиторских композиций подобного рода,⁷¹ о милешевской в том числе, и мы указали тогда на связь, существующую между ними и храмом, в котором они находятся, как «задужбиной» — благочестиво-жертвенным приношением Богу ради очищения от грехов, спасения души и достижения небесного царства — храмом, который должен стать местом последнего упокоения строителя. Этим объясняется то, что эта композиция находится над гробницей изображенного в ней короля, которая обычно устраивается в югозападном углу церкви, и что над нею написано Воскресение Христово.

Другая ктиторская композиция находится в северо-восточном углу притвора, и центральной фигурой здесь является св. Савва, первый архиепископ сербский (сх. II, 80; таб. XIV), который, как мы уже говорили выше, умер во время сооружения храма и был затем в нем погребен. Весьма возможно, что его гробница как раз в этом месте находилась. У северной же стены находятся могилы архиепископа Арсения I в Печи⁷² и архиепископа Иоанникия в Сопочанах.⁷³ Изображение св. Саввы написано на восточной стене притвора у северной стены и не менее замечательно, чем только что описанное изображение короля Владислава.

Савва представлен здесь во весь рост в белой крещатой фелони с омофором и с Евангелием. У него лицо пожилого человека с длинными, опущенными книзу усами, широкой, окладистой бородой и темными с проседью волосами, подстриженными в скобку на уровне шеи и с бритой на темени большой тонзурой. Индивидуальные черты его наружности выражены большим носом с ясно подчеркнутой горбинкой, большими голубыми глазами, взгляд которых направлен мимо зрителя вправо, и морщинами, которые бороздят его лоб и расходятся веером от наружных уголков глаз.⁷⁴

⁷¹ Н. Окунев, Портреты королей-ктиторовъ, 75, 80.

⁷² В. Марковић, о. с. 76—77.

⁷³ Ib., 82.

⁷⁴ Вопрос о том, писан ли портрет св. Саввы при жизни его или в то время, когда его уже не было в живых, не имеет значения для характеристики самого портрета, т. к. ни в каком случае нельзя допустить мысли, чтобы Савва позировал художнику. Имело бы это значение только для датировки росписи. Решение этого вопроса с помощью надписи «Сава богоносный отец», которую прочитал В. Петковић («Прилози за књижевност и т. д.», кн. VIII, Београд, 1928, 107) и на основании которой решал его положительно, надо считать невозможным уже и потому, что дальнейшее исследование места, где следы надписи находятся, обнаружило, что надпись эта была позднее приписана иными белилами и иным шрифтом, чем была сделана древняя надпись, от которой сверху сохранилась

Рядом со св. Саввой, справа (сх. II, 81; таб. XIV), изображен в монашеском одеянии его отец, великий жупан Стефан Неманя, принявший незадолго до смерти монашество с именем Симеона и вскоре затем причисленный к лику святых. Сохранилась только левая половина изображения, правая же была уничтожена вместе с вырезанной стеной.

Слева от Саввы, на боковой, северной, стене притвора помещены еще три портрета лиц, принадлежащих к королевскому дому. Все они стоят в ряд и обращены вправо, к св. Савве, протягивая к нему руки. Первая, ближайшая к Савве (сх. II, 78; таб. XIII), фигура в этом групповом портрете представляет человека средних лет с темными, коротко стриженными волосами и с длинной, раздвоенной бородой. На голове у него диадема в виде узкого обруча; в левой руке он держит длинный крест. Средняя фигура (сх. II, 77; таб. XII) представляет человека значительно более молодого с короткими усами и с короткой, курчавой бородой; волосы у него подстрижены в скобку и расчесаны надо лбом прямым пробором с двумя начесами на лоб; на голове такая же диадема, как у первого. Третий портрет (сх. II, 76; таб. XI) изображает совсем молодого человека с широким, но довольно коротким лицом, с короткими усиками, с начинающей только расти бородкой и такой же прической как у предыдущего; правой рукой он придерживает у груди модель милешевской церкви. Все три изображения очень испорчены тем, что у них выколоты глаза.

Около портретов слабые следы надписи сохранились только у первого, но недостаточные, чтобы выяснить имя изображенного. Надо предполагать, что эта первая в процессии, ближайшая к Савве и старшая по возрасту фигура представляет короля Стефана Первовенчанного, сына Немани и старшего брата Саввы. Хотя он изображен здесь пожилым, но кажется все же моложе своего младшего брата Саввы. Объяснение этому можно найти в том, что Савва пережил Стефана на восемь лет, и живописец, делая портрет умершего уже давно Стефана, копировал его изображение, сделанное много раньше, подчеркивая вместе с тем сходство его с молодыми людьми, изображенными рядом. Что это действительно Стефан Первовенчанный, подтверждается недавно открытым портретом его в росписи храма в Студенице, где он представлен приблизительно также, с такой же длинной черной бородой.⁷⁵ Подобную же бороду мы видим у Стефана и на портрете его, находящемся в проходе, под башней церкви в Жиче.⁷⁶ Хотя этот портрет и был реставрирован впоследствии, но, несомненно, старая иконография в нем

одна только буква В. Сам текст надписи нам казалось («Портреты королей-ктиторов», 77, прим. 2) свидетельствует как раз о том, что имеется в виду уже умерший и прославленный святой, как это и оказалось правильным. С этим согласился и С. Радојичић («Портрети српских владара», 20).

⁷⁵ С. Радојичић, о. с., таб. II, 3.

⁷⁶ В. Петковић, Спасова црква у Жичи. Београд, 1912. 76.

была сохранена. Окончательное подтверждение правильности нашего предположения, что эта фигура представляет Стефана Первовенчанного, дают результаты исследования, произведенного недавно энергичным молодым сербским ученым, г. Бошковичем, которому удалось прочесть часть бывшей здесь надписи.

Средняя фигура изображает старшего сына Стефана и его наследника, короля Радослава, который занимал престол с 1228-го по 1234 год, а затем уступил его своему младшему брату, Владиславу. Последним в ряду является Владислав, как строитель церкви, с ее моделью в руках.⁷⁷

Роспись, следовательно, заключала два портрета Владислава-ктитора. Хотя они очень схожи между собой, но все же некоторое различие существует: на втором портрете, в притворе, лицо сделано немного шире и короче, а лоб несколько выше, чем на первом. Это различие могло произойти от того, что изображение дано в другом повороте, но правильное предположить, что второй портрет писан другим художником. Как мы увидим ниже, в росписи различается работа разных мастеров.

Центральной фигурой в этом групповом портрете, несомненно, был св. Савва и сама идея возникновения композиции находится в тесной связи с его почитанием, с его гробницей, здесь бывшей, и с поклонением его мощам, в ней хранившимся. Однако три короля, выступая один за другим, обращаются к нему лишь, как к молитвеннику за них, заступнику и ходатаю перед Высшим Судьей, от которого они ждут спасения и прощения грехов. Этот Судья, Христос, был также изображен здесь, на восточной стене, справа от Немани, где как раз было место для одной фигуры. Его изображение было уничтожено вместе со стеной, но голова этого изображения по странной случайности сохранилась и находится сейчас в другом месте храма. Мы ее найдем, если внимательно осмотрим изображение Христа на юго-восточном пилястре, справа от алтаря (сх. I, 8; таб. XVI). Этот осмотр убедит нас в том, что голова этого изображения написана на отдельном куске штукатурки, врезанном в штукатурку, на которой написана вся фигура, и приклеенном к стене. Края этого врезанного куска прекрасно видны. Кусок же этот был перенесен сюда из другого места, оттуда, где был фон синий, так как на

⁷⁷ *Millet* («Étude sur les églises de Rascie», 168—169) в первой фигуре видит не Стефана Первовенчанного, а Радослава, и читает даже остаток надписи: радосл. Мы на этом месте смогли прочитать в двух строках только — . . в . . | . . ни (. . в'нь | чани?). В средней фигуре он видит Георгия, двоюродного брата Радослава и Владислава, правителя Диоклеи, который, хотя и упомянут в 1208 г. с титулом короля, но в 1242 г. титулован лишь, как «*princeps Dioclie*», никогда не был соправителем ни Радослава, ни Владислава (*К. Жиречек*, о. с., I, 212). Не могу согласиться, к сожалению, с почтенным ученым и в том, что у короля Владислава на обоих его портретах на голове надета высокая митра-тиара, к тому же прозрачная, так как в обоих случаях прекрасно видна голова целиком, и с макушкой. Нам это кажется обманом зрения, с чем согласен и *С. Радојичић* («Портрети...», 18), последний исследователь этих портретов. Ему кажется, что на портрете внутри храма нечто в роде короны приписано позднее.

этом куске около головы фон синий, а фигура написана на желтом фоне. На синем фоне, как известно, исполнена живопись в притворе милешевской церкви и изображение Христа, голова которого затем была перенесена в храм, могло находиться только в притворе. Что эта голова относится к милешевской же росписи, а не принесена откуда либо из другого места, ясно из сравнения стиля этой головы со стилем живописи в притворе и то не всей, а только ктиторской группы: судя по форме головы, способу моделировки, рисунку глаз она написана тем же мастером, который писал портреты трех королей. Она принадлежала, следовательно, фигуре Христа, который был изображен в притворе. Там он мог быть изображен только рядом со Стефаном Неманей — другого места для него нет, а сюда он отлично подходит. Фигура эта была уничтожена при сломке стены, а голова ее вырезана и перенесена в церковь, где ее вклеили изображению Христа на пилястре, голова которого, вероятно, в это время была уже испорчена.

Любопытно отметить, что мы можем выяснить, когда, приблизительно, это случилось и когда, следовательно, была вырезана западная стена храма. Если считать, что позднейшая живопись в Милешеве была исполнена в XVI в., то это случилось раньше, так как изображение Христа на пилястре с врезанной уже другой головой было покрыто этой живописью и от нее сохранились на нем следы. Очень может быть, что стену вырезали с целью увеличить размеры храма уже в XIV в., по случаю коронации боснийского короля Твртка.

Как мы уже говорили выше, под композицией Вознесения живописи XVI в., в восточном тимпане подкупольного куба (сх. I, 9), было в древней росписи другое изображение. Каков был его сюжет, к сожалению, установить не удастся. Нижняя часть позднейшей росписи отпала и видно сейчас только в центре украшенное жемчугом подножие, на котором, на красной подушке кто-то стоит; по сторонам стоят две мужские фигуры, обращенные к средней. Если бы не было совершенно ясно видно, что обе боковые фигуры мужские, можно было бы предполагать, что это Деисус. Так как средняя фигура стоит на богато украшенном подножии, всего вероятнее, она изображает Христа или Богородицу. Если выше есть еще фигуры, то это может быть Преполовение Христа или Эммануил в храме. Весьма возможно, однако, что средняя фигура представляет Богородицу, на что указывают, может быть, бюсты Иоакима и Анны, помещенные по сторонам в медалионах. В этом случае трудно угадать, кого представляют боковые фигуры. Если нас не обмануло зрение, что эти фигуры одеты в княжеские одежды, то, может быть, мы имеем здесь композицию, подобную той, какую мы видим над порталом церкви в Дечанском монастыре, где два короля, Стефан Урош Дечанский и Стефан Душан, поклоняются Христу-Пантократору;⁷⁸ здесь было бы тогда третье ктиторское изобра-

⁷⁸ С. Радойчић, о. с., рис. 20 и 21.

жение. Загадка разъяснится, когда будет снята покрывающая верхнюю часть композиции поздняя живопись.

Значительное место, наконец, занимают в милешевской росписи и е д и н о л и ч н ы е и з о б р а ж е н и я. Они помещены на склонах арок, на пилястрах, в нижнем поясе росписи по всему храму, а в некоторых местах, как в храме, так и в притворе, и во втором снизу поясе. Кроме Христа и Богородицы представлены здесь ветхозаветные патриархи, пророки, апостолы, святители православной церкви, мученики и святые монахи. Особенностью росписи является полное отсутствие изображений святых жен.

Можно думать, что в куполе и в алтарной апсиде, роспись которых не сохранилась, были изображены, как обычно, Христос-Пантократор, пророки, евангелисты в парусах (в юго-восточном парусе видим евангелиста живописи XVI в.), Богородица в конхе апсиды и святые отцы церкви.

Изображение Христа сохранилось в нижнем поясе западной стороны юго-восточного пилястра (сх. I, 8; таб. XVI). Это как раз то изображение, которому позднее была приклеена другая голова. Христос представлен с закрытым Евангелием. Судя по остаткам надписи, он имел какой то эпитет, который, к сожалению, нам не удалось разобрать.⁷⁹ В связи с этим изображением Христа находится изображение Богородицы в нижнем поясе западной стороны северо-восточного пилястра (сх. II, 108), которая представлена в подобном деисусному, молитвенном обращении ко Христу.⁸⁰ Это один из вариантов изображения Богородицы-просительницы, которая в XIV в. обычно бывает представлена с развернутым свитком, на котором написан ее диалог с Христом.⁸¹

В древней живописи сохранилось только несколько изображений пророков в арках подкупольного пространства и в верхних частях восточных пилястров. Судя по надписям на свитках, которые некоторые из них держат в руках, их изображения были размещены около тех композиций, к сюжетам которых относились их предсказания. Давид (сх. I, 4) и Соломон (сх. II, 109) на восточных пилястрах имеют связь с Благовещением, Исайя (сх. II, 106) с Рождеством Христовым, а тексты на свитках двух пророков в южной арке (сх. I, 15 и 16), намекая на Воскресение Христово, относятся к Сошествию во ад, находившемуся на южной стене. Отдельно был представлен св. Иоанн

⁷⁹ В росписи XIV в. в Старом Нагоричине Христос в одном случае имеет эпитет $\delta \epsilon \lambda \epsilon \mu \omega \nu$, в другом — $\delta \sigma \omega \tau \eta \rho$.

⁸⁰ Аналогю милешевскому изображению представляет мозаика монастыря Хора в Константинополе («Кахріа-Джами». Изд. Русского Археологич. Института в Константинополе. Мюнхен, 1906. Таб. LX). См. *Н. Окуневъ*, *Арилье*, 234—235.

⁸¹ В Старом Нагоричине, в Грачанице, в Дечанах. В Старом Нагоричине она имеет эпитет $\eta \pi \alpha \rho \alpha \kappa \lambda \eta \sigma \iota \varsigma$. См. *Н. Окунев*, *Monumenta*, I, pl. X.

Предтеча — на южной стороне северо-западного пилястра (сх. II, 94).

Особое место занимали в росписи апостолы. Их изображения находились в нижнем поясе стен транспта. В этом мы замечаем известную традицию, установившуюся в сербской живописи XIII в. То же место отведено для апостолов в росписях Жичи⁸² и Сопочан,⁸³ а в Арилье из них остаются здесь только Петр и Павел. Одного молодого апостола, повидимому Иоанна, милешевские живописцы выделили особо и изображали в громадных размерах на восточной стороне юго-западного пилястра (сх. I, 30, таб. XVIII).

Изображения святителей церкви, святых епископов, находились, как обычно, в алтаре. Остатки этих изображений мы видим на обращенных к алтарю сторонах восточных пилястров (сх. I, 1—3).⁸⁴ Только два изображения особо почитаемых святителей были выделены и помещены в средней части храма. Один из них, св. Николай Чудотворец, написан на западной стороне северо-западного пилястра (сх. II, 91),⁸⁵ а другой, св. Ахилий, епископ Ларисский, в соответствии с первым, на западной стороне юго-западного пилястра, рядом с композицией, представляющей короля Владислава, подносящего модель храма Христу (сх. I, 37, таб. XVII). Св. Ахилий, как известно,⁸⁶ стал пользоваться особым почитанием в Македонии, а затем и в Сербии, после того, как его мощи были в конце X в. царем болгарским Самуилом перенесены на озеро Преспу, где был выстроен большой храм, в котором эти мощи были положены. Остров, где этот храм находился, стал называться Ахилом или Аилом. Изображения этого святого были очень распространены в стенописях, как греческих, так и славянских, но особенную роль играют в церковной живописи сербов,⁸⁷ которые ему посвящают и церкви, одна из которых дала даже имя монастырю, а затем возникшему около него городку — Арилье. В Милешево не сохранилось надписи с именем святого, но сравнение его прекрасно сохранившегося изображения, с теми, которые сохранила нам роспись в Арилье, не возбуждают сомнений в том, что это действительно он.⁸⁸

Большинство единоличных изображений в западной части храма представляет мучеников. Среди них особую и наиболее многочисленную группу составляют святые воины. Имена можно теперь прочитать только у трех из них — Сергия, Вакха и Андрея Стратилата (сх. I, 36; таб. XX). Двое первых изображены друг против друга, в верх-

⁸² В. Петковић, Спасова црква у Жичи, 48.

⁸³ Н. Окуневъ, Составъ росписи въ Сопочанахъ, 129.

⁸⁴ В. Петковић, Peinture serbe, II, pl. X.

⁸⁵ Н. Окуневъ, Monumenta artis serbicae, III, таб. 2.

⁸⁶ К. Иречек, о. с., I, 149, 162.

⁸⁷ Кроме Милешева и Арилья, изображения Ахилия сохранились в Нерезе (1164 г.), в Успенской церкви Студеницы, в Грачанице и в Псаче.

⁸⁸ Н. Окуневъ, Арилье, 236—237, таб. IX,₂ и XI,₁.

нем поясе западных пилястров (сх. I, 31 и II, 92). Судя по типам, под ними, также друг против друга, помещены два святых Федора. Остальные определить трудно. Все они представлены не в воинских доспехах, а в патрицианских одеждах. Замечательной же особенностью их изображений является то обстоятельство, что все они изображены без оружия. Миролюбие их подчеркнуто еще тем, что один из них, св. Вахх, держит в руке пальмовую ветвь.

Другую группу составляют святые целители, помещенные на западной стене. Надписью обозначен св. Косьма (сх. I, 43, таб. XXII), рядом с которым несомненно был св. Дамиан, изображение которого было уничтожено вместе со средней частью стены. Возможно, что две фигуры, сохранившиеся в северной части этой стены (сх. II, 87 и 88, таб. XIX, 2), также принадлежат целителям, о чем можно догадаться по стеклянному сосуду, который держит в руке один из них.

Особенный интерес представляет одно изображение мученика на северной стене (сх. II, 84; таб. XXI). На нем мы видим старца с курчавыми волосами и небольшой округлой бородой. Он одет, как и все мученики, в тунику и плащ — хламиду, застегнутую на правом плече, на груди же у него представлен небольшой круглый медалион с изображением Христа. Живопись в этом месте довольно сильно пострадала и трудно сказать, что представляет собою этот медалион, вышивку ли на тавлионе или отдельный предмет, каким либо образом прикрепленный к хламиде. Более всего, однако, похоже на то, что это эмалевый медалион и что он висит на шее у мученика на особой цепочке. Благодаря плохой сохранности живописи, трудно рассмотреть, но кажется, что двумя пальцами правой руки святой придерживает эту цепочку. Мы знаем, что в Византии было в обычае украшать одежды священными изображениями, которые обыкновенно были вытканы или вышиты;⁸⁹ нашивались также и эмалевые пластинки.⁹⁰ В отношении нашего мученика возникает вопрос, является ли у него этот медалион лишь украшением одежды или атрибутом, свойственным ему, как определенному лицу? Существуют основания думать, что это его атрибут. Такое заключение мы можем сделать потому, что в росписи церкви в Нерезе, 1164 г., и в Сопочанах, исполненной около 1265 г., мы находим также фигуру мученика с изображением Христа на груди.⁹¹ В первом случае это также медалион, но значительно большего размера, а во втором вышивка на тавлионе. Если мы сравним типы лиц всех этих мучеников, то окажется, что это один и тот же святой: у всех также седые курчавые волосы и небольшая округлая борода. То, что в одном случае изображен медалион, а в дру-

⁸⁹ *Cf. Diehl, Manuel d'art byzantin*, I, 265, 269.

⁹⁰ *Иб., II, 686.* Были это и царские портреты, как знаки отличия: *Н. Кондаковъ, Очерки и замѣтки по исторіи средневѣковаго искусства и культуры.* Прага, 1929. 238, 278, 356.

⁹¹ *Н. Окуневъ, Составъ росписи въ Сопочанахъ, таб. 17.*

гом вышивка, доказывает, что данный святой носил на груди изображение Христа, но какое было это изображение, значения не имело. К сожалению, ни в Нерезе, ни в Милешеве, ни в Сопочанах не сохранились надписи с именем святого и мы можем только себе позволить высказать предположение, не имеем ли мы в этих случаях древнейшие в православной живописи изображения св. Христофора. Этот святой в восточном искусстве не был так популярен, как на Западе — во Франции, Италии и Германии, где его изображения в XII—XIII вв. встречаются очень часто. Обыкновенно он бывает представлен пожилым человеком гигантских размеров, так как по житию он был великаном, а также и потому, что по распространенному на Западе поверью один взгляд на его изображение предохранял от внезапной смерти. В одной руке у него посох в виде молодого деревца с ветвями и листьями, на другой Христос, которого он переносит через воду, покрывающую ему ноги. Чаще всего Христос бывает изображен не Младенцем, как бы следовало по тексту жития, а взрослым, в, так называемом, историческом типе, т. е. с усами, бородой и длинными волосами, с Евангелием в руке.⁹² Изображение св. Христофора, несущего Христа, проникает в балканское церковное искусство только в XIV-ом веке, и древнейший пример мы находим в росписи Леснова, где, однако, святой представлен молодым, без посоха, и несет он на плече Христа-Младенца.⁹³ Более поздние афонские росписи ближе следуют западным образцам и изображают Христофора пожилым и с посохом-деревцом, но несет он всегда Христа-Младенца.⁹⁴ В болгарской росписи церкви свв. Петра и Павла в Тырнове он также пожилым, с сильной проседью, но несет Младенца.⁹⁵ Из этого ясно, что балканские художники, копируя довольно близко западные образцы, не могут помириться только с тем, чтобы святой нес на плече взрослого Христа, и заменяют его Младенцем, точнее иллюстрируя тем самым текст жития. Сербские мастера XIII-го века, в Милешеве и в Сопочанах, во многих случаях, как мы видим, обращаясь к западным образцам, не решились все же представить взрослого Христа на руках у св. Христофора и, вводя впервые в состав росписи этого святого, ограничиваются тем, что изображают Христа в историческом типе на его одежде.⁹⁶

⁹² *É. Mâle*, *L'art religieux du XIIIe siècle en France*. Paris, 1923. 272, 280; *É. Bertaux*, *L'art dans l'Italie méridionale*. I. Paris, 1904. 292, 296; *P. Clemen*, *Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinländern*. Düsseldorf, 1916. Fig. 316, 317, 325, 546; *J. Garber*, *Die Romanischen Wandgemälde Tirols*. Wien, 1928. Taf. 86.

⁹³ *N. Okunev*, *Lesnovo. «L'art byzantin chez les slaves. Les Balkans»*. I. Paris, 1930, 244, fig. 166.

⁹⁴ *G. Millet*, *Monuments de l'Athos. I. Peintures*. Paris, 1927. Pl. 138, 2; 242, 1.

⁹⁵ *A. Grabar*, *La peinture religieuse en Bulgarie*. Paris, 1928. 280, pl. XLV, c.

⁹⁶ Эти изображения не следует смешивать с изображениями святых, которые держат в руках икону Христа. В этом случае мы имеем дело со святыми защитниками иконопочитания. Пример мы находим в милешевской же росписи, где так представлен св. Стефан

Загадочными для нас остаются и изображения двух мучеников на восточной стороне северо-западного пилястра (сх. II, 96 и 97).⁹⁷ Они представлены рядом, с мученическими крестами в руках. Замечательно в их изображении то, что они одеты не в цветные туники, как остальные мученики, но в совершенно такие же, какие носят представители королевской семьи, изображенные в росписи: на них туники белые, украшенные красными кругами с розетами внутри. Этим, повидимому, имелось в виду показать, что они принадлежат к царскому или владельческому роду. Оба они представлены молодыми.

Аналогии этим изображениям мы не находим среди известных нам памятников и невольно возникает предположение, не представляют ли эти два молодых мученика царского рода русских святых князей Бориса и Глеба. Культ свв. Бориса и Глеба был очень распространен уже в XII в. и не только среди русских: их почитали западные славяне в Чехии,⁹⁸ а иконе русских мучеников поклонялись в самом начале XIII-го века в храме св. Софии в Константинополе.⁹⁹ В русских памятниках они уже изображены на эмалевых медалионах Рязанскогоклада XII в., в росписи Нередицкой церкви 1199 г. и в росписи церкви св. Николая на острове Липне, XIII в. Что почитание первых русских мучеников было распространено и среди балканских славян видно из того, что память их очень рано была отмечена в юго-славянских богослужебных книгах, уже в XII—XIII вв.¹⁰⁰ В сербской письменности XIV в. существовала и служба

Новый. См. ниже (сх. I, 42, таб. XXII). Кроме изображений св. Христофора, переносящего Христа через реку, известен и другой тип его изображений, где он представлен с песьей головой. По одной легенде, приведенной и в Менологии императора Василия, Христофор предварительно был чудовищем с собачьей головой и поедал людей, только по крещении получив облик человека. В росписи церкви в Молдавице Христофор, молодой, несет на блюде песью голову (*I. Ștefănescu, L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Paris, 1928. Album, pl. LV, 1*). С собачьей головой часто изображают его и поздние русские иконы. Ср. *H. Gaidoz, Saint Christophe à tête de chien en Irlande et en Russie. «Mémoires de la Société nationale des Antiquaires de France», 1924, t. LXXVI. 192—218. NB.* Когда все вышеизложенное было уже набрано и приготовлено к печати, автор получил возможность познакомиться с росписью церкви монастыря в Мораче. Роспись эта, судя по надписи над входом, исполнена в 1575 г. В ней изображен, повидимому, опять тот же мученик, причем на этот раз у него на груди висит икона Христа. Он назван здесь *св. Мина*. Автору покуда не удалось выяснить почему св. Мина изображается с иконой Христа на груди — известные ему тексты житий святых с этим именем не дают по этому поводу никаких указаний.

⁹⁷ *V. Petković, Peinture serbe, II, pl. XIV, 1.*

⁹⁸ *А. Флоровский, Чехи и восточные славяне. I. Прага, 1935. 106—107.*

⁹⁹ *Н. Кондаков, Русская икона. III. Текст. Часть 1. Прага, 1931. 114.* Существуют известия, что Борис и Глеб были сыновьями греческой царевны Анны, сестры императоров Василия и Константина (*ib.*, 117, прим. 1). Была будто бы в Константинополе и церковь, посвященная Борису и Глебу (*Н. Серебрянский, Древнерусские княжеские жития. Обзор редакций и тексты. «Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Императорском Московском Университете». Книга 3. Москва, 1915. 20).*

¹⁰⁰ *В. Ламанский, О некоторых славянских рукописях в Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ. СПетербургъ. 1864. 18.*

святым Борису и Глебу, а одна из редакций юго-славянского проложного жития повторяет из русских источников известие, что мать святых братьев была болгаркой.¹⁰¹ Изображения же их в искусстве до сих пор, однако, не были известны.

Изображения святых монахов сосредоточены в притворе. В средней части храма есть только одно монашеское изображение — на западной стене (сх. I, 42, таб. XXII), здесь рядом с королем Владиславом, подносящим модель, представлен св. Стефан Новый, известный защитник иконопочитания. Он, как обыкновенно, держит в руке иконку с изображением Христа и Богородицы. Изображение этого святого было очень популярным в сербской живописи и встречается почти в каждой росписи. Этим выражалось отношение к вопросу о иконопочитании, как заказчиков стенописей, так и их исполнителей. В данном случае, может быть, причина помещения этого изображения в непосредственном соседстве с королевским портретом заключалась также и в том, что имя его — Стефан — носили все сербские государи, начиная со Стефана Немани. Правда, патроном сербской династии был св. Стефан Первомученик, но тождество имен могло иметь известное влияние на выбор места и для этого святого.

Среди святых монахов, изображенных на стенах притвора, мы видим почти всех основоположников монашеского общинножительства и пустынножительства — египетских преподобных Павла Фивейского, Макария Великого, Арсения Великого, преподобных сирийских и палестинских Евфимия Великого, Савву Освященного, Герасима Иорданского, Варлаама, старца антиохийского и т. д.

Кроме перечисленных «ликов» святых, милешевская роспись включает в себе еще изображение свв. Константина и Елены. Они представлены в южной части восточной стены притвора (сх. I, 45; таб. XXIII), как обыкновенно, с крестом, который они держат между собой.

Не удастся определить с полной достоверностью фигуру в царском облачении, находящуюся на южной стене притвора (сх. I, 52, таб. XXV, 2), рядом с Константином и Еленой. Здесь изображен царь с широкой седой бородой лопатой, одетый в далматику и лор и стоящий на красной подушке. В руках он держит длинный жезл, заканчивающийся крестом. Остатки надписи не поддаются попыткам прочтения.

Это изображение не может быть портретом никого из членов рода Неманичей, так как все они, имевшие королевский титул, уже представлены в другом месте росписи. Кроме того, все они облачены в, так называемую, княжескую одежду, то есть в тунику и хламиду, изображать же сербских королей в византийских императорских одеждах, как это входит в обычай немного позднее, еще не было принято. Не может это быть и никто из византийских императоров, помещенный здесь

¹⁰¹ Н. Серебрянский, I. с.

в качестве святого, т. к. никто из них, кроме св. Константина, не пользовался, как святой, всеобщим почитанием, а изображение св. Константина находится на соседней стене. Остается предположить, что это портрет кого-либо из византийских императоров, кто был так или иначе связан с сербской королевской династией. Прежде всего приходит в соображение Алексей III Ангел (1195—1203), на дочери которого, Евдокии, был женат Стефан Первовенчанный. Брак этот, установивший родственную связь между семьей сербского великого жупана и византийским императорским домом, имел громадное политическое и престижное значение для молодого славянского государства, хотя в момент его заключения, т. е. около 1191 г.,¹⁰² Стефан был только вторым сыном великого жупана, а Евдокия лишь племянницей императора, Исаака II Ангела. Это значение еще более увеличилось, когда Алексей захватил престол и Стефан стал зятем императора. Можно быть уверенным, что это обстоятельство особо подчеркивалось, когда для этого представлялся удобный случай. Такое положение, однако, не продолжалось долго — в 1203 г. Алексей был свергнут, а еще раньше, в 1201 или 1202 г.,¹⁰³ Стефан расстался с Евдокией, отослав ее назад в Византию, будто бы вследствие ее безнравственного поведения. Надо помнить, что это было трудное время в жизни Стефана — после смерти отца ему пришлось вести борьбу за власть со старшим братом Вуканом, обстоятельства внешней политики переменились, родство с императором делу уже помочь не могло, на сцену выступила новая сила — крестоносцы, и Стефан обращает взоры к Риму.

Было бы вполне естественным видеть в интересующем нас изображении портрет Алексея III, если бы милешевская роспись была исполнена при жизни Стефана Первовенчанного и до 1202 г., что, как каждому ясно, совершенно невероятно. Не убеждает нас в том, что это Алексей, и текст надписи, недавно открытой г. Бошковичем у милешевского портрета Стефана Первовенчанного, где читается: «... зеть цара гречьскаго кирь Алексия». Происхождение этой надписи можно объяснить двояко — либо мастер, исполнявший милешевскую роспись много лет после смерти Стефана, копировал его изображение с портрета, написанного при жизни короля и до 1202 г. и снабженного подобной надписью, либо надпись эта возникла в результате поздней реставрации, когда все обстоятельства, современные исполнению росписи были забыты, но был хорошо известен такой значительный факт, как родство Стефана с византийским императором. У нас возбуждают сомнения, как было видно выше, надписи и у других портретов в Милешеве, примеров же переписки старых надписей, часто с изменением текста, в сербских росписях можно привести много. Достаточно вспомнить переписи

¹⁰² Лб. Ковачевич, о. с., 2—3.

¹⁰³ Иб., 3.

санные надписи в церкви св. Георгия около Беране,¹⁰⁴ в Леснове у портрета Иоанна Оливера,¹⁰⁵ в Грачанице на родословном древе Неманичей и т. д. Палеографические соображения в этих случаях помогают мало, т. к. реставраторы подражают написанию древнему.

Колебания внешней сербской политики продолжались и дальше. В связи с ослаблением Латинского царства сам Стефан еще раз сближается с греками. С одной стороны, успешные шаги у двора никейского императора Федора Ласкаря привели к признанию самостоятельной сербской церкви, с другой — старший сын и наследник Стефана, Радослав, получает в жены дочь фессалоникийского императора Федора. Сын и муж византийских принцесс, Радослав, чувствовал себя сам греком и подписывался, как известно, «Дукой».¹⁰⁶ Если бы милешевская церковь возникла и была расписана при Радославе, не было бы ничего удивительного ни в надписи у портрета Стефана, ни в помещении на стене храма портрета греческого царя, но не подлежит сомнению, что монастырь был «задужбиной» Владислава, а ко времени перехода власти в руки последнего симпатии к соседям вновь коренным образом переменились. К 1230 году вырастает на Балканах новая значительная сила в лице болгарского царя Ивана Асеня II (1218—1241), способного и энергичного правителя, который сумел сделать за это время Болгарию наиболее могущественным государством на полуострове.¹⁰⁷ Победой над фессалоникийским царем Федором и пленением последнего он лишил Радослава внешней поддержки, и в Сербии происходит не только новое изменение политики, но и перемена правящего лица — на престоле зять Федора, Радослав, заменяется зятем Асени, Владиславом. Св. Савва, устраивая брак своего племянника с дочерью Асени, имел в виду приобрести в лице последнего нового сильного защитника слабого еще, повидимому, внешне рашского государства.¹⁰⁸ Получив сильную поддержку от тестя при вступлении своем на престол, Владислав не выходил из под его очень чувствительного влияния вплоть до смерти Асени.¹⁰⁹ Это влияние было, повидимому, так велико, что дало повод Асеню считать себя обладающим в известной степени верховной властью и над Сербией, как он определенно указывает на это в надписи, которую он велел вырезать на колонне построенного им храма Сорока мучеников в Тырнове.¹¹⁰ К сожалению, мы не знаем было ли это обычное в средние века некоторое хвастливое преувеличение собственного могущества,

¹⁰⁴ G. Millet, *Étude sur les églises de Rascie*, 159—160, fig. 92.

¹⁰⁵ N. Okunev, *Lesnovo*, 235, pl. XXXII.

¹⁰⁶ К. Жиречек, *Историја Срба*, 222.

¹⁰⁷ К. Жиречек, *Исторія болгаръ*. Одесса, 1878. 333, 349.

¹⁰⁸ Ст. Станојевић, *Историја српскога народа*, 128.

¹⁰⁹ К. Жиречек, *Историја Срба*, 224.

¹¹⁰ О. Успенский, *О древностяхъ города Тырнова*. «Извѣстія Рус. Археолог. Института въ Константинополѣ», VII, 1. София, 1902. 6—7, таб. 5.

или, действительно, существовала какого либо рода вассальная зависимость Владислава от Асени.

Принимая во внимание все эти обстоятельства, нам кажется возможным предположить, что на загадочном милешевском портрете изображен тесть строителя храма, болгарский царь Иван Асень II.

Если это предположение верно, то это единственный сохранившийся портрет этого болгарского царя. До нас дошли только его изображения на монетах, и важно отметить, что на них он также всегда представлен с бородой такого же вида, в далматике с лором и со скипетром в руках.¹¹¹ Год рождения его не известен, но, принимая во внимание хронологию деятельности его отца и его собственной, можно думать, что в 30-тых годах XIII в. ему могло быть лет 55—60, и у него была уже седая борода, как на милешевском портрете.¹¹²

Некоторое подтверждение нашей догадки мы видим и в следующем любопытном обстоятельстве. Христианское имя Асеня было Иван и вот, из среды изображенных в росписи апостолов молодой Иоанн выделяется особо и представлен в громадных, как мы видели, размерах на восточной стороне юго-западного пилястра (сх. I, 30, таб. XVIII). Что это Иоанн сомнений быть не может,¹¹³ для этого достаточно сравнить это изображение с изображением молодого Иоанна в композиции Моления в Гефсиманском саду (сх. II, 64, таб. VI). Других каких либо причин для подобного выделения и увеличения в размерах изображения Иоанна, кроме той, что имя его носил Асень, придумать трудно. Это соображение подтверждается и тем, что над портретом Асени представлен и другой св. Иоанн — Иоанн Калевит (сх. I, 48, таб. XXVI, 1).

Милешевская роспись заключает в себе, наконец, еще одно портретное изображение, которое находится в средней части храма, на восточной стене южного рукава трансепта, слева от двери, ведущей в диаконик (сх. I, 25; таб. XV). Хотя живопись здесь очень выцвела, можно все же различить изображение монаха с черным куколем на голове, который

¹¹¹ В. Златарски, Къмъ въпроса за най-старитѣ български монети. «Извѣстия на Българското Археологическо Дружество». I. София, 1910. 47—48, обр. 8. Н. Мушмовъ, Приносъ къмъ българската нумизматика. Там же, IV (1914). София, 1915. 49—52, обр. 14—18.

¹¹² Портрет Ивана Асеня II в Милешеве является первым, но не единственным изображением болгарских царей в сербской живописи. Другое изображение, представляющее родословное дерево династии Асеновичей, находится в росписи церкви в Матейчи, исполненной в пятидесятых годах XIV в. (Н. Окунев, Грађа за историју српске уметности. II. Црква Свете Богородице — Матеич. «Гласник Скопског научног Друштва». Кн. VII—VIII. Скопље, 1930. 92—93, 109—110, сл. 21.)

¹¹³ Предположение, которое приходилось нам слышать, что эта фигура представляет св. Стефана Первомученика, патрона династии Неманичей, не может быть принято, т. к. св. Стефан, как мученик, должен был бы быть изображенным с мученическим крестом в руке или с орудием своего мучения, т. е. с камнями, как он представлен в Сопочанах. Апостольские одежды, жест благословения и свернутый свиток в левой руке ясно указывают на то, что это апостол.

склоняется вправо и держит перед собой просительно протянутую правую руку; в левой у него развернутый свиток, на котором, повидимому, была написана его молитва, к сожалению, не сохранившаяся. Справа, над дверью диаконника было изображение Богородицы в маленькой нишке. Над монахом читаются остатки надписи: ...МІХЬ... Судя по многочисленным аналогиям в позднейшей сербской живописи, мы имеем здесь изображение игумена милешевского монастыря, при котором храм был построен и расписан. К сожалению, письменные памятники не сохранили нам его имени, а вышеприведенный остаток надписи едва ли является частью этого имени. Совершенно также представлен игумен в росписи церкви монастыря Матейч 50-ых годов XIV в., с той лишь разницей, что там это изображение находится около двери в жертвенник.¹¹⁴ Милешевский портрет игумена является древнейшим из всех до сих пор известных в древней сербской живописи.

IV. СТИЛЬ РОСПИСИ.

Наиболее разительной и прежде всего бросающейся в глаза особенностью милешевской росписи, является то обстоятельство, что она имеет в средней части храма не общепринятый во фресковой живописи синий фон — фон цвета неба — а фон желтого цвета. Этот фон, однако, не представляет собой гладко покрашенной желтой краской стены, подобно тому, как это мы видим в случаях применения синего фона. Он состоит здесь из двух слоев краски, причем верхний представляет собой довольно мелкую сетку, которая сделана светло-желтой краской — разведенной охрой с примесью белил, по более темному основному желтому фону (таб. XV; XIX, 1 и XXV, 3). Этот же основной фон также не был одноцветным, а на нем черной краской были написаны довольно большие неправильной формы квадраты и прямоугольники, как бы в подражание кладке из небольших тесанных камней или каким то растительным разводам (таб. IX, XVII и XXV, 3). Верхняя сетка, исполненная в тот момент, когда первоначальный слой краски, а вместе с ним и штукатурка уже подсохли, в большей части стерлась или отпала и ее можно наблюдать в настоящее время только в некоторых местах, но первоначально она была повсюду. В большинстве случаев сохранился один только нижний слой разделки, первоначально же он, вероятно, просвечивал из под сетки, как это видно в тех местах, где она сохранилась. В некоторых местах, затем, в глубине впадин и неровностей штукатурки можно найти следы позолоты, почти повсюду уже исчезнувшей.

Для всякого, кто раз видел этот фон милешевской росписи, ясно, что он подражает золотому фону мозаик, а желтая клетка имитирует золо-

¹¹⁴ Н. Окунев, Матейч, 113, сл. 18.

тые кубики. К сожалению, состояние этого фона в настоящее время таково, что нам очень трудно представить себе, какой он вид имел первоначально. Теперь нет возможности определить каким образом было наведено золото — на всю ли поверхность фона сплошным слоем, или только на внутреннее пространство каждой клетки, или еще как-нибудь иначе, и какую роль в этом случае играл слой росписи «под кладку». Трудно себе представить сейчас и красочное отношение золота и желтой сетки, которая кажется слишком светлой для того, чтобы изображать собой грани отдельных золотых кубиков — они должны были бы быть темнее. Объяснить присутствие нижнего слоя с его крупной черной сеткой можно только тем, что он должен был придать всей этой имитации мозаики известную красочную игру, просвечивая из под тонкого слоя золота и сообщая своими темными изломами различные оттенки позолоте.

Такого рода желтые, имитирующие золотую мозаику фоны представляют собою явление совершенно исключительное и неимеющее никаких аналогий в истории, как византийской, так и вообще средневековой живописи. Появляются они здесь, несомненно, в результате желания как можно богаче украсить храм, которое, повидимому, встретилось с невозможностью выполнить живопись настоящей мозаикой, то ли вследствие трудности найти мастеров, знающих мозаическое дело, то ли по причинам дороговизны этого рода живописи. Среди известных нам памятников сербской живописи желтый фон появляется впервые в Милешеве, но затем такой же фон имеют росписи в Сопочанах и в Градаце, обе второй половины XIII в. Имела желтый фон и стенопись церкви св. Стефана в Баньско, самого конца этого века, которая не сохранилась кроме нескольких кусков желтого фона. В памятниках древнее Милешева очень возможно, что желтый фон существовал уже в Успенском храме Студеницкого монастыря, расписанном в самом начале XIII в. Там роспись несколько раз переписывалась, но в алтаре, над композицией Евхаристии, видны куски желтого фона.¹¹⁵

Подражание мозаикам в Милешевской росписи не ограничивается, однако, одним только фоном. Если мы обратим внимание на то, как написаны многие фигуры в этой росписи, то убедимся в том, что они также как-бы скопированы с древнейших византийских мозаик. В изображениях мучеников (таб. XIX, 1 и XX) возрождается здесь почти забытый уже тип фигур, одетых в длинные туники с расшитыми оплечьями, с широкими рукавами, стянутыми у кисти, в широкие хламиды с очень большого размера тавлионами, нашитыми на груди, и в низкие башмаки-кампаги темно-красного цвета, надетые на белый чулок. Хламиды у них всегда застегнуты на правом плече большой фибулой, украшенной цветным камнем и жемчугами, оставляя правую руку и правый бок откры-

¹¹⁵ П. Покрышкин, о. с. таб. XXIII.

тыми, а левую чаще всего покрывая совсем и драпируя ее тяжелыми прямыми складками. Согласно древней античной традиции, в это время также почти утраченной, фигуры эти стоят опираясь всей тяжестью только на одну ногу и отставив свободно другую вперед и в сторону. Мы видим у них коротко остриженные головы и бритые лица, широкие в верхней части и узкие внизу, с низкими лбами, с очень большими, овальной формы глазами, с длинными прямыми носами, маленьким ртом и с оттопыренными в верхней части ушами.

В этом стиле, кроме многих изображений мучеников, написаны также некоторые апостолы (таб. XVIII), головы слуг в композиции Целования Иудина (таб. V), головы мальчиков в композиции Входа в Иерусалим (таб. IV), апостол Иоанн в композиции Моления в Гефсиманском саду (таб. VI) и голова Христа, перенесенная из притвора на юго-восточный пилеастр (таб. XVI). Этот же стиль отражается и в портретах молодых ктиторов в притворе (таб. XI и XII).

Это тот же стиль, который характеризует собой мозаики VI, VII и VIII вв. в храмах Равенны, Салоник и Рима. Чтобы убедиться в этом, достаточно сравнить фигуру неизвестного мученика на южной стене или ап. Иоанна на юго-западном пилеастре с изображением св. Димитрия в мозаиках салоникинской базилики этого святого.¹¹⁶ В обоих случаях повторяется та же структура головы, та же форма глаз, носа, ушей, та же поза, тот же покрой одежды и тот же тип обуви. Примерами того же стиля в его главных чертах могут служить также изображения придворных на знаменитой мозаике с портретом Юстиниана в храме св. Виталия в Равенне¹¹⁷ или фигуры святых по сторонам апсиды в мозаиках оратория св. Венанция в Латеране.¹¹⁸

Едва ли можно сомневаться в том, что образцом для милешевских мастеров служили мозаики солунских церквей, ближайшего к Сербии древнего художественного очага. Влияние древнего солунского искусства можно наблюдать, кроме Милешева, и в некоторых более древних памятниках, особенно на юге, в Македонии. Как пример этому, можно привести древнейшую часть росписи храма св. Софии в Охриде, исполненную, повидимому, в XI в. Среди фрагментов этой росписи мы находим в южной части западной стены четыре фигуры мучеников, написанных, как и в Милешеве, в стиле древних мозаик.¹¹⁹ Фигуры эти стоят с широко расставленными ногами, и одеты они в туники с широкими рукавами, в застегнутые на правом плече хламиды с очень большими тавлионами и в открытые кампаги на белом чулке. К сожалению, лица у них очень плохо сохранились и нет возможности судить о том, на-

¹¹⁶ Ch. Diehl, *La peinture byzantine*. Paris, 1933. Pl. XI, 2; XIII.

¹¹⁷ *Ib.*, pl. IX.

¹¹⁸ *Ib.*, pl. XVI, 1.

¹¹⁹ N. Okunev, *Fragments de peinture de l'église Sainte-Sophie d'Ochrida*. «Mélanges Ch. Diehl», II. Paris, 1930. 121, fig. 4.

сколько они были исполнены похоже на солунские мозаики или на милешевские стенописи. В охридских фресках мы видим, кроме того, в композициях на боковых стенах фигуры громадных размеров, превышающих нормальный человеческий рост, подобно громадной фигуре ап. Иоанна в Милешево. Таких же больших размеров фигуры имеет и другая македонская роспись, также, повидимому, XI в., в развалинах церкви св. Леонтия в Водоче, около Струмицы.¹²⁰ Некоторое отражение древнего мозаического стиля обнаруживает и роспись 1164 г. в Нерезе. Об этом свидетельствует, например, прекрасное изображение мученика на восточной стене юго-западной капеллы: строгое и выразительное бритое лицо, большие глаза, низкий лоб, волосы, подстриженные спереди и падающие сзади длинными локонами за спину, плащ, застегнутый большой, украшенной жемчугами фибулой на правой стороне груди. Довольно мелкая разделка лица темными и белыми чертами, а также условный рисунок ушей относятся уже к стилю XII в.

В этом архаическом стиле, однако, исполнена не вся милешевская роспись. Повидимому, среди мастеров, расписывавших церковь было несколько, которые работали в этом стиле, написали ряд единоличных изображений, как в храме, так и в притворе, и участвовали в исполнении некоторых композиций. Кроме них и одновременно с ними работали и другие художники, писавшие в другом стиле, значительно отличающемся от первого. Если мастера первого стиля, обращаясь за образцами к древним византийским мозаикам, сохраняют в своих произведениях черты античного искусства, классическую гармоничность и пропорции, то мастера второго милешевского стиля привносят сюда иные и новые особенности, другого совсем характера и другого происхождения. Важно тут же отметить, что первый милешевский стиль мы находим только в Милешево, другие памятники в Сербии этого стиля неизвестны, черты же второго стиля можно заметить уже в росписи Успенской церкви в Студенице,¹²¹ а затем исключительно в этом стиле исполнены все остальные сербские стенописи XIII в., возникшие после Милешева.

Черты второго стиля легче всего проследить также на единоличных изображениях. В этом стиле исполнено большинство изображений монахов в притворе (таб. IV, V, XXIV), св. Николай, св. Ахилий (таб. XVII), апостолы в Успении, Христос в композициях евангельского цикла и в сцене с королем Владиславом (таб. IX) и другие части росписи, о которых будет сказано ниже. Всюду здесь мы видим головы не расширенной кверху треугольной формы, как в первом стиле, а, наоборот, вытянутой четырехугольной формы, с довольно большими, выпуклыми лбами. Глаза уменьшились в размере, изменили форму, верхнее веко часто на-

¹²⁰ Кр. Миятевѣ, Църквата при с. Водоча. «Македонски Прегледъ, II, кн. 2. София, 1926. 54, обр. 6.

¹²¹ П. Покрышкинъ, о. с., таб. XII.

висает на глаз. Носы стали мясистыми и иногда сильно утолщены в середине; в иных случаях они укорачиваются и утолщаются в нижней части. Рты становятся больше, а губы толще. Подбородки закругляются и выступают вперед. Особенно увеличиваются размеры кистей рук и ступней ног. Ладони приобретают нескладную форму и как бы опухают; длинные пальцы гнутся дугой, как бескостные, и суставы на них пропадают (таб. XXIV). Большие ступни ног укорачиваются и приобретают высокий подъем; длинные пальцы на них заггибаются под углом вниз и кажутся как-бы вырезанными из дерева. Волосы теряют обычную прежде мелкую разделку, при которой почти каждый волосок был выписан, а образуют сплошную массу, на которой белыми полосами отмечены только отдельные пряди; благодаря этому волосы имеют вид сделанных из ваты. На середину лба очень часто спускается особого вида начес, имеющий форму то веерообразной челки (св. Николай,¹²² св. Аникий), то свисающей на лоб плотной пряди (св. Ахилий, св. Арсений и др.). Бороды также разделяются на отдельные пряди и различаются одна от другой длиной, формой и количеством этих прядей. Фигуры отличаются массивностью, округлостью плечей и некоторой сутулостью, особенно заметной, когда они обращены боком к зрителю. Одежды образуют прямые, угловатые и плоские, как-бы проглаженные утюгом складки.

Все эти черты второго милешевского стиля в целом мы не можем найти в византийском искусстве до XIII в. Некоторые же из них появляются в нем лишь одновременно с Милешевом или еще позднее. Не дает нам аналогий и искусство христианского Востока и единственно, где оказывается более всего сходства с ними, это в стиле италийского искусства до-джоттовского периода. Искусство это, представлявшее сочетание форм византийского и романского, в области живописи переработало многие византийские черты в романском духе и в этом переработанном виде в XIII в. вновь вернуло их Балканскому полуострову. Местом импорта этих романизованных форм было сербское государство, бывшее в частых и живых сношениях с Италией, а главное, включавшее в свой состав Далмацию, уже тогда церковно и культурно связанную со своей заморской соседкой. Наличие романских форм в сербской архитектуре в XII и XIII вв. для всех очевидно,¹²³ но и здесь также мы не имеем дело с чисто романской архитектурой, перенесенной на сербскую почву, а лишь с сочетанием форм романских, византийских и восточно-христианских.¹²⁴ Еще более сложный художественный процесс происходит в живописи, где романское искусство только отражается на греко-византийском фоне. Как из скрещения форм разного

¹²² N. Okunev, Monumenta artis Serbicae, III, таб. 3.

¹²³ G. Millet, L'ancien art serbe, fig. 41, 57, 60, 75-84.

¹²⁴ Н. Окуневъ, Нѣкоторыя черты восточныхъ вліяній въ средневѣковомъ искусствѣ южныхъ славянъ. «Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски». София, 1925. 230-237.

происхождения создавалась сербская архитектура, так и в результате подобного же процесса создавалась новая живописная школа XIII в., так богато и так разнообразно проявившая себя в Милешеве, Сопочанах, Мораче, Градаце и т. д. Состояние наших знаний не позволяет нам еще до сих пор сказать, явилось ли создание этой школы делом исключительно сербских мастеров или в нем принимали участие также и греки — что распространение ее не ограничилось пределами сербского государства, на это мы укажем ниже.

Чтобы убедиться в связи, которая существует между вторым милешевским стилем и живописью романо-италианской того же времени, достаточно сделать несколько сравнений. Головы вытянутой четырехугольной формы мы находим во фресках 1228 г. в монастыре Sacro-Speco в Субиако,¹²⁵ в росписи 1246 г. SS. Quattro Coronati в Риме,¹²⁶ в росписи второй половины XIII в. церкви св. Николая в Скандрили,¹²⁷ в росписи кафедрального собора в Ананьи¹²⁸ и т. д. Большие руки и ноги вообще являются отличительной чертой романского искусства, а ладонь своеобразной формы, которую мы видим у св. Николая и св. Аникия в Милешеве, имеет романизованный византийский св. Петр на иконе собрания сиенской академии.¹²⁹ Чисто романский прообраз такой ладони имеет фигура апостола в скульптурах церкви св. Зенона в Вероне.¹³⁰ Много сходных черт стиля с Милешевым обнаруживают романизованные византийские мозаики флорентийского баптистерия:¹³¹ такие же прямые и плоские складки одежд, такая же форма глаз, носов, ртов. Тяжелые, широкие фигуры, большие головы с резкими чертами лица находим во всех работах, приписываемых Петру Каваллини и его школе. Изображение пророка в росписи церкви S. Maria Maggiore в Риме¹³² не только дает нам образец изображения волос и бороды, разделенных на отдельные пряди, но и отличается характерной формой бороды, у которой каждая прядь, довольно длинная, заканчивается отдельным завитком — кудряшкой. Совершенно такую же бороду имеет один из старцев пророков в восточной арке милешевского храма. И в этом случае

¹²⁵ R. van Marle, *The development of the Italian Schools of Painting*. Vol. I. The Hague, 1923. Pl. 4, fig. 246.

¹²⁶ *Ib.*, fig. 244—245.

¹²⁷ *Ib.*, fig. 249.

¹²⁸ *Ib.*, fig. 250—252.

¹²⁹ *Ib.*, pl. 3. Примеры подобной формы руки с гнущимися пальцами: в росписи Аахенского собора (P. Clemen, *Die Romanische Monumentalmalerei in den Rheinländern*. Düsseldorf, 1916. Fig. 14), на миниатюре свитка *Exultet*, XI b. Var. lat. 9820 (E. Bertaux, *L'art dans l'Italie Méridionale*. I. Paris, 1904. Pl. XI), в S. Lucia, в Бриндизи, у св. Николая, XII в. (P. Toesca, *Storia dell'arte italiana*. I. Torino, 1927: 967, fig. 666). Отражение этой формы в византийской живописи — на иконе ап. Фомы, XIII—XIV в., Русского Музея (Н. Кондаковъ, *Русская икона*. Альбомъ II. Прага, 1929. Таб. 15).

¹³⁰ A. Venturi, *Storia del arte italiana*. III. Milano, 1904. Fig. 97.

¹³¹ R. van Marle, *о. е.*, fig. 127, 130.

¹³² P. Muratoff, *La peinture byzantine*. Paris, 1928. Pl. CCXXIV.

прообраз этой формы бороды мы видим на статуе пророка портала Кременского собора.¹³³

Группа встречающих Христа иудеев во Входе в Иерусалим (таб. IV) очень похожа на такую же группу в Распятии Чимабуэ верхней церкви св. Франциска в Ассизи.¹³⁴ Особенно похожи закинутые назад головы, с которых спадают повязки. Большую стилистическую и иконографическую близость следует отметить между изображением Целования Иудина в Милешево и таким же изображением на триптихе XIII в. собрания Блюменталя в Нью-Йорке.¹³⁵ Полное повторение иконографических особенностей Снятия со креста представляет диптих национальной галереи в Перуджии.¹³⁶

Воины, спящие на переднем плане, в композиции Жены у гроба (таб. VIII) одеты в плетеные кольчуги, покрывающие не только верхнюю часть тела, но также шею и голову таким образом, что остается открытым только лицо; сверх этого кольчужного капюшона надеты на них еще низкие круглые шлемы, украшенные медной оковкой по краям и через середину. Такого рода кольчуги и шлемы этой формы обычны в изображениях воинов в романской живописи XII в.,¹³⁷ откуда они впервые в этом случае переносятся в искусство Балканского полуострова.

Очень распространенный в романской живописи орнамент на тканях в виде точек, сгруппированных по три, белых на темном или черных на белом,¹³⁸ повторяется и в Милешево. Черным троеточьем украшена рубашечка Младенца в Сретении (таб. XXV, 1), а также белые рубашки мальчиков, постилающих одежды во Входе в Иерусалим (таб. IV).

Значительно отклоняются от обычного византийского типа и изображения Христа в милешевской росписи. В композициях Входа в Иерусалим, Целования Иудина, а, особенно, в композиции подношения модели храма Владиславом (таб. IX), вместо наиболее распространенного в византийском искусстве X—XII вв. типа Христа с удлинненным лицом, тонкими чертами лица, тонким длинным носом, большими глазами и довольно длинной узкой и слегка раздвоенной на конце бородой, мы видим Христа с широким лицом, коротким и довольно толстым носом, широкой и короткой, распадающейся на несколько прядей бородой. Этот новый тип также появляется здесь впервые в балканской живописи, но он известен нам в итальянском искусстве XIII в. и, как пример,

¹³³ A. Venturi, o. c., fig. 162—165.

¹³⁴ R. van Marle, o. c., fig. 264; O. Sirén, o. c., fig. 126.

¹³⁵ R. van Marle, o. c., fig. 191.

¹³⁶ O. Sirén, o. c., fig. 73.

¹³⁷ P. Clemen, o. c., fig. 44, 126, 236.

¹³⁸ G. Swarzenski, Die Salzburger Malerei. Abb. 135, 140, 146, 157, 161, 181, 217, 273, 276, 277, 295, 307, 360; E. Millar, La miniature anglaise du Xe au XIIIe siècle. Paris, 1926. Pl. 62, 63, 65, 68, 69, 71, 83, 84, 85, 86, 87, 89; A. Goldschmidt, Die deutsche Buchmalerei. II. München, 1928. Taf. 6, 24, 81, 82, 84, 86, 87, 91, 92, 94.

мы можем привести изображение Христа Творца вселенной в росписи той же верхней церкви св. Франциска в Ассизи.¹³⁹

Новостью кажутся в росписи Милешева изображения монахов в притворе, представленных в нормальном размере только по пояс (таб. V, VI, XXIV). А. Н. Грабар, имея подобные же изображения в росписи церкви в Земене и не зная еще живописи Милешева, считает, что эта особенность имеет восточное происхождение.¹⁴⁰ Аналогии ей он нашел только в Александрийской хронике, в аравийских росписях VIII в., а в X—XI в. в двух случаях в Каппадокии. Нам кажется, что образцы в данном случае не надо было искать так далеко. Для Земена образцом послужило, несомненно, Милешевое и росписи того же круга, так как с сербской живописью XIII в. Земен связан еще рядом и других своих особенностей. В Милешеве эти изображения либо помещены каждое отдельно и обрамлены обычной красной полосой, либо образуют на боковых стенах ряды, без разделения одной фигуры от другой. Нам кажется, что в первом случае они представляют собой такого же рода портреты в четырехугольных рамах, как в охридской св. Софии,¹⁴¹ в апсиде бачковской костницы,¹⁴² в церкви св. Георгия в Новом Базаре¹⁴³ или в Жиче.¹⁴⁴ В Бачкове и в Жиче представлены настоящие рамы с кольцами и гвоздями, на которых они висят, но в Охриде и в Новом Базаре этого нет и рамы заменены простым обрамлением полосой. Во втором случае, когда обрамление между отдельными фигурами исчезает, это исчезновение можно объяснить просто теснотой: фигуры здесь помещены так близко одна от другой, что не было места для того, чтобы разделить, как это обыкновенно делается, надписи на две части, а они написаны столбиком у каждой фигуры целиком только с левой стороны. Кроме того, нельзя сказать, чтобы поясные фигуры помещенные в ряд вообще не были известны в живописи — они известны, но только в живописи италийской XIII в. Примеры можно указать в росписи церкви св. Петра в Градо, около Пизы,¹⁴⁵ и в пармском баптистерии.¹⁴⁶ Наконец, образцами для подобных изображений могли служить и поясные иконы, поставленные в ряд, а иногда и заключенные в одну общую раму, как это часто бывало в обычае в Италии.¹⁴⁷

Другой особенностью милешевской росписи, повторяющейся в Зе-

¹³⁹ R. van Marle, о. с., fig. 279. Ср. S. Maria in Vescovio, ок. 1270 г. P. Muratoff, о. с., pl. CCXV.

¹⁴⁰ A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, «Orient et Byzance», I. Paris, 1928. 201.

¹⁴¹ N. Okunev, Peintures de Sainte Sophie d'Ochrida, 120, fig. 2.

¹⁴² А. Грабаръ, Роспись церкви-костницы Бачковского монастыря. «Известия на Българския Археологически Институтъ», II. София, 1924. Таб. I.

¹⁴³ Н. Окуневъ, Столпы святого Георгия, 244, таб. XXII.

¹⁴⁴ Ib., таб. XXIII.

¹⁴⁵ R. van Marle, о. с., fig. 196.

¹⁴⁶ P. Muratoff, о. с., pl. CCIII.

¹⁴⁷ R. van Marle, о. с., fig. 156.

мене, является способ исполнения надписей в средней части храма (таб. XVIII, XIX, XX). В виду того, что фон там, подражая мозаике, был весь покрыт мозаической сеткой и, повидимому, позолочен, то надписи писались не поверх этого фона, а для них в сетке были оставляемы места в виде вертикальных прямоугольных табличек, обрамленных двойной чертой, или кружков; эти таблички были закрашены голубой краской и по ней уже были сделаны надписи крупными желтыми буквами; в других случаях они оставались желтыми, и надписи тогда были черными. В кружках надписи были только у Христа (Вход в Иерусалим) и у Богородицы (на северо-восточном пилястре). Вертикальные таблички были, однако, только при единоличных изображениях, при композициях надписи были горизонтальными, и для них на желтом фоне оставлялась полоса, закрашенная голубой краской. Следы такой полосы мы видим в композиции Входа в Иерусалим. Аналогию подобным надписям представляют надписи на мозаических иконах собрания *Opera del duomo* во Флоренции, где можно видеть и вертикальные таблички и кружки, голубые на золотом фоне.¹⁴⁸ Кроме того, подобную форму надписей имеют миниатюры некоторых романских рукописей — примером служит псалтырь X—XI в. *Vat. lat. 83*.¹⁴⁹

Представляют известный интерес в палеографическом отношении и самые надписи в милешевской росписи. В средней части храма их сохранилось очень мало и все они написаны очень большими уставными буквами. Значительно больше их сохранилось в притворе, где они написаны белой краской по синему фону. Здесь буквы значительно меньше, и само написание их несколько иное, имея более каллиграфический характер. В обоих случаях палеографические признаки их не противоречат XIII-му веку.

Наконец, характерной стилистической особенностью милешевской росписи является то, что в ней совершенно отсутствует какой бы то ни было орнамент. Был он только, повидимому, в окнах, но нигде сейчас не сохранился.¹⁵⁰ Орнамент, который можно видеть внутри окна, над изображением Владислава, подносящего модель, относится к живописи XVI в.

В стилистическом отношении, таким образом, милешевская роспись, значительно отличаясь от чисто византийских памятников XI—XII вв., включает в себе два художественных течения, одно архаизирующее, вдохновляющееся древнейшими византийскими мозаиками, другое, совершенно новое, отражающее в себе стилистические особенности итало-романской живописи XII—XIII вв. Это второе течение прививается на сербской почве и характеризует собой ряд памятников сербской живо-

¹⁴⁸ P. Muratoff, *о. с.*, pl. CCXLI.

¹⁴⁹ P. Toesca, *La pittura e la miniatura nella Lombardia*. Milano, 1912. Fig. 45.

¹⁵⁰ Также бедна орнаментом и роспись в Сопочанах, где его можно найти только в окнах. Наоборот, в Градце и в Арилье орнамент играет уже значительную роль.

писи XIII в. Дальнейшее развитие второго милешевского стиля представляют собой росписи храмов в Сопочанах,¹⁵¹ в средней церкви Печской патриархии,¹⁵² в Мораче,¹⁵³ в Градаце,¹⁵⁴ в Жиче¹⁵⁵ и в Арильи.¹⁵⁶ Возникает вопрос, ограничилось ли распространение этого стиля только пределами сербского государства или он проникает также в искусство соседних народов. Живописи Болгарии XIII в. этот стиль совершенно чужд, что же касается Греции, то, хотя наши знания ее памятников этого времени слишком ограничены еще, можно уже с уверенностью сказать, что этот стиль там существовал. В этом нас убеждают изданные несколько лет тому назад снимки росписи XIII в. Успенской церкви в Калабаке, в Фессалии.¹⁵⁷ Все характерные признаки этого стиля там имеются на лицо: громоздкие фигуры, плоские и угловатые складки одежд, как бы из ваты сделанные волосы, распадающиеся на отдельные пряди в бородах, и типичная широкая ладонь благословляющей руки.

Вслед за вопросом о географических границах распространения второго милешевского стиля возникает вопрос о его хронологических границах. Кончается ли он в XIII в. или продолжает существовать еще некоторое время? Уже в самом конце XIII в., в Арильи, от него сохраняются только некоторые черты, и он сильно видоизменяется под влиянием чисто византийского стиля. В XIV в. мы его также уже не находим в чистом виде — он или только отражается в некоторых памятниках византийской живописи, или перерабатывается в народном духе. Отражение его можно видеть, например, в знаменитых мозаиках монастыря Хора (Кахрие-Джами) в Константинополе.¹⁵⁸ Многие фигуры здесь имеют широкие и короткие носы, характерные пряди волос, большие и нескладные ступни ног, сутулые плечи и т. д. Отражается он и в росписи храма в Матейчи, середины XIV в., где, кроме того, появляются и ряды поясных изображений вместе с многими иконографическими особенностями западного происхождения.¹⁵⁹

¹⁵¹ Н. Окуневъ, Составъ росписи въ Сопочанахъ, таб. 1—18; V. Petković, Peinture serbe, I, таб. 13—23; II, таб. XVIII—XXI; N. Okunev, Monumenta artis serbicae, I, таб. А, 3—7; II, таб. 1.; IV, таб. D, 3, 4.

¹⁵² V. Petković, Peinture serbe, II, fig. 5—17; таб. XXII—XXIX.

¹⁵³ Ib., I, таб. 5—8.

¹⁵⁴ N. Okunev, Monumenta artis serbicae, II, таб. 3; V. Petković, Peinture serbe, I, таб. 29 а; II, рис. 20, таб. XXXIII.

¹⁵⁵ N. Okunev, Monumenta artis serbicae, III, таб. С и 1; V. Petković, Peinture serbe, I, таб. 31 а и 33 а; II, таб. XXXIV—XII.

¹⁵⁶ N. Okunev, Monumenta artis serbicae, III, таб. 3; V. Petković, Peinture serbe, I, таб. 25—28; II, таб. XXX—XXXII.

¹⁵⁷ Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας II'. καὶ ΙΔ'. αἰῶνος. 3. Ἡ βασιλικὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν Κалаμπάκα. «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», 6. Αθῆναι, 1929. Εἰκ. 8—11.

¹⁵⁸ «Кахрие-Джами», на таблицах № №: 2—40; 82, 83, 121, 122 и т. д.

¹⁵⁹ Н. Окунев, Матейч, сл. 4, 14—17. 22—25; V. Petković, Peinture serbe, I, таб. 133—142; II, таб. CXLIV—CXLVIII.

Отзвуки этого стиля, переработанного в народном духе, мы наблюдаем в росписях XIV в. в Марковом монастыре¹⁶⁰ и в Земене. В первом следует отметить, кроме повторения некоторых из известных нам черт милешевского стиля и ряда поясных фигур, наличие и иных особенностей италийской живописи, как в области стиля, так и иконографии. В Земене многое очень похоже, но все значительно грубее; наряду с поясными фигурами и надписями на табличках, мы видим там такого же склада фигуры, волосы написанные тем же способом, характерные руки с гнущимися пальцами и т. д.¹⁶¹ Выразительная фигура апостола Павла,¹⁶² который держит три свернутых свитка со своими посланиями, скопирована с такого же изображения Павла в Сопочанах, где он держит десять свитков.¹⁶³

✱

Столь значительная и интересная в стилистическом и в иконографическом отношении милешевская роспись представляет собою в то же время и замечательный по своим художественным качествам памятник живописи. Если мы сравним ее со всем тем, что было в то же время создано во всем тогдашнем культурном мире, то убедимся в том, что она является первоклассным произведением живописного искусства не только для своего времени. Даже странная и едва ли удачная по замыслу попытка имитировать мозаику не мешает сильному впечатлению, которое производят на зрителя выразительные лица святых, их величественные фигуры, полные достоинства жесты и мягкие, гармонические сочетания красок. Изображения современников в лице короля-донатора, других членов династии, св. Саввы, игумена монастыря свидетельствуют о том, что авторы росписи были и незаурядными портретистами. Все же их достоинства, как живописцев, достаточно ярко выражены в замечательной композиции, представляющей свв. Жен у гроба Христова (таб. VIII). Монументальная фигура ангела с широко распростертыми крыльями, свободный поворот тела, изящный жест руки, умелое сокращение правого плеча, естественное расположение складок на ярко-белой с голубыми тенями одежде, а, главное, исключительной красоты лицо с большими, удлиненными карими глазами, с несколько утолщенным на конце носом, с маленьким, красиво вырезанным ртом и с большой копной вьющихся каштановых волос, перевязанных голубой лентой¹⁶⁴ — все это сделало бы честь любому художнику с большим именем. Прекрасно передан здесь и контраст между спокойным выражением ангела и смуще-

¹⁶⁰ N. Okunev, *Monumenta artis serbicae*, I, таб. 11, 12; III, таб. 10, 11; V. Petković, *Peinture serbe*, I, таб. 143—146; II, таб. CLXIII—CLXVIII.

¹⁶¹ A. Grabar, *Peinture en Bulgarie*, pl. XXII—XXXIV.

¹⁶² *Ib.*, pl. XXXII.

¹⁶³ N. Okunev, *Monumenta artis serbicae*, IV, таб. 3.

¹⁶⁴ *Ib.*, II, таб. B.

нием женщин, с легким испугом на него вззирающих. Не менее замечательную группу представляют и спящие на переднем плане воины; сохраняя традиционную иконографию, автор композиции в расположении этой группы и в количестве составляющих ее воинов совершенно оригинален. Вытянув их в ряд, он чрезвычайно удачно заполнил образовавшееся пустое пространство между окном и пилястром. Хотя воины представлены в значительно меньшем размере, чем находящийся дальше их ангел, это не портит впечатления, тем более, что, благодаря высоте стены, снизу при сокращении разница в размерах скрадывается.

Композиционное умение милешевских художников лучше всего проявилось в том, как они приспособляли бывшие у них образцы композиций к тем пространствам стен, на которых они должны были их поместить. В Снятии со креста (таб. VII), написанном на длинном и узком, полукруглом пространстве тимпана, они, повторяя композицию, тождественную с изображением на диптихе галлерей в Перуджии,¹⁶⁵ шире располагают фигуры и прибавляют лишние женские фигуры сбоку, где у них еще оставалось место. Композицию Входа в Иерусалим (таб. IV) им, наоборот, пришлось сузить. Левую сторону ее, с окном, которое было ниже и уже, они прекрасно использовали для изображения Христа, спускающегося с горы, причем следовавшие за ним апостолы были помещены над окном. Правую сторону композиции они не менее искусно расположили ступеньками на четырех планах: на первом плане они поместили двух мальчиков, постилающих одежды, на втором ослицу, на которой едет Христос, на третьем группу встречающих его иудеев, на четвертом город Иерусалим. Благодаря такому расположению, благодаря тому, что мальчики изображены довольно большого размера, а город маленьким, группа же иудеев так, что задние закрываются передними и только немного высовываются из за них, получается впечатление правильного перспективного удаления и значительной глубины всего изображения. При этом пейзаж у них играет минимальную роль и ограничен самым необходимым — домиками в Успении Богородицы, скалой в Молении в Гефсиманском саду, городом и пальмой во Входе в Иерусалим.

Наряду с этим мастерством, необходимо отметить и некоторые недостатки авторов росписи. Одному из них, например, не удавалось поставить твердо на землю фигуру. Так случилось с Иудой в Целовании Иудином, где у него ноги как бы заплетаются (таб. V). Плохо стоят на ногах и слуги слева от центральной группы. Недоразумение с ногами произошло, как мы это уже отмечали, и у апостолов в Молении в Гефсиманском саду (таб. VI).

Большой интерес представляет милешевская роспись и со стороны колористической. Основное отличие ее в этом отношении от известных

¹⁶⁵ O. Sirén, о. с., таб. 73.

нам византийских фресок XI—XII вв. заключается в том, что краски ее имеют более интенсивный общий тон. В Милешеве нет совсем (может быть были у пророков в куполе?) белых одежд со светлыми цветными оттенениями, столь распространенных в живописи прежнего времени (св. София в Охриде, Нерез, Нередица, Мирожский собор во Пскове). Интенсивные, ясно выраженные цвета одежд, нижних и верхних, даны в прекрасных красочных сочетаниях — красного с голубым, с синим, со светло-зеленым и оливковым, темно-красного с темно-желтым, синего с лиловым, с зеленым, с голубым, с желтым, голубого с желтым, с лиловым, темно-зеленого с розовым, с лиловым и черным, светло-зеленого с желтым и черным, серого с желтым и коричневым. Цвета употребляются в разных оттенках. Яркие тона красного, синего и зеленого, так же, как и яично желтый отсутствуют совсем. Красный имеет оттенок кирпичный, вишневый и пурпурный (с синим отливом). Синий и зеленый имеют два оттенка — светлый и темный. Из переходных тонов употребляются серый, розовый, оливковый и коричневый. Важно отметить широкое применение цветных рефлексов — голубых на красном и на вишнево-красном, желтых на зеленом, лиловом и темно-желтом, белых на лиловом и желтом.

В письме ликов почти повсюду локальным тоном является желтый тон нимба. Рисунок почти отсутствует — темно-красными линиями только обведены глаза, намечены брови, линия носа, разрез рта и усилены самые затененные места — ноздри, впадины под глазами, под нижней губой и под подбородком. Тени наведены дымчатым зеленым тоном и усилены в более затененных местах серым. Щеки, лоб, освещенная ноздря и выступ подбородка оживлены широкими красными мазками разной густоты. Более яркой красной краской окрашены губы. Освещенные места проложены светло-желтым тоном (белилами разведенными с охрой) и только в некоторых местах усилены чистыми белилами. Красочной растушевки, т. е. постепенного перехода из тона в тон, которая существует уже в живописи XIV в., милешевские живописцы еще не знают, а накладывают краски одну возле другой или одну на другую, как это обычно в живописи XI—XII вв.

Иначе написаны лица портретов. Повидимому, для того, чтобы подчеркнуть ту их особенность, что они представляют изображения живых людей, художник стремится передать естественный цвет тела, а для этого употребляет особый локальный тон из сильно разведенной красной краски. Этим достигается розоватый оттенок лица, письмо которого заканчивается обычным способом.

Заметна, затем, разница в способе письма ликов в первом и втором стиле. В первом стиле лики написаны глаже, без резкого сопоставления тонов, без ярких светов и без глубоких теней, без лишних подробностей. Во втором стиле тени, оставаясь в основе своей зелеными, много серее, чем в первом, света белее.

Остается сказать несколько слов и о технической стороне исполнения милешевской росписи. Прежде всего возникает вопрос, является ли она фреской, т. е. написана ли она по сырой штукатурке. На этот вопрос надо ответить решительным образом положительно — она писана по сырой штукатурке. Доказательство этому мы видим прежде всего в том, что предварительный рисунок изображений, особенно в прямых линиях, прочерчен, так называемой, графьей, что возможно сделать только на сырой штукатурке. Кроме того, роспись производилась поясами, начиная сверху, и для каждого пояса отдельно накладывалась штукатурка. При этом, в местах стыка поясов нижний всегда немного находит на верхний. В росписях XIII в. такое штукатурение поясами менее заметно, чем в стенописях более ранних, потому, что в первых штукатурка значительно тоньше, чем в последних, и места стыка более заглажены; внимательное наблюдение, однако, легко отыскивает эти утолщения на местах стыка. Штукатурение поясами имеет смысл только при письме по сырому грунту. Письмо, следовательно, производилось фресковым способом, но надо иметь в виду, что способ этот в византийской живописи отличается от того, которым писали фреску в античную эпоху. Тогда на мокрую штукатурку накладывались один, много два слоя красок, в византийское же время количество красочных слоев значительно увеличивается — их бывает иногда четыре, пять, и они накладываются один на другой. Нижние слои, положенные прямо на сырую штукатурку, приобретают большее сцепление с нею, чем те, которые были положены поверх. Кроме того, штукатурка быстро высыхала и те слои красок, которыми заканчивалась работа, ложились на стену уже в тот момент, когда она была почти сухой. Поэтому верхние слои хуже держаться и очень часто отпадают. Это обстоятельство было известно мастерам XIII в. и они, повидимому, начинают примешивать к краскам в качестве клеящего вещества яйцо. Обычный фресковый способ здесь, таким образом, соединяется с так называемой темперой, но этот комбинированный способ отнюдь не является *al secco*.

Милешевская роспись имеет еще одну техническую особенность. Штукатурка, на которой исполнена живопись, наложена не прямо на стену, как это мы видим, например, в Сопочанах, а на другую штукатурку. Эта нижняя штукатурка покрывает стену, сложенную из не совсем гладко отесанных камней. Чтобы на ней лучше держалась верхняя штукатурка, на которой исполнена роспись, она вся, как видно на снимке (таб. XXVI, 2), довольно глубоко прочерчена крупной сеткой. Нижняя штукатурка гораздо грубее верхней — в ней много песка и глины; верхняя состоит из довольно хорошо протертой извести с небольшим количеством тонкого речного песка и конопляных волокон.

Красочная изысканность милешевской росписи и техническое совершенство письма, как мы могли убедиться, не менее всего остального, свидетельствуют о художественных достоинствах ее исполнителей.

Кто же были эти исполнители? Об этом нам, к сожалению, ничего неизвестно. Письменные источники молчат и не дают сведений ни о происхождении, ни о именах этих замечательных художников. Византийские живописцы не всегда скрывали свои имена. Достаточно вспомнить миниатюристов, иллюстрировавших знаменитый Менологий императора Василия II Ватиканской библиотеки. Мастера, украшавшие сербские церкви, также не прочь были оставить для памяти потомству свои имена, но делали это скромно и незаметно, вплетая их обыкновенно в орнамент, украшающий края или подола одежд святых, как это можно видеть в росписях церкви св. Георгия в Старом-Нагоричине¹⁶⁶ или Леснова. Кажется, что и один из милешевских художников оставил нам указание на свое имя. На фоне, у ног одного молодого мученика (сх. I, 22, таб. XIX, 1) можно прочесть две буквы ДМ (таб. XXV, 3), повидимому, сокращенное слово Димитрий. Это не может быть имя изображенного рядом молодого святого, т. к. оно было написано вверх, у головы его, и по всей вероятности в этих двух буквах нужно видеть монограмму художника. К сожалению, одно такое имя нам еще ничего не говорит, и мы лишены возможности сделать какой-нибудь вывод о происхождении и национальности его носителя.

V. РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ИЗОБРАЖЕНИЙ В РОСПИСИ МИЛЕШЕВСКОГО ХРАМА.

Схемы I и II.

ЮВ. пилястр. В. сторона.

1. Св. епископ, в рост. Старец с короткими волосами и курчавой бородой. Белая фелонь, белый омофор с черными крестами. В левой руке держит книгу. Нижняя часть фигуры закрыта поздней живописью. Надпись: сѣм || каки|ла.

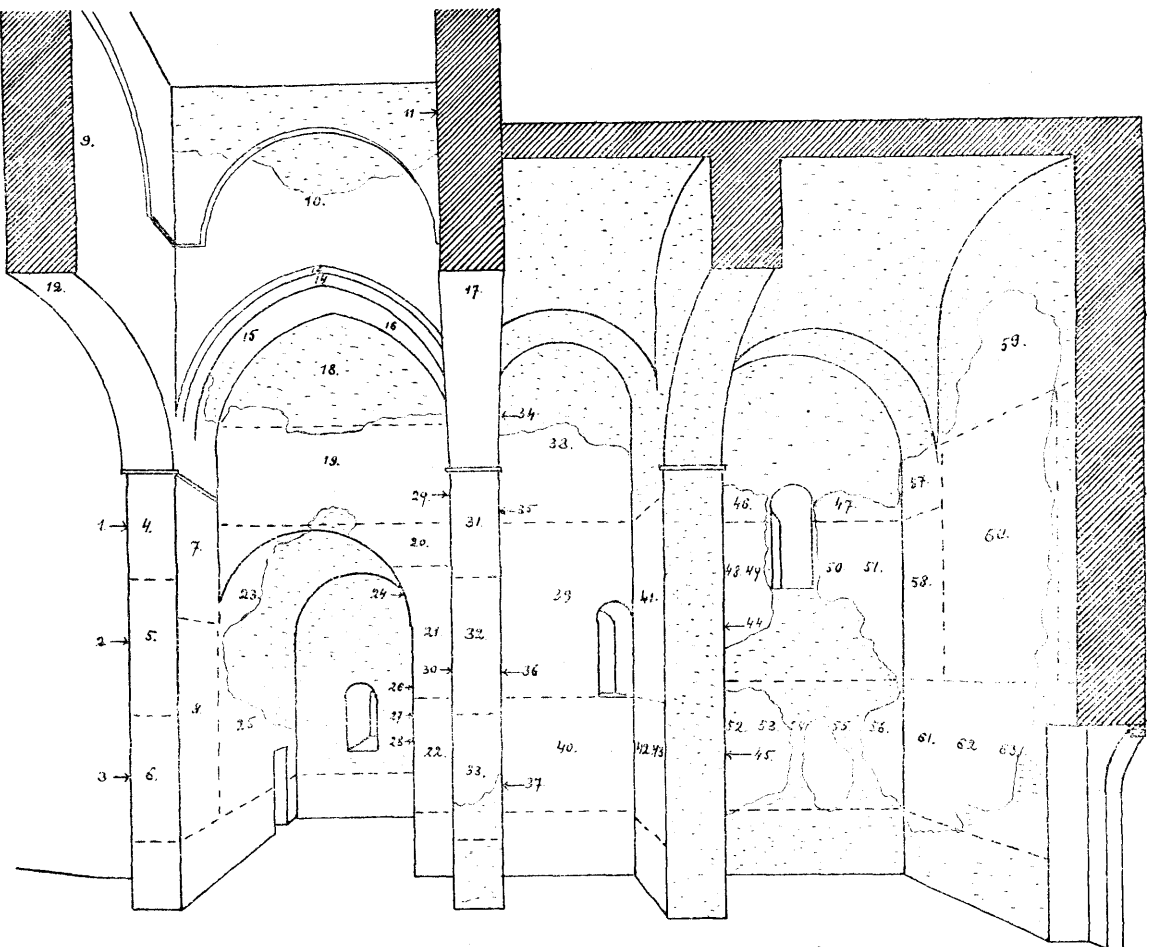
2. Св. епископ, по грудь. Поздняя живопись. Надпись: сѣм гер... (Герман?).

3. Св. епископ, в рост. Поздняя живопись, из под которой видна древняя.

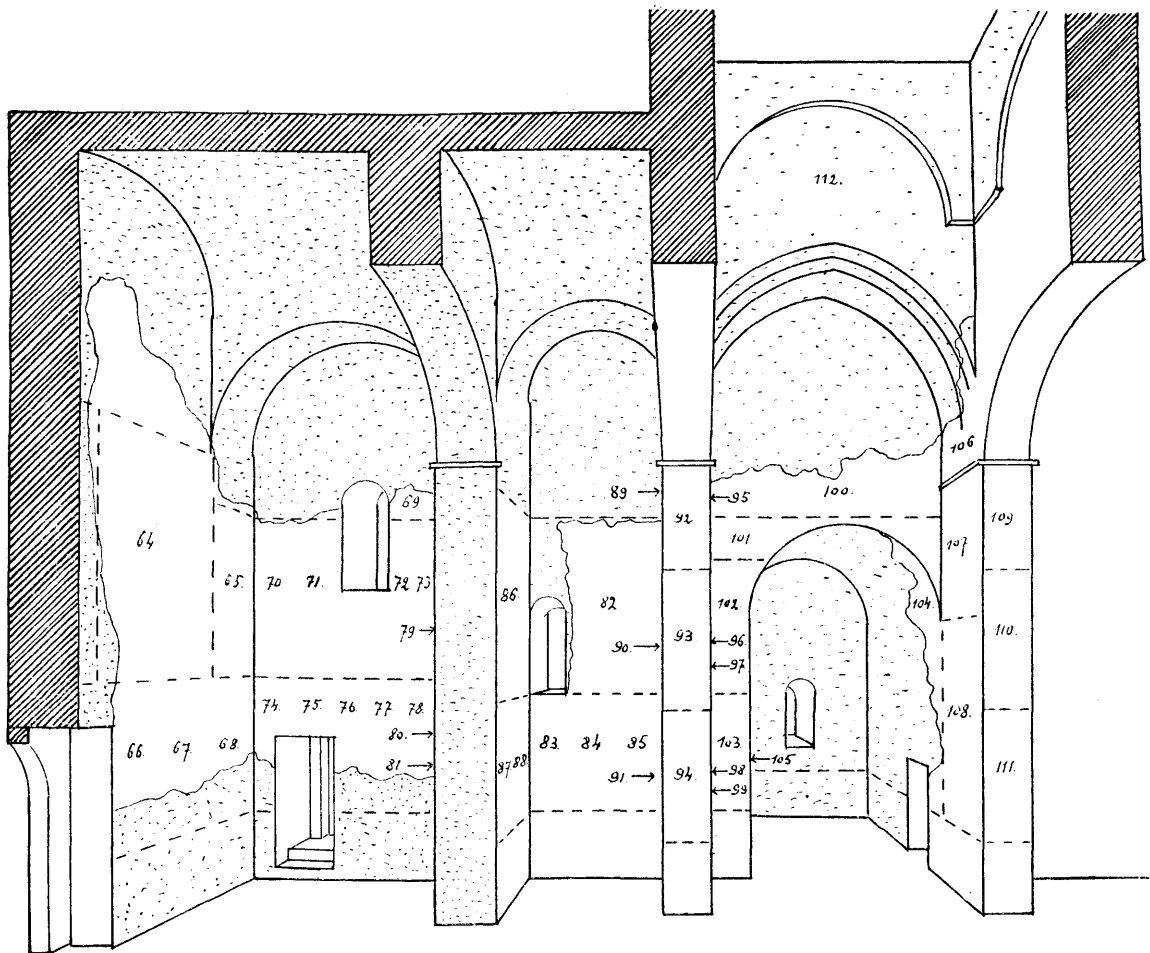
С. сторона.

4. Пророк ДАВИД. Тип обычный. Обращен вправо (к Богородице из Благовещения, см. № 7). Фон желтый, почва светло-зеленая. Нимб желтый с очень узенькой белой полосой обрамления, так что почти сливается с фоном. На голове низкая корона, в виде стеммы с поперечной перекладиной. Туника вышнево-красная с голубыми светами. Подол,

¹⁶⁶ G. Millet, L'art serbe, fig. 10, 16.

Мигушево. I схема распределения сюжетов росписи на стенах.

Милешево. II схема распределения сюжетов росписи на стенах.

Ю. тимпан.

10. СНЯТИЕ СО КРЕСТА (таб. VII). Сохранилась нижняя часть. Иосиф Аримафейский, стоя на лестнице, поддерживает у пояса перед собою склоненное влево тело Христа. Верхнюю часть тела Христа поддерживает Богородица, стоя сзади и приложив правую щеку к левой щеке Христа. Правую руку Христа поддерживает склонившаяся женщина, за которой стоит еще одна женская фигура. Справа от креста стоит Иоанн, а впереди сидит на земле Никодим и вытаскивает гвозди из ног. Справа стоит женская фигура. На заднем плане горки.

З. тимпан.

11. СОШЕСТВИЕ СВ. ДУХА. Фрагмент. Апостолы стоят по полукругу. В центре возвышение, на котором сидит Богородица.

В. арка.

12. ПРОРОКИ, погрудные изображения в десяти цветных медалионах. С С. на Ю. 1) Испорчено. Медалион синий с желтым обрамлением. 2) Испорчено. Медалион красный. 3) Средовек с большим лбом и с длинной узкой раздвоенной бородой. Обоими руками держит свернутый свиток. Хитон синий, гиматий лиловый с белыми светами. Нимб темно-желтый со светло-желтой полосой обрамления. Медалион синий с желтым обрамлением. 4) Старец с короткими волосами и округлой седой бородой. Правой рукой благословляет, в левой держит свернутый свиток. Хитон синий с желтым клавом, гиматий зеленый с желтыми светами. Медалион ярко-красный с желтым обрамлением. 5) Средовек, типа Христа, обоими руками держит свернутый свиток. Хитон синий, гиматий лиловый с белыми светами. Медалион голубой с желтым обрамлением. 6) Старец с длинными растрепанными волосами и с длинной седой раздвоенной бородой. Правой рукой благословляет, в левой держит свернутый свиток. Туника розовая с белыми светами. Плащ темно-зеленый на белой меховой подкладке. Завитки меха выступают по краям плаща и вокруг шеи. Медалион ярко-красный. 7) Средовек. Длинная борода с проседью. Хитон синий, гиматий лиловый. Медалион голубой. 8) Старец типа ап. Петра. Хитон светло-голубой с желтым клавом, гиматий желтый с белыми светами. Красный медалион. Надпись: $\text{iw}|\text{сна}$. 9) Средовек с округлой бородой, оканчивающейся свисающими завитыми прядями. Хитон темно-синий, гиматий лиловый с белыми светами. Медалион голубой. 10) Старец. Хитон синий, гиматий зеленый с желтыми светами. Надпись: $\text{amo}|\text{сь}$.

Ю. верхняя арка.

13. Десять маленьких медалионов с погрудными изображениями. Поздняя живопись.

Лоб нижней Ю. арки.

14. Четырнадцать маленьких медалионов с погрудными изображениями свв. епископов. Поздняя живопись.

Ю. нижняя арка, В. склон.

15. Фигура в рост. Сохранились только ноги. Верхняя часть закрыта поздней живописью, которая также сохранилась только в нижней части. На свитке надпись: ...**кыръс**|**салымъ**|**приндѣ**|**босѣтъ**|**ислава**|**гѣнанатѣ**|**бѣкъса**.

З. склон.

16. Фигура в рост в идеальных одеждах. Сохранились только ноги. Вверху поздняя живопись. На свитке фрагмент надписи: ...**тѣмѣ**|**къдѣнькъ**|**скрѣна**|**монгокъ**|**свѣтѣлст**|**ко**.

З. арка.

17. МУЧЕНИКИ, погрудные изображения в двенадцати цветных медалионах. С Ю. на С. 1) Молодой с курчавыми темными волосами и небольшой бородкой, типа Федора Стратилата. Плащ лиловый. Медалион синий. Фрагмент белой надписи: **сты**|...**гѣ**... 2) Молодой, без усов и бороды, с длинными, подстриженными в скобку волосами. Туника голубая с желтым клавом, плащ зеленый застегнут на правом плече тремя жемчужинами. Медалион красный. 3) Средовец с округлой бородой в круглой шапочке, опушенной мехом. Туника голубая, плащ зеленый. В правой руке желтый крест. 4) Средовец с короткой бородой. Туника белая, плащ голубой. Медалион красный. 5) Старец с длинной бородой. Плащ лиловый. Медалион голубой. 6) Средовец. На лице сохранились яркие белые оживки на светлых местах. Туника белая, плащ голубой с желтыми оплечьями на обоих плечах, украшенными жемчугом, и с фибулой на груди. В левой руке свернутый свиток. Медалион красный. 7) Старец с растрепанными волосами. Красная туника. 8) Молодой с короткой бородой. Красный плащ. 9) Средовец. Туника желтая, плащ темно-красный с синими светами. 10) Средовец. Плащ зеленый. 11) Средовец. Плащ желтый. 12) Средовец. Туника лиловая, плащ синий.

Ю. стена.

18. Ничего не сохранилось. Внизу фрагменты поздней живописи.

19. СОШЕСТВИЕ ВО АД, фрагмент, сохранился в средней части поздней композиции «Тайной вечери». Можно различить поверженные врата ада.

20. МУЧЕНИКА погрудное изображение в медалионе. Голова поздней живописи, фигура древней. Хитон голубой, плащ синий.

21. МУЧЕНИК молодой в рост; короткие курчавые волосы, небольшие усы и очень короткая борода. Туника светло-зеленая с широким желтым подолом, плащ красный, длинный, застегнут на правом плече фибулой, украшенной жемчугом. Ноги в черных низких кампагах с перемычками на белом чулке. Левая рука покрыта плащом, в правой держит крест у груди. Фон желтый, почва светло-зеленая. На фоне, по сторонам головы две узкие вертикальные таблички синего цвета, на которых была несохранившаяся надпись.

22. МУЧЕНИК, молодой, в рост (таб. XIX, 1). Короткие темные волосы, бритый. Туника пурпурная с желтым подолом и с желтым оплечьем, плащ голубой с широким желтым тавлионом на груди. На ногах черные кампаги на белом чулке. В правой руке держит у груди крест, левую держит раскрытой у груди. У левого колена на фоне две буквы Д М (таб. XXV, 3).

Ю. рукав трансепта. В. склон свода.

23. Небольшой фрагмент левой верхней части композиции. Можно различить левый конец поперечной перекладки креста, выше круг солнца, а ниже часть спины склоненной фигуры. РАСПЯТИЕ? Ниже, на более новой штукатурке фрагмент поздней живописи «Три отрока в печи», за которыми стоит ангел с распростертыми крыльями.

З. склон свода.

24. Фрагмент неизвестной композиции. В правой части сохранилась часть стоящей фигуры со склоненной влево головой (ап. Иоанн?). На заднем плане здание.

В. стена.

25. ПОРТРЕТ ИГУМЕНА МОНАСТЫРЯ? (таб. XV). На желтом фоне, разделанном под мозаику, монах в куколе с развернутым свитком в левой руке. Он обращен и склонен вправо и держит перед собой протянутой просительно правую руку. Справа над дверью в диаконник нишка, в которой было изображение Богородицы, от которого сохранилась только правая рука. Над монахом следы надписи: ...міѣ...

З. стена.

26. АПОСТОЛ. Изображение почти совсем стертое.

27. АПОСТОЛ. Средовек с длинной черной бородой. Обоими руками придерживает свернутый свиток. Хитон красный, гиматий голубой.

28. АПОСТОЛ. Молодой с короткими волосами, без усов и бороды. Правой рукой благословляет, в левой держит свернутый свиток. Хитон голубой с желтым клавом, гиматий лиловый с желтыми светами.

ЮЗ. пилястр. В. сторона.

29. СРЕТЕНИЕ (таб. XXV, 1). Левая часть композиции — Иосиф и Мария. Обращены вправо. Богородица стоит впереди и держит перед собою на руках Младенца, который обращен всей фигурой к зрителю и благословляет правой ручкой. На нем белая рубашечка с широким воротом и короткими рукавами; она украшена двумя желтыми клавами, темно-красной полоской по вороту и такими же точками, сгруппированными по три; ноги закутаны в красный гиматий, из под которого видны босые ступни. Мафорий Богородицы был пурпурным, т. е. красным с синими оттенениями и голубыми светами — краски почти совсем пропали. У Иосифа хитон голубой, гиматий лиловый. Он держит в покрытых концом гиматия руках две серые с красными точками голубицы. Справа, у головы Богородицы на желтом фоне голубая табличка, на которой была надпись: ...н|к.

30. АПОСТОЛ ИОАНН? (таб. XVIII). Молодой с короткими красного цвета волосами, без усов и бороды. Голова и вся фигура громадных размеров, значительно больше натуральной величины. Правой рукой благословляет, в левой держит свернутый свиток. Хитон голубой с красным клавом, гиматий красный. По сторонам головы две голубые таблички. Следы надписи читаются только в левой: ст|

З. сторона.

31. СВ. ВАКХ. Молодой, без усов и бороды, с длинными темными волосами, падающими назад, за спину. В правой руке держит у груди желтый крест, в левой длинную пальмовую ветвь. Туника лиловая с широким желтым подолом, плащ голубой с желтыми светами и с большим красным тавлионом на груди; плащ застегнут на правом плече фибулой, украшенной камнем и четырьмя жемчужинами. По сторонам головы на голубых табличках надпись: ст|ы||ка|хъ.

32. МУЧЕНИК. Средовек с подстриженными в скобку красными волосами и короткой бородой. Туника синяя, плащ красный с голубыми светами и с желтым тавлионом. На боковых голубых табличках надписи не сохранились.

33. МУЧЕНИК. Молодой. Сохранилась только верхняя часть фигуры. Туника желтая, плащ голубой. Надписи не сохранились.

З. сторона.

34. Фрагмент (ноги) единоличного изображения поздней живописи.

35. МУЧЕНИК. Молодой, бритый, с короткими волосами. Туника голубая, плащ красный, на ногах черные кампаги с перемычками. В правой руке крест, левая покрыта плащом. В левой табличке, около головы сохранилась красная надпись: ст|ы.

36. МУЧЕНИК (таб. XX). Средовек с недлинными растрепанными волосами и небольшой волнистой бородой. В правой руке у груди крест, левая закрыта плащом. Туника красная, плащ синий с желтым тавлионом. В правой табличке можно прочесть надпись: *α | δμ (Андрей Стратилат)*.

37. СВ. АХИЛИЙ (таб. XVII). Старец епископ. Короткие седые волосы с зачесом на лоб, длинная клинообразная борода. Правой благословляет, левой, покрытой фелонью и омофором, придерживает у груди книгу. Фелонь лиловая, омофор белый с черными крестами.

Ю. стена 3. поперечного нефа.

38. КРЕЩЕНИЕ. Фрагмент. Поздняя живопись. Сохранилась лишь нижняя часть композиции. В центре стоит Христос в препоясании на мраморной доске, из за которой поднимаются две змеи. Слева на фоне воды маленькая фигурка старца Иордана с кувшином. По сторонам Христа в воде видны маленькие рыбки и два краба. На левом берегу Иоанн Креститель, на правом ангелы.

39. ЖЕНЫ У ГРОБА (таб. VIII). Слева гроб в форме эдикула с лиловыми стенами и красной крышей. Вход в него закрыт белой решеткой, за которой видны свернутые пелены Христа. Перед эдикулом, справа, лежит громадных размеров куб красно-лилового мрамора и на нем сидит Ангел, который смотрит на зрителя, в правой руке держит мерило, а левой указывает на гроб. У него карие глаза, розовый цвет лица с тонкими зелеными тенями, курчавые густые волосы с голубыми слухами и тороками, желтые крылья с красными, синими и белыми нижними перьями. Одежды белые с голубыми тенями и с желтым клавом у левого плеча; на ногах красные сапоги, украшенные жемчугом. Справа две жены, которые со смущением и испугом смотрят на ангела. На головах у них под мафориями белые повязки с синими полосами. В нижней части композиции, под ногами у ангела сидят на зеленой почве и спят восемь воинов. У них белые кольчуги с черными точками, короткие штаны синего и красного цвета, голые колени, а нижние части ног обернуты белыми бинтами. На головах круглые белые шлемы с желтой оковкой, в руках копья. Щиты белые и красные с желтыми краями и желтыми серединами. В верхней части композиции сохранился край более поздней живописи, которая повторяла древнюю. Там сохранились надписи. Над гробницей написано: *гробъ хѣъ*. У головы ангела: *аѣгль гѣъ*.

40. БОГОРОДИЦА ПОДВОДИТ КО ХРИСТУ КОРОЛЯ ВЛАДИСЛАВА (таб. IX и X). В левой части композиции на обычной формы желтом престоле без спинки, на синей подушке с красным верхом сидит Христос, поставив ноги в сандалиях на красную подушку. Он обращен в $\frac{3}{4}$ вправо, левой рукой придерживает раскрытое Евангелие, стоящее у него на левом колене, а правую с жестом благословения протягивает вправо, в сторону Богородицы, которая подходит к нему со слегка склоненной

головой, с протянутой вперед раскрытой правой рукой; левой рукой она ведет за руку следующего за нею короля Владислава. У Христа темно-красный хитон с красным клавом и темно-желтый гиматий; белые страницы Евангелия расчерчены двойными голубыми строчками, на которых надпись не сохранилась; обрез Евангелия также голубой. У Богородицы синие хитон и мафорий. Владислав молодой человек с подстриженными в скобку густыми рыжеватыми волосами, короткими усами и чуть пробивающейся бородкой. Глаза у него голубые. На нем белая туника, которая была украшена почти исчезнувшими теперь красными кругами с розетами внутри, и красный плащ с вырезанным воротом и с желтой каймой по борту. В левой руке он держит модель милешевской церкви, представленной с северной стороны, т. е. обращенной апсидой ко Христу и к алтарю. Модель серо-лилового цвета с синими крышами. У всех трех фигур были нимбы желтого цвета, от которых сохранились только красные линии ободков, а у Христа и красные черты перекрестья. По сторонам головы Христа и Богородицы были в кружках надписи IC XC и MP ΘY, а у головы Владислава была, повидимому, более длинная надпись, от которой можно различить только очень слабые следы.

3. стена.

41. УСПЕНИЕ БОГОРОДИЦЫ. Фрагмент левой части композиции. Сохранились только три фигуры апостолов. Первый слева, средовека, с короткими густыми волосами и небольшой бородой, держит левую руку с раскрытой ладонью перед собой; правая его рука закрыта гиматием; на нем хитон голубой, гиматий лиловый. Второй апостол, также средовека, с большим лысым лбом и довольно большой темной бородой; левую руку он прижимает к щеке, а в правой держит книгу, переплет которой украшен камнями и жемчугом; на нем желтый гиматий. Третий апостол, молодой, представлен на втором плане и несколько выше; он поднимает к лицу свои руки, покрытые белым с голубыми тенями гиматием. Выше и правее видно правое плечо четвертого апостола, большая часть фигуры которого уничтожена. На заднем плане большое здание в виде покрытой коробовым сводом базилики; продольная стена его сиреневого цвета, торцовая серая с коричневым тимпаном, крыша серо-синяя.

42. СВ. СТЕФАН НОВЫЙ (таб. XXII). Старец монах с короткими седыми волосами и клинообразной бородой в темном плаще; в правой руке держит крест, а в левой двойную иконку с закругленным верхом.

43. СВ. КОСМА (таб. XXII). Средовека с короткими волосами, небольшими усами и бородкой. В левой руке держит футляр с врачебными инструментами. Светло-зеленая туника, подпоясанная красным плетеным поясом и красный плащ. Рядом справа видна часть фигуры СВ. ДАМИАНА, уничтоженной вместе с выломанной стеной.

ПРИТВОР. В. стена, Ю. часть.

44. СВ. АНИКИЙ (таб. XXIV). Старец монах, по пояс. Широкий лоб, длинная четырехугольная форма головы, сближенные глаза, длинный, слегка горбатый нос и большие красные губы. Довольно длинные, гладко расчесанные на две стороны седые волосы с веерообразным начесом на лоб; длинные седые усы и длинная борода, разделенная на две волнистые пряди. Правой рукой благословляет, в левой держит свернутый свиток. Нижняя одежда серая, плащ, застегнутый на груди овальной фибулой (лиловая с белой серединой), желтый с коричневыми тенями. Нимб желтый с широкой красной и узкой белой полосами обрамления. Фон синий. Надпись белая: *сѣѣ|аникиѣ*.

45. СВВ. КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА (таб. XXIII). Константин стоит слева, молодой с большими глазами, прямым носом, короткими усиками и пробивающейся бородкой. Волосы подстрижены в скобку. На голове низкая стемма с крестом посередине и с жемчужными пропендулиями. Одет в красную далматику с круглыми желтыми нашивками на рукавах и в богато расшитый камнями и жемчугом лор, конец которого перекинут через левую руку. Правую руку держит у груди, левой придерживает крест, стоящий между ним и матерью. Фигура Елены значительно хуже сохранилась. Судя по сохранившимся чертам лица, она была изображена немолодой. На голове у нее поверх белой повязки высокая, расширяющаяся кверху корона с пропендулиями. Одета она в тунику с длинными узкими рукавами и с нашитым спереди лором, переходящим в оплечие; поверх лора надет узкий ременной пояс с овальной пряжкой спереди. Судя по сохранившимся косым линиям на лоре, поверх лора был надет и торакион, верхний закругленный конец которого приходился под поясом. Большой крест, который держат оба святые имеет шестиконечную форму и на местах скрещения поперечных перекладин украшен косыми белыми крестиками. У головы Константина сохранилась хорошо надпись: *костѣнтѣнъ* ·:; у Елены только: *сѣѣ*.

Ю. стена.

46. Фрагмент неизвестной композиции. Сохранилась лишь нижняя часть расшитой красной драпировки (покрывавшей стол?). ХРИСТОС ПЕРЕД ПИЛАТОМ?

47. Фрагмент неизвестной композиции. Внизу видна такая же красная драпировка, как и в предыдущей композиции.

48. СВ. ИОАНН КАЛИВИТ (таб. XXVI, 1). Молодой монах с короткими расчесанными на пробор волосами, очень широкой верхней частью лица и толстым носом. Взгляд направлен в правую сторону. Плащ коричневый. По сторонам головы белая надпись: *сѣѣ ·: иѡан ·: || каликитс ·:*

49. Монах средовек, типа Иоанна Предтечи (таб. XXVI, 1). Слева сохранилась надпись: *сѣѣ ·: алѣѣ ·:* Правая сторона тесно примыкает к окну.

50. СВ. МОНАХ. Плохо сохранился. Справа фрагмент надписи: *ϣϣρι* Онуфрий?

51. СВ. МОНАХ. Плохо сохранился. На голову надет обруч.

52. ЦАРЬ ИВАН АСЕНЬ II (таб. XXV, 2)? Фигура в рост в царской одежде старца с седой бородой лопатой. Обоими руками держит длинный крест. Темно-синяя далматика, желтый лор, желтые оплечье и подол, украшенные камнями и жемчугом. Стоит на красной подушке.

53. СВ. МОНАХ. Фрагмент. Светло-зеленый подрясник и темно-красный плащ.

54. СВ. МОНАХ. Фрагмент. Сохранилась часть свитка без надписи.

55. СВ. МОНАХ. Фрагмент. Красный подрясник, синий плащ.

56. СВ. МОНАХ. Фрагмент. Сохранилась часть свитка без надписи.

3. стена.

57. СВ. СТОЛПНИК? Фрагмент. Сохранилась только круглая база столпа.

58. СВ. ВАРЛААМ (таб. V). Монах старец, по пояс. Плохо сохранился. Справа надпись: *καρλαμ* ✕

59. УВЕРЕНИЕ ФОМЫ (таб. V и VI). Фрагмент. Остатки нижней части композиции. В центре две мраморные белые с красными жилками ступени. На верхней, перед закрытой желтой дверью стоит Христос — сохранилась только ступня его левой ноги с язвой от гвоздя. Апостолы стоят по сторонам — сохранились лишь их ноги. Фома подходит слева. Его правая нога стоит на ступени, левая — ниже, на зеленой почве.

60. ЦЕЛОВАНИЕ ИУДИНО (таб. V). Христос в лиловом хитоне и в синем гиматии идет влево. Его движение подчеркнуто развевающимся справа концем гиматия. У головы его нимб, в левой руке свернутый свиток. Он смотрит прямо в глаза Иуде, который подходит слева, приближает свое лицо к лицу Христа и подымает правую руку, чтобы обнять его за шею. Иуда молодой с короткими растрепанными рыжеватыми волосами, в голубом хитоне с желтым клавом и в лиловом гиматии. Справа, молодой раб в красной тунике и в белых вышитых чулках хватает Христа правой рукой за его правое плечо, а левой за левую руку Христа у локтя. Слева, другой молодой раб замахивается на Христа ножом. Сзади стоят еще несколько рабов — все молодые и бритые. На заднем плане слева видны круглые белые с желтой оковкой шлемы воинов, справа — головы иудеев со съехавшими на затылок повязками. Над толпой торчат два фонаря на палках, рогообразные факелы, кистени и копья воинов. Над головой Христа, на синем фоне написано: *ις χς* а выше: *πρδανιγιε* ✕

61. СВ. МОНАХ. Лицо не сохранилось. Светло-зеленый подрясник, оливково-зеленый коlobий и красная мантия, ниже пояса застегнутая на две застежки так, что борты между застежками широко расходятся.

Видны следы надписи. Держит свиток, на котором надпись также пропала.

62. СВ. МОНАХ-ПУСТЫННИК (таб. V). Старец с длинными, рассыпанными по плечам седыми волосами и длинной, очень узкой бородой, спускающейся до пояса. Он совершенно обнажен — на нем только препоясание из ветвей. Руки подняты в молитвенном жесте оранты. Надпись: сѣѣ || еноуфри.

63. СВ. МОНАХ-ПУСТЫННИК (таб. V). Старец с длинными седыми волосами и бородой, которые волнистыми прядями спускаются вниз и закрывают все тело святого; открыты только руки у локтей и они также заросли волосами. Руки, пропущенные между прядями волос, держит раскрытыми у груди. Надпись: сѣѣ || макар...

64. МОЛЕНИЕ В ГЕФСИМАНСКОМ САДУ (таб. VI). На заднем плане представлена скалистая горка сиреневого цвета с выступающей влево лещадкой. На площадке горки молится Христос, кланяясь влево в землю. К нему слетает с неба ангелочек, изображенный до пояса. Над Христом надпись: ѿс хс. Выше: моленигѣѣ :: На переднем плане справа сидят на уступе скалы 11 апостолов, с Петром и Иоанном во главе. К ним слева подходит Христос и протягивает благословляющую руку. Над ним надпись: видитенмоѣне | м...

65. СВ. МОНАХ (таб. VI). Поясное изображение. Старец с большим прямым носом, с начесом на лоб коротких седых волос и клинообразной бородой. Мантия желто-коричневого цвета. Надпись: сѣѣ :: ѿаѣѣѣѣѣѣ ::

66. СВ. МОНАХ (таб. VI). Старец в рост. Короткие седые волосы с начесом на лоб и длинная, узкая, состоящая из четырех прядей борода. Правой рукой благословляет, в левой держит развернутый свиток, на котором надпись не сохранилась. Светло-зеленый подрясник, черный колобий и желтая мантия. Надпись: сѣѣ || евоимн ::

67. СВ. МОНАХ (таб. VI). Старец в рост. Короткие седые волосы с начесом на лоб и длинная широкая борода, состоящая из четырех волнистых прядей. Правую руку держит у груди, в левой развернутый свиток, на котором надпись не сохранилась. Светлолиловый подрясник, черный колобий и темно-зеленая мантия. Надпись: сѣѣ || асѣѣѣѣѣѣ.

68. СВ. МОНАХ-ОТШЕЛЬНИК (таб. VI). Старец, в рост. Длинные всклокоченные волосы с проседью, рассыпанные по плечам, и такая же широкая, но короткая борода. Правой рукой благословляет, в левой держал свиток. Одет в желтую с красными поперечными полосами власяницу, длинную с короткими, до локтя рукавами. Надпись: сѣѣ пав... Конец не сохранился. Павел Фивейский?

С. стена.

69. Фрагмент неизвестной композиции.

70. СВ. МОНАХ. Старец, по пояс. Короткие волосы и широкая бо-

рода. Зеленая мантия. Правой рукой благословляет. Надпись: герасим :-

71. СВ. МОНАХ. Старец, по пояс. Недлинная, состоящая из четырех прядей борода. Желтая мантия. Правую руку держит раскрытой у груди, в левой свернутый свиток.

72. СВ. МОНАХ. Старец, по пояс. Большой лоб и широкая борода. Темно-лиловая мантия. Правой благословляет, в левой свернутый свиток. Надпись: иванъ трахун :-

73. СВ. МОНАХ. Старец, по пояс. Борода, распадающаяся на две пряди. Желтая мантия. Судя по остаткам надписи СВ. ИЛЛАРИОН.

74. СВ. МОНАХ. Старец, в рост. Плохо сохранился. Лиловая мантия.

75. СВ. МОНАХ. Старец, в рост. Большой лоб, круглый подбородок, длинные усы и широкая борода, разделенная на две стороны. Светло-зеленый подрясник, темно-зеленая мантия. В левой руке развернутый свиток, на котором надпись не сохранилась. Остаток надписи: ..ака :- СВ. САВА ОСВЯЩЕННЫЙ?

76. ДОНАТОР КОРОЛЬ ВЛАДИСЛАВ (таб. XI). Молодой с короткими усиками и пробивающейся рыжеватой бородкой. Волосы подстрижены в скобку с пробором и с начесом на лоб. Лицо широкое и короткое. Обращен в $\frac{3}{4}$ вправо, протягивает в том же направлении раскрытую левую руку, а правой придерживает у груди модель Милешевского храма, изображенного с южной стороны и обращенного апсидами к алтарю. На нем белая туника с узкими рукавами, украшенная желтыми кругами с розетками внутри, и красный плащ, застегнутый на правом плече.

77. КОРОЛЬ РАДОСЛАВ (таб. XII). Молодой, похожий на Владислава, но старше. Лицо немного длиннее, такая же прическа, такие же усы и немного более длинная бородка. На голове была надета, как кажется, диадема в виде обруча. Обращен в $\frac{3}{4}$ вправо и туда же протягивает руки с раскрытыми ладонями. Одет так же, как и Владислав.

78. КОРОЛЬ СТЕФАН ПЕРВОВЕНЧАННЫЙ (таб. XIII). Средовеков с короткими темными волосами и такой же длинной раздвоенной на конце бородой. Правая рука раскрыта у груди, в левой держит жезл. На голове также, кажется, имеет диадему в форме обруча. Туника на нем розовая, также украшенная кругами, плащ темно-красный. У головы различаются остатки надписи.

79. СВ. МОНАХ. Старец, по пояс. Большой лоб, борода, распадающаяся на четыре пряди. В левой руке свернутый свиток. Зеленая мантия. Справа, фрагмент надписи: ...ск...

80. СВ. САВА, ПЕРВЫЙ АРХИЕПИСКОП СЕРБСКИЙ (таб. XIV). Средовеков с густыми подстриженными в скобку волосами с проседью и с такой же широкой, слегка раздвоенной на конце бородой. На темени выбрита большая тонзура. Длинный нос с небольшой горбинкой, голубые, широко открытые глаза. Морщины на лбу и у наружных уголков глаз, расходящиеся веером. Правой рукой благословляет, в левой дер-

жит закрытую книгу в желтом переплете с голубым обрезом. Подризник белый с красными продольными полосами, фелонь белая с черными крестами, омофор белый с длинными красными крестами. У головы слева остатки древней надписи крупными буквами. Читается хорошо только буква **Κ**. Ниже можно различить остатки надписи более мелкими буквами и, повидимому, более поздней.

81. СВ. СИМЕОН МИРОТОЧИВЫЙ — СТЕФАН НЕМАНЯ (таб. XIV). Сохранилась только левая половина фигуры, правая уничтожена вместе со стеной. Старец монах с длинной седой бородой в синей мантии с куколем на голове. Правую руку держит у груди.

С. стена 3. поперечного нефа.

82. ВХОД В ИЕРУСАЛИМ (таб. IV). Христос едет вправо на белой ослице, сидя боком, ногами вперед. Правой рукой благословляет, в левой держит свернутый свиток, который упирает другим концом в левое колено. Голова его повернута влево. На нем красный хитон с желтым клавом и синий гиматий. Ослица идет с опущенной головой; связанные поводья лежат у нея на шее. Справа внизу два мальчика рядом в белых рубашках, украшенных черным троеточьем, постилают под ноги ослице красные одежды. Христа встречает толпа иудеев с пальмовыми ветвями в руках; они стоят и смотрят на него вверх, закинув головы. У переднего, старика, красный плащ и синяя повязка на голове; у следующего слева — голубой плащ и красная повязка, справа — синий плащ и желтая повязка. У остальных видны только головы. За толпой возвышается Иерусалим, окруженный зубчатыми стенами и башнями; в нем видны купольные здания. Слева, у стены высокая пальма, в ветвях которой сидит мальчик. По сторонам головы Христа, на желтом фоне два синих круга, в которых были надписи **ΙC ΧC**, а выше синяя горизонтальная полоса, на которой также была надпись.

83. СВ. МУЧЕНИК. Молодой с полным лицом. Туника синяя с желтой нашивкой на правом рукаве, плащ красный с желтым тавлионом. В правой руке крест, левая раскрыта у груди ладонью вперед.

84. СВ. МУЧЕНИК. Старец типа ап. Петра (таб. XXI). Красная туника и синий плащ с желтыми тавлионами. На груди, на тавлионе круглый голубой медалион с погрудным изображением Христа. Левую руку держит раскрытой у груди, в правой крест. Создается впечатление, что медалион эмалевый и висит на груди на шейной цепочке, которую мученик придерживает двумя пальцами правой руки. СВ. ХРИСТОФОР? СВ. МИНА?

85. СВ. МУЧЕНИК. Старец с большим лбом, короткими волосами, начесанными спереди на лоб и небольшой бородой. Туника синяя с желтой нашивкой на рукаве, красный плащ с желтым тавлионом. В правой крест, левая раскрыта у груди.

3. стена.

86. УСПЕНИЕ БОГОРОДИЦЫ. Фрагмент правой стороны композиции. Сохранились целиком только три фигуры апостолов и левое плечо четвертого. Первый слева, старец с короткими, зачесанными на лоб волосами и довольно длинной бородой. Он правую руку приложил к щеке, а в левой держит книгу в желтом переплете, украшенном жемчугом. У него голубой хитон с желтым клавом и светло-зеленый гиматий. Второй, стоящий на переднем плане, средовек, с короткими волосами, с тонзурой на темени (тип Луки) и небольшой округлой формы бородой. Обеими руками он держит Евангелие. На нем синий хитон и лиловый гиматий. За ними на втором плане апостол средовек с довольно большой бородой; левую руку держит у груди. На заднем плане большое здание.

87. Неизвестный святой, средовек с проседью, типа ап. Петра (таб. XIX, 2).левой рукой поддерживает книгу, правой на нее указывает. Туника синяя с широким желтым подолом, подпоясана черным шнуром; гиматий красный.

88. Неизвестный святой, старец с короткими волосами и длинной остроконечной бородой (таб. XIX, 2). Правой рукой благословляет, в левой держит белый сосуд в форме графина. Туника красная с желтым подолом, подпоясанная черным шнуром, гиматий темносиний.

СЗ. пиластр, 3. сторона.

89. СВ. МУЧЕНИК. Молодой. Туника лиловая, плащ темно-синий с желтым тавлионом.

90. СВ. МУЧЕНИК. Старец. Туника светло-голубая с широким желтым подолом, плащ красный с желтым тавлионом.

91. СВ. НИКОЛАЙ МИРЛИКИЙСКИЙ. Тип обычный. Фелонь красная, подризник синий, епитрахиль желтая, набедренник желтый, омофор белый с длинными черными крестами. Правой благословляет, в левой, покрытой концом фелони и омофора держит Евангелие. От надписи сохранилась только одна буква ...К...

Ю. сторона.

92. СВ. СЕРГИЙ. Молодой, с длинным строгим лицом. Туника голубая, плащ лиловый с желтым тавлионом. У головы на желтом фоне голубая табличка с желтой надписью: $\sigma\epsilon\rho\gamma\iota$.

93. СВ. МУЧЕНИК. Средовек, похожий на Христа. Туника красно-лиловая, плащ синий с желтым тавлионом.

94. СВ. ИОАНН ПРЕДТЕЧА. Плохо сохранился. Белая вязанная туника с узкими рукавами до локтя, желтый гиматий с серыми складками. В правой поднятой руке держит крест, в левой развернутый свиток, на котором сохранились только голубые строчки.

В. сторона.

95. СРЕТЕНИЕ (таб. XXV, 1). Правая половина композиции. Симеон, старец, с белыми всклокоченными волосами и бородой, склоняется влево, протягивая вперед покрытые концом гиматия руки. Гиматий у него темно-лилового цвета. Справа стоит пророчица Анна в голубом хитоне и красном мафории; она смотрит вверх, подняла вверх правую руку, а в левой держит развернутый свиток, на котором сохранилось только начало надписи: *се...*

96. СВ. МУЧЕНИК. Молодой, бритый, с длинными волосами. Туника белая, украшенная желтыми кругами со вписанными в них розетами. Плащ голубой с желтым тавлионом. СВ. БОРИС?

97. СВ. МУЧЕНИК. Лицо испорчено. Туника белая, украшенная желтыми кругами, со вписанными в них розетами. Плащ красный. СВ. ГЛЕБ?

98. СВ. МУЧЕНИК. Молодой. Туника красная с желтым подолом и широким желтым набором на бедрах; на руках выше локтя желтые повязки. Плащ синий с желтым тавлионом.

99. СВ. МУЧЕНИК. Молодой. Туника зеленая с желтым набором на бедрах. Плащ красный с желтым тавлионом.

С. стена.

100. РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО. Фрагмент. Сохранилась нижняя часть композиции. Слева сидит Иосиф, обращенный влево, в серо-лиловом гиматии. Правее сидит на желтой скамейке бабка и купает Младенца в круглой желтой купели. Она обращена вправо, Младенец прямо к зрителю. Одета она в белую с голубыми тенями тунику с короткими рукавами, подпоясанную под сильно выступающей грудью. Справа стоит наклонившись служанка в красной длинной тунике с короткими рукавами и с двумя продольными белыми полосами, украшенными красными точками; она обеими руками наклоняет над купелью желтый кувшин с узким горлом и одной ручкой. Правее уступ горки в виде ступеньки, а далее стадо овец с длинной шерстью. В правом углу стоит пастух в тулупе мехом вверх, с голыми коленями; он опирается на дубинку и держит руку у лица; голова его не сохранилась.

101. СВ. МУЧЕНИК в медалионе с синим фоном. Средовец с подстриженными в скобку волосами и короткой бородой. Туника голубая, плащ красный.

102. СВ. МУЧЕНИК. Очень плохо сохранившееся изображение. Туника лиловая, плащ синий с желтым тавлионом.

103. СВ. МУЧЕНИК. Очень плохо сохранившееся изображение.

С. рукав трансепта. Свод.

104. СОРОК МУЧЕНИКОВ СЕВАСТИЙСКИХ по обоим склонам свода. Фрагмент поздней живописи.

З. стена.

105. АПОСТОЛЫ. Фрагменты двух фигур.

С. арка, В. склон.

106. Фрагмент единоличного изображения. Остаток надписи на свитке: ...*ѡс* | *нарекѡ* | *именѡ* | *ѡманѡиль*.

СВ. пиластр. З. сторона.

107. БЛАГОВЕЩЕНИЕ. Левая часть. Архангел Гавриил. Идет вправо широким шагом, протянув вперед правую благословляющую руку. В левой держит мерило. Хитон синий с желтым клавом, гиматий желтый.

108. БОГОРОДИЦА. Молитвенно обращена вправо, ко Христу на ЮВ. пилястре, и протягивает к нему руки. Живопись древняя, но позднее значительно переписанная.

Ю. сторона.

109. ПРОРОК СОЛОМОН. Голова не сохранилась. Царские одежды. На свитке читается надпись: *прѣмѡд* | *ростѡ сѡз* | *да сѣѡѡ* | *домѡ*.

110. ВЕТХОЗАВЕТНЫЙ ПЕРВОСВЯЩЕННИК. Старец в еврейской шапочке. В левой руке держит белый широкий сосуд.

111. СВ. ЕПИСКОП. Сохранилась только голова в скуфейке. Борода разделена на много прядей.

В. сторона.

Одно под другим три единоличных изображения поздней живописи.

112. В С. тимпане ПРЕОБРАЖЕНИЕ. Фрагмент.

31. VIII. 1935.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ.

Схемы распределения сюжетов росписи на стенах храма в Милешево.

I и II.

Таблица

- I. План храма.
- II. Продольный разрез храма.
- III. Фасад храма.
- IV. Вход Христов в Иерусалим.
- V. Целование Иудино.
- VI. Моление в Гефсиманском саду.
- VII. Снятие со креста.
- VIII. Жены у гроба.
- IX. Христос на троне.

- X. Богородица подводит короля Владислава ко Христу.
- XI. Король Владислав.
- XII. Король Радослав.
- XIII. Король Стефан Первовенчанный.
- XIV. Св. Савва и св. Симеон Неманя.
- XV. Игумен монастыря.
- XVI. Иисус Христос.
- XVII. Св. Ахиллий.
- XVIII. Апостол Иоанн.
- XIX. 1. Молодой мученик.
2. Святые врачи (?).
- XX. Св. Андрей Стратилат.
- XXI. Св. Христофор (?). Св. Мина (?).
- XXII. Св. Стефан Новый и св. Косьма.
- XXIII. Святые Константин и Елена.
- XXIV. Св. Аникий.
- XXV. 1. Сретение.
2. Царь Иван Асень (?).
3. Монограмма художника.
- XXVI. 1. Св. Иоанн Калевит.
2. Кладка и штукатурки.

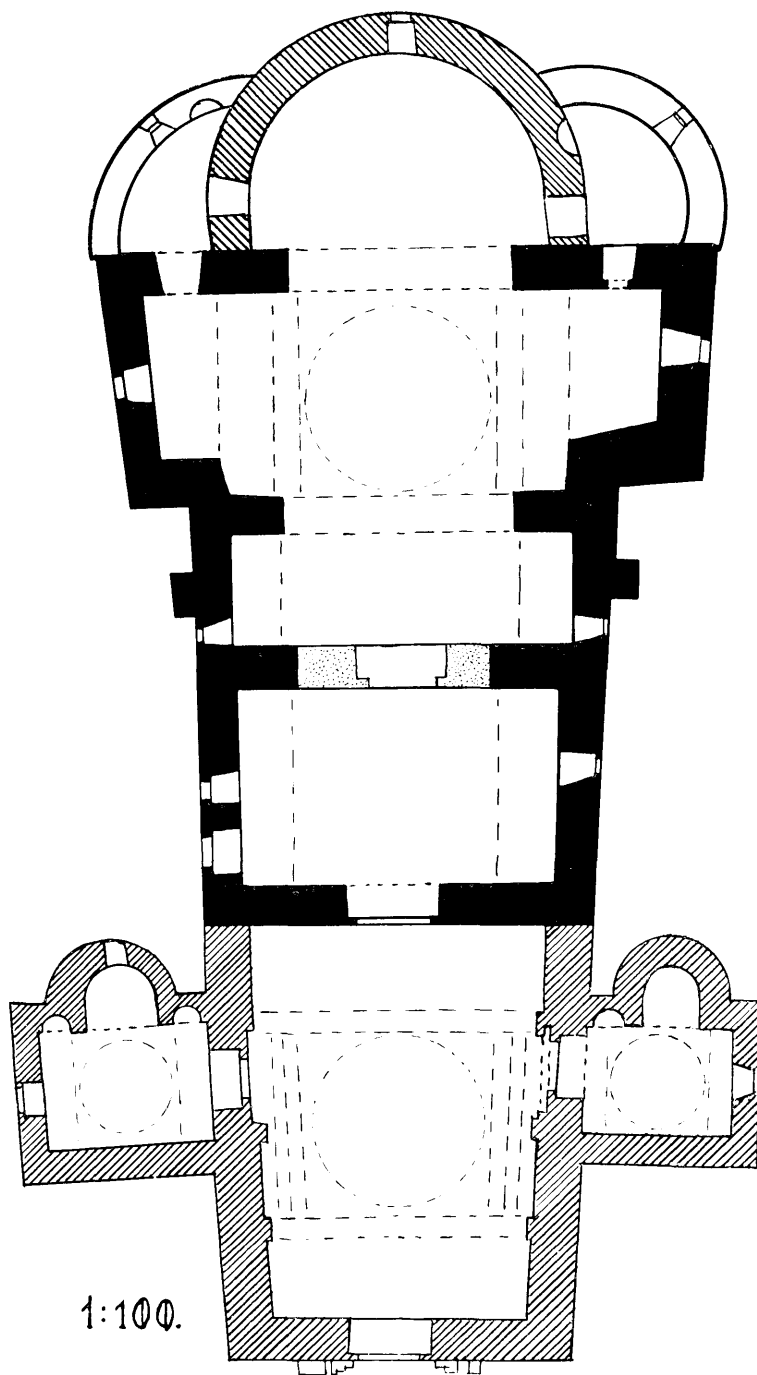
Иллюстрации исполнены по снимкам автора за исключением изданных на таблицах XIV, XV, XIX, 2, XX, XXII, XXV и XXVI, 1, которые были любезно предоставлены Музеем Южной Сербии в городе Скопле. За эти фотографии и за целый ряд ценных указаний автор горячо благодарит хранителя Музея д-ра С. Р а д о й ч и ч а, а за разрешение воспользоваться этими фотографиями директора Музея проф. Р. Г р у и ч а.

MILEŠEVO.

Un monument de l'art serbe du XIIIe siècle.

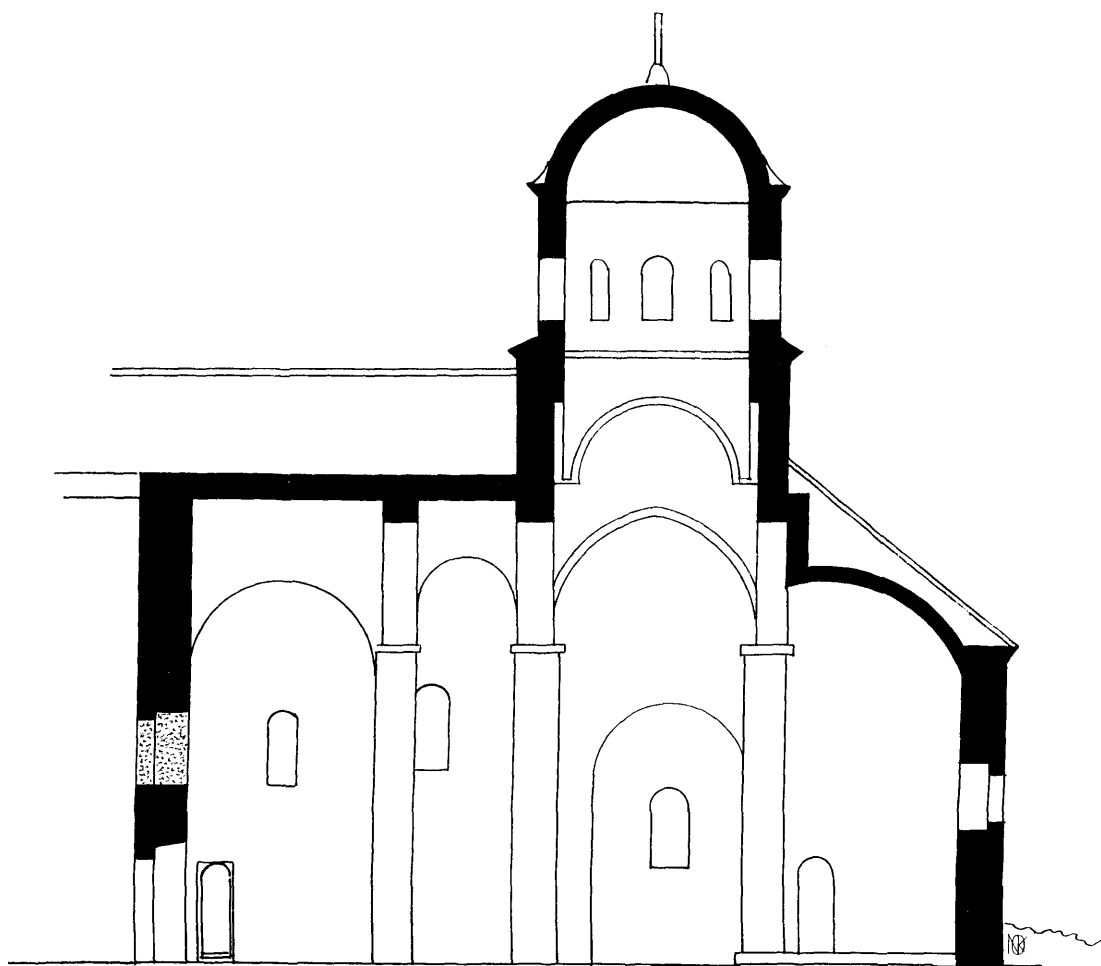
(RÉSUMÉ.)

L'église de l'Ascension au monastère de Mileševo est un des plus remarquables monuments de l'art serbe du XIIIe siècle. Elle a été bâtie par le roi Vladislav, fils du roi Stefan le Premier Couronné et petit-fils de Stefan Nemanja, fondateur de la dynastie. Vladislav régna de 1234 à 1243. On ne possède pas d'indications précises sur la date de la construction de cette église, mais s'est le 6 mai 1237 qu'y fut enseveli l'oncle du roi, saint Sava, premier archevêque de Serbie. On peut supposer qu'à ce moment le bâtiment était achevé et les peintures déjà exécutées.

Милешево. План церкви.

II.

Милешево. Разрез церкви.

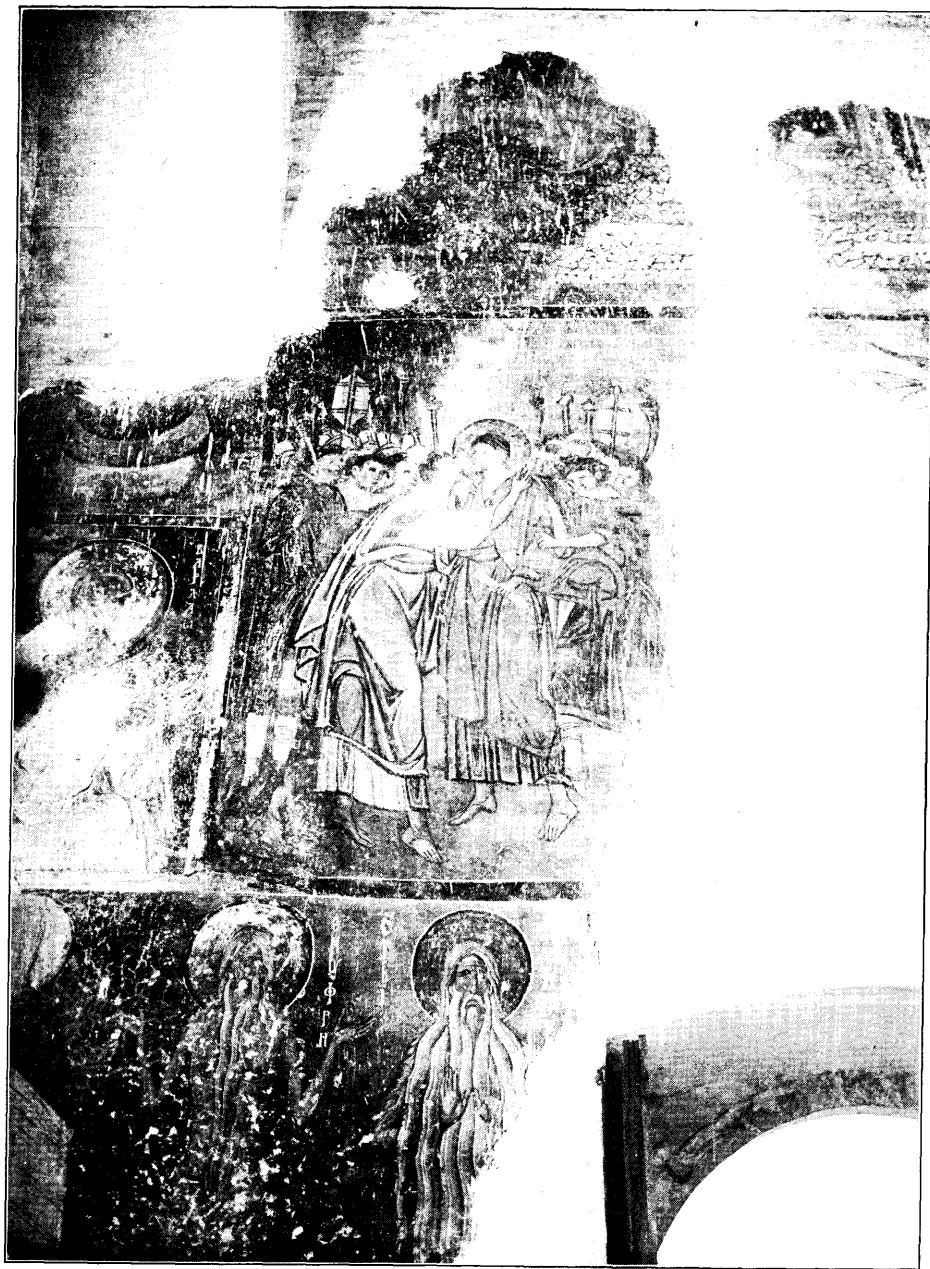

Милешево. Фасад храма.

IV.

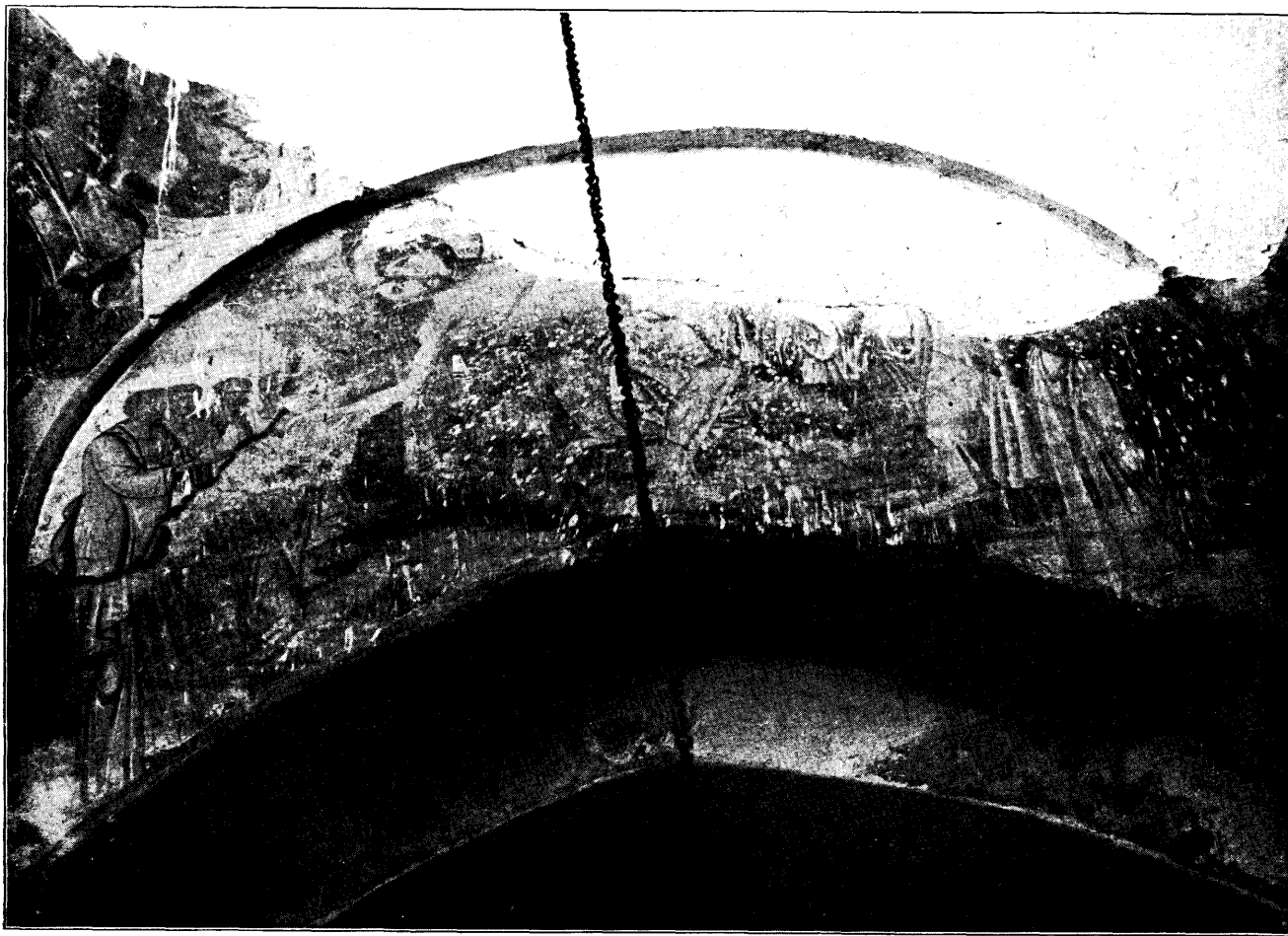
Милешево. Вход Христов в Иерусалим.

Милешево. Целование Иудино, Уверение Фомы.

Милешево. Моление в Гефсиманском саду.

Милешево. Снятие со креста.

Милешево. Жены у гроба.

Милешево. Христос на троне.

Милешево. Богородица подводит короля Владислава ко Христу.

Милешево. Король Владислав.

Милешево. Король Радослав.

Милешево. Король Стефан Первовенчанный.

Милешево. Св. Савва и св. Симеон Неманя.

Милешево. Игумен монастыря.

XVI.

Милешево. Исус Христос.

Милешево. Св. Ахилий.

XVIII.

Милешево. Апостол Иоанн.

1.

2.

Милешево. 1. Молодой мученик. 2. Святые врачи.

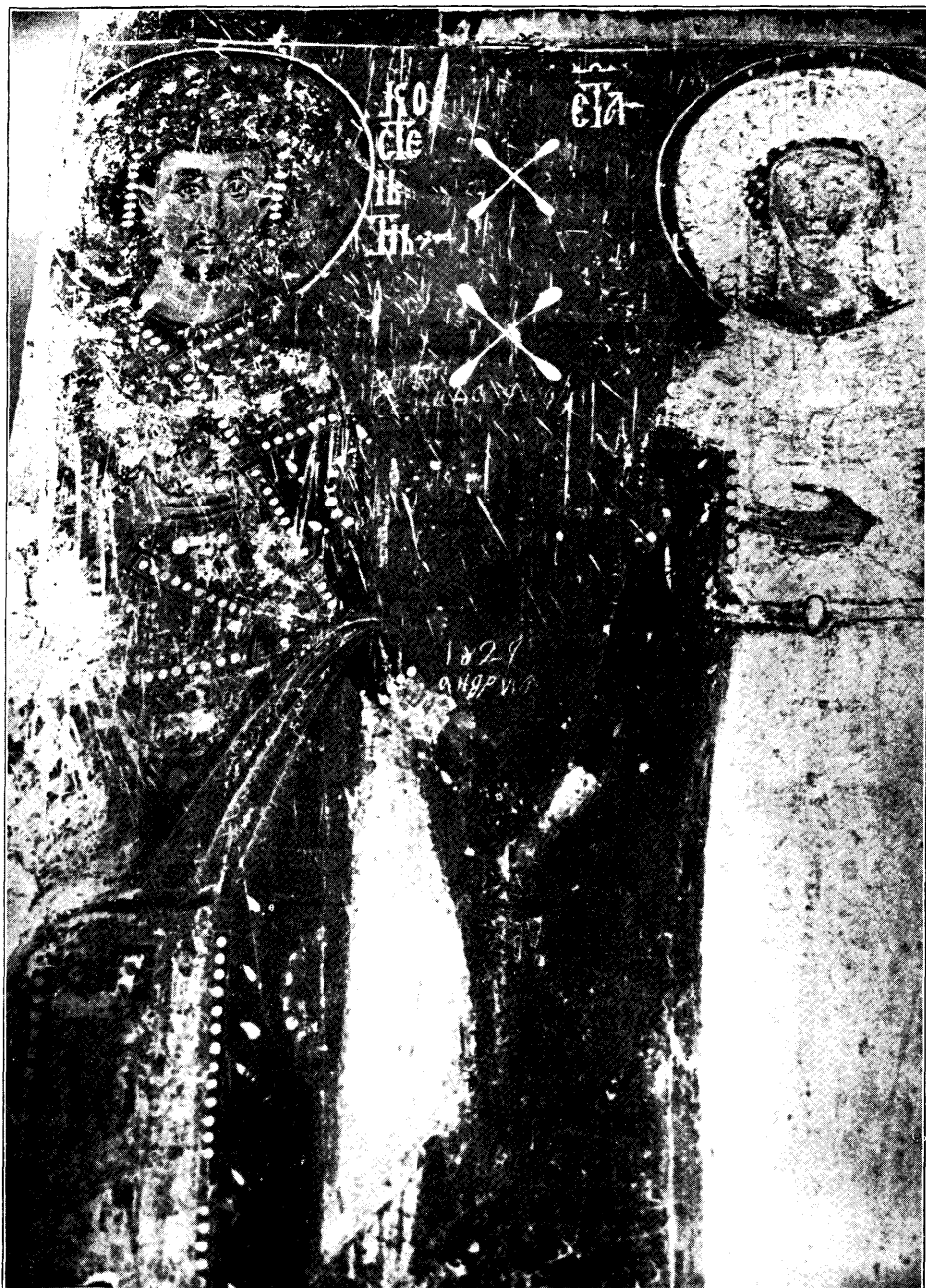
Милешево. Св. Андрей Стратилат.

Милешево. Св. Христофор? Св. Мина?

Милешево. Св. Стефан Новый и св. Косьма.

Милешево. Святые Константин и Елена.

Милешево. Св. Аникий.

1.

2.

3.

Милешево. 1. Сретение. 2. Царь Изан Асень (?). 3. Монограмма художника.

1.

2.

Милешево. 1. Св. Иоанн Калевит. 2. Кладка и штукатурки.

Par ses particularités architecturales l'église appartient à l'école de l'architecture serbe, dite de Rascie. Elle possède une seule nef longitudinale et une seule coupole appuyée sur quatre pilastres rattachés aux murs latéraux. Du côté de l'ouest s'y rattache un narthex de même hauteur, construit en même temps. Un transept bas et peu profond fait saillie sur les côtés. La construction obtient un caractère tout à fait distinct par sa coupole considérablement surhaussée. La coupole n'est pas posée, comme à l'ordinaire, directement sur des arcs-doubleaux et sur des pilastres, mais repose sur quatre murs, formant un cube, qui se dressent sur des arcs-doubleaux. Pour renforcer cette construction, les arcs du côté nord et du côté sud ont été doublés. Seule l'église d'Arilje, de la fin du XIIIe siècle, possède, de toute l'architecture serbe, une construction analogue (v. N. Okunev, Arilje. « Seminarium Kondakovianum », VIII. Praha, 1936, 255). En outre l'église de Mileševo se distingue par sa nef transversale ouest extraordinairement courte. Dans le but d'agrandir l'espace intérieur, relativement petit, la muraille ouest, qui séparait le narthex, été percée, peut-être, déjà au XIVe siècle. Les trois absides subsistantes sont de date postérieure et n'ont pas été construites avant le XVIe siècle. C'est alors que fut bâti l'exonarthex et les deux chapelles collatérales. La dernière restauration importante a eu lieu en 1862.

C'est aussitôt après la construction de l'église que furent exécutées ces peintures murales qui représentent un des plus beaux et des plus précieux monuments de la peinture médiévale. Dans la partie centrale de l'église ces peintures ont été à une date postérieure (probablement au cours du XVIe siècle) recouvertes d'un crépi nouveau et repeintes. Ce crépi avec sa peinture de caractère décadent s'est en partie détaché des murs en dégageant les peintures anciennes. Les sujets de ces peintures primitives présentent des scènes évangéliques, des images isolées de saints et des portraits de donateurs. Du cycle évangélique les compositions suivantes se sont conservées en entier: l'Annonciation de la sainte Vierge, la Présentation de Jésus au temple (pl. XXV, I), l'Entrée à Jérusalem (pl. IV), la Prière de Géthsémané (pl. VI), la Trahison de Judas (pl. V), la Descente de la croix (pl. VII) et les Saintes Femmes au tombeau (pl. VIII). En outre, on distingue les fragments de la Nativité du Christ, de l'Incrédulité de Thomas (pl. V et VI), de la Transfiguration, de la Pentecôte et de la Dormition de la sainte Vierge. Suivant l'ordre chronologique les scènes du cycle évangélique commençaient dans la partie centrale de l'église, se continuaient dans le narthex et se terminaient de nouveau au milieu de l'église. C'est là un de ces faits qui prouve suffisamment que le narthex a été décoré en même temps que l'église; il est impossible d'admettre l'hypothèse que le début et la fin du cycle évangélique auraient été exécutés d'abord par un groupe de peintres, tandis que les scènes intermédiaires auraient été peintes plus tard par d'autres artistes.

La disposition des scènes de ce cycle sur les murs présente une particularité très remarquable et très rare. Comme on peut le voir d'après les schémas

ci-joints, les compositions ne se suivent pas, comme d'ordinaire, *de gauche à droite et de haut en bas*, à partir de l'angle S. E. de l'église, mais bien au contraire *de droite à gauche et de bas en haut*. On n'a jusqu'ici trouvé une particularité analogue que dans des peintures murales d'une église géorgienne datant du XIIe siècle.

Au point de vue iconographique, le cycle présente maints traits qui ne se répandirent qu'au XIVe siècle et dont il faut souvent chercher l'origine dans l'art occidental. Parmi ces traits on peut citer par exemple l'attitude de la sainte Vierge et la présence d'une colombe dans un rayon de lumière dans la composition de l'Annonciation, le Christ se retournant vers l'arrière dans l'Entrée à Jérusalem (pl. IV), le soldat levant un couteau contre le Christ dans le Baiser de Judas (pl. V), la scène de la Descente de la Croix (pl. VII), qui reproduit de très près un diptyque du XIIIe siècle de la pinacothèque de Pérouse, l'équipement des soldats dans la scène des Saintes Femmes au tombeau (pl. VIII), les apôtres debout et la sainte Vierge assise dans la Pentecôte, etc . . .

Les portraits des donateurs font partie de deux compositions. Une d'elles, placée sur le mur Sud de l'église, au dessus du tombeau du roi Vladislav, montre ce prince présentant un modèle de l'église de Mileševo au Christ vers lequel le conduit la sainte Vierge, en le tenant par la main (pl. IX et X). L'autre se trouve sur les parois Nord et Est du narthex (pl. XI—XIV). Ici de nouveau Vladislav est représenté avec un modèle de son église; il suit son frère, le roi Radoslav, et son père, le roi Stefan le Premier Couronné, et se tourne en même temps qu'eux vers saint Sava et saint Syméon — Stefan Nemanja, le fondateur de la dynastie. A côté de saint Syméon, dont seulement la moitié gauche de l'image reste intacte, se trouvait, sur la partie du mur détruite postérieurement, une représentation du Christ. Cette figure a disparu lorsque la muraille a été percée, mais la tête en fut conservée, enlevée, transportée dans la partie centrale de l'église et adaptée à l'image du Christ qui se trouve sur le pilastre Sud-Est (schéma I, 8; pl. XVI).

Peut-être y avait-il encore une troisième composition représentant les donateurs. Un fragment de scène que l'on discerne sous la couche des peintures plus récentes sur le tympan Est (schéma I, 9) figure deux personnages en vêtements princiers, semble-t-il, qui s'inclinent devant un troisième debout sur une petite éminence entre eux deux.

Des images isolées représentent, outre le Christ et la sainte Vierge, des patriarches de l'ancien Testament, des prophètes, des apôtres, de saints évêques, des martyrs et des moines. Il est curieux de constater l'absence complète de saintes femmes. Comme c'est l'usage dans les peintures du XIIIe siècle serbes, les apôtres occupent la zone inférieure des murs du transept. Parmi les évêques deux seulement se trouvent dans la partie centrale de l'église — ce sont saint Nicolas et saint Achille (pl. XVII). Parmi les saints martyrs le groupe principal est formé par les saints guerriers. Ils sont pourtant

tous sans armes et portent des vêtements de patriciens; l'un d'entre eux, saint Bacchus, tient à la main un rameau de palmier. Deux jeunes martyrs représentés sur la côté Est du pilastre Nord-Ouest (schéma II, 96 et 97) sont vêtus autrement que les autres; ils portent des tuniques et des manteaux de la même coupe et ornés de la même façon que ceux dont sont revêtus les membres de la famille royale dans les compositions représentant les donateurs. On peut supposer que ce sont là les deux premiers martyrs russes, les saints Boris et Glèb, dont le culte était répandu dans les Balkans aux XIIe et XIIIe siècles.

Le martyr avec un buste du Christ dans un médaillon rond sur sa poitrine représente probablement saint Christophe ou saint Mènas (pl. XXI).

Il n'est pas possible pour le moment de déterminer avec une certitude suffisante quel personnage historique représente l'image d'un tzar en dalmatique, ceint d'un loros et tenant dans les mains un sceptre, qu'on voit sur le mur Sud du narthex (schéma I, 52; pl. XXV, 2). Les vestiges de l'inscription ne se laissent pas déchiffrer. Ce ne peut pas être un personnage de la famille des Némanides, puisque tous ceux qui avaient eu le titre de roi sont déjà représentés aux autres endroits de l'église; en outre on ne peignait pas encore à ce temps-là les princes serbes en habit impérial. Si c'est un empereur de Byzance, l'hypothèse la plus naturelle serait de voir en lui Alexis III l'Ange (1195—1203), dont Stefan le Premier Couronné avait épousé la fille Eudoxie. Ce fait semblerait être affirmé notamment par l'inscription qui se trouvait à côté du portrait de Stefan et qui a été récemment déchiffrée par M. Bošković et où on lit les mots: «... gendre de l'empereur des Grecs... Alexis». Cette inscription ne paraît pas être pourtant contemporaine de la peinture et, ce qui a la plus grande importance, les rapports des Serbes avec les Grecs au moment, où la peinture fut exécutée, c'est-à-dire sous le règne de Vladislav, étaient tellement tendus qu'il est presque impossible de croire que le portrait d'un monarque grec ait pu trouver place dans une église serbe. C'était l'époque d'un violent conflit et d'une complète rupture avec les Grecs, l'époque où jouissait d'une influence absolue le puissant adversaire et vainqueur des Grecs, le tzar bulgare Ivan Assen II, beau-père de Vladislav, son protecteur et, peut-être même son suzerain, comme l'indique du moins une inscription gravée par l'ordre d'Assen sur une des colonnes de l'église des Quarante martyrs à Tyrnovo. C'est pourquoi le plus vraisemblable est que ce portrait représente Assen II. Dans ce cas, ce serait-là le seul portrait conservé de ce tzar bulgare, tout semblable toutefois aux images que nous avons de lui sur les pièces de monnaie. Comme son nom de baptême était Ivan — Jean, la peinture représente à part dans des proportions colossales l'apôtre Jean (pl. XVIII) et au dessus du portrait lui-même — saint Jean Kalevit (pl. XXVI, I).

De plus, un portrait représente l'higoumène du monastère de Mileševo (pl. XV), dont le nom est perdu.

Une particularité remarquable du style des peintures de Mileševo se manifeste dans la partie centrale de l'église, où les fonds bleu azur — couleur

ciel — adoptés ordinairement pour les fresques, sont remplacés par des fonds jaunes. De plus, ils sont couverts d'un fin réseau de forme irrégulière qui imite les carreaux d'une mosaïque d'or. Dans le narthex les fonds restent bleus. Cette imitation de la mosaïque apparaît à Mileševo comme le plus ancien exemple connu de ce procédé dans la peinture serbe. On en a des exemples postérieurs à Sopočani et à Gradac.

Dans l'exécution des compositions et des figures on peut distinguer deux styles différents. Dans l'un, les artistes ne se laissent pas limiter par les fonds et imitent les anciennes mosaïques en copiant des mosaïques byzantines, que nous connaissons par les monuments de Salonique, de Ravenne et de Rome. Ce style apparaît dans les attitudes, dans la coupe des vêtements, dans les proportions des corps, dont les têtes sont larges dans leur partie supérieure et étroites dans leur partie inférieure, avec des visages rasés, cheveux coupés court, fronts bas, grands yeux ovales, nez longs et droits, bouches petites, oreilles écartées vers le haut (pl. V, VI, XVIII, XIX, XX).

Ce style archaïque ne caractérise pourtant pas toutes les peintures de Mileševo. Il semble que parmi les peintres qui ont travaillé dans l'église il y ait eu un groupe qui peignait dans un autre style, qui était très différent. Dans la partie des peintures où se révèle ce second style (pl. IV, V, IX, XVII, XXIV), on voit des figures dont les têtes ont une forme carrée avec des fronts assez grands et bombés. Les yeux deviennent moins grands, leur forme change, la paupière supérieure s'abaisse souvent sur l'oeil. Les nez sont charnus et parfois fortement grossis au milieu; dans certains cas ils deviennent courts et plus épais à leur partie inférieure. Les bouches sont plus grandes et les lèvres plus épaisses. Le menton s'arrondit et fait saillie. Les dimensions des mains et des pieds subissent un agrandissement considérable. Les paumes prennent une forme peu harmonieuse et s'enflent. Les doigts sont longs, mais se courbent en arc, comme privés d'os, leurs phalanges disparaissent. Les plantes des pieds deviennent plus courtes et les cous-de-pieds plus hauts; les orteils se recourbent vers le bas et semblent taillés dans du bois. Les cheveux ne sont plus, comme auparavant, minutieusement peints, presque un à un, mais forment une masse compacte où seules des raies blanches séparent les mèches; la chevelure semble être faite d'ouate. Les barbes aussi sont ordinairement divisées en mèches et se distinguent par la forme, la longueur et la quantité de ces mèches. Les figures deviennent massives et un peu voûtées, avec des épaules arrondies, ce qui apparaît surtout lorsqu'elles sont tournées de profil vers le spectateur. Les plis des vêtements sont droits, raides et plats, comme s'ils avaient été repassés.

Nous ne retrouvons nulle part les traits caractéristiques du second style de Mileševo en entier dans l'art byzantin jusqu'au XIIIe siècle. Certains d'entre eux y apparaissent, mais seulement en même temps qu'à Mileševo ou même plus tard. Il n'y a pas d'analogie non plus dans l'art de l'Orient chrétien et le seul art qui puisse en être rapproché c'est l'art italien d'avant Giotto. Cet art, qui présente une combinaison de formes byzantines et romanes, a transformé dans

le domaine de la peinture bien des traits byzantins dans un esprit roman et les a renvoyés sous cet aspect nouveau au XIIIe siècle à la péninsule balkanique. C'est par le Royaume serbe que ces traits transformés y pénètrent, grâce aux fréquentes relations de cet Etat avec l'Italie et surtout grâce à la présence dans le Royaume serbe de la Dalmatie qui était lors, au point de vue ecclésiastique et de la culture, étroitement liée à sa voisine d'outre-mer. La présence des formes romanes dans l'architecture serbe du XIIe et du XIIIe siècles est évidente; or ici même nous voyons non pas une architecture purement romane, transportée sur le sol serbe, mais seulement une combinaison des formes romanes et byzantines avec celles de l'Orient chrétien. Le processus artistique est encore plus complexe dans la peinture, où l'art roman ne fait que se refléter sur un fond gréco-byzantin. La nouvelle école de peinture serbe du XIIIe siècle, qui s'est manifestée si richement et si diversement à Mileševo, Sopočani, Morača, Peč, Gradac etc., est née également du croisement de formes d'origine multiple. L'état de nos connaissances ne nous permet pas encore de dire si cette école fut l'oeuvre exclusive de maîtres serbes ou si les Grecs y ont aussi participé; elle semble en tout cas ne pas être cantonnée dans les limites du Royaume serbe.

Nous croyons voir l'indication du nom de l'un des peintres de Mileševo (Démétrius?) dans les deux lettres Д et М, qui sont peintes au pied de l'un des martyrs (pl. XIX, I et XXV, 3) et qui semblent être un monogramme d'artiste. Malheureusement, ce nom ne nous dit rien et nous n'en pouvons tirer aucune conclusion sur l'origine ou la nationalité de celui qui le portait.

DISPOSITION DES PEINTURES DANS L'ÉGLISE DE MILEŠEVO.

Schémas I. et II.

1. Saint Babilas, évêque.
2. Saint Germ(anos)? Évêque.
3. Saint évêque inconnu.
4. Roi David.
5. Un juste inconnu de l'ancien Testament. Vieillard.
6. Saint évêque inconnu.
7. Annonciation. La sainte Vierge.
8. Le Christ assis avec l'Évangile (pl. XVI).
9. Deux couches de peintures. La plus moderne présente l'Ascension, l'ancienne — le fragment d'une figure inconnue debout sur un marchepied et deux autres des deux côtés. Les saints Joachim et Anne sont représentés dans deux médaillons des deux côtés.
10. Descente de la croix (pl. VII).
11. Pentecôte. La sainte Vierge est assise au milieu, les apôtres sont debout.
12. Dix prophètes en buste dans des médaillons.

13. Dix figures en buste dans des médaillons. Peinture postérieure.
14. Saints évêques en buste dans quatorze petits médaillons. Peinture postérieure.
16. Un prophète.
16. Un prophète.
17. Douze saints martyrs en buste dans des médaillons.
18. Fragment d'une peinture postérieure.
19. Descente aux Limbes. Fragment.
20. Saint martyr en buste dans un médaillon. Chiton bleu, manteau bleu-foncé.
21. Saint martyr debout, jeune. Cheveux courts et barbe très courte. Tunique verte, manteau rouge.
22. Saint martyr debout, jeune. Cheveux courts et barbe rasée. Tunique d'un rouge pourpre, manteau bleu (pl. XIX, I).
23. Petit fragment d'une composition inconnue. Crucifiement? Sur la couche postérieure fragment de «Trois adolescents dans la fournaise».
24. Fragment d'une composition inconnue.
25. Portrait d'un higoumène du monastère (pl. XV).
26. Apôtre inconnu. Fragment.
27. Apôtre inconnu avec une longue barbe noire. Un rouleau dans les mains. Chiton rouge, himation bleu.
28. Apôtre inconnu, jeune et rasé. Un rouleau dans la main gauche. Chiton bleu, himation lilas avec des reflets jaunes.
29. Présentation de Jésus au temple (pl. XXV, I). Partie gauche: saint Joseph et la sainte Vierge avec l'Enfant Jésus.
30. Apôtre saint Jean (?), jeune et imberbe, de dimensions énormes, avec un rouleau dans la main gauche. Chiton bleu, himation rouge (pl. XVIII).
31. Saint Bacchus, le martyr. Jeune et imberbe, avec des cheveux longs. Il tient dans la main droite une croix, dans la main gauche un rameau de palmier. Tunique lilas, manteau bleu avec des reflets jaunes.
32. Saint martyr inconnu, d'âge moyen avec une barbe courte et avec des cheveux descendants jusqu'aux oreilles. Tunique bleu, manteau rouge avec des reflets bleus.
33. Saint martyr inconnu, jeune. Tunique jaune, manteau bleu.
34. Fragment d'une figure de peinture postérieure.
35. Saint martyr, jeune et imberbe, avec des cheveux courts. Tunique bleue, manteau rouge.
36. Saint André Stratilate, martyr (pl. XX), d'âge moyen, aux cheveux rebroussés, avec une petite barbe ondulée. Tunique rouge, manteau bleu.

37. Saint Achille, évêque (pl. XVII). Vieillard avec une barbe assez longue et cunéiforme.
38. Baptême du Christ. Fragment d'une peinture postérieure.
39. Saintes Femmes au tombeau (pl. VIII).
40. La sainte Vierge présente au Christ le roi Vladislav, qui tient dans sa main gauche le modèle de l'église de Mileševo (pl. IX et X).
41. Dormition de la sainte Vierge. Partie gauche. Fragment.
42. Saint Étienne le Neuf (pl. XXII). Moine, vieillard avec les cheveux courts et une barbe cunéiforme. Dans la main droite il tient une croix, dans la main gauche une petite icône double.
43. Saint Côme, Anargyre (pl. XXII). Tunique vert clair, manteau rouge.
44. Saint Anikios, moine (pl. XXIV). Tunique grise, manteau jaune avec des ombres brunes.
45. Saint Constantin et sainte Hélène avec une croix (pl. XXIII).
46. Fragment d'une composition inconnue. Jugement de Pilate?
47. Fragment d'une composition inconnue. Jugement de Caïphe?
48. Saint Jean Kalibite (pl. XXVI, I). Moine, jeune avec des cheveux courts. Manteau brun.
49. Saint Alepsios? Moine d'âge moyen (pl. XXVI, I).
50. Saint moine. Image mal conservée.
51. Saint moine. Image mal conservée.
52. Portrait d'Ivan Assen II, tsar bulgare (pl. XXV, 2)?
53. Saint moine. Fragment. Tunique vert clair, manteau rouge foncé.
54. Saint moine. Fragment.
55. Saint moine. Fragment. Tunique rouge, manteau bleu.
56. Saint moine. Fragment.
57. Saint stylite? Fragment.
58. Saint Barlaam (pl. V). Moine, vieillard.
59. Incrédulité de Thomas (pl. V et VI). Fragment.
60. Trahison de Judas (pl. V).
61. Saint moine. Fragment. Tunique vert clair, manteau rouge.
62. Saint Onuphre l'ermite (pl. V).
63. Saint Macaire le Grand, ermite (pl. V).
64. Prière de Géthsémané (pl. VI).
65. Saint Jean le Mélode (pl. VI). Vieux moine. Manteau brun.
66. Saint Euthymios (pl. VI). Vieux moine. Tunique vert clair, manteau jaune.
67. Saint Arsenios (pl. VI). Vieux moine. Tunique lilas clair, manteau vert foncé.
68. Saint moine, ermite. Saint Paul de Thèbes? (pl. VI).
69. Fragment d'une composition inconnue.
70. Saint Gerasimos, moine. Vieillard avec une barbe large. Manteau vert.

71. Saint moine. Vieillard. Manteau jaune.
72. Saint Jean « Trachin ». Vieux moine avec une large barbe. Manteau lilas foncé.
73. Saint Hilarion. Vieux moine. Manteau jaune.
74. Saint moine. Fragment. Manteau lilas.
75. Saint Sabbas de Jérusalem? Vieux moine. Tunique vert clair, manteau vert foncé.
76. Roi Vladislav avec le modèle de l'église (pl. XI).
77. Roi Radoslav (pl. XII).
78. Roi Stefan le Premier Couronné (pl. XIII).
79. Saint moine. Vieillard. Manteau vert.
80. Saint Sava, premier archevêque de toute la Serbie (pl. XIV).
81. Saint Symeon (Stefan) Nemanja (pl. XIV). Fragment.
82. Entrée à Jérusalem (pl. V).
83. Saint martyr inconnu. Jeune. Tunique bleue, manteau rouge.
84. Saint martyr. Vieillard avec des cheveux bouclés et avec une courte barbe ronde. Tunique rouge, manteau bleu. Sur la poitrine il porte un petit médaillon bleu avec un buste du Christ. Saint Christophe? Saint Ménas?
85. Saint martyr. Vieillard avec un front large, cheveux courts et une petite barbe. Tunique bleue, manteau rouge.
86. Dormition de la sainte Vierge. Partie droite. Fragment.
87. Saint inconnu, d'âge moyen (pl. XIX, 2). Dans la main gauche il tient un livre. Tunique bleu, manteau rouge.
88. Saint inconnu, vieillard aux cheveux courts et avec une longue barbe (pl. XIX, 2). Dans la main gauche il tient une carafe blanche. Tunique rouge, manteau bleu foncé.
89. Saint martyr, jeune. Tunique lilas, manteau bleu foncé.
90. Saint martyr, vieillard. Tunique bleu clair, manteau rouge.
91. Saint Nicolas de Myra.
92. Saint Serge. Jeune avec un long visage austère. Tunique bleu clair, manteau lilas.
93. Saint martyr, d'âge moyen. Tunique lilas, manteau bleu.
94. Saint Jean le Prodrome. Tunique blanche tricotée, manteau jaune. Dans la main droite tient une croix.
95. Présentation de Jésus au temple (pl. XXV, I). Partie droite: saint Syméon et sainte Anne.
96. Saint martyr, jeune, rasé, aux cheveux longs. Tunique blanche, ornée de dessins jaunes, manteau bleu clair. Saint Boris?
97. Saint martyr, jeune. Tunique blanche, ornée de dessins jaunes, manteau rouge. Saint Glèbe?
98. Saint martyr, jeune. Tunique rouge, manteau bleu.
99. Saint martyr, jeune. Tunique verte, manteau rouge.

100. Nativité du Christ. Fragment.
101. Saint martyr dans un médaillon bleu; d'âge moyen, aux cheveux descendant jusqu'aux oreilles, avec une barbe courte. Tunique bleu clair, manteau rouge.
102. Saint martyr. Fragment. Tunique lilas, manteau bleu.
103. Saint martyr. Fragment.
104. Quarante martyrs dans le lac de Sébastie. Fragment d'une peinture postérieure.
105. Deux apôtres. Fragments.
106. Un prophète. Fragment.
107. Annonciation. Archange Gabriel.
108. Sainte Vierge en prière, tournée vers le Christ (v. n° 8, pl. XVI). Peinture ancienne, mais restaurée.
109. Roi Salomon.
110. Un juste de l'ancien Testament.
111. Saint évêque inconnu.
112. Transfiguration. Fragment.

ILLUSTRATIONS.

Planche

- I. Plan de l'église.
- II. Coupe longitudinale de l'église.
- III. Façade de l'église.
- IV. Entrée à Jérusalem.
- V. Trahison de Judas.
- VI. Prière de Géthsémané.
- VII. Descente de la croix.
- VIII. Saintes femmes au tombeau.
- IX. Le Christ assis sur un trône.
- X. La sainte Vierge présente au Christ le roi Vladislav.
- XI. Le roi Vladislav.
- XII. Le roi Radoslav.
- XIII. Le roi Stefan le Premier Couronné.
- XIV. Saint Sava et saint Symeon Nemanja.
- XV. Portrait d'un higoumène du monastère.
- XVI. Jésus Christ.
- XVII. Saint Achille.
- XVIII. Apôtre saint Jean.
- XIX. 1. Jeune martyr.
2. Deux saints médecins(?).
- XX. Saint André Stratilate.
- XXI. Saint Christophe? Saint Mènas?
- XXII. Saint Étienne le Neuf et saint Côme.

-
- XXIII. Saint Constantin et sainte Hélène.
XXIV. Saint Anikios.
XXV. 1. Présentation de Jésus au temple.
2. Portrait d'Ivan Assen II, tsar bulgare(?).
3. Monogramme du peintre.
XXVI. 1. Saint Jean Kalibite.
2. Maçonnerie et diverses couches de mortier.
-

N. van WIJK (Leiden):

DIE ÄLTESTE KIRCHENSLAVISCHE ÜBERSETZUNG DER HOMILIE:

ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΝ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ.

In seiner Beschreibung der slavischen Handschrift Nr. 137 der Wiener Hofbibliothek (jetzt Nationalbibliothek) hat K. F. RADČENKO darauf hingewiesen, daß diese Handschrift eine Predigt enthält, welche auch im altkirchenslavischen Codex Suprasliensis vorkommt (Извѣстія VIII, 4, 180), und zwar die unrichtigerweise dem Johannes Chrysostomos zugeschriebene Predigt: Εἰς τὸν εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου (Migne, *Patrol. graeca* LX, 755 ff.). In seiner Suprasliensis-Ausgabe (S. 237—243, Nr. 20) hat SEVERJANOW zahlreiche Varianten aus dem Wiener Kodex angeführt; richtig bemerkt er S. 237, daß die zwei Texte von verschiedenen Übersetzern herrühren.

Der Wiener Kodex, welcher in den Beschreibungen Radčenkos und Jacimirskijs (Описание южно-славянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библиотекъ I, Petrograd 1921, S. 184 ff.) die Nr. 137 trägt, ist auch unter einer anderen Nr. bekannt, es ist nämlich dieselbe Handschrift, welche Conev, Славянски рѣкописи въ Виѣна (Sofia 1929), S. 23 ff. als »Nr. 152. Патерикъ (патерични разкази) отъ XIII в.« beschrieben hat. Der Titel »Paterik« ist dem von Radčenko und Jacimirskij gebrauchten Namen »Sbornik« vorzuziehen, denn der größere erste Teil des Kodex enthält ein Paterikon, und zwar eine in mancher Hinsicht konservative Redaktion der vermutlich von Method übersetzten Ἀνδρῶν ἁγίων βίβλος (s. *Księga referatów II. zjazdu slawistów*, Sekcja I, 167 ff.). Weil auch die auf das Paterikon folgenden Abschnitte einen altertümlichen Sprachtypus zeigen und ich bei einer oberflächlichen Durchblätterung auch in der nicht weit vom Ende des Kodex entfernten Annuntiationspredigt einige Archaismen konstatierte, hielt ich eine Vergleichung der zwei Übersetzungen für eine interessante Aufgabe. In dem jetzigen Aufsatz habe ich mich dieser Arbeit unterzogen. Zuerst drucke ich die Predigt nach der Wiener Handschrift ab. Im Suprasliensis fehlt der erste Teil; von derjenigen Stelle an, wo der Suprasliensis anfängt, gebe ich im Rande die Seiten- und Zeilenzahlen dieser Handschrift an; durch senkrechte Striche im Texte bezeichne ich die Stellen, wo im Supr. jede fünfte Zeile aufhört. Die wichtigsten lexikalischen und grammatischen Unterschiede zwischen den zwei Übersetzungen behandle ich im letzten Teile dieser Arbeit; es wird sich uns dabei ergeben, daß der sprachliche Typus des Wiener Textes altertümlicher ist als derjenige des Suprasliensis. In vielen Fällen beruhen die Unterschiede zwischen den slavischen Texten auf Varianten der griechischen Vorlagen; solche Fälle lasse ich außer Betracht. Eine Vergleichung der Wiener Redaktion mit denjenigen Abschnitten, welche in derselben Handschrift der Annuntiationspredigt vorangehen, würde mich augenblicklich zu weit führen. Was den Suprasliensis an-

betrifft, so unterliegt es keinem Zweifel, daß er von mehreren Übersetzern herrührt; s. *Archiv f. sl. Phil.* XL, 266 ff.; zu unserer Annuntiationshomilie (Nr. 20) das. 271.

TEXTABDRUCK NACH DEM WIENER KODEX Nr. 152 (137).

Глѡ на благовѣщеніе сѣѡѡ вѣж · ѡче вѣн ·:—

Bl. 164, 28

Црѣскихъ тинъ праздниство празднимъ днѣ · въ иже ксѣ тварь събрана е-
селитъ сѡ · ѡ странно и прѣславно чюдо · ксѣкомъ /164^v/ ѡзыкоу ѡдолѣ ·
ннѣшинѣго праздниства бесѣда · еже рещи маринныхъ похвалы · к ннѣже посланы
бѣ ангѣль въпиш · рѣи сѡ благодѣтнаѣ · она же възвѣдыши сѡ на глѡщаго
зрѣше · видѣнню же сѡ зрака его днѣше сѡ · а словеса своеѡ свѣстиѡ прѣмѣ-
рѣше · какоко се естъ цѣлование глѡше · странномъ гласомъ сдѣлаѣши мѡ кѣ-
шавѡ · или ѡбычѣѡ не вѣси цѣлоуѣшнихъ · или нскоушавѣши мѡ · аще сдобъ
льстима есмь · еже бо рещи рѣи сѡ · ѡеще слово естъ ксѣхъ цѣлоуѣшнихъ · а еже
рещи рѣи сѡ благодѣтнаѣ · днѣна естъ бесѣда · паче же ѡбѣщавѣшамъ сѡ бла-
гочестію · и чистомъ житнемъ жити · тѣм же лютомъ лицемъ · и гнѣвномъ
ѡкомъ · мало изышкши к себѣ рѣ сице · да ѡженѣ пришедѣшаго · глѡши емоу ·
ѡтиди ѡтиди члѣче ѡ дѣврѣи моухъ · за прѣвое пришедѣ сице вѣщаѡ не годѣ мн
еси · мнѡ прѣльстити мѡ хоуеши · іакоже нвѣж мѣрѣ быкѣшѡ всего рода · не
прѣделѣтъ доброта твоего зрака · свѣсти ѡже къ сѡгоу ѡбрѣчѣнникоу моемоу
/165/ имамъ даже старецъ не придѣтъ · бѣжи ѡ моего домоу · ѡиди ѡ сѡдоу да
не покннѣнъ бѣдѣши · рѣннѣе естъ старецъ · ѡтиди нѣстъ ти ползѡ стоѣти · аще
ли тѡ ѡбращѣтъ пришедѣши · и си словеса къ мнѣ вѣщаши¹ іаже члѣческо естко²
не въмѣстити · и себѣ приѡбращѣши скръбь · а мнѣ печѣль и слѣзы · ѡн же рѣ
сѡ благодѣтнаѣ неѡслабно вѣщааше · видѣши же двѣ³ прилежаніе ангѣлово ·
слоухъ си прострѣтъ · и сѣѡѡ хѣташи сѣѣдѣти пришедѣшаго тышаніе · и рѣ сѡ
благодѣтнаѣ слышавѣши · нѣчто по томъ жѡаше · ѡн же прирѣ гѣ с тобож ·
нгда же тѣкмо слыша двѣѣ гѣ с тобож · іатрѣ скоро зваше пришедѣшаго ·
аще га сѡ сѡбѣ принеся еси скоро вѣзи · і ѡ немъже приде скоро повѣдан · рѣ
же ангѣль · се зачнѣши и родѣши сѣѡ и нарѣши имѡ емоу еманѡуилъ · сѣи бѣ-
дѣтъ великѣ бѣ крѣпкѣ кнѣзь властѣлнн · ѡцѣ бѣдѣшаго вѣка · ѡна же
к немѣ рѣ · не ѣ бракъ не ѣ чрѣтогъ · то юже ли рѣжѣтѡ · не достало ти бесѣды ·
аще чѣсѡ трѣбѣши възми ѡтиди · а без ѡума еѡже не вѣси не /165^v/ прѣрицѡ ·
ѡбаче аще и зачнѣ сѣѡ ксѣко ѡ іѡсифѡ · рѣ же ангѣль не льсти себе · сѣ бѣдѣтъ
великѣ · ѡна же рѣ · какъ великѣ · ѡбрѣчѣнниѣ мон нищѣ естъ · азъ же зѣло
сѡго · имѣннѣ нѣстъ ѣ наю · сѣль не имавѣ · рода велика нѣсѣѣ · по томъ
ѡписана есѣѣ · ѡбаче и раѣаемѣи іако покннѣнъ дати имѡѣ днѣдрагма · то ты
глѣши іако великѣ бѣдѣтъ · мѡлчи мѡлчи · не ѡбѣщавѣи ми тацѣхъ словесѣ · рѣ же

¹ 1. —ца. — ² 1. естъство. — ³ 1. двѣѣ.

- англь · не бѣроушии ли меншиных · и не хоташа приати имаша вѣршних ·
 сѣхъ вышинѣго нарѣтъ сѣ · рѣ же дѣла ѿнѣ и ѿнѣ юже изъ дома моего изыскъзи ·
 Supr. 237, 1 да не слышнѣиши нѣши · и възвѣстити | нѣрѣмъ · и азъ лишиши сѣ имамъ
 снати · и любе · а твоѣ глаголю тѣсложъ ѿчестнѣ · понеже ѿ земныхъ ми вѣща-
 6 ши · и прѣдъ дѣрѣми клѣти моеѣ стонши · и с нѣсѣ ми жениха | привести
 вѣщаваши сѣ · то кое ество⁴ желанно брака · нѣское вѣмѣсти⁵ имать · како
 бесплѣтнаѣ съ плѣтиѣ приимѣснѣ сѣ · ѿвѣща /166/ же англь · плѣтскихъ ради
 11 и бесплѣтнѣ сѣхъ вышинѣго нарѣтъ сѣ · рѣ же дѣла ѿ кждоу же имать ѿца имѣти
 ражаемыи ѿ мене · рѣ же англь · се бо дѣо и зѣло есть прѣславно · и мѣжа не
 16 имаша знати · и родиши нѣгоже глѣ · | і ѿтрокѣ сирѣ не бѣдетъ · изъ ѣтробы
 твоеѣ изыдетъ · и вратъ не прѣкрѣдитъ · и ты дѣстѣа не погубиши · и подониши
 21 рождѣнаго · и іако бѣ испокѣси нѣшедъша | нѣ тебе · и на рѣкоу понесиши младе-
 нецъ · и на хероукиѣхъ его сзриши сѣдѣща · іако вышнѣа нѣхъ сѣща · и дасть
 26 ѣмоу глѣ бѣ прѣстолю дѣда ѿца своего · | рѣ же дѣла · и не хоташоу ти вѣсѣ-
 дами своими вѣзвѣзъ еси · сѣта твоѣ на тѣ глѣтъ · сѣтнѣ твоѣ величѣетъ тѣ ·
 238, 1 прѣвѣ сего глѣш | сѣхъ вышинѣго нарѣтъ сѣ ражаемы · то ѿнѣ глѣши сѣхъ дѣдовъ ·
 что есть слово сѣ · егда хѣшиши можъ мыслѣ на нѣса възводниши · егда хѣшиши
 6 на землѣа сводиши · котороу ти словеси вѣрѣж имамъ ѣти · прѣко|моу ли или
 нѣнѣ⁶ второму · глѣши іако дасть ѣмѣ глѣ бѣ прѣстолю дѣда ѿца своего · и цѣтѣс
 /166/ · нѣго не бѣдетъ конца · рѣ же мариѣ · ни єдинъ же ѿ цѣрѣ бѣ бесмѣртнѣ ·
 11 ни єдинъ | же вѣшѣжъ кончинѣ вѣжѣ · вѣсѣхъ прѣставляетъ вѣла · на кѣмъ на-
 ходитъ сѣмѣ · всѣ имать чѣркѣи изѣснѣ · никынѣѣ цѣрѣ вратъ адоу проше ·
 вѣсѣхъ дѣжитъ · вѣсѣхъ въ гробѣ блудетъ · никынѣ прѣидѣ мѣрѣжъ его · ни-
 16 кынѣ|же изѣжѣа сѣти его · ни сѣсѣ прѣкы вѣновѣ цѣркы вѣнецъ · ни дѣѣ вѣе-
 21 ныи рогомъ и достоннѣ цѣртѣа нарѣнѣ · ни самонѣ цѣрѣкѣ ѿцѣ вѣтѣмъ | помѣ-
 замъ · и⁷ достоннаго · і ѿрѣкѣа недостоннаго · ни солонѣ прѣмѣдры · величнѣ⁸
 мечѣмъ зазорѣ лѣжж · ни єзекнѣ ѿвращѣ сѣзѣами ѿвѣтъ сѣмѣнѣ · то како сѣхъ
 26 монъ вѣцѣрнѣ сѣ | в ѣкы · ѿвѣща же англь сѣ бо есть прѣдѣна тѣнна дѣо · іако
 вси сѣмѣшж · а твоѣ сѣхъ побѣдити имать сѣмѣ · мѣртѣкѣцѣ възвѣднѣ ·
 239, 1 гробы ѿвѣзѣтъ · адоуа вѣрѣ сѣкроу|шинѣ · многа тѣлаєа сѣопшнѣхъ въсѣкрѣснѣ ·
 ѿ бесмѣртнаго рождѣнѣ бывъ · оуморитъ сѣмѣ · то сѣже к томоу не не вѣ-
 роуи⁹ да не повинѣна бѣдѣши · ѿ немѣже бо /167/ глѣ юже въ тѣое чѣркѣо слоу-
 6 хо|мѣ вѣшѣ · вѣго чѣркѣа вѣновѣннѣ творѣ · рѣ же дѣла · аще хѣшиши да ти
 сѣмѣ словесѣмъ вѣрѣжъ имѣ · ѿ прѣвѣмъ изыскѣсто ми рѣци · како и сѣхъ вышинѣго
 11 и сѣхъ дѣдовъ · ражаемы ѿ мѣнѣ іакоже глѣшнѣ бѣдетъ · на земнѣ глѣши іако вѣзѣ
 ѿца бѣдетъ · то како два ѿца еси изыскѣ · рѣ же англь · прѣвѣ вѣжѣ и тѣгда

⁴ I. ество. — ⁵ I. -ити. Der gr. Text lautet: καὶ ποία φύσις ἐν οὐρανῷ ἐπιθυμητὴ γάμου ἐστί; Πάντα τὰ ἐπουράνια πνεύματα ἀσώματα ὑπάρχει.

⁶ Das zweite или ist zu streichen.

⁷ I. -аан. — ⁸ I. величнн (-нн), рс. praet. act., bestimmte Form, oder нже величн.

⁹ μηκέτι ἀπιστήσης.

при сѧ · егда ти рекъ сѧ вышнѧго рождѧшаго бѣ стрѣти прѣжде вѣкъ | явихъ · 16
 егда же рекъ сѧ дѣдовъ · зане ты еси ѿ сѣмене дѣдова рѣхъ · то юже приемиши
 изъвѣщание словеса моѣ храни · аз бо рабъ есмь того · егоже имаши сзрѣти
 яко | бѧ дѣлаша въ тебѣ · посланыи же ангѣль к тебѣ си словеса рекъ и вѣдѣ 21
 ѿ неѧ · она же вставши мыслѣше · повѣдѣ ли и ѿсифоу · или сѣкрыѧ паче
 таниѧ сѧ · аще ли и сѧлаѧ · пришеди · | по что ѧзыкъ старецъ на сѧ на- 26
 сѧла · егда ^те се мыслѣше · чрѣко надѣмѣ сѧ растѣше · и младенецъ играше ·
 мариѣ же мыслѣше что сѣтворити · много ризъ на чрѣко възлагаѧци · | ѿсифа 240, 1
 хотѣша¹⁰ станти сѧ · нѣ не може гдѣ оукры/167^v/ти въ хъ горы стоѧща · тѣче
 ѿсифа явѣе чрѣва еѧ · и възведе ѧчи свои зрѣше чрѣва дѣнчѣ · хотѣше
 въпрашати · и сѧмъ чѣ|ти нѣжѧше сѧ · досадити хотѣше · яко продавшѧ дѣ- 6
 стѣннаго сѣсѧ · нѣ прѣвое житие възбранѣше · то юже своѧ дѣлѧ печѣлами
 мѧчѣше · сѧмъ мнѣ глѧ что имамъ | сѣтворити · лице дѣче сѣстроение дѣче · вѣчи 11
 дѣчи · сѧмѣхъ дѣчѣ · вѣсѣда двѣчѣ · а чрѣко не дѣче нѣ мѣрѣ · не тѣрѧла глѧ
 зрѣти еѧ · сѣкрыѧ ли вѣщѣ сѧ · или вѣлнчѧ мариѧ · сѧ|мѣта бо вѣща естѣ · 16
 възвнѧ ли сѣ вѣлемъ · нѣ бѣ · еда како ^{нѣ}сѣаннаго дѣтиѧ клеветѣнникъ бѣдѧ ·
 нѣст бо ни единого клеветѣнника на вѣтроковиѧ · не имать бо носимыи вѣкѧте- 21
 лѣ · вѣдѣно ми естѣ и | глѧти и мѧчѣти · и не вѣмъ что има¹¹ глѧти и сѣтво-
 рити · въпрошѧ ли ѧ призѧвъ · или прѣвѣ въпрошениѣ нѣженѧ ж · нѣ книги
 засѣдѣтельствѣвати глѧщи · вѣлнчѣ да не сѣтвориѧ естѣ · призѧвъ же ѧ | 26
 царѣмъ лицѣмъ · сѣде сѧдѧ сѧди сѧшѣмоу въ чрѣвѣ · глѧ ми сѧтъ въ истинѧ
 бывшаго · не сѣкрыѧ ѿ мене приключѧшаго ти сѧ · /168/ нѣ никого еже слышитѣ
 наю словеса · вѣдѣ таниѧ | храни · никтоже не сѣвѣстѣ сѧ вѣсѣды · тѣмѣ 241, 1
 извѣсто ми рѣци · ѿ кѣдоу естѣ сѧ¹² глѧдѣше въ тебѣ · покажи ми ѿца его
 и скобѣжѧ тѧ ѿ грѣха сѧго · ѿпоушению бѣ достоѧна бѣдѣши · и яко жена | въ 6
 такъ любовь въпадѣши · непорочнѣ же дѣлѣ въспѧлакавши сѧ рѣ · аще сѧмоу
 вѣтрѣти ѿца ищѣши не вѣрашѣши николиже · аще ли и сѧро мнѣши е и ѿ
 томъ вѣзвнѣши сѧ · рѣ же | ѿсифѣ мариѣ не сѧмѣши ни понѣ лѧгати · како же 11
 можетѣ ни сѧръ быти ни ѿца имѣти · рѣ же мариѣ аще ти истинѧ рекъ ѧ имаши
 ми ѧти вѣры · вѣтроѧ зриши · а танѧмаго ѧа в тебѣ | не зриши · чрѣва сѧмѣрѣши 16
 а не помыслѣши ис чрѣва прѣже денѣннѣ · ѿ оца рождѧшаго · и в немъ въдѣ-
 рѣша сѧ · аще ти рекъ еже ми рѣ ангѣль · рѣци имаши яко сѣбѣ послѣушѣст-
 воу|ши · послѣушѣство твое нѣ истинно · привѣди послѣушѣи и постави стоѣкѣ- 21
 шихъ тоу · привѣди истинныи свѣдѣтелѧ · аще сѧго всего ищѣши николиже вѣра-
 шѣши · еди/168^v/н бо единѣмъ къ единой посланъ | бѣ · единъ единѣннѣ 26
 радѣ · въединѣнъ възвѣлаѧла · не бѣ никогоже тоу · зане не бѣ никѣмоу же
 ѿдоу быти рабаѣмоу сѧ · егда же не имѣше вѣры дѣци · помыслѣши | мариѣ 242, 1

10 1. хотѣше; oder хотѣши?

11 1. имамъ.

12 1. сѧ? сѧ и? Gr. Πόθεν τοῦτο ὑλάσσει τὸ ὀρώμενον ἐν σοί;

на инж мысль прѣиде · и не хотѣши рѣ к себѣ · вѣ ꙗко истинѣ гл҃а · нж не
 иметь ми вѣры чр҃кво бо мое прѣдѣтъ ма · штрочѣ играж въ ѡтробѣ моєи
 6 ѡбличѣтъ ма · по что сео на сѣ дльго разгнѣваѣ ш|снѣ · да прѣстанѣ гл҃ѣши
 негн и ѡнѣ змѣлчнть · да змѣлчѣ и поскарѣ сѣ съ аньѣломы невиднмо · гдѣ
 11 ѡнѣ еси вѣщава ми рѣ сѣ · въ кое мѣсто | въдварѣши сѣ рѣи · да тоу при-
 шедши ѡвѣшж сѣ твоєи кын · дондѣже пришедѣ изъвѣстиши шснѣ · чин
 16 снѣ сен естъ играли въ ложеснахъ моихъ · не трѣпаѣ сео зрѣти старца | роп-
 щѣща · коуѣща скръѣща · а ты въ кое мѣсто моудиши не вѣмъ · приди и за
 ма ѡвѣщан емоу · си словеса марии гл҃ѣши · скоро аньѣл приде къ шснѣ · и
 21 изъвѣстова емоу да не ѡженеть дѣжѣ · не бои сѣ | гл҃а /169/ шснѣ · прижти
 мр҃на женѣ скож · не пшениемъ брашномъ¹³ · сѣмжшениѣ¹⁴ бо ради бж҃ихъ танихъ
 женѣ твож гл҃а · нѣси бо ѡцѣ · тѣмъ же ѡца на земли не ниши ни на нѣсехъ
 26 мтрѣ · кромѣ бо еси всѣкого речениѣ · | дѣтишѣ естъ единъ бо ѡ единого ·
 ѡцѣмъ прѣже вѣкѣ роди сѣ · тѣмъ же единъ ѡ единож · ꙗкоже вѣсть · и цѣгъхъ
 243, 1 родити сѣ имать · не шын не скръби марне¹⁵ · не пытаи | зачатѣ ни рождѣства
 нескръбнень естъ сѣ · неискало приѣлище · немжтень алаѣкастрѣ¹⁶ · нескѣано
 6 рждѣство · неврачна штрочкница · не|чрьтожна дѣла · неископанъ камень · затво-
 рень врьтоградъ · источникъ запечѣтѣлнъ · нива ненасѣанна · лоза ненасажѣнна ·
 11 недомыслно естъ прижити · аще ли не вѣрѣши ми се гл҃ѣшюу ти · вѣма
 рождѣства пожн · да аще въсплачетъ сѣ · ли постѣтъ¹⁷ мр҃нѣ · ꙗкоже и прочѣж
 16 жены члѣкѣ · а не бѣ раждаемы ѡ немъ · ѡвѣща же шснѣ · аще се | сице¹⁸ естъ ·
 ꙗкоже ты прѣрече аньѣле · въскжѣ шжташж сѣ ѡзыци · и лѣне пошчишж сѣ
 тыщетьтннмъ¹⁹ · рѣ же аньѣл · аще хоцѣши шкѣдѣ/169^v/ти скоро навькни · зане
 21 бѣ рѣ къ раждаемоу · | снѣ мои еси ты азъ днѣ родихъ тѣ · ꙗко ѡмоу подобаетъ
 сла чѣ поклонени²⁰ в ѣкы вѣкомъ аминь

LEXIKALISCHES.

Für die Bestimmung des relativen Alters altkirchenslavischer Texte liefern bekanntlich die Untersuchungen JAGIĆ'S über das Vokabular der Bibelübersetzungen und die sich daran anschließenden Schriften anderer ein reichhaltiges und wichtiges Vergleichungsmaterial. Besonders wichtig sind Jagić's *Entstehungsgeschichte der ksl. Sprache*² (1913) und die zwei lexikologischen Hefte der ebenfalls von Jagić verfaßten Arbeit: *Zum aksl. Apostolus* (Heft 2 und 3 der ganzen Serie). In diesem Aufsatz bezeichne ich diese Schriften durch die Zeichen E, bzw. A 1, A 2.

Wer in der lexikologischen Literatur kein Fremder ist, wird mit mir einverstanden sein, daß für die Bestimmung der relativen Chronologie die Gegen-

¹³ I. шкшениемъ брашномъ (γάμου κοινούριον). — ¹⁴ I. сѣмшрениѣ (gr. οἰκονομία).

¹⁵ Der Vokativ ist unrichtig; gr. μή λυτήσης τὸ ἐκ Μαρίας. — ¹⁶ I. алаѣкастрѣ.

¹⁷ I. постенеть. — ¹⁸ I. сице. — ¹⁹ I. тыщетьтннмъ. — ²⁰ I. -ниѣ.

sätze *radi*: *dělbma*²¹, *tkčmo*: *tkčjg* und *ěko(že)*: *aky* besonders wichtig sind, und wenn wir nun sehen, daß die Suprasliensis-Redaktion (S) der Annuntiationspredigt ausschließlich *dělbma* (241, 26 'διά', 237, 9/10 'ἐνεκεν'), *tkčjg* (241, 2 'μόνον') und *aky* (239, 20; 240, 7; 241, 5; 243, 13), die Wiener Redaktion (M = Paterik von Mihanović) dagegen nur *radi*, *tkčmo*, *ěko(že)* hat (an den entsprechenden Stellen, *tkčmo* noch einmal im ersten Teile, der in S fehlt), so liegt die Vermutung nahe, daß der Text M altertümlicher ist und auf eine frühere Periode des Aksl. zurückgeht als S. Diese Vermutung wird durch das übrige Material bestätigt; besonders weise ich auf folgende Übersetzungen hin:

ἀλάβαστρον: *alavastrz* M, *stbklénica* S, 243, 4. E 302.

ἀμόλυντος: *neskvrnbnz* M, *bes poroka* S, 243, 2. A 1, 89.

ἄμωμος: *neporočbnz* M, *čistz* S, 241, 7. A 1, 25.

ἀναστρέφαι: *vzvratiti* M, *otvratiti* S, 238, 24. E 284, 462.

ἀποστείλαι, ἀφισταλέναι: *poszlati* M, *pustiti* S, 239, 21; 241, 25. E 383, A 1, 115.

αἰλιζεσθαι: *vzduar'eti se* M, *žiti* S, 241, 18/9; 242, 11. E 432, 435.

αὐστηρός: *črč* M, *gněbnz* S, 240, 25/6. E 419.

βασανίζειν: *mčiti* M, *tomiti* S, 240, 10. A 1, 92.

βρέφος: *mladenčb* M, *mladeništč* S, 237, 22; 239, 28. E 375. A 1, 20.

γαστήρ und κοιλία: *črěvo* und *qtroba*, in M herrscht *črěvo* vor, in S *qtroba*.

E 421. A 1, 63.

γέννησις²²: *rožděstvo* M, *roždenie* S, 243, 11. A 2, 8.

διακωλύειν: *vzbran'eti* M, *staviti* S, 240, 8/9 (S 242, 20 für *κωλύειν*). A 1, 89.

δίκτυον, παγίς: *mrěža* bzw. *sěb* M, in S umgekehrt, 238, 15/6. A 1, 54 f.

ἐγεῖραι: *vzdvignqti* M, *vstaviti* S, 238, 29. E. 400, 453.

ἐγκαίνια, -ίσαι: *obnovl'enie, -viti* M, *ponovl'enie, -viti* S, 239, 6/7; 238, 17. S.

das Glossar zu Severjanovs Ausgabe des Ps. sin.

ἐκφυγεῖν: *izběžati* M, *goneznqti* S, 238, 16. A 1, 113.

ἔλαιον: *olěi* M, *maslo drěvėnoe* S, 238, 20/1. E 314 f.

ἐπιβαλεῖν: *vzlagati* M, *polagati* S, 239, 30. A 1, 83.

θρόνος: *prěstolč* M, *stolč* S, 237, 24; 238, 8. E 294.

ιερεὺς: *ierei* M, *žbrčb* S, 237, 1. E 309.

καί: in S neben andern Übersetzungen auch *ti* (239, 13 usw.). E 348.

κατηγορεῖν — *glagolati na* M, *oglagolati* S, 237, 29 (242, 4 *obličati* M, *obavl'eti* S); κατήγορος: *kl'evetbnikč* M, *obaditel'č* S, 240, 17/8; 19. A 1, 32.

κεκλεισμένος: *zatvor'enz* M, *zakl'učenč* S, 243, 7. E 346. A 1, 117.

κῆπος: *vrbtogradč* M, *gradč* S, 243, 7. E 330.

κοιλία. S. γαστήρ.

κρύψαι: *sčkryti* M, *potaiti* S, 240, 28. A 1, 117 f. — 239, 24 *sčkryti* MS; 240, 2 *ukryti* MS.

²¹ Ich führe die altkirchenslavischen Formen in der kyrillischen Transliteration des ältesten glagolitischen Schreibusus an.

²² Var. κύησις.

μονογενής: *edinočedъ* M, *edinъ rode se* S, 241, 26. S 350.

νυμφίος: *ženixъ* M, *zētb* S, 237, 5. E 344.

παῖς. S. δίκτυον.

παῖς: *otrokъ, otroče* M: *dětištъ* S, 237, 16; 242, 4. A 1, 18. Vgl. *otrokovica* 'κόρη' M 243, 5; 240, 18 (S *děvica* bezw. *dětištъ*, das letzte wohl verfehlt). — 240, 7 παῖς: *dětištъ* M S.

παρθένος, häufig. In M beinahe überall *děvaě* (Vok. *děvo*), S *děvica*. E 287. πληροφοροῦσαι. Die aus Ev. bekannte Übersetzung *izvěstovati* nur in M (242, 19). Daneben *izvěstiti, izvěsto rešti*; in S *izvěstiti, izvěsto sčvoriti* und andere Übersetzungen. A 2, 48 f.

πυλών: *vrata* M, *dvъri* S, 237, 17. E 339. — 238, 14 *vrata* M S.

τέλος: *končina* M, *konьcb* S, 238, 11. E 288 f.

Dieser Liste stehen nur sehr wenige Wortpaare gegenüber, bei denen S die altertümlichere Variante hat:

διαφυγεῖν: *proiti* M, *uběžati* S, 238, 14. Der Apostolos hat *uběžati* (Šiš., Act. 27, 42). Die freie Übersetzung von M ist wohl dadurch zu erklären, daß *uběžati* einige Zeilen höher schon gebraucht war und der Übersetzer die Wiederholung desselben Wortes vermeiden wollte.

εἰσπεπηδηκέναι: *vъniti* M, *vъskočiti* S, 239, 6. S. Actus 16, 27 (Slěpc. Šiš. *vъskočiti*, Ochr. *sکوچiti*). *Vъniti* ist eine freie Übersetzung oder die griechische Vorlage hatte ein anderes Wort.

παράδοξος: *prěslavъnъ* M, *divъnъ* S, 237, 14. E 339. Als Übersetzung von δεδοξασμένος kommt *prěslavъnъ* bereits im Ps. sin. vor (Ps. 86, 3). Welche Wörter es im Euchologium übersetzt (s. Słōński, *Index verborum do Euchologium sinaiticum*, 1934, S. 114), weiß ich nicht.

Diese drei Wortpaare sprechen m. E. nicht gegen die durch ein umfangreiches Material bewiesene größere Altertümlichkeit von M.

Es gibt noch viel mehr doppelte Übersetzungen, aber bei keiner derselben hat S die altertümlichere Variante. Ich zähle das Material einfach auf; eine große Anzahl dieser Wörter wird von Jagić in E oder A 1, 2 besprochen und in den Registern zu diesen Büchern genannt:

ἀγαλλεσθαι: *igrati* M, *skakati* S, 242, 5.

ἀθόλωτος: *nemotъnъ* M, *bez vъzmotъneniě* S, 243, 3/4.

αἰσχύνη: *sramota* M, *sramъ* S, 240, 15/6.

τοὺς ἀκηκοότας: *posluy* M, *kъto slyša* S, 241, 22.

ἀκοή: *sluxъ* M, *slyšanie* S, 239, 5/6. [A 1, 62.]

ἀλατόμητος: *neiskopanъ* M, *bez otъsčeniě* S, 243, 6.

ἀνάγειν: *vъzvoditi* M, *vъznesti* S, 238, 4.

ἡναγκαζέτο: *nuždaaše se* M, *nužda bēaše* S, 240, 6.

ἀνεπινόητος: *nedomyslъnъ* M, *neizumēmъ* S, 243, 9.

ἀνύμφευτος: *nebračъnъ* M, *bez nevěstъstva* S, 243, 5.

ἀπήλλακται: *kromě esi* M, *izby* S, 242, 25. [Abweichende Vorlage?]

ἀπόκρισις: *otvěť* M, *narěčie* S, 238, 24.

- ἀποτεμεῖν: *otčesnŋti* M, *otčĕknŋti* S, 237, 3.
 ἀπέτυχες: *blazniši se* M, *otprade* S, 241, 10.
 ἄσιλος: *neiskalŋbŋ* M, *be skvrŋny* S, 243, 3.
 ἄσπορος: *nenasĕan(bŋ)b*, *nevŋsĕan(bŋ)b* M, *be sĕmene* und *nesĕtŋ* S, 240, 17; 243, 4, 8.
 ἄφύτευτος: *nenasažden(bŋ)b* M, *nesaždenŋ* S, 243, 8.
 γέλως: *smĕxŋ* M, *osklablĕnie* S, 240, 12.
 γνωρίζειν: *pomazati* M, *poznavati* S, 238, 21. [? Eine und dieselbe Übersetzung, verderbter Text?]
 γραφή: *kŋn'igy* M, *pisanie* S, 240, 23.
 δειξίς: *ĕvĕnie* M, *vidĕnie* S, 240, 3.
 διά c. acc. c. inf.: *zan'e* M, *pon'e* S, 239, 17.
 διαλογίζεσθαι: *mysliti* M, *razmyslĕti* S, 239, 23.
 διάνοια: *myslŋ* M, *umŋ* S, 238, 3.
 δικαιολογήσασθαι: *otvĕstati* M, *prĕti se* S, 242, 17/8.
 δικάσασθαι: *posvariti se* M, *sŋprĕti se* S, 242, 8/9.
 ὑπὸ ἔγκλημα γενέσθαι (Var. ἔμπεσεῖν): *povinŋbŋ byti* M, *vŋ vinŋ vŋpasti* S, 239, 3.
 εἰπεῖν: *reŝti* M, *bešĕdovati*, *poŋĕdĕti* S, 239, 22; 241, 14, 19; 242, 11.
 ἐλευθεροῦν: *svoboditi* M, *prostiti* S, 241, 4.
 ἐλθεῖν: *prĕiti* M, *priiti* S, 242, 1.
 ἐπαγγέλλεσθαι: *obĕštavati se* M, *obĕštavati* S, 237, 5/6.
 ἐν ἐπιθυμίᾳ νικηθεῖσα: *vŋ takŋ l'ubŋvŋ vŋpadŋŝi* M, *pomyslŋmŋ prĕdolĕna* S, 241, 5/6.
 ἐπικίνδυνον: *bĕdŋbno* M, *bĕda* S, 240, 21.
 ἐρεθίζειν: *na se nauŝtati*, *razgnĕvati* M, *gnĕviti* S, 239, 26; 242, 5.
 ἐσφραγισμένος: *zapĕčatblĕnŋ* M, *pečatblĕnŋ* S, 243, 7/8.
 ἐκαθέζετο: *sĕde* M, *sĕdĕaŝe* S, 240, 27.
 καλέσαι: *prizŋvati* M, *vŋzŋvati* S, 240, 25. [240, 22 haben beide *prizŋvati*.]
 κατάγειν: *sŋvoditi* M, *sŋnesti* S, 238, 5.
 καταλείψαι: *otiti otŋ* M, *ostaviti* S, 239, 22.
 καταμόνας: *vŋedin'ŋmŋ* M, (*edinŋ* ? S), 241, 27.
 κατάστασις: *ustroenie* M, *rodŋ* S, 240, 11. [Abweichende Vorlage?]
 (κειμήλιον?): *priĕtiliŝte* M, *xlĕvina* S, 243, 3. – 240, 8 κειμήλια: *sŋsqdŋ* M S; 243, 2 übersetzt *sŋsqdŋ* M S wohl das gr. σκεῦος.
 κεκοιμημένος: *usŋpŋ* M, *umŋrŋ* S, 239, 1.
 κηρῦξαι: *izreŝti* M, *nareŝti* S, 239, 12/3.
 κλαύσασα: *vŋsplakavŋŝi se* M, *placŋŝti se* S, 241, 7/8.
 κλειθρα: *vrata* M, *kl'učŋ* S, 238, 30.
 κοιλάς κοιτών: *ložesna* M, *otroby postel'e* S, 242, 14/5.
 μετὰ κραυγῆς: *sŋ vŋpŕ'ŋmŋ* M, *zovŋ* S, 240, 16.
 λαλεῖν: *vĕŝtati* M, *bešĕdovati* S, 237, 4, – λαλῶν: *bešĕdami svoimi* M, *glagol'e* S, 237, 27, – ἐλάλησεν: *vŋzglagolalŋ* M, *glagola* S, 241, 27.
 λανθάνειν: *utaiti se* M, *goneznŋti* S, 240, 1.

- (λέγειν?): *glagolati* M, *měniti* S, 239, 11; *měniti* auch S 242, 23, – λέγειν: *glagolati* M: *porěděti* S, 240, 27.
- λόγοι: *slovesa* M, *besěda* S, 239, 19.
- λοιπός: *pročii* M, *inъ* S, 243, 13.
- λοῦξ τῷ ὀφθαλμῷ: *vъzvеdъ oči* (?) M, *iznica vъziraję* S, 240, 3/4.
- μὴ λυπήσης: *ne skrъbi* M, *ne sъtvori pečali* S, 242, 29.
- μαθεῖν: *uvěděti* M, *navykъnъti* S, 243, 19, – μανθάνειν: *uvěděti* M: *vykъnъti*, *slъšati* S, 239, 13; 241, 1/2.
- μάρτυς: *sъvědělъ* M, *poslъnъ* S 241, 23. Sonst für μάρτυς samt Ableitungen sowohl in M wie S die beiden Wörter bezw. Ableitungen davon.
- μάχαιρα: *měъ* M, *nožъ* S, 238, 22.
- μηνῦσαι: *ěviti* M, *naznъnamenati* S, 239, 16.
- μόνος: *цѣлѣхъ* (s. u.) M, *edinъ* S, 242, 28. Etwas höher einige male *edinъ* in den beiden Texten.
- μυστήριον: *taina* M, *tainoe* S, 239, 24/5; 241, 1.
- νεκροί: *mrъtvъcę* M, *mrъtvii* S, 238, 29.
- τὸ ξένον μυστήριον: *prědivъna taina* M, *divъno i taino* S, 238, 27.
- ὀγκουμένη προέκοπτε: *nadymlъęę* (l. -maę) *ęę rastęaęę* M, *dъmęaęę ęę* S, 239, 27/8.
- οἰκονομία: *sъmoęštenie* (l. *sъmoętrъenie*) M, *stroinъ* (Akk.: l. *stroenie*?) S, 242, 22.
- οἶμοι: *uny mъně* M, *gorъe mъně* S, 240, 10.
- ὀλιγοψυχῆσαι: *unyti* M, *sъtъžiti* S, 242, 29.
- ὀρφανός: *sirъ* M, *sirota* S, 237, 16; 241, 9/10, 12.
- παραβλάψαι: *prěvrěditi* M, *vrěditi* S, 237, 18.
- πεπτωκέναι: *uvęznъti* M, *sъblazniti ęę* S, 237, 28.
- ἐπὶ πλεῖον: *dlęgo* M, *pače* S, 242, 5.
- πόθος: *lъby* M, *volъa* S, 237, 2.
- πρὸ: *prъvęę* M, *prěžde* S, 240, 22/3.
- πρὸ βραχέως: *prъvęę sego* M: *tokratъ* S, 237, 30.
- (προσκύνησις?): *poklonъenie* M, *poklanъenie* S, 243, 23.
- σκέπαρνον: *tesla* M, *brady* S, 237, 2/3.
- σκέπτεσθαι: *mъsliti* M, *sъmъněti ęę*, *ne uměti* S, 239, 27, 29/30.
- σταθμίζειν: *zъrěti* M, *sъmaętrъěti* S, 240, 4/5.
- στενάξαι: *postenati* M, *vъstenati* S, 243, 12.
- συγγνώμη: *otъpuštenie* M, *milostъ* S, 241, 4.
- συζυγία: *sъnętie* M, *podružie* S, 237, 1/2.
- συστερηθῆναι: *lišiti ęę* M, *stradati* S, 237, 1.
- ταῦτα: *si slovesa* M, *sice* S, 239, 22.
- τέλος: *konъčina* M, *konъcъ* S, 238, 11.
- τόκος: *roždstvo*, *prіžitie* M, *(po)roždenie* S, 243, 4/5, 10.
- ὑπερήλατο: *prěide* M, *prěskoči* S, 238, 15.
- ὑπονοῆσαι: *pomъsliti* M, *razuměti* S, 241, 30.
- φησί: *ęętъ* M, *reče* S, 240, 28.
- φθέγγεσθαι: *věštati* M, *glagolati* S, 242, 10.

χορεύειν: *igrati* M, *dvižati se* S, 239, 28/9.

Ohne Entsprechung im überlieferten griechischen Texte: *negli* 'damit' M, *da* S, 242, 7.

Von denjenigen Wörtern, welche in M und S durch ein und dasselbe slavische Wort übersetzt werden, und von den nur in einer Redaktion vorliegenden Wörtern nenne ich nur einige:

ἀθαλάμευτος: *nečrtožnъ* M, *be črtoga* S, 243, 5/6; *črtogъ* 'νυμφών' im ersten Teile von M. *Črtogъ* bereits im Psalter, wo es παστός übersetzt.

ἀναγγεῖλαι: *ponědēti* MS, 239, 23. A 2, 73.

ἀπιστεῖν, – ἦσαι: *ne věrovati* MS, 239, 3; 243, 10. A 2, 34.

ἀπωθεῖσθαι: *otvrěeti* M, 238, 21. Vgl. *otvrinoti* 'ἀπόσασθαι' Actus 7, 27, 39 Christ.

γογγύζειν: *kuēti* MS, 242, 16. In M steht davor das Synonym *rěpětati*, in S das vielleicht verfehlt *podъ obqzomъ* (gr. ὑπιδόντα, γογγύζοντα).

ἐκβαλεῖν: *izgěnati* MS, 242, 20. A 1, 82.

κέλλα: *klěbъ* MS, 237, 4/5.

κοινός: *obšitъ* MS, 238, 11; 240, 16, – κοινωνία: *obštenie* M (S **оѡбшѣтѣнѣ** acc. sg. f.), 242, 21/2. A 2, 83.

λογισμός: *myslъ* MS, 242, 1. A 2, 63 f.

μήπως: *eda kako* MS, 240, 17. E 287, 453.

οὕτως ἔχει: *sice (jěstъ)* MS, 243, 16. E 404 f.

πιστεύειν, πιστεῦσαι, συνθέσθαι: *věro eti* MS, 238, 5; 239, 8; 241, 14. E 285.

τῆς πόρνης τὰ ψεύσματα: *zazora lěže* MS, 238, 23. Den Übersetzern lag wohl ein anderes Wort als πόρνη vor.

πταῖσμα: *grěchъ* MS, 241, 4.

τραχήλος: *vъ* MS, 242, 12; aber 237, 2 *šiě* S, *glava* M. E 428, 453, 473.

φύσις: *estěstvo* MS, 237, 6. E 392 f.

χρονίζειν: *muditi* MS, 242, 17. E 365.

χώρα: *n'iva* MS, 243, 8. E 393.

Aus dem Anfang von M, dem in S nichts entspricht, nenne ich: ἀρέσκειν: *godě byti*, E 380, — ἀκαίρως: *bez uma*, E 396 f., — *něčto* (ohne griechische Entsprechung), welches auch in Ev. und Cloz. vorkommt.

Ich bespreche jetzt einige Wörter aus den obigen Verzeichnissen, welche für die Charakterisierung von M einen besonderen Wert haben, und zwar: ἀποτεμεῖν: *otěčesnoti*, λαλεῖν, φθέγγεσθαι: *věstati*, μόνος: **μκκѣхъ**, φησί: *setъ*. Auch das in den beiden Übersetzungen vorkommende *kuēti* 'γογγύζειν' verdient besprochen zu werden.

In Miklosichs *Lexicon palaeosl.-gr.-lat.* wird s. v. *otvčesnoti* nur ein Text angeführt, und zwar das Pat. Mihan., welches u. a. unsere Übersetzung M enthält; Miklosich hat dabei wohl speziell die oben angeführte Stelle im Auge gehabt. Seitdem hat die Daniel-Ausgabe von EVSEEV eine zweite Stelle ans Licht gebracht, und zwar Dan. 4, 11, wo die sogen. Methodius-Redaktion den

Imperativ ἐπιλάτε durch *orběsněte* übersetzt; s. Jagić, E 438. Nun enthält bekanntlich diese Redaktion mehrere Pannonomoravismen (s. Evseev, *Книга пророка Даниила XVII*), und wenn wir darauf achten, daß aus spätern Perioden *orběsnoti*, soviel ich weiß, nur auf serbokroatischem und slovakischem Boden²³ nachgewiesen worden ist, so kommt der Gedanke auf, ob nicht auch *orběsněte* als ein Pannonomoravismus aufzufassen ist. Dann würde dasselbe für das Verbum *orběsnoti* in unserem Texte M gelten, und ich halte das für sehr gut möglich, weil auch ein paar andere Wörter in M auf diese Weise aufgefaßt werden können (s. u.). Allerdings verzeichnet Gerov, *Рѣчникъ на блъгарскый языкъ* V, 547 ein Verbum *чеснѣ* 'късамъ надлъжъ или наширь' und die Zusammensetzung *отчѣзнѣ* 'abschneiden, abhauen', *das.* III, 431 darf trotz des z kaum davon getrennt werden; ich halte aber trotzdem, solange aksl. *orběsnoti* aus keinen anderen Texten als Dan. und M. aufgezeichnet ist, die Auffassung, daß es im serbokroatisch-pannonisch-čechoslovakischen Gebiete im IX. oder X. Jh. häufiger als im Bulgarischen gewesen ist und daß es als »nordwestliches Wort« in die Texte gekommen ist, für möglich, ja sogar wahrscheinlich. Daß wir die Heimat der »nordwestlichen« ksl. Wörter nicht zu eng begrenzen dürfen, sondern neben čechoslovakischer Herkunft auch die Möglichkeit pannonischer oder sogar serbokroatischer Provenienz berücksichtigen müssen, ergibt sich aus Jagić's Erörterungen *Archiv* XXIV, 263 ff.

Allerdings müssen wir bei der Beurteilung des Problemes von den Pannonomoravismen sehr vorsichtig sein. Das zeigt uns u. a. das im Aksl. sehr seltene Wort *kuēti* 'γογγύζειν', welches jetzt offenbar nur im Klr. und Slov. vorkommt (s. Berneker, *Slav. et Wtb.* I, 638); das legt die Vermutung nahe, daß es in unserer Übersetzung M ein Pannonismus sei. Es kommt aber auch in S vor, welcher Text sonst von M unabhängig ist und ein ostbulgarisches Gepräge hat; ein Pannonismus kann es hier kaum sein.

Ein ähnlicher Fall liegt bei *věštati* vor, welches wir oben als Übersetzung von λαλεῖν und φθεγγεσθαι anführten. In dem im Supr. fehlenden ersten Teile von M begegnet es uns noch dreimal, außerdem einmal *věštavati*, wir dürfen also dieses Zeitwort als für die Übersetzung M charakteristisch betrachten. In der ältesten Übersetzung des Ev. und Ap. kommt es, soviel ich weiß, nicht vor,²⁴ wohl hat aber das Psalterium das Substantiv *věštanie* 'φθόγγος', welches auch im Paterikon Methods vorliegt (Pat. Mih. 89', 7/8). Wenn wir nun weiter wissen, daß ein dem aksl. *věštati* entsprechendes Zeitwort jetzt nicht im Bulgarischen, sondern im Skr. und Čech. vorhanden ist (*večati* 'beratschlagen' bzw. *veceti* 'sagen'; s. Miklosich, *Et. Wtb.* 388), so kommt der Gedanke auf,

²³ S. *Rječnik brv. ili srps. jez.* VIII, 512 (*očehnuti*), 514 (*očesnuti*) und Kálal, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, 402, wo auf den 3. Teil der *Přispěvky* zu Kotts Wörterbuch verwiesen wird.

²⁴ An den zwei Stellen, für welche Kałużniacki in seinem Wörterbuch zum Christinopolitaner Apostel *věštati* verzeichnet (Act. 4, 18; Thess. 1, 1, 9), hat der Šišov. Apostel *prověštavati* bzw. *vězvěštavati*.

daß aksl. *věštati* ein »nordwestliches« Wort sein könnte; bekanntlich kommen solche Wörter sowohl im Psalter wie im Paterikon Methods vor (*řesnota* usw.). Diese Vermutung wird aber sehr unsicher, wenn wir in K. H. Meyers *Aksl.-griech. Wtb. des Codex Suprasliensis* 53 für *věštati* nicht weniger als 18 Belege aus dem Suprasliensis aufgezählt finden, und zwar aus den Nrn. 1, 4, 9 (bis), 11, 12, 14, 26, 28 (bis), 30, 32 (bis), 36, 43 (bis), 44 (bis) dieser Handschrift.

Wie *věštati*, so kommt auch *serb* nicht in Ev. Ap., aber wohl im Psalter und im Paterik Methods vor; es ist sehr häufig im Clozianus, und auch der ältere Kommentar zum Psalterium kennt es; im Supr. begegnet es uns nur in Nr. 41 (477, 19). Offenbar war es wie *věštati* ein Wort der zweiten Periode des Aksl.; bei solchen Wörtern denkt man leicht an »nordwestlichen« Ursprung; beweisen läßt sich derselbe aber nicht.

Ein sehr merkwürdiges Wort ist цѣркѣхъ 'μόνος'. Es darf nicht von *čęglъ* getrennt werden, welches, ebenso wie *scęglъ*, ein serbokroatisches und tschechisches Wort ist (poln. *szczegół* hat ein anderes Formans; s. Miklosich, *Et. Wtb.* 289, Berneker I, 123). Im Ev. Nikol. begegnet uns цѣркѣхъ Mar. 9, 2 und J. Vajs betrachtet es als eine Form des slavischen Urtextes (*Evangelium sv. Marka, text rekonstruovaný* 37). Ich muß aber gestehen, daß ich in diesem Falle, wo das Wort als ein Serbismus so begreiflich ist, an der Altertümlichkeit der Lesart des Ev. Nikol. zweifle. Auch цѣркѣхъ in M braucht kein bulgarisches Wort zu sein. Außerdem ist es dadurch wichtig für uns, daß es einen glagolitischen Urtext der Übersetzung M wahrscheinlich macht. Wenn man sich etwa bei Vajs, *Rukovět hlubolské paleografie* 86, 94, 98 die glagolitischen Zeichen für *l*, *ъ*, *ѣ* ansieht, so ist es ohne Weiteres klar, daß ein glagolitischer Schreiber in einem ihm unbekannten Worte mit *l* das Zeichen für diesen Laut als *ъ* + *ѣ* auffassen konnte,²⁵ und gerade bei *čęglъ*, welches ein lokal beschränktes, vielen Bulgaren unbekanntes Wort war, waren die Bedingungen für einen solchen Irrtum sehr günstig.

Aus den obigen Ausführungen ergibt sich, daß das Vokabular der Übersetzung M für die zweite Periode des Aksl. charakteristisch ist, d. h. für diejenige Periode, welche sofort auf die Übersetzung des Ev. und Ap. folgte. Vielleicht enthält M »nordwestliche Wörter«, ganz sicher ist es nicht.

S, d. h. Nr. 20 des Suprasliensis, zeigt einen jüngern, in seinen Hauptzügen ostbulgarischen Typus, den wir auch aus modernisierten Bibelhandschriften kennen.²⁶ Bereits der Zographensis hat solche ostbulgarischen Lesarten, zahlreicher sind sie in der Savvina kniga, noch viel zahlreicher in dem Ev. von Tarnovo. Weil uns jetzt der altertümlichere M-Text speziell interessiert und ich jenen ostbulgarischen Sprachtypus an anderer Stelle (im noch

²⁵ Besonders beachte man die Zeichen des Clozianus, dessen *l* einen stark zentrifugalen Eindruck macht.

²⁶ Vgl. die oben S. 113 sub ἀλάστρον, ἔλαιον, ἱερεὺς, κεκλεισμένος, κῆπος angeführten Stellen aus E.

nicht erschienenen 2. Teile meiner *Geschichte der aksl. Sprache*) beschrieben habe, beschränke ich mich jetzt auf diese paar Worte.

GRAMMATISCHES.

Die mittelbulgarischen Handschriften sind im allgemeinen was die Lautwiedergabe anbetrifft am stärksten modernisiert. Das gilt auch für den Paterik Mihañ., der systematisch den Wechsel der Nasalvokale durchgeführt hat und für die beiden Jers ѣ gebraucht, abgesehen von solchen Stellen, wo (gewöhnlich am Ende eine Zeile) aus graphischen Gründen ѣ steht. Einige altertümliche Formen kommen jedoch in der Predigt M vor: *смаиѣиши* 241, 16 und *сѣмоуѣиши*, wie wir 242, 22 anstatt *сѣмѣиши* lesen müssen; das Wort übersetzt gr. οἰκονομία. Hier blieb das ѣ wohl gerade deshalb bewahrt, weil das Wort mißverstanden und durch ein anderes ersetzt worden ist.

Von den Flexionsformen hebe ich zunächst die 3. Ps. Sg. Aor. *прострѣтъ* (= abg. *прострѣтъ*) hervor, im nicht im Supr. vorkommenden Teile. S hat den jüngeren Typus: *нѣ ѿ кѣръ* 241, 30; M verwendet hier das Imperfekt *нѣкъше*.²⁷

Das Ptz. Prät. I der Verba auf *-iti*, welches in S auf *-ivъ* ausgeht, hat in M den älteren Typus:

вѣновѣ 238, 17 (S *поновѣи*), *вѣлѣи* 238, 23 (? s. die Note zum Texte), *вѣрацѣ* 238, 24, *рождѣшаго* 239, 15 (S *родѣишаго*), *приключѣшаго ти сѣ* 240, 29, *помышѣиши* 241, 30.

Der Aoristtypus *несоуѣ*, *рекоуѣ* ist mir in M nicht begegnet; 239, 18 steht *рѣуѣ*.

тъче 'ἐνυθεν' M, 240, 3 ist eine altertümlichere Aoristform als *тъкѣи* S; vgl. *потѣкѣ сѣ* Cloz. 776, 779, Savv. 32b.

кѣдѣ 'οἶδα' 240, 30, *покѣдѣ* 'ἀναγγελλω' 239, 23, aber *нѣ кѣмѣ* 240, 21; 242, 17. Auch im Paterikon Methods kommen die beiden Formen vor; *věť* wird hier auch ohne *ne* gebraucht. Bekanntlich kannte der älteste Ev.-Text nur *věť*.

Perfektformen sind ziemlich zahlreich, und merkwürdigerweise geht M darin mit den Nrn. 6, 41, 42, 43 des Supr. zusammen, daß die 3. Person ohne Kopula gebraucht wird:

оубѣжѣ 238, 11 (S *оубѣжа*), *прошѣ* 238, 14 (S *оубѣжа*), *вѣшѣ* 239, 6 (S *кѣскочи*), *сѣгаѣ* 239, 25 (S *вѣдетѣ сѣлѣгаѣ*), *вѣзѣгаѣголаѣ* 241, 27 (S *глагола*). Einmal mit der Kopula: *сѣтворѣ естъ* 240, 25 (S *сѣтвори*), außerdem dreimal die 2. Pers. Sg.: *сѣзѣ еси* 237, 28 (S *сѣзѣиши сѣ*), *еси нѣзѣкѣ* 239, 12/3 (S *нарече*), *принѣсѣ еси* auf Bl. 165^r an einer Stelle, die in S nicht vorkommt.

Die Nrn. 6, 41—43 des Supr. stimmen nicht nur durch die 3. Ps. Sg. Pf. ohne Kopula mit der Predigt M überein, sondern auch durch einige altertüm-

²⁷ *прѣи* 242, 21 ist verfehlt für den Infinitiv *прѣи*.

liche Züge, welche dem größern Teile des Supr. fremd sind; s. meine Schrift: *Zur Komposition des aksl. Codex Suprasliensis* (Amsterdam 1925) und *Archiv f. sl. Phil.* XL, 269. Eine detaillierte Untersuchung der Nrn 41—43 und eine Vergleichung derselben mit Nr. 6 und M scheint mir sehr erwünscht.

Die Umschreibung des Imperativs durch *modzi*, welche S 239, 3 vorliegt:

НЕ МОЗН НЕ ВЪКРОВАТИ, ist M fremd; hier steht an der entsprechenden Stelle: К ТОМОУ НЕ НЕ КЪРОУИ (μηκέτι ἀποστήσης); den Gegensatz НЕ ТРЪПАМЪ М: НЕ МОГЪ ТРЪПЪКТИ S, 240, 14 (οὐ φέρω) dürfen wir kaum direkt vergleichen.

Ein deutlicher Unterschied zwischen M und S tritt bei der Wiedergabe der griechischen passiven Partizipien hervor: M zieht den Typus *raždaemъ*, -myi, S den Typus *rodę(i) sę* vor:

РАЖАЕМЫ М: РОДАН СА S, 238, 1 und 243, 15; НОСИМЫ М: РОДАН СА S, 240, 19 (ὁ κυοφορούμενος); ТАИМААГО М: ТАИШТААГО СА S, 241, 15, РОЖЕ-НААГО М: РОДИКЪША СА S, 241, 18, usw. Sogar für ὁ ... μέλλων τίκτεσθαι hat M РАЖАЕМЫН, S dagegen ХОТАН СА... РОДИТИ 237, 12/3 bezw. die Umschreibung ИЖЕ... ХОШТЕТЬ СА... РОДИТИ СА (sic) 239, 10/1.

Merkwürdigerweise steht 241, 28/9 in den beiden Handschriften die Form РАЖАЕМОМОУ (РАЖДАЕМОУМОУ) СА (СА).

M hat eine gewisse Vorliebe für das mit *imatъ* umschriebene Futurum:

НЕ ИМАШИ ЗНАТИ, 237, 15 (S НЕ ЗНАШИ, gr. οὐ γνώση), КЪРЖ ИМАМЪ АТИ, 238, 5 (S КЪРЖ ИМЪ), usw.

Wir haben es aber hier mit keinem wesentlichen Unterschiede zu tun, denn auch das umgekehrte Verhältnis kommt an einigen Stellen vor:

ПОДОИШИ М: ДОИТИ ИМАШИ S, 237, 19; ПОНЕСИШИ М: НОСИТИ ИМАШИ S, 237, 21/2; ВЪЦРНИТЬ СА М: ЦЪСАРЬСТВОВАТИ ИМАТЬ S, 238, 25; НЕ ВЕРАЩЕ-ШИ М: НЕ ИМАШИ... ОБРЪКТИ S, 241, 9. Dem gr. συστερήσομαι entspricht in M ЛИШИТИ СА ИМАМЪ, in S МЫНЪ БЖДЕТЬ СТРАДАТИ, 237, 1. Umgekehrt hat M die Konstruktion mit *byti* с. dat. 241, 28/9: ЗАНЕ НЕ ВЪ НИКМОУ-ЖЕ ВЦОУ БЫТИ РАЖАЕМОМОУ СА. Das Griechische hat hier eine Umschreibung durch μέλλειν, welches S durch *rotęti* übersetzt.

Der Nominativ КАМЕНЬ in M, 243, 6/7 stimmt zu dem Usus der ältesten glagolitischen Texte, während S an dieser Stelle den im Supr. auch sonst häufigen Nominativ КАМЪ hat.

An einigen Stellen hat M einen genitivus pro accusativo in solchen Fällen, wo der klassische Gebrauch einen Akkusativ erfordern würde:

И НА ХЕРОУКИМЪХЪ ЕГО СЪЗРИШИ 237, 22/3 (S И НА ХЕРОКИМЪ И ОУЗЪРИШИ); ВЪКЪХЪ ПРЪСТАВЛЪЕТЪ ВЪКА 238, 11 (S ВЪСА); ПОСТАВИ СТОЛЪВШИХЪ ТОУ 241, 22/3 (S ПРИВЕДИ... КТО ЛИ ТОУ СТОА).

Ich glaube, daß wir es hier, und ebenso in einem Falle wie *uběžati* c. acc. 238, 11 (in S steht der Genitiv), mit jüngern Entstellungen des ursprünglichen Textes zu tun haben. Auch im Paterik Methods, der bekanntlich in dem ersten Teil derselben Handschrift vorliegt, kommen neben den altertümlicheren Konstruktionen auch jüngere genitivi pro acc. usw. vor, welche kaum dem Übersetzer selber zugeschrieben werden dürfen.

Als einen Vorzug des Übersetzers des M-Textes betrachte ich seine größere Freiheit der griechischen Vorlage gegenüber, was den Satzbau und hauptsächlich die Wortstellung anbetrifft. So übersetzt er

τίς ὁ λόγος οὗτος; durch **что есть слово се** 238, 2/3 (S **что се слово**); —
Ἐξ οὐρανοῦ νυμφίον ἐπαγγέλλη μοι φέρειν: **с нѣсъ ми жениха привести**
вѣкъмакаши сѧ 237, 5/6;

S behielt hier die griechische Wortstellung bei, gab also der Enklitika *mi* nicht die zweite Stelle im Satze;

— Τὸν Ἰωσήφ ἐνύξεν ἡ δεῖξις τῆς κοιλίας: **тъче ѿснѣѧ ꙗвѣнѣ чрѣва сѧ**
240, 3 (S **ѿснѣѧ тъкнѧ видѣннѣ жтробы**); — τὸν τούτου πατέρα ὑπόδει-
ξόν μοι: **покажи ми вѣѧ е҃го** M 241, 3 (S **се҃моу отца покажи ми**); — καὶ
πρὸς τὸν ἄγγελον ἀοράτως δικάσσομαι: **и поскарѧ сѧ съ а҃нѣломъ невиди-**
мо M 242, 8/9 (S **ти съ а҃г҃ѣломъ невидимо съ҃пѣрѧ сѧ**).

Wieviel dem Übersetzer von S daran lag, die griechische Wortfolge beizubehalten, das zeigt uns die Stelle 242, 14/5, wo S nicht die Wortfolge, sondern die Konstruktion änderte, während M die Konstruktion unverändert ließ, die Wörter jedoch anders gruppierte:

(πληροφορήσεις τὸν Ἰωσήφ), τίνος υἱὸς ὁ ἐμῆς κοιλίας κοιτῶνα σκιρτοβα-
τῶν: **М чин сѣѧ сен есть играѧи въ ложеснахъ монхъ, S чин съ҃инъ се · иже**
въ моѣѧ жтробы постѣли играѧ).

In einigen Fällen hängen die Wortstellungsunterschiede mit der fortschreitenden Sprachentwicklung zusammen; ein deutlicher Fall liegt 237, 16 vor:

καὶ ὁρφανὸς ὁ παῖς οὐχ εὐρεθήσεται: **М ꙗ҃црокъ сирѣ не в҃ждеть, S и си-**
ротоѧ дѣтишть не в҃ждеть;

hier wäre im klassischen Aksl. der prädikative Instrumental kaum möglich gewesen, deshalb mußte das Prädikativum hinter das Subjekt treten; der Übersetzer von S jedoch, dem bereits der prädikative Instrumental zur Verfügung stand, konnte die griechische Wortfolge beibehalten. Im allgemeinen jedoch dürfen wir sagen, daß der ältere Übersetzer mehr als der jüngere bestrebt war, durch die Wahl einer seinem slavischen Sprachgefühl entsprechenden Wortfolge dem syntaktischen Usus seiner Muttersprache gerecht zu werden. Ich beschränkte mich auf einige Beispiele, weil es mir zunächst nur darum zu tun war, den Platz zu bestimmen, den der in M vorliegende Sprachtypus in der

Geschichte des Aksl. einnimmt. Eine erschöpfende Untersuchung der Wortfolge würde dem vorliegenden Aufsatz einen zweiten hinzufügen, der uns in das Gebiet der Stilistik hineinführen würde. Dieses Gebiet wurde in der kirchenslavischen Philologie zu viel vernachlässigt, und ich selber hoffe in der Zukunft auch stilistischen Fragen eine größere Aufmerksamkeit zu widmen und dabei auch die Homilie über die Annunziation zu berücksichtigen. Augenblicklich aber möchte ich die Grenzen meines Themas nicht überschreiten.

Zum Schlusse bemerke ich, daß die Worte aus Psalm II, welche am Ende der Homilie angeführt werden (243, 16—18, 21), in M genau mit der ältesten, im Ps. sin. überlieferten Redaktion übereinstimmen, während S abweicht. Auch die Zitate aus Lukas I, im ersten Teile der Predigt, beruhen auf der ältesten Ev.-Übersetzung, wenn auch unter der Hand der Kopisten solche Varianten wie цѣтъсѣ für цѣтъвию, великъ für велии in den Text hereingekommen sind; auffällig ist das an die Stelle von *ego* getretene *svoego* in dem Satze: дасть н-моу ѣъ прѣстолю дѣда вѣда своего (Luk. 1, 32) 237, 24/5; 238, 7/8; S hat hier нго.

UN FRAGMENT GREC DE LA VIE DE ST. ROMILE.

Vers la moitié du dernier siècle, le savant serbe DJ. DANICIC a publié, dans le *Гласник друштва србске словесности*, fasc. IX. 1857, pp. 245—255¹, la description du manuscrit serbe du XVIIe siècle dit « de Cyprien » (« рукопись Кипріяновъ »), de la Bibliothèque Nationale de Belgrade. Or dans ce manuscrit il avait trouvé un texte relatif à St. Romile, et en avait donné quelques passages (*ibid.*, pp. 252—254). Plus tard, P. A. SYRKU a publié², d'après un ms. de XVIe s. de la Bibliothèque Impériale (collection de Hilferding) la vie complète de ce saint:

мѣца гѣноуѣрѣа сѣ† житїе ѣ жизнь ѣ ѡчѣстї чюдєсь ново ѣвлѣннаго
и прѣдѣнаго ѡца нашего ромѣла поустынножитѣла . сѣписано григорїемъ
ѡученикомъ ѣго . ошканикомъ ѣ добродѣтелемъ . въ пѣкрїлїи ѣтые горы
ѡдоѣна . въ мѣстѣ нарицаемѣмъ мелана³

Le texte publié par P. A. SYRKU est d'une rédaction serbe, du XIVe—XVe siècle, avec certaines caractéristiques bulgares de la même période (*ibid.*, p. III). Suivant l'opinion de l'éditeur, le moine Grégoire, l'auteur de la vie de St. Romile, devait être distingué de Grégoire Tzambلاكos (*ibid.*, p. XVII sqq.); il était venu de Constantinople (*ibid.*, p. XXI; voir aussi la Vie, *ibid.*, pp. 14—15) et l'on pourrait penser qu'il était plutôt grec que slave (*ibid.*, p. XXI, note 3). Du reste, on sait bien que beaucoup de moines grecs se trouvaient en ce temps-là dans les monastères hésychastes bulgares (*ibid.*, p. XXI, note 3; cf. SYRKU, *Къ исторїи . . .*, I. 1, p. 155). P. A. SYRKU croyait, entre autres choses, que l'auteur de la Vie de St. Romile — composée au Mont Athos pendant la première moitié du XIVe s. — devait connaître aussi le grec (*ibid.*, p. XXII). Malgré tout cela, le savant russe n'avait pas soufflé mot sur la possibilité de retrouver, un jour, un texte grec avec la Vie de ce saint⁴.

¹ Cfr. *Ibid.*, XI. 1859. p. 37 (J. Šafařík); cfr. aussi Archiv za povjestnicu jugosl., IV. 1857. p. VII.

² P. A. Syrkú, Монаха Григорїа Житїе преподобнаго Ромѣла. По рукописи XVI в. Имп. Публ. библиотеки собранїа Гильфердинга. Съ приложенїемъ службы препод. Ромѣлу по рукописи XVII в. Бѣлградской Народной библиотеки, St. Pétersbourg 1900 (Памятники древн. письменности и искусства, nr. 136).

³ A voir sur ce saint: P. A. Syrkú, Къ исторїи исправленїа книгъ въ Болгарїи въ XIV вѣкѣ, t. I. fasc. 1. (St. Pétersbourg 1898), p. 148 sqq. — K. Radčenko, Религіозное и литературное движенїе въ Болгарїи въ эпоху передъ турецкимъ завоеванїемъ (Kiev 1898), pp. 30 sqq., 237 sqq.. — E. Golubinskij, Краткій очеркъ исторїи православныхъ церквей . . . (Moscou 1871), pp. 668—669; cfr. p. 508. — I. Martinov, Annus ecclesiasticus graeco-slavicus (dans: Acta SS., octobris XI. 25—26), pp. 37—38. — Archevêque Sergij, Полный мѣсяцословъ Востока, II (Vladimir 1901), p. 46, le 17 de février. — Filaret, Житїа святыхъ чтимыхъ православною церковїю, Janvier (St. Pétersbourg 1900), pp. 191—192, le 16. janvier; cfr. *ibid.*, février, pp. 376—382. — dernièrement, V. S. Kiselkov, Св. Ромѣль Видински (= Духовна култура, fasc. 40, 1929, pp. 157—175; fasc. 41, 1929, pp. 250—260).

⁴ On trouve une assertion intéressante chez K. Jireček, Историја Срба, I (ed. I. Radonić; Belgra-

Dans le *Catalogus codd. hagiographicorum graecorum Biblioth. Vaticanae, edid. Hagiographi Bollandiani et P. Franchi De' Cavalieri* (Bruxellis 1899), on trouve (p. 242) une notice sur le manuscrit *Urb. gr. 134*: « chartaceus, foliorum 258, . . . diversis manibus saec. XV exaratus. Unicum continet fragmentum hagiographicum (fol. 258vo): Inc. Οὐδὲν οὕτως ἡδὺ καὶ τοὺς τῶν καλῶν ἐραστάς — τοῦτον ἠνεγκεν μὲν ἡ πρὸς τῷ Ἰστροφ κειμένη πόλις Βιδίνη. Des. οὔτε τὰς ἐλπίδας τῶν παρασχόντων». Donc, on n'a pas pu identifier le fragment grec indiqué. Une description plus ou moins complète du manuscrit il y a chez *Cos. Stornajolo, Codd. Urbinae graeci Bibliothecae Vaticanae* (Romae 1895), pp. 248—255; l'auteur s'est limité à dire que notre fragment n'est autre chose qu'un *Anonymi exordium orationis in sanctum aliquem* (p. 255).

Une comparaison entre la Vie slave de St. Romile et le fragment grec inédit du *Urb. gr. 134, f. 258vo* montre qu'il s'agit ici seulement d'un texte mutilé de la Vie grecque du même saint.

Cod. Urbin. gr. 134,
f. 258vo.

[I.] Οὐδὲν οὕτως ἡδὺ καὶ τοὺς τῶν καλῶν ἐραστάς οὐχ ἥκιστ' εὐφραῖνον⁵ ἢ λέγειν τι κρεῖττον καὶ σωτηρίας ἐχόμενον· πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις καὶ ζῆλον οὐκ ἀγενῆ τινα πέφυκε ταῖς τῶν ἀκούοντων ἐντιθέσθαι ψυχαῖς. τί γένοιτο κρεῖττον τῷ φιλοθέῳ τοῦ τῶν ἐπ'εὐσεβείᾳ διαπρεψάντων τοὺς βίους καὶ τὰ παλαίσματα γραφῇ παραδοῦναι, ἵν' ὦν τὰς εἰκόνας ἐν πίνακι καθορᾷ καὶ τὸν βίον ἐν χεροῖν ἔχων ἥδη, πρὸς τὸν αὐτὸν ἐκείνοις ἀποδύσῃται καιροῦ καλοῦντος ἀγῶνα, κἀντεῦθεν καὶ τῶν βραβείων ἐπιτυχὴς γένηται; τοῖς δ'εἰρημένους εἰ καὶ μὴ τῷ χρόνῳ, τοῖς γε τρόποις ὁ νῦν ἡμῖν εἰς εὐφημίαν προκείμενος συναριθμῶς καὶ διὰ τοῦτο⁶ καὶ τῶν ἴσων ἐπαίνων δίκαιος τυγχάνειν πρὸς ἡμῶν. λεγέσθω τοιγαροῦν τὰ ἐκείνου καὶ φιλοθέοις ἀκοαῖς ἡδεῖά τις τράπεζα προτιθέσθω.

Syrku, Житие препод. Ромила . . .,
p. 1 sqq.

I. Ничтоже сѣце сла́дчанше ниже дѡбрѣ рачѣтелѣ тѣшанїа дѣнно . ѿкоже ѿже рѣповнѣ ѿ бѣголюбьзнѣ жїтїе прѣшѣшїи сѣхъ стрѣнїа ѿ вѡрви пнсѣнїс прѣдаати . ѿ коже кѣ речности ѿ кѣ подражанїю ѿже по сї, повѣсти ради кѣзвѣднїсе . ѿкови же сѣзани вѣхѣ . ѿ пачеже ѿже по вѣрѣс сѣзанное сѣблїости неврѣдимо . ѿ ѣрако-дѣекное ѡко ѿмѣше . кѣ кѣсемс ѣже похвалное и чѣтное скоїстѣнѣ ѿмѣти хѡтеше . ѿ кѣ желанїи стежанїа вѣти

de 1922), p. 282, note 1: «Живот Ромила (Romulus), преведен с грчког на црквенослов., изд. Даничић у Гласнику. IX (1857), 252 и д.» Malheureusement, c'est tout ce qu'il dit, sans donner aucune preuve.

⁵ Cod.: οὐχῆκιστ' εὐφραῖνον. — ⁶ Cod.: διατοῦτο.

Syrku, ibid., p. 3.

[II.] Τοῦτον ἤνεγκε μὲν ἡ πρὸς τῷ Ἰστορῷ κειμένη πόλις Βυδίνη⁷, ἣν τρυφῆς χωρίον οὐκ ἄν τις ἀμάροτοι καλέσας. ἀλλὰ τί μοι τὰ πόρῳ λέγειν; μακρὰν γὰρ ἐκείνου ταῦτα καὶ τῆς ἐκείνου ζωῆς, ὅς τῶν γηϊνῶν πάντων ὑπεριδὼν τῶν ἐν οὐρανοῖς ἔσπευσε τὸ πολίτευμα κεκτημένος γενέσθαι καὶ μίαν ὡς ἀληθῶς νομίσας εἶναι πατρίδα τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ, ταύτης ἡξίωτο νῦν⁸, κρεῖττον ἢ κατ' ἀνθρώπους βιώσας ἐπὶ τῆς γῆς⁹, καὶ γὰρ ὥσπερ τινὰ κληρὸν ἐκείνος τὴν εὐσέβειαν ἐκ πατέρων εἰληφώς¹⁰, οὔτε τὴν ἐπωνυμίαν¹¹ ἥσχυεν, οὔτε τὰς ἐλπίδας τῶν παρασχόντων.

II. Ызнесе о҃гѣн сѣго доблѣаго славнѣиши г҃ѣ бѣишь, ѣже кѣ історѣ лежѣиши, ѣгѣ же н пѣиши стрѣнс¹² не погрѣшнѣ кѣто нарѣиши. родѣтели же ѣгѣ бл҃гочѣстѣи дѣвои ѣ боѣшесе бѣ...

Nous avons donc le commencement de la Vie grecque, abrégée, de St. Romile. Il faut cependant ajouter tout de suite que la coïncidence n'est pas littérale et complète, le texte grec étant plus bref que le texte slave. On voit bien que le texte grec est beaucoup plus rhétorique que le texte slave. Le texte slave est beaucoup plus riche en détails historiques. Quant à la dépendance entre les deux textes, on ne peut pas affirmer grand'chose, sans avoir un texte

⁷ Sic! Sur les formes grecques du nom de cette ville, cfr. V. N. Zlatarski, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове, I, 2 (Sofia 1927), p. 654 sqq. — St. Romanski, Имената на два крайдунавски града. 1. Видинъ (dans: Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ за седемдесетгодишнината отъ рождението му (1863–1933) [Sofia 1933], pp. 654–656).

⁸ Peut-être les mots: ταύτης (scil. τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ) ἡξίωτο νῦν, peuvent fournir un élément pour la datation de la Vie.

⁹ Cfr. O. Bodjanskij, Житіе и жизнь преподобнаго отца нашего Θεοδοσία, ... списано свѣтѣишимъ патріархомъ Константина града кѣрѣ Каллистомъ (dans: Чтенія въ Имп. Общ. исторіи и древн. росс. при Москов. Унив., I. 1860), fol. Av. — V. N. Zlatarski, Житието на св. Теодосія (= Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, т. XX. 1904. 5, pp. 1–41), pp. 10–11, in nota. — Cfr. aussi I. Pomjalovskij, Житіе иже во святыхъ отца нашего Григорія Синаита (St. Pétersbourg 1894) (dans: Записки истор.-филол. фак. Имп. С.-Петербурга. Унив., XXXV), p. 3, 14 sqq.; du reste, c'est un lieu commun chez les hagiographes.

¹⁰ Les mots: κληρὸν... ἐκ πατέρων εἰληφώς doivent être entendus, sans doute: «de ses parents». Cfr. la Vie slave chez Syrku, ibid., p. 3 sqq. sur la piété des parents de Romile.

¹¹ ἡ ἐπωνυμία, *cognomen*, aussi que *nomen*; dans ce cas évidemment, le nom en général, le nom chrétien, c'est-à-dire le baptême.

¹² Dans le texte grec on lit: τρυφῆς χωρίον, tandis que le texte slave a: пѣиши стрѣнс...; le dernier correspond mieux à τροφῆς χωρίον. Peut-être pourrait-on voir ici une preuve de la dépendance du texte slave d'un original grec, dans lequel le traducteur slave aurait lu τροφῆς χωρίον au lieu de τρυφῆς χωρίον (locus luxuriae) [cf. πεδίον τρυφῆς, chez M. Attaliota, Historia, ed. B. p. 133, 8]. Dans ce cas il faudrait admettre que le texte slave n'est rien d'autre qu'une traduction d'un original grec. Je n'ose pas affirmer cela d'une manière décisive, vue l'insuffisance des preuves.

grec complet. Tout de même, on peut penser que le texte grec ne serait rien autre chose qu'une adaptation un peu rhétorique d'un original slave. Peut-être un jour pourra-t-on retrouver le texte grec complet. Le fait que le texte grec dans le *Urb. gr. 134* n'est qu'un fragment, ne peut pas nous empêcher de supposer l'existence d'une version grecque complète. Il est évident que le scribe des dernières feuilles du *Urb. gr. 134*, en cherchant de compléter la dernière page du fol. 258 de son manuscrit, avait pris seulement une petite partie d'une *Vie de St. Romile*, sans doute complète, qu'il devait avoir sous les yeux.

En général, sans donner rien de nouveau au point de vue historique pour la vie de St. Romile, le fragment grec a une certaine importance, parce qu'il concerne les rapports religieux et littéraires entre les Slaves méridionaux — Bulgares et Serbes — et la littérature hagiographique byzantine du XIVe et du XVe siècles.

Rome, 1935.

А. POGODIN (Beograd):

ПОВЕСТЬ О ХОЖДЕНИИ АПОСТОЛА АНДРЕЯ В РУСИ.

В начальной русской летописи находится рассказ о том, как апостол Андрей посетил Корсунь, а оттуда через устья Днепра проехал на то место, где позже был построен Киев. Переночевав здесь, он водрузил на Киевских горах крест, благословил местность и предрек будущую славу Киева. Из этой местности апостол Андрей проехал на север, в Новгородскую землю, где видел русские бани. Этот способ «мовенія» так его поразил, что он назвал его не «мовеніем», а «мученіем», о чем и рассказал в Риме, куда проехал после посещения Новгородской земли, путем через «Варяги».

Такова сущность рассказа, проникшего в Начальную русскую летопись. Уже с КАРАМЗИНА решившегося высказать сомнение в достоверности этой легенды, такой лестной для русского национального сознания, едва-ли можно встретить серьезные голоса в пользу достоверности легенды. И потому она долгое время как-то не привлекала к себе интереса исследователей русской старины. Только с В. Г. ВАСИЛЬЕВСКОГО начинается научная разработка этого весьма интересного и сложного исторического сюжета. В течение пятидесяти лет по этому вопросу написано несколько работ, на которых я и хочу остановиться, чтобы выяснить, какие именно положительные результаты достигнуты в области изучения легенды, которая, несомненно, в истории русского исторического самосознания должна была сыграть немалую роль. Какова именно была эта роль, кто и когда мог внести ее в русскую летопись, откуда она пришла в Россию и проч.: таковы те вопросы, которые должны были возникнуть при первом научном подходе к легенде.

В дальнейшем я попытаюсь сначала установить эти положительные, несомненные выводы, полученные исследованием, а потом от этого известного перейду к тому, что еще остается установить в данном вопросе.

В. Г. Васильевский, кажется, в первый раз затронул нашу легенду в статье «Два письма Византийскаго императора Михаила VII Дуки к Всеволоду Ярославичу» (Журн. Мин. Нар. Пр. 1875 дек., Труды т. II. 1909). В этих грамотах имп. Михаил «просил союза и помощи русских князей для охранения пограничных областей греческих, т. е. Корсунской области и Дунайской Болгарии; для того, чтобы парализовать их дружбу с домом Диогена, просил руки Всеволодовой дочери для своего единоутробного и порфирородного брата Константина, указывая на высокую честь такого брачного союза для русского князя». Желая польстить самолюбию русского князя, император подкрепляет свое пред-

ложение напоминанием об одном и том же источнике православия в обоих государствах: «Духовные книги и достоверные истории научают меня, что наши государства оба имеют один некий источник и корень, и что одно и то же спасительное слово было распространено в обоих, одни и те же самовидцы божественного таинства и его вестники провозгласили в них слово Евангелия». Посольство Михаила к Всеволоду относится Васильевским к 1073 или 1074 г., а «одним и тем же самовидцем» может быть только апостол Андрей. Таким образом, в это время в Киеве уже знали, что христианство в России было провозглашено впервые апостолом Андреем Первозванным (Ἀνδρέας πρῶτος κλητός)

Вот все, что отметил Васильевский в этой статье, говоря о легенде. Из его слов вытекало бы только указание на срок, когда эта легенда была уже известна в России, при том надо было бы предположить, что имп. Михаил Дука знал, что русские уже почитают апостола Андрея первым проповедником Евангелия в своей стране. Ведь если бы он хотел сообщить князю Всеволоду нечто новое для него, он не мог бы ограничиться простой ссылкой на факт. Очевидно, он предполагал известность этого факта в Киеве и считал необходимым из этого аргумента сделать соответствующие, выгодные для него выводы.

Очень обстоятельное и важное исследование легенды Васильевский сделал в другой статье, напечатанной в Журн. Мин. Нар. Пр. в 1877 г. (январь и февраль. — Труды II, 213). Эта статья носит название: «Хождение апостола Андрея в странѣ Мирмидонян». Приведя с самого древнего времени известия о хождениях ап. Андрея, автор отмечает упоминание уже у Евхерия Лионского (ум. 449) Скифов, как народа, которому проповедывал ап. Андрей. Постепенно расширяется и уточняется область восточной проповеди Андрея Первозванного, обогащается апокрифическими легендами и подробностями. Складывается длинное апокрифическое «Хождение (апостола Андрея) в страну антропофагов или Мирмидонян». В англосаксонской легенде об Андрее это хождение приурочивается прямо к «народу мирмидонян». Другой апокриф имеет старинный русский перевод, который восполняет пропуски греческого текста. Этот апокриф называется «Хождением в страну варваров». В нем, как и в апокрифе о Мирмидонянах, нет никаких имен, которые можно было бы толковать, как названия скифов и т. под. Коптские отрывки апокрифических «Деяний Варфоломея» содержат упоминание о стране Казаренов или Кадаренов, к которым отправился апостол Андрей из земли Варваров.

Обширное апокрифическое сказание о мучении апостола в Ахании не содержит никаких данных, которые могли бы быть связаны с интересующей нас легендой. Позднейшие сказания об апостоле Андрее выдвигают все более на первый план географические и этнографические данные, по которым область проповеди Андрея все более оказывается Скифией. «Когда позднейшие писатели житий приступают к изложению

хождений апостола Андрея, то они обязаны пользоваться не только письменными источниками, то есть, каталогами и апокрифами, но и устными рассказами жителей. Все побережье Черного моря — полагает Васильевский (стр. 263) — уже было полно легендарными воспоминаниями о пребывании двух братьев-апостолов, Петра и Андрея.

На основании другого предания, может быть — наиболее древнего, по которому два брата, Петр и Андрей, поделили между собою всю вселенную, при чем Петру достался запад, восток Андрею, — главная роль в этих воспоминаниях остается за Андреем, как и в каталогах Понт, Галатия, и Вифиния, приписываемые сначала Петру, усваиваются затем отдельно Андрею. Эти местные предания, иногда не совсем согласные между собою, позднейшие агиографы должны были, однако, примирять со своими письменными источниками, уже снискавшими авторитет несомненности, а также и соглашать их взаимно. Любопытные следы такого примирения противоречий мы находим в житии апостола Андрея, написанном монахом Епифанием . . .» Таким образом, Васильевский предполагает, что к IX веку, когда писал этот монах, население Прикавказских областей еще хранило какие-то следы воспоминаний об учительской деятельности апостола Андрея в этих местах. Вот это очень сомнительно. Позднейшие изыскания, о которых я буду иметь случай говорить, позволяют предположить совершенно обратный процесс: имеющиеся у грузин и других кавказских народов «предания» об апостоле Андрее не вошли в литературную обработку легенды об Андрее, а напротив сами вышли из нее, т. е. в «народе» никогда не было никаких преданий об апостольской деятельности Андрея Первозванного на Кавказе, так как, вероятно, не было и самой этой деятельности, а книжным путем возникла «легенда», которая потом и вошла в обиход «народных преданий».

Придавая такое значение сочинению Епифания (Иерусалимского, как он назван у Миня), Васильевский излагает это сочинение и высказывает огорчение по поводу того, что Епифаний и его переделыватель Симеон Метафраст сообщают «мало данных, которые могли бы содействовать рассеянию мрака, предшествующего началу русской истории и появлению русского народа почти в тех самых странах, о которых он говорил». Если принять за несомненное, что Епифаний, вообще, не шел дальше «ученых» комбинаций, типичных для византийского писателя этой эпохи, то, конечно, мы не станем искать у него каких-нибудь данных о начале русской истории. *Епифаний «молчит»* не только о русах, но и о хазарах.

Труд его получил широкое распространение в православной письменности: он лег в основание наших минейных житий («славяно-русские переводные редакции Епифаниева жития, входившие в состав наших Миней, до сих пор остаются неизданными» Васильевский, 271), а также *грузинского жития Апостола Андрея*, которое Васильевский считает

«очень древним». Осторожнее высказывается составитель «Житій святых Россійской церкви» (месяц ноябрь 1856), который составляя житие ап. Андрея по русской и грузинской редакции Епифания, оговаривается, что «достоверно неизвестно время», когда было составлено это грузинское житие. Русскую рукопись перевода Епифания печатает Васильевский с дополнениями (в издании Трудов Васильевского) Бенешевича. «Изслѣдованіе Епифаніевскаго житія ап. Андрея в русской и грузинской редакціи» обнаруживает, что ап. Андрею приписывалось посещение целого ряда Кавказских стран, а также Керчи, Корсуня, Севастополя и Феодосии. Херсонес назван в них еще городом Готфов, но так как готы долго оставались на Таврическом полуострове, то едва-ли это указание помогает установить хронологию жития и переводов его.

В конце IX или начале X века, как отмечает далее Васильевский, составитель панигириков святым Никита Пафлагонский, обращаясь к ап. Андрею, говорит: «Получив в удел север, ты обходил Иверов и Сарматов, Тавров и Скифов, всякую страну и город, которые лежат на севере Евксинского понта и которые расположены на его юге.» Далее панигирист ужасается, что «против Андрея воздвиглась рука скифская» и затем прибавляет, что апостол обнял благовестием все страны севера и всю прибрежную область Понта в силе слова, мудрости и разума и т. д. На основании этих чисто книжных комбинаций, за которыми, как я полагаю, не скрывается никакого реального содержания в смысле указания на определенную область, известную авторам житий и панигириков, Васильевский делал известные исторические заключения, которые, по моему, далеко выходили за пределы того, что дает материал. Именно, он говорит (стр. 285): «Те из греческих писателей, которые, подобно Никите Пафлагонскому и Никифору Каллисту, помещали антропофагов, посещенных апостолами Андреем и Матфием (Матвеем), в северной Скифии, разумели, конечно, ту Скифию, которая была наиболее известна в те времена, и если бы мы могли потребовать от них прямого объяснения, то, вероятно, они назвали бы Россию.» Допустим, что так бы и было, но какой вывод отсюда можно было бы сделать? Только тот, что они отождествляли бы легендарных антропофагов, посещенных согласно апокрифу апостолами, с одним из народов своего времени. В смысле обогащения наших знаний реальным содержанием мы не подвинулись бы ни на шаг. Поэтому совершенно не важно для нас, что в известное время название мирмидонян, посещенных Андреем, прилагалось к России. Это значило бы только, что получалась путем таких ученых комбинаций известная литературная традиция, и что апокрифические указания на неведомую страну можно было применить в X и XI веках к России. Таким образом, мы все время вращаемся в области не реальных фактов, но известных литературных построений.

Можно сказать, что в эту эпоху, на основании апокрифических хождений ап. Андрея, можно было верить, что апостол, действительно,

посетил Россию, но говорить на основании их, что существовала церковная традиция такого содержания, нельзя. На основании же письма императора Дуки к Всеволоду можно только утверждать, что в Киеве во второй половине XI века знали об этом посещении апостолом Андреем России, почему император Михаил Дука и мог польстить князю Всеволоду напоминанием об общем источнике христианства в обеих странах. Ничего больше из того материала, который приводится В. Г. Васильевским, нельзя извлечь, но ему наука обязана, во всяком случае, привлечением такого материала, который необходим для пояснения места легенды в старо-русской письменности. Кроме того, Васильевский указал на то, что в Византии был крест, сделанный, по преданию ап. Андреем, и им водруженный. Следовательно, с именем этого апостола связывались представления о крестах, им водружаемых. Рим в русском «хождении» представляет, по мнению Васильевского, некоторое искажение (может быть, вместо Мирмидонской земли?), а предание о Новгородских банях остается для Васильевского загадочным. Время появления легенды в летописи, как видно из контекста, Васильевский относил к XI—XII вв., хотя прямо не говорил об этом.

Указание на то, что апостолу Андрею приписывалось всюду, где он учил, водружение крестов, было сделано в русской литературе еще до статьи Васильевского, но осталось, повидимому, незамеченным русскими исследователями. Именно, в том издании житий святых, которое я отменял выше, отмечено это обстоятельство (стр. 437 назв. изд.).

Через несколько лет после В. Г. Васильевского к тому же вопросу подошел ГОЛУБИНСКИЙ в «Истории русской церкви» (1880, второе издание, которым я пользовался, в 1901). Отношение этого исследователя к такому важному памятнику старого русского самосознания совершенно не соответствует его значению: Голубинский третирует его свысока, как свидетельство тщеславия и суетности древних русских людей, воспользовавшихся существовавшими литературными произведениями «Хождениями» для того, чтобы с помощью их удовлетворить свое национальное чувство. Важно в этом отношении Голубинского к легенде, отрицание всяких исторических оснований ее, «церковного предания», на которое указывает еще Васильевский. Еще при Ярославе русские — говорит Голубинский — называли себя «малым стадом». Долго-ли это продолжалось? «Вероятно, так продолжали они смотреть на себя и еще лет около 50-ти. Но при таком заносчивом взгляде еще не могли быть сочиняемы ими притязательные повести, по которым апостолы ходили бы в их землю для поставления крестов на их горах.» О том, что могли быть мотивы более серьезные, нежели заносчивость, и что легенда могла быть вовсе не сочинена, а принята на веру от других, об этом Голубинский как-то умалчивал. И вообще только несколькими насмешками и соображениями, зачем понадобилась вставка о новгородских банях и т. под., ограничивался Голубинский в первом издании «Истории». Во

второе издание он вставил «Дополнительное предположение», в котором повесть о хождении ап. Андрея по Руси рассматривает уже с несколько иной точки зрения: в первой части ее он видит теперь географическое введение о путях из Греции в Киев и через Киев. Однако, и это предположение ничем не доказано.

После Голубинского на несколько лет легенда об ап. Андрее не привлекает ничьего внимания, но в связи с празднованием тысячелетия крещения Руси интерес к ней возобновился, и в 1888 г. в «Трудах Киевской Духовной Академии» (№ 6) известный историк русской церкви И. И. МАЛЫШЕВСКИЙ напечатал статью: «Сказание о посещении русской страны св. Апостолом Андреем». В первой части этого исследования дано обозрение греческих апокрифов о хождении ап. Андрея. Здесь важно замечание о той тенденции, которая лежала в основании византийских переделок сказания. «Несомненно, что оно развилось и определялось под влиянием стремления Византии уравнивать свою патриаршую кафедру с другими *апостольскими* кафедрами, особенно с *Римскою* . . . Развитием предания о происхождении своей церкви от ап. Андрея царственная и патриаршая Византия превзошла все другие города, возводившие начало церквей от сего апостола. Тогда как одни из этих городов с преданием о проповеди у них ап. Андрея не сохранили имен епископов, им поставленных, другие сохранили только имена первых епископов из учеников апостола, но не могли исчислить в непрерывном ряду имен преемников их, Византия закрепила предание об ап. Андрее и его ученике Стахии установлением непрерывного ряда известных по именам преемников их в течение трех веков . . .» В письме имп. Михаила Дуки с напоминанием Всеволоду об единстве источника христианства в Византии и Киеве Малышевский видел готовность Византии поделиться преданием, что она и Русь имели одного и того же апостола. Я думаю, что эта точка зрения на появление «Хождения» в русской летописи ошибочна, и что вследствие этого мы не поняли бы истинных побуждений людей, введших это «предание» в русскую летопись. Кроме того, принятие взгляда Малышевского устанавливало бы ошибочно момент появления легенды об ап. Андрее в нашей письменности: «При такой готовности со стороны первой (т. е. Византии), для последней, т. е. Руси, могли представиться и другие случаи к ознакомлению с тем, что говорит и на что ссылается письмо».

После этого Малышевский приступает к анализу русского летописного предания. «Сказание о посещении Руси апостолом, и при том изложенное так обстоятельно — не могло иметь прямого и *определенного* источника . . . Сказание должно быть признано плодом собственного домысла или творчества русской христианской мысли личного или коллективного.» Разумеется, это может относиться только к той редакции, какую мы имеем в летописи, а не к первооснове легенды, которая была дана в источнике греческого происхождения. «Несомненно, что состав-

витель сказания о путешествии апостола в самую Русь был знаком с сказанием Епифания и вообще с херсонскими сказаниями.» Кроме этого Епифаниевского «хождения» создатели русской легенды использовали, по справедливому предположению Малышевского, и другие сказания, — «греческие», как полагает наш автор. «Само собой понятно, что сказания эти не говорили и не могли говорить — продолжает Малышевский — ни о Киевских горах, ни о словенской, т. е. Новгородской земле, что вообще они были смутны, общи и неопределенны. Но и при этих качествах, они представляли нечто данное, могущее послужить опорой для собственного домысла в желанном направлении, и затем для построения сказания о посещении Руси апостолом.» Все это несомненно, и дальше этого не идут общие исследования об источниках русской легенды.

Более реальное ее объяснение ведет к новым гипотезам. Прежде всего откуда появление Рима в русской версии «хождения». «Как мог сложиться (вымысел о Риме)? Думаем — не иначе, как под влиянием Варяжских сказаний. Наше сказание ведет апостола в Рим по пути из Варяг в Греки и из Греции к Варягам, лежавшем через русскую землю. Этот окольный и странный путь мог, как справедливо замечают, и не казаться таким в век составителя повести.» Из Варяжских сказаний — полагает Малышевский — заимствована только весьма удобная подкладка для построения повести, именно — в мысли о путешествии апостола в Рим Варяжским путем, лежавшем чрез русскую землю. Основанием для такого предположения служат следующие данные: 1) варяжское влияние в других сказаниях начальной летописи, 2) представление о варягах, как старейших по времени христианах на Руси, 3) наличие саг об апостоле Андрее на варяжском северо-западе (англо-саксонская, исландская саги, патронаж св. Андрея над Шотландией). Все эти основания для того, чтобы апостол Андрей, в отличие от всех его житий, был отправлен легендой именно в Рим через варяжские земли, представляются, по моему мнению, весьма слабыми. Скорее, исходя из них, можно было бы доказать, что ап. Андрей должен был отправиться куда-нибудь на север: ведь варяги ничем не были связаны с Римом до X века.

Затем Малышевский отмечает влияние русско-христианских мотивов: русские знали, что просветителями славян были сам ап. Павел и его ученик Андроник. «Позднейший русский повествователь пожелал и нашел возможным усвоить Руси нечто большее.» Наконец, в сказании «примечается участие и местного Киевского мотива». Что касается времени составления сказания, то оно, по справедливому предположению Малышевского, могло возникнуть независимо от летописи и быть внесено в нее позже. Оно возникло, вероятно, при Всеволоде Ярославиче (1078—1093), и в связи с этим автор статьи приводит данные о почитании Андрея как раз во время этого великого князя: 1086 Андреевская церковь в Киеве, 1089 Андреевская церковь в Переяславе, воздвигнутая епископом Ефремом, который до поставления в епископский сан жил в Греции.

К этому времени и надо отнести знакомство русских грамотников со сказаниями о хождении ап. Андрея, при чем сильное влияние варяжского элемента на Руси именно в эту пору объясняет особое развитие этого сказания. Занесение же сказания в *летопись* должно быть отнесено к более позднему времени: «Ища в истории русской церкви такого времени, останавливаемся на том времени почти девятилетнего правления м. Климента (1147—1155), при великом князе Изяславе Мстиславиче, которое было временем попытки устранить иерархическую зависимость нашу от Царьграда и устроить митрополию Киевскую, как самостоятельную». Этому намерению князя воспротивились два грека и Новгородский епископ Нифонт, и эта партия в конце концов победила, вызвав, как полагает Малышевский, большое негодование Киева против Новгорода. Вот в это-то время сказание и получило свою окончательную редакцию и было внесено в летопись: «Возвеличивая Киев, игнорируя Царьград, сказание уничижает Новгород; то и другое не есть-ли отклик описанных выше отношений Киева к Царьграду и Новгороду в данное время?» Может быть, сам митрополит Климент, пострадавший вследствие своей борьбы с патриархом, и участвовал в создании повести. Таково содержание исследования Малышевского в той его части, которая относится к летописному «хождению» ап. Андрея.

Что мы можем принять из него в качестве прочного приобретения наших знаний? Я думаю следующее:

1) Зависимость нашей повести от греческих «хождений», особенно *Епифания* Иерусалимского. Но Малышевским не доказано, что помимо греческих редакций могли быть и другие церковные же предания, повлиявшие на русскую повесть. Что касается древне-германских житий ап. Андрея, то они, заключая в себе апокрифические мучения его и другие легенды, не имеющие отношения к «хождениям», должны быть совершенно откинута при изучении источников нашей повести.

2) Тенденциозность внесения Рима в повесть, при чем эта тенденциозность должна иметь полемический по отношению к Византии характер.

3) Переработки сказания, при внесении в него рассказа о Новгородских банях должны быть отнесены к более позднему времени, чем возникновение на русской почве повести о благословении Киевских гор и водружении креста на них.

4) Распространение особого почитания ап. Андрея в конце XI в.

После Малышевского на десять лет опять прекратилась разработка повести об ап. Андрее. В 1898 г. в «Записках Имп. Одесского Общ. Истории и Древностей» (т. XX—XXI) появилась обширная работа священника С. ПЕТРОВСКОГО: «Сказанія об апостольской проповѣди по сѣверо-восточному побережью». Этого труда я не видел, так как не мог достать «Записок», но, судя по отзывам о нем, он заключал в себе новый пересмотр источников, нам уже известных, и не содержал ничего нового.

В рецензии на этот труд, помещенный В. В. БОЛОТОВЫМ в «Христианском Чтеніи» за 1901 г., было указано, что деятельность апостолов Варфоломея и Андрея, по данным коптской и абисинской легенд, относится вместо мнимого Черноморья чистейшим образом к африканской территории.

Далее в 1907 г. А. КАРТАШЕВ (Христианское Чтение 1907. Том 224, часть первая, стр. 83—95) напечатал статью: «Был-ли апостол Андрей на Руси?» Здесь нет ничего нового по сравнению с предыдущей литературой, и вывод автора гласит, что до начала XII века, до образования «Повести временных лет», русские люди были уверены, что «нам Руси учитель есть Павел», а потому легенда об ап. Андрее на Руси вставлена в летопись позже ее составления. Этот вывод таким образом связан с вопросом о начале русского летописания. Но, когда бы ни возникла русская летопись в своих первоосновах, легенда могла и раньше быть составлена и записана, и только включение ее в состав летописи произошло позже. Ведь и «Поучение Владимира Мономаха» возникло раньше, чем летописный свод.

Наконец, в «Славии» за 1924—25 г., Том III (стр. 316—335) А. СЕДЕЛЬНИКОВ вернулся к интересному вопросу о начале нашей легенды и напечатал статью: «Древняя Киевская легенда об апостоле Андрее». Автор сличает летописную и проложную редакции повести и приходит к убеждению, что *проложная легенда позже летописной*. Первенство последней доказывает, что «вступление в легенду (путь из варяг в греки), общее у летописной редакции с двумя остальными, может происходить только из состава летописи, будучи вполне в духе географо-этнографических сведений, рассеянных по ней в пределах Повести временных лет, а с другой стороны решительно не отвечая литературному облику Пролога». Далее Седельников устанавливает, что роль вступления в повесть ограничивается установлением связи его с летописным рассказом о племенах. Со всеми этими выводами можно согласиться.

Правильно ставит автор исследования вопрос о том: «была-ли, на самом деле, легенда об апостоле Андрее в составе Повести врем. лет, и даже не в основной редакции этого памятника?» На этот вопрос он отвечает, что «легенда вошла в состав летописи не позже последней четверти XII в.» Этой датой ее официальное признание — только об этом и могло говорить включение повести в летопись — отодвигалось бы приблизительно на сто лет позже, чем думали сначала. Но такое предположение основывается на очень шаткой базе. И здесь, как у других исследователей повести, предполагается политическое основание: именно, полагает Седельников, в 60-х годах XII века при игумене Поликарпе «рука редактора летописного свода прошла и по Повести врем. лет». К тому же времени относится и вставка в «Повесть врем. лет» легенды. Причины, «мешавшие легенде вступить в литературу ранее», исчезли к этому моменту. Над греческим влиянием преобладало суздаль-

ское. Надо было защитить Киев от унижительного отношения Севера к матери городов русских, и легенда обращалась к Андрею Боголюбскому, сознавая его происхождение из дома Всеволода, из семьи, в которой на пространстве трех поколений заметен культ ап. Андрея . . . Легенда известным образом реагировала не только на противокиевскую политику, но и на противоновгородские отношения Андрея. «Другими словами, имелось в виду с одной стороны «литературно защитить» Киев, а с другой высказать свое сочувствие к вражде Андрея к Новгороду.

Все это очень сложно, а вывод Седельникова основан только на том, что игумен Поликарп будто бы хотел для чисто политических целей заставить видеть в Киеве город, особо предназначенный Богом для защиты православия. Это очень произвольно, как и следующие рассуждения автора: «Нет необходимости доказывать — говорит он — что летописной редакции предшествовало некоторое, по всей вероятности устное развитие тех ее ростков, какие в XI веке прививались извне, из Византии. В письме Михаила Дуки сквозит признание Андрея апостолом руссофифов. Отсюда неизбежно следовал вывод: проповедь апостола не была успешна, была, во всяком случае, забыта . . .» Нет никакого сомнения, что старая Русь такого вывода не делала, а напротив чрезвычайно гордилась посещением Киева апостолом. Иначе не имело бы смысла и выставлять этот аргумент для «литературной защиты» Киева, о которой говорит сам автор статьи.

*

*

*

Такова литература о хождении апостола Андрея в Русь. Как мы видим, она не богата, и после В. Г. Васильевского вертится больше все на том же месте. Что установлено всей этой литературой? Во первых, что наша повесть примыкает к византийским сказаниям о хождениях ап. Андрея IX—X века; во вторых, что имп. Михаил Дука знал о том, что проповедь христианства в России связана с именем этого апостола; в третьих, что должны были существовать какие-нибудь церковно-политические причины для того, чтобы повесть была вставлена в летопись; в четвертых, что появление Рима в этой повести не случайно, но тоже связано с известными церковно-политическими отношениями; в пятых, что вставка подробностей о банях Новгородских имеет полемический по отношению к Новгороду характер.

В разъяснениях всех этих частных имеет много расхождений, и отчасти мы имеем дело с произвольными суждениями, в анализ которых нет надобности входить.

Можно-ли сказать что-нибудь новое об этой повести, которая так детально исследована многими из наших крупнейших авторитетов в области церковной истории России? Я думаю, что недостаточно исследована связь русской повести с грузинскими, и не обращено должного

внимания на связь этой повести с другими памятниками древне-русской литературы. Я и хочу привлечь этот материал. Мне думается, что в нем мы найдем некоторые основания для известных, более объективных выводов. Что касается греческих источников нашей повести, то они исчерпаны настолько, что в них ничего нового найти уже нельзя. Мы все время будем вращаться в тех же соображениях о том, как Скифия греческих источников расширилась на весь север, до Киева.

В исследованиях о происхождении нашей повести часто упоминается о *грузинском «хождении»* апостола, о котором упоминает уже Васильевский. Однако, значение этого памятника древней грузинской письменности, по моему мнению, еще недостаточно оценено, и я считаю необходимым обратиться к нему.

Впервые в русской литературе, насколько мне известно, было обращено внимание на грузинские «предания» об апостоле Андрее в анонимном, очень замечательном сочинении в трех томах: «Грузия и Армения» (1848 г. СПб.). Эта книга, принадлежащая какому-то очень компетентному в церковной истории лицу, повидимому, занимавшему высокое положение в церковной иерархии, представляет обзор церковных достопримечательностей Армении и Грузии. В третьем томе этого сочинения мы находим ряд интересующих нас подробностей о культе ап. Андрея в Грузии. В виду чрезвычайной редкости этого сочинения, которое я нашел в библиотеке богословского факультета Белградского университета, приведу все, что относится в нем к ап. Андрею (III том. «Грузия»):

Автор рассказывает о храме в Пиценде, который был основан императором Юстинианом «во имя Пречистой Девы, для обращения Абхазии, где некогда проповедовали апостолы Андрей Первозванный и Симон Кананит, и куда хотели сослать Златоуста». Здесь находился в то время, когда автор сочинения посетил Кутаис, очень древний образ (II века) Божьей Матери в сообществе двух названных апостолов. Описывая Мингрелию и Мартвильскую обитель (стр. 248), автор говорит: «Мы довольно рано поспели в обитель, чтобы насладиться ее очаровательным видом, еще до захождения солнца. Издали она уже видна на высоком холме, поросшем лесом, который подымается одиноко и как бы названен для великого события. И действительно оно совершилось: по местным преданиям, на этом холме водрузил апостол Св. Апостол Первозванный первый крест в пределах Мингрелии, как у нас на горах Киевских срубив древний дуб, осенявший языческое требище: посему церковь носит название Чкондиди, т. е. большого дуба, и это обратилось в титул епархии, ибо епископы Мингрельские называются Чкон-дидели; Мартвиль же есть более древнее наименование места, и означает по мингрельски мученика, потому что до проповеди евангельской тут приносились человеческие жертвы и, вероятно, это самое побудило Апостола избрать сие место для водружения искупительного креста... Главный престол

(храма) мраморный, на пяти столбиках, воздвигнут над корнем дуба, срубленного Апостолом, и это предание должно быть близко русскому сердцу, по сходству отечественных воспоминаний».

Несколько ниже (стр. 292) неизвестный автор описания замечает: «В минеи Грузинской, обители Св. Давида Гареджийского, сохранилось житие Андрея Первозванного, переведенное с греческого, которое гораздо полнее нашего и довольно описывает его странствование кругом Черного моря». Ниже он опять повторяет, описывая местность около Пицунды (стр. 298): «Природа обильно одарила место сие, предназначенное для водворения Христианства в Абхазии: здесь долго пребывал Первозванный Апостол... Нет никакого сомнения о его долгом пребывании на сих местах». В Пицунде, по общему верованию, покоятся и самые мощи Апостола Андрея. «Предание народное — говорит автор описания (стр. 307) указывает на главную гробницу, как на раку, в которой покоились мощи Первозванного, и лики обоих Апостолов на стене о том гласят.» В одной дарственной грамоте минувшего столетия, княгини Анисии Абашидзе, написано так: «Мы сделались достоянием святого Апостола Андрея, который был мучим в земле людоедов Анухарет, и погребен на месте, называемом Бичвинта (Пицунда)». Автор описания полагает, что действительно часть мощей апостола Андрея, отделенная имп. Юстинианом, покоилась в Пицунде. «К востоку от храма доселе бьет из земли ключ свежей воды, который местное предание приписывает молитвам Первозванного» (313).

Все эти данные указывают на то, что в начале XIX века Кавказ обладал целым рядом преданий о деятельности апостола Андрея в Грузии, Абхазии и Мингрелии. Разумеется, в них нет ничего достоверного, но характерно и важно, что легенда очень подробно разработала те мелкие указания, которые можно было найти в хождениях ап. Андрея (Епифания и др.). Никто уже и не сомневался в том, что апостол действительно здесь был, а может быть и погребен здесь. Водружение креста на месте языческого культа, на холме, который позже стал местом важнейшей обители, действительно, сближает грузинское «предание» с киевским.

Быть может, какой-то отзвук имени Чкон-диди (дидели), сохранился в одном из русских хронографов. Именно, Васильевский привел из русского хронографа позднейшей редакции, из статьи «О началѣ Русскія земли и созданиі Новгорода» следующее место: «Живуще тогда отнюдь погани яко скот, не имуще закона. О них же свидѣтельствуєт в хожденіи своем блаженный Андрей Первозванный, яко отнюдь невѣгласи тогда и погани быша. В сих же, рече, тогда княжиша два брата, единому имя Діюлес, а другому Дидалахъ, невѣгласи же боги их нарицаху тогда за то, иже пчелы им налѣзше и борти верх древія устроиша». Здесь какое-то сильно нарощенное сказание, в котором как будто есть связь с именем дуба Чкон-диди. Впрочем, это сближение, конечно, ничем не может быть подтверждено, и я его привожу с целью обратить на него внимание лю-

дей, знающих кавказские языки. Не объяснимы-ли из них эти имена: Диюлес и Дидалакх? Возвращаюсь к грузинскому хождению ап. Андрея.

Гареджийская рукопись хождения обратила на себя внимание русской науки. Она была использована составителем жития ап. Андрея в русском издании, которое было мною цитировано выше, затем напечатано в 1869 г. в «Христианском Чтеніи» и наконец подробно изложено В. Г. Васильевским в исследовании о хождении ап. Андрея в страну Мирмидонян (стр. 278—282). Это литературное развитие тех географических общих указаний, которые можно найти в житии Епифания, детализация, сделанная человеком, которому известна география Кавказа: так, Фазис именуется Чорохом, Иверия отождествляется с Каралинской землей и т. дал. Нет сомнения, что в основе тех «преданий», которые приведены автором путешествия «Армения и Грузия» (1848), лежит именно гареджийское житие апостола.

Греческий синаксарь, переведенный в XI веке на грузинский язык Георгием Мтацминдели (ум. 1066), содержит весьма краткие и общие сведения о хождении, которые не идут далее «хождения» Епифания. Вот эти сведения (Сборник материалов для описания мѣстностей и племен Кавказа. Выпуск 26. Тифлис. 1899, стр. 3): «Апостол Андрей проповедовал Евангелие в странах приморских: Вифинии, Понте, Фракии и Скифии и, просветив обитателей Востока, отправился в великий город Севастополь, где изливаются в море реки Фас и Псар. Отсюда он ходил к обитателям внутренней Скифии и затем, вернувшись в Патру Ахайскую, был распят Антипатром Эгеатом... Из Абхазии блаженный апостол Андрей прибыл в город Воспор, который находится на берегу Евксинского моря, близ страны тавро-скифов и Мэотийского озера, где имеется гробница и на ней надпись имени Симона Зилота. Воспорцы с радостью приняли учение апостола и крестились. Затем Андрей отправился в город Феодосию, который находился в близком расстоянии от Воспора и был велик и очень населен. Князь города назывался Савроматом. Апостол тут тоже начал проповедовать и имел некоторый успех. Отсюда он прибыл в город Готфов, где жители оказались весьма недобрыми и нечестивыми. Тут он провел много дней и, обратив в христианство тех, которые были более рассудительны, вернулся в Воспор. Утвердив здесь истинную веру, он на готфском корабле отплыл в Синоп...»

Вот все важнейшее, что сохранилось в старой грузинской литературе о «хождении» апостола Андрея. К какому времени относится распространение культа апостола в Грузии? Раз не может быть и речи о действительных народных преданиях об апостоле Андрее в Грузии, где он и не был, то может идти речь только о литературной традиции, приблизительно такой же, как в России. К какому времени относится возникновение этой традиции? Этому вопросу, очень важному и для нас, посвящено весьма серьезное и обстоятельное исследование И. А. ДЖАВА-

ХОВА «Проповѣдническая дѣятельность ап. Андрея и Св. Нины в Грузии» (Журн. Мин. Нар. Пр. 1901. Янв. Стр. 77—113). В древнейшем житии св. Нины — говорит автор этой статьи — приведены данные о том, что до нее никто из христианских отцов церкви не проповедовал в стране: «Вот мы учились от тебя — говорят ей ученицы — что были до сошествия Бога на землю пророки, а после 12 апостолов и еще 72, и к нам никого не прислал Бог, кроме тебя». Это место очень напоминает заявление нашей летописи о том, что никто из апостолов не посетил России. Рассматривая источники по истории просвещения в Грузии, Джавахов замечает: «У нас будут приблизительные, хронологические данные, которые нам показывают, что в IV веке (Руфин-Бакур), в V—VI в. (Петр Майумский — биограф жития Петра), в VII—VIII (древнейшая грузинская летопись Мокцевай-Картлисай) и в VIII—IX веках в Грузии не знали еще о проповеднической деятельности Андрея в Грузии». Сказание об этой деятельности, по мнению Джавахова, не местного происхождения, а было занесено извне.

«Путями, которыми все сведения входили к грузинам из тогдашнего образованного мира, были *грузинские монастыри в Палестине, Сирии и на Афоне*. С возникновением этих монастырей начинается эпоха особенного расцвета грузинской духовной литературы. Грузины-монахи сталкивались с лучшими людьми своего времени, читали в оригинале творения выдающихся иностранных византийских или сирийских писателей, и перед их глазами рельефнее выступала беднота, пробелы родной литературы. Это непосредственное общение с Византией возгло в сердцах лучших грузин-монахов страстное желание поднять родную литературу и обогатить ее. Тогда массами переводились различные произведения по истине достойным удивления отцом Евфимием. В списке трудов этого ученого монаха упоминается между прочим и перевод книги: «Хождение и проповеди св. апостола Андрея». Нужно думать, что Евфимий тогда узнал сам впервые и сообщил своей братье о хождении Андрея в Грузии. Пребывание грузин-монахов вне отечества и частое столкновение с иноземным духовенством заставляло не раз чувствовать необходимость обосновать, оправдать соответственными доводами автокефалию грузинской церкви.»

Такое распространение сказания о проповеди св. Андрея в Грузии Джавахов связывает с церковной политикой Грузии, как с такой же политикой связана и в самой Греции легенда о деятельности ап. Андрея. Наши ученые, как уже указано выше, давно уже поставили в связь появление легенды в России с известными автокефальными тенденциями русской церкви. Указание на то, что и в Грузии этим житием пришлось пользоваться для защиты автокефальных притязаний, чрезвычайно ценно для истории повести об Андрее в России. Эта борьба в Грузии принимает особенно острый характер именно в XI веке, когда и у нас уже стало известно путешествие ап. Андрея по России. Так, в Грузии

эти права на автономию доказывал именно на основании хождения ап. Андрея тот монах Георгий Мтацминдели, из сочинения которого я привел выше извлечение. В XI веке в грузинском монастыре св. Симеона было написано монахом Ефремом Младшим исследование об обращении Грузии в христианство. С этого времени память св. Андрея стала особенно чтиться грузинами, и на заутрене 30 ноября читались «Хождения апостола». В 1103 году Руисоурбнийский собор признал хождение и проповедь Андрея в Грузии фактом.

Таковы очень важные сведения, которые мы можем извлечь из статьи А. И. Джавахова. Они ведут нас к XI веку. Вероятно, очень скоро благочестивые монахи процветавших тогда грузинских монастырей связали с памятью апостола Андрея местную традицию: благословение им того или другого места, водружение креста на холме и т. дал. В сочинении «Армения и Грузия» таких преданий мы находим уже много. Сходство их с легендой летописи бросилось в глаза уже составителям житий русских святых, о чем я говорил выше.

В 1910 г. грузинский епископ КИРИОН выпустил книгу: «Культурная роль Иверии в истории Руси» (Тифлис, 1910). Автора этой книги поразило сходство между древнейшей грузинской летописью Картлис-Цховреба и русской начальной летописью, которую он считал прямо заимствованием из грузинской литературы. Специальная критика (С. А. АВАЛИАНИ в Журн. Мин. Нар. Пр. 1912 сент.) отнеслась отрицательно к труду еп. Кириона, и конечно, в той форме, как он высказал свой взгляд, его теория не может быть принята. Но было бы важно, действительно, сличить русскую Начальную летопись с грузинской.

Итак, на основании того, что дали исследования повести об ап. Андрее, можно утверждать следующее:

1) Русская повесть была известна уже до 1054 г., т. е. до времени окончательного расхождения западной и восточной церквей. Иначе не было бы понятно упоминание о конечной цели пути ап. Андрея через Россию, Риме. Хотя в скандинавской литературе этот путь, *Romavegr*, был известен, однако, специальное подчеркивание его в данном месте, после сообщения о том, как ап. Андрей благословил Россию, не могло бы не оскорблять русского религиозного чувства, если бы это упоминание было сделано после 1054 г. «Конечно, прежде греков не объявляли его (папу) еретиком и мы» — говорит Голубинский, и на ту же тесную зависимость России от греков в их отношении к Риму указывает и новейший исследователь этих отношений, Б. ЛЕЙБ (B. Leib, Rome, Kiev et Byzance à la fin du XI s. Paris. 1924. Против него В. Заикин в «Записках Чина Св. Василия Великого» т. III, 1928, стр. 202 и в журн. «Богословие» 1925, т. III, кн. 4, стр. 327).

А так как в 1073 г., в год, когда в русской истории наблюдается, по указанию Голубинского, единственный случай обращения князей к папе (Изяслава к Григорию VII), эта повесть уже была известна в России,

и император Михаил Дука мог только сослаться на нее, то ничто не противоречит предположению, что, действительно, повесть была внесена в русский литературный обиход ранее 1054 г., который является предельным моментом ее обработки.

2) Как в греческой, так и в грузинской церковной истории повесть о проповеди ап. Андрея в соответствующих странах была использована в целях доказательства равноправия той или другой церковью, греческой в ее борьбе с Римской, грузинской в ее стремлении отвоевать от Греции автокефалию. На этом основании позволительно думать, что и в России она была использована в тех же целях.

3) Попад в грузинскую церковную литературу, повесть о хождении ап. Андрея сделалась немедленно тем ядром, вокруг которого выросли местные легенды, при чем в этих последних водружение креста на месте позднейшего прославления христианской веры играет видную роль. Это позволяет думать, что *русская повесть находится в какой-то связи с грузинской.*

Если вести исследование по тем путям, которые намечаются вышеизложенными выводами, то будет естественно искать в нашей церковной истории такого момента, когда появление повести в русской литературе было бы, во первых, исторически логично, а, во вторых, *когда между православным Киевом и православным Кавказом установились культурные отношения.* Этот момент мы и находим, действительно, в истории русской церкви между 1051 г. и 1073 г. М. ПРИСЕЛКОВ в 1911 г. в «Сборникъ статей», посвященных С. Ф. Платонову, сделал попытку доказать, что схимомонах Никон Великий, который столько сделал для создания Киево-Печерского монастыря, был Иларионом митрополитом Киевским.

По тем данным, которые рисует Приселков, картина этих отношений представляется в следующем виде. В 1043 г. между князем Ярославом и греками отношения скверные, вспыхивает война, затем под 1051 г. Никоновский свод сообщает о каких-то новых осложнениях в русско-греческих отношениях: «Ярославу . . . со греки брани и нестроения быша; и сие Ерослав с епископы своими рускими свещавше, умыслиша по священному правилу и Уставу Апостольскому сие. Правило св. Апостол А. Е.: Два или три епископы да поставляют единого епископа. И по сему священному правилу и Уставу божественных Апостол, сошедшея русїи епископы, поставиша Иларіона русина митрополита Кіеву и всей русей земли, не отлучающесе от православных патріарх и благочестія греческаго закона, ни гордящесе от них поставлятися, но соблюдающесе от вражды и лукавства, якоже быша тогда.»

Таким митрополитом, поставленным в 1051 г., и был *Иларион*. Однако, эта рознь с Византией продолжалась не много лет. Уже в 1053 г. «от Всеволода родися сын, и нарече имя ему Володимер, от царицѣ Грькыниѣ.» В 1055 г. упоминается новый митрополит Ефрем. Куда девался

митрополит Иларион, который оказался больше невозможен на митрополичьей кафедре? Умер-ли он? Нет, — говорит Приселков — он был вынужден отречься от сана и принял схиму. В эти годы св. Никон праздновался в воскресенье лишь один раз, именно 7 ноября 1053 г., а так как обычно лицо, принимавшее схиму, брало то имя, которое приходилось на воскресный день, в который он принимал схиму, то, по мнению Приселкова, именно 7 ноября 1053 г. Иларион и принял схиму под именем Никона, и после этого уже не мог занимать кафедры. В 1061 г. между Никоном, история которого становится более известна, и князем происходит разрыв отношений, и Иларион уходит почему-то в *Тьмутаракань*, где и основывает монастырь. В 1068 г. он возвращается в Киев и здесь производит реформу монастырской жизни по образцу своего Тьмутараканского монастыря. В 1073 г. Никон редактирует летописный свод, так как после 1039 г. летописное дело, как это доказывал Шахматов, упало. Умер Никон в 1088 г., после еще нескольких довольно бурных переживаний, о которых здесь нет надобности упоминать.

Важна связь Илариона-Никона с Тьмутараканью. Уже в 1888 г. проф. Малышевский, еще не сопоставляя Илариона прямо с Никоном, отмечал возможность появления слова «хакан» в Похвальном слове Илариона в применении к князю Владимиру тем, что он мог принести его с родины, из какой-нибудь хазарской области, напр. из Тьмутаракани, откуда пришел и Никон Печерский. Из Тавриды же, полагает Малышевский, Иларион мог принести в Киев обычай устраивать пещерные молельни, которые производят такое странное впечатление в нашей равнинной России. Привычной борьбой с иудейством может объясняться содержание его проповеди, представляющее изложение превосходства христианства над иудейством. (См. И. И. Малышевский, *Русскія извѣстія о евреяхъ в Кіевѣ и южной Руси в X—XII вѣкѣ*, Чтенія в Историч. Общ. Нестора-Лѣтописца. II. 1888.) Так как действительно титул хакан применяется только к хазарскому князю, и это относится и к древнейшему упоминанию о появлении Руси вместе с посольством хакана, то так или иначе надо исходить из хазарских влияний в объяснении применения титула хакан к Владимиру и его сыну Ярославу в поучении и похвале, приписываемых Илариону.

Повидимому, факт принадлежности этих памятников именно Илариону не подлежит сомнению, хотя БАРАЦ (Собрание трудов по вопросу о еврейском элементѣ в памятниках древне-русской письменности. Том I. 1927, стр. 842 и дал.) утверждает, что «Похвала кагану нашему Владимиру» заимствована из сербской литературы XIII вѣка, а также из «предполагаемого похвального слова Борису-Михаилу, где этот креститель болгарского народа титулован был каганом».

В действительности, оба памятника древней письменности, «Слово о благодати» и «Похвала» так тесно и издревле связаны с именем митрополита Илариона (см. вводную статью Ф. Г. КАЛУГИНА в «Памятни-

ках древне-русской учительной литературы. Вып. I. 1894), что нет никакого основания отрицать авторство Илариона. А то, что Иларион мог принести из Тьмутаракани титул кагана для князя, уже давно было объяснено проф. Малышевским предположением, что именно из Тьмутаракани и пришел Иларион в Киев.

Если же Иларион явился с северного Кавказа в Россию, то он именно и мог в момент борьбы с Византией за автокефалию русской церкви пустить в ход повесть о пребывании ап. Андрея в Киеве и об его дальнейшем путешествии в Рим. Этим еще усугублялась его полемика с патриархом. Как человек с Кавказа, Иларион мог знать развитие повести об ап. Андрее в грузинской письменности. *Грузины* были в старых и добрых отношениях с *Хазарским царством* (о повести «Амиран-Дареджаниани» XII в. о Хосро и Мзечабуке, хазарских царях, см. Сборник материалов для описания мѣстн. и плем. Кавказа, XXVI, 1899, стр. 70 и дал.).

В указанном выше исследовании о хождении ап. Андрея в Россию проф. Малышевский отметил, что именно Иларион не мог быть автором Сказания по тому, что он считает Владимира основателем христианства в России: «Хвалит и похвальными гласы римская страна Петра и Павла, имаже вѣроваша в Иисуса Христа Сына Божія, Асія и Ефес, Патъм Іоана Богослова, Индіа Фому, Египет Марка, — вся страны, гради и людіе чтут и славят коегождо их учителя, иже научиша православнѣй вѣрѣ.» После этого автор «Похвалы» переходит к восхвалению Владимира. Так как он не упоминает при этом об ап. Андрее, как первом просветителе России, то отсюда вытекает, по мнению проф. Малышевского, что Иларион не знал ничего о хождении ап. Андрея в Россию.

Но, во первых, похвала могла быть написана ранее, чем Иларион ввел хождение в русскую литературу, а во вторых, по контексту, ему и надо было подчеркнуть, что первый, кто крестил Русь, был именно Владимир. За это и восхваляет его автор «Похвалы» и сравнивает Владимира с Константином; при этом излюбленный Иларионом метод паралелизма и здесь применяется им для сопоставления подвига, совершенного Владимиром с подвигом Константина. При этом оказывается, что подвиг Владимира ничуть не меньше того, который совершил св. Константин. «Он с матерію своею Еленою крест от Іерусалима принесоша и всему міру своему разьславша, вѣру утвердиша; ты же убо подобен тѣма принесе крест от новаго Іерусалима, Коньстантиня града и сего на землѣ своей поставив утверди. Его же убо подобник сы, с тѣмже единою славы и чѣсти обещаю тя сотвори Господь . . .» В этих словах Илариона заключается указание на единство источника христианской веры в России и Византии, и возможно, что император Михаил Дука имел в виду именно это, а не проповедь Андрея в обеих странах, ссылаясь в своем известном письме на единство христианского источника в этих странах. На то, что Владимир водрузил крест в России Иларион указывает настойчиво

в своей «Похвале» два раза: в первый раз в приведенном выше месте, во второй раз, вспоминая начало христианства на Руси, проповедник восклицает: «крест грады освящааше».

На основании приведенного материала нельзя доказывать, что Иларион, как автор «Похвал», не мог содействовать распространению на Россию хождения ап. Андрея; а то, что он связан с Кавказом, с Тьмутараканью, где тогда происходили важные для русского национального сознания события, позволяет с некоторым основанием предполагать, что ему русские люди и были обязаны созданием русской редакции повести. Редактируя летопись, он мог вставить в известном месте (довольно искусно) эту легенду.

Кавказское происхождение ее тем более бросается в глаза, что, повидимому, это не единственный пример переноса из литературы кавказских народов легенд в русскую литературу. Так, очень замечательно армянское сказание об основании Куара в Армении, приведенное академиком МАРРОМ в статье: «Книжные легенды об основании Куара в Армении и Киева на Руси». (Изв. Рос. Акад. Ист. Мат. Культуры, III. 1924 г.) Именно, армянский писатель VII в. Зеноб Глак, рассказывая о начале христианства в Армении и о борьбе Григория Просветителя с культом двух идолов, сообщает: «А причины нахождения названных идолов в этом месте следующая: Деметр и Гисаней были князья индов и братья племенами. Они замыслили против царя своего Динаскей козни, узнав о чем царь послал за ними (с наказом) или их убить, или изгнать из страны. Оказавшись на волосок от смерти, они искали убежища у венценосца Валаршака, и он пожаловал им землю Тарон с правом владеть, где они построили город и назвали его Вишап. Придя затем в Аштишат, они поставили здесь идолов по именам тех идолов (Деметра и Гисанея), которых они почитали в Индах. Спустя 15 лет (армянский) венценосец убил обоих братьев, не знаю, из-за чего, и дал власть трем их сыновьям: Куару, Мелтею и Хореашу, и Куар построил город Куары, и назван был он Куарами по его имени, а Мелтей построил на поле свой город и назвал его по имени Мелтий, а Хореаш построил свой город в области Палуни и назвал его по имени Хореаш. И по прошествии времени, посоветовавшись, Куар и Мелтей и Хореаш поднялись на гору Каркея и нашли там прекрасное место с благорастворением воздуха, так как были там простор для охоты и прохлады, а также обилие травы и деревьев, и построили они там селение, и поставили они двух идолов, одного по имени Гисаней, другого по имени Деметра.»

Между этой армянской повестью и преданием Начальной летописи о трех братьях, владевших Киевом, ест, повидимому, сходство: оно заключается в следующем. Три брата выступают и в начальной летописи и в армянской хронике; в этой последней упоминается «простор для охоты, обилие травы и деревьев», в летописи «бѣше около града лѣс и бор велик, и бѣху ловяща звѣрь»; сходство имен: *Кый* — *Куар*, *Хорив-*

Хорев-Хореаш, область Палуни-Поляне. С другой же стороны в летописи нет ничего об идолах, о которых армянский историк сообщает подробно. Не лишено значения и то, что рассказ о Кии помещен в летописи сейчас же после повести о хождении Андрея в Руси.

ЛЯСКОРОНСКИЙ в своей монографии о Киевском вышгороде указал на связь местных киевских названий с именами трех братьев, основателей Киева. Эта связь, несомненно, существует, но не возникли-ли самые названия литературным путем, из мифических имен основателей Киева, — это не вполне ясно. Возможно, что между подлинным Киевским преданием, говорившим напр. о реке Лыбеди, и армянским сказанием есть связь: последнее повлияло на первое. Ведь в летописи имеются два предания о Кии, при чем в последнем Кий создатель княжества, и к повести о нем прибавлено, что он умер в Киеве, и что здесь же умерли Шек, Хорив и Лыбедь, о которых другая редакция предания ничего не знает. Что *Кый* чисто русское имя (в роде польского Пяста), об этом едва-ли может быть спор, и сходство имен Кый и армянского Куара и могло дать повод для перенесения армянского сюжета с известными изменениями в начальную русскую летопись. Такое перенесение мог совершить тот же человек, который знал и перенес в русскую летопись грузинское предание об Андрее, которое не даром помещено рядом.

Третий сюжет, который уводит нас на Кавказ, есть летописное известие о *состязании вер*, о котором, как уже указано не раз, ничего не знает митрополит Иларион, иначе объясняющий решение князя Владимира принять православие. Уже давно проф. СРКУЛЬ указал, что в 987 г. к Владимиру, действительно, приходили послы болгар и греков, и что «можно с уверенностью утверждать, что эти посольства повлияли на образование легенды о состязании вер». Что касается появления евреев в сказании о состязании, то по справедливому предположению проф. Сркуля в нем нашло себе отражение еврейское предание о переходе хазарского когана в иудейство. (*St. Srkulj, Drei Fragen aus der Taufe des heiligen Vladimir. Archiv f. Slav. Phil. XXIX. 1907.*) Последний исследователь этого вопроса, В. МОШИН, считает состязание вер при дворе хазарского когана достоверным фактом, относящимся к 740 г. (*V. Mošin, Les Khazares et les Byzantins d'après l'anonyme de Cambridge. Byzantion. VI. 1931.*) Г. М. БАРАЦ признает летописное «Состязание» памятником еврейской литературы, хотя, конечно, гораздо проще видеть в нем плод влияния хазарских преданий на составителей нашей летописи, тех самых, вероятно, людей, которые ввели и титул каган для русских князей.

Все эти *три известия* (повесть об ап. Андрее, летописная редакция о Кии и Состязание вер) являются, как я предполагаю, тем литературным вкладом в старорусскую письменность, который был принесен около 1051 г. из Тьмутаракани в Киев.

RÉCIT DU VOYAGE DE L'APÔTRE ST. ANDRÉ EN RUSSIE.

(RÉSUMÉ.)

Dans la Chronique primaire russe se trouve un récit sur le voyage de l'apôtre St. André en Russie. D'après cette légende St. André visita la colline où fut bâti dans la suite Kiev et y plaça une croix. Puis il se dirigea vers le Nord dans le territoire de Novgorod, où il visita les fameux bains russes, qui lui laissèrent une impression défavorable. Puis par les «Varègues», c'est-à-dire par le chemin suivi par les Normands, il revint à Rome.

L'auteur de l'article se propose d'étudier la question de l'origine de cette légende. Il commence par reprendre les points de vue des savants qui se sont prononcé avant lui. C'est surtout V. G. VASIL'EVSKIJ, qui a publié une étude approfondie des sources — des Apocryphes et de la Vie de St. André par le moine Epiphane. L'auteur de son côté souligne l'importance des légendes géorgiennes sur la visite de St. André au Caucase du Nord — en Géorgie, en Abchasie et en Mingrélie. Ces légendes contiennent aussi des détails qui les rapprochent de la légende russe.

Par conséquent, ces légendes doivent être reliées entre elles et il reste à fixer l'époque où les liens immédiats avaient existé entre Kiev et le Caucase orthodoxe.

Les travaux de M. Priselkov rejettent sur la question quelque lumière. D'après cet auteur le moine Nikon et le métropolite de Kiev Illarion sont un même personnage que était originaire de Tmoutarakan (Caucase du Nord). Le moine Nikon a pu avoir interpolé la légende de l'apôtre André en rédigeant les Annales russes.

Cette légende géorgienne fut non seulement transplantée en Russie mais aussi en Arménie. Certains thèmes arméniens rappellent eux aussi l'histoire des trois frères fondateurs de Kiev des Annales russes, ainsi qu'un troisième thème que l'on retrouve la même — du choix de la religion, qui paraît aussi venir du Caucase.

D'après M. Pogodin ces trois thèmes ont été transmis dans la littérature russe de Tmoutarakan vers l'an 1051.

Prof. JOSEF VAJS (Praha):

KLADNÉ A ZÁPORNÉ VÝSLEDKY KRITICKÉHO BĚDÁNÍ V STAROSLOVANSKÉM EVANGELNÍM TEXTU.

1.

V známé studii »O ksl. překlade evangelia v jeho dvou různých částech a jak se nám zachoval v hlavnějších rukopisech« (v Daničičově sborníku z r. 1925, str. 9—27) provedl prof. V. VONDRÁK jakousi přehlídku Jagičova seznamu rázovitých slov a míst staroslověnského evangelního překladu. Zabývá se rekonstrukcí evangelního textu, přišel jsem na některá místa v řečené studii Vondrákové, s nimiž nelze souhlasiti.

Jak jsem napsal v předmluvě k evangeliu Markovu,¹ řídil jsem se při rekonstrukci textu zásadou: dávat přednost staršímu čtení (*w*) před mladším (*k*); platí-li tato zásada o textu řeckém, co do jeho vývoje, musí platiti stejným právem i o textu staroslov., který je na řeckém veskrze závislý. Výsledky bádání v tomto směru stran staroslov. textu se poněkud kříží s tím, co čteme u prof. Vondráka. V řečené stati mluví prof. Vondrák o kodexu Mariinském, který prý nám »ještě nejlépe zachoval znění původního překladu, nehledě ovšem k hláskosloví« (str. 18).²

Jiná věta, kterou kritické bádání textové nepotvrzuje, je ta, kterou napsal prof. Vondrák tamtéž na str. 27 »Nemůžeme tedy vůbec tvrditi, že by se ve skupině Nik. (Nik., Nik. b. a Hval.) projevovala soustavně neb aspoň poněkud nápadně zvláštní snaha po zachování staršího rázu textového«. O těchto dvou sporných tvrzeních se tu chci šíře zmíniti.

Předem však, aby se nezdálo, že vyhledáváme jen stinné stránky svých předchůdců, zmíníme se aspoň letmo o některých upozorněních prof. Vondráka, která jsou velice cenná. Je to vlastně stručné shrnutí všeho, k čemu touto studií došel. Podle něho (str. 27) se skládal staroslov. překlad evangelní ze starší části, původního aprakosu-evangelia neboli evangeliáře a z později přeložených částí »kompletorních«. »Původcové překladu těchto kompletorních částí (autor je nejméně, ale proti tvrzení Ž. M. kap. XV. nemíní Konstantina)

¹ Evangelium sv. Marka, Text rekonstruovaný, v Praze 1935, str. V.

² Na str. 11 tato tvrzení poněkud omezuje, když praví: »kdežto přece víme, že právě Mar. zachoval ze všech evang. textů co do tvarosloví a lexikálního materiálu nejlépe ještě původní text.« Podobně ve svých »Altslovenische Studien« na str. 63: »Unter den altslovenischen Evangelientexten stehen der Zogr. und Mar. einander am nächsten und können bis zu einem gewissen Grade als der Reflex der ursprünglichen Übersetzung, namentlich in lexikalischer Hinsicht, aufgefaßt werden.«

volili v částech jimi přeložených *jiné výrazy*, než byly v aprakosu. Práce jejich byla dobrá, byť se nemohla vyrovnati práci vykonané Cyrilem. Neprovedli unifikaci celého tetra-evangelia co do lexikálního materiálu» (tamtéž).

Takové rozdíly ukazují na příkladech jako:

aprak. катапетазма — kompletor. оѡна; стратигъ — конвода; чрѣжденіе — прѣрѣ; творити напастъ — тв. обидѣ; отъпоустити — оставити; чрѣво — жтроба; напастъ — искоушєніе; подѣпѣга — поуштєница.

Na str. 18 praví, »že začátek onoho dualismu se stal již na Moravě« a o něco níže: »Cyril nepřeložil kompletorních částí evangelia.« Zejména tato poslední věta se bude zdát poněkud smělým tvrzením, protože do jisté míry opravuje znění Ž. M. kap. XV., avšak vzhledem k uvedeným lexikálním rozdílům částí aprakosních a kompletorních lze s ní celkem souhlasiti, ovšem při *volnějším* výkladu slov Ž. M. »псалтырь бѣ бѣ токмо и евангеліе съ апостолѡмъ... съ философѡмъ прєложилъ перѣѣ«. Také dr. Kurz, nevím zdali pod vlivem slov Vondrákových či samostatně, tvrdí, že překlad evangeliáře pořídil Konstantin ještě v Cařihradě před příchodem na Moravu, doplnění v úplné čtvero-evangelium se stalo na Moravě, *provedl je Metoděj* (Slavia XI 385). Jinak Jagić v Entstehungsgeschichte² str. 83.

K tomu bych dodal, že v kompletorní části čteme nejen jiné výrazy proti textu aprakosnímu, ale i místy překlad méně vhodný; takové místo je na př. u Luk. 8, 4. Nejstarší památky tu mají: разѡумѣишѣю народѡу Ma Zo, Ni Ga, což je zřejmý omyl. Překladatel měl na mysli συνιέντος ὄχλου (od συνιήμι), kdežto vlastní řecký text má συνιόντος (od σύνειμι); varianta v kodexu D má συνελθόντος, kodex N συνόντος, což na smyslu nic nemění. Překlad разѡумѣишѣю je jistě nevhodný místo nějakého съмѣдѣишѣю сѧ nebo съхѡдѣишѣю сѧ народѡу. Ovšem ani z takového zřejmého omylu bych neodvozoval nějaké vážné důsledky; věc lze si vysvětliti pouhým přeslechnutím překladatele, který snad překládal podle řeckého předříkávání (diktátu) nebo omylem předříkávajícího.

Vraťme se po tomto odbočení k věci. Řekl jsem, že výsledky kritického bádání textového se nesrovnávají s tím, co prof. Vondrák tvrdí o kodexu Mariinském, jakoby se v něm bylo nejlépe zachovalo původní znění starosl. překladu a dále s tím, co tvrdí o kodexu Nikoljském a o skupině kodd. příbuzných (Ni^b, Hvalově a o evangeliáři Karpinském), že totiž se v těchto kodexech nijak neprojevuje snaha po zachování staršího rázu textového.

Podle výše vzpomenuté zásady o přednosti starších čtení *w* (western, západních) proti mladším čtením *k* (κοινή, cařihradským) uvedu v přehledu statistiku, jak se v této příčině chovají nejstarší staroslovanské kodexy. Za příklad uvedu data z evang. Markova a sv. Lukáše, zejména pak ze sv. Jana, jehož největší část je zároveň součástí aprakosu a tedy i podle prof. Vondráka je prací Konstantinovou-Cyrilovou.

V ev. sv. Marka			V ev. sv. Lukáše			V ev. sv. Jana		
	čtení <i>w</i>	čtení <i>k</i>		čtení <i>w</i>	čtení <i>k</i>		čtení <i>w</i>	čtení <i>k</i>
Ni	62	25	Ni	48	7	Ni	53	13
Zo	35	45	Zo	45	6	Zo	38	33
Ma	21	65	Ma	8	69	Ma	14	66
As	18	13	As	18	10	As	53	21
Os	11	24	Os	13	19	Os	22	44
Sa	3	—	Sa	9	1	Sa	7	12

Uvedená statistika podává doklady k obojímu Vondrákovu tvrzení zároveň, jak o kodexu Mariinském, tak o kodexu Nikoljském a příbuzných. Na těchto pokusných zkouškách je zřejmě viděti, že kodex Mariinský vyniká *mladšími* čteními cařihradskými³ a kod. Nikoljský má rozhodnou převahu v čteních *starších*, západních. To se tedy nesrovnává s tím, co tvrdí prof. Vondrák o obou řečených památkách. Stran kod. Nikoljského a příbuzných připomenu ještě dvě věci. Předně je divné, proč prof. Vondrák tvrdí, že u těchto kodexů nevidí žádnou zvláštní snahu po zachování starobylého rázu textu, když na druhé straně výslovně připomíná, že se mimo ostatní nepřeložená slova, přejatá z řečtiny, právě v této skupině kodexů zachovaly některé výrazy v ostatních rukopisech (As, Os, Sa, Ma, Zo) již přeložené. Jsou to zejména *πρακτορ* (Luc. 12, ⁵⁸) v Ni a Hv, jinde *слоуга; форт* (φόρος) Luc. 20, ²²; 23. ² opět jen v Ni Ka Ga nepřeloženo, jinde se čte již *дань*; dále *τριβλι* (τριβλιον) u Mat. 26, ²³ opět v Ni a—b, Hv; v kompletorní části u Marka 14, ²⁰ Ni a—b, Hv. Ka, jinde se čte za ten výraz *салило*. Jiné slovo je *κρηна* (κρηνα) Ni Hv Ka, jinde *οικρον*.

Také slovo *οικονομ* aspoň v Ni, Hv (Luc. 16, ¹) se čte proti *πρισταβνικ* v Ma Zo Ni b; konečně slovo *αρα* v Ni b, Hv (*ар*) u Luc. 18, ⁸ za řecké *ἀρα*, které se jinde buď prostě vynechává (tak v Ni a) nebo všelijak jinak vyjadřuje; tak v Os *ен*, v Ma a Zo *ουκο*. K předešlým bych přidal i slovo *δογμα* u Luc. 2 ¹, ačkoli se o něm nezmiňuje ani Vondrák ani Jagić; z naší skupiny zachoval toto slovo *jediné* Hval, ostatní je opět různě překládají: As má *заповѣдь*, jiní *повелѣнии*, Ga přidává *издречени*; v této neshodě čtení vidím důkaz, že tu bylo asi původně nepřeložené a přejaté *δογμα*.

Druhé, co zvětšuje můj podiv nad tím, že si prof. Vondrák méně váží skupiny kodexů Nik. a příbuzných, je okolnost, že on sám hájí uvedená nepřeložená slova jakožto *původní*. Tak na př. stran slova *πρακτορ* píše (l. c. 24): Je zde docela zřejmé, že písař Nik. měl před sebou text, v němž bylo *πρακτορ* nepřeloženo; usuzuje tak z připojené glosy *слоуга*. Podobně hájí jako původní slovo *κρηна* proti Jagićovi (str. 25). Píše: o slově *κρηна* myslil Jagić (Ent-

³ Touto statistikou se potvrzuje též, co napsal O. Grünenthal jako výsledek svého srovnávání kodexů Mariinského a Zografského; i podle něho je kod. Mar. bohatější na mladší čtení cařihradská neboli lukianovská, kdežto kod. Zografský vyniká staršími čteními západními (AsIPh XXXI 321 násl.).

stehungsg. 311), že je pochybné, je-li tento nepřeložený výraz skutečně původní. Avšak, když se vyskytuje i jinde, je větší pravděpodobnost, že bylo již v prvotním překladě; kdyby bylo zde $\alpha\chi\rho\epsilon\iota\iota$, nebylo by proč zaměňovati výraz ten řeckým.

Ještě něco dodám, co se mi zdá, že svědčí ke cti písari kodexu Nikoljského; je to opět u prof. Vondráka. Tam, kde mluví o slově $\kappa\alpha\tau\alpha\pi\epsilon\tau\alpha\zeta\mu\alpha$ (str. 12—13) v aprakosu proti $\sigma\iota\sigma\eta\alpha$ v části kompletorní, připomíná, že ev. Nikoljské úplně souhlasí s Ma a Zo v obou částech, t. j. v části aprakosní s nimi zachovalo $\kappa\alpha\tau\alpha\pi\epsilon\tau\alpha\zeta\mu\alpha$, v doplňcích pak má již s kodexy Ma Zo $\sigma\iota\sigma\eta\alpha$. Závěr u prof. Vondráka zní: »To přesvědčuje, a netřeba zde připojovati nějakých poznámek. Jen co se týče Nik. (a příb.) třeba zvláště vytknouti, že zde úplně souhlasí s Ma Zo, nerestituovali starý výraz $\kappa\alpha\tau\alpha\pi\epsilon\tau\alpha\zeta\mu\alpha$ (z Mc. 15³⁹), neprojevují tedy žádný zvláštní archaistický sklon.« Já bych k tomu dodal, že to právě slouží pisateli evangelia Nik. ke cti, že opisoval tak, jak v předloze nalezl a nic na ní neměnil.

Z toho všeho, co tu bylo pověděno, usuzuji dvě věci. Předně, že vzhledem k tak velikému počtu mladších čtení v kodexu Mariinském, přese všechny jeho zvláštnosti tvaroslovní a lexikální, musíme připustiti, že při jeho opisování nejedno starší čtení bylo nahrazeno mladším (cařihradským); buď měl opisovač před sebou nějaký mladší kodex cařihradský, nebo prostě znal řecký text nazpaměť. Nelze tudíž tvrditi, že by kod. Mariinský i *po této stránce* nejlépe zachoval původní znění staroslov. překladu.

Druhé, co usuzuji, jest, že evangelium Nikoljské s příbuznými kodexy poměrně nejvíce lpí na starších čteních podobně jako z evangeliářů kodex Assemanův; tím však není ještě řečeno, že všechna čtení těchto rukopisů jsou původní. Jinde jsem ukázal na některá nespolehlivá čtení i v těchto kodexech.⁴ Celkem vyplývá z uvedené statistiky aspoň tolik, že z čtveroevangelií je na starší čtení nejbohatší kodex Ni, nejchudší kodex Ma, z evangeliářů obdobně starší čtení jsou nejhojnější v As, mladší čtení nejhojněji v Ostromirově kodexu.

2.

Jiná záhada je se slovy:

Προπατι — Ρασπατι.

Již prof. Jagić se zastavil u této záhadné dvojice a neváhal vysloviti své mínění, že v nejstarším překladě se čtlo $\rho\alpha\sigma\pi\alpha\tau\iota$, třebaže kodex Mariinský skoro výlučně — až na jediné místo Mat. 27⁴⁴ — užívá slova $\pi\rho\omicron\pi\alpha\tau\iota$. (Srov. cod. Marianus str. 466—67). Prof. Vondrák, jak známo, se vrátil k této zajímavé otázce ve svých »Altslovenische Studien« (Sitzungsberichte, Phil.-hist. Classe CXXII, Wien 1890, str. 73—75), a rozhodl se ve prospěch $\pi\rho\omicron\pi\alpha\tau\iota$.

⁴ Srov. Byzantinoslavica 1⁵, 5¹¹⁷; viz i hojné doklady o tom v článku prof. Vondráka, o němž právě mluvíme jakož i v poznámkách, podložených k rekonstruovanému textu všech čtyř evangelií.

Soudil takto: bylo-li *распати* v původním překladě, pak se *прѣпати* dostalo do něho až na slov. jihu; pak bychom se s ním musili potkávat i aspoň většinou v památkách, které tam vznikly. Tomu však není tak. Tak zejména kodex Assemanův a Savina kniha, přes svůj bulharský původ, užívají výlučně slova *распати*. Na konec své stati připomíná Vondrák ještě, že se v mladších památkách staroslov. bulharského původu setkáváme se složeninami utvořenými s předponou *рас* — tam, kde v starším období byly v oblibě předpony jiné; ukazuje to na příkladech: *раслабити*, *раслабленъ* proti staršímu *ослабити*, *ослабленъ*, *разломити* proti *прѣломити* a j. Z toho prof. Vondrák soudil, že kdyby bylo *распати* původní, později že by asi sotva bylo vystřídáno složeninou *прѣпати*, spíše prý naopak. Toto mínění, jakožto poslední slovo, myslím že všeobecně ovládlo.

Ve svém rekonstruovaném textě tří prvních evangelií podlehl jsem rovněž mínění Vondrákovu a do textu jsem všude kladl *прѣпати*, *прѣпатъ* a pod. Teprve u evang. sv. Jana jsem začal znova o věci přemýšlet a vrátil jsem se k mínění Jagičovu; nepochybuji, že usuzování Vondrákovo je do jisté míry oprávněné, ale myslím, že proti jeho argumentaci mohu postavit jinou. Nehledíc ani k tomu, že slovo *распати* připomíná, podle Jagiče, kraje pannonsko-moravské, můžeme se dovolávat v 28 případech proti 1 (u Ostromíra) téměř výlučného čtení *распати* v evangeliích proti *прѣпати* v čtvero-evangeliích.

Sestavil jsem tudíž tabulku všech míst *прѣпати* — *распати*, aby byla statistika patrná.

Mat. 20 ¹⁹	<i>прѣпатъ</i> Ma Ni Zo	— evangeliaria silent;
23 ³⁴	<i>прѣпънѣте</i> Ma Ni Zo	— <i>расп.</i> As Os Sa;
26 ²	<i>прѣпати</i> Ma	— <i>расп.</i> As Os Sa, Zo Ni;
27 ²²	<i>прѣпатъ</i> Ma Ni	— <i>расп.</i> As Os Sa, Zo;
23	<i>прѣпатъ</i> Ma Ni	— <i>расп.</i> As Os Sa, Zo;
26	<i>прѣпънѣтъ</i> Ma Ni	— <i>расп.</i> As Os Sa, Zo;
31	<i>на прѣпати</i> Ma Ni	— <i>расп.</i> As Os Sa, Zo;
35	<i>прѣпънѣше</i> Ma Ni Zo	— <i>расп.</i> As Os Sa;
38	<i>прѣпаша</i> Ma Ni	— <i>распаша</i> As, -ша Os Sa Zo;
44	<i>прѣпатаѣ</i> Ni Zo	— <i>расп.</i> Ma Os Sa, As silet;
28 ⁵	<i>прѣпатаѣго</i> Zo Ma Ni	— <i>расп.</i> As Os Sa;
Mar. 15 ¹³	<i>прѣпъни</i> Ma Ni Zo	} evangeliaria silent;
14	<i>прѣпъни</i> Ma Ni Zo	
15	<i>прѣпънѣтъ</i> Ma Ni	
20	<i>прѣпънѣтъ</i> Na Ni Zo	— <i>расп.</i> As Os Sa;
24	<i>прѣпънѣше</i> Ma Ni Zo	— <i>расп.</i> As Os Sa;
25	<i>прѣпаша</i> Ma, Ni Zo (-ша)	— <i>расп.</i> As Os Sa;
27	<i>прѣпаша</i> Ma Ni	— <i>расп.</i> As Os Sa, Zo;
32	<i>прѣпатаѣ</i> Ma Ni Zo	— evangeliaria silent.
16 ⁶	<i>прѣпатаѣго</i> Ma Zo (-аѣго	
	Ni (-аѣго) — <i>расп.</i> As Os, Sa silet;	

přešlo opisem i do evangeliářů na jihu psaných; jinak si nedovedeme vysvětliti *důsledně* *расплати* v evangeliářích. V částech kompletorních pokračovatelé užívali slova *проплати* podobně jako opisovači čtveroevangelií.

3.

Podobná předešlé je dvojice:

мврo — хризма, мврѣнѣ — хризмѣнѣ.

Na šesti místech se čte v různých evangeliích a to shodně jak v evangeliářích tak v čtveroevangeliích (aspoň v Ma, Zo) za řecké *μύρον* v slovanské formě *мврo*; místa ta jsou:

Mat. 26 ⁷	алабастрѣ мврa	As Os Sa, Ma Zo;	а. хризми Ni Hv Ka;
ib. 12	мврo се	As Os Sa, Ma Zo;	хризмоу сию Ni a-b;
Luc. 7 ³⁷	алабастрѣ мврa	Os As, Zo Ma (-роу);	а. масти Ni a-b;
ib. 38	мазаше мвромѣ	As Os, Ma Zo	; м. мастию Ni a-b;
ib. 46	мвромѣ	As Os Sa, Ma (-роѣ)	; мастию Ni, масломъ Zo;
Joh. 11 ²	мвромѣ	As Os Sa, Ma (-роѣ) Zo;	мастию Ni ^a , мироу Ni ^b .

Zdá se tudíž, že v původním překladě bylo také tak; ale jsou i odchylky. Tak v ev. Markově

14 ³	алабастрѣ хризмы	Ma Zo;	ал. масти Ni ^a , мврa Os;
ib. 5	си хризма	Ma Zo;	си масть Ni ^a , се мврo Os.

Zejména pak u sv. Jana 12³⁻⁷ jsou tyto dvojice několikrát:

a) Joh. 12³ *Маріѣ же приемѣши литрѣ хризмы нарда истинныа мно-гоцѣнныа* (*Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου ναρκδου πιστικῆς πολυτίμου*) Ma Zo; As Os Sa mají мврa нарда истинныа многоцѣнныа; Ni má масти;

b) ib. *исплати сѣ отъ конѣ хризмѣнныа* (*ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὁσμῆς τοῦ μύρου*) Ma Zo; As Os Sa mají zde opět мврнныа, Ni мастьныа;

c) ib. v. 5 *хризма си не продана* (*τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη*) Zo, kdežto As Os Sa a Ma mají мврo се не продано бысть, Ni масть си.

Ačkoliv v posledních třech případech se čte мврo za ř. *μύρον* důsledně ve všech třech nejstarších evangeliářích, v posledním mimo to i v Marianu, mám za to, že původně bylo aspoň v evangeliu sv. Jana slovo *хризма*. Již prof. V. Jagic se nad věcí pozastavoval (viz *Entstehungsgeschichte*, str. 313)⁵

Ve v. 3 *литрѣ хризмы нарда истинныа многоцѣнныа* oba přívlastky se mohou vztahovati jen na podstatné jm. rodu ženského, tedy *хризма* a ne *мврa*. Někdo by mohl vysvětlovati to místo tím, že v řečtině *ἡ ναρκδος* je rodu žen. a tedy, že překladatel snad podlehl vlivu řecké předlohy a že spojoval oba pří-

⁵ »Es ist aber merkwürdig, daß gerade in den ältesten glagolitischen Texten мврo recht häufig durch хризма ersetzt wird«; tamtéž totiž s počátku píše: »мврo (μύρον) bleibt unübersetzt in der Form мврo«.

vlastky s podstatným *нарада* a ne *хризмы*. Věc není pravděpodobná; odjinud víme, jak si překladatelé v takových případech vedli, totiž tak, že přizpůsobovali koncovky rodu, na př. k subst. *мнѣсъ* (rodu ž. i v řečtině nejen *ἡ μὴ* ale i *ἡ μὴς*!) píše se akk. sing. *мнѣсъ*.

V druhých dvou případech nemáme sice po ruce přímého důkazu, ale přes to lze i tu hájiti časovou přednost slova *хризма* před *μυρο*. Ve verši 7 se totiž opět vrací evangelista k témuž slovu (*μύρον*) ne sice přímo, ale podstatné jm. je tu zastoupeno zájmenem v akk. a to opět rodu žensk. *ѣ* (t. j. *хризма*): *НЕ ДѢИ Ѧ, ДѦ КЪ ДѦНЪ ПОГРЕБЕНИѦ МОЕГО СЪБЛѦДЕТЪ ѣ* Zo Ma As Os; Sa silet. Ní má sice také *ю*, ale podle předešlého vztahuje se u něho na slovo pozdější *масть*. V ř. textu čteme: *ἵνα εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἑνταφιασμοῦ μου τηρήσῃ αὐτό* (i. e. *τὸ μύρον*); v lat. Vulgatě: *ut servet illud* (i. e. *unquendum*). Tento akk. zájmena rodu žensk. *ѣ* je důkazem, že v originále bylo *хризма* a ne *μυρο*. Později opisovači, asi z přílišné horlivosti, a v snaze po doslovném překladu, nahradili sice původní slovo *хризма* slovem *μυρο* podle ř. *μύρον*, ale zapomněli změnit i akk. zájmena *ѣ* na *ѣ*. Máme tu podobný příklad jako v ev. Matoušově 13_{26—30}, kde z tvarů zájmena v singuláru soudíme, že i podstatné jméno *пѣвекѣ* bylo v původním překladu také jen v singuláru; teprve později se dali svést opisovači řeckým plur. *ψαλμοὶ* a tak uvedli na některých místech vedle singuláru *пѣвекѣ* i plur. *пѣвекѣ*, čehož původně nebylo. Se slovy *бракъ* — *бракъ* není věc jistá, protože i v řečtině přichází vedle singuláru *γάμος* i plur. *γάμοι*, zvláště v *κοινή* a u básníků.

Všecky tyto tři drobné ukázky ze staroslov. evangelného překladu, ať kladného rázu nebo záporného, potvrzují, že sice známe tento překlad v celku a v hlavních obrysech, že však nám leccos chybí v jednotlivostech a podrobnostech.

RÉSUMÉ.

1. Es wird bezeugt, daß der Codex Marianus jüngere (Constantinopolitani-schen) Lesungen bietet, wo andere Tetraevangelien (Zographen. Nikolj.) ältere w-Lesungen bewahrt haben (Cfr. O. Grünenthal, AfslPh. XXXI 321 ff.). Man wird also kaum behaupten können, daß dieser Codex ursprüngliche Form der altslav. Evangelienübersetzung noch am besten behalten hätte, vielmehr muß man, trotz seines Vorranges in Formen und Lexikon, annehmen, daß dieses Denkmal hie und da beim Abschreiben unter Einwirkung jüngerer griechischen Lesungen gewisse Änderungen gelitten hat. Andererseits ist aus der selben Statistik ersichtlich, daß der Codex v. Nikolja die älteren w-Lesungen am besten bewahrt hat.

2. Gegen die Meinung Jagić's hält Prof. Vondrák fest die Originalität des Verbums *пропати* statt des *распати*; es wird aber statistisch bezeugt, daß die ältesten Evangeliarien das *распати* *konsequent* lesen, was eher für die Priorität dieses Verbums spricht.

3. Das Substantivum τὸ μύρον wird zwar gewöhnlich in der altslavischen Evangelienübersetzung unübersetzt beibehalten und in der Form *мыро* verdolmetscht; doch in einigen Fällen (besonders bei Joh. XII 3—7) kann man aus gewissen Umständen bezeugen, daß in der ursprünglichen slav. Übersetzung hier statt *мыро* das Wort *хризма* benützt wurde.

JOSEF VAJS (Praha):

CHRABROVA APOLOGIE »O PÍSMENECH« A GRAFIKA.

Málokterá kniha nebo stať, při tak malém objemu, se může vykázáti tak hojnou literaturou jako Chrabrův spis »O písmenech«. V nejnovější rozpravě o tomto spisu prof. Kuľbakin¹ znovu přezkoušel všechny dosavadní otázky, týkající se řečené apologie, až do posledních poznámek Durnových² stran obou slovanských abeced, hlaholské i cyrilské. Přes to uznávám potřebným vrátiti se k věci znova.^{2a}

I prof. Kuľbakin klade originál apologie do poč. století X. a přiznává, že ani z tvarosloví ani z lexika tu není nic, co by se přičilo tvrzení, že její originál byl napsán někdy poč. X. století, ale také zdůrazňuje, že to, co se obyčejně uvádí jako známky, že by autor apologie byl někdo ze západních Slovanů (Растницъ,

¹ St. Kuľbakin, Белешке о Храбровој аполигији, Глас CLXVIII, Београд 1935.

² Nik. Durnovo, Мысли и предположения о происхождении старославянскаго языка и славянских алфавитов (Byzantinoslavica I, 48). Též: Das Münchener Abecedarium (Byzantinoslavica II, 32).

^{2a} V úvodu se zmiňuje autor o čelnějších rukopisech apologie a to v tomto pořádku:

1. Nejstarší datovaný rukopis z 1348, uveřejněný od prof. V. Jagiće (Codex slov. rerum gramm., 1896, str. 8) a po něm častěji; tak u V. Vondráka, Kirchenslav. Chrestomathie, 106; posledně u Lavrova Материалы, 162—164). Podle Kuľbakina nemá tento rukopis práva na tak čestné místo, které se mu obyčejně dává, protože jsou v něm některé mezery v textu a chybná čtení.

2. Rukopis XV. stol. Duchovní akademie Moskevské, důležitý tím, že je jistě přepsán z hlaholského originálu. Otištěn je u P. Šafaříka (Památky dřev. písemnictví, v Přídavku str. 90—92) a jinde.

3. Chilendarský rukopis I, který zachoval, podobně jako předešlý, přípis сѣтъ бо еше живи, иже сѣтъ видѣли нѣхъ. Uveřejnil jej Jordan Ivanov v knize Български старини, 1931, str. 440 (srov. Lavrov, Jagić-Festschrift, 357).

4. Ruk. Savinský ze stol. XV., uveřejněný Sreznevským v ЖМНП 1848, díl 59, odd. II, 32. V tomto rukop. jsou pozoruhodná slova: Константиновъ писмена нынѣ сотвори и книги прѣложи.

5. Vratislavský rukopis XVI. stol. otištěný Bodjanským tamtéž 1843, díl 38, odd. II, 147—157.

6. S rukop. z r. 1348 skoro doslovně se shoduje jiný mladší Chilendarský II, ze stol. XV.—XVI., srbské redakce, vydaný archim. Dučićem (Glasnik 1884, sv. LVI).

7. Tomuto podobný je rukopis Zografský, rovněž redakce srbské; viz o něm u Lavrova Извѣстія Отд. рус. яз. и слов. 1896, T. I, 582).

8. V rukop. Kyjevské duchov. akademie je na konci v dodatku přípis jmen sv. Sedmipočetníků: Кириакъ и братъ мой Методіе, Герасдо, Климентъ, Наумъ, Ангеларне, Гава, потомъ іменю Лаврѣтѣ а вгочепі ѿѣ × сѣка (6424 — 5508 = 916). Není to rok, kdy byla napsána Apologie? (Lavrov, Кирило та Методій, str. 138.)

9. a 10. Jsou ještě dva rukopisy apologie, vydané Jagićem, jeden ruské redakce (Разсужденія южнослов. и русской старини, str. 305), druhý bulharské recense (tamtéž str. 303). Prvý je při všech vadách pozoruhodný tím, že se i v něm činí zmínka o roztrídění slovanských písmen na dvě skupiny (24 + 14), druhý pak tím, že ve vypočítávání písmen ukazuje na hlaholský originál (po písmeni n následuje ·ѣ· t. j. ѣ). Ostatní rukopisy nejsou ničím pozoruhodny. Uvedené rukopisy řadí K. do dvou skupin podle toho, obsahují-li zmínku o dvou číselných skupinách slov. liter či ne:

1. Moskev. Chilandar. I, Savin. Vratislav., mladší rec. ruské.

2. Rkp. z 1348, Chilandar. II, Zograf., Kyjevský, mladší rec. bulharské.

Z těchto jako zvláštní litery podle slov. jazyka uvádí v přepise tyto:

Б Ж С Ц Ч Ш, Ъ Ы Ь, Ъ Ю, Ж И А (14).

Jak bylo výše řečeno, dokazuje prof. Kuľbakin, že Chrabr má na mysli azbuku hlaholskou; téhož mínění je i prof. V. Vondrák³ z důvodů grafických, protože cyrilice je prý patrné písmo řecké. Prof. Jagić pokládal za možné, že lze vykládati slova Chrabrova o jedné i druhé slov. azbuce, měl však za hodnověrný pouze úhrnný údaj počtu třicetiosmi liter, o rozřídění písmen na 2 skupiny 24 + 14 pochyboval, není-li pozdější přídavek.⁴ Touž pochybnost sdílí s Jagićem Viljinskij⁵ a Lavrov.⁶

Prof. Kuľbakin, který považuje za autentické i ono rozřídění na 2 skupiny 24 + 14 liter, odpovídá na tuto pochybnost toto:

Tuto vstavku má prý většina rukopisů i těch, kde se zachoval známý přípis »сѣтъ бо еше живи...«; dále tvrdí K., že toto rozřídění nebylo později připsáno, spíše prý bylo vynecháno v rukopisech z r. 1348, Chilandar. II, Zografském a j.; důkazem je mu výpustka сѣтъ бо еше живи a j. i chybné čtení v těchto rukopisech конши м. бо иши. Také se zdá Kuľbakinovi, že v rukopise z 1348 je odstavec се же сѣтъ писмена словѣньскаа снѣ а подобаетъ писати и гл҃ати а, в, в, г. násilně přerván; k tomu lze říci, že ani Moskevský rukopis (s textem úplným) nevypočítává všechna písmena, ale po г пише простѣ и прочаи даже до а.

Jagićovi odpovídá Kuľbakin, že přípis po straně v rukopise Moskevském пѣ, хѣ, тѣ není, jak myslil Jagić, obměna cyril. ѱ, ѧ, ѡ, ale jak dnes lépe víme, odpovídají tato slova písmenům ph (f), ѧ, a тѣ jest varianta litery т v nejstarších hlahol. rukopisech (žaltáři Sinaj., Ochridském evangeliu, Eucho-logiu, Bojanském palimpsestě a j.).

2. Sama sebou se tu vtírá otázka, potvrzuje-li se nebo obráží-li se toto třídění hlaholských liter také nějak v grafice? Prof. Kuľbakin se této otázce vyhnul; nevím zdali proto, že znamenal její obtíže či proč? Vždyť na jiném místě doporučí její řešení.⁷

Většina slavistů uznává, že hlaholice je založena na starší řecké minuskuli s příbráním znaků za hlásky, kterých řečtina buď vůbec neměla (polohlásky,

³ V. Vondrák »Er (Chrabr) hatte wohl die glagolitische Schrift im Sinne, denn von Cyril sagt er ausdrücklich, daß er den Slaven 38 Buchstaben bildete, teils nach Anordnung des griechischen Alphabets, teils im Sinne der slavischen Sprache, was er ja vom cyrillischen Alphabete, das vorwiegend griechisch ist, nicht sagen könnte«. Kirchenslavische Chrestomathie, Göttingen 1910, str. 106.

⁴ V. Jagić, Разсужденія южнославянској и русској старины, 316.

⁵ S. Viljinskij, Сказаніе черноризца Храбра о письменахъ славянскихъ, Одесса 1901.

⁶ P. Lavrov, Кирилло та Методій в давньо-слов'янському письменстві, у Київі, 1928, 143.

⁷ V recenzi mé Rukověti hlahol. paleografie píše: Было бы интересно выяснитъ вопросъ, какаѣ изъ двухъ азбукъ — глаголица или кириллица — соотвѣтствуетъ свидѣтельству Храбра, что изъ 38 буквъ слов. азбуки 24 даны »по чинѣ грѣчьскыхъ писменъ« а остальные »по словѣньскѣмъ рѣчи« (Slavia XIII, 478).

Pokud mne se týče, trvám na výkladu liter, jak jsem jej podal ve své Rukověti. Stran písmene ם (v) připouštím vliv řeckého »ο«, ale jeho stylisace se opírá o samaritánské »vau« (𐤕), v hebrejštině již zjednodušené ם, které mohlo vyjadřovati samohlásky o, u a polohlásky »šwa«, tedy všechny hlásky, jejichž znaky

¹⁰ Srov. *Slavia* XIII, 479.

Kul'bakin jich uznává toliko 10. Rozbor slov. abeced ukazuje, že aspoň 3. odstavec apologie, t. j. přídavek o roztrídění na 2 skupiny (24 + 14) liter azbuky slovanské se opírá o azbuku cyrilskou čili že je pozdější.

RÉSUMÉ.

1. Übersicht und Würdigung der bisherigen Fragen über die Apologie Chrabr's. Prof. Kul'bakin's Beweisführung, die Apologie beziehe sich auf das glagolitische Alphabet. Kul'bakin's Rekonstruktion d. ursprünglichen slav. Alphabets und zweier vermütlichen Reihen von glag. Buchstaben, eine der griechischen (24), andere »nach der slavischen Sprache« (14). Seine Antwort auf die Zweifel Jagić's und Lavrov's.

2. Die Analyse des glag. Alphabets bezeugt, daß in demselben nicht 24 Lettern den griechischen »ähnlich«, wohl aber mehr als 14 hebräisch-samaritanischen Ursprungs sind.

3. Die Graffik bestätigt, daß das Komma über die 2 Gruppen von Lettern (24 + 14) sich nur auf das cyrillische Alphabet beziehen kann, mit anderen Worten, es ist ein späteres Einschießel, wie schon prof. Jagić und andere vermüthet haben.

МОТИВ О РАЕ В РУССКОМ СРЕДНЕВЕКОВОМ ПРЕНИИ.

Рωμαϊκή ἱστορία» Никифора Григоры, как известно, содержит обильный материал, живописующий современную хронисту борьбу византийских церковно-политических партий: «паламитов» и «варлаамитов». Среди всех ее перипетий, страстно и тенденциозно излагаемых, одно место из XXVI книги касается до некоторой степени того, как та же борьба была воспринимается в тогдашней России. Вот, с несущественными сокращениями, это место:

«.... ἔτυχε δ' οὖν κἀν τούτοις τοῖς χρόνοις τὸν ἐπισκοπικὸν ἐκείνοις θρόνον κοσμῶν καὶ τὴν ψυχικὴν τοῦ ἔθνους ἐπιστάσιαν ἀνελημμένος ἀνὴρ συνετός.... καὶ ἵνα συνελὼν εἶπω, τοὺς νέους κἀκείνῳ πεπόμεναι τόμους οἱ τῆς παλαμικῆς θιασῶται φατρίας, εἰς τὸν οἰκεῖον τῆς ἑαυτῶν ἀπωλείας κρημνὸν ἐκκαλούμενοι καὶ αὐτόν, σφίσι ποιεῖν εἰωθός τουτοὶ πρὸς ἀπάσας πόλεις καὶ χώρας. ὁ δ' ἀναγνούς, καὶ ἰδὼν τῶν βλασφημιῶν ἐκείνων τὸ σμῆνος.... κατὰ γῆς τε ἔρριψεν εὐθύς, καὶ τὰ ὅσα φραζάμενος ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς ἀπεπήδησε τάχιστα καὶ λοιδορίας μάλα μακρὰς γεγραφὼς μετὰ τῶν εἰκότων ἐκ τῆς θείας γραφῆς ἐλέγχων καὶ ἀποδείξεων, ἐπεπόμεναι ξύν γε τῷ πατριάρχῃ τοῖς ἐπισκόποις.... σφόδρα ἀναδείξ τῶν πατρίων ἀθετητὰς καὶ διώκτας δογμάτων, καὶ ἅμα τοῖς προσήκουσιν ἀναθέμασιν ὑποβάλλων».¹

И здесь, подобно многим другим местам «Истории», к показанию Григоры приходится относиться критически, чтобы не сказать — недоверчиво. Прежде всего подозрительны подробности, какими он оставил ознакомление Феогноста, русского митрополита грека, с присланными на Русь «новыми паламитскими томами» (т. е. соборными определениями, актами): перед нами не больше, чем словесная формула для передачи благочестивого ужаса, иначе говоря, штамп, которому едва ли и сам автор мог придавать сколько-нибудь серьезное или убедительное значение. Сомнительна также точность слововыражения о мерах, принятых по Григоре паламитскими деятелями, желавшими будто бы утаить обличения Феогноста. Наконец, и самое главное — недоуменным представляется то, к какому собственно моменту приурочен Григорией вышеприведенный эпизод; другими словами, без предварительного анализа трудно понять, сколько времени не знали в византийской широкой публике про полемическое послание, о котором идет речь. Контекст вводных к рассказу фраз не дает ясного ответа, хотя как будто и указывает на сравнительную давность по отношению к другому событию, случившемуся совсем недавно: «Ἐν μὲν δὴ τοῦτο συνεβαλόμεν

¹ Corpus scriptorum historiae byzantinae. Bonnae MDCCCLV. Nicephorus Gregoras. Vol. III, 113—114.

ἐγώ γε πρότερά γεγονός· δεύτερον δε....» и прочее.² Имея в виду хронологию XXVI книги, нужно будет допустить, что Григора подразумевал под «новыми томами» определения константинопольского собора 1351 года. Для него усвоить дело таким образом было тем проще, что к нему самому по поводу тех же «новых томов» неоднократно являлись члены правительства и клира, вынуждая его согласие и подпись. Тем не менее, приурочение к 1351 г. совершенно антиисторично. Не говоря уже о его психологической странности (столь поздний эффект учения паламитов), все данные, какие только имеются о взаимоотношениях между константинопольским синодом и русским митрополитом, исключают всякую возможность счесть приурочение к 1351—1352 г. за правильное. Учтя их, мы должны будем прийти к заключению: Григора, очевидно, ошибался, если относил сюда то, что слышал об обличительном послании Феогноста, так как при таком отнесении все им сообщаемое в эпизоде превращается в необоснованную, даже и прямо фактами опровергаемую легенду.

Впрочем, хотя и нельзя было бы обойти молчанием его рассказ, для нас не столь важна (кроме разве извлекаемой по догадке даты «1347») степень соответствия последнего исторической истине, так как имеются вполне документальные указания на оживленную связь между Москвой и Константинополем именно в 1347 г. С тех пор, как партия паламитов встала у власти, взаимоотношения сложились в общих чертах следующим образом. Прежде всего, как сообщает под 1347 г. летопись, «..... Феогнасть, митрополитъ кievскій и всея Русіи, посовѣтовавъ нѣчто духовнѣ съ сыномъ своимъ великимъ княземъ Семеномъ Ивановичемъ, и тако послаша въ Царьградъ к патріарху о благословеніи».³ Грамотой Симеона покорно признавалось, что «..... царство ромеев и святѣйшая великая церковь божия..... есть источник всякого благочестия и училище законодательства и освящения», вслед за чем испрашивалось воссоединение обеих русских митрополий, владими́ро-московской и галицкой, под управлением Феогноста. Результаты посольства не замедлили сказаться. В августе того же 1347 г. был издан хрисовулл, удовлетворявший ходатайство, а в сентябре последовали грамоты вассилевса (Иоанна Кантакузина) о том же, адресованные в Москву и на Вольты; кроме того, в сентябре состоялось постановление нового патриарха, паламита Исидора, подтверждающее хрисовулл; наконец, тогда

² Ibid., 113. Похоже на то, что здесь имеют место, так сказать, дополнительные со стороны Григоры изобличения паламитов, по материалу добытому лишь в последний момент: «.... ἐκ πάντων πολλῶν ὧν μοι τετύχηκε πρὸ βραχέος ἀκηκοέναι καὶ ὧν εἰληφέναι δι' ὅψεον». Вести из внешнего мира, начиная с 1351 г., доходили до заключенного за монастырской стеной Григоры с опозданием и через третьих лиц. Кроме того, сама поспешность работы над десятью книгами «Истории» (с 18 по 27) была чрезвычайная, так как на их составление ушло всего около 40 дней (в июле и августе 1352 г.). При подобных обстоятельствах точность повествования вообще может быть понимаема лишь условно.

³ Полное собрание русских летописей, X, 218 (Никоновская).

же и по тому же делу галицкий митрополит был вызван Исидором на суд, с лаконичным предписанием прибыть немедленно и без отговорок. Везде за исключением лишь последней позывной грамоты, предыдущее деление Руси на две митрополии мотивируется неустройствами при предшествующем низверженном патриархе Иоанне XIV, «о чем, вероятно, знал и ты» (Феогност); «..... знали и вы» (Симеон и другие князья северной Руси).⁴ Итак, крупная политико-экономическая выгода, которой раньше московские князь и митрополит добивались безуспешно, на этот раз была достигнута, что окончательно определило отношения. Они не изменились и позже, после новой смены патриарха (с 1350 г. Каллист, тоже ярый паламит). В 1352 г., т. е. вслед за новым константинопольским собором против варлаамитов, вновь идут хлопоты со стороны Москвы, теперь уже об утверждении русского кандидата на митрополию (Алексея). Это домогательство принадлежало, вообще говоря, к тем, к каким так называемый византийский империализм относился неприязненно, однако и тут опять Феогност не проиграл: кандидатуру подтвердили.⁵ Остается резюмировать все только что сказанное: если непременно искать момент, когда был бы возможен Феогностов отзыв на паламитско-варлаамитский спор по образцу, нарисованному Григорой, то подходящим моментом были бы только первые месяцы 1347 г. Весть о константинопольском перевороте, дошедшая, предположим, вместе с актом собора, в эти месяцы легко могла предвосхитить трезвую оценку положения, т. е. оценку того, насколько прочны у власти паламиты.⁶

Как бы то ни было, хотя в сильном уменьшении, но нечто подобное шумным византийским прениям наблюдается тогда же или очень вскоре, по близости от Москвы. Тверь одна из ближайших к Москве епископских резиденций, вдруг (без повода, скольконибудь просле-

⁴ См. Памятники древне-русского канонического права, т. I², (второго счета).

⁵ Акт (настолярная грамота Алексею) от 1354 г. — там же, ст. 46.

⁶ Ср. даты: 8 января (конец правления Иоанна XIV) и 17 мая (начало правления Исидора) 1347 г. Очерки по истории Византии, вып. IV (Петр. 1915), стр. 27. Подробно перипетии борьбы, в связи с философским содержанием спора, излагает Ф. И. Успенский, Очерки по истории византийской образованности. СПб. 1892. Стр. 332 и след. Что касается предположения о какой-либо более ранней, чем 1347 г., дате (относительно 1341 г. — у Пл. Соколова, Русский архиерей из Византии и право его назначения до начала XV века. Киев 1913. Стр. 302—303), то таковая неприемлема из-за невозможности отнести Феогностово послание к патриарху и синоду, бывшим у власти до 1347 г. и державшим сторону Варлаама; кроме того, для 1341 г. слишком велик промежуток времени между 1341 г. и 1352, когда Григора внес рассказ о Феогносте в свою «Историю»; тут еще с большим основанием пришлось бы повторить сказанное выше о 1347 г. — Здесь же нелишне будет и устранить одно недоразумение, которое влекло за собою вывод, казалось бы, говоривший в пользу немедленного и официально закрепленного согласия Феогноста с паламитами: под актом («синодальным томом») собора 1347 г. значится, конечно, не его подпись (о чем предположительно упоминал Е. Е. Голубинский), видимо со слов архим. Владимира, неточно прочитавшего скорописное: «ὁ ταλανὸς μὴ(ῆ)τροπολίτης ῥωσίου ὑπέρτερος θεόδουλος, Cod. Synodal. 206/337, л. 38 об. Ср.: *Le Quien*, *Oriens christianus*, I, 1200; *Lambecius*, *Comment. de august. bibliotheca Caesarea Vindobon.*, VI, 62.

женного) ненадолго становится ареной спора «об оном честном раю».⁷ На происшедшее между тверскими клириками разногласие откликнулся из Новгорода тамошний иерарх Василий Калика, написав специальное послание своему тверскому собрату Феодору, где привел доказательства в пользу того, что «земной рай не погиб». Послание само по себе автором не датировано, но оно входит в состав летописей всегда под 6855, т. е. 1347 г.⁸ Иных источников о тверском прении не сохранилось, так что судить о нем предоставляется лишь по Василиеву посланию. Но и послание — источник скудный. Оно не содержит опровержения какой-либо аргументации, а только имеет дело с конечным выводом тверского епископа: земной рай погиб, не существует. Если что можно отсюда заключить ретроспективным путем, то это — отсутствие в тверском прении той насыщенности легендарными мотивами, какая характеризует послание. Некоторый теоретизм рассуждений явствует из повторяемых у Василия ссылок на одну и ту же, им опровергаемую отвлеченную идею: «..... и нынѣ, брате, мнится ти [рай] мысленный, но все мысленно мнится видѣниемъ»; «..... а еже есть мысленный рай, то по что.....»; «..... а что, брате, молвишь рай мыслень, ино, брате, такъ то и есть, мысленый и будетъ».⁹ Особенно интересен следующий аргумент Василия: «..... то суть, брате, видѣвше царствіе божіе Моисій и Илія, Петръ и Яковъ и Іоанъ на Оаворьстѣи горѣ. Якоже видѣвше ученици его, удариша собою о перстную землю, не могуще видѣти свѣтлости божества его; не възможно бо его, брате, ни святымъ видѣти мысленнаго рая, въ плоти суще; того ради си святіи, видѣвше, не могоша стояти, ниць на землю падоша. И ты, брате Феодоре, о семъ словеси не смущайся, рай на востоцѣ не погиблъ....»¹⁰ Самостоятельно ли пришел Василий к ссылке на пресловутый «фаворский свет» или же был наведен тем, что знал о тверской дискуссии? Контекст не дает определенного решения, так как «смущался» Феодор вообще под влиянием понятия «мысленный рай», а насчет Фавора видимо не расхо-

⁷ Впервые мысль о тверском прении 1347 г., как о сколке с паламитско-варлаамитских споров, была высказана — чрезвычайно бегло — автором настоящих строк: Vasilij Kalika, — l'histoire et la légende. *Revue des Études slaves*, t. VII, f. 3–4, p. 231. В предшествующей литературе чаще всего происхождение этого особняком стоящего эпизода обходилось молчанием, и лишь сравнительно редко обнаруживалась склонность его объяснить, либо как одно из ранних воздействий западно-европейского рационализма (напр., Е. В. Петухов в курсе «Русской литературы» [Юрьев 1912], стр. 101), либо как случай самостоятельно проявляемой пытливости по связи с эсхатологическими интересами (напр., С. А. Артоболевский в статье о Василии Калике, *Московские церковные ведомости*, 1905 г., № 15, стр. 178).

⁸ См. Полное собрание русских летописей, III, 227; V, 226; VI, 87–89; VII, 212–214. На страницах сборников (начиная со вт. полов. XV в.) послание Василия сохранилось чаще всего без даты — летописной.

⁹ П. С. Р. Л., VI, 87; 89.

¹⁰ Ibid., 89. Последняя фраза цитаты взята из издания: Новгородские летописи (т. наз. II и III новг. летописи), СПб. 1879, стр. 230.

дился во мнении с Василием. Последний убеждал его собственно в том, что существование «мысленного рая», явившегося людям, между прочим, на Фаворе, нисколько не мешает существованию также и библейского земного рая, который, ведь, до сих пор (следует легенда частью книжного, частью фольклорного происхождения) может быть видим людьми, причем излучает от себя некий «..... свѣтъ многочастный, свѣтлуясь паче солнца».

Здесь не место вдаваться в анализ соответствующей византийской дискуссии. Понятия о свете чувственном и сверхчувственном, иначе «мысленном» (τὸ νοητὸν φῶς) не составляют всей схоластико-философской глубины спора об «οὐσία» и «ἐνέργεια». Но материал для той же самой, по существу дела, хотя и упрощенной, остановленной на внешнем признаке «света», антитезы легко подыскивался и в гимнологических и в легендарно-апокрифных образах. Например, стоило вспомнить издавна и хорошо многим церковникам знакомый ирмос на преображение, чтобы получить оттуда ничего, правда, не объясняющий, однако создающий базу для перетолкований *ad libitum* текст:

«..... іакѡ великѣ и страшно велика чюдѡ оубо дньскъ. съ небесе чюкѣствьно отъ земли же несказаньно обанствова сълнцѣ пражедное мысленно на горѣ фаворѣстѣи».¹¹

Затем, к услугам русских интерпретаторов идеи о «сотворенном свете» имелись вполне уже конкретизирующие сказания об изгнании Адама и Евы из рая.¹² Насколько легко было тверским полемистам середины XIV в. притти к обсуждению параллели «рай мысленный — рай земной», видно из того, что ею же, притом взятою не как пояснительный прием только, пользовались гораздо более искушенные диалектики, греки. Среди них авторитетнейшее слово принадлежало вождю паламитского движения, Григорию Паламе. Несмотря на риск нежелательного для себя и своих единомышленников перетолкования (в сторону тезиса о так называемом «сотворенном» т. е. чувственном свете), он неоднократно привлекал вышеуказанную параллель. Например он пишет:

«..... ταύτης τῆς θείας ἐλλάμψεως τε καὶ λαμπρότητος γεγυμνωμένην τὴν ἡμῶν φύσιν ἐκ παραβάσεως, τῆς ἀσχημοσύνης ἐλεήσας ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ διὰ σπλάγχια ἐλέους ἀναλαβόμενος, ἐνδεδυμένην ἐπιφανέστερον ἐπὶ τοῦ Θαβωρίου, τῶν μαθητῶν τοῖς ἐγκρίτοις πάλιν ὑπέδειξε, τίποτε ἡμεν ἦν ὅτε·

¹¹ Цитируется по пергаменному, XII в., списку новгородской Служебной минеи на август. Рукоп. Гос. Историч. Музея в Москве, Синод. 168, л. 43 об.

¹² Старший список одного из них, к. XV — н. XVI в., находится в рукописи Румянц. 358 (Москва, Всесоюзная Публичная библиотека им. Ленина), лл. 183—192, откуда и напечатан А. Н. Пыпиным, Памятники старинной русской литературы, III, 2—3. Начало текста: «А инде писано во святомъ писаньи». Содержание — о «рукописании» Адама, т. е. о договоре между ним и диаволом, который в обмен на владение Адамовым потомством обязывался вернуть ему, Адаму, «свет».

καὶ τίνες ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐσόμεθα Ταύτης τῆς θείας ἐλλάμψεως τε καὶ λαμπρότητος, καὶ ὁ Ἀδάμ μέτοχος ὑπάρχων πρὸ τῆς παραβάσεως, ὡς ὄντως στολὴν ἠμφιεσμένος δόξης, οὐχ ὑπῆρχε γυμνός· ἀλλὰ πολλῷ κοσμιώτερος οὐδ' ὅσον εἰπεῖν, τῶν νῦν περιχειμένων τὰ χροσφὶ πολλῷ, καὶ διανυγέσι λίθοις κοσμούμενα διαδήματα»¹³

Вообще нельзя усомниться, что терминология, вращающаяся около понятия ὁ νοητὸς παράδεισος «мысленный рай», если не создавалась то приобрела новое содержание вместе с развитием так называемой θεωρία, доктрины «умного делания» у исихастов XIV в. Недаром предшественнику Паламы и основателю исихазма в организованной форме Григорию Синаиту принадлежит учение о том, что человек лишь путем «умной молитвы», с соответствующими приемами выполняемой, приходит в просветленное состояние, «в каком был Адам до своего грехопадения». Об этом рассказывается в житии, написанном одним из учеников Григория Синаита, паламитом, в конце своей жизни — константинопольским патриархом Каллистом.¹⁴ На той же почве понятен у исихастов интерес даже к схоластическим аналогиям в роде, например, толкования, «каков мысленный рай, каковы в нем растения и божественные плоды этих последних»: «τίς ὁ νοητὸς παράδεισος, καὶ τίνα τὰ ἐν αὐτῷ φυτὰ καὶ ἅ τούτων θεῖοι καρποὶ».¹⁵ Нетрудно понять, почему по мере того, как в процессе идейной борьбы изощрялась аргументация исихастов, увеличивалась и опасность для обоснованной на библии и на апокрифах идеи о земном рае. Вопрос о нем неизбежно начинал казаться праздным по мере признания, популяризации мистических способов, доступных каждому желающему получить созерцательное «райское блаженство». Здесь мистика соприкасается, очевидно, с элементами своеобразного рационализма, едва ли не впитывая в себя богомильскую или богомильствующую доктрину. Легенда о существовании земного рая где-то «на востоке» теряла свой кредит потому, что ее наивность при рационалистическом подходе к самоуглублению высту-

¹³ Migne, Patrologiae cursus completus series graeca, t. 150, col. 1168. То же в другой го-
миллии Паламы: то же изд., t. 151, col. 220.

¹⁴ См. греческий текст, изданный И. Помяловским в Записках Ист.-Филологич. фа-
культ. СПб. Университета, ч. XXXV (СПб. 1894); славянский перевод в посмертном изда-
нии П. А. Сырку, СПб. 1909 (Памятн. др. письм. и иск., CLXXII, стр. 15 и 26). Сюда же
относится аналогичное учение Паламы «о наиболее рациональном способе восстано-
вления человеческой природы». — Х. Παλαμῆχάηλ, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀρχιεπίσκο-
πος Θεσσαλονίκης. Πετροῦλ. — Ἀλεξάνδρ. 1911; в рецензии И. И. Соколова на эту книгу,
Журн. Мин. Нар. Просвещ. 1913 г., V, стр. 179—181.

¹⁵ Так озаглавлено (судя по всему — переозаглавлено) поучение Никиты Стифата
в ватопедском кодексе к. XIV или н. XV в., моск. Синод. собр. № 335/424, л. 151; Влади-
мир, Систематическое описание рукописей московской Синодальной (Патриаршей) библио-
теки. Ч. I: Рукописи греческие. М. 1894. Стр. 639. — В переводе то же поучение «О еже
кий есть мысленный рай» см. напр. по рукописи Гос. Публичной библиотеки (Ленинград),
Q. I № 274. Отчет И. Публичной библиотеки за 1882 г., стр. 50.

ποταμὸς, ὁ ἐκπορευόμενος ἐξ αὐτοῦ, καὶ εἰς τέσσαρας ἀρχὰς μεριζόμενος, τὸν χοῦν τε καὶ τὰ φύλλα τα πεπτοκότα, τοῖς Ἰνδικοῖς καὶ Αἰθίοσιν καταρρέων, ἐπιφέρει καὶ δίδωσι· καὶ δεδεμένος [ἴσ. ἡνωμένος] ὢν, αἰεὶ περὶ τὰς ἀρούρας αὐτῶν πλημμυροῖ ὁ Φεισῶν ὁμοῦ καὶ ὁ Γεὼν, ἕως ἂν πάλιν ἐπιμερισθῶσιν, ὁ μὲν τὴν Λιβυκὴν, ὁ δὲ τὴν Αἰγυπτιακὴν χώραν ἐπάροντες.¹⁶

ка, исходящія ѿ него, ѿ на четы-
ре начала раздѣляющисѧ, персть
же и сѧдовы падшаѧ, индїанѸ ѿ
ѣдѣпланнѧмъ нїзъ текын принѸсѧ
ѿ даеть. прѣгражѧтъ сѧи прѣ при
нїкахъ ѿхъ ѿзликается. фисѸнъ
коѣпно ѿ гѣиныхъ дондеже пакы раз-
дѣлѧтся. ѡкъ, лїкїискѸю. ѡкъ же,
ѣгѣпетскѸю странѸю напѧюще.

Сходство в защите идеи, несмотря на видимое отсутствие полемизма за только что приведенным рассказом — бесспорно: как Григорий Синаит указывает на особую «нетленную» природу рая, так и Василий Калика защищает положение, согласно которому «вся дела божия (среди них и насажденный на востоке рай) нетленна суть». Единство апологетики могло вызываться аналогичностью процесса мысли у тех, кого приходилось убеждать или опровергать. О текстуальном сходстве между рассказом Григория Синаита и отражением тверской дискуссии говорить, конечно, совсем не приходится, и какие-нибудь попытки к решению, не является ли ее непосредственным возбудителем вышеприведенный рассказ, затруднены в корне отсутствием материала для этого. Но и здесь ничего невозможного нет, особенно если принять во внимание, насколько ранни, чуть ли не прижизненны, переводы на славянский язык (болгарский) произведений Григория Синаита, из коих наиболее крупное и популярное как раз «Акrostихические главы».¹⁷ 1347-ой год был лишь моментом крайнего обострения борьбы и полемики, когда шла во всю агитационная работа паламитов: вспомним о рассылке соборных «томов», про что, относительно Феогноста, свидетельствует Григора. В пору же сразу после кризиса, идя по волне торжествующего паламитства, понятна будет даже пропаганда — безразлично, сознательная или бессознательная — формулировок, опрощающих сложную доктрину «умного делания» в богомильском духе. Тема земного рая была именно такою. Настаивать на его, земного рая, «тленности» и на том, что вообще рай, по образцу созерцательного состояния при θεωρία, может быть исключительно нематериальным «мысленным», — звучит как

¹⁶ По изд. *Migne*'я: *Patrologiae cursus completus, ser. graeca*, t. 150, col. 1242. Параллельно приведенный славянорусский текст извлечен из рукописи XV в., Гос. Исторического Музея в Москве, Синод. 923, лл. 40 — 40 об. Ср. *Горский и Невоструев*, Описание славянских рукописей московской Синодальной библиотеки, т. II, 2 (М. 1859), стр. 467.

¹⁷ О составлении «Акrostихических глав» не позднее 1328 г. см. у *П. А. Сырку*, К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. Т. I, вып. 1 (СПб. 1898), стр. 106, 167; об очень ранних переводах сочинений Григория Синаита на славянский — там же, стр. 239—240.

нельзя лучше в духе богомильствующих адептов исихазма.¹⁸ Не скрывается ли нарек на что-либо подобное под упоминанием Василия о неких «лихих людях», при помощи которых вспыхнуло тверское прение?

На тематике заимствуемого обычно отражаются местные культурные условия. Типична опрошенная, вульгаризованная форма прения сравнительно с формой византийских философских споров. Феогност был, как бы ни отнестись к похвалам Григория по его адресу, человеком греческой, даже константинопольской культуры. Совершенно иному оказывается та широчайшая общественная среда, которую он управлял, как митрополит. К тонкостям отвлеченного мышления русские умы отнюдь подготовлены не были, а если все же задевающий такие тонкости вопрос кем-нибудь ставился, то это должно было вызвать прежде всего сумбур мнений, отмеченный с психологической необходимостью одним общим признаком: стремились, насколько было доступно, перенести вопрос с абстрактных понятий на конкретные и образные. Конкретизирующий материал, подобный главе «о рае земном» из Григория Синаита, в таких случаях должны были обсуждать тем охотнее. Возникала как бы тематическая кривая линия, заранее предначертанная культурно; ее, идущую через Тверь в Новгород, мы здесь и наблюдаем. Другие, аналогичные данной «кривые» могут восходить (или нисходить) к другим памятникам и событиям, т. е. также отражать деформированное понимание своих первоисточников, в силу чего они и остаются до поры до времени с неясным происхождением. Методологическая цель настоящей статьи заключалась именно в том, чтобы предложить образчик такого рода случаев.

RÉSUMÉ.

L'article de M. Sedelnikov est consacré à l'étude d'une discussion sur le paradis terrestre qui a eu lieu vers le milieu du XIVe siècle à Tver et qui a eu des échos. Il existe une épître de l'archevêque de Novgorod Basile Kalika qui traite le même sujet.

Jusqu'à présent l'origine de cette discussion de Tver était restée obscure. Le présent article démontre qu'elle est d'origine byzantine.

La date de l'épître de Basile (1347) attire à elle seule l'attention. C'est l'année où éclata à Byzance une lutte ecclésiastique et politique entre le parti barlamite et le parti palamite. Des actes officiels relatifs à cette année prouvent une reprise des relations de la Russie du Nord avec Constantinople. Cette reprise est la conséquence de la révolution qui remit le pouvoir aux mains du parti palamite.

Le récit de Nicéphore Gregoras selon lequel Théognoste, métropolite de

¹⁸ Богомильского элемента исихии касается особенно *К. Ф. Радченко*, Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием (Киев, 1898).

Moscou, qui paraît avoir reçu les actes du Concile palamite y avait répondu avec animosité, montre par quelles voies parvenaient en Russie les échos des discussions byzantines. Une analyse de ce récit mène à cette conclusion que les faits réels dont il est question purent avoir lieu en 1347. La manière dont la thématique byzantine, philosophique et purement spéculative, s'est transformée en la thématique russe du « paradis terrestre » paraît également claire. Cette transition n'est non plus étrangère aux sources grecques, qui parlent d'une manière plus ou moins populaire de la prière hésychaste appelée « raisonnable ». Très caractéristique est l'un des « Chapitres acrostichiques » de Grégoire le Sinaïte. Cet auteur qui comme Palames cherchait dans la « προσηυχή νοητή » une possibilité du retour à la béatitude d'Adam au Paradis, estime indispensable de séparer de ce paradis spéculatif et théorique le paradis terrestre biblique, dont il rapporte l'histoire légendaire. Il semble aussi que la traduction des « Chapitres acrostichiques » (d'une époque fort ancienne et de langue bulgare) a été transmise à Moscou et à Tver au plus tard en 1347 et a servi en quelque mesure de stimulant à la discussion de Tver. Le sujet de cette discussion appréciée comme un fait culturel est une déformation d'idées inaccessibles encore au milieu russe médiéval.

ANTONÍN DOSTÁL (Prostějov):

VID POMOCNÝCH SLOVES V STAROSLOVĚNŠTINĚ.

1.

Staroslověnské sloveso **ѣсмь** je v tvarech, odvozených od kořene **-es-*, nedokonavé durativum. Jeho nedokonavý vid je bez výjimky doložen ve všech staroslověnských textech řeckým praesentem, infinitivní nebo participiální vazbou s nedokonavým dějem. Jeho durativnost pak jest prokázána ještě bližším časovým určením, na př. **присно**, stále, věčně, **всегда**, vždy' a pod., srov. Euch. Sin. 17b a 30b (ve Frčkově vydání str. 686, 12 a 722, 11), nebo je určeno jiným durativním dějem, nejčastěji participiem, na př. Mt. 10, 20: **не вы бо есте гл҃ашѣи** (Zogr.) za řecké: οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες; Cloz. I, 88: **любѣи оца ли матерѣ паче мене, нѣстъ ми на подѣж**; v Euch. Sin. participiem **имѣѣ** — 44, b (ve Frčkově vydání str. 747, 11) a j.

Sloveso **ѣсмь** má však již v nejstarších staroslověnských textech vedle významu verba existentiae také funkci pomocného slovesa ke tvoření opisného t. zv. perfekta a pak se naskytá otázka, jak se jeho obvyklý, nedokonavý durativní vid projevuje v této nové funkci. Staroslověnské opisné perfectum je obvyklé již v nejstarším období, v němž texty vznikly, a to čím později, tím více — v nejstarších textech poměrně vzácně, v mladších textech častěji, až se tento nový a již běžný čas objevuje i bez pomocného slovesa, jak je tomu v Supraslském kodexu (doklady v. níže).

Staroslověnské opisné perfectum jest spojení participia **-lo-* s durativním praesentem **ѣсмь**. Sloveso **ѣсмь** přistupuje k participiu **-lo-* právě tak, jako k jiným participiím nebo adjektivům: k participiím praesentním act. i pas. na př. v Euch. Sin. 31b (724, 9): **ты бо еси въземѣли отъ падениѣ моѡшааго са тебѣ**; 49a (755, 10): **и обѣщаемъ естъ книжники и старѣци**; Zogr. Mk. 15, 22: **ѡже естъ съказано**; k participiím praeterita act. i pas.: Zogr. Mk. 14, 65: **къто естъ оудариѣтъ тѣ**; Mar. Mt. 20, 16: **мѣноши бо сѣтъ зѣвани мало же избѣраннихъ**. Právě tak s participiem **-lo-*: v Kyjevských listech III. b., 20: **всегда ѣи же есмъ въземѣли** (sumpsimus); Cloz. I, 813: **просѣктиѣ естъ проповѣдѣ** (ἐπεφάνη); Mar. Luk. 2, 31: — **спасение твое ѡже еси оуготовалъ** a j.

Je-li spojeno s participií praesenta, je sloveso **ѣсмь**, samo durativní, spojeno s participiálním dějem durativním nebo iterativním. Stýkají se tak dva slovesné děje s nedokonavým videm, vzájemně se doplňují a v celkové představě vidu tohoto spojení si neodporují, ale také svého vidu navzájem výlučně nepodmiňují. Ve spojení s participií praeterita je spojeno dokonavé participium s durativním praesentem. Ale i takové spojení je ve vidové představě možné, je vidově dvojčlenné se samostatným videm v každém členu. Je tomu podobně, spojí-li se **ѣсмь** s adjektivem, které o substantivu vyjadřuje nějakou již hotovou vlastnost, která je již uskutečněna, ale o substantivu platí trvale.

Do představy průběhu děje slovesa **нсмь** je vložen jednodobý nebo sice trvací, ale již ukončený děj (**избьранъ**). Představíme-li si děj slovesa **нсмь** jako přímku, je ono dokonavé participium bodem v této přímce, což vše dohromady nepřekáží představě nedokonavého vidu slovesa **нсмь**. Ze všeho, co dosud bylo uvedeno, vyplývá, že si sloveso **нсмь** v takových spojeních podržuje také původní a obvyklý vid.

V staroslověnském t. zv. perfektu je možné spojení pomocného slovesa **нсмь** s participiem **-lo-*, utvořeným od sloves dokonavých i nedokonavých, ale staroslověnské opisné perfektum je nápadně často tvořeno od sloves dokonavých, skoro výjimečně od sloves nedokonavých. Tak na př. v Clozově památce je perfektum 20krát od sloves dokonavých, kdežto jen 6krát od nedokonavých; v Euchologiu Sinajském 89krát od dokonavých a jen 4krát od nedokonavých, v Psalteriu Sinajském 167krát od dokonavých, 12krát od nedokonavých a podobně v ostatních textech, jen v Supraslském kodexu je perfektum od sloves nedokonavých častější.

Příčinou toho zjevu však není vid participia ani pomocného slovesa, ale potřeba vyjádřit častěji dokonavý čas minulý, t. j. aorist, v jehož náhradu, jak ukázal svou studií **ŚLOŃSKI**,¹ perfektum vzniká, hlavně ze snahy rozlišit 2. a 3. osobu sg. v aoristu. Nedokonavé sloveso mělo pro minulý čas buď imperfektum, šlo-li o děj opětovací nebo neohraňovaný trvací, nebo aorist, měl-li býti vyjádřen sice trvací, ale celkový děj v minulosti. Dokonavé sloveso mělo pro minulý čas jen aorist, neboť opětovací ráz staroslověnského imperfekta se přenáší i na děj jednodobý, který se stává bodově opětováním v minulosti. Proto se častěji užívá i perfekta od sloves dokonavých, vzácněji od sloves nedokonavých, analogicky utvořených opisných perfekt podle perfekta dokonavého.

Vazba participia **-lo-* s praesentem **нсмь** se liší od spojení s jinými participii tím, jak si podržuje sloveso **нсмь** svůj časový i vidový význam. Spojí-li se **нсмь** s jinými participii, podržuje si, jak bylo řečeno, svůj vid, ale také svůj význam přítomného, přesněji současného, času s jinými ději. Naproti tomu ztrácí pomocné sloveso v perfektu časový odstín, vztahující se k praesentu, a opisné perfektum se přechyluje časově do minulosti, což je možné jen tím, že staroslověnské praesens má význam současnosti: z obou složek opisného perfekta na představu času silněji působí dějově zhuštěné participium **-lo-* než pomocné sloveso **нсмь**, které se stává časově současným k tomuto participiu.

Je-li vidové pojetí staroslověnského aoristu u všech sloves dokonavé, je také dokonavé úhrnné pojetí staroslověnského perfekta, neboť oba časy jsou někdy v stejném znění zaměňovány, na př. Mt. 18, 23: **сего ради оуподоби сѧ цѣсарьствѧи небесьское чловѣкоу цѣсарю, иже кѣхотѣ сѣтасати сѧ о словесехъ сѣ рабѣхъ сконнѧ** (**ὁμοιωθῇ**) v Assem., Ostr., Nicol., kdežto Mar., Zogr. mají

¹ *St. Śłoński*, Tak zwane perfektum w językach słowiańskich, *Prace filologiczne* X, Warszawa 1923, str. 22.

оуподобило сѧ естъ, Sav. kn. подобно естъ.² Zaměnění by nebylo možné, kdyby se oba časy videm od sebe lišily. Z citovaného perfekta se zdá, jako by pomocné sloveso естъ v Mariánském a Zografském kodexu úplně ztratilo svůj nedokonavý vidový odstín. Je tomu skutečně tak v citovaném perfektu a v četných jiných, zvláště v pozdějších textech, ale ne ve všech dokladech staroslověnského perfekta. V staroslověnských textech máme sice již značně pokročilé stadium vývoje opisného perfekta, pokud se týče setření vidu pomocného slovesa, ale stopy vidu pomocného slovesa jsou tam ještě znatelné.

Známkou původního vidu pomocného slovesa v perfektu jest děj částečně trvací (srov. aorist nedokonaných sloves), vztah současnosti k jinému ději a význam výslednosti v přítomnosti dějů, vyjádřených perfektem. Dokud sloveso есмь má syntakticky rozlišitelný nedokonavý vid, musí jeho děj probíhati tak, aby představa nedokonavého vidu byla ještě možná. Staroslověnské perfektum překládá většinou řecký aorist, zřídka perfektum, které je často překládáno aoristem, tedy časem bez vztahu k přítomnosti i bez významu výsledného (doklady z evangelských textů v. u Meilleta str. 85)³. Ovšem překladatelé překládali řecké časy tak, jak je v době vzniků překládů cítili a chápali.⁴

Avšak staroslověnské perfektum není časem zcela bez vztahu současnosti k jinému ději nebo bez významu výslednosti. Stopy toho jsou na příklad v těchto dokladech: Kyj. I. IV. a, 18: отъ небѣхитѣ бо къ бѣхит(и) сѣтвориаъ нѣх еси (a non essentia in essentiam nos creasti); Cloz. II., 77: прѣданаъ бо їсъ і въселенѣхъ въсѣхъ сѣпасаъ естъ (ἔσωσεν); Cloz. I., 133: ѣже бо бѣ сѣвелъ естъ чѣа, да не разлучаете сѧ (evangelské texty zde mají aorist); Zogr. Luk. 7, 43: симонъ рече. не пѣхитюхъ ꙗко емоу же каште отъда. онъ же рече емоу. правъ сѣдлаъ еси; Zogr. J. 17, 7: нѣхитъ разоумѣша ꙗко всѣ елико далъ еси мнѣ отъ тебе сѣхъ а ј. V poslední citované větě ze Zografského kodexu (J. 17, 7) vyjadřuje perfektum minulý děj, současný s aoristem (далъ еси ... разоумѣша). Způsobuje to pomocné sloveso еси, do jehož děje v průběhu je vložen dokonavý děj participia далъ a k nim se přidružuje současně a výsledné praesens: отъ тебе сѣхъ. Perfektum zde nemá významu plusquamperfekta.

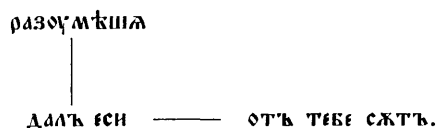
Když šlo o vyjádření předminulosti, vycítil to dobře staroslověnský překladatel, i když v řeckém textu bylo perfektum, a přeložil opisným plusquamperfektem, srov. na př. Zogr. Luk. 22, 47: пристѣпи къ їѣви любѣзатъ его. се бо бѣ знаменѣ далъ їмъ. его же любѣжж. тѣ естъ за řecké perfektum δέδωκει. Vid pomocného slovesa еси v citované větě (J. 17, 7) je ještě zachován, neboť praesens neztratilo v této funkci svého významu současnosti a proto

² Jos. Vajs, Evangelium sv. Matouše, text rekonstruovaný, Praha 1935, str. 69, pozn. 23.

³ A. Meillet, Études sur l'Étymologie et le Vocabulaire du vieux slave, Paris 1902.

⁴ Meillet, op. c. str. 91.

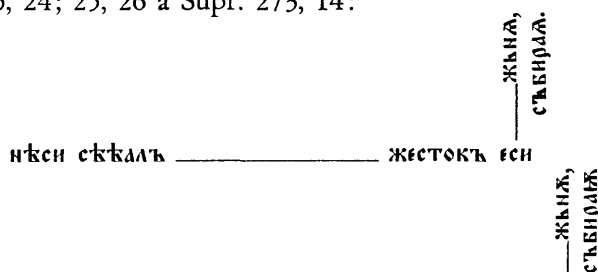
jisté durativnosti, která způsobuje chápání nedokonavé. Schema dějů v uvedené větě je asi toto:

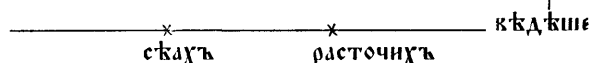
Současný děj s jiným dějem, v minulosti trvácím, dokazuje tato věta ze Zogr. J. 17, 6: ꙗвихъ ѿмѡ твоѣ ѣкомъ, ѡже далъ еси мнѣ отъ всего мира. твоѣ бѣша і мнѣ ѡ далъ еси (δέδωκας — δέδωκας). Současné jsou tu ꙗвихъ — далъ еси; бѣша — далъ еси. V Janově evangeliu je řecké perfektnum častěji překládáno staroslověnským perfektem, ale výslednost lze postřehnouti i v perfektech jiných evangelií. Výslednost perfekta v staroslověnině zjistil také Meillet op. c. str. 91. Praví tam o významu perfekta a aoristu: »La forme à auxiliaire indique la situation qui explique tout le récit à l'aoriste de l'action propre...«. V Zogr. Mt. 25, 24, říká služebník: вѣдѣхъ тѡ ꙗко жестоко еси ѣкъ жьнѡ идеже нѣси сѣѣлъ. і събираѡ ѡдоу же не расточихъ, v řeckém textu jsou v obou větách aoristy: ἔσπειρας — διεσκόρπισας; ἔσπειρα — διεσκόρπισα. Supraslský kodex 273, 14 má v odpovědi pánově také perfekta: нѣсмъ сѣмъ, нѣсмъ расъипалъ. Meillet op. c. str. 92 to vysvětluje tak, že služebník užívá perfekta, protože myslí na situaci (= výslednost), kdežto pán aoristu, protože mu jde jen o činy (= skončené děje bez vztahu k přítomnosti). Supraslský kodex jemný odstín stírá.

Rozeberme si děje znění evangeliijního a znění kodexu Supraslského. Schema dějů Mt. 25, 24; 25, 26 a Supr. 273, 14:

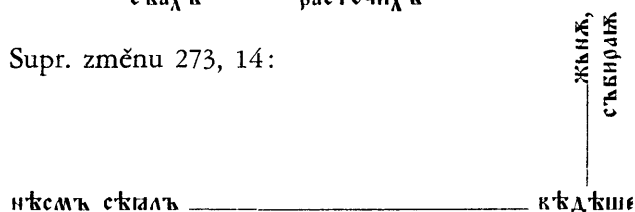
Mt. 25, 24:

Mt. 25, 26:

K Mt. 25, 26 má Supr. změnu 273, 14:

Rozdíl mezi Mt. 25, 26 a Supr. 273, 14 záleží v tom, že v evangelijním znění aoristy *сѣахъ, расточихъ* jeví se jako body, vložené do durativního nedokonavého děje *вѣдѣше*, k němuž se současně rozvíjí *жыиѣ, сѣенираѣ*, kdežto v Supr. 273, 14 perfektum *нѣемѣ сѣиалѣ* je současné s *вѣдѣше*. Aby obrazce dějů mohly v Supraslském kodexu splynouti, pomocné sloveso muselo tehdy již ztratiti původní význam současnosti, tím i durativnosti a původní nedokonavý vid, který zachovává ještě ve znění evangelijním. Jinými slovy, pomocné sloveso v perfektu ze Supr. ztratilo původní vid, perfektum se ve vidu vyrovnalo s aoristem a tak byla možná náhrada původního aoristu.

Nestalo se tak patrně u všech sloves najednou, neboť máme doklady záměny aoristu perfektem již v textech evangelijních, na př. Zogr. Luk. 1, 78: *милосерды ради милости бѣ нашего въ нѣхъже посѣти насѣ*, kdežto Mar. má *посѣтиаѣ естѣ*. Naproti tomu ještě v některých perfektech v Supraslském kodexu je patrně zachován význam výslednosti a původního vidu pomocného slovesa, na př. Supr. 120, 12: *много поговѣихъ... и мало ми еси далѣ*, Supr. 120, 24: *вѣрѣ ми ими... яко нѣстѣ остала ни едина златица а ј.*, srov. také perfektum v hlaholských listech Vídeňských,⁵ fol. A a 17—18: *ѣти ѣи: приношениѣ наш(а ѣ)же. есѣмѣ принесѣли*, kde je ještě výslednost zachována.

Vid pomocného slovesa se začal oslabovat původně patrně jen u některých sloves, později všeobecně, o čemž svědčí častější nahrazování aoristu zřetelnějším perfektem, hlavně v 2. a 3. osobě sg. Pomocné sloveso, zbavené svého odstínu časového i vidového, nakonec tam, kde jeho funkci rozlišiti osobu přejímá také participium, odpadá úplně. Stopy takového oslabení pomocného slovesa jsou rovněž již v staroslověňštině, ovšem poměrně vzácné, v Supraslském kodexu, na př. 93, 23: *чюдо сѣтворилѣ зѣрашитимѣ*; 94, 1: *падѣшнимѣ такоко и онѣ сѣтворилѣ*; 86, 22: *чѣто сѣтворилѣ тѣгда владѣка тѣ а ј.*

*

2. Staroslověnské plusquamperfektum je tvořeno imperfektem slovesa *быти* — *бѣахъ* a participiem **-lo-* a užívá se k vyjádření předminulých dějů:

J. 11, 18—19 (Zogr., Mar., Assem.): *бѣ же витаниѣ близѣ ѡма ѣко ѡ ї стадини и мнози же бѣахѣ пришьли къ мартѣ и мари (Mar., Assem. марини) да оутѣшатѣ и*; Luk. 23, 55 (Zogr., Mar.): *въ слѣдѣ же шѣдѣша жены ѡже бѣахо (Mar. -ж) съ нимъ пришьли отѣ галилеѣ видѣша гробѣ а ј.*

Předminulý děj musí býti skončen dříve, než mohl nastati jiný minulý děj, což žádá pochopení předminulého děje jako skončeného, dokonavého. Nelze se tedy domnívati, že by si pomocné sloveso *бѣахъ* bylo podrželo svůj obvyklý nedokonavý vid, nýbrž musilo klesnouti v tomto spojení na formální pomocné slovo. Dokonavý vid citovaných plusquamperfekt jest způsob-

⁵ M. Weingart, Hlaholské listy Vídeňské, Praha 1938, str. 9 (zvl. ot. z ČMF XXIV.).

ván jen dokonavostí participia, pomocné **ѣхъ** posunulo jen děj dále do minulosti.

Samostatného staroslověnského imperfekta se užívalo často k vysvětlení nastalé situace, obvykle s částicí **во** nebo **же**, srov. Zogr. Mt. 27, 55: **ѣхъ же тоу жинѣ многѣ издалече зрѣшѣа**; Mk. 6, 31: **и рече имъ . придѣте вы сами въ мѣсто едины и почитѣ мало . ѣхъ во приходящѣи и оходящѣи мнози** a j. Jen z takového významu staroslověnského imperfekta mohla vzniknouti představa předminulosti, bylo-li užito s dokonavým participiem **-lo-*, nebylo to způsobeno videm pomocného času a proto také nemáme v staroslověnině dokladu, kde by byl ještě vid pomocného slovesa zřetelně zachován.

Již v evangelských textech je hojně doložena náhrada pomocného imperfekta aoristem **ѣхъ**. Jednoduchý sám aorist **ѣхъ** má též vid, t. j. nedokonavý trvací, jako imperfektum **ѣхъ**. Oba časy stejně překládají řecké imperfektum: Mk. 6, 31: **ѣхъ** — ἦσαν; J. 17, 6: **ѣхъ** — ἦσαν a jsou zaměňovány bez rozdílu vidu nebo významu. Známým příkladem je začátek Janova evangelia: Zogr. **искони ѣхаше слово и слово ѣхаше отъ ѣа** je patrně pozdější náhrada za aorist **ѣхъ**, který je na obou místech v evangelií Assemanově. Aoristu **ѣхъ** se užívalo dokonce k vyjádření trvacího děje v minulosti s nedokonavým participiem praesentním: Luk. 1, 22: **и тѣ ѣхъ помавахъ** — ἦν; Luk. 1, 10: **ѣхъ молихъ дѣхъ**; Luk. 19, 47: **и ѣхъ оучахъ цркви по всѣхъ днѣи** a j. Zvláště poslední doklad ukazuje durativnost, neboť časové určení **по всѣхъ днѣи** určuje participium **оучахъ**, ale vztahuje se také k aoristu **ѣхъ**. To vše ukazuje na durativnost a nedokonavost aoristu **ѣхъ** v staroslověnině, ale patrně nikoliv původní.

Doklady plusquamperfekta s pomocným aoristem **ѣхъ** mají též vid jako plusquamperfektum s imperfektem **ѣхъ**: Mk. 1, 32–33: **поздѣ же быхъшу югда заиде слѣнцѣ приношахъ къ нему въсѣхъ недѣжъныхъ и бѣсныхъ . и ѣхъ къ градъ събралъ сѣхъ дврѣхъ**; Mar., Assem., J. 20, 12: **и видѣ дѣхъ анѣхъ въ ѣлахъ сѣдѣшѣа единого оу главѣи и единого оу ногоу идеже ѣхъ лежало тѣло нѣко**. V posledním dokladě je participium nedokonavé. Zdálo by se, že zde dokonavost celého plusquamperfekta **ѣхъ лежало** byla způsobena dokonavostí pomocného slovesa, ale pojem dokonavosti plyne tu z posunutí durativního **лежало** do vzdálené a ukončené minulosti, právě tak, jak je tomu u pomocného imperfekta **ѣхаше**, srov. Supr. 271, 22: **неса . . . иже ѣхаше шѣхъ съ вѣхъхъ послушати**, častěji je ovšem užíváno plusquamperfektum od sloves dokonavých. Pomocné sloveso v opisném plusquamperfektu ztratilo původní vid.

3. Kondicionál pomocného slovesa **ѣхъ** není samotný v staroslověnině užíván tak, aby bylo možno dopátrati se jeho původního vidu. Tím nesnadnější jest určití jeho vidový odstín ve funkci pomocného slovesa v opisném kondicionálu. Opisný kondicionál se klade často v přácích nebo účelových větách za řecký konjunktiv nebo optativ, a to častěji opisný kondicionál od sloves dokonavých. Hlavní věta má obvykle sloveso v minulém čase, na př. Mk. 3, 6: **сѣхъ тѣхъ сътворѣхъ на нь . како и ѣхъ погубили** (ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν); Luk. 1, 62: **помавахъ же оцъ его како би хотѣхъ нарешти**

начкнѣтъ съ нѣсе падати (ἔσονται... ἐκπίπτοντες); Mt. 6, 24: никъ же рабъ не можетъ дръма ꙗма работати... единого дрѣжитъ сѧ . а о дрѣхъ сѧ некрѣпѣти вѣчнѣтъ (καταφρονήσει), tak má Zogr., Assem., Sav. kn., kdežto Ostr., Mar., Nicol. mají начкнѣтъ s variantou неродити (нерадити).⁷ Poslední doklad ukazuje již potlačení původního významu »začítí«, kdežto v četných jiných dokladech připomíná staroslověnské начкнѣ s infinitivem řeckou vazbu ἄρχομαι s infinitivem,⁸ na př. Luk. 16, 25: начкнѣтъ (Mar. начкнѣтѣ) вѣнѣ стоѣти і тлѣпѣти двѣри глѣжѣте (ἄρχῃσθε ἕξω ἑστάναι) а j. Pomocné sloveso je tu jasně dokonavé a proto přenáší nedokonavý infinitiv стоѣти а тлѣпѣти do budoucnosti. Původní význam »začítí« je také častěji zachováván než stírán.

Poněkud jiné je futurum s pomocným slovesem nedokonavým имамъ а хощѣтъ, zvláště sloveso хощѣтъ připomíná řeckou vazbu μέλλω s infinitivem, která vyjadřovala v novozákonní řečtině nastávající kursivní děj.⁹ Snad vliv řecké vazby, snad také význam »chci něco konati« = »budu něco konati«, způsobil budoucí význam takového opisu. Staroslověnské vazby s хощѣтъ však zachovávají značně význam, vůle, právě proto by bylo možno pomýšleti na řecký vliv: J. 7, 35: рѣша же юдѣи къ сѣбѣ сами . како хощѣтъ ити і оучити (οὗτος μέλλει πορεύεσθαι); srov. vazbu participiální Zogr. Mt. 12, 47: ѿти трѣбѣ і братрѣ трѣбѣ стоѣтъ хотѣшѣте глѣти къ тебѣ (ζητοῦντες σοι λαλῆσαι), аč koliv jiné texty zde mají искѣшѣте¹⁰). Srov. k tomu podobné vazby i se slovesy dokonavými, na př. Cloz., II, 145: чѣто хощѣте ми, сѧтъ, дати і азъ вамъ прѣдамъ і (τί θέλετέ μοι δοῦναι). Sloveso имѣти patrně někdy svůj původní význam »míti« ve funkci pomocného slovesa již ztratilo, na př. Mk. 10, 21: і имѣти имашѣи сѣкроушѣте на нѣсѣхъ (ἔξεις θησαυρὸν), totéž ještě Mt. 20, 21; Luk. 18, 22), ale je to doklad nejasný, neboť infinitiv má též význam jako pomocné sloveso. Budoucí čas spojení хощѣтъ nebo имамъ s infinitivem, nebyl způsoben videm těchto sloves, nýbrž významem: »chci, mám něco dělati« = »budu něco dělati«, k tomu snad působil vliv vazby řecké. Tam, kde sloveso ztratilo svůj původní význam, tam ztratilo ve funkci pomocného slovesa také svůj vid.

ASPECT VERBAL DES VERBES AUXILIAIRES EN VIEUX SLAVE.

(RÉSUMÉ.)

Dans cette étude, l'auteur s'efforce de montrer l'aspect verbal des verbes employés comme auxiliaires en vieux slave.

1. Le présent *имѣти*, purement imperfectif et avec un caractère duratif dans les textes vieux slaves, est employé aussi comme auxiliaire pour former le parfait périphrastique. C'est pourquoi on se pose une question comment se maintient

⁷ Srov. Jos. Vajs, Evangelium sv. Marka, text rekonstruovaný, Praha 1935, str. 59.

⁸ Ferd. Stiebitz, Studie o slovesném vidu v řečtině novozákonní, Praha 1929, str. 152.

⁹ F. Stiebitz, op. c., str. 153 a n.

¹⁰ Jos. Vajs, Evangelium sv. Mat., str. 45.

l'aspect imperfectif de l'auxiliaire dans cette fonction. En examinant chaque partie du parfait, c.-à-d. l'auxiliaire et le participe en *-lo-, séparément du point de vue de l'aspect verbal, il arrive à s'assurer que l'auxiliaire retient, dans une certaine mesure, son aspect originel, quoique l'aspect total du parfait vieux slave soit perfectif comme le montre le remplacement de l'ancien aoriste par le parfait. Il existe dans les traductions vieilles slaves un grand affaiblissement de l'aspect originel de l'auxiliaire, bien entendu, mais cet affaiblissement n'est ni général ni achevé. On peut constater une trace de l'aspect imperfectif de l'auxiliaire dans quelques exemples où l'on peut remarquer la simultanéité de l'action verbale du parfait avec un autre temps passé ou le caractère résultatif du parfait. Le cas n'est pas toujours le même pour tous les verbes. C'est par cette chose qu'on s'explique les différences parmi les parfaits du même texte. Le remplacement de l'aoriste par le parfait témoigne déjà un affaiblissement complet de l'aspect imperfectif de l'auxiliaire qui devient enfin inutile tant pour l'aspect que pour la valeur sémantique du parfait. Le parfait vieux slave finit par perdre son auxiliaire comme on le voit dans le Suprasliensis.

2. Le plus-que-parfait vieux slave, employé quelque fois par les traducteurs pour exprimer une action qui précède une autre action passée, est l'union de l'auxiliaire en imparfait et du participe en *-lo-. L'aspect total du plus-que-parfait est perfectif mais il n'est pas dû à l'auxiliaire, qui ne fait que déplacer l'action dans un passé éloigné, mais au participe. L'imparfait vieux slave avait quelque fois un rôle explicatif de la situation, et surtout avec les mots **ѡ** ou **ѡѡ**, d'où vient le pouvoir de déplacer l'action dans un passé éloigné. Plus tard, l'imparfait **ѡѡѡѡ** est remplacé par l'aoriste **ѡѡѡѡ** qui se montre de même affaibli dans l'aspect.

3. Le conditionnel passé périphrastique offre une difficulté dans la recherche de l'aspect de l'auxiliaire **ѡѡѡѡ**, car on ne peut pas s'assurer clairement de son aspect originel. Le conditionnel périphrastique montre que l'auxiliaire n'exerçait aucune influence sur l'aspect total de la forme composée, car l'aspect total est déterminé par l'aspect du participe. Le remplacement de l'auxiliaire par l'aoriste **ѡѡѡѡ** ne montre rien plus d'avantage.

4. Le futur périphrastique, quoique rare dans les traductions vieilles slaves, montre l'aspect perfectif de l'auxiliaire **ѡѡѡѡ** clairement conservé même dans cette fonction. Le participe en *-lo- n'a fait que donner au futur périphrastique un trait du passé, si l'on considère cette forme du point de vue du futur principal.

5. Pour exprimer le futur des verbes imperfectifs, on employait le présent perfectif **ѡѡѡѡѡѡ**, **ѡѡѡѡѡѡ** avec l'infinitif imperfectif. L'aspect perfectif de l'auxiliaire a déplacé le temps au futur, mais rarement avec un affaiblissement de la valeur sémantique du verbe auxiliaire, car il y a une construction similaire dans les textes grecs, celle de *ἄρχομαι* avec l'infinitif.

Quant aux présents imperfectifs **ѡѡѡѡѡѡ** ou **ѡѡѡѡѡѡ**, employés comme auxiliaires, on peut songer pour **ѡѡѡѡѡѡ** à l'influence grecque où cette construction *μέλλω* avec l'infinitif présent) avait une signification de l'action durative au futur.

Cependant on peut songer aussi à une évolution: avoir à, vouloir faire qch. = la signification du futur. Dans les cas, où les imperfectif *имамъ* et *хощѣ* ont conservé leurs valeurs sémantiques, on peut remarquer aussi leurs aspects originels.

JOSEF VAJS (Praha):

HLAHOVICE NA RUSI. — NOVGORODSKÉ SGRAFITY.

Mám za to, že se mi podařilo rozřešiti a podati přirozenější čtení některých hlaholských písmen, obsažených ve sgrafitech novgorodské katedrály, nežli jak je udává V. ŠČEPKIN¹; bude tedy dobře vrátiti se k nim znova, tím spíše, že moskevské »Древности«, v nichž byly tyto sgrafity Ščepkinem uveřejněny, jsou u nás méně přístupné. Ježto však v poslední době někteří autoři chtěli snížit význam těchto objevů pro hlaholici na slov. Východě,² promluvím o nich v souvislosti s ostatními stopami hlaholského písma na Rusi.

Již ŠAFAŘÍK v Památkách hlahol. písemnictví (XLII.) vyslovil mínění, že ruský klášter na hoře Athonské (Ψωσσιμον), založený knížetem Jaroslavem (1019—1054) byl hlavní dílnou, která dodávala slovanské rukopisy na Rus, zvláště pro Novgorod, kdež knih milovný Jaroslav vládl (990—1019), a že bylo přepisováno nejen z rukopisů cyrilských ale i z hlaholských od mnichů, kteří se obojímu písmu v klášteře Athonském naučili.

Do této doby klade Šafařík (l. c. XLIII.), že byl do Novgorodu pravděpodobně přinesen hlaholský originál rukopisu, z něhož byl přepsán cyrilský text Slov sv. Řehoře Nazianského. Touto okolností ozřejmuje rovněž, podle Šafaříka (l. c.) přípis Upíra Lichého z r. 1047, známý z biblického svodu Gennadiova z r. 1499, kde se čte na konci knihy proroka Daniele: *ГЛАГА ТЕРѢ ГИ ЦРЮ НЕБЫНИ . ІАКО СПОДОБИ МА НАПИСАТИ КНИГИ СИ ІС К҄РІЛОУЦК.* Ve svodě 3. čteme *іс к҄риловицк*; v rukopise kláštera Kyrillo-Bělozerského a v rukopise sv. Trojické lavry č. 89 je varianta *іс к҄уриловицк* (Srov. Karšij, Славянская кирилловская палеография, str. 281, 364).

Šafařík správně chápal a tlumočil smysl tohoto přípisu proti Vostokovovi tak, že »cyrilice« neznamená knihu, nýbrž abecedu Kyrilovu a že by byl tento přípis zbytečný a smyslu prázdný, kdyby tehdaž nebylo hlaholice, z níž se přepisovalo (l. c. XV.). Pravost tohoto výkladu viděl pojištěnu dvěma tehdy známými památkami, totiž výše vzpomenutými Řečmi sv. Řehoře Naz. a žal-tářem Eugeniovým, o nichž věděl, že jsou v nich i hlaholská písmena. Co by řekl k věci dnes, kdy I. L. TUNICKIJ³ v předmluvě k textu knihy Dvanácti malých proroků, z lavry sv. Trojické, č. 89, cyrilicí psané, mimo archaismy jazykové, připomíná i paleografickou zvláštnost, stopy hlaholského originálu,

¹ V. Ščepkin, Новгородскія надписи — Graffiti, Древности XIX, 3, 26—46, Москва 1902.

² St. Kulbakin (viz Slavia XIII, 483): »спорадическіе слѣды глаголицы в Преславѣ могут быть случайнаго происхожденія, как случайны и слѣды глаголицы в древнем Новгородѣ«.

³ J. L. Tunickij, Книги XII малыхъ пророковъ съ толкованіями въ древне-слав. переводѣ, Сергіевъ Посадъ 1918, str. VI.

na 90 písmen, většinou majuskulí na počátku vět, někdy celých slov a jmen jednotlivých proroků, jako: *ѡмѡкоуѡмѡ, ѡггѡю, Захаріѡ*? Totéž je i v listech Pogodinových ze stol. XII. (Byzslavica I, 86—118) s 92 hlahol. písmeny.

Je pravda, že ještě nedávno akad. SOBOLEVSKIJ⁴ vykládal přípis *»не коуриловницѣ«* tak, že tím Upír chtěl naznačiti jihoslovanský původ originálu, ale počet cyrilských památek, psaných na Rusi se stopami staršího písma hlaholského, vzrostl tak, že slova *не коуриловницѣ* nemohou mít jiný smysl nežli ten, který jim dával Šafařík. Tedy ještě v XI. století původní písmo Kyrilovo se jmenovalo podle svého autora *»кѡриловница«* a hlaholská předloha musila býti na Rusi (*V. Jagić, Entstehungsgeschichte, 125*).

Prof. IL'INSKIJ (v čas. Byzslavica I, 101—2) sestavil pečlivý seznam těchto cyrilských památek *ruského původu* s udáním hlaholských písmen a jejich počtu, která se přepisováním z hlaholských originálů do nich dostala a v nich dosud zachovala. Jsou to:

1. Žaltář Eugeniův s výkladem, ze stol. XI.; s hlaholskými písmeny: *Ѣ, Ѣ, Ѣ*.
2. Řeči sv. Řehoře Naz., stol. XI.; litery: *Ѣ, Ѣ, Ѣ, Ѣ* a *Ѣ*; toto několikrát (podle Šafaříka);
3. Apoštol Christinopolský, stol. XII.; v něm: *Ѣ, Ѣ, Ѣ, Ѣ, Ѣ, Ѣ, Ѣ, Ѣ*;
4. Mineje měsíce dubna z XII. stol. s přípisem *ѢкренѢни ꙗсѢлъ много*;
5. Cerkovnyj ustav XII. stol. s přípisem *ѢнѢлъ ꙗсѢлъ ѢнѢлъ*;
6. Pogodinovy cyrilsko-hlaholské listy XII. stol., část výkladu sv. Hypolita Římského na proroka Daniele (Byzslavica I, 86 násl.) s 92 literami hlaholskými;
7. Sv. Cyrila Jerusalemského učení a hádání se Židy, XII. stol.; hlaholící psáno: *спѢсе Гиполита*;
8. Trefologion XIII. stol. (1260) s přípisy hlaholskými zvláštního rázu;
9. Finský list v Akademii nauk s několika hlaholskými písmeny;
10. Triod postnaja XV. stol.;
11. Sborník Istorič. musea XV. stol.; v jedné řeči sv. Jana Zlatoúst. jsou 4 řádky psány hlaholící;
12. Sborník Trojicko-Sergievské lavry XV. stol., s dvěma hlahol. přípisy;
13. Slova Isáka Syrina z 1472;
14. Výklady proroků, stol. XVI.;
15. Výše vzpomenutý rukopis XVI. stol., sv. Trojicko-Sergievské lavry č. 89.

G. Il'inský dodává k tomuto seznamu, že stopy hlaholského písma v těchto rukopisech, a to v takovém množství, lze vyložiti jediné tím, že tyto texty byly *opsány z hlaholského originálu*, byť ne všechny bezprostředně. A tak je, podle něho, zřejmé, že hned v prvních dobách, kdy Rus přijímala křesťanství a bohoslužebné knihy z jihu z Bulhar, spolu s rukopisy cyrilskými dostávala i hlaholské rukopisy sv. Písma, bohoslužebných knih a Otců církevních (Byzslavica I, 102).

⁴ A. J. Sobolevskij, Извѣстія О. р. я. и с. XXVI, 240 násl.

Sám prof. E. F. KARSKIJ ve své Paleografii (213) přiznává, že jsou některé důvody k předpokladům, že hlaholice byla známa v nejstarší době ne toliko na slov. jihu, ale i na Rusi, ježto písaři často přepisovali z hlah. knih cyrilské texty. Při tom se odvolává na I. I. SREZNEVSKÉHO, čl. Следы глаголицы в памятниках X века (Известия А. Н. VII, 337—352). Svědectví Karského je tím pozoruhodnější, ježto autor není nijak horlivým zastancem priority písma hlaholského, třebaže připouští, že Konstantin-Cyryl mohl býti autorem i hlaholice, kteráž podle Karského tu byla v době nejstarší současně s cyrilicí (v Paleografii 160, 362).

Nemohu mlčením přejíti ještě jiný důkaz, že i na Rusi byla hlaholice známa; důkaz je v tom, že jisté cyrilské památky, ruského původu, jsou v těsném příbuzenství s hlaholskými památkami česko-církevněslovanskými, z nichž čerpaly. Prof. M. WEINGART dokázal filologickým rozbořem, že I. staroslovanská legenda o sv. Václavu, cyrilicí psaná, obojí redakce Vostokovské i Minejní, se opírá o *přívodní hlaholské sepsání* této legedy na půdě české.⁵ Totéž platí i o cyrilské proložní legendě o sv. Lidmile, kterážto legenda vznikla opět na Rusi ze ztracené *hlaholské* legendy o sv. Lidmile.⁶ Podobně prof. J. VAŠICA⁷ ukázal, že i druhá, mladší legenda o sv. Václavu (Nikolského) má základ v *hlaholském* zpracování legendy Gumpoldovy opět, na půdě české.

Nové potvrzení dosavadních svědectví o tom, že hlaholice byla známa i na Rusi, přibýlo v nápisích (sgrafitech), které odkryl architekt SUSLOV v letech 1898—99 při opravování katedrály v Novgorodě, o nichž podal podrobnou zprávu V. ŠČEPKIN (l. c. 26—46).

Mezi mnohými sgrafity vyrytými cyrilicí jsou tu i dva hlaholské. Ten, který se uvádí na tabuli I. pod č. 4, četl V. Ščepkin:

ГРЕШЕ
НЪНИ

Poslední písmeno první řádky je velmi nejasné, jsou tu vlastně jen stopy písmene; lze tedy důvodně předpokládati, že tu bylo ne hlaholské э ale ѡ, takže celek dává hlaholské ѡѡЭШѡРѡЭѢ (ГРЕШЪНЪНИ).

Na tabuli II., č. 8, jsou tři řádky hlaholských písmen. Ščepkin četl takto:

ДІАДІАТА
ДОЩІРЬКРО
ДТЪКЪ

V první řádce jsou dvě zřejmá hlah. ѡ, dvakrát ѡ, předposlední je starý tvar hlaholského ѡ, na konci řádky je zřejmé hlaholské ѡ.

⁵ M. Weingart, První česko-církevněslovanská legenda o sv. Václavu, V Praze 1934, 76 násl.

⁶ Tamtéž str. 89; srov. J. Pekař, Nejstarší kronika česká, v Praze 1903, 30 násl. — N. J. Serebrjanskij, čl. Proložní legendy o sv. Lidmile a o sv. Václavu, ve Sborníku staroslov. literárních památek o sv. Václavu a o sv. Lidmile, v Praze 1929, 57 v poznámce.

⁷ J. Vašica, Druhá staroslov. legenda o sv. Václavu (v řečeném Sborníku staroslov. památek), str. 73—74.

V druhé řádce po literách ѿ je hlaholské ѿ, ne ѿ, jak četl Ščepkin; mladší tvar se spodkem kolenovitě zlomeným (asi tak jak se objevuje již v žaltáři Sinajském), kolénko je připojeno na druhém konci. V poslední řádce Ščepkin na počátku četl cyrilské Д; mám za to, že to není žádná litera, nebo aspoň že nesouvisí s následujícími hlaholskými písmeny, která jsou pokračování liter řádky druhé; čtu tedy takto:

ДѢДѢТА
ДОБРЪ КРО-
ТЪ КЪ.

Oba hlaholské nápisy dávají tedy přirozený dobrý smysl a není potřebí viděti v nich nějaké písmo (kryptogramy), jak se z počátku domníval Ščepkin.⁸ Jest sice cyrilských nápisů v řečených sgrafitech veliká většina proti těmto dvěma nápisům hlaholským, ale ve spojení s výše uvedenými památkami a stopami hlaholice v rukopisech cyrilských nelze mluvit o řečených nápisech hlaholských jen jako o ojedinělých, *náhodných* zjevech hlaholice na Rusi.

GLAGOLITISCHE SCHRIFT IN RUSSLAND — GRAFFITI VON NOVGOROD.

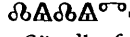
(RESUMÉ.)

Schon P. J. Šafařík hat auf Grund einzelner glagolitischen Lettern in cyrilischen russischen Handschriften erraten, daß die glagolitische Schrift seit ältester Zeit auch in Rußland nicht unbekannt war. Šafařík kannte nur zwei solche russischen Denkmäler: die Reden des hl. Gregorios v. Nazianz und den kommentierten Eugenius Psalter, beide vom XI. Jahrh. Sein Scharfsinn aber ging so weit, daß er den bekannten Postskript des russischen Schreibers Upir Lichoj vom J. 1047, im Zusammenhange mit den eben genannten Handschriften, als Zeugnis des hohen Alters der *коуриловица* d. h. der Schrift des Kyrills selbst dem Vostokov vorhielt (Památky hlahol. písemnictví XI, XIV, XLV).

Im Verlaufe der Zeit wurde ganze Reihe solcher cyrilischen Denkmäler mit einzelnen glagolitischen Lettern gefunden, sowohl südslavischer als auch russischer Provenienz. G. Il'inskij hat in seinem Artikel (Byzantinoslavica I, 101—102) über die Pogodinischen Fragmente noch andere 14 Handschriften russischer Provenienz aufgezählt, in denen nicht nur einzelne Lettern, sondern auch ganze Namen, Worte sogar auch Sätze mit glagolitischen Buchstaben geschrieben sind. Kein Wunder, daß auch Prof. Karskij in seiner cyrilischen Paläographie anerkennt, daß auf den *russischen* Boden cyrilliche Handschriften von den glagolitischen Originalen abgeschrieben wurden (E. F. Karskij, *Славянская Кирилловская палеография*, 211—213).

⁸ Také prof. V. Jagić, který, jak nyní vidím, rovněž četl v 2. řádce *добръ*, nesouhlasí s V. Ščepkinem, že by tu běželo o nějaký kryptogram, spíše myslí na nápisy poutníků, jimž byla hlaholice obvyklým písmem. (*Глаголическое письмо*, str. 110.)

Nicht nur vom hl. Berge Athos und den südslavischen Ländern, sondern auch vom Westen, aus Böhmen, kamen glagolitische Texte nach Rußland und wurden dort abgeschrieben. Prof. Weingart hat mit philologischer Analyse bewiesen, daß die altrussische sct. Wenzels-Legende, sowohl die Vostokov'sche als auch die der Menäen-Redaktion, aus dem glagolitischen altkirchenslavischen Originale böhmischer Provenienz stamme; ähnliches hat Prof. J. Vašica von der jüngeren (Nikolskij's) Legende des hl. Wenzel bezeugt. Dasselbe gilt auch von der altrussischen Prolog-Legende d. hl. Ludmila. Alle diese russischen cyrillischen Texte wurden von den glagolitischen Originalen abgeschrieben. Damit ist aber auch bewiesen, daß die glagolitische Schrift in Rußland keine fremde, unbekannte Schrift gewesen ist, wenn auch die cyrillische mehr verbreitet und üblicher war (M. Weingart, První česko-církevněslov. legenda o sv. Václavu, 58 n. — J. Vašica, Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu, Sborník staroslov. literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, 69).

Diese Tatsache wurde, wie bekannt, auch von Seite der Epigrafik bestätigt. Bei der Renovation der Kathedrale in Novgorod wurden gegen Ende vorigen Jahrhunderts mehrere Graffiti gefunden, unter anderen auch zwei in glagolitischer Schrift. Prof. V. Ščepkin, dem einige Buchstaben dunkel geblieben sind, hat diesen Fund als etwaige Kryptogramme angesehen. Wenn man aber dieselben näher anschaut, sieht man, daß sie schlichte Ausrufe und andächtige Anrufe der frommen Pilger enthalten. Auf der ersten Tafel, wie ich lese, wird ein gewisser als »gut und mild« gelobt, auf der zweiten bekennt jemand seine Sündhaftigkeit (Cfr. Древности II, Москва 1902, Новгородскія надписи — Graffiti).

Aus dem Gesagten erhellt, daß das glagolitische Schriftwesen, das besonders in Macedonien verbreitet und so zu sagen zu Hause gewesen, doch auch im Osten, in Ost-Bulgarien und in Rußland nicht unbekannt war. Es wäre also verfehlt die Graffiti von Prěslav und Novgorod nur als gelegentliche, zufällige Einzelheiten zu betrachten; schaut man dieselben an im Zusammenhang mit so zahlreichen schriftlichen Denkmälern, mangelt auch ihnen nicht an Beweiskraft, daß im XI. u. XII. Jahrhundert im slav. Osten, in Ost-Bulgarien u. Rußland, die glagolitische Schrift *eine bekannte Schrift gewesen ist*.

I č. 4.

II č. 8.

DRAGUTIN KOSTIĆ (Beograd):

БУГАРСКИ ЕПИСКОП КОНСТАНТИН – ПИСАЦ СЛУЖБЕ СВ. МЕТОДИЈУ.

Проф. А. ТЕОДОРОВ-БАЛАН објавио је досада две књиге *Кирилъ и Методи* (София, 1920 — I, 1936 — II). Наменивши тај зборник свих старих књижевних споменика о животу и раду словенских апостола бугарским студентима Славистике, настао је да га снабде и свим потребним научним тумачењима а и да га објави у издању, које ће ниском ценом постати несравњено доступније од ранијих и свима осталим славистима. Тако сам га могао набавити и ја те задовољити један пут жељу да слободно ишчепркавам и бележим трагове најстаријем стихотворству нашем — старословенском. Да бих наласцима у њему боље утврдио и кориговао оно што сам, осем другде, објавио и у чланку *Најстарије песме о св. Сави*, у светосавском броју (3) Срп. књиж. гласника за годину 1935.

Јер, свакако, за истраживања и проучавања поетскога стихованог слога у Старим књижевностима словенским наласци, који би се открили у књижевном домену старословенскога језика, сами се собом истичу као докази пресудне вредности и за домене познијих рецензија његових. Уритмованост и устикованост с грчкога превођених или самосталније подражаваних стихова, уколико су боље прилагођене гласовним особинама и акцентуацији старословенскога језика с потпуно очуваном вокалношћу и у завршцима и у деловима свих речи, утолико ће боље приказивати већу старину и ближу припадност првобитном «фонетском»¹ стиху старословенском а не познијој сасвим књишкој преради његовој, одржаваној у «графичком»¹ стиху у нашој, руској или бугарској рецензији старословенскога језика, у књижевностима: бугарској (од X в.), руској (XI в.) и нашој (XII/XIII в.).

Васпостављање текстова, сачуваних у преписима познијим, прилагођеним фонетици националних рецензија старословенскога језика, у облике његове с пуном не само графичком него и фонетском вредношћу полугласа и с несажетим облицима сложене именске промене и глаголских, нарочито партиципских облика; васпостављање какво је на пр. вршио А. Собољевски² и, у нас, Ј. Живојиновић³ — показало је јасно, не само

¹ О фонетском и графичком стиху у Старој књижевности српској говори се више у чланку «Старост народног епског песништва нашег» у Јужнослов. филологу књ. XII, стр. 23/25.

² А. Соболевскій, Древнія церковно-славян. стихотворенія IX.—X. вѣковъ, у Сбор. Отд. р. яз. и слов. ИАН, т. XXXVIII, 3; исто и у софиском Сбор. за нар. ум., кн. XVI—XVII.

³ Ј. Живојиновић, Српска и хрватска народна књижевност, у Књигама за народ Матице српске у Новом Саду, св. 137/8, на стр. 82/83, за познати Романов божићни кондак «Дева днес». За исту песму дао је и Krumbacher у Byz. Litt. метрички образац на стр. 694.

да су се грчки стихови преводили «у нас» ритмички и метрички,⁴ него да је то чињено још одмах у самом почетку стварања старословенске књижевности. А у њеним су се традицијама развијали даље и посебни огранци њени, нарочито најстарији, бугарски.

Друга свеска зборника А. Теодорова-Балана, у којој су објављене и три основне Службе Ћирилу, Методију и заједничка обојици, списи поетски и устиховани (устихирени), доказује нам то довољно и на текстовима ту објављеним, без знатнијих рестаурација. Познати разнолики облици византиског стихотворства откривају се лако, наравно не свуда. Потпуно васпостављање свих могућних стихова не би нам ни било потребно; неколики само потврдни примери биће довољни да прикажу тежњу бар, покушаје више или мање успелог ритмичког и метричког превођења-препевања у наших преводилаца-препевалаца, још у редовима зачетника старословенске књижевности, и песништва.

1. Тако, употреба познатог византиског акценатског јампског триметра (Krumb., Byz. Litt., стр. 648) дванаестерца типа 12⁵, тј. састављеног од 5 + 7 слогова (али, ређе, и 7 + 5) са завршком у ком је претпоследњи слог по правилу акцензован, јасно је приказана у Азбучној молитви «презвитера» (јеромонаха?) или доцније «епископа Константина», а у васпостави А. СОБОЉЕВСКОГА на споменутом месту. У коликој је мери тај уметнички стих Константинов могао и за њега бити и графички види се по обиљу фонетских, природом језика осећаних и формираних десетераца, у које се ови дванаестерци у познијим преписима, нарочито у нашој рецензији, а услед губљења полугласова, све чешће између и у графици.⁵

⁴ Према томе, могу отпасти као недовољно тачне напомене у школским уџбеницима српским и бугарским: у *П. Поповића*, Прегледу српске књижевности (у § 8 на стр. 9) «и грчки стихови превођени су у нас скоро увек прозом»; па, ипак истини ближа као опрезније дата, и у *А. Теодорова-Балана*, Кирилъ и Методи, II, на стр. 17: «преводитѣ (на производи на поезијата) отъ грѣцки, или съчинението имѣ по словенски, комай са лишени отъ ритмика на речѣта».

⁵ О Азбучној молитви расправљано је више него и о ком другом спису Константиновом. И после брижљивих рестаурација њених од *А. Собољевскога* (нав. д., стр. 9/11) и *И. Франка* (у *Kleine Beiträge zur Gesch. d. Kirchenslav. Lit.* у Јагићеу Archiv f. sl. Phil. XXXV, стр. 151 и. д.), и после најдетаљнијих тумачења *Н. Дурнова* (у *Byzantinoslavica* I, стр. 48/85, Мисли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов), имаће ипак још по нешто да се дода о композицији њеној. Тако, уз напомену Дурнова како писмена *ѡ*, *ѣ* и *ѣ* нису могла добити одговарајућих стихова који би њима почињали, рекло би се да су их и та писмена ипак добила; само, кад није могло с почетним речима које би почињале њима, а оно са речима за њих карактеристичним на даљем ком месту у стиху, и то у завршним стиховима целе Молитве (по васпостави А. Собољевскога). Та три завршна стиха (38—40) гласе:

Блаоуѣ ЧѢСТѢ и дрѣжава и слава	за Њ
Отъ вѣсѣмъ тѣмъ и ДѢХЯНИИ	за Њ
Бѣ вѣсѣ вѣкѣмъ и на вѣкѣмъ. ЯМНИНЪ!	за Њ

Тај је дванаестерац употребио и непознати састављач Службе (Памети) преподобном оцу *Константину-Кирилу* (у ТЕОДОРОВА-БАЛАНА, «К. и М.» II од стр. 53 па даље), односно стихире треће или четврте, вечерње, нађене у рукопису Востокова (објављена у П. Лаврова, *Материјалима*), не и у старијим рукописима којима су се послужили за своја

а тако су их изгледа добила и у руској преради Молитве, у оној што је Собољевски објавио под IIIб (стр. 15/17):

Бгда неспытаниемъ БОЖЕСТВЕННЫХъ писанин...	за Ъ
РѢДЯНИИѢ и плачь мой многоѣ БЖДЕТЬ...	за Ы
Бретници ТЫДЯ посрамлени БЖДЖТЪ...	за Ъ,

што би се све оправдавало очевидним примером за такву примену у питању писмена Ч, којим би могао да почиње стих, па је ипак удешен овако:

БѢ ЧИНѢХЪ МА ПРИЧѢТИ, многостие... за Ч.

(Ту, без ВЪ, са синтактички могућним самосталним локативом, не бисмо имали дванаестерац.)

Највише забуне уносе три групе стихова:

(25/26) Ѣ чыстѣмъ прѣсвятѣмъ Тронце.
Печаль моя на радость прѣложити...

затим (30/31) Шѣстоуѣжъ нѣмѣ по слѣдоу оучителю
Именн его и дѣлоу посѣдоу...

па нарочито (10/12) Иже ищетъ евангелска слова
Ѣ проситъ дары твоѣ прияти,
Летитъ нѣмѣ словѣнское племѣ...

А све то стога што се сматра да сваки стих Азбучне молитве мора одговарати засебном гласу, чим било различном од онога обележенога једнаким знаком-писменом, које већ има свој стих. Тако се натеже за П у ст. 26 према обичном у ст. 18; за И у ст. 31 према обичном у ст. 10; па за И у ст. 11, окренутом разлике ради од онога у ст. 10 на Ї, као и за Л у ст. 12 (испред К!) у коме се тражила замена гласу обележеном у глагољци М а у ћирилици Ѣ. Међутим, без свих тих домишљања, та би се забуна могла избећи много простијим тумачењем. Можда овако: Као што се Константин довијао да и за писмена којима не може почињати реч ипак нађе одговарајуће стихове, тако се довијао опет, хотећи да му мисао, доведена једном у везу с једним писменом, буде изражена цела; ако му у томе не би могло помоћи наредно слово, он се послужио и којим стихом више без обзира на почетно слово његово, које је иначе већ имало свој одговарајући стих на надлежном месту. Према томе би се дакле наведене групе стихова односиле само на по једно слово: 25/26 на Ѣ, 30/31 на Ш, па и тројна група 10/12 на И (или и на Ї у ст. 11); а П (26), И (31) и Л (12) не би имали значења засебнога обележја за особени неки глас, различан од П (18), И (10) и Л (14). Тако су, без напред изношених почетних писмена којима би као припадао стих у коме су, ови спорни стихови добро дати, као проста мисаона допуна претходним, у текстовима Азбучне молитве објављеним од архим. *Антонија* (у чланку: *Константинъ епископъ Българскій и неговото Поучително Евангелие у софиским Период. списан. XXI/XXII, стр. 393/4*), од *И. Франка* (у нав. д., стр. 158 и 161) и од *П. Лаврова* (*Кирило та Методій в давно-слов'янському писменствѣ*, стр. 192).

Од два метричка тумача Азбучне молитве неоспорно је у праву А. Собољевски, који јој метричку основу налази у познатом византиском дванаестерцу (акценатском јампском триметру а не «политичком стиху» како га, и по оправданој замерци И. Франака — на

издања В. И. Григорович у *Кирилло-Меѳодіевском Сборнику* (М. 1865) и А. В. Горски у свом истоименом зборнику од исте године, а који су и Т.-Балану послужили за основу његова издања. Та стихира у васпостави старословенској гласи:

Житиѣ безъ порока и жикотъ	12
Достоуваѣнъ и сѣмрътъ чѣстна	12
Прѣдъ Богомъ (бѣ) вѣсачьскымъ	12
Ѣмоу же вѣ рѣцѣ, отъче, прѣдастъ	12
5 Доушѣ просвѣщенѣ исправленемъ.	12
Тѣм(ъ)же тѣ молимъ: о насъ къ немѣ	12 (13)
Помоли сѣ, да обрачемъ милостъ	12
Вѣрно хвалаще тѣ!	7 ⁶

О васпостављању овога стиха треба напоменути: У стиху 1 речи *житиѣ* и *жикотъ* узео је састављач једну поред друге ради разликовања обичног («овог») живота земаљског (тленог, грешног и др.) од богоугодног живота светитељског (небеског, анђелског, вечног и др.) као што је и у старијим споменицима старословенским (у јеванђ. Зогр., Мар., Никољ., претежно и у Асем.) пре књижевног рада у Симеоновој Бугарској, када се за друго значење формирала *жизнь* (књижевна творевина према: *болѣзнь*, *бѣзнь* и др.); разлика та одржавана је у старословенској књижевности према таквој разлици у византиској у речима $\delta\ \beta\iota\delta\varsigma$ (*житиѣ*) и $\eta\ \zeta\omega\eta$ (*жикотъ*, *жизнь*), о чему в. у PREUSCHEN-BAUER-овом Griech.-deutsches Wörterb. zu den Schriften d. N. Test. u. d. übrigen urchrist. Lit. (Gießen, 1895².) Према томе, ова стихира, иако је нема у старијим рукописима Службе (Григ., Гор.) те ће бити доцније уметнута пред «канон» њен, неће бити и постанком млађа од њега и старословенске Службе у којој је, а могла би бити и старија као једна од оних привремених за свеца оглашенога а још не и проглашеног (канонисаног), односно који и као такав још није добио засебне Службе своје, ван оне дневнога свеца

стр. 162 — погрешно назива), претерујући само у тражењу потпуне правилности, коју стих тај нема ни у византиском стихотворству (по Krumbacher, V. L., стр. 653, *И. Франко*, нав. д., стр. 156). Што се пак велики број тих дванаестераца, за Константина несумњиво још фонетских а не само графичких (то вреди, видећемо, за његове стихове уопште), доцније — у време кад се губе полугласи и пуни неконтраховани облици сложене промене — промеће у десетерце, то никако није давало оправдања *И. Франку* да им свима, још у стихотворству Константина, и нашега, а камоли тек Константина-Кирила коме он приписује Азбучну молитву (нав. д. стр. 151), налази једину метричку основу у десетерачком народном стиху јужнословенском и јужноруском, у што је, наравно, морао јако посумњати Јагић одмах у уводној напомени под чланком Франковим (стр. 151).

⁶ Да се овако, краћим стихом од непарног броја слогова, завршује дужа стихира од дужих стихова обично парних (и «природнијих» према својству нашега језика а више још онако обилато «вокалисана» старословенскога), запажено је и у преводу-препеву псалама у васпостави старословенској и показано на првој строфи првога псалма (*Блаженъ мѣжъ* иже не иде ... 10!) у напомени под ¹) на стр. 33 у ЈФ. XII. Овде би још непарни завршак од седам слогова у дванаестерце претстављао други полустих њихов.

коме је прикључен с почетка. (О томе в. више у С. К. Ак. Светосавском Зборнику, књ. I, у чл. *Учешће св. Саве у канонизацији св. Симеона*, стр. 177/178 и др.). — У ст. 3 реч *бѣстѣ* у скраћеници узета као један слог (фонетски), а унесена је овде према напмени¹⁷ у Т.-Б. «К. и М.», II, стр. 61. — У 4, 5 и 6 стиху цезура после петог слога сече речи: *рж-цѣ, просѣ-ще-нж* и *моли-мѣ*; узета после 7-ог слога, секла би опет наредне речи (*о-тъче, ис-правлениемѣ* у 4 и 5 ст.), те ће се ту можда осећати већ тежња прилагођивања више нашем дванаестерцу (6 + 6), без тих вештачких усека. — Акценат завршка не би падао на претпоследњи слог (према списку А. Собољевскога у нав. раду на стр. 6/8) само у стиху 5: *исправле-ниемѣ* уместо *исправлениемѣ*. — У ст. 5 облик *просѣщениж* узет је уместо *правѣднж* (Григ.) према *просѣтѣванѣ* (Гор. и Лавр.); дванаестерац би био и са *правѣднж*. — Ако би се у ст. 6 воспоставило пуно: *тѣмѣ жѣ*, одна би се и са: *о насѣ емѣ* (како је у Гор.-Лавр.) тј. без *кѣ*, заиста не и потребног, добио добар дванаестерац. — И по графици у Гор.-Лавр. (у ст. 4: *в ржцѣ*, у ст. 5: *правѣднж* и у ст. 6 без *кѣ*) добивају се добри дванаестерци спо-моћу рачунања знака *ѣ* у два слога, што је било допуштено и у византиском стихотворству.

На такав се дванаестерац даду свести воспостављањем старословенскога текста и две узастопне стихире у Служби (Памети) *преподобном оцу Методију* (у Т.-Б. «К. и М.», II, стр. 69) у «седмој» песми. Оне су, за пример само употребе овога стиха и у овој Служби, довољне и без треће, у којој је воспостављање стиха овога отежаније. Те две стихире (с обзиром на изд. Григ. које је Т.-Б. узео за основу, уз напомене о разликама у изд. руског Св. Синода) гласе:

(28)	О каю, сѣтати, хвалитѣ сѣ славе(ъ)но	12 (13)
	Градѣ Голоуѣнскѣи, Кѣрили сѣте	12
	И Меѣодие, Мисии (и) Панинии	12 (13)
	И Мораѣскаѣ, блаженѣѣ, землѣ,	12
	Блажеѣи и вѣпниѣи: бѣленѣ бѣ!	12 (13)
(29)	На камене, тѣ, вѣрѣѣ ѣтерѣди носѣ	12
	Бгон, блажеѣи, и не подеѣса богѣ	12 (11)
	Тѣвѣ, сѣте, протие(ъ)нѣиѣхѣ доухоѣвѣ;	12 (13)
	Нж ѣко хрѣбрѣ борѣѣ протиеѣ сѣ	12
	Имѣ помѣше: бѣленѣ бѣ ѣѣ!	12

Овде треба напоменути: У стиху 1 и 4 цезура је после шестог слога (иза *сѣтати* и *Мораѣскаѣ*) те је од византискога 12⁵ добивен и старословенском језику прикладнији 12⁶, обичан у нашем народном песништву; у ст. 2, 5 и 8 цезура сече речи: *Голоуѣн-скѣи, вѣ-пниѣи* и *про-тив(ъ)нѣиѣхѣ*. — У ст. 1 и 8 треба изоставити заграђен полуглас, губљен у говору. — У ст. 3 треба изоставити заграђену свезу *и*, која стилски није ни потребна. — У ст. 4 вокативно *блаженѣѣ* узето уместо погрешног *блажеѣи*

(Григ.) и поправљеног *блаженѣни* (Син.) као бољи облик за двојину. — У ст. 5 и 10 рачунате су скраћенице *блѣнѣ* и *ѣнѣ* графички, за један слог мање; то није учињено код речи *доуховѣ*, која се по правилу скраћује само у значењу «Свети Дух» за разлику од општега значења, и нарочито од «противних», као што је овде. — У ст. 7 поправљено од *богоу* (Григ.) у *богѣ* (и по напмени у Т.-Б. «К. и М.» II, стр. 72) и рачунато, и фонетски и графички, у два слога, које је, види се, осећао и писар Григоровичева извода, иако већ није изговарао полугласа на крају речи, те стога и ставио *богоу*.

Исти тај дванаестерац византиски, с помоћу усека у речима и разрешавања скраћеница, даје се воспоставити и у почетним стихирама у канону *Службе светим учитељима словенских народа, Кирилу Философу и блаженом Методију* (у Т.-Б. «К. и М.» II, стр. 74 и д.) у првој песми:

(1) <i>Кѣмъ достоинѣмъ принесѣ похвалѣ-</i>	12
<i>нѣмъ пѣсѣни, богословесѣнника?</i>	12 (11)
<i>Свѣта дарѣ съвѣшѣ посѣлѣта ми</i>	12
<i>Да достоинѣ въспоѣмъ ваю памѣтъ!</i>	12

Овде треба напоменути: Између стихова 1 и 2 пресечена је реч *похвалѣнѣмъ* пред акцентованим слогом. — У ст. 1 и 4 слог *-ои-* рачунат је фонетски као један (*-oj-*). — У ст. 2 рачуната је привидна «граница слога» у *пѣсѣни* а скраћеница потпуно разрешена. — У ст. 3 и 4 цезура сече речи: *сѣ-кѣшѣ* и *кѣс-поѣмъ* пред акцентованим слогом. — Уопште су овде дати најчистији стихови фонетски, и по акценту. — Исти се дванаестерац византиски воспоставља лако и у даљим трима стихирама прве песме (даље није ни покушавано), али с прелазом у осмерац (8²) трећег стиха у (2) стихири: *Свѣте Кириле блаженѣ!* и другог стиха у (3) стихири: *Въспринѣмъ отѣ бога, свѣте!* који је иначе графички десетерац (10²), што показује продирање живог народнога стиха у књишки уметнички, запажено већ и другде у стихотворству старословенском.

II. Ређе се налази *петнаестерац византиски* типа (15⁸) тј. 8/7, али и 7/8, по Krumb., В. L., стр. 694. На њ се на пр. даде свести у прво наведеној Служби завршни *сѣдалѣнѣ* у песми трећој (Т.-Б., «К. и М.» II, стр. 55):

(14) <i>Ико зарѣ просѣѣши въсѣ земаѣ, еретикѣ</i>	15
<i>Гонимѣ възыскаѣ на въстоцѣ и западѣ,</i>	15
(И) <i>сѣверѣ же и югѣ; триѣзѣч(к)никѣ правиши</i>	15 (17)
<i>Проповѣдаѣ странаѣмъ ѣзѣкѣ имѣ глагола</i>	15 (16)
5 <i>И книгѣ прѣдаѣ; Рима же дошѣдѣ тоу тѣло</i>	15
<i>Своѣ положи, блаженѣ, въ рѣцѣ г(оспо)д(к)ни доушѣ</i>	15 (17)
<i>Своѣмъ прѣдаѣ, бл(аго)вѣрниѣ оучитѣлю, молѣ</i>	15 (16)
<i>Христа Б(ог)а грѣхѣмъ оставленѣ подати</i>	15
<i>Ч(к)тѣнѣнимъ любѣвѣмъ свѣтѣ твоѣмъ памѣтъ!</i>	15 (16)

Овде ваља напоменути: Док се акценат на претпоследњем слогу стиха добро чува, цезуру после осмога слога (без сечења речи) имали бисмо у већини стихова, а секла би речи у ст. 1 **кѣ-сѣ**, у ст. 3 (без почетнога **и**) **три-лѣтѣч(ѣ)никѣ**, у ст. 7 **бл(аго)вѣри-и** и у ст. 8 **о-стаклини**. У тим би стиховима иначе могли видети тип 15' (7/8), који промиче и у византиском стихитворству а одговарао би боље нашем бугарштичком стиху. — У ст. 3 почетно заграђено **и** и стилски је непотребно; метрички је сувишан заграђени полуглас, губљен и у говору; уместо **пракиши** Т.-Б. се у нап. 14) на стр. 62 домишља да би смислу боље одговарало **попираши** (од **пърж**), управо **пърши** које би и метрички одговарало. — Скраћенице за: **гл(аго)ла** (4), **г(оспо)д(ѣ)ни** (6), **бл(аго)вѣрни** (7), рачунате су за слог мање, иначе дају 16 слогова, како се често догађа и у бугарштица. — У ст. 6 метрички је сувишан заграђени полуглас. — У ст. 9, ако се узме у графици Григ. извода: **чтѣщимъ**, без ограђеног полугласа, имамо добар петнаестерац.

Исто тако у друго наведеној Служби први **господѣнѣ** (Т.-Б., «К. и М.» II, стр. 66), с обзирањем и на лиценције допуштене византиским стихотворцима (-оу- по потреби, графички, и као два вокала, као и скраћенице за слог мање):

(2)	Методне блажене, Глобеси послѣдоуѣ	15 (14)
	Б(ог)а словѣк(а)ше пакѣ от(ѣ)ца сво родителѣ	15 (17)
	Глобеси, сѣща изложителѣ д(оу)хоу прѣс(ѣ)томоу;	15 (16)
	И еше же истѣ испокѣд(а)ше вѣпиѣ:	15
5	Отѣ отѣца оутѣшителѣ не отѣ сына	15
	Иѣк гл(аго)ла нсходѣща; тѣмъ же пакѣ сѣ	15 (14)
	Прѣваго сѣнѣма от(ѣ)цемъ тожде гл(аго)ла,	15 (16)
	Богогласѣ! (4)	
	Сѣ тѣми моли сѣ Спасоу да спасетѣ ны вѣсѣ!	15

С напоменом: Акценат на претпоследњем слогу у стиховима чува се добро; цезуру иза осмога слога без усецања речи имали бисмо само у последњем стиху, иначе: у ст. 1 **сло-вѣсѣ**, у 2 **отѣ-ца** као и у 7 **отѣ-цемъ**, у 3 **изложи-телѣ** као и у 5 **оутѣши-телѣ**, у 6 **нсходѣ-ща**; ако би се узео петнаестерац типа (7/8), ближи нашем бугарштичком стиху, имали бисмо у већини случајева цезуру без усецања речи. — У ст. 1 **послѣдоуѣ** (у Син. **послѣдѣуѣ**) графички рачунато -оу- за два вокала. — У ст. 2 **Бога словѣкѣ** (место основног **словѣкѣше**) према нап. Т.-Б. на стр. 71; према Григ. је **отѣ** и **сво**, а овај лигатурни знак (**ѣ**), познат још са Самуиловог натписа, могао је бити првобитно и на осталим местима где -оу- треба рачунати фонетски. — У ст. 3 друга скраћеница **прѣс(ѣ)томоу** (такође место основног: **прѣсѣлатоуѣмоу**) узета за један слог мање, графички, што код **д(оу)хоу**, као и раније код **в(о)га**, не би вредело пошто би се прво тешко

могло изговорити у једном слогу. — У ст. 4 по поправци Т.-Б. на стр. 71 **испоѣдаше** (опет место основног: **испоѣдааше**) узето уместо **испыташе** (Григ.). — У ст. 5 додато **отъ** (по доброј допуни Т.-Б. на истом месту). — У ст. 6 без обзирања на скраћење. — У ст. 7 према Григ. **от(ъ)цѣмъ**, с цезуром у тој речи; уз тај стих иде и четворосложни припев ван рачунања за стих.

Па би се и у трећој Служби овом стиху, овде сасвим фонетском по новијем изговору, најзгодније дала прилагодити трећа стихира у осмој песни (Т.-Б., «К. и М.» II, 77):

(33) Достоннѣ ти похваля кѣто изречи можеть	15
Подвигы и трудоу твою почитамъ? Бѣзгрымъ	15
Ико громъ на в(ъ)сѣхъ коньцихъ словес(ъ)нын	15 (16)
Плодъ в(ъ)сѣмъ раздаваа, от(ъ)че Младодне,	15 (16)
Тѣмъ тѣ чѣтѣши вѣрно дѣти бл(аго)слови!	15

С краћом напоменом: Стих, као и раније у овој Служби, више је фонетски (са **-ои-** као **-ој-** у ст. 1 и **-ии** за **-иј** у ст. 3, и без скраћивања); акценат на претпоследњем слогу стиха чува се добро; цезура иза осмога слога сече речи: у 1 **кѣ-то** и у 5 **вѣръ-но**. — У ст. 3 добива се правилан петнаестерац с изостављањем једнога од ограђених полугласа, боље у **словес(ъ)нын** због цезуре. — У ст. 4 исто, боље у **в(ъ)сѣмъ** због цезуре. — У ст. 5 узето **чѣтѣши** уместо изводнога **чѣтѣши** због **дѣти**.

III. Затим се налази још и комбиновани византиски стих (15, 15, 13, 13, 20), најчешће у првој Служби, као на пр. у почетним стихирама пред каноном (у Т.-Б., «К. и М.» II, стр. 53):

(1) Божиями мольбами просѣкѣши си сръдце	15
Просѣкти доушѣ богодѣхновенны оученин;	15
(И) нынѣ же приде на свѣтъ невечер(ъ)ни(н).	13 (15)
Тѣмъ д(ъ)нѣсь свѣтонос(ъ)нѣжѣ ти памѣтъ	13 (15)
Праздноуемъ веселнемъ сръдце, прѣславне Күриле!	20

С напоменама овим: Акценат на претпоследњем слогу стиха чуван углавном добро; цезура после осмога слога сече речи у ст. 2 **богодѣхновенны** и у ст. 4 **свѣтоносѣнѣжѣ**. — У ст. 2 узето **просѣкти** уместо **просѣтока** у Григ. — У ст. 3 почетна свеза и сувишна је и стилски и метрички те се може изоставити као и заграђени полуглас, боље него друго заграђено и у **невечер(ъ)ни(н)** тј. ако би се узело фонетски као **j**, због акцента на претпоследњем слогу. — У ст. 4 поред првог заграђеног полугласа у **д(ъ)нѣсь** којег у Григ. и нема (**днѣсь**), сувишно је и друго заграђено у **свѣтонос(ъ)нѣжѣ**. — У ст. 5 (с осећањем два обична десетерца) сви полугласи као вокали.

Слично и у другој Служби, опет у почетним стихирама пре канона (даље додуше није ни тражено) (у Т.-Б., «К. и М.» II, стр. 66):

(1)	Законъ бл(аго)дати наказателѣ с(ъ)тѣжѣтъ си	15 (16)
	Гвѣтителю Методіе, тѣмъ оубо бѣстѣ	15
	Гвѣтъ(и)мъ боук(ъ)камъ прѣмждръ обрѣт(ъ)никъ,	13 (16)
	И прѣдалъ еси сконамъ людѣмъ и	13
5	Стадѣ счєніе ихъ нмѣже ч(ъ)тѣще и пошчаѣще сѧ	20 (21)
	Къ с(кѧ)тымъ книгъ бл(аго)словѣтъ Г(оспо)да. Блажимъ тѧ достойно! 20	

С овим напоменама: Стих је више графички, као и раније у овој Служби, удешаван с искоришћавањем слобода византиског стихотворства (оу и као два вокала и као један а тада у Григ. лигатурни знак ѣ скраћенице с два изостављена слога рачунате за један слог мање; слог -ои- рачунат графички као два вокала). На акценат претпоследњега слога мање обраћана пажња. Цезура после осмога слога сече речи: у ст. 1 нака-зателѣ, у ст. 3 прѣмж-дръ и у ст. 4 скон-мъ. — У ст. 1. заграђени полуглас сувишан и метрички. — У ст. 2 узето оубо с рачунањем оу у два вокала иако је у Григ. и ту ѣо, а задржано из Григ. бѣстѣ из разлога метричких, иако је Т.-Б. (стр. 71) добро напоменуо да би према познијем прѣдалъ еси (у ст. 4) и ту требало бѣмъ еси. — У ст. 3 изоставити ограђено и у гвѣтъ(и)мъ, којег и нема у Григ.; оу у боук(ъ)камъ као један вокал, а уз то заграђени полуглас сувишан. — У ст. 5 узето стадѣ, счєніе, пошчаѣще као и чтѣще (без сувишног полугласа) по Григ. — У ст. 6 узете за један слог мање скраћенице бл(аго)словѣтъ Г(оспо)да а не и трећа с(кѧ)тымъ, јер у њој је скраћен само један слог; слог -ои- у достоино као два вокала.

И у трећој Служби, чији се стихотворац, како смо већ видели, служио више фонетским стихом и то према изговору познијем, у коме се етимолошки оправдани полугласи почињу губити у случају лаког изговора два суседна сугласника или су сведени (али у првом, петом и седмом случају ни то) на осећање «границе слога» (съпасти, любѣвъ, молѣ-ба, вѣрѣнѣ, безѣнѣѣстѣнаѣ, непорочѣнаѣ, крѣстѣнаѣ па и къ сыноу), може се воспоставити овај комбиновани стих у «богородичном» четврте песме (у Т.-Б., «К. и М.» II, стр. 75) овако:

(15)	Ты вѣр(ъ)нымъ похвала еси, безнѣѣст(ъ)наѣ,	15
	Ты застоупленіе, ты приѣѣжище крѣст(ъ)аномъ,	15
	Отѣна и пристанище, к(ъ) сыноу бо всемоу	13
	Мол(ъ)бѣ носиши, непороч(ъ)наѣ, и отъ	13
	Бѣдѣ с(ъ)пасаеши вѣроѣ и люб(ъ)виѣ Б(огороди)цѣ чистѣ тѧ знаѣще! 20	

С овим још напоменама: Акценат је на претпоследњем слогу стиха чуван углавном добро. Цезура иза осмога слога сече речи: у ст. 2 при-ѣѣжище, у ст. 3 сы-ноу и у ст. 4 непорочѣ-наѣ. — У последњем стиху треба

скраћеницу **Б(огороди)цѣ** узети само као један слог што она графички и претставља, па да се добије правилан 20-терац.

IV. Има у византиском стихотворству, нарочито у црквенском, у Службама, још једна особеност. Њој се истина у преводима-препевима тих Служба на старословенски језик и његове рецензије губи траг, али су јој састављачи оригиналних наших Служба подражавали. То је акростих или како га у нас зову зачала или гранеси одн. крајегранесије. Он се налази у канону Служба састављен од почетних писмена *стихира* у обавезних осам *песама*, у I па у III до IX тј. без II које по правилу нема.⁷ Али само у стихирама које су непосредно или непосредније посвећене свецу или свецима те Службе а које су везане по три или четири у китку а окружене су «општим» стихирама (почетним *ирмосима*, завршним *богородичнима*, па *седаљницама*, *икосима*, па и *господним*, који ипак могу улазити, као завршни, и у китке за акростих). Ове «опште» не улазе по правилу у састав акростиха. У акростиху се згодном изреком казује: коме се свецу «поје» Служба и, ако може, ко је «поје» тј. име њеног састављача. Тако, ако се акростих нађе и у Службама на језику старословенском или на његовим рецензијама, одна, ако се и не каже име састављачу, знамо бар то да је оригинална. Јер у Службама преведеним-препеваним, ако се и каже садржај, изрека «гранеса», она се не може и воспоставити из надлежних почетних писмена, као што се и у преводима-препевима грчких алфавитских зборника афоризама (на пр. у Менандрову: Разум и философија у издању В. ЈАГИЋА у СКАК. Споменику XIII) сасвим губи алфавитски ред.

Има ли акростиха у наведеним трима Службама Кирилу и Методију? И по првом сумарном прегледу он се запажа заиста у трећој Служби, заједничкој за обојицу, те и по томе већ свакако млађој од засебних, прве и друге. Акростих се ту запажа лако свакако и стога што је Служба управо сведена на *канон*, у коме су стихире и врло кратке и везане по четири у китку и окружене с почетка само ознаком *ирмоса* а на завршетку *богородичним*, који је увек и обележен тим именом. Њега је ту запазио још први издавач Службе, и иначе угледно пажљиви А. ГОРСКИ.⁸ Акростих тај гласи: **КОУРНИА ОИЛОСОФИА И БЛАЖЕНА МЕТОДИИ ПОУЖ** а распоређен је по песмама и стихирама овако:

Пѣснь ·ѧ· (1) К-(*ѡа достоинѡа...*), (2) Оу-(*ностъ изъ млада...*), (3) Р-(*оск изъточн...*), (4) И-(*лиа другѡи...*); пѣснь ·Ѧ· (6) Л-(*ѣствица изъбрана...*), (7) Я-(*нгелособразно житиѣ...*), (8) Ѡ-(*араона мѣсльнаго...*), (9) И-(*ерискѡж слоужѡѡ...*); п. ·ѧ· (11) Л-(*икоуѡа съ ангѡлы...*), (12) О-(*чиѡъ си изъ млада...*), (13) Г-(*топѡи въсѡ въсѡлиниѡѡ...*), (14) О-(*брѣте сѡ новѡи Павѡѡ...*); п. ·Ѧ· (16) Ф-(*илософѡѡж мѡдростѡ...*), (17) Я-(*нгѡлскѡѡ чинѡѡ...*),

⁷ Др. Л. Мирковић, Православна литургија, I, стр. 223 4.

⁸ А. Горскій, Кирил.-Мевод. сборникъ.

(18) И-(долѣскѣжѣ лѣстѣ...), (19) Б-(ожию присѣно прѣстолоу...); п. ·с· (21) Л-(ютѣими страстѣми...), (22) Я-(постоломѣ равнѣж...), (23) Ж-(итинскѣжѣ слаж...), (24) Ё-(рѣсмѣ вѣсмѣ...); п. ·ѣ· (26) Н-(ескѣдно сѣкровище...), (27) Я-(враамѣ дроугѣи...), (28) М-(оравѣската страна...), (29) Ё-(ѣангѣльскоу словеси...); п. ·й· (31) Т-(своѣж намѣ...), (32) О-(тѣ вѣстока проне...), (33) Д-(остоннѣ ти похвалѣж...), (34) И-(ли рѣвнѣиѣмѣ...); п. ·ѣ· (36) Я-(ко чѣда си...), (37) П-(ринми, когогласѣ...), (38) О-(чисти мѣ, моѣж тѣ...), (39) ИЖ-(жѣ ти приносимѣ моѣбѣж...).

На жалост, састављачу акростиха у овом канону није остало места да нам каже и своје име. Али, ако би се од ове Службе нашао још који препис осем онога у рукопису московске Синодалне библиотеке из XIII века, нарочито део иза канона — можда би се име то могло открити у њему. Могућност за то давао би и почетни део пред каноном. У том би случају име састављача, онога који «поје» свеце, имали казано не на крају него на почетку акростиховане изреке. Онако као у познатој Теодосијевој Служби св. Симеону, која је, да поменемо и овде узгред, очувана цела и у Србљаку митрополита Михаила (Београд, 1861) и то не с «поремећеним редом стихира» како је мислио СТ. НОВАКОВИЋ не знајући да у акростиху не учествују сва почетна писмена стихирска, те неправедно напао «недостойне епигоне Теодосијеве».⁹ Ипак, и без имена састављача ове Службе, свакако позније од обеју засебних Кирилу и Методију с обзиром и на «фонетичност» стиха, прилагођеног познијем губљену полугласова, знамо о њој бар то да је — оригинална а не превођена-препевана с грчког првобитног текста, како је за све три претпостављао А. Воронов.¹⁰

Има ли тога акростиха и у другим двома Службама? У првој као да нема. Јер би само лично име **СЯБЯ** (могућног састављача њеног?), које се даје некако ишчерпкати у почечима осме и девете песме (у Т.-Б., «К. и М.» II, стр. 57/58) у стихирама:

33 (29) Ё-(вѣтѣ приложѣ сѣ...), 34 (30) Я-(кожѣ прѣтрѣжѣ сѣ...), 35 Б-(елика тѣ отплатѣ и тѣрѣжѣ...), па у п. ·ѣ· 37 (32) Я-(ко свѣтило тѣ чѣстѣно...) —

врло лако могло да се формира тако и случајно (још и уз натезање с а место и, додуше не необичнога у старословенским споменицима),¹¹ онако како се почело слагати и сложило се за три писмена **СЯБ** и у стихирама:

23 (21) Ё-(ѣнемѣ мѣртѣиѣ сѣ...), 24 (22) Я-(ко изѣбрана стрѣла...) и 25 (23) Б-(ѣзлѣбикѣ изѣ млада...).

Случајност би се смањивала донекле чињеницом да се међу ученицима

⁹ Ст. Новаковић, *Starine* XI., стр. 159.

¹⁰ А. Вороновъ, Главнѣйшіе источники для Исторіи свв. Кирилла и Меѣодіа, стр. 160.

¹¹ А. Leskien, *Handbuch d. altbulg. Sprache*³ даје у «текстовима» на стр. 193: нѣ да авѣтѣ сѣ... (Јов. IX, 3 из Мар. j.); 195 тѣгда авѣ сѣ... (Мат. XIII, 26 из Мар. j.); у «речнику» авѣти сѣ — авѣти сѣ, агнѣ, анѣ и др., па и ако за њко као ѱс.

словенских апостола заиста и спомиње један **Савла**, унесен и у «Свете Седмочисленике».

За ову Службу треба напоменути још да је, поред текста који је објавио Т.-Б. по Григ. (овде обележен: А), и К. РАДЧЕНКО у Изв. Отд. р. яз. и сл. ИАН., т. XII (1907), кн. 3 (а исто тако и Јордан Иванов у Бълг. Стар. в Мак.² од стр. 291 и д., које Т.-Б. не спомиње) издао варијанту те Службе (овде: Б) по рукопису XIII в. Бугарске митрополије у Скопљу. Стихире у обема Службама иду истим редом али се неколике од њих разликују почецима услед друкчијег распореда истих саставних фраза у стихирама. Тако, у канону, у стихири (6) у А (и код Иванова, јер је и ову објавио) стоји:

Бѣ чашѣ прѣмѣдрости божѣственѣ ти оустѣнѣ приложи... а у Б: Изъ-чрпѣвъ мѣдростниѣ божѣственѣ твои оустѣнѣ...; даље, у стих. (7) у А: Просѣѣвъ ѣко свѣтило тѣ свѣтодавецъ Христосъ когѣ нашъ въсѣмоу мироу ѣви оучитѣлѣ... а у Б: Въсѣмоу мироу ѣви тѣ оучитѣлѣ...; затим, у стих. (11) у А: Цѣквица причѣтѣми свѣтѣлымъ истинноу ѣви сѣ... а у Б: Мѣдростниѣ прогѣнѣнѣ некрѣсто... цѣквица... ѣви сѣ...; у стих. (16) уместо копнѣмъ словесѣ у А има Б: кроплѣннѣмъ словесѣ; па после доброг слагања у даљим почецима тек у стих. (34) у А: **И**ко прѣтрѣжѣ сѣ стѣнѣмъ вѣренскѣмъ остро-тоуѣ словесѣ твоуѣ... док у Б испред свега тога има однекуда још: **С**ловоу и оученнѣмъ, блаженѣ,... и место остроуѣ — оустроеннѣмъ; у последњим стихирама (35) до (39) исте су почетне речи али с другим разликама у тексту.

Како треба тумачити те разлике? У толикој размери, не могу се свакако схватати као случајне омашке преписивача разних. Оне неоспорно дају утисак намерне прераде (више кварења неголи поправљања у Б), или, можда, засебних превода истог основног текста, наравно — грчкога, који за обе ове Службе претпоставља Воронов.¹² За превод могао би говорити донекле и недостатак акростиха, који се у Б изгубио и у оном делу где видесмо да се у А формира **СЯЕЯ**. Јер стих. (34) у Б почиње не: **И**коже... (односно: **И**коже...) него једним предметком (**С**ловоу...). Само, за њ се одмах види да је ту упао омашком преписивача као завршак претходне стих. (33), како напомиње и Т.-Б. под 6) на стр. 64.

То би значило да се име **СЯЕЯ**, сложено од почетака стихира (33), (34), (35) и (37), налазило у изводу обеју варијаната А и Б. Кад се уз то узму у обзир три наредне стихире, тј. (38) и (39) па, за невољу, мимо обичај за акростих, и завршна стихира «вѣгородичниѣ» (40), онда се из почетака њихових: (38) — **П**(ѣклоу...), (39) — **И**(ко слѣнѣце...) и (40) — **Л**(оучѣми твоѣго свѣта...) добива реч: **П-И-Л** тј. **Пѣлѣ**, наравно без завршног полугласа којим и не може почињати реч. Тако бисмо ту имали сада не само име могућног састављача Службе него и обележје радње оне којом се баш и обележава састављање Службе (**ПОУЖ-ПѣТИ**), те и

¹² В. под ¹⁰).

целу изреку пишчеву: **САБА ПЪЛЪ!** Она би с више права већ одбијала могућност случаја. Та би нам изрека још (ако је заиста намерно удешена) показивала, јасније него остали текст, да је састављач те Службе писао глагољцом, мешајући **ѣ** и **и**.

Ако се дакле, без обзира на натезања којима се дошло до васпоставе оваквог фрагментарног акростиха, сведеног само на име и најкраћу изреку, познатог уосталом и у византиској књижевности,¹³ он ипак схвати као намерно удешаван а не случајан тек, онда би отпала и претпоставка Воронова и других о првобитном грчком тексту ове Службе. Уз то добили бисмо једно име више за старословенске књижевнике IX—X в., име књижевника досада непознатог у тој улози а несумњивог непосредног ученика првоучитељима словенским. А тако бисмо и за проблем о времену и месту постанка основних књижевних споменика о Кирилу и Методију, њихових Житија, Похвала и Служаба, добили нешто поузданију полазну тачку, основу за поузданије комбинације.

Али, доста о овој само вероватној основи, кад имамо другу, сасвим поуздану, у акростиху у другој Служби. Акростих тај остао је досада незапажен свакако стога што је у познијим преписима кварен, а и стога што су китке од по три стихире, потребне за акростих, растављене дужим почетним и завршним стихирама (ирмосима, богородичним, седалницама, кондаком, икосом и др.), које не долазе у обзир за акростих. Од «господних» пак стихира, ако нису засебно дате него као треће у киткама, узете су овде у обзир оне под бр. 11, 16, 24, 30, 34. Акростих овај крије у себи, осем прославне изреке Методију, и име састављачево иако је подуже. И баш је тај део завршни, у ком се крије име састављачево (у песмама 7, 8 и 9), очуван боље, тако да за васпостављање акростиха ту није требало никаквих корекционих комбинација. Састављач се користио, као добар познавалац грчког стихотворства како нам се већ претставио, и допуштеном слободом да на два места (у стихири 7: **Бранѣ...** и у стих. 19: **Тѣ...**) поред почетног писмена увуче у акростих и друго за њим, за **БР** и **Тѣ**. Тако је обезбедио улазак целом свом имену, наравно без завршнога полугласа (**ѣ**), већ и због тога што њиме не би ни могао почињати стих.

Ево преглед целог канона Службе св. Методију према издању Т.-Б.-а у «К. и М.» II, стр. 67 до 70, с почецима свих стихира, и оних које не улазе у састав акростиха, да би се видела правилност његова састава:

КАНОНЪ гласъ ѣ.

П ѣ с н ѣ ѣ. Ирмос: Градѣте, людие...

5 — А-(аждѣ, Христѣ Спасѣ, єдинѣ милосрѣдѣ...)

6 — О-(ставиѣѣ редѣ и отѣчѣство...)

7 — БР-(анѣ лютѣ посрамниѣ, отѣче...)

¹³ *Krumbacher*, *Byz. Litteratur*², стр. 698 и др.

8 — Богородичьнъ: Къто изъречи тебе достоинно можетъ...

Пѣснь ·ѿ· Ирмос: Оутверди насъ собою Господи...

9 — О (прѣславне, къто можетъ изъречи...)

10 — М-(еодне свѣте, даръ ты приѡ отъ Бога...)

11 — Ё-(же ми подаде богатство, Христе Спасе...)

12 — Богородичьнъ: Маріе, злата кадильнице...

13 — Ёдальнъ: Ико слънца свѣтлость въстока...

Пѣснь ·ѿ· Ирмос: Оуслышахъ, Господи, слоухъ твои...

14 — Т-(а иматъ, отъче, земля Моравская стѣнѡ терѣж...)

15 — О (деснѡ прѣстоша прѣсвятѡ тронѡ...)

16 — Д-(оушж союж и тѣло осквернихъ...)

17 — Богородичьнъ: Молю ти сѡ, прѣчистаѡ...

Пѣснь ·ѿ· Ирмос: Ёкѣта податель и ёкѡеъ творче...

18 — И-(стын настольникъ апостола Идроника...)

19 — Тѡ (молимъ, Мѡдое, свѣтителю славне, разгънано еретикѡ стадо твоє съхрани...)

20 — П(жчинж прѣплаваж житинскѡж...)

21 Богородичьнъ: Тебе, рождашѡж творца...

Пѣснь ·ѿ· Ирмос: Ёъ въздѣнѣ грѣховѣнѣи...

22 — О-(тъ запада, свѣте, въсѡа ѡкоже свѣзда своѡ лоучѡ слъаши — посылашѡи — до въстока и сѣвера и до юга, славне Мѡдое!)

23 — ИЖ-(же слоужбѡ, славне, приѡ отъ Христа Ёпаса милосердаѡго съконѡча, свѣтителю, ѡко вѣрнѡ рабѡ Господоу своему...)

24 — К-(алъ грѣховѡ монхъ изъмѡи мѡ, щедре Ёпасителю, едине милосерде...)

25 — Богородичьнъ: Ёкрѡнаѡ царѡ нашего оутверди побѣдѡ даѡ ёмоу, ѡко въсемогѡи, на вѡрѡарѡ...

26 — Кондакъ; гласъ ·ѿ·: Божьствѡна и вѣрѡна Мѡдоеа въси въспомѡ...

27 — (Ико съ): Царьствѡна Панонѡ коупѡно нектѡи сѡще людѡе тебе, пастыря чьствѡна съекѣжѡе, радоуѡмъ сѡ...

Пѣснь ·ѿ· Ирмос: О телѣ златѣ на поли Дѡирѣ...

28 — О (ваю, свѣтаѡ, хвалитъ сѡ славно градъ Голоуњскѡи, Кѡриле свѣте и Мѡдое, Мѡсѡи, Панонѡи и Моравская, блаженѡ, земля...)

29 — Н-(а камѡи ты вѣрѡи оутверди носѣ свои...)

30 — Ё-(ѡбодѡна мѡ разбѡиникѡ, Христе, и оуѡзѡвѡна помѡлоуи...)

31 — Богородичьнъ: Некирьствѡна свѣта сѡище твоє чрѣко вѡстѡ...

Пѣснь ·ѿ· Ирмос: Ёъ пѡшѡ огнѡнѡж...

32 — Т-(ѡкмонѡнитѡ, свѣте Мѡдое, ты бѡлѡ еси...)

33 — Я-(рхѡерѡи ты бѡлѡ еси по чѡноу Яроню...)

34 — Н-(ошѡ люта мѡ, Христе, грѣховѡнаѡ постиже...)

35 — Богородичѣнѣ: Изънемогъшж... окаянжж доушж моуж...

И ѣснѣ .ѣ. Ирмос: (Иже) отъ Бога Богъ...

36 — Т-(а, блажене, поетъ зѣмля Моравьская...)

37 — Н-(мѣща, скѣтаа, пѣрѣ о скѣтѣи Троицѣ...)

38 — Н(ѣнѣк припадааа, оучителю скѣте, моуж сѣ тѣѣк...)

39 — Богородичѣнѣ: Радѣи сѣ, прѣскѣтаа Богородице Маріе...

Осем напомена за стихиру 7 (Бранѣ...) и стих. 19 (Тѣ...) како су од њихових почетака узимана по два писмена, потребно још рећи да су при воспостављању текста за акростих вршене ове корекције почетака: У стих. 22, која у свима преписима почиње: Тѣ отъ запада..., изостављена је та и стилски и синтактички непотребна заменица која квари акростих, зато што је она и метрички непотребна у стихири од три узастопна тринаестерца (I: отъ... ѣкоже, II: свѣзда... вѣстока, III: и свѣра... Мѣдодна); у стих. 23, која у свима преписима погрешно почиње аблативом Бѣж везаним за акузатив слоужѣжж (приа отъ Христа... сѣконочѣ), узето је ж(жѣ), којим се и поремећени акростих поправља те са почецима стихира 20 и 22 даје ПОУЖ а одржава се и добар метар у три узастопна тринаестерца (I: ЈЖ... Христа, II: Спасѣ... скѣтителю, III: Јѣко... скоѣмоу). Колико су познији преписивачи кварили текст ове Службе не осећајући више акростих у њој, и не марећи уопште више за метрику стихира, подешавану у певању по познатој мелодији («гласу»), датој као «подобен», показује нам најбоље одмах наредна стихира 24. Она у основном тексту почиње добро: Кѣлѣ (тј. ген. пл.) грѣхѣмъ моужѣ... док у тексту изданом од руског Синода почиње: Отъ скѣрѣни...

Према томе, цео би акростих гласио:

ДОБРО, МЕТОДИ, Тѣ ПОУЖ, КОНСТАНТИН(ѣ).

*

Када већ за један и једини од изворних списа о Кирилу и Методију поуздано знамо име писцу, насупротив тврдњи Т.-Б.-а («К. и М.» II, стр. 20): «Съвсѣмъ е невьзможно да се узнаятъ авторитѣ на старинскитѣ служби на Кирила и Методия» — било би и сувише смело претпостављати да овај ближе неотитулисани КОНСТАНТИН у Служби св. Методију, без обзира на то што он Методија зове учитељем (јер то би заиста могао и да му није непосредни ученик): није једна и иста личност с познатим нам старословенским књижевником «презвитером» (јеромонахом?) и позније «епископом» Константином «Бугарином», него можда с неким другим, с Климентом, названим тако тек као монах, док се раније као свештеник («бели»), као световњак пре него је «запопљен» у Риму (868/9), звао Константин, како је уопште за њега и претпостављао еп. Филарет¹⁴ те је

¹⁴ Еп. Филаретъ, Кирилъ и Методій, славян. просв. у моск. Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Древн. за 1849, IV, стр. 26—27.

архим. Антоније¹⁵ у полемици с њим морао разбијати ту мало оправдану претпоставку.

Шта знамо о том Константину? Према последњем прегледу његова живота и рада како га је дао П. ЛАВРОВ¹⁶ по критичкој процени онога што је дотле писано о њему,¹⁷ био је он непосредни «ученик Методија, архиепископа моравског». ¹⁸ Тако га назва године 907 Тудор Дуксов, преписивалац једнога његова списка. По томе је и могао бити Науму друг односно «брат», како га сам назива у другом спису. По овоме као и по томе што Константин и Кирила зове својим учитељем «чијем имену и делу последује» у познатој му «Азбучној молитви», мисли Лавров (у нав. д. стр. 194) да је «можда познавао и Константина Философа». И свакако ће бити пре «један од млађих последника словенских апостола», како каже Јагић (још у *Hist. knjiž.*, стр. 67), а не један «отъ раннитѣ ученици», како насупрот Јагићу држи архим. Антоније (у нав. д., стр. 375). По смрти Методијевој, пошто се у Житију Климентову не спомиње међу оним ученицима што су бежали преко Београда, могао је бити међу онима што су бежали преко Венеције или ту (по Житију Наумову) доведени од Јевреја као робови за продају, те их откупио изасланик цара Василија и довео у Цариград. Одатле је, свакако још за време цара Бориса-Михаила, прешао у Бугарску. Ту се истакао књижевним радом, прво као «презвитер» како се назива у преводу «Поучителног Јеванђеља» (г. 894) а после и као «епископ» (где?) превodeћи «Четири слова против Аријанаца од Атанасија Александриског» (г. 906). Одликовао се као

¹⁵ Архим. Антоније, Константинѣ епископѣ Българскій и неговото Поучит. Ев. (превод) у соф. Период. Списан. XXI—XXII, стр. 373—425.

¹⁶ П. Лавров у нав. д., стр. 195.

¹⁷ Архим. Антоније у нав. д.; В. Јагић у *Historiji knjiž.*, *Starinama V* и др.; А. Собољевски у нав. д., стр. 127—129; И. Франко у нав. д. у Јагићеву *Archiv-y XXXV* и *XXXVI*; М. Вајнгарт у *Časopis-y moder. Philol. V*; В. Златарски у *Списан. Акад. Н. кн. XXVII* (1923): Най-старијат исторически трудъ въ старобългарска книжнина.

¹⁸ Према учитељу, називу који се у старим словенским књижевностима врло често употребљава у најширем преносном значењу као на пр. за Спаситеља, с обзиром на све хришћане, и данашње, а не само на апостоле, непосредне ученике његове, за Кирила и Методија с обзиром на све Словене, као и за Саву с обзиром на све Србе, — назив ученик ређе се употребљава у таквом најширем значењу последника уопште. Ту се пак у врло честој употреби налазе и основно значење непосредног ученика или васпитаника и, с обзиром на Спаситеља, специјализовано значење апостола, опет непосредног ученика његовог. Стога је, мислим, аналогно решењу питања: да ли је Доментијан био св. Сави ученик (в. Гласник Југосл. проф. др. XIII) «последњи», како се сам назива у закључним записима оба Житија (стр. 117 и 345), где је оправданије и једино оправдано било узети да је сте, кад га уосталом таквим назива и Теодосије који себи не приписује тај назив према св. Сави, — и у питању о Константину (без обзира на то што он учитељем назива и Методија, па и Кирила) оправданије је узети да је заиста био стварни и непосредни «ученик Методов», кад га таквим назива други, преписивалац његова превода, Тудор Дуксов (и у Т.-Б. «К. и М.» II, стр. 141), а млађи му савременици (Јован Егзарх, Мних Храбр на пр.) не називају себе таквима. Кад има и временскога оправдања, а има га у оба споменута случаја, било би и сувише хиперкритички прибегавати ширем преносном значењу ученика мимо основно.

стихотворац, врло вешт подражавалац византиског стихотворства у свој разноликости његовој («Азбучна молитва», «Проглас Јеванђеља» и др.). Златарски му у споменутој студији, оправдано, приписује и прераду списка грчког «Историкии въкраѣ».

Да се Константин наш између ученика словенским првоучитељима некако и истицао књижевничким способностима својим, утврђивало би већ и то што њега на прво споменуто превођење «беди» Наум, сматрајући га свакако способнијим за тај посао од себе, а друго споменуто превођење предузима он по заповести самога цара Симеона, свакако опет као и на двору познат зналац грчкога језика и осведочен књижевник. Додајући сада списку његових списа и *Службу св. Методију* видимо да се дело то може везивати за њега, не само с обзиром на име састављача него, и више, с обзиром на видно истакнуто темељно познавање грчкога језика, стила и нарочито речника као и ближе познавање грчке књижевности, и песништва њенога.

ЈАГИЋ нам је у Starinama V (стр. 39/42) дао добар преглед особености Константинова језика, стила и нарочито речника. Утврђујући према Миклошичеву Речнику старословенскога јез. употребљеност пописаних речи Константинових, изгледа да су неки примерни цитати, слични Јагићевим, и узети од Константина; а доста је и таквих речи што их нема у Миклошича (овде обележене звездицом). Из тога прегледа Јагићева види се да је Константин: 1) употребљавао и чисте речи грчке, остављао их непреведеним, свакако стога што се није могао сетити словенских еквивалената, ако их је било, као: *κάνι* за *βαίσι*, *rami palmarum*; *κράκι* за *το βραβείον*, *praemium*; 2) преводио грчке сложенице у саставцима, тј. не налазећи готових словенских речи за потребне појмове, градио словенске сложенице такве, као: *κ'κ'ν'ц'д'ат'и'а* (и у Микл. из К.?) за *σθεφανοδότης*; *м'ш'и'л'о'н'и'м'а'ц'к'а* (шићарџија) за *αἰσχροκερδής*, *turpis lucris cupidus*; *на'б'ѣ'д'а* (К?) за *ἐπιμέλεια*, *cura*; *н'б'ѣ'к'а'л'и'ц'а* (К.!) за *ἄπειρος*, *imperitus*; 3) уносио или и ковао нове речи, у којих се запажа више туђинско (грчко) осећање језика, као: *κ'и'н'ѣ'с'т'к'о* за *αἴτια*, *causa*; *κ'н'ѣ'р'а'д'и'т'и* (К.?) од *κ'н'ѣ'д'р'и'т'и* (по тумачењу Горског и Невострујева у Опису) за *θεᾶσθαι*, *(intro-)spectare*; *н'м'о'ш'к'а'т'и* за *aegrotare*; *н'п'р'ѣ'с'т'к'о* (К.?) за *non persuasio*; *п'о'т'а'к'л'и'н'ѣ'с'т'к'о* (К.?) за *κολακεία*, *adulatio*; *п'р'ѣ'д'п'ж'и'т'и* (К.?) за *processus*; *п'р'ѣ'с'л'а'в'ѣ'с'т'к'о* *ч'о'у'д'ѣ'с'ѣ'*; *с'ѣ'б'р'ѣ'ж'и'т'и* (сурвати се с брега); **т'е'ж'ѣ'н'и'к'ѣ'*; *ч'и'н'и'т'ѣ'л'ѣ'с'т'к'о* (К.?) за *ordo*; **ѣ'т'ер'о'т'и'ч'а* (за св. Илију који иде по етеру), и др. Осем тога, по напмени Јагићевој и А. Собољевскога (нав. д. стр. 130), и 4) кад наводи ставове из Светога Писма не цитира их увек по познатом већ преводу старословенском, него их слободно преводи с грчкога текста који му је у глави. Према свему томе, могло би се рећи да је Константин одлично знао грчки, да је некако био прожет осећањем грчког језика и грчку црквену књижевност савремену познавао толико да је, учествујући у стварању још новог књижевног језика старословенског, преводио не само смисао текстова грчких него.

ради поузданије тачности, и речи грчке; да је поступао отприлике онако као загребачки ствараоци данашњег књижевног и саобраћајног језика нашега који, због јаког осећања немачког језика, одбацују *зависити* а уводе *одвисити* (према *abhängen*), или м. *ословити* уводе *наговорити* (за *anreden*), или м. *позвати* (кога телефоном) хоће *назвати* (телефоном, за *anrufen*) итд.

А каквим нам се претставља Константин као састављач *Службе св. Методију*, као стихотворац? И да му не познајемо других стихотворних састава, у које, поред *Азбучне молитве* и *Прогласа Јеванђеља* (по Соборљевском, нав. д. стр. 19), треба, мислим, урачунати и *Похвале цару Симеону*, и ону у Свјатослављеву зборнику, и ону у Златострују, због познатих веза Константинових с царем Симеоном, по чијој је заповести и преводио с грчкога, те несумњиво највише и имао разлога да се радује Симеонову библиофилству — и према самој *Служби св. Методију*, у којој је употребио све уобичајене метре византиског стихотворства (од 12, 13 и 15 слогова па и комбиновани 15—15—13—13—20) као и акростих, и то све с вештином која одаје човека посвећена у све тајне грчког стихотворства и који уме да се користи и рејим лиценцијама поетским — : видимо да је Константин и у овом стихотворачком раду био, рецимо, «Грк» који је писао словенски. Њега сасвим можемо сматрати за књижевника старословенског који би «грчкошћу» својом искључивао за саставе своје, необележене као преводи с грчког, претпоставку о неком «првобитном грчком тексту» с кога би тек имала потећи прерада словенска. А пример његов може нам послужити и за остале ученике и последнике у раду словенских првоучитеља, узете као књижевници са знањем грчког језика и књижевности, сличним његовом; и за оне о којима се понајпре мисли да су састављачи најстаријих књижевних споменика о Кирилу и Методију. Претпоставка (Воронова и др.) о «првобитном грчком тексту» с кога је тек преводено на старословенски, није тада више потребна ни за панонска пространа *Житија*, несумњиво старија од Константинове *Службе св. Методију*.

А кад је она могла бити састављена? Отприлике око 900 године. Ближе, наравно, после 885 као године Методијеве смрти. Можда убрзо после ње, пре изгнанства и још за боравка ученика Методијеви у Моравској, на што би упућивала стихира 14 (*повѣжда емъ*), или у Панонији, на што би упућивала други део кондака (стихира 27 са: *радоу емъ сѧ и поспѣхъ створѣ емъ*) а нарочито стих. 36 (*и людѣ ю* — Моравске и Паноније — *сѣхъ дѣше сѧ праздноу житѣ твоѣ памѣтъ*), а не би му се морао противити ни «богородичен» (стих. 25 са: *Ѣкрънаго цара нашего оутврѣди...*) који би се најзад могао тицати и Светоплука у Моравској и Коцеља у Панонији, као што се по тумачењу Т.-Б.-а (стр. 72, према П. Лавр., стр. 111) може тицати и византиског цара (Василија Маѣдонца), или, можда пре свих споменутих, и цара бугарског (Бориса или Симеона). Али би рачун сасвим кварила строфа 19

(разъгънано еретикъ стадо твоє съхрани!...) као и стр. 37 (стадо каю ходяще по земли странѣни съхраниша растита!...) где се очевидно истиче прогонство ученика Методијевих из Моравске, а уз њих и стр. 28, у којој се уз оне што се «хвале словенским апостолима», уза Солун, Панонију и Моравску земљу, а пре обеју ових, спомиње и *Мисия* (Бугарска, или уопште Балканско Полуострво одакле су дошли?), а по склону те *дванаестерачке* строфе види се да име то није накнадно уметано.

Тако би се с највише вероватности могло рећи да је Константин саставио овакву *Службу св. Методију* после бекства из Моравске у Бугарску, за чијега се «цара» највероватније и молио у стр. 25. Наравно, основна редакција њена с истицањем Моравске и Паноније, претстављена би била тек посебним стихирама, не још везаним у дефинитивну Службу, стихирама донетаним још о погребу можда а свакако о другим поменима (паметима) у Службу дневнога свеца (6 априла). Од оних пак презентних облика (*побѣждаемъ* у ст. 14, *радоуемъ* сѧ и *поспѣхъствоуемъ* у ст. 27, и *праздноуѣхъ* у стр. 36) само се трећи и четврти налазе и у основном рукопису по коме је Т.-Б. приредио своје издање; ипак, ако се и они узму за основне (тако је у нашем тексту), опет би могли бити написани и у *Бугарској*, с помишљањем, сасвим разумљивим, на све цркве словенске које славе Кирила и Методија као апостоле своје, и баш нарочито на оне у Моравској и Панонији, пре свега на ону у Вишеграду где је гроб св. Методија. Презенти у ст. 27, где други, налазећи се у свима преписима, потврђује и први (место њега је у основном препису *побѣждаетъ*), могли су заиста првобитно тако гласити и стога што су у *кондаку*, похвалној стихири која може бити написана и самостално пре Службе¹⁹ и певана ако не одмах још о погребу

¹⁹ У списима који се баве и Службама К. и М. обично се греша што се и ова врста средњовековне књижевности посматра само као целина, као спис дат одмах првобитно у нађеној форми. Међутим, Служба, као закључни прославни спис оканонисаном свецу, по природи својој јесте спис поетски а мозаички, састав који се формира поступно допуњавањем, заокруживањем, улепшавањем. Оно што је неоспорно тачно и што увиђају и наглашују сви који су писали и о Службама то је: да су оне по постанку млађе од Житија и Похвала дотичним свецима. Разумљиво, као од докумената, потребних за проглашење (канонизацију) свеца коме ће се саставити затим и потпуна Служба («Канони»). (О томе је потписани расправљао у више наврата: два пута у чл. «Кад је Теодосије писао Службу Петру Коришком» у Гл. Југ. проф. др. XIV (1933) и Богословљу IX, 4 (1934); у СКАк. Светосав. зборнику I на стр. 130 и д. о Служби св. Симеону и на стр. 174 и д. у напом. под 24 о Сл. св. Сави).

Поступност у прослављању богоугодника од оглашења до проглашења (канонисања) за свеца претстављају ови главни моменти, за које се везују разнолики облици књижевног прослављања његова, усмени и писмени: 1) блажење одмах после смрти («успења») над одром, као што су на пр. Хиландарци «блажили» («Блажен јеси ваистину јер...!» Симеона-Немању готово стихирски, па то Сава забележио (в. Списи св. Саве, стр. 170); 2) похвални («надгробни») говор о погребу, импровизиован па и написан, као што је онај за деспота Ђурђа Вуковића († 1456) у СКАк. Споменику III, стр. 90–92; 3) о поменима, и првим (7,40 дана) а нарочито о годишњим, раније припремана и писана Похвала, и више разних (за храм у коме је гроб богоугодника а и за остале), као што

а оно о првим поменима. Стога кондак, исто као и друге стихире што се у Службу уносе *готове* (богородични, ирмоси и др.), и не учествују у акростиху. Остало би тако само *поѣждамъ* у ст. 14 да се објасни помишљањем на све словенске цркве, од којих св. Методија оне у Бугарској славе јавно а оне у Панонији и Моравској *тајно*, како се и каже у ст. 27.

Оваква одредба терена на коме је Константин понајпре могао дефинитивно саставити Службу св. Методију, помиче наравно и време томе раду даље од 885-е а ближе 906-ој, тачно познатој за «епископа Константина, ученика Методијева» преводиоца Беседа Атанасија Александриског. Или, још ближе, години 894-ој, кад је исти Константин «презвитер» (свештеник или јеромонах, где?) био «беђен» од «брата Наума» да преводи Поучна недељна јеванђеља. Ближе тој години и стога што је речник Константинове Службе св. Методију ближи речнику правих «панонских» старословенских споменика него речнику списа писаних у позније доба цара Симеона. (Тако је на пр., поред *ѣтеръ* за *нкѣто*, увек *житие* — за живот земаљски, грешни — а *жикотъ* — за живот небески, вечни — а без жизни, свакако књижевне нове кованице која — и по W. Vondraka, Altkirchensl. Gram., стр. 17 — карактерише доба Симеоново.) Према свему томе, Служба св. Методију од Константина «Бугарина», ученика његова, припадала би временски *крају IX века* а теренски *Бугарској*.

Кад је пак Служба св. Методију, овако прописно удешена за прослављање свеца оканонисаног и прописно оепитетисаног не само са *святителъ* (у ст. 1, 5, 19, 23, 27) јер тај би му епитет припадао и живу,

се за кнеза Лазара нашло пет разновремених (в. ЈФ. XII, стр. 27—43), осем тога још и кратко («синаксарско») Житије као и по нека основна Стихира, обоје ово и писмено уплетано у Службу главнога дневнога свеца, коме је оглашени прикључен; 4) за то време, током неколиких година, стизало се да богоугодник добије и посебно («пространо») Житије, каткад и као већ проглашен светац (случај св. Саве); тако је Константин Костенски саставио Житије деспоту Стефану четири године после смрти његове, Доментијан Сави после седам, Првовенчани Симеону после 10—15 година; најзад долази 5) прослављање проглашенога свеца посебном Службом («канонима»), везаном за његов дан, у коме је он главни (дневни) светац а остали му се прикључују уношењем, између стихира његових «канона», њихових «синаксарских» Житија и основних стихира (тропара, кондака) њихових. Писац те Службе проглашеном свецу новом употребљује за њу као документарну грађу све што је послужило књижевном прослављању његовом раније, синтетски то везује у своје стихире канонске, обележавајући често акростихом име свеца кога «поје» па и своје. Готове стихире, освештане употребом у привременој Служби другоме (дневном) свецу коме је нови дотле прикључиван, употребиће такође, обично ван свога акростихованог дела, али и у њему, ако му дође згодно, као што је нашем Константину она стихира (14) што почиње словом *Т*, које му требало.

Према таквој процедури, најобичнијој свакако, не може се време постанку неке Службе ценити према стихирама у којима се алудира на најраније догађаје, него баш напротив, поузданије, према онима с алузијама на најпозније догађаје. Овде, дакле, с алузијама на прогон ученика и боравак у страним земљама; на просвећивање Мисије. Тако би и Службу св. Методију Константин могао саставити овако целу тек у Бугарској а најраније крајем IX. века.

као свештенику и нарочито архиепископу, него и са **сѣлѣтѣмъ** (у ст. 4, 6, 10, 20, 22, 28, 29, 32, 33, 37, 38), могла постати у последњој деценији IX века, онда се за списе о Методију и Кирилу (**Ж. К.** и **Ж. М.** као и *Похвале* им), који нису везани за њихову канонизацију сватачку него само за прослављање њих као богоугодника и људи уопште значајних — може већ поузданије претпостављати да су писани између 869 одн. 885 и, узевши округло, 890-те године, у VII и VIII деценији IX века а у Моравској или Панонији, како отприлике закључује и П. ЛАВРОВ (нав. д. стр. 46, 87 и др.); да припадају заиста основној књижевности старословенској. А на то би упућивала, поред старине језика њихова, и чињеница да се изразно сватачки епитет: **сѣлѣтѣмъ** у **Ж. К.**, иако је засејано и чудесима Кириловим, доживотним, не налази никако ни у наслову ни у тексту од главе I до XVII (по подели Шафариковој) него само: **блаженѣмъ** и **чѣстѣмъ**. Тек у завршној XVIII глави каже се како Константин-Кирило на смрти **любѣза вѣса сѣлѣтѣмъ цѣлованимъ**, где се епитет не би толико ни тицао свеца колико целивања, а још изразитије у речима папиним: **За сѣлѣтѣмъ его и любѣзѣ, рѣмѣскѣмъ обѣчан прѣстѣплѣ, погребѣ и вѣ моемъ гробѣ** а мало даље: **иже видѣхѣше рѣмѣлѣне болѣ приложѣше сѣ сѣлѣтѣмъ его и чѣсти**. Изгледало би као да се у **Ж. К.** тиме баш хтело и рећи како је Константина-Кирила папа таквим титулисањем некако и канонисао за свеца, у сагласности с Римљанима (својим сабором). Само, не знамо да ли је та процедура тада већ и постојала. И у **Ж. М.**, иако је такође, мање, засејан и Методијевим чудесима доживотним, иде обична титулација богоудничка (**блаженѣмъ**, **чѣстѣмъ** и др.) кроз цео спис све до закључног дела завршне главе XVII. Али се за тај баш део одмах опажа да није у обичном слогу прозног него устихован, те ће свакако бити накнадно додан као слободна стихира Методију или и из неке *друге Службе*, јер тога става у Константиновој нема. Он гласи:

Ты же сѣхѣши, сѣлѣтѣмъ и чѣстѣмъ глаго,	15
Молитебѣмъ своимъ призираи на ны,	13
Желѣхѣмъ тебе; избѣлѣи отъ	13
Вѣсакѣмъ напасти оученикѣмъ своимъ	13
Оучение пространѣмъ и вѣрѣмъ прогона,	15
Да достоинѣмъ зѣлѣмъ нашего живѣхѣши	15
Гдѣ станемъ съ тобою твоѣ стадо	13
О десѣхѣмъ странѣ Христа Бога нашего	13
Вѣхѣ(х)нѣхѣмъ жизнь приемѣхѣше отъ него.	13 (14)
Томѣ бо естъ слава и чѣстѣ вѣ вѣкѣмъ, аминѣ!	19

Иначе се у **Ж. М.** раније, у глави XII, у писму папином каже за Методија, још за живота и ради оправдања његова од клевета «иопаторскихъ»: **братѣ нашѣ Методѣ сѣлѣтѣмъ и правѣхѣмъ естъ... да егоже проклѣнѣтъ про-**

КЛАТЪ Л ЁГОЖЕ СКАТИТЪ ТЪ СКАТЪ БЪДИ! (стр. 94, 7/11). Као што се одмах види, ту је **СКАТЪ** употребљен у најширем значењу, противном за **ПРОКАТЪ**, као епитет који се може дати сваком богоугоднику, и живом, и не освећеном. Ипак, можда се и ту епитетом **СКАТЪ** везаним за Методија хтело некако навестити да је и њега папа прогласио за свеца, пошто оба брата заиста имају и прославних светачких Служаба «латинских» (у Т.-Б., «К. и М.» II, стр. 82—105) за католичке цркве словенске, за хрватску и др. За њих П. Лавров (нав. д. стр. 119) оправдано држи да су постанком старије од сачуваних преписа, старије и од XIII века, и да су дошле Хрватима непосредно из Моравске. Јер да је и Методије врло рано сматран у западној (нарочито словенској) цркви за свеца показује забрана папе Јована X, издата бискупу Сплита год. 925 (на 40 само година после смрти Методијевог!): *Methodium in nullo volumine inter sacros auctores comperimus* (по Воронову, нав. д., стр. 313).

И у «источној», словенској, првенствено бугарској цркви, првоучитељи и апостоли словенски врло су рано сматрани, оглашени и проглашени за свеце. И мимо ране помене у синаксару Асеманова јеванђеља и др. (по нав. д. П. Лаврова, стр. 12), то нам најбоље утврђује сама Константинова Служба св. Методију, млађа свакако од Службе св. Кирилу ако не и од заједничке им, свакако најмлађе међу њима. И прослављани су као свеци «словенски» вероватно у вези, ако не и под непосредним утицајем ранијега им слављења у «западној» цркви, моравско-панонско-хрватској, а не независно од ње као што су заиста независно од грчке, у чијим синаксарима уопште нема Кирила и Методија (по нав. д. П. Лаврова, стр. 119). Па је прослављане то словенских првоучитеља и апостола установљено можда још за владе цара Бориса-Михаила, поузданије за владе цара Симеона (893/927). Прослављању словенских апостола прикључено је доцније, на територији Бугарске архиепископије у Охриду понајпре, прослављање и првих, непосредних ученика њихових (Климента, Наума, Горазда, Ангелара и Саве — по Т.-Б., «К. и М.» II, стр. 118 — односно Лаврентија — по истом, стр. 145), т. зв. Светих Седмочисленика. Међу њима пак нема Константина нашега, иако је био и ученик Методов (можда и Кирилов), и «брат» Наумов, па, ако му се баш није рачунало што је био књижевник, био и епископ, те и по томе већ «светитељ». Зашто? Да ли зато што је био ван «охридскога круга», или можда зато што је у време почетног формирање тога прослављања Светих Седмочисленика, после године 910 (тад је умро Наум) и 916 (тад је умро Климент), био још *жив*, па онда, наравно, и сам учествовао у том формирању прослављања њихова?

Али то је споредно; оно што као главно треба истаћи овде на крају јесте већа старина главних списа о Кирилу и Методију, њихових страних *Житија* и *Похвала*, према овој Константиновој Служби св. Методију, састављеној вероватно крајем IX века. Већа старина несумњива и по томе већ што *Житија* и *Похвале* треба управо и да послуже као

доказна документа о светаштву слављеника, неопходна за канонизацију, после које тек и добивају Службе у пуној форми, у каквој су нам се и сачувале по једна за свакога као и једна заједничка за обојицу, по свему судећи и најмлађа, ипак и врло стара с обзиром на то што је нађена, у руској рецензији, у рукопису XIII века.

Да ли је у састављању и кога од основних *Житија* и *Похвала*, понајпре *Ж. М.* или *Похв. М.*, учествовао и састављач *Сл. М.*, наш Константин; или, да ли је он, као осведочено вешт састављач *Служаба*, учествовао и у састављању *Сл. К.* или *Сл. К. и М.* — моћи ће се проверити само темељним проучавањем његова језика и стила упоредо с проучавањем свега тога и у осталих основних списа старословенских о Кирилу и Методу. Према разноликим стихотворским особеностима у споменутим трима Службама, не би се смело рећи да је Константин учествовао у састављању још које од њих, поузданије не у трећој, заједничкој за оба словенска проповедатеља и апостола.

RESUMÉ.

Nach der Feststellung, daß die altkirchenslavischen dem hl. Kyrillos und dem hl. Methodios gewidmeten Kanones (Служба св. Кирилу, Служба св. Методу und Служба свв. Кирилу и Методу, nach der neuesten Ausgabe des Prof. Теодоровъ-Баланъ, »Кирилъ и Методи«, II, 1936), nicht zu den prosaischen sondern zu den regelmäßig nach byzantinischen Mustern versifizierten Schriften gehören, zeigt uns der Verfasser, daß dieselben auch mit Akrostichen versehen sind. — Für die dritten, zu Gunsten der beiden slavischen Apostel gedichteten Kanones, wahrscheinlich auch die jüngsten, war das schon längst bekannt. In den ersten entziffert sich, jedoch nicht so sicher, nur in den Anfangsbuchstaben der letzten sieben Strophen und zwar auch mit unregelmäßiger Ausnützung einer »allgemeinen« (Богородичънъ), ein Akrostichon-Satz, etwa: **САВВІ ПЪЛ(Ъ)**, also: SABBAS SANG (d. h. VERFASSTE DAS). In den zweiten aber stellt sich ganz sicher durch Anfangsbuchstaben aller dazu bestimmten Strophen der Kanones dieser Akrostichon-Satz: **ДОБРО, МЕТОДИ, ТА ПОЖ, КОНСТАНТИН(Ъ)** also: GUT (oder: SCHÖN), METHODIOS, DICH LOBE (sc. BESINGE) ICH, KONSTANTIN.

Durch Entziffern der Namen für zwei altkirchenslavische Schriftsteller, von denen uns der zweite schon längst als solcher und sogar als ein ausgezeichneter Versifikator bekannt war, bietet sich den Slavisten ein sicheres Mittel dar, zur Feststellung der Entstehungszeit auch für andere altkirchenslavischen (auch »pannonischen«) literarischen dem Lob der slavischen Apostel gewidmeten Denkmäler.

JOSEF KURZ:

K OTÁZCE ČLENU V JAZYCÍCH SLOVANSKÝCH, SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM K STAROSLOVĚNŠTINĚ.

Vydáno s podporou Masarykova fondu při Československé národní radě badatelské v Praze.

BIBLIOGRAFICKÝ PŘEHLED PRACÍ, TÝKAJÍCÍCH SE ČLENU V JAZYCÍCH SLOVANSKÝCH.

JOSEF DOBROVSKÝ uvádí v své *Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur*, Prag 1792 (cituji podle vydání Benj. Jedličkova ve »Spisech a projevech Josefa Dobrovského«, vydávaných péčí komise pro vydávání spisů Josefa Dobrovského při Královské české společnosti nauk, sv. VII., v Praze 1936, str. 68) v § 3 (»Bildung und Biegung der Slawischen Redetheile«), že Slovan nezná členu. »Germanisirende Dialekte als der Windische in Krain, und der Wendische in der Lausitz machen hier eine Ausnahme, und verläugnen dadurch ihre ächt Slawische Abkunft.« V dalším odstavci autor praví, že slovanská deklinace je právě proto dokonalejší.

B. KOPITAR: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach 1808, str. 214—215: »Der Artikel«. Praví, že jazyk slovanský nemá členu, stejně jako ho nemá latina. »Také náš dialekt nemá členu a již Bohorič na str. 44 svých *Horulae* poznamenává: 'Extra declinationem,¹ quemadmodum in latina lingua, articulorum usus revera non est, neque etiam esse debet, in Slavonica & Carniolana lingua. Nam quod vulgo in loquendo usurpatur articulus a Carniolanis, fit id solum Germanicae linguae prava imitatione, et non necessitatis causa: siquidem omnia plane et significanter sine articulo efferri possunt etc.'« Kopitar k tomu poznamenává, že přes to ponechal Bohorič v Dalmatinově bibli, jejíž korektury se zúčastnil, mnohokrátě vlivem německým zájmena *ta, ta, tu*, a že tím působil na názor Dobrovského o členu v *Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur* (1792).² Dodává: »Ne náš dialekt, pouze naši neosvícení spisovatelé germanisují.« Táže se, není-li tomu tak také u lužických Srbů. V poznámce na str. 215 uvádí jako výjimku použití členu ve větě *ktiro kravo si drajsbi prodal, to pisano al to zberno?* V tomto případě však — opakuje jej i Miklosich³ — členu není. Členu si Kopitar všímá i při výkladu o jednotlivých spisovatelích; tak praví na str. XXXV o Trubarovi: »gab den Substantiven Artikel, und — germanisirte überhaupt stark«. Je zajímavé srovnat ukázkou Trubarova překladu evangelia z r. 1557, kterou uvádí v příloze k str. 157, s dalšími čtrnácti texty z let 1578—1806. Srov. »Je bil en zhlouik, ta ie shal doli is Ieruselema vto Ieriho, inu se nameri de on pride vmei te Rasboinike«, Dalmatinova postila z r. 1578 má již jen *Vieriho, mei Rasboinike*. Srov. ještě str. 113, 390 a materiál v ukázkách uváděných spisovatelů.

Kopitar znal také člen v jazycích balkánských, v rumunštině, v albánštině a v bulharštině (srov. jeho recenze ve *Wiener allgemeine Literaturzeitung*

¹ Bohorič přidává v deklinaci k substantivu pronomem *ta, ta, tu*. — ² Srov. zde výše.

³ Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. IV. Band. Syntax. Zweiter Abdruck. Wien 1883, str. 127.

1813, str. 1551—1565, a 1814, str. 185—188; cituji podle vydání Miklosichova »Barth. Kopitars Kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts. Erster Theil. Wien 1857«, str. 230—243 a 320—323). Str. 239: »Bulhaři se mezi všemi Slovany vyznačují tím, že k svým slovům připojují často slovanské zájmeno *ta* (*der, die, das*), na př. *knigata, majkata* (*das Buch, die Mutter*), tam, kde jiní Slované řeknou pouze *kniga, majka*.« Kopitar myslí, že jde v rum., v alb., v bulh. o stopy nějakého jazyka zaniklého (snad thráckého nebo gotského nebo ilýrského). Tomuto jazyku prý náleží co do formy i co do látky téměř vše, co nemá rumunština společné se svými latinskými sestrami nebo co nepřejala z jiných známých jazyků, zvláště ze slovanských. Zdá se však, jako by na str. 321 připouštěl, že rumunština zdédila člen z latiny.⁴

DOBROVSKÝ reagoval na poznámku Kopitarovu v Grammatik 215 v své Geschichte der Böhmischen Sprache und ältern Literatur (Ganz umgearbeitete Ausgabe), Prag 1818. Na str. 24—25 (vyd. B. Jedličkova str. 197) opět vykládá, že člen mají pouze slovanská nářečí 'němčící', t. j. nářečí Vendů v obou Lužicích a nářečí Vindů v Korutanech, v Krajině a v Štyrsku. Užívají k tomu ukazovací zájmena *ton, ta, to*, resp. *ta, ta, to*. Jiná nářečí slovanská členu neznají, stejně jako ho nezná latina. Neví tedy Dobrovský o členu bulharském. V opravách pak na str. 399—400 (Jedlička 197—198) cituje téměř celý výklad Kopitarův a dovolává se Jana Leopolda Šmigoce (ten sice ve výkladech své mluvnice Theoretisch-practische windische Sprachlehre, durch viele Übungsstücke zum Übersetzen erläutert, Grätz 1812, člen pomíjí, ale prakticky v cvičeních mu učí⁵), aby ospravedlnil svůj soud o členu v slovinštině. Dodává, že člen je v slovinštině zčásti pevně zakotven, ačkoliv ho prý člověk z lidu užívá mnohem řidčeji než měšťák a než první spisovatelé a překladatelé Trubar a Dalmatin. V Novém zákoně z r. 1804 je ho prý mnohem méně než v překladě Japelově z r. 1786.

O členu církevněslovanském pojednal DOBROVSKÝ v Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, Vindobonae 1822, str. 608—611.⁶ Slované

⁴ Redaktor však dodává: »Der Materie nach allerdings; aber da die lateinische Sprache keinen Artikel hat, so muß der Walache den seinigen der Form nach aus einer Sprache her haben, die ihn hinten anhängte.«

⁵ Dobrovský uvádí odtud na př. se str. 231 větu: werden Sie mir die Ehre erweisen, *bójo mi to zbast skásali*, 227: zeigen Sie mir das dunkelgrüne Tuch, *to mrazhno seleno sukno*.

⁶ O členu v církevněslovanských mluvnicích před Dobrovským dočteme se v práci prof. M. WEINGARTA Dobrovského Institutiones. Část I. Církevněslovanské mluvnice před Dobrovským. Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě, ročník I., č. 16, v Bratislavě 1923. O členu pojednává již traktát »O osmi částech slova«, první to spis mluvnický v církevněslovanské literatuře, pocházející asi z první poloviny 14. století ze Srbska. Autor traktátu uvádí člen (*različie*) ve výpočtu druhů slov, jest si však vědom rozdílu mezi řečtinou a slovanským jazykem, když vykládá, že se v »slovenském« jazyce neužívá členů, jichž je prý mnoho v řečtině; plete si však člen se zájmenem vztažným (Weingart op. cit. str. 9—10). Člen se probírá v Adelfotis u, mluvnici to řecko-církevněslovanské, vydané ve Lvově r. 1591 (Weingart op. c. str. 20). Také Vavřinec Zizani, autor mluvnice, vytištěné ve Vídni r. 1596, počítá za jednu z osmi částek řeči i člen *iže, jaže, ježe* (op. c. 24). Teprve M. Smotrickij pokročil nad své předchůdce tím, že člen z výčtu slovanských druhů slovních odstranil; praví o tom na str. 33 své mluvnice (Grammatiki slavenskię pravilnoe syntagma 1618): »ѡбѡрѡвъ сирѣчь частъ слова, разлічье называему, slavenskomu jazykovi ne svojstvennu ostavichom, městoimeniju dolgъ jeja dovolně ispolnja-juštъ« (op. c. 33). V syntaxi však vykládá Smotrickij také o členu (str. 406—410), se stanoviska poměru slovanského textu k řečtině (op. c. 43); usiluje zavést větší volnost a ukazuje na příkladech, jak překládati místa s řeckým členem. Od tradice církevněslovanských textů nedovedl se

prý členu nemají, ale překladatelé prý užívají relativa *иже, иже, еже* k vyjádření řeckého členu $\delta, \eta, \tau\delta$. Autor uvádí příkladem předložkové spojení *старца иже къ вас молю* $\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \epsilon\nu\ \epsilon\upsilon\mu\iota\nu$, *qui in vobis sunt*; cituje dále *всѣхъ же вамъ еже ей ей, и еже ни ни* $\tau\omicron\ \nu\alpha\iota\ \nu\alpha\iota$, $\kappa\alpha\iota\ \tau\omicron\ \omicron\upsilon\ \omicron\upsilon$. Poněkud podrobněji si všímá vazeb infinitivních s členem a zvláště vazeb participiálních s členem. Nezapomíná však uváděti různocnění, která »členu« *иже* nemají, a podotýká, že *къ еже* před infinitivem za ř. $\epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\ \dots$ mívají zvláště texty mladší. Poznamenává, že před participií je *иже* zbytečné, protože se řecký člen v slovanské vyjadřuje určitým zakončením adjektiv, na př. *извѣстѣный, помазанный* jest překladem ř. $\delta\ \beta\epsilon\beta\alpha\iota\omega\nu, \chi\rho\iota\sigma\tau\alpha\varsigma$; *иже* (na př. *иже и запечатанный* za ř. $\delta\ \kappa\alpha\iota\ \sigma\phi\rho\alpha\gamma\iota\sigma\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$) se klade otrockým napodobením řečtiny. Odvolává se také na jiné badatele a myslí, že »pseudoarticulus« *еже* jest i v ruských složeninách jako *ежедневно, ежегодно, ежемѣсячный*. Všimá si tedy Dobrovský pouze členu *иже*, o složeninách s postpositivním zájmenem ukazovacím se nezmiňuje, ale jest z jeho poznámek jinde patrné, že v nich členu nevidí. Tak na str. 498 překládá výraz *къ мирь, къ мирьскъ* *in mundum hunc*, a pod. jinde. — Srov. M. Weingart, Dobrovského Institutiones (Bratislava 1925), str. 171. Prof. Weingart soudí, že Dobrovský »v celku o vývoji a rozšíření tohoto slovanského členu neměl podrobnějších znalostí.« — Srov. o členu *иже* též F. Buslajev, Опыт исторической грамматики русского языка. II. Синтаксисъ (Москва 1858); str. 399—401. Srov. též jeho Учебникъ русской грамматики² (Москва 1870), str. 133.

O názorech FR. MIKLOSICHOVÝCH o členu referuji podle druhého vydání jeho srovnávací mluvnice slovanských jazyků (*Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. IV. Band. Syntax. Zweiter Abdruck. Wien 1883), str. 124 a n. [1. vydání tohoto dílu je z let 1868—1874]. Svému výkladu předeseílá autor obecný úvod, v němž podává definici členu, promlouvá o jeho pojmenování, vypočítává jazyky, které mají člen, všimá se i jazyků nepřibuzných, upozorňuje na postavení členu při jméně a pod. Potom se obrací k jazykům slovanským. Praslovánština měla prý člen jen u adjektiv; bylo prý tomu tak i v době slovansko-litevské a znal prý takový člen i prajazyky slovansko-německý. Z jazyků slovanských mají člen staroslověnsština (*iže*, podle řečtiny; ale postponované *-ъ* nepokládá Miklosich za člen, srov. str. 128), slovinština (vlivem německým), lužická srbština (opět vlivem němčiny), bulharština (člen v bulharštině, v albánštině a v rumunštině je prý původu illyrského). Ale v bulh. postponovaném *-n-* nebo *-v-* autor členu nehledá, šlo prý tu (na př. ve slově *sviilo-no* ve spojení *sviilono zlato*) pouze o eufonickou vsuvku (srov. i str. 116). Ruština má prý člen podobný členu bulharskému, ale jen v jazyce lidovém (srov. i str. 115—116); v příkladech staroruských prý o význam členový nejde. Potom probírá autor adjektiva složená, určuje významový rozdíl tvarů jednoduchých a složených, upozorňuje na častou substantivní funkci tvarů složených. Na str. 130 uvádí ty případy, ve kterých se členu neužívá. — Až na některé jednotlivosti [na př. nejde o člen v příkladech, jako v sl n. *kti ro kravo si drajši prodal, to pisano al' to černo* (Kopitar, Gramm. 215), v čes. *Bůh jest ta nejvyšší múdrost* Štít., v pol. *cy tego siwego, cy tego białego* a pod.; výklad o eufonickém *-n-* v případech jako *sucho-no grozje* právem odmítl hned Leskien v AslPh. 3, 1879, 522—523, atd.] jsou výklady Miklosichovy důležité: upozorňuje na člen ruský a srovnává jej s bulharským, v případech typu *rabъъ* vidí zájmeno ukazovací s odkazem na něco, o čem byla řeč, nepokládá je tedy za členové.

Smotrickij zcela osvoboditi (srov. op. c. 44—45). V moskevském zpracování mluvnice Smotrického z r. 1648 je znovu dosazen člen do výpočtu částí řeči (op. c. 55).

JAN GEBAUER v článku »O příčinách proměn jazykových, zvláště slovanských« (LF. 1, 1874, str. 43—56) považuje na str. 51 postpositivní člen bulharský a nedostatek infinitivu za následek vlivu dáckého. Také perifrastickou deklinaci pokládá za vzniklou cizím vlivem, tu však mluví »o jiných ještě příčinách« (str. 52). »Vlivu cizímu« — praví — »žádný jazyk se neubrání. I když není nijakého tlaku, samy tiché styky přátelského sousedství stačí, aby jazyk jeden působením druhého nějaké proměny bral. Stará dáčtina, jejíž zbytek shledáváme ve škipetarštině, měla postpositivní člen a neměla infinitivu; ačkoliv pak ani povědomo není, že by se kdy k svým sousedkám nějak násilně byla mohla zachovati, přece rumunština, nová bulharština a dílem i nová řečtina tytéž zvláštnosti na sebe vzaly, a sice jen vlivem sousední dáčtiny, — aspoň jiné možné příčiny nikde nevidíme.«

A. LESKIEN v článku »Der bulgarische Artikel mit *v* oder *н*« v AslPh. 3, 1879, str. 522—523, odmítá výklad Miklosichův (Vgl. Gr. III², str. 185), že by při maked. *-n-* a *-v-* šlo o hiatickou vsuvku místo zaniklého *-t-*. Tvary ty pocházejí podle něho ze zájmen *овъ* a *онъ*, stejně jako je *-t* z *тъ*. Leskien poukazuje na poznámku Drinovovu v Per. Spis. sv. 11—12, str. 163, že se v některých bulharských nářečích užívá trojího členu, a vykládá významový rozdíl členových forem *-тъ*, *-въ*, *-нъ*. Cituje také zajímavé příklady ze sbírky Milad.

Postpositivní člen v bulharštině po celý svůj život zkoumal prof. LJUBOMIR MILETIČ. První jeho rozprava jest z r. 1887 (Членътъ въ българския езикъ. Периодическо Списание, Сръдецъ 21—22, str. 305—331). Miletič v ní promlouvá o všech otázkách, týkajících se členu. Zamítá náhled, podle kterého se v bulharštině ujal člen vlivem thrácko-illyrským, a vyslovuje mínění, že se člen v bulharštině vyvinul zcela samostatně. Spojuje slovanský nominativ sing. s litevským (*vilkas* : *wilkas*) a praví: »Poněvadž nominativní *-s* v slovanských jazycích brzy vymizelo, nahradila bulharština jeho ztrátu zájmeny *тъ* a *съ*: lit. *wilkas*, sanskr. *vrkas* byly etymologicky a významově původně totéž, co novobulh. *влѣкас*, *волас* nebo *влѣкат*, *волат* nebo starobulh. *оура-зосъ*, *наредосъ*, *челоуѣкотъ*« (str. 308). Ještě v době praslovanské byly utvořeny adjektivní formy s členem *jb*. Podle nich prý vznikly tvary členové i u substantiv, ale u substantiv se nestalo členem zájmeno *н*, *ѣ*, *и*, jak bychom podle adjektiv očekávali. Bylo použito zájmen jiných, protože zájmeno *н*, *ѣ*, *и* velmi brzy přestalo žít samostatně. Tak vznikly nejprve tvary jako *дѣньсѣ*, bulh. *лѣтос*, *нощес*, *зимѣс*, potom máme v nejstarších památkách tvary jako *годосъ*, *градосъ*, *работъ*, *дѣньтъ* atd. »Pro nás není pochybnosti,« praví autor na str. 310, »že v těchto příkladech ztratila ukazovací zájmena z polovice čistý význam ukazovací a že se jich užívá téměř jako forem členových v novobulharském jazyce«. Hlavní příčinu toho, že se vyvinul člen, vidí autor v zanikání flexe v bulharštině. Člen se vyvinul v době pádu bulharského carství, kdy se jazyk silně vyvíjel směrem dialektickým a analytickým; s tím prý lze srovnati působení husitských časů na vývoj češtiny. Ukazovací zájmeno ve funkci členové se prý původně v bulharštině dlouhý čas kolísalo, pokud se týče polohy; prý se vyvíjel také člen praepositivní; autor uvádí případy jako *го държеше стара игумена, кога сутра го видо'а дете*; to je prý m. *стара* + (*ie*)*го*, *дете* + *го* (str. 316), výklad jistě nesprávný. Miletič si všímá rovněž tvarů členu; proti A. Teodorovovi, který v tvarech typu *братамъ* hledal akusativy sing., spatřuje v *-а-* v zakončení *-амъ* pouhou vokalisaci hlásky *jerové*. — Naprosto třeba zamítnouti Miletičovo spojování bulharského členu s indoevropskou koncovkou nominativu sing. substantiv. Především nemůžeme povědět nic bezpečného o původu koncovek v indoevropské deklinaci substantiv [srov. O. H u j e r, Praslovanská tvarosloví. Část I. 1920/21 (lithografované vydání »Spolku Českoslov. filosofů a přírodovědců«

v Praze), str. 22], a potom, proč by byla bulharština v tomto procesu mezi slovanskými jazyky osamocena? U Miletiče jsou i jiné — již v době vydání rozpravy — překonané výklady. Ale najdeme v této rozpravě základ všech Miletičových výkladů dalších.

Na čl. Miletičův odpověděl A. TEODOROV: По поводъ на статията »членътъ въ българския езикъ« в Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество въ Сръдецъ, год. VI, кн. XXV.—XXVI., 1888, str. 207—225. Teodorov učí, že tvary *s -o-ť* v bulharštině nevznikly tak, že by se byla vokalisovala hláska *jerová*, ale že jde o původní nominativy sing., ve kterých prý *-o* je z pův. **-a-s*. O tvarech *s -a-ť* vykládá, že to jsou staré genitiv-akusativy, přenesené do nominativu a spojené s nominativní formou členu. Autor činí Miletičovi řadu výtek, ale i on věří v původní indoevr. **a* v nom. sing. (prý **vyka-s*), také on hledá v koncovce ide. nom. sg. zájmeno ukazovací.

L. MILETIČ odpověděl na stať Teodorovovu v témž časopise VI., 27, 1888, str. 378 až 410. Setrvává při svém výkladu. Proti původnosti *o* v *работъ* uvádí tvar *мироць*, tedy kmen na *-и*. Neprávem odporuje Teodorovovi tvrzením, že i v instrumentálu sing. kmenů na *-o* je zakončení *-ѣтъ* starší než *-омъ*. Proti výkladu Teodorovovu o vzniku koncovky *-a-ť* z genitivu-akusativu správně uvádí jeho slabou stránku, tu totiž, že akusativ podstatných jmen neživotných nikdy nezněl jako genitiv.

O článku L. Miletičově v Per. Spis. 21—22, str. 305—331, a o odpovědi Teodorovově referoval prof. JIŘÍ POLÍVKA v LF. 16, 1889, str. 156—157. Polívka souhlasí s tím, že hlavní příčinou vzniku členu jest vyhynutí flexe, jinak však celkem schvaluje Teodorovovu kritiku slabých stránek článku Miletičova. Zvráceným nazývá Polívka Miletičův výklad o praepositivním členu v bulharštině. Teodorovovi dává za pravdu i v tom, že v tvarech *syna*, *kuma* jde o původní tvar genitivní-akusativní, ale nesouhlasí s ním ve výkladu nominativního *-o-* u substantiv.

Své názory o bulharském členu rozvinul L. MILETIČ v své doktorské disertaci »О члену у бугарскомъ езикѣ«, Zagreb 1889 (stran 54). Autor si v ní položil úkol vyložiti historický vývoj a současný stav bulharského členu. Míni opět, že se člen v bulharštině vyvinul zcela samostatně z vnitřního organismu bulharského jazyka, a dovolává se zejména ruského postpositivního členu. Pro chronologii členu užívá jako pomůcky dat, týkajících se zániku deklinace v bulharštině, se kterým vznik tvarů členových opět spojuje. Autor vykládá, proč si jazyk zvolil postposici jako nejvhodnější polohu pro člen; jest prý však v bulharštině nezřídka i člen praepositivní — ale o členové platnosti příkladů jím uváděných lze vážně pochybovati.⁷ Vykládá o vývoji členu v bulharštině, uvádí mezi případy zbytků pádových útvarů členových velmi zajímavé doklady deklinovaného členu z jazyka porumunštěných Bulharů sedmihradských. Autor promlouvá o všech podrobnostech členu se týkajících, ukazuje, jak se člen vyvíjí postupně, pomalu, a že je úplně hotov v celém jazyce teprve v 1. polovině 15. století. — Přes námítky v jednotlivostech, které budou uvedeny při jednotlivých otázkách, týkajících se členu, lze Miletičovu práci považovati za výbornou příručku všech otázek, souvisících s naším problémem.

Recensi práce Miletičovy napsal VATROSLAV OBLAK (AsIph. 12, 1890, str. 592 až 594). Chválí Miletičovu práci, ale o některých věcech pochybuje. Tak je proti spojování vzniku členu a zániku deklinace v bulharštině, a to proto, poněvadž se prý zánik deklinace nedá vysvětlovat tímž způsobem jako člen, t. j. z bulharštiny samotné. Připo-

⁷ Autor se snaží rozšířiti svou domněnku o praepositivním členu i na jiné slovanské jazyky, než je bulharština.

míná (str. 592), že se staroslověnské tvary jako *народосъ, родосъ* nebo tvary slovanských jazyků, jako *denes, nočas*, shodují s bulharským členem pouze svým vnějším útvarem, ale že se odlišují svou funkcí. O členu slovinském a lužickosrbském praví, že nemají s bulharským členem nic společného a že vznikly pouze vlivem německým. Poukazuje na těžkosti ve výkladu členu bulharského s hlediska historického, neboť prý člen nelze doložit z památek středobulharských; jejich prozkoumání považuje za naléhavý úkol studia otázky o členu.

ANTONI KALINA, *Studyja nad historyja jazyka bulgarskiego*, Część II, Kraków 1891, str. 21 n., podává poučení o trojím členu [srov. *Словарь Истории на българский языкъ. А. Общая часть. Томъ първи, София 1919, str. 321*], ale o jeho rozšíření nemá přesných informací. Členové tvary jsou prý prastaré — sahají prý v nejdávnější minulost starobulharského jazyka!

V lužickosrbské mluvnici prof. Muky [KARL ERNST MUCKE, *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache. Mit besonderer Berücksichtigung der Grenzdialekte und des Obersorbischen*. Leipzig 1891] týká se členu pouze poznámka na str. 395: »V dolní lužičtině, zvláště v jazyce spisovném, užívá se ho [t. j. ukazovacího zájmena *ten, ta, to*] jako určitého členu (srov. řec. pron. determ. *ὁ ἢ τό*), a to ještě hojněji a obecněji než v lužické srbštině horní; jest to však nepochybně napodobení jazykového usu německého.«

Radu dokladů z pozdějších [středobulharských] památek přináší P. A. LAVROV *Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка*, Moskva 1893; o členu tu zvláště na str. 185—190 a passim. O původu členu se vyjadřuje autor takto: »Mínění Miklosichovo, že člen v bulharštině vznikl vlivem plemen thráckého poloostrova (sic), příbuzných nynějším Albáncům, nelze přijmouti již proto, poněvadž nepochybné stopy členu existují až do nynějška v ruském lidovém jazyce, ve kterém o předpokládaném cizím vlivu nemůže býti řeči. Druhou námitku lze uvést z jazyka srbského. Kdyby bylo možno v bulharštině skutečně připustiti vliv thrácký, bylo by podivné, proč by se nebyl tomuto vlivu podrobil také jazyk Srbů, kteří jsou jako Bulhaři obyvateli Balkánského poloostrova a blízkými jejich sousedy. Co se týče místa členu na konci slov, ukázal již L. F. Brandt, že podobné místo zaujímá člen také v jazycích skandinávských; možno se tudíž obejít bez odkazů na jazyky staré Thrácie« [str. 185]. Spisovatel popisuje význam trojí formy členové v některých nářečích bulharských. Ukazuje, jak je v těch nářečích, ve kterých existuje jediný člen *-t*, omezeno užívání ostatních zájmen i mimo funkci členovou, jak je zatlačuje ukazovací zájmeno *toj*. Uvádí příklady na člen z památek starších; nejstarší ze Šestodneva Jana Exarcha (v. V. VONDRÁK, *O mluvě Jana exarcha bulharského*, 1896, str. 16). V rukopisech 17. století je užívání členu již úplně takové jako v současném jazyce.

VATROSLAV JAGIĆ praví v své recenzi knihy Lavrovovy (*AslPh.* 16, 1894, str. 282—284), že vznik členu je v úzké spojitosti se zánikem deklinace, a poukazuje na obdobu v jazycích románských; vytýká Lavrovovi, že nedbal této spojitosti. Názor Miklosichův nelze prý vyvrátiti pouhým poukazem na existenci členu v ruštině; to jsou prý dvě rozdílné věci. A dále praví: »Považuji ztrátu deklinace a vznik postpositivního členu v bulharštině za resultát těsné spojitosti Bulharů s Rumuny« (str. 283). O zániku deklinace však Jagić myslí, že k němu Bulhaři dospěli nejspíše později než Rumuni.

Ve své znamenité práci »*Macedonische Studien*« [»Die slavischen Dialecte des südlichen und nordwestlichen Macedoniens«]. *Sitzungsberichte der phil.-hist. Cl. víd.*

akademie. 134. svazek, 8. pojednání] věnoval V. OBLAK pozornost také členu v popisovaných nářečích (srov. str. 97—102); pozoroval jej ve všech nářečích, která v Makedonii studoval. V některých z těchto nářečí jest trojí forma členová; z příkladů je patrný vztah členů k jednotlivým osobám. Původně prý zachovávalo zájmeno svůj neoslabený význam; v staroslověnských případech s postponovaným demonstrativem nevidí Oblak členu. V dalším vývoji však postoupila bulharština dále než jiné jazyky slovanské; vyvinul se v ní člen, jehož původ hledá autor — podobně jako Miletic — v bulharštině samotné. Způsob tvoření členu po stránce formální je prý praslovanský, funkcionálně sahají prý počátky členového významu nejméně do 11. století; autor totiž připouští — přes své stanovisko o ukazovací platnosti postponovaného demonstrativa v staroslověnině —, že může jít i v starobulharských památkách leckde o člen, tam totiž, kde je v řečtině člen také; ale dokladů pro toto tvrzení neuvádí. Vznik členu je prý mnohem starší než ztráta deklinace [jiní, jak jsme již viděli, tvrdí pravý opak]. Autor však přece věří v jistou vzájemnost mezi oběma zjevy. Od vlivu thrácko-illyrského na vývoj členu třeba prý upustiti, nepůsobil prý ani na rychlé rozšíření členu; Oblak upozorňuje, že také rumunská filologie upouští při výkladu členu rumunského od vlivu cizího.

RAOUL DE LA GRASSERIE, *De l'article. (Morphologie et Syntaxe.)* Mémoires de la Société de linguistique de Paris 9, 1896, str. 285—322, 381 až 394. Výklady o povaze členu a vůbec o determinaci. Pokud se týče jazyků slovanských, ví pouze o členu bulharském [a to jen o *-t-*]; přičítá bulharštině také člen neurčitý; poukazuje na sousedství bulharštiny, rumunštiny a albánštiny: »Y a-t-il là un effet du voisinage et cet article s'est-il étendu de l'un à l'autre?« (str. 315). Adjektivum určité a neurčitě rozlišují prý z jazyků indoevropských čeština, staroslověňština a litevština. — Svě obecné výklady zakládá autor na velmi širokém materiálu, ale jsou mezi nimi výklady nepřijatelné [na př. člen hledá v koncovkách substantivních, slovesných a pod., odvozuje jej ze zájmen osobních] a nepřesnosti.

Že již staroslověňština měla možnost vyjádřiti řecký člen před substantivem, i když nebylo spojeno se jménem přídavným, pokusil se ukázati A. MEILLET v své práci *Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave* (Paris 1897); Bibliothèque de l'école des Hautes Etudes: Sciences philologiques et historiques. 115. fasc.). (Srov. nově studii M. Weingarta »Antonín Meillet jako srovnávací jazykozpytec a slavista« v ČMF. 23, 1937, str. 214—216.) Shledal, že se některé odchylky od pravidla o kladení t. zv. genitivu-akusativu dají vyložiti neurčitým významem substantiva. Tak jest prý tomu při jménech zakončených na *-икъ, -ицъ*, která podržují tvar akusativní, nejsou-li determinována (srov. str. 55 n.), podobně jest prý tomu tak u slova *члѣнокъ* (sic), když je významu neurčitěho, totéž prý platí o jméně *дрогъ* (str. 58), zvláště však o slově *рабъ*: *rabŭ* est la forme indéterminée et signifie »un serviteur«; *raba* est la forme déterminée et signifie »le serviteur« (str. 59). Meillet nevyslovuje ovšem obecného pravidla; zjev, který popisuje, jest více méně omezen jen na text evangelijní. Lze jej vyložiti buď vlivem adjektiv složených (op. cit. str. 138) nebo vlivem demonstrativ (Meillet—Vailant, *Le slave commun*, seconde édition, Paris 1934, str. 407).^{8, 9}

Zvláštní studii o členu u jednoho staršího ruského spisovatele napsal VLAD.

⁸ O práci Meilletově srov. Fr. Pastrnek, LF. 24, 1897, str. 366. — O poměru akus. *рабъ* — *раба* E. Berneker, KZ. 37 (17), 1904, str. 383.

⁹ Z r. 1897 je A. N. Sobolevského Опыт русской диалектологии. Выпускъ I. Нарѣчія великорусское и бѣлорусское. Data o členu tu obsažená cituji v odstavci o ruském členu.

IVANOV: Объ употребленіи члена въ сочиненіяхъ протопопа Аввакума. Русскій Филологическій Вѣстникъ 39, 1898, str. 160—173. Jde o protopopa Avvakuma, jehož jazyk jest směsí spisovné ruské církevní slovanštiny s hovorovou ruštinou. V jazyce prací Avvakumových je člen, zvláštnost to, která je podle autora zcela cizí jazyku církevněslovanskému a téměř neznámá v ruském jazyce novém. Ne ve všech pracích Avvakumových shledáváme se s členem stejnou měrou; nejvíce materiálu obsahují Avvakumovy výklady žalmů a paremií; Avvakum se tu dává strhnouti svým líčením a zapomíná na čistotu spisovného jazyka, který se členu vyhýbal. Ivanov popisuje především tvary členové u Avvakuma a potom si všímá jejich stránky významové. Člen u Avvakuma následuje vždy za jménem; je-li substantivum spojeno s adjektivem, jde obvykle za sebou substantivum, člen, bližší určení (srov. *книгите Макковейскіе*), řidčeji bližší určení, člen, substantivum (srov. *лукавыхъ-мѣхъ духовъ*),¹⁰ výjimečně je pořadí adjektivum, substantivum, člen nebo substantivum, adjektivum, člen (srov. *всѣ боярамѣ, аракъ челоуечкоемѣ*). Ivanov rozeznává u Avvakuma dva druhy členu: »обособляющій» a »родовой». Všímá si konečně případů, kdy Avvakum členu neklade.

L. MILETIČ se vrátil k otázce členu v poznámkách k Oblakovým studiím Makedonským (*»Bemerkungen zu Oblak's Macedonischen Studien«*) v AslPh. 20, 1898, str. 578—604. Připomíná (str. 589, 601 n.), že Oblak zaujal na konec v otázce původu členu stanovisko s ním shodné, že se totiž člen vyvinul v bulharštině samostatně podle starých typických vzorů. Vzpomíná slov Oblakových, že lze člen sledovati až do »pannonských« památek, sám však jde ještě dále a tvrdí, že se staroslověnská komposita rovnala dnešním bulharským tvarům členovým nejen formálně, nýbrž i funkčně. Cituje z kodexu Assemanova [Mat. 18, 22—25] passus, v němž je prý několikrát obsažen opravdový člen. Podle Miletiče je hypotéza o vlivu thrácko-illyrském na vznik členu definitivně zavržena; pokud se týče spojitosti bulharštiny s rumunštinou, připouští, že třeba hledati příčinu shody mezi tvořením členu v rumunštině a v bulharštině, ale naznačuje, že se příčina zjevu nemusí najíti právě v rumunštině, jak tvrdil V. Jagić. — Poznamenáváme pouze, že na uvedeném místě ze staroslověnského evangelia nejde o člen, nýbrž o zájmeno anaforické, jehož bylo použito i v jiných překladech slovanských.

K právě uvedeným vývodům Miletičovým zaujal stanovisko V. JAGIĆ v AslPh. 20, 1898, str. 604—605: *»Eine Bemerkung zu S. 602 betreffend den Artikel.«* Uznává sice, že po stránce formální má člen prastaré východisko, ale o užívání členu v staroslověnině nelze prý mluvit; zájmeno v překladě slovanském je pravidelně odůvodněno zájmenem v originále řeckém. Tvary typu *дѣньскъ* jsou pouze ukazovatelem pro *postpositivní postavení* pozdějšího členu, ale k výkladu vzniku významu členového v bulharštině samy nestačí; vždyť i v jiných slovanských jazycích existují tvary typu srbcharv. *večeras, ljetos* a pod., a přece v nich k členu nedošlo. Že se přes to člen v bulharštině projevil, to má své zvláštní důvody; při zjevu poměrně pozdním, jehož vývoje se prý nezúčastnil žádný jiný jazyk slovanský, nelze prý jen tak snadno odmítnouti názor o vzájemném vztahu mezi bulharštinou a rumunštinou, vztahu to, který známe z historie a o němž i rumunský jazyk podává nejvýmluvnější svědectví.

T. MARETIČ, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1899. Na str. 467 autor poznamenává, že se v písničce dosti často užívá zájmen *taj, onaj* tehdy, když se neukazuje na nic a kdy by je bylo možno docela dobře vynechati; na takových místech se prý rovnají členu jiných jazyků.

¹⁰ Tento pořádek jest obvyklý v bulharštině.

Doklady uvádí z Vukových vydání srbských písní, srov. na př. *već on ide u to polje ravno; kad umire pod prsten devojka, ne kopa se u to novo groblje, već se baca u to sinje more; da saplete onu sitnu mrežu* (o které předtím nebylo zmínky); *pa ti idi u Prizrena bela ka onome caru čestitome*, atd. Lze však uvedené příklady vysvětliti také tak, že v nich má zájmeno ukazovací funkci emocionální. Srov. A. BELIĆ, Српски језик. Литографија. Београд. Str. 39—40.

V. N. ŠČEPKIN, Разсуждение о языкѣ Саввиной книги, С. Петербургъ 1899, praví v poznámce na str. X, že zánik deklinace, rozšíření postpositivního členu a utvoření nových tvarů k vyjádření času budoucího v střední bulharštině má původ v působení vlivů zevních; má na mysli působení elementů rumunských, rozsetých na jih od Dunaje. Pro posouzení původního poměru slovanských jazyků na Balkánském poloostrově nemohou prý zjevy ty býti měřítkem; ale již v staroslověnských památkách jsou prý případy postpositivního členu. Dokladů pro toto své tvrzení však autor neuvádí; srov. u něho i str. 245 a 250 — tu citované *отъ распона того* z Euch. 50^b lze vyložití jako »de cette croix«, ne jako »de la croix«. Srov. též B. ЩЕПКИНЪ, Саввина книга, Санктпетербургъ 1903, str. 222 (sub *тъ*) a B. Н. ЩЕПКИНЪ, Болонская псалтырь, Санктпетербургъ 1906, str. 216, 222.

R. 1901 vrátil se k problému členu větší studií L. MILETIČ, při čemž vzal mnohem více v úvahu člen v jazyce ruském, než tomu bylo v jeho pracích předchozích. Jde o práci Членътъ въ българския и въ руския езикъ, Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XVIII. (I. Науч. Отдѣлъ. I. Дѣлъ историко-филологиченъ и фолклоренъ.) София 1901, str. 5—67. — Autor si především všímá znovu otázky o původu a vzniku členu, připomíná svou theorii o domorodém vývoji členu. Opakuje své starší názory o paralelismu „členu“ u t. zv. složených adjektiv a členu u substantiv, tvrdě, že se praslovanský proces, známý z adjektiv, opakoval později u substantiv; první počátky vývoje členu u substantiv staly se podle něho již v pravlasti, a to v době, kdy ruština a bulharština byly ještě v pravlasti sousedy. Miletičovi jde především o to, aby dokázal souvislost členu s nejstarší dobou. I všímá si v první části své práce (str. 10—27) historie členu v bulharštině. Odmítá tvrzení, že v staroslověnině nebylo členu (str. 11); rozeznává arcí člen dvojí, člen se zachovaným ještě ukazovacím významem a člen s významem čistě formálně určovacím. Cituje pak Miletič příklady členu z památek středobulharských a z nářečí (zvláště poukazuje na tvary skloňované) a zastavuje se u tří jazykových památek ze 17.—18. století, t. zv. damaskinů, ve kterých naléztí lze jmenovitě tvary skloněné. Miletič soudí, že skloňovaný postpositivní člen byl kdysi rozšířen po celém Bulharsku a že trvá nepřetržitě od doby cyrilomethodějské. »S našeho stanoviska« — praví M. na str. 24 — »je možno vnějším vlivům, byly-li vůbec, přikládati pouze význam sekundární, ten totiž, že mohly uspíšiti proces vývoje členu v bulharštině, ale ne ten, aby byly i proces sám vytvořily.« Toto opatrnější tvrzení je u Miletiče novinkou. Autor uvádí, že v staré srbsčině nebylo oněch typických tvarů, od kterých třeba při výkladu členu vycházeti; to prý dává možnost dívatí se jinak než dosud na starou jihoslovanskou jednotu. — Potom se Miletič obrací k r u s k é m u č l e n u (str. 28 až 45). Zastává názor, že ve velikoruských nářečích jde o týž mluvnický zjev jako v bulharštině, a poukazuje na souhlas Sobolevského a Lavrova. Také ruský člen má svou historii; byl prý již v staré ruštině, a to s plným skloňováním, od konce 17. století počínají se skloňované tvary ztráceti a místo pádových tvarů členu se klade jeden tvar obecný, ovšem při plných tvarech jména podstatného. V nářečích, hlavně v severovelikoruských, jsou ještě dnes zbytky skloňovaného členu. Miletič uvádí řadu nových dokladů z minulosti ruského členu (též praepositivního): dokládá člen z listu cara Aleksěje Michajloviče

(1645—1676) k patriarchovi Nikonovi, ze spisů protopopa Avvakuma, dále z »Popisu turecké říše«, sestaveného Rusem, jenž byl v 17. století v zajetí tureckém (z jihovelikoruské oblasti), z Života Nila Stolobenského podle rukopisu stol. 17. (tverské nářečí) a konečně z nynějších nářečí, z nichž je patrno, že se tvary členové zachovaly v severovelikoruských nářečích. V jihovelikoruských nářečích byl prý ještě v 17. stol. člen silně obvyklý, dnes je však v nich naň celkem málo příkladů; z běloruských a z maloruských nářečí nejsou autorovi tvary se členem vůbec známy. — V třetí části své práce (str. 45 až 47) podává autor obecné závěry, vyplývající ze sneseného materiálu. Člen bulharský a člen velikoruský jsou pro něj jevem totožným, svědčícím o užším příbuzenství mezi těmito dvěma slovanskými jazyky; člen odlučuje bulharštinu od srbocharvátštiny: od Srbů prý byli Bulhaři již před příchodem na Balkán úplně odloučení. Miletičovy závěry jsou tyto: 1. Bulharský člen není zjevem v rodině slovanských jazyků izolovaným; týž zjev, třeba nedosáhl téhož vývoje, je i v ruštině. — 2. Ruský člen nedovoluje vysvětlovati člen bulharský jako nový zjev, který by se byl vyvinul teprve na poloostrově Balkánském; typické počátky tvarů skloňovaného postpositivního členu pocházejí již ze slovanské pravlasti. — 3. Shoda členu v bulharštině a v ruštině vede k předpokladu příbuzenství někdejších bulharských Slovanů s velikoruskými plemy v pravlasti. — Jako přílohy připojuje Miletič ukázky z damaskinu Brěstovičského, Elenského a Svišovského. — Je patrno, že je proti dřívějšímu v této rozpravě Miletičově leccos nového, na př. pokud se týče doby, do které třeba klásti počátky členu.

Přesný referát o práci Miletičově spolu s historickou perspektivou studia členové otázky napsal do LF. 28, 1901, str. 394—397, prof. FRANT. PASTRNEK. Jeho referát obsahuje několik kritických poznámek. Referent soudí, že námitky Jagičovy k výkladu Miletičovu, podané v AslPh. 20, 1898, str. 604—605, v nové práci Miletičově odstraněny nejsou. Pochybuje o Miletičových historicko-ethnologických perspektivách, odvozených z rozšíření členu; praví, že osnovou Miletičových myšlenek, jejichž ohlas je dobře znám z teorií Kopitarových a Miklosichových, jsou zprávy Konstantina Porfyrogenita, ale že spolehlivost těchto zpráv právě v poslední době popírali V. Oblak a V. Jagić (AslPh. 17, 47—87, a 18, 228—234).

O práci Miletičově psal též E. KARSKIJ (PФВ. 46, 1901, str. 294—296). Zmiňuje se o souvislosti mezi vznikem členu a zánikem deklinace v bulharštině a domnívá se, že člen rozrušil deklinaci jmennou, stejně jako se již v praslovanštině stalo podobně se složenou deklinací adjektivní. Je prý zajímavé, že se v bulharštině zachoval tvar vokativní, tvar to, při němž nebylo členu. Později — po rozrušení deklinace jména podstatného — se prý rozrušila i deklinace členu samotného, neboť nebylo pro ni opory se strany jména podstatného. Souvislost mezi zánikem deklinace a vznikem členu si tedy autor, jak je vidět, představuje odchylně od mínění staršího.

V AslPh. 24, 1902, str. 242—246, recenzoval práci Miletičovu M. CHALANSKIJ. Uznává, že počátek případů členových třeba klásti do nejstarší periody jazykové, ale v staroslověnských případech s postpositivním -тъ a pod. nevidí členu, nýbrž zájmeno anaforické. Odmítá Miletičův výklad o složené deklinaci substantiv. Pro starou ruštinu prý Miletičův materiál nepostačí; sám Chalanskij míní, že člen byl znám až do konce 14. století v nářečí kijeviském a severjanském, že však byl neznám v nářečích západoruských; ani v památkách pskovských a novgorodských není prý členových tvarů. Autor uvádí na správnou míru Miletičův výklad o kolísání mezi praepositivním a postpositivním členem v ruštině; šlo prý jen o kolísání v poloze zájmena anaforického, nikoliv o kolísání v poloze členu. Kolísání v poloze zájmena je prý nejspíše původu dialektického: v nářečích západoruských byla prý rozšířena anteposice zájmena, kdežto nářečí

východoruská znala spíše postposici. Z praeposice se prý však člen nevyvinul; jsou jen případy, kdy se význam praeponovaného zájmena blíží významu členovému. Autor uznává, že na vývoj členu v ruštině a v bulharštině nebylo cizího vlivu; s Miletičem přisouští vliv bulharštiny na rumunštinu ve věci členu.

Týž autor M. CHALANSKIJ věnoval podrobnou studii ruskému členu: Изъ замѣтокъ по исторіи русскаго литературнаго языка. II. О членѣ въ русскомъ языкѣ. Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ 1901, VI, 3, str. 127—169. Jeho studie se skládá ze tří částí: v první (str. 127—156) probírá otázky rozšíření a historie ruského členu, v části druhé (str. 157 až 163) si všímá poměru členu ruského k členu bulharskému, v části třetí (str. 163—169) zkoumá poměr praepositivního užívání zájmena ukazovacího k jeho užívání postpositivnímu. Autor probírá podrobně ruský materiál jazykový. Nachází postpositivní člen už u Nestora v 11. století a v pozdějších památkách hojně; ale v památkách staronovgorodských a západoruských členu není. Také v moskevských památkách z 16. století autor nenalezl členu; vykládá to vlivem snahy, která se časem projevila, nedopustiti člen do spisovného jazyka, patrně vlivem literatury západoruské a jihozápadní ruské a dále knižní tradice církevněslovanské. Ze 17. století lze citovati příklady tvarů se členem poměrně hojně, v 18. století je jich však méně a v útvarech »vysokého« a »prostředního« stylu té doby jich není vůbec. Reformou karamzinskou byl člen z ruštiny spisovné odstraněn. Po Puškinovi se člen projevuje jako neorganický projev slohu spisovatele, jako prostředek k ilustraci prostého jazyka. Prohlíží materiál nářeční, shledává autor, že běloruština a maloruština členu nemají, že člen je znakem nářečí severovelikoruských a jihovelikoruských a že je znám také na Sibiři. Spisovná ruština členu nemá (jest někdy postpositivní -to, srov. str. 155). Závěry Chalanského: 1. Člen jest v staré i v nové ruštině zjevem dialektickým, znám jest především v nářečích východních a v severovýchodních. 2. Territorium členu je proti staré ruštině v ruštině nové nepochybně rozšířeno a posunuto (rozdíl mezi ukrajinštinou starou a novou). 3. Užívání členu v dnešních severovelikoruských nářečích je prý po stránce syntaktické totéž jako v památkách historických, nehledí-li se ovšem ke ztrátě flexe zájmena *тъ*. — Autor uznává, že se člen ruský shoduje s členem bulharským, a přidává se k mínění, že slovanský člen je původu domácího. Ani v praslovanštině ani v památkách staroslověnských nemělo však ukazovací zájmeno významu členového. Miletičův předpoklad, že shoda bulharského a ruského postpositivního členu jest výsledkem bližšího sousedství těchto jazyků v době předhistorické, zdá se mu velmi pravděpodobným, ale míní, že se vznik členové *f u n k e* provedl v bulharštině a v ruštině nezávisle, v době jejich samostatného života, a to v bulharštině dříve, v ruštině později. O jiných vztazích jazykových, vyplývajících z poměru rozšíření členu, vyslovuje se autor zdrženlivě. — Mezi praeposicí a postposicí ukazovacího zájmena shledává autor značné rozdíly po významové stránce; shoda je pouze v počátečním vývoji.

G. A. IL'INSKIJ vytýká v své práci Сложныя мѣстоименія и окончанія родительнаго пад. ед. ч., муж. и ср. рода неличныхъ мѣстоименій въ славянскихъ языкахъ (Этимологическое изслѣдованіе.) Варшава 1903, str. 62¹ studii Miletičově, že nepřináší dokladů členu ze staroruských památek. Pochybuje o praslovanském původu ruského členu. Myslí, že v zakončení členu v nom. sg. -*отъ* nejde o jednoduché ukazovací zájmeno *тъ*, nýbrž že jde o zájmeno složené *отъ* z původního *o + тъ*!

Zajímavé poznámky o členu v bulharštině podává L. LAMOUCHE v článku Les déterminatifs dans les langues slaves du sud v Mémoires de la So-

ciété de linguistique de Paris 12, 1903, str. 43—59. Na str. 45 se zmiňuje o trojím členu v bulharštině a poukazuje na shodu bulharštiny v této věci s armenštinou; jde ovšem pouze o shodu náhodnou. Členu v ruštině autor nezná — tvrdí, že jazyky slovanské mimo bulharštinu členu nemají. Na str. 54—58 uvádí autor řadu příkladů trojího členu a poukazuje na vztah trojího členu ke třem mluvnickým osobám. Na str. 58 upozorňuje na symetrii bulharských forem zájmených členových, příslovečných a pod., a vytýká, že dodávají bulharské větě — zvláště v dialektu rodopském — neobyčejné přesnosti. Konečně na str. 59 promlouvá o míšení jednotlivých typů členových a o pronikání jedné formy členové nad formu druhou.

Tlumočení členových konstrukcí řeckých v staroslověnském překladě žaltářním věnoval důkladný rozbor prof. FRANT. PASTRNEK v AslPh. 25, 1903, str. 366 až 391: Die griechischen Artikelkonstruktionen in der altkirchenslavischen Psalter- und Evangelienübersetzung. Při staroslověnském překladě žaltářním jde o důležitou otázku, zdali překladatel při pořizování slovanského textu použil také předlohy latinské. Výsledek zkoumání prof. Pastrnka je ten, že latinského vlivu na slovanský překlad žaltářní přijmouti nelze; lze prý pouze připustiti, že se leckde projevila formální samostatnost slovanského překladatele, který nikdy násilně neužívá slovanského jazyka při své práci. K tomuto výsledku přišel prof. Pastrnek rozбором řeckých vazeb, obsahujících infinitiv se členem, rozбором řec. atributivních participií se členem a řeckých předložkových rčení se členem. Tak při rozboru infinitivu účelového se členem shledal autor, že se slovanský text přiklání k řecké předloze mnohem těsněji než text latinský; na př. zjistil, že slovanský překlad má za řecký infinitiv infinitiv i tehdy, když má latina větu účelovou. Prof. Pastrnek podává také statistický přehled výsledků, k nimž došel svým rozбором.

A. I. SOBOLEVSKIJ, Лекции по истории русского языка, 3. vyd., Moskva 1903, str. 224—225 (2. vyd., 1891, str. 203—204). Člen v ruštině se prý původně mohl klásti před substantivem (praepositivní člen dokládá autor ze severovelikoruských bylin) i za ním (takto hojněji). Členu postpositivního, který se původně se svým jménem skloňoval, se později užívalo řidčeji a zachoval se konečně jen ve zbytcích, které jsou hojnější hlavně v nářečích severovelikoruských. Ve spisovné ruštině a ve většině ruských nářečí se prý zachovala z postpositivního členu jen střední forma *-to*, která se prý změnila v nesklonnou částici a klade se po substantivech všech rodů, čísel a pádů; vedle ní se prý jen zřídka zachoval tvar nominativu-akusativu sing. mask.: *mosto-tъ*.

OLAF BROCH, Die Dialekte des südlichsten Serbiens. (Süd-slavische Dialektstudien III. Schriften der Balkancommission. Linguistische Abteilung. I. 3.) Wien 1903. Autor popisuje nářečí jihosrbská nejprve obecně a potom si všímá zvláště jazyka desíti vybraných míst. Člen našel v nářečích Kalna a Crvena Jabuka, v Pirotě, v kraji Lužnickém a kolem Bílé Palanky. Zaznamenává *tvary* členové, na př. v Pirotě nalezl také skloňované tvary genitivu sg. mask. *čověka-toga* (str. 300). Člen je prý všude doložen řídce (srov. str. 277, 299, 319², 323). Pirotské nářečí má trojí člen (*-t*, *-v*, *-n*); autor zjistil, že se dosud zachovaly stopy demonstrativního charakteru ve významu těchto členů (i při členu *-t*; srov. str. 300). Na str. 294 v pozn. 53 schvaluje Bernekerův výklad, že v tvarech typu *pópa* z nářečí pirotského vězí útvar členový; soudí, že se útvar ten mohl vyvinout foneticky z *pórъt*.

Jazyk téhož území studoval A. BELIĆ. V r. 1903 podal předběžný přehled hlavních rysů nářečí východního a jižního Srbska v článku Дијалекти источне и јужне Србије (zvl. otisk ze »Српског Књижевног Гласника« 1903; str. 34). Ze tří dialektických oblastí, které rozeznává (timocko-lužnická, zaplaňská, jihomoravská) má člen

jen oblast timocko-lužnická; člen přý se v ní vyvinul nejspíše vlivem cizím, rumunským nebo bulharským, a to v době, kdy uvedený dialekt žil již vlastním životem, odděleně od celku, který se sousedními dialekty kdysi tvořil (srov. str. 24 a 26 n.).

LJ. MILETIČ, *Das Ostbulgarische*. (Schriften der Balkancommission. Linguistische Abtheilung. I. Südslavische Dialektstudien. Heft II.). Wien 1903 [stran (8) + 302 + mapa]. Podle útvarů nominativu sg. subst. masc. generis se členem dělí autor východní bulharštinu na dva velké celky: na dialekt severovýchodní, kde se útvar pro zmíněný pád končí na -o, a na dialekt jihovýchodní, v němž je zakončení na -ѣt, resp. na -ѣ. Autor probírá tvary členové v jednotlivých nářečích i v menších celcích. Mezi ruskými nářečímí (náležícími do oblasti se zakončením -ѣt) jest doložen také trojí člen (v Аһѣрѣлеби a částečně v okrese Haskovo), který autor popisuje po stránce tvarové i významové.¹¹ Hojně jsou doloženy v ruských nářečích (opět hlavně v Аһѣрѣлеби) také nepřímé pády substantiva se členem (gen. sing., dat. sing., dat. plur., vedle nominativů sing. a plur. je doložen také nom.-akus. dualis), kdežto v nářečích se zakončením substantiv se členem na -o je zachován pouze gen. sing. substantiv se členem. Na str. 100—101 a 190—191 všímá si autor také poměru určitých tvarů nominativních ke zbytkům genitivu-akusativu subst. masc. gen. na -a; užívá se těchto tvarů jako nominativních tvarů spojených se členem. Autor se také zmiňuje o členu praepositivním, přý velmi hojném, doloženém nejen v nářečích s nominativem na -o (srov. str. 122, 123, 124), ale i v nářečích se zakončením nominativu na -ѣt (srov. příklady z Erkeče na str. 157); praepositivní člen vzniká nejen z tvarů zájmena *тѣ*, ale i z tvarů zájmena **ѣ* (na př. *нѣго*, *нѣја* + subst.) a *онѣ* (*онзи* + subst.); třeba však podotknouti, že příklady svědčí spíše pro anaforický význam zájmený než pro význam členový příslušných zájmen. — Existenci tvarů členových vedle existence analytických tvarů deklinačních pokládá Miletič za kritérium, podle kterého lze určit příslušnost nářečí, zmíněné znaky obsahujících, k bulharskému jazyku.

KAREL BRUGMANN podal v své základní práci o ukazovacích zájmenech v jazycích indoevropských [*Die Demonstrativpronomina der indogermanischen Sprachen. Eine bedeutungsgeschichtliche Untersuchung. Des XXII. Bandes der Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften N° VI. Leipzig 1904, str. 152*] jednak obecný výklad o vzniku členu (srov. str. 12—13) a jeho definici (str. 20 n.), jednak se zmínil o členu v jazyce bulharském (srov. str. 42 n., § 19). Autor poukazuje na to, že v jazyce armenském a bulharském bývá s významem deiktických zájmen spojen vztah k jednotlivým osobám, buď vztah k osobě samého mluvčího nebo vztah k osobě oslovené n. vztah k osobě třetí, o níž se mluví. Podobně jako v armenštině, kde je s ukazovacími elementy -s, -d, -n vždy spojena představa vztahu k první, k druhé nebo k třetí osobě (jsou-li uvedena zájmena spojená se jménem, s osobním zájmenem nebo se slovesem, fungují jako t. zv. osobní člen), mají i dialekty bulharské trojí člen s podobným odstínem významovým. Brugmann se odvolává na Iliejevovu *Sintaksis na бълг. језик* 16, kde se praví, že se v bulharských nářečích užívá členu -s nebo -v, mluví-li se o něčem, co jest v blízkosti mluvčího, na př. *искарѣј volo-s* (*volo-v*), »treibe den (meinen) Ochsen weg«; -t se užívá, je-li předmět, o který jde, v blízkosti osoby oslovené, na př. *искарѣј volo-t* »treibe den (deinen) Ochsen weg«; a členu -n se užívá, jestliže se předmět nevyskytuje ani v blízkosti mluvčího, ani v blízkosti osoby oslovené, na př. *Богдан вдигнѣ пушкана* »Bogdan erhob die (seine) Flinte«. Brugmann upozorňuje, že se též významový rozdíl

¹¹ Srov. i Konstantinov, *Sbornik I.*, str. 136—137.

vyskytuje i u srbských demonstrativ *ovaj, taj, onaj*. Autor nepochybuje, že bulharský postpositivní člen je zjevem čistě slovanským, není si však jist, zdali je jen náhodná shoda bulharštiny s armenštinou v rozeznávání členu podle osoby, ke které se člen vztahuje. Armenské prvky *-s, -d, -n* se shodují s elementy bulharskými *-s, -t, -n* také etymologicky; je prý důležité, že v slovanských jazycích není jinak stopy po asociaci zájmena *-to-* s druhou osobou: nemohli tedy Armenci, kteří ve středověku přišli na Balkán, působiti stykem s Bulhary na významový vývoj bulharského členu? Autor se odvolává na svědectví Jirečkovo v *Geschichte der Bulgaren* 222, že Armeni byli kdysi usazeni v každém větším bulharském městě a že bydlili ve vesnicích u Philippopole, v Mogleně v Makedonii a dokonce na řece Pšíně (názvy *Armenica* na Rylu, *Armënochor* u Bitolje a pod.). Uvedený armeniacismus byl by prý téhož způsobu, jako je mnoho graecismů v latině, galicismů v němčině, germanismů v litevštině atd.: jistá shoda byla prý již nezávisle na obou stranách od počátku, ale co bylo u jednoho národa jen příležitostné a v náběžích, to bylo u druhého obvyklé a ve větším rozsahu; vlivem jazykového styku se pak stalo, že se jev, který byl v jednom jazyce v začátcích, vyvinul v něm dále, a to týmž směrem, jako tomu bylo v jazyce druhém.

Téhož roku vyšla BRUGMANNOVA *Kurze vergleichende Grammatik* (Strassburg 1904), v níž se při bulh. *reb-ro-to* (str. 686) čte pouze poznámka: »Einfluß von nicht slav. Sprachen her?«

Prof. JOS. ZUBATÝ vyslovil v recenzi spisu Brugmannova o ukazovacích zájmenech v LF. 32, 1905, str. 282—295, názor, že na ustálení členu s *t-* v deixi osoby druhé a členu s *n-* v osobě třetí v bulharštině působil zvláště vliv osobních zájmen druhé a třetí osoby.

A. THUMB ukazuje odchylně od Brugmanna [*Literarisches Zentralblatt für Deutschland* 1905, č. 8, str. 279], že se člen postpositivní vyskytuje v jazycích, které vycházejí ze společné ethnografické pudy (v albánštině, v rumunštině, v bulharštině), a míní, že při výkladě otázky o původu členu třeba dbáti této skutečnosti více než vlivu Armenů, kteří byli rozptýleni a bydlili hlavně v městech, a kteří proto sotva mohli působiti na vývoj členu tak, jak předpokládal Brugmann.

A. BELIĆ, Дијалекти источне и јужне Србије. [Српска Краљевска Академија. Српски дијалектолошки зборник. Књига I.] Београд 1905. Str. 442—458. Autor zjišťuje, kde se v oblasti, kterou po stránce jazykové popisuje, vyskytuje člen, a všímá si jeho tvarů a způsobu jeho užívání.¹² Zajímavé je, že se v nářečích, která po této stránce popisuje, užívá ukazovacích zájmen v poloze po substantivu ve významu dvojím: i jako demonstrativa i jako členu; není to snad jen při zájmenech *овъ, онъ*, kterých se ostatně jako členů užívá velmi řídké, ale i při zájmeně *тъ*. Rozdíl mezi významem zájmena ukazovacího a významem členovým je ovšem neveliký, ba mnohdy i neznatelný. Autor se domnívá, že se význam členový vyvinul z čistě ukazovacího již před 12. stoletím, a myslí, že člen v slovanských jazycích balkánských je původu cizího: impuls k němu vyšel nepochybně z makedonské rumunštiny (srov. str. LXX, LXXIII, 295, 446).

DEMETRIUS M. MICHOV, Die Anwendung des bestimmten Artikels im Rumänischen verglichen mit der im Albanesischen und Bulgarischen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät der Universität Leipzig. Leipzig 1908. Sonderabdruck aus dem XIV. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig. Stran X + 112. Autor podrobně probírá jednotlivé kategorie slov v absolutním postavení (str. 1 n.)

¹² Autor přichází k jiným závěrům než v práci v Srp. Knjiž. Glasniku 1903. Také rozšíření členu popisuje jinak.

i skupiny slovní (str. 25 n.) a srovnávacím popisným způsobem ukazuje, jak se v každém jednotlivém případě užívá členu v jazyce rumunském, albánském a bulharském. Všimá si také užívání členu ve spojení větém (na př. při podmětě, při předmětě, při predikátě, v oslovení, v nápisech, po předložkách a pod.; str. 70 n.). Na str. 99 n. promlouvá o členu praepositivním, na str. 102 n. obecně o významu členu. Ze srovnání Michovova, v němž jsou zvláště obšírné údaje o užívání členu v bulharštině, vyplývá větší podobnost mezi užíváním členu v rumunštině a v albánštině než mezi užíváním členu v těchto jazycích a usem v jazyce bulharském. K. r. S a n d f e l d poznamenává v knize *Linguistique balkanique* (Paris 1930) na str. 168, v poznámce 1., že práce Michovova sice nevyhovuje všem požadavkům, ale že podává cenné příspěvky k posouzení otázky o členu v bulharštině, mateřském to jazyce autorově. »Il fait surtout bien ressortir les divergences considérables que présentent ces langues dans l'emploi de l'article, à côté de concordances remarquables.«

STANISLAUS SŁOŃSKI zkoumal v své práci *Die Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern* [Kirchhain N.-L. 1908, stran VI + 79] mimo jiné, jak se řecké vazby členové vyjadřují v překladech, obsažených v památkách staroslověnských. Ukázal na hojně případy, ve kterých slovanský překladatel postupoval při tlumočení řecké vazby se členem zcela samostatně, podáváje sám leckdy i interpretaci příslušných míst; jinde však, ale zřídka, nalezl autor překlad otrocky závislý na řeckém originále. Słoński podává (str. 17 n., 57 n.) materiál k vazbám infinitivu se členem*, k vazbám participiálním se členem, předložkovým v témž spojení a pod., dokladů však nevyčerpává a nepřináší statistických přehledů materiálu.

P. A. LAVROV, *Краткая грамматика болгарского языка*. С.-Петербургъ 1910. (Str. 114.) Na str. 46 referuje o výkladech o původu bulharského postpositivního členu. Míní, že se v albánštině a v rumunštině uplatnil při vývoji členu vliv thrácko-illyrský; pro bulharštinu připouští však, jak se zdá, domorodý původ členu, s etnografickým prostředím balkánským spojuje pouze široké jeho rozšíření. O členu ruském praví, že jest na nižším stupni vývojovém než člen bulharský. Na str. 66 se zmiňuje také o bulh. členu praepositivním. Poznámky o tvarech členu (str. 46—48) a o jeho syntaktickém užívání (str. 92—94).¹³

G. SCHWELA, *Lehrbuch der Niederwendischen Sprache*. (Heidelberg 1906, Cottbus 1911.) Autor praví na str. 99, že se v lužické srbštině hojně užívá před substantivy tvarů zájmena *ten, ta, to* ve významu německého členu *der, die, das*, a považuje takové užívání zájmena *ten* za nesprávné, neboť lužická srbština ani určitého ani neurčitého členu nepotřebuje. V jiných případech, ve kterých se užívá ukazovacího zájmena *ten* stejně jako německého členu určitého (především při exponovaném, důrazném postavení příslušného substantiva, dále před číslovkami, vyskytuje-li se počítaný předmět vždy jen v uvedeném množství: *te dwanasćo profety* 'die 12 Propheten', *te sedym dny tyžeńa* 'die 7 Tage der Woche'), lze zájmeno považovati za demonstrativum s oslabeným významem ukazovacím. Tam, kde se mimo tyto případy užívá zájmena

* Srov. nově práci K. Mirčeva, *Къмъ историята на инфинитивната форма въ българския езикъ*, *Годишникъ на Софийския университетъ*, историко-филологически факултетъ, книга XXXIII. 12, София 1937, str. 9 n.

¹³ Srov. také *Gustav Weigand*, *Bulgarische Grammatik*, Leipzig 1907. Str. 17, 20—22, 24, 27—28, 35, 36, 37, 38, 43. — *L. Beaulieux-S. Mladenov*, *Grammaire de la langue bulgare* (Paris 1933), 107—111.

ten jako členu, jde o vliv němčiny. V dobrém jazyce třeba se prý však vystříhati užívání zájmen *ten* a *jeden* ve významu členu určitého a neurčitého.

O. GRÜNENTHAL podrobně ukazuje v své práci *Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung* v AslPh. 31, 1910, str. 321 n., 32, 1911, str. 1 n. [srov. v ročn. 31, str. 327, 336 n., 343 n., 364, v roč. 32, 4 n., 10], jak se rozličné řecké konstrukce členové vyjadřují v evangelijním překladě staroslověnském. Poznámky k jednotlivostem z tohoto článku podávám na příslušných místech své práce.

LJUBOMÍR MILETIČ, *Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache*. Schriften der Balkankommission víd. akademie. Linguistische Abteilung. X. [Südslawische Dialektstudien. Heft VI.] Wien 1912. Stran VIII + 236 + mapa. Autor popisoval nářečí rodopská již v své práci *Das Ostbulgarische* z r. 1903 (srov. zde výše), později se k nim však vrátil a popsal je všestranně podle vlastního poznání v zvláštní studii. Většinou se v nářečích rodopských zachoval trojí postpositivní člen; autor jej popisuje po stránce tvarové i významové. Podává hojně příkladů v celých větách. U členů *-ъ* a *-ъn* drží se demonstrativní význam (srov. str. 46). Na některých místech trojí člen ustupuje členu jedinému (na př. v nářečí paulikiánském a v Darъdere nebo v nářečích čepinských, srov. str. 214), jinde proniká člen typu *-ъn* nad člen typu *-ъt* (srov. str. 130, 131). V centrálním nářečí rodopském se zachovaly nepřímé pády tehdy, jsou-li spojeny s příslušnými tvary postpon. členu, kdežto samy o sobě se tvary substantivní nezachovaly: nahrazeny jsou útvary analytickými (str. 127). Zajímavé je upozornění (str. 3—4), že Slované našli v krajinách rodopských ještě značné zbytky thráckého obyvatelstva; úplné poslovanštění thráckých elementů bylo prý však provedeno již v 10. století.

JOS. ZUBATÝ, *Ten*. Naše řeč 1, 1917, str. 289—294. Není pochyby, že se v češtině klade zájmeno *ten* leckdy zbytečně a že se jím napodobí německý člen; ale někdy hřešíme proti duchu svého jazyka i samým strachem, abychom se takového napodobení nedopouštěli, a zájmeno *ten* nesprávně vynecháváme. Zájmeno toto není germanismem: 1. tam, kde je skutečným odkazem ku předmětu, o němž se mluví, 2. při superlativu zvláště tam, kde bychom zájmeno *ten* mohli anebo i musili položit, i kdyby u substantiva nebylo přídavného jména v 3. stupni, 3. v některých spojeních, v nichž skoro nabývá významu zájmena přisvojovacího. A pod.

JOSEF ZUBATÝ, *Jeden*. (1. Neurčitý člen.) Naše řeč 2, 1918, 69 n., 72—78. Poznámky o povaze určitého a neurčitého členu. Čeština členu určitého ani neurčitého nemá. Autor ukazuje, jak se v češtině vyjadřuje »neurčitost« předmětu. České *jeden* se nekryje s pojmem neurčitého členu a nekryje se ani s německým členem neurčitým. Autor uvádí významové odstíny, které lze jím vystihnouti.

JAN ĽOŠ učí v své staroslověnské mluvnici [Gramatyka starosłowiańska. Głosownia-Morfologja-Składnia. Lwów—Warszawa—Kraków 1922] na str. 163, že slovanština má člen v složené deklinaci adjektivní; je to člen, který původně náležel k substantivu [str. 97: praslov. prý bylo *отъць -un père, ein Vater; *ъ отъць -le père, der Vater*]; jeho místo bylo zvláště mezi adjektivem a substantivem. O postpositivních zájmenech v staroslověnské uči, že jsou v staroslověnských překladech výrazem řeckých zájmen ukazovacích, ale někdy (zřídka) jsou prý i za řecký člen. Aby prokázal toto své tvrzení, uvádí autor místo z Markova evangelia 8. 2. *миѣ естъ народосъ*, prý za ř. *σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον*, ale jest i řecké čtení se zájmenem ukazovacím (srov. v. Soden, *Die Schriften des Neuen Test. I*, str. 164; Josef Vajs, *Evangelium sv. Marka*, v Praze 1935, str. 32, 33) a jsou také slovanské texty, které zájmena nemají (Ni, Ga):

nesvědčí tedy místo, které Łoś uvádí, pro to, že by zde zájmeno *ś* bylo za pouhý řecký člen. Srov. též v mé recenzi mluvnice Łośovy v LF. 51, 1924, str. 180. Uvádí-li autor na str. 164 člen *że* před infinitivem za ř. *tò s inf.*, resp. jiné vazby členové, můžeme dodat, že jsou podobné případy také v jiných textech než jen v Supr., mimo jiné i v textech evangelijních.

Poznámky o členu najdeme také v akademické mluvnici polského jazyka, kterou napsali T. BENNI, J. ŁOŚ, K. NITSCH, J. ROZWADOWSKI a H. UŁASZYN [Gramatyka języka polskiego. W Krakowie 1923. Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności.]. ŁOŚ tu podává na str. 265 výklad o složené deklinaci adjektivní podobně jako v své mluvnici staroslověnské. Na str. 331 poznamenává, že se v lidovém jazyce polském užívá mnohdy zájmen *ten, on* (liter. *ów*) ve významu německého členu *der*, franc. *le*, na př. *była tam tablica, a na tej (onej, owej) tablicy była napisane*. Tu je však spíše ukazovací zájmeno ve významu anaforickém. O zájmeně *taki* vykládá autor (ib.), že přý bývá i ve významu členu neurčitého (něm. *ein*, franc. *un*), na př. *zbudował sobie taki pałac a w tym pałacu miał takie ładne pokoje* [!]. V téže mluvnici vykládá prof. NITSCH, že se v kašubských nářečích užívá často zájmena *ten* ve významu členovém vlivem němčiny.

Několik poznámek o tvarech a užívání členu v bulharských nářečích lerinském, kosturském a v krajině přilehlé podává ANDRÉ MAZON, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris 1923 [Travaux publiés par l'Institut d'études slaves. - 1.].¹⁴

MILOŠ WEINGART, *Byzantské kroniky v literatuře církevně-slovanské*. Přehled a rozbor filologický. Část II. Oddíl 1. a 2. V Bratislavě (Spisy filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě) 1923. Autor ukazuje v 1. oddílu druhé části na str. 79, jak se překládá řecký infinitiv se členem v t. zv. Vremenniku čili v »bulharské« redakci kroniky Georgia Hamartola. V oddílu 2. druhé části vykládá autor na str. 208, že slovanský infinitiv se členem je častý v přípiscích rukopisu srbské redakce téže kroniky čili Létovníku: bývá to zvláště tam, kde v řečtině bývá infinitiv se členem v pádě předložkovém, na př. o *ѣ непомощи прачаго съ неправеднымиъ 83^a, сѣмьмъ славскъмъ грѣхъ, же не быти на помощъ тѣркомъ* (m. věty *да би не были*) a j. Graecismus tu vnikl z překladu i do původního slohu pisatelova. [Totéž je v předmluvě Paralipomena, psané Grigoriem r. 1408.] Prof. Weingart na tomto příkladě ukazuje, jak hluboce pronikly cizí řecké vlivy do domácí syntaxe. Člen u infinitivu je i v samotném překladě Létovníku (str. 459); je tam i jinak spousta graecismů. Autor upozorňuje na podobné vazby u Jana exarcha a dokonce i v nejstarších textech evangelních.

MILOŠ WEINGART: *Dobrovského Institutiones*. Část I. Církevně-slovanské mluvnice před Dobrovským. V Bratislavě 1923. Část II. V Bratislavě 1925. [Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě I, 16 a III, 38 (12).] Srov. výše pozn. 6. na str. 213—214 a str. 214.

Několik poznámek o členu v nářečích ruských a o jeho tvarech najdeme v knize akad. E. F. KARSKÉHO: *Русская диалектология*, Ленинград 1924, str. 68—69.

O členu se zmiňuje ve výpočtu jazykových zvláštností, společných jazykům balkánským, A. SELIŠČEV v článku *Des traits linguistiques communs aux*

¹⁴ K vyjádření »neurčitosti« substantiva užívá se ve zmíněných nářečích buď podstatného jména prostého nebo spojeného s členem neurčitým [*so sáb'ja*, avec un sabre, *édna stára žena* »une vieille femme«], k vyjádření »určitosti« postponovaného členu určitého *-o, -ta, -to*, atd. (srov. str. 38).

langues balkaniques: un balkanisme ancien en bulgare [Revue des études slaves 5, 1925, str. 38—57], v němž jsou probrány styky balkánských Slovanů s ostatními obyvateli poloostrova Balkánského a složky, které na tyto styky působily.¹⁵

J. WACKERNAGEL podává v svých Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch [Basel 1924—1926] znamenité obecné poznámky o povaze členu a o jeho užívání [srov. v I. díle str. 12, v II. díle str. 125 n.], ale o členu v slovanštině dočteme se u něho jen málo [srov. str. 127; autor nemluví ani o členu bulharském ani o členu v nářečích ruských, zmiňuje se však o členu v slovinštině a v lužické srbštině]; autor učí, že slovanština původně členu určité neznala.

O významech, v nichž se užívá ukazovacího zájmena *ten* v spisovné češtině, vykládá VÁCLAV ERTL v svém zpracování Gebaurovy Mluvnice české pro školy střední a ústavy učitelské [II. Skladba. V Praze 1926.] na str. 145 n. Pouze při superlativu připouští někdy vliv němčiny [srov. str. 147].

VILÉM MATHESIUS pojednává v Naší řeči 10, 1926, str. 39—41 [v článku Přívlastkové *ten, ta, to* v hovorové češtině] o významech, v nichž se užívá ukazovacího zájmena *ten* v češtině hovorové, a táže se, zda *ten* v češtině ne-nabývá někdy povahy určitého členu. »Že oslabení deiktického významu tu postoupilo leckdy hodně daleko, je patrné z toho, že při překladu do cizí řeči, na př. do angličtiny, mnohdy stačí za české zájmeno *ten* užití určitého členu. Je to zejména při rozlišujícím zájmeně *ten*, u výrazů komparativních, u superlativů a před diferencujícími větami relativními. V těchto případech se opravdu přívlastkové *ten* v hovorové češtině blíží určitému členu. Ale teprve se mu blíží, neboť vždy ještě se dá jeho užití vysvětliti zdůrazněním větné a situační souvislosti. O skutečném členu se může mluvit teprve tehdy, když jeho užívání nutně vyplývá už z významu samotného substantiva, ať jde o určenost singulární [člen individualisující] či obecnou [člen generický]. Nic takového však se ani v hovorové češtině nedá zjistiti.«

A. A. ŠACHMATOV vykládá v své knize Синтаксис русского языка [Ленинград 1925, 1927] o postpositivním členu v staré ruštině a v současných ruských nářečích [srov. v díle II. str. 90; na str. 81 poznámky o adjektivech složených], vyslovuje však názor, že fakta z dialektů ruských jsou mnohdy sporná.

ALFONS MARGULIÉS, Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis. [Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher. III. Reihe: Texte und Untersuchungen. 4.] Heidelberg 1927. Autor přehlíží rozličné způsoby, kterých použili překladatelé kodexu Supraslského při překládání řeckých vazeb členových do slovanštiny (str. 119 n.), materiálu však nevyčerpává. Poté (str. 122 n.) se obrací ke spojení substantiva se zájmenem ukazovacím, zvláště s postpositivním *тъ*, a soudí, že v některých případech máme v kod. Supr. nepochybný člen. Z paralely se složenými adjektivy dovozuje, že zájmeno *-тъ* ve funkci členové je v staroslověnině již dávno obvyklé: co však bylo při složených adjektivech obecně slovanské, to jest při postpositivním *-тъ* provedeno jen v jazyce jednom. Člen prý náleží do nejstarší doby staroslověnského písemnictví, ačkoliv prý nemusil býti znám nářečí soluňskému, čímž by se vysvětlilo, že

¹⁵ Srov. č. 8 zjevů syntaktických (str. 49): »Noms déterminés, avec la particule déterminante postposée (alb., aroumain, bulg.).« — Podrobněji vykládá S. o zdvojování substantiva k vyjádření distributivnosti. Shledává tento rys také v armenštině; je to prý zbytek z dob, kdy Armeni sídlili na Balkáně v sousedství Albánců. V bulharštině bývá před substantivem zdvojeným předložka *na*: ale později *na* zaniká, v čemž spatřuje Seliščev vliv turecký.

ho neužíval Konstantin ve svém prvotním překladě. Při výkladu bulharského členu nevěří autor na vlivy balkánské a myslí, že jde o domorodý syntaktický jev bulharský. Konečně podává Margulíes také charakteristiku takových případů, kdy se za řecké konstrukce se členem v slovanské klade slovo nebo vazba, uvedené zájmenem relativním. V těchto případech lze mluvit o napodobení textu řeckého; jde-li však v slovanském překladě o celou relativní větu s určitým slovesem, třeba připustiti, že máme před sebou vazbu dobře slovanskou.

VÁCLAV VONDRÁK vykládá v své *Vergleichende Slavische Grammatik* [II. Band. Formenlehre und Syntax. Zweite Auflage neu bearbeitet von Dr. O. Grünenthal], Göttingen 1928, na str. 355—357 o členu v slovanských jazycích a zvláště si všímá členu bulharského, jeho původu a jeho doložení. Správně poznamenává, že v staroslověnských případech s postponovanými zájmeny ukazovacími, jako *наредокъ, родокъ, работъ*, nelze viděti členu. Praepositivní člen hledá autor v slovinštině, v češtině lidové i spisovné a v lužické srbštině horní i dolní. Člen se v těchto jazycích ujal vlivem cizím, německým; odtud vycházejí počítá autor i u bulharského a ruského (dial.) postpositivního členu s vlivem cizím.

L. MILETIČ se vrátil k otázce členové v *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, volumen II, Cracoviae 1928, na str. 115—126 v článku *Показателниѣтъ мѣстоимения въ постпозитивна служба* [francouzské résumé na str. 533—534]. Autor stručně rekapituluje své starší výklady o členu a hledá pro svůj výklad o domácím slovanském původu členu paralely také v jiných slovanských jazycích. Shledává v nich zvláště stopy postposice ukazovacího zájmena. Jest doložena především v polštině moderní i starší. Postpositivní *ten* v polštině působí prý dojmem členu, a to v jeho prvních počátcích, kdy se ukazovací zájmeno se substantivem cítí ještě jako syntaktická skupina, nevyvinuvší se ještě v morfologický celek, v kompositum; autor však myslí, že se polské vazby příliš neodlišují od úplných komposit. Postpositivní zájmeno má v polštině význam relativně-ukazovací. Paralelně s ukazovacími zájmeny se kladou v polštině na druhé místo také jiná zájmenná adjektiva a adjektiva vůbec. Případy postposice ukazovacího zájmena v polštině jsou pokračováním prastarého usu, z něhož vyšel vývoj také v bulharštině a v ruštině, vývoj, který v těchto jazycích vedl ke vzniku opravdových členových tvarů. V dnešní polštině se tedy zachovala postposice demonstrativa, vyjadřující jemný odstín významový; ale tento odstín se necítí zřetelně, a protože se v týchž a v podobných případech vyskytuje také anteposice zájmena, nastalo kolísání a je snaha zavést anteposici pravidelně. Autor ilustruje svůj výklad hojnými příklady. V češtině je prý příkladů pro postposici ukazovacího zájmena mnohem méně než v polštině. Srbocharvatština prý postposice demonstrativa nezná vůbec a tím se odlišuje od bulharštiny.

L. MILETIČ uvádí v svém článku »Единството на българския езикъ въ неговитѣ наречия« v časopise »Български Прегледъ« 1, София 1929, str. 3—21, znaky, které svědčí o jazykové jednotě bulharských nářečí, a jako 9., 10. a 11. bod uvádí postpositivní člen, známý ve všech bulharských nářečích. O otázce o původu postpositivního členu vyjadřuje se takto [str. 15]: »Co se týče otázky o původu členové formy v bulharském jazyce, máme dnes, myslím, úplně jasno: jest prokázáno nade vší pochybnost, že počátky členu existují již v starobulharském jazyce, a domnívám se, že se mi podařilo dokázati jeho vzdálenější historickou spojitost s vývojem podobné členové formy v ruském jazyce; to nás vede až do praslovánštiny, zvláště do východní oblasti slovanské pravlasti. Konečně jsem vytkl z polštiny některá fakta, která svědčí, že postpositivní užívání demonstrativ bylo v praslovanské periodě jazykové patrně obecně obvyklé.«

Autor ukazuje na organický vztah mezi dnešním stavem členu a stavem starým; všímá si dále trojí formy členové v bulharských nářečích a shledává, že jest i po funkční stránce úplná shoda v bulharských nářečích v užívání členových forem. Ukazuje dále na některé zbytky flexe členových forem, které se opět zachovaly ve všech bulharských dialekttech; a opět jest tu nepřetržitá souvislost, jak se to projevuje v starší literatuře. Tím prokazuje Miletič jednotu bulharského jazyka v přítomnosti i v minulosti.

STEFAN MLADENOV podává v své knize *Geschichte der bulgarischen Sprache* [Grundriß der slavischen Philologie und Kulturgeschichte, herausgegeben von Reinhold Trautmann und Max Vasmer], Berlin und Leipzig 1929, poučení o všech otázkách, týkajících se bulharského členu [srov. str. 3—4, 4—5, 214 n., 247 až 249, 280—282 a passim]. Vykládá [str. 214], že po formální stránce, totiž pokud se postpositivní týče, jest bulharský člen data praslovanského, protože příslušné vzory [uvádí staroslov. *дѣньсь*, novobulh. *dnés* a pod., novobulh. *noštés*, *zimás*, *létos*, srb. *nočas*, *zimus*, rus. *вечусь* a pod.] byly praslovanské a obecně slovanské; pokud se strany funkcionální týče, jsou prý nepochybné případy členu doloženy od století 11. Shledal je v kod. Supr., u Klimenta ochridského a u Jana exarcha. Autor nemíní spojovat vznik členu se zánikem deklinace: obojí zjev, postpositivní člen i zánik deklinace, je prý pokračováním tendence již indoevropské a jest jej vysvětliti snahou po větší určitosti, ke které jazyk směřuje. Člen je mu zjevem úplné domácím [autor upozorňuje také na člen v nářečích severovelikoruských a u ruských spisovatelů]; výklad, že na jeho vznik působily vlivy cizí, zcela odmítá.

GEORGES CUENDET, *L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Évangiles. Première partie. Les groupes nominaux*. [Collection linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris. — XXVI.] Paris 1929. Autor vykládá na str. 50—66 o poloze členu u substantiva, na str. 58—60 je výklad o členu v armenštině, zvláště o trojím členu, na str. 60—64 jsou poznámky o členu slovanském. Protože slovanština členu nemá,¹⁶ musili jej překladatelé při překladu vynechat anebo jej podati relativem. Autor zkoumá obě tyto možnosti a zvláště probírá účinky nekladení členu na slovosled příslušných míst staroslověnského překladu. Na str. 65 shrnuje autor výsledky svého rozboru takto. Řecký člen přivádí do rozpaků překladatele, nemají-li adekvátních prostředků k jeho vyjádření. To není nic divného: prajazyk indoevropský neměl členu a nabyly ho některé jazyky teprve v svém historickém vývoji. Stupeň vývoje členu je rozmanitý; »aujourd'hui encore les langues slaves n'ont en général pas dépassé la période des premiers tâtonnements«. — Týkájí se nás také poznámky autorovy o poloze ukazovacího zájmena na str. 67—78, z nichž je také zjevné, že autor v případech jako *родосъ*, *дѣньтъ* a pod. nevidí členu.

A. M. ŠELIŠČEV, *Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северо-западной Македонии*. София 1929. V jazykové části práce přehled stavu užívání členu v nářečích bulharských (str. 350 až 358). Nářečí Pologu náleží k západní skupině makedonských dialektů a S. v něm nalézá člen v trojí formě, nikoliv však vždy se stejným zabarvením významovým.

O bulharském členu s hlediska balkánského pojednal KR. SANDFELD v knize *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. [Collection linguistique publiée par La Société de linguistique de Paris. — XXXI.] Paris 1930, str. 165—173. Sand-

¹⁶ Autor jmenuje na str. 64 mezi jazyky slovanskými, nemajícími členu, i ruštinu.

feld považuje člen za zjev balkánský a pojednává o něm jako o prvním čísle zjevů, které považuje za charakteristické pro jazyky balkánské. Připouští sice, že se postposice členu mohla vyvinouti v jednotlivých jazycích nezávisle a samostatně, ale připomíná, že nejde v jazycích balkánských o jediný styčný bod. « Est-ce qu'on pourra admettre qu'elles se soient influencées sur tous les autres points possibles, mais qu'elles se soient développées indépendamment l'une de l'autre précisément quant à l'article défini? C'est ce qui nous paraît tout à fait impossible » [str. 168]. Sandfeld dále ukazuje, že se jazyky balkánské neshodují pouze v postposici členu, ale také v mnohých případech jeho užívání [odvolává se na práci Michovovu, srov. zde výše]; albánština a rumunština jsou si však bližší, než je bulharština vzhledem k nim. Pokud se týče bulharštiny, vše se zdá nasvědčovati tomu, že v ní jde o pozdější vývoj členu; texty staroslověnské nemají členu. Třeba prý nejspíše počítati s vlivem rumunským na bulharštinu při tomto zjevu; styky bulharštiny s albánštinou jsou však poměrně řídké a jsou omezeny na Makedonii.

Knihu Sandfeldovu posoudil v BSL. 31, 3, 1931, str. 58—61, A. MEILLET. Meillet uznává strukturální shody, společné jazykům balkánským, vyslovuje se však proti theorii o společném substrátu, protože o jeho struktuře nic nevíme. Neznáme ani starých dějin balkánských. Třeba však počítati s řeckým vlivem na balkánské jazyky, který se šířil cestou bilinguismu. Úloha prostředníků připadla prý Slovanům, kteří byli nejbližšími sousedy Byzance; Slované jediná vytvořili v 9. století spisovný jazyk podle vzoru Byzance; je tedy otázka, zdali nebyli prostředníky vlivu, který se šířil z Byzance. Texty staroslověnské ovšem nemají členu a zachovávají v této věci stav obecně slovanský; autor však upozorňuje na postposici ukazovacího zájmena v staroslověnině. Naučili-li se Slované vlivem řeckým užívatí členu, mohlo jít jen o člen postpositivní. « Étant donné que l'on n'a pas de données positives sur le développement du roumain et de l'albanais, il serait risqué d'affirmer que, ici, le modèle a été slave. Mais pareille hypothèse est plausible, et même probable » [str. 60].

MILOŠ WEINGART uznává v recensi práce Sandfeldovy ve sborníku Byzantinoslavica 3, 1931, str. 224—226, že valná většina balkánských shod Sandfeldových je nepochybná a že dovoluje mluvit o skupině jazyků balkánských jako o linguistické jednotce. Jak však tuto jednotnost vysvětliti? » Jisté ku př. velmi silný byl vliv byzantské řečtiny, jakožto jazyka, v jehož pozadí byla největší politická moc a nejvyšší kulturní síla, na ostatní balkánské jazyky; ale zajisté všechny shody, a zejména morfologické (ztráta deklinace, postpositivní člen, zánik infinitivu) by se tímto způsobem nevysvětlily. Tyto strukturální shody se asi spíše vysvětlí cestou bilinguismu, jak poznamenává Meillet . . . « Prof. Weingart přichází potom k těmto závěrům: 1. »že jevy jednotlivého balkánského jazyka nemohou býti vykládány izolovaně, jen z něho samojediného, jak posledně činí M I a d e n o v ve své Geschichte der bulgarischen Sprache (1929)«, 2. »že pozorování jazyků jen na základě jejich genetické příslušnosti, tedy ku př. zkoumání jazyka bulharského a srbochorvatského jen s hlediska srovnávací mluvnice slovanské, nedává rovněž záruku úplně správného výkladu, nýbrž že vedle genetického třídění je neméně důležité třídění s hlediska statického, třídění podle příbuzenství jazykové struktury v dané době, vyvinutého ze shody sociologických podmínek, jak m. j. upozornil T r u b e c k o j na linguistickém sjezdu v Haagu 1928«.

WILHELM HAVERS, Handbuch der erklärenden Syntax. Ein Versuch zur Erforschung der Bedingungen und Triebkräfte in Syntax und Stilistik. Heidelberg 1931. [Indogermanische Bibliothek. Erste Abt. I. Reihe. 20. Band.] Podává náhodavě poznámky k pochopení otázky členové. Na str. 138 n. vykládá, že bude třeba při otázce členu v jazycích balkánských vzíti v úvahu společný podklad jazyků, majících

člen, dále možnost spontánního vytvoření členu a také jazykový styk balkánských národů. »Zde, jak tak často, přiblížíme se pravdě spíše slučujícím et-et než rozlučujícím aut-aut.« Na str. 8 se zmiňuje o *neurčitém* členu v slovanských jazycích a v litevštině.

JURD. TRIFONOV, Към историята на членните форми въ българския езикъ. Македонски Прегледъ 7, (1), 1931, str. 7—26, franc. résumé na str. 180—182. Autor uvádí především 79 příkladů na člen v starších bulharských památkách. Další jeho vývody lze shrnouti takto: 1. autor odmítá názor Jagičův, že stará bulharština členu neměla a že se člen počíná objevovat teprve ve 14. století; 2. vznik členu nesouvisí prý se zánikem deklinace; 3. adjektivní člen prý působil na vývoj členu u substantiv; i člen *-тъ* se prý nejprve ujal u adjektiv a teprve potom prý přešel k substantivům; 4. také člen *-ъ* prý existoval již v staré době. — Trifonovovi třeba vytknouti, že dokladů svých neuvádí v dostatečném kontextu, takže z nich není mnoho viděti. Možnost existence členu v staroslověnině by nejlépe osvětlil rozbor nejstarších památek; to, co uvádí Trifonov, je data pozdějšího. Zajímavé je, jak nesouhlasí Šestodnev a Bohosloví Jana Exarcha; lze sice připustiti, že z Bohosloví byl člen v ruských opisech odstraněn, ale možno stejně dobře také vyložit, že v uvedené památce nebylo členu nikdy. A. VAILLANT, BSL. 33, 1932, fasc. 3, str. 155: « J. Trifonov note sans méthode les exemples de divers textes d'origine vieux slave où il croit retrouver l'article postposé du bulgaro-macédonien »; i z dalších poznámek Vaillantových je patrné, že s Trifonovem nesouhlasí.

L. MILETIČ se vrátil k otázce o členu v článku »Прилагателни членни форми въ старобългарския езикъ«, Македонски Прегледъ 8, 2, 1932, str. 1—8, rés. franc. na str. 193—194. Autor praví, že otázka o původu členu v bulharštině jest definitivně rozhodnuta v tom smyslu, že již stará bulharština měla postpositivní člen, který se skloňoval se jménem podstatným, ale později ztratil deklinaci, právě tak, jak se stalo i se sklonnými tvary bez členu. Postpositivní funkce ukazovacích zájmen je velmi stará, jak svědčí také člen ruský. Autor opakuje své starší výklady; opět vzpomíná složené deklinace adjektivní, tvarů typu *дѣньскъ* a pod. Odmítá domněnku Trifonovovu, že člen u substantiv vznikl podle členu adjektivního typu *добрѣи-тъ*. Ukazuje, že v staroslověnských památkách je jen nepatrný počet adjektiv s dvojím členem, a že tedy substantiva se členem mají prioritu před adjektivy s dvojím členem. Takovéto tvary adjektivní vznikly tak, že se člen *-тъ* nebo *-скъ* přenesl od substantiv také k složeným adjektivům.

FR. OBERPFALCER, Jazykozpyt. V Praze 1932. Na str. 44 uvádí autor, že v t. zv. hovorové češtině [pražské] bývá u zájmena *ten* ukazovací funkce oslabena, že se blíží členu, na př. *vono je to bolt v krvi, a než t a krev se s tím pořádně promíchá...* [o očkování]; *na to chci mít t o h o svědka, kerej to řek.* Na str. 272 vykládá autor obdobně, že se v hovorové češtině a v českých nářečích pozoruje oslabení ukazovacího významu demonstrativ: *di pro t u řezanku do stodoly a dej t ě m kravám.* — [V knize Oberpfalcerově lze se poučiti o všech otázkách, týkajících se členu, na př. o jeho původu, funkcích, stáří a pod., srov. str. 271—276, 67—68, 239, 269—270, 315, 374.]

VALERIJ POGOREĚLOV, Употреба на граматическаго члена въ говоръ Кіевской Руси домонгольскаго періода. Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ за седемдесетгодишнината отъ рождението му [1863—1933]. София 1933. Str. 169—179. Autor probírá památky, které vznikly v Kijevské Rusi před tatarským vpádem, a nalézá v nich postpositivní člen; z toho usuzuje, že staré kijevské nářečí bylo bližší nářečím velikoruským než maloruským a že tvořilo přechod k nářečím bulharským; v maloruštině dnešní totiž členu není. Autor ukazuje i na jiné společné znaky

ruské [zvláště velkoruské a severovelkoruské] a bulharské. — Opět můžeme vytknouti, že by bylo bývalo třeba při citování dokladů delšího kontextu, aby bylo možno lépe posouditi význam zájmena v každém případě; měly být také odděleny případy s praeposicí od případů s postposicí; rovněž měly být samostatně probrány případy při adjektivech.

Mínění Pogorelovovo o příslušnosti starého nářečí kijeviského k nářečím velikoruským sdílí L. MILETIČ v článku »Едно писмо отъ Бобошчйца (Корчанско) до ексарха Антимъ I [1873 г.]. Новъ приносъ къмъ българската диялектология« в časopise »Македонски Прегледъ« 9, 1, София 1933, str. 17—30 (rés. franc. na str. 147—150). Miletič upozorňuje v něm na doklady deklinovaného členu v Boboščici (v Albanii); užívá se tam také členu *-сь* [v Makedonii není dnes znám], ba jest tam zachováno také ukazovací zájmeno *soj*. Autor se odvolává na příklady Pogorelovovy, z nichž vysvítá, že také ruština měla člen *-сь*, a hlásí se také k důsledkům, které odtud vyplývají pro posouzení příbuzenství slovanských jazyků.

Otázku o členu v bulharštině probíral L. MILETIČ téhož roku také v časopise »Български Прегледъ« 2, София 1933, str. 1—16, v článku »Къмъ историята на тройния членъ въ българския езикъ«. Autor nejprve připomíná stav trojího členu v bulharských nářečích a vykládá, že typ členu *-сь* jest starší než typ členu *-тъ*, protože pouze od typu *s -сь* doloženy jsou stopy ve všech slovanských jazycích. Miletič přečetl hlavní starobulharské památky a vypsál z nich postpositivní »členové« formy; připomeňme ihned, že jeho doklady, uváděné bez dostatečného kontextu, nejsou daleko úplné. Oba »členy« jsou v staroslověnských památkách hojně zastoupeny, vyjímaje Sinajský žaltář, v němž je prý jen jediný případ »členu« s *-сѣ* [srov. str. 2; ve skutečnosti jest tu však 15 dokladů s postpositivním *-сѣ* a dva doklady s postpositivním *-тъ*]. Z dat Miletičových vyplývá, že člen *-сѣ* jest hojněji zastoupen než člen *-тъ*, mimo kod. Supr., v němž jest poměr obrácený; v Sav. kn. je rovnost. O složených adjektivech a zájmenech s dvojitým členem soudí prof. Miletič, že se spojovala se členem dosti pozdě, a to analogií podle substantiv. Trojí člen v jazyce bulharském představuje zvláštnost svého druhu jedinečnou — unikum mezi slovanskými i neslovanskými jazyky.

Otázku o vlivu balkánského prostředí na vývoj bulharského jazyka probral PETAR SKOK v časopise Южнословенски Филолог 12, 1933, str. 73—146, v článku O bulgarskom jeziku u svjetlosti balkanistike; na str. 111—121 v něm pojednal o bulharském členu. Skok soudí, že se bulharský člen vyvinul v balkánském prostředí nejspíše v době druhého rumunskobulharského carství, kdy žili Bulhaři a Rumuni v nejtěsnější symbiose. Autor se zvláště zabývá chronologií členu s hlediska balkanistiky; ukazuje, že slova bulharská, přejatá do rumunštiny, nemají členu; odtud a také z jiných známek přichází k závěru, že bulharský člen je jazykovým jevem mladým. V jednotlivostech vykládá, že nelze mluvit o spojitosti vývoje členu se zánikem deklinace a že nelze též dokázati, byl-li bulharský člen někdy v nějaké spojitosti se složenou deklinací adjektivní. Při výkladu členu třeba podle něho vycházeti od trojí formy členu.

O názorech a výkladech B. CONEVOVÝCH referuji podle jeho souborného díla История на българския езикъ. А. Обща часть. Томъ първи. Университетска Библиотека. Книга 8. София 1919. — А. Обща часть. Б. Специални части. Томъ втори. Посмъртно издание подъ редакцията на проф. д-ръ Ст. Младеновъ. София 1934. Университетска Библиотека № 134. — V I. díle se o členu zmiňuje zvláště na str. 35, kdež upozorňuje na to, že srbocharvatština nemá členu, a že jest ji proto třeba oddělit od bulharštiny, a na str. 43, kdež uvádí člen mezi rysy společnými bulharštině a ruštině. — V díle druhém všímá si členu především v pojednání o jazykových shodách

bulharsko-rumunských; vykládá (srov. str. 7), že bulharština a rumunština na sebe působily navzájem: rumunština obdržela prý postposici svého členu z bulharštiny [srov. k tomu P. SKOK, *Des rapports linguistiques slavo-roumains*, *Slavia* 4, 1925 až 1926, str. 130—131]. Na str. 500—520 podrobně vykládá autor o vývoji a o užívání tvarů se členem v bulharském jazyce. Zaznamenávám odtud názor, že člen *nesouvisí* se zánikem deklinace [str. 500—501], názor, že bulharština nemá *dosud* členu neurčitého [str. 517]; je tu výklad o tvarech členu, přehled nářečí podle tvaru členu, výklad o významovém rozdíle mezi tvary starobulharskými s postpositivním ukazovacím zájmenem [autor správně pojímá na př. *отрокъ-тъ* jako „онзи отрокъ“] a příslušnými tvary se členem v nové bulharštině [*отрокъ-тъ* jest „das Kind“, „l'enfant“], výpočet případů, ve kterých se členu nemá užívat, a pod., z minulosti členu poznámky o jeho doložení v střední bulharštině, z dějin spisovného jazyka výklad o snahách odstraniti člen z bulharštiny spisovné.

O členu v ukrajinštině psal IVAN OHIENKO: Член в українській мові. Історично-порівняльний нарис. Рідна мова 2, 1934, str. 379—384, 429—434 [zvláštní otisk má 16 stran]. V první části své práce podává autor obecné úvahy o členu vůbec a o slovanském členu zvláště, v druhé odpovídá na otázku, má-li člen také ukrajinština. Autor ostře kritizuje práce Miletičovy a článek Pogorelovův, týkající se členu. V staré bulharštině jsou prý případy členu velmi řídké [ale ani jediného takového případu autor sám necituje], v bulharštině nové máme prý pak odchylný typ členu od členu v jiných evropských jazycích. Tvzení o cizím vlivu na vznik členu autor zavrhuje a zamítá také ztotožňování bulharského členu s členem severoruským, odvolává se na Šachmatova, který učí, že ruština vlastně nemá členu. V ukrajinštině je zvláštní typ členu, rozdílný od typu evropského a ne takový jako v bulharštině. V starých ukrajinských památkách máme prý demonstrativa s funkcí členu se blížící. Slovo o pluku Igorově nemá členu. Ze současné ukrajinštiny uvádí příklady s praeposicí i s postposicí členu, podotýká, že člen ukrajinský není stálý ani důsledný. — Také prof. Ohienko neuvádí příkladů v náležité souvislosti a obšírnosti a zdá se, že jeho příklady z ukrajinštiny bude třeba vyloučiti jinak, ne jako členy. Autor vykládá, že člen bulharský, ruský a ukrajinský je odlišný od typu »evropského« členu, ale v čem odchylka záleží, nepraví.

V. ČERNÝŠEV, *Говоры южной части бывш. нижегородской губернии [нижегородскаго или горьковского края]*. *Lud słowiański* 3, 1934, A 56—89 [rés. A 327]. Hojně materiálu pro člen.

Příklady z Makedonie na tvary substantiv se členem cituje a podle formy třídí M. MAŁECKI v článkách *O zróżnicowaniu gwar Bogdańska*, *Lud słowiański* 3, 1934, A 90—106 (rés. 328—329), a *Drobiazgi z Macedonji*, ib. A str. 106—119, 266—287 (rés. 329—330).

A. MEILLET, *Le slave commun*. Seconde édition revue et augmentée avec le concours de A. Vaillant. Paris 1934. [Collection de manuels publiée par l'Institut d'études slaves. — 11.] Ukazuje [srov. str. 477 n.] na významový rozdíl, který je mezi staroslov. *домъ-тъ* »cette maison«, *ἡ οἰκία ἐκεῖνη*, a bulh. *dóm-ăt* »la maison«. Učí, že se vedle postpositivního členu bulharského a podobného mu, ne však totožného zjevu ruského vyvinul otrockým napodobením členu německého z ukazovacího zájmena *ts* praepositivní člen v lužické srbštině, v kašubštině, v pomořské slovinštině, dialekticky v češtině a v slovinštině.

HERMANN HIRT, *Syntax I. Syntaktische Verwendung der Kasus und der Verbalformen*. Heidelberg 1934. [Indogermanische Grammatik. Teil VI. Indogermanische Bibliothek. Erste Abteilung. I. Reihe: Grammatiken.]

Str. 165—172. Hirt považuje člen postpositivní za starobylejší než člen praepositivní. Výklad o postpositivním členu rozšiřuje, a to v tom smyslu, že učí, že v indoevropsčině přistupovala vůbec deiktická zájmena nebo adverbia za jména, jako jakýsi druh členu, sem klade na př. tvoření řadových číslovek pomocí zájmena *-e-*, *-o-*, nebo dodávání elementu *-i-* na př. v kmenech na *-i-*, atd. V tomto širokém pojetí pojednává také o členu bulharském a o složené deklinaci adjektivní v slovanštině.

L. MILETIČ, Иван Огієнко, Член в українській мові. Історично-порівняльний нарис. Варшава. 1934. Македонски Прегледъ, год. IX, кн. 3 и 4. Софія 1935. Str. 194—201 (rés. str. 256—257). O práci Ohienkově srov. zde výše. Miletič hájí svého výkladu o členu v bulharštině; pokud se týče příkladů na člen ze starých památek z Kijevské Rusi, drží se názoru Pogorelovova proti Ohienkovu, domnívá se totiž, že obyvatelstvo Kijevské Rusi bylo kdysi velikoruské národnosti; ukrajinštině člen upírá. Zato prý v spisovné ruštině jde vskutku o člen; jeho poslední stopou je častá partikula *-to*, které se užívá v postavení postpositivním za substantivy.

A. BELIĆ, Галички дијалекат. Српска Краљевска академија. Српски дијалектолошки зборник. Књига VII. Београд-Срем. Карловци 1935. Autor popisuje nejen užívání a význam členu v Galičniku, příslušejícím k makedonštině typu starostokavského, ale všímá si po této stránce — stejně jako po stránkách jiných — celého jazykového prostředí makedonského a středoštokavského. Členový význam v Galičniku (srov. str. 61 n. a 191 n.) je pouze jedním z významů obecné determinace; determinismus proniká celou strukturou tohoto dialektu. Projevuje se v něm syntaktická souvislost mezi členem a stavem deklinace; deklinace se v Galičniku drží u vlastních jmen a u slov příbuzenských jen tehdy, není-li při nich členu; jakmile se však při nich užije postpositivního zájmena, ztrácí deklinaci. Také užívání dvojitého zájmen je prý v syntaktické spojitosti s kladením členu (str. 63). Belić učí, že mezi bulharštinou na jedné straně a středoštokavskými i makedonskými dialekty na straně druhé nebylo těsného spojení. Na vývoj členu a zjevu podobných působily prý v nich vlivy cizí, románské, ale navzájem nezávisle. — Srov. též A. BELIĆ, Галички дијалекат и питања у вези са њим. Ј. Ф. 15, 1936, str. 192—215 (o členu str. 201).

A. MAZON, Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud. Paris 1936. Bibliothèque d'études balkaniques. — V.¹⁷ Autor podává výklad (str. 73—74, 54, 55, 57, 58, 61, 70) o stavu členu v nejzápadnějších místech makedonského nářečí jihozápadní skupiny (Bobošćica, Drenovjane v jižní Albanii). Je zajímavé, že shledal vedle užívání členu určitého také konstantní užívání členu neurčitěho (*éden, en* antepoňované).

O postpositivním členu jako o zjevu balkánském pojednal LAJOS TAMÁS: Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane. IV. Archivum Europae Centro-Orientalis (Budapest) 2, 1936, str. 275—278. Pro člen rumunský a albánský připouští vliv předlatinského, thrácko-illyrského substrátu a domnívá se, že postposice členu v rumunštině pochází z doby rumunské jednoty a symbiosy albánsko-rumunské. O členu bulharském praví, že jest data mladšího než člen v rumunštině a v albánštině, jde prý však v bulharštině nejspíše o vývoj samostatný, prostý vlivu cizího; vliv rumunštiny na bulharštinu po této stránce není prý prokázán.

Ve výkladu o jazykových rysech, společných jazykům balkánským, promlouvají o členu M. BUDIMIR a P. SKOK v článku But et signification des études balkaniques, Revue internationale des études balkaniques I, tome 1—2, 1934—

¹⁷ Srov. referát prof. Miloše Weingarta v ČMF. 23, 1937, str. 270—275.

1935, str. 28, pozn. 37, A. BELIĆ, *La linguistique balkanique aux congrès internationaux des linguistes*, ib. II. [1—2 (3—4)], 1936, str. 168, KR. SANDFELD a P. SKOK, *Langues balkaniques*, ib. 469, 472.

E. SCHWYZER, *Die nominale Determination in den indogermanischen Sprachen*. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen 63, 1936, str. 145—167. Schwyzer uvádí prostředky, kterých užívá jazyk k bližšímu určení pojmu, a má na mysli především t. zv. určitý člen. Podle toho, mají-li jazyky určitý člen či nikoliv, dělí autor jazyky indoevropské na dvě skupiny: na jazyky s členem a na jazyky bez něho; připomíná k tomu, že v jazycích, v kterých není členu, nebývá ani vypěstované nepřímé řeči ani zvláštního slovesa pro *míti*. Jazyky s členem prý jsou na západ od čáry, která vede od finského města Torneå přes Královce do Terstu a dále do Brindisi; na východ od této čáry, určené přesněji jazykovou hranicí německou a italskou, členu není. Aby však mohl autor do svého třídění zahrnout také jazyky balkánské a jazyk armenský, přibírá do svého výkladu i jazyky neindoevropské a vede další čáru příčnou od německé hranice jazykové proti češtině na jih od Brna pod Beskydy a Karpaty, dále pak podél Prutu a Dunaje až k Černému moři, asi tak, jako šla kdysi t. zv. hranice rozšíření buku. S tohoto stanoviska je srbocharvátština a slovinština pouhým klínem v jihoevropském území členovém, jehož souvislost autor prodlužuje nejen v Evropě, ale i do Asie a do Afriky. Autor zdůrazňuje sekundárnost vzniku naznačené linie (srov. též E. GAMILLSCHEG, *Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen*, Sonderausgabe aus den Sitzungsberichten der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse. 1936. XXVII. Berlin 1936, str. 327), klade však hned otázku jazykového vlivu na vývoj členu. Práví, že se beze všeho myslí, že stará prušťina, některé dialekty litevské, lužická srbština, slovinština (Trubar) a lidová čeština mají svůj určitý člen od sousedů, kulturním vlivem německým; při členu maďarském a bulharském však ví o snahách vysvětliti člen vývojem domácím, nikoliv cizím vlivem, a připomíná paralelní snahy vysvětlovati přízvukové změny v češtině, v polštině a v lotyštině z vnitřního vývoje, nikoliv vlivem cizím. — V článku Schwyzerově se najde poučení o rozličných otázkách týkajících se členu, na př. o jeho stáří, o jeho posici (zvláště též v balkánských jazycích); zajímavé jsou jeho výklady o adjektivu určitém; S. vychází od zájmena vztahného (*vino novo-je* »Wein neu welcher«) a vykládá, že tvary *vina nova-jego*, *vinu novu-jemu* vznikly z tvarů *vina novo-je*, *vinu novo-je* (*vina*, *které je nové* atd.) přízpůsobením adjektivní skupiny substantivu. — Jazyk, který si jednou kategorií členu vytvořil, neztratil jí již; proto také nelze vykládati, že by byl býval člen v prajazyce a že by pak byl v některých jazycích v dalším jejich vývoji zanikl.

Stran češtiny srov. poznámky prof. J. JANKA k výkladu Schwyzerovu v ČMF. 23, 1937, str. 203—204, a moje poznámky v Naší řeči 21, 1937, str. 75.

Prof. MILOŠ WEINGART vykládá v své *Rukověti jazyka staroslověnského* (Praha 1937) v § 62, str. 208, že se v některých dokladech staroslověnských, zvláště v nadpisech, užívá zájmena *иже* absolutně, napodobením řeckého členu, na př. *ИЗБАВЛЕНІЕ ІЖЕ ОУГЪ ЛЪСТИ* Cloz., podobně v Supr. Při výkladu vazeb s postpositivními zájmeny *-сѣ* a *-тъ* poznamenává však prof. Weingart (srov. § 14, str. 144), že v nich *сѣ* znamená »tento« a *тъ* »onen«, tedy *праздникосѣ* »tento svátek«, *народосѣ* »tento lid, zástup«, a pod.; nelze tedy při nich mluvit o významu členovém.^{18, 19}

¹⁸ Zato však vykládá P. Diels v své *Altkirchenslavische Grammatik I* (Heidelberg 1932), 153 n., 163, že *работѣ* jest »der Knecht«, *денет* »der Tag, den Tag«; s tím nebude lze souhlasiti. Správně však překládá *родосѣ* jako »dies Geschlecht«, atd. Srov. u něho i str. 103.

¹⁹ Ostatní práce, kterých jsem použil, viz v seznamu pramenů na konci práce.

ÚVOD.

DETERMINACE A ČLEN.

§ 1. Determinace.

Ke vzájemnému dorozumění mezi osobou mluvící a osobou mluvčímu naslouchající je třeba, aby se shodovaly v pojetí individuality předmětů, o nichž mluví (obdobně při projevech písemných). K tomu účelu je potřebí, aby byl příslušný předmět dostatečně určen po stránce obsahové a aby jeho znaky byly v dostatečné míře patrné také v slovním projevu. Determinace záleží (podle R. de la GRASSERIE, *De l'article*, MSL. 9, 1896, str. 384) v individualizaci, t. j. ve vytčení jediné bytosti vzhledem ke všem ostatním nebo alespoň ve vytčení několika bytostí vzhledem k ostatním nebo jedné třídy bytostí vzhledem ke skupině jiné. Při determinaci lze rozeznávat řadu stupňů.¹

Mnohdy bývá význam příslušného výrazu do té míry určitý, že je nepotřebné jakékoliv další určení ve vyjadřování. Mnohdy stačí k určení předmětu okolnosti, souvislost, kontext; jindy se však rozdíl mezi věcmi determinovanými a nedeterminovanými projevuje i ve formě vyjadřování.

1. 1. Zvláštního výrazu determinace nepotřebují

a) vlastní jména. Determinace, vyjádřená jménem vlastním, je dokonalá, neboť vlastní jméno je nejkonkrétnější substantivum. Jde o jména osobní, o jména národů, o rozličná jména zeměpisná, o jména určitých svátků a pod. Náleží sem jméno *Báň*,² *Pán* (srov. na př. staroslov. Zg. Mat. 5. 33 *БѢЗДАСИ ЖЕ ГОСПОДѢИ КЛАТЕКИ СКОМ*, a pod.). Je-li v jazycích, užívajících členu, při vlastních jménech přece člen, lze mluvit se SCHWYZEREM (*Zeitschrift für vergl. Sprachforschung* 63, 1936, str. 159) o hyperdeterminaci.³

b) Bez jakéhokoliv zvláštního označení mohou být také slova jednoznačná, dostatečně určená sama sebou, srovnej řecky *ἥλιος*, *θάλασσα*, *γῆ* (viz CARNOY, *Psychologie de l'article grec*, *Symbolae grammaticae in honorem I. Rozwadowski* I, 1927, str. 150).⁴ Prof. A. MAZON dokládá v své

¹ De la Grasserie uvádí l. c. str. 384—386 stupně determinace od t. zv. »surindeterminace« až k t. zv. »surdeterminaci«. Na str. 389 vykládá autor, že determinace je nepřímým a vědomým následkem stadia prvotního, t. j. snahy vyjadřovati se konkrétně; člověk chápal původně jen předměty individuální, kdežto abstrakce a systematické uspořádání byly mu cizí. — Definici determinace podává Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique* (Paris 1933), str. 65.

² Srov. však řec. ὁ θεός.

³ A. J. Carnoy, *Symbolae grammaticae* I, 150 označuje člen u vlastních jmen v řečtině jako »article d'orientation«, člen orientační. Srov. též J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* II, 143 n. Wackernagel uvádí, že v řečtině bývá u jmen vlastních člen pro zřetelnost, při jménech otroků z neúcty. O řečtině viz též A. Thumb, *Handbuch der griech. Dial.*² str. 38. — O odchylkách v kladení členu při jménech vlastních ve franštině srov. F. Brunot, *La pensée et la langue* (Paris 1926), str. 141.

⁴ Pro franštinu viz J. Haas, *Französische Syntax* (Halle a. S. 1916), str. 178.

knize *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale* (Paris 1923), str. 38, z jazyka jednoho svého objektu (starého Jovana z místa Neólani) tvar *Sónce*, ačkoliv se jinak běžně řekne *sánceto*, a vykládá nedostatek členu personifikací; jde o slovo jednoznačné.

1. 2. Jindy stačí k dostatečnému určení okolnosti, souvislosti, kontext. Celé okolí, souvislost, v níž mluvíme, stačí k tomu, aby druhové jméno bez jakéhokoliv jiného určení znělo posluchači úplně určitě.⁵ Srov. příklady u JOS. ZUBATÉHO v Naší řeči 2, 1918, str. 72. V menším okruhu mluvčích je arci dorozumění snadnější než ve společnosti širší. Není na př. v jazycích, majících člen, třeba klásti člen v oslovení, při vokativu. Srov. J. WACKERNAGEL, *Vorlesungen über Syntax II*, str. 143 n.⁶ Také v nápisích v nominativu nebývá členu nebo jiného určení. Má prý být vysloveno jen upozorňovací slovo, které by padlo do očí — klade se jen to, co je nejnnutnější. Podobně jest tomu při titulech knih atd. (srov. WACKERNAGEL l. c.).⁷ V ústech příbuzných nebo souvislostí bývají určena také jména příbuzenská. Tak prof. BELIČ ukázal v své práci Галички дијалекат (Београд-Срем. Карловци 1935), str. 65—66, že se u jmen příbuzenských stejně jako u jmen vlastních zachovaly dialekticky v Makedonii a v jižním Srbsku zbytky deklinace proto, že se chovají jako jména osobní, t. j. nepotřebují členu. U podstatných jmen se členem není v uvedených nářečích zbytků starého skloňování.

2. Jinak jest však k vyjádření individuality předmětu třeba zvláštního určujícího výrazu, neboť apelativum může znamenati množství realizací pojmu. Prostředky determinace jsou rozmanité.⁸

2. 1. Ukazování. a) K označení předmětu postačí gesto. Vztahy gestikulace k řeči současně pronášené studoval prof. MILOŠ WEINGART v práci *Semiologie a jazykozpyt* ve sborníku *Charisteria Guilelmo Mathesio Quinquagenario ... oblata* (Pragae 1932), str. 5—13.⁹

b) Přesně se determinace vyjadřuje zájmeny ukazovacími: L. LAMOUCHE označuje v článku *Les déterminatifs dans les langues slaves du sud* v MSL. 12, 1903, str. 44, demonstrativa jako »les déterminatifs proprement dits«. Jsou to »jazykové poukazy na osoby a věci, k nimž mluvčí obrátil svou pozornost, a vybízí posluchače, aby si jich též všiml« (FR. OBERPFALCER, *Jazykozpyt* (1932), str. 239. Nejde jen o předměty smyslově přímo vnímané, na něž můžeme ukázati při t. zv. *deixi* v nější {podle

⁵ F. Brunot, op. cit. str. 142: »Les circonstances, le milieu suffisent pour qu'un nom général soit appliqué à une catégorie particulière.«

⁶ Viz i Haas, op. cit. str. 170; o výjimce *Schwyzer*, *Zeitschrift für vergl. Sprachforschung* 63, 1936, str. 158.

⁷ O rozdílech mezi rumunštinou a bulharštinou D. M. Michov, *Die Anwendung des best. Artikels im Rumänischen verglichen mit der im Albanesischen und Bulgarischen* (Leipzig 1908), str. 80.

⁸ O determinování Zubatý, *Naše řeč* 2, 1918, str. 72 n. — Brunot, op. cit. 143 n.

⁹ Viz i poznámky u *De la Grasserie*, l. cit. str. 290, *Brunotovy*, op. cit. str. 143.

prof. V. MATHESIA, Naše řeč 10, 1926, str. 38 n.], nýbrž i o představy, o pojmy [t. zv. *deixe vnitřní*]. V *deixi* vnější provádí demonstrativa velmi často posunek. Prof. WEINGART vyložil l. cit. str. 11, že zájmena ukazovací asi vznikla z deiktických interjekcí a že jsou doprovázena posunkem. Zájmena ukazovací určují prostorový vztah věcí, jichž se *deixe* týká, k mluvčímu; lze jich analogicky užítí také o vztazích časových; při t. zv. *anaforé* vyjadřují odkaz k tomu, co bylo dříve připomenuto.¹⁰ Z demonstrativ, a to z jejich užívání anaforického se vyvinul člen, srov. zde sub 3 a § 2.¹¹

2. 2. Determinace se může dít slovy, označujícími vztah příslušnosti. Jazyky užívají jako prostředků k vyjádření příslušnosti zájmen a adjektiv posesivních, genitivu posesivního, rozličných opisů¹² a pod.¹³ V některých jazycích lze užítí i demonstrativ k vyjádření příslušnosti (srov. JOS. ZUBATÝ, Naše řeč 1, 1917, str. 289 n., SANDFELD, Syntaxe du français contemporain. I. Les pronoms (Paris 1928), str. 241, pozn. 1.). Čteme-li na př. v Zogr. Mat. 3. 12 za řec. καὶ διακαθαρίει τὴν ἄλωνα αὐτοῦ ἰ ποτρυβήτης ρογμῆλο σκευῆς (v čes. překladě Žilkové: i vyčistí svůj mlat), stačí posesivní zájmeno k určení předmětu, slovem ρογμῆλο označeného.

2. 3. Determinace se také může dít slovy, označujícími místo, pořadí předmětu v řadě — pomocí řadových číslovek.

2. 4. Determinují podstatné jméno rozličné přívlastky, buď jednotlivě nebo ve skupinách. Přívlastky podobné mohou vyjadřovati vztahy všeho druhu. Jde o substantiva, adjektiva, participia, o celé věty; lze jimi — podle BRUNOTA — vyjádřiti na př. místo, čas, nebo původ, cenu, bližší určení při výpočtu a pod. Jednoduchým prostředkem k rozlišení individua téhož jména jest na př. dodání přístavku ke jménu: Jan — Jan Křtitel. V jazycích, v nichž jest vyvinut člen, není nutno klásti u takového přístavku člen (srov. řečtinu, gotštinu, bulharštinu). F. BRUNOT cituje v knize La pensée et la langue, str. 159, příklady určujících přívlastků z franštiny (srov. l'ancien régime, le brevet supérieur, le budget de demain, les matières premières que nous tirons de nos colonies), uvádí, jak je někdy těžké podati přesnou determinaci předmětu, a ilustruje to [op. cit. str. 136] příkladem: la dame que nous avons rencontrée à la Comédie-Française, qui portait une petite toque avec une plume blanche, qui était dans l'avant-scène de droite, et qui applaudissait tout le temps. JIŘÍ HALLER uvádí v Naší řeči 22, 1938, str. 5 n. příklady určujících přívlastků z češtiny. Velmi hojným výrazem determinace je zvláště přívlastková věta vztažná. Za řec. Τί δὲ βλέπεις τὸ κάροφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου [Mat. 7. 3] máme v staro-

¹⁰ F. Oberpfalzer, Jazykozpyt 239. — Nelze souhlasiti s výkladem Sandfeldovým, Syntaxe du français contemporain I., str. 246 n., že na př. ve větě *Ab! ces hommes! qu'ils ont peu de don d'observation!* a pod. není substantivum determinováno demonstrativem.

¹¹ K zájmenům demonstrativním náleží také výrazy pro vyjádření totožnosti, kterými se výtečně determinují příslušná jména podstatná.

¹² Srov. Brunot, op. cit. str. 147: *dans le siècle où nous sommes*.

¹³ Viz i Haas, Französische Syntax str. 268 (§§ 281, 282).

slověnském překladě *что же видниши сжичица, иже нстѣ къ очесе брата твоиго* (JOS. VAJS, Evangelium sv. Matouše, v Praze 1935, str. 21, 22). Srov. podobné určující věty v bulharštině: MICHOV, Die Anwendung des best. Artikels im Rumänischen verglichen mit der im Albanesischen und Bulgarischen, str. 85, cituje věty jako *имамъ власть да те сждя и да те отпусна*; за първи път имаме удоволствие да видимъ; *имамъ надежда още веднажъ да те видя*; *имамъ право да кажа*; a pod. Jak je z uvedených příkladů patrné, nemá bulharština u substantiv takto určených členu. Bývá determinace při výpočtu, jako na př. v Zogr. Mr. 10. 19 *заповѣди въси · не прѣлюбѣ дѣи* atd., bulh. на стѣната ще прочетеш инструкция: Въ случай на пожаръ ... (MICHOV l. c.).

2. 5. Také *slovo s l o v o s l e d e m* lze vyjádřiti, jde-li o věc určenou či nikoliv. Tak prof. JOS. ZUBATÝ ukázal v LF. 28, 1901, str. 131, že bývá začátková poloha slovesa ve větě, je-li řeč o někom nebo o něčem neznámém, na př. *okolo rybníčka tekl potok* ‚um den Teich floß ein Bach‘, ale že při podmětu již známém má přednost podmět, na př. *potok tekl okolo rybníka* ‚der Bach floß um den (einen) Teich‘. Předmět již známý, opakovaný, je determinován a determinace je vyjádřena počáteční polohou podmětu; předmět, o němž se dosud nestala zmínka, který teprve vstupuje do hovoru, je zatím neurčený, nedeterminovaný. »Že by bylo psychologicky docela pochopitelné, aby při podmětu ještě neznámém mělo přednost sloveso, při podmětu již známém podmět, leží na dlani«, podotýká prof. ZUBATÝ ibidem. Srov. i ZUBATÝ v Naší řeči 2, 1918, str. 77, a GEBAUER—ERTL, Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské, vyd. 9., II (1926), str. 57—58.

2. 6. Jsou i jiné prostředky k vyjádření determinace; srov. R. DE LA GRASSERIE, l. c. str. 382. A. MEILLET rozlišoval v práci *Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave*, Paris 1897, str. 59, staroslov. akus. *раба* s významem neurčitým (»un serviteur«) a genitiv-akusativ *раба* s významem určitým (»le serviteur«); srov. podobně i o jiných jménech ib. str. 55 n. THOMSON pojímá rus. genitiv záporový ve větě *ja ne pisal pis'ma* ve významu ‚einen Brief‘, kdežto akusativ *pis'mo* v téže větě jako ‚diesen Brief‘ (IF. 29, 1911—1912, 254 n.).

3. *Deixis, anafora a člen*. 3. 1. Jak již bylo podotčeno [srov. zde výše sub 2. 1. b], liší se ukazovací zájmena od ostatních zájmen tím, že obsahují zvláštní pokyn se strany mluvčího. Tento pokyn se může týkati skutečného okolí mluvčího anebo něčeho, o čem byla předtím řeč. V deixi vnější určují demonstrativa prostorový vztah věcí, jichž se deixe týká, k mluvčímu. K. BRUGMANN rozeznává v indoevropských jazycích celkem čtyři způsoby ukazování (srov. Die Demonstrativpronomina der idg. Sprachen, Leipzig 1904, § 4, str. 9—12): a) způsob nejobecnější, indiferentní, při němž nejde obvykle o rozdíly vzdálenosti předmětů, na něž se ukazuje, ani o rozdíly mezi jednotlivými osobami (v slovanštině zájmeno *тъ*); b) deixi sféry první osoby, jíž mluvčí ukazuje na předměty položené v jeho okolí (může se to týkati ce-

lého horizontu mluvčího) — v slovanštině zájmeno *ѣ*; c) deixi sféry druhé osoby, jíž se vyjadřuje vztah k osobě osloveného [jako příklad deixe tohoto druhu v slovanštině lze uvésti FR. MIKLOSICHOVO¹⁴ rus. dial *этой* »der der zweiten person nähere« (proti *этой* »der der ersten« a *этой* »der der dritten person nähere«) nebo postpositivní bulh. dial. *-та* s tímto významem,¹⁵ ba i praepos. zájmeno *той* s významem vztahu k osobě druhé;¹⁶ jinak se vztah k osobě druhé pojímá za součást zorného pole mluvčího a vyjadřuje se zájmeny deixe sféry osoby první]; d) deixi typu ‚onen‘, jíž se ukazuje na předměty, ležící ve větší vzdálenosti, v pozadí, nebo také na něco, co je na druhé straně — v slovanštině zájmeno *онъ* a původně snad i zájmena jiná.

3. 2. Jak jest patrné, neběte BRUGMANN za dělitko způsobů ukazování rozdíl mezi deixí a anaforou, jak se učilo dříve, počínajíc od Apollonia Dyskola, který vykládal v svém spise o zájmeně (*περὶ ἀντωνυμίας*), že *πᾶσα ἀντωνυμία ἢ δεικτική ἐστὶν ἢ ἀναφορική* (WACKERNAGEL, op. cit. II, str. 84). Učil takto ještě i WINDISCH (Curtius' Studien 2, str. 251 n.) a WUNDT (Völkerpsychologie 2, str. 291), srov. H. HIRT, Indogermanische Grammatik VI, Syntax I, str. 160. BRUGMANN nepokládal rozdíl mezi deixí a anaforou za podstatný. V svém spise o demonstrativních zájmenech v § 2 (str. 4 n.) vyložil, že se na dřívější smyslové dojmy a na vzpomínky, povstávající asociacemi z nich, můžeme dívat obdobně jako na dojmy, vznikající současným přímým nazíráním smyslovým, že mluvčí zařizuje veškerý svůj představový svět podle analogie současného nazírání.

A n a f o r o u rozumíme postup, jímž se odkazuje k tomu, co bylo dříve připomenuto nebo co jest již jinak známo. Nástrojem anafory jest obvykle zájmeno ukazovací s významem anaforickým, t. zv. z á j m e n o a n a f o r i c k é.¹⁷

¹⁴ Vergleichende Grammatik der slav. Sprachen IV, 2. Abdruck, 1883, str. 81, 113.

¹⁵ K. Brugmann, Die Demonstrativpronomina § 19, str. 42 n. — Senn, Kleine litauische Sprachlehre 140, ukazuje na významovou spojitost zájmena *tās* s 2. osobou v litevštině.

¹⁶ Srov. Lamouche l. cit. str. 57—58.

¹⁷ K. Brugmann, Dem. str. 20 n., vykládá, že anafora nastává tehdy, když se odkazuje k věci, o níž se předtím stala zmínka. — Wackernagel, Vorlesungen II, str. 102, uvádí, že demonstrativa mohou ukazovati také na něco dříve připomenutého nebo jinak známého nebo prostě myšleného. Zdá se, že W. rezervuje termín ‚zájmeno anaforické‘ zájmenu třetí osoby. — Fr. Oberpfalzer praví v Jazykozpytu str. 272: »Anaforický význam značí, že zájmeno odkazuje k tomu, co bylo dříve připomenuto.« — Marouzeau, Lexique str. 63, označuje zájmenem anaforickým to zájmeno, které odkazuje k tomu, co v řeči předchází. — A. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes, 7. vyd., Paris 1934, str. 325, 327, praví, že anaforické zájmeno odkazuje k osobě nebo k věci dříve jmenované nebo již známé. — Hirt, Syntax I., str. 160: »Anaphorisch ist ein Pronomen, das hinweist auf das, was gewesen oder vorausgegangen ist.« — A. Belič, Галички дијалекат str. 192, shledává anaforu v těch případech, ve kterých se mluví o předmětu určitém nebo známém, ale takovém, který není přítomen, o předmětu, o kterém se dříve hovořilo. — L. Heger upozornil v své práci Der bestimmte Artikel in einer Reihe von altgermanischen Denkmälern (Praha 1936), str. 36, že se anafora nesmí plést s opakováním slova, neboť nevzniká na př. opakováním jména pro pojem druhový. — Srov. též výklad prof. Matthesia o připomínací funkci zájmena *ten* v t. zv. deixi vnitřní v Naší řeči 10, 1926, str. 38 n.

Důležitý výklad o anafoře podal E. BENVENISTE v *Studi baltici* 3, 1933, str. 125—126 (v článku »L'anaphorique prussien *din* et le système des démonstratifs indoeuropéens«, str. 121—130). Podle něho se má anaforické zájmeno k zájmenu demonstrativnímu jako demonstrativum k předmětu, na nějž se ukazuje: neodkazuje k věci samé, nýbrž k dříve formulovanému pojetí příslušné věci. Jest známkou znaku. (Il est le signe d'un signe.) S tímto pojetím spojuje Benveniste i strukturální a syntaktické zvláštnosti anaforického zájmena. Anaforická zájmena mívají obvykle kratší, slabší formu, jejich známkou prý bývá samohláska *-i-*, bývají v enklitické posici, tvar jejich bývá neurčitý po stránce rodu a čísla. To vše prý vyplývá z povahy anaforického zájmena: kdežto *deixe* znamená kvalifikaci, již se přesně vytýká poloha předmětu v systému poloh, odkazuje anaforické zájmeno pouze k pojetí předmětu předtím známého, a nepotřebuje proto zvláštního precisování po stránce rodu a čísla.

S povahou anafory souvisí to, že se v ní užívá nejčastěji zájmen t. zv. *deixe* indiferentní nebo zájmen sféry, *onen'*. Lze ovšem užití také zájmen pro ukazování do blízka (na př. v slovanštině zájmena *чк*): tu jde o užívání dramatické, podobně jako když ve vypravování užijeme času přítomného m. času minulého (Brugmann, *Demonstr.*, str. 40 n.).

Na rozhraní mezi *deixi* a anaforou jsou případy, kdy se zmiňujeme o něčem, co bylo *právě* před našimi smysly, na př. vidím-li, kterak letí pták, a zeptám-li se *ihned* po té, kdy pták zmizel, souseda: Viděl's toho ptáka? Někdy se případy tohoto druhu pokládají ještě za *deixi*.

K anaforickému významu ukazovacího zájmena druží se význam *prae-parativní*, poukazující na předmět, který tane mluvčímu na mysli, aby se o něm hned zmínil [BRUGMANN, op. cit. str. 20 n., B. DELBRÜCK, *Vergleichende Syntax der idg. Sprachen*, Grundriß III, str. 506; L. LAMOUCHE, l. c. 56; SANDFELD, *Syntaxe — Les pronoms*, str. 255, VL. ŠMILAUER, *Poloha přívlasku v Kronice Pražské Bartoše Písaře* (1930), str. 77, 80]. Z *prae-parativního* užití ukazovacích zájmen vyplývá korrelace s následujícími větami vztažnými a s větami spojkovými.

Není snad třeba vytýkati, že se v anafoře nemusí opakovati totéž substantivum. Je možno užití také synonyma, ba jsou možné i takové případy, kdy pojmy, o něž běží, nebyly ani předtím jmenovány, ale jsou s předchozím pojmem úzce asociovány, na př. tvoří jeho část.

3. 3. K anaforickému užívání zájmen ukazovacích náleží také užívání členu.

Jako základní význam členu uvádí se člen anaforický (srov. WACKERNAGEL, op. cit. II, str. 133, FR. OBERPFALCER, *Jazykozpyt*, str. 273—274).

Člen je výrazem determinace v mnohých jazycích, nikoliv však ve všech. Jazyk nemusí mít vyvinutu určitou kategorii gramatickou, ale mívá obvykle prostředky jiné k vyjádření vztahů, které jsou jinde vystiženy příslušnou ka-

tegorií gramatickou. Konkretní prostředky k vyjádření jistých vztahů mohou být rozmanité.¹⁸

4. *I n d e t e r m i n a c e*. Protikladem determinace je indeterminace. Nastává tehdy, mluvíme-li o předmětech, neurčených dostatečně po stránce obsahové; mnohdy dokonce výslovně označujeme jejich neurčitost.¹⁹ Jménu předmětu (osoby n. věci), o níž jest řeč, jest rozuměti jako jménu druhovému.

Neurčitost předmětu není vždy stejná, lze v ní rozlišovati řadu stupňů²⁰ a řeč dovede její nestejnosti někdy velmi zřetelně rozlišovati. Prof. ZUBATÝ to ukázal v Naší řeči 2, 1918, str. 74—77, na větách jako *Romulus byl římský král*, *Romulus byl nějaký římský král*, *Romulus byl jeden římský král* a vyložil odstíny neurčitého významu podstatného jména *král* v nich.

Je-li neurčitost vyjádřena *pravidelně* neurčitým zájmenem, mluvíme o t. zv. *neurčitém členu*.

§ 2. Č l e n.

1. *N á z e v člen* je překladem lat. názvu *articulus* a toto je překladem řeč. názvu ἄρθρον, známého jako termín gramatický od 4. století př. Kristem, ale s významem neustáleným. Srov. o těchto termínech FR. MIKLOSICH, Vergl. Grammatik IV, str. 124, J. WACKERNAGEL, Vorlesungen über Syntax II, str. 125—126. E. GAMILLSCHEG poznamenává v čl. Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen, str. 6 (zvl. otisku), že se na *některé* případy řeckých obrátů hodí původní význam slova ἄρθρον, t. j. článek, na př. ve spojení dvou částí obrátu (ὁ θεὸς ὁ τῶν Ἑλλήνων) nebo ve spojení substantiva s adjektivem (τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον).

Český název *člen* je patrně teprve novějšího data. Nezná ho ve významu mluvnického termínu ještě JUNGSMANN v Slovníku česko-německém I, 1835; uvádí s tímto významem jen název *artikul* (*artykul*; ib. str. 26) a zná i název *pohlavní slovo* (srov. něm. *Geschlechtswort*). Teprve Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy (v Praze 1853),²¹ jehož redaktorem byl P. J. ŠAFARÍK, který v něm pečoval o gramatiku, uvádí termín *člen* a odmítá jak něm. *Geschlechtswort*, tak i názvy *pohlavní slovo*, *pohlavní slove* (připouští však i název *Bestimmungswörtchen*, *slůvko určovací*), srov. str. 23 (sub *Artikel*, *Articulus*) a str. 130 (sub *Genus*). Později (1860) ještě Riegrův Slovník naučný I odkazuje k heslu *artikul*, ačkoliv zná i názvy *člen* a *členek*.²² A ještě 1880 uvádí Jakuba Malého Stručný vše-

¹⁸ Spojování zájmen ukazovacích se jmény má expresivní hodnotu, častým užíváním se mechanizuje, zůstává v platnosti jen na něco známého a pro vlastní ukazování se tvoří nové útvary. Srov. Wackernagel, Vorlesungen II, str. 130.

¹⁹ Srov. F. Brunot, op. cit. str. 39: *Certain renard gascon, un certain Bernard, un M. Myrtil; une autorité quelle qu'elle soit, quelle qu'elle puisse être.*

²⁰ Srov. zde výše pozn. 1. o postupu R. de la Grasserie.

²¹ Sestavený komisí k ustanovení vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy.

²² Autorem hesla je V. Zikmund.

obecný slovník věcný II (2. vyd.) ve významu gramatického termínu název *článek*.²³ S tím se shodují doklady názvů pro termín 'člen', obsažené ve sbírkách kanceláře Slovníku jazyka českého při České akademii věd a umění (sbírky ty obsahují materiál jazykový od r. 1770). Pro název *artikul*, *artykul* s významem gramatického členu jest v nich celkem 14 lístků, nejstarší z r. 1788, další z let 1822, 1825, 1832, 1834, 1838, 1839, 1842, 1845, 1853, 1863, 1865, 1870, poslední z r. 1874. Název *člen* je v nich dosvědčen pouze šestkrát, z nichž mají pro nás význam čtyři doklady starší, nejstarší z r. 1833, další z let 1845, 1853, 1855. Vedle toho však lze v nich nalézt 3 staré doklady pro název *článek*, z let 1777, 1780, 1837. Srov. *ten artykul jako prstem čerta ukazuje* (o členu v řec. ὁ πονηρός, 'd'ábel'), Katechismus kostel. 97, 31²⁴ [1788], *takovýmto slovům [se] žádným artikulem (der, die, das) určitosti dáti nemůže* Krok 1, 3. str. 45, 15 [1822], *ty příhody z franc. do němčiny, a z něm. do češtiny přeloženy otrocky, nevyločením ani artikulův* Jungmann, Historie lit. 547, 20 [1825], *od slova tohoto pochází naše chimie, s artikulem al-chimie*, Č. včela 1834 (Čelakovský), 283 b, 44, *kladení pak artikulův, a to sice ne před, ale za jmény, přijalo [nářečí bulharské], k. p. čovekot, ženata*, Jan Kollár, Sláva bohyně 92, 10 [1839]; *příčina toho [vázanosti slovosledu v některých jazycích] není jiná, než nedostatek skloňovacích koncovek a dosazování jich artikuli a předložkami* Jungmann, Slovesnost 21, 32 [1845], *articul* ѣ Kvíčala, Herodot. Děj. I, 296, 37 [1863], poslední doklad je z J. Durdíkovy Kritiky 159, 23 [1874]: *podivným způsobem nepodává ani jedna ani druhá kniha pravidlo, kdy se artikulu užívá*. Článek: *O člancích [articulis] nebude zvláště, nýbrž hned při jménách samostatných jednáno, poněvadž oni k určení jejich pohlaví, a častěji také k určení pádu [casus] sloužívali*. Kniha methodní 1. 285, 28 [1777]. *Mužský rod, který má článek* t en. Přívod ku dobromluvnosti 16, 8 [1780]. *Přisouvání náměstky t, ta, to, na způsob skan. záslovního článku, v nářečí strus. a bul.* Šafařík, Slov. starož. 356, 46 [1837]. Člen: *Vyučoval hovoře po francouzsku, neužívav členu [articles], aby se v pohlaví neomýlil*. Rozličnosti č. 36, 1833, 4 a, 1 [Ant. Marek]. *Přídavné bez členu [articulus, Geschlechtswort], n. př. dobr, a, o.* Šafařík, Poč. stč. mluvnice, Výbor z lit. č. 1. [1845], 50, 13. [Novobulhaři] *v mužských statných jménech krátkým, jedva sluchu pochopitelným o dozvu-kuji: колъ anebo přidávajíce k tomu i člen neboli náměstku т: деоротъ*. Čelakovský, Čtení o ml. slov. 1853, 75, 14. Atd. *Názvy artikul (artykul) a článek* (řidší) jsou tedy starší než termín *člen*; tento termín se ustálil teprve po r. 1853.

V 14. století má Vokabulář grammatický ve verši 75. (v rukopise mikulovském) »*Articulus rodyzna*« a předtím ve v. 73 »*Articula<re> ro[z]dyznawe*« (se z rukopis kapitulní, bez něho mikulovský), tedy *rodizna*, *rodiznavé*, srov. V. FLAJŠHANS, Klaret a jeho družina I, 1926, str. 10, II, 1928, str. 428.

²³ Pod 'člen' čteme pouze: »tolik co článek, artikul«. To se týká významů všech.

²⁴ První číslo znamená stranu, druhé řádek.

V církevněslovanské literatuře mluvnické nazývá se člen, jehož se mnohdy užívá napodobením jazyka řeckého, различіе; tak již v traktátu »O osmi částech slova« (srov. M. WEINGART, Dobrovského Institutiones I, str. 10);²⁵ název ten má vystihnouti vlastnost členu, že se jím rozlišují jména podle rodu.²⁶

Někteří badatelé jsou také nespokojeni s přívlastky, které se k názvu *člen* připojují: člen *určitý*, *neurčitý* a pod., srov. BRUNOT, op. cit. str. 161, A. J. CARNOY, Symbolae gramm. I, str. 147, L. HEGER, Věstník Král. čes. společnosti nauk, tř. filos.-hist. 1935, č. VII, str. 2. OBERPFALCER, Jazykozpyt str. 271, a SCHWYZER, Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 63, 1936, str. 145, soudí, že by bylo lépe označovati člen jako *určující*, *determinující*. Tak usuzoval již v minulosti na př. německý gramatik AICHINGER (MAX H. JELLINEK, Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung 2, 1914, str. 194, pozn., 195).

2. 1. Stanoviti definici členu není snadné, protože člen může míti v rozličných jazycích rozličné funkce; neshodují se po této stránce mezi sebou jednotlivé jazyky navzájem a liší se i starší stadia jazyková od stadií novějších nebo ještě dalších; důležitý je také poměr členu k anaforickému zájmenu ukazovacímu.²⁷ Uvedu příkladem několik definic členu, a to především z pojednání o slovanském členu.

MILETIČ, Периодическо Списание 21—22, 1887, str. 305 a O članu u bugarskom jeziku (1889), str. 1, praví prostě, že úkolem členu je vytýkati předměty n. pojmy jako již známé, určité. Určitěji se vyjadřuje v práci Die Rhodopemundarten (1912), str. 130: »*vòlzt* einen bestimmten Ochsen oder allen Ochsen als bekannte Tiergattung bedeutet«. R. 1928 v Symbolae gramm. II, str. 116 n., 121 čteme, že se člen po stránce funkční vyznačuje tím, že dodává čistě demonstrativnímu významu ukazovacího zájmena nového odstínu vztahového, kterým se ukazuje na předmět již vzpomenutý, určený.²⁸ Ohienkovi vytýká Miletič »úzcе semasiologické« stanovisko (Македонски Прегледъ IX, 3—4, 1935, str. 196—197).

FR. MIKLOSICH, Vergleichende Grammatik IV, str. 124: člen má úkol označovati předmět jakožto známý.

VLAD. IVANOV rozeznává u Avvakuma, jehož jazyk popisuje, dvojí uží-

²⁵ Srov. str. 213, pozn. 6. — F. Buslajev přisuzoval název различіе Janu, exarchovi bulharskému, protože mu přičítal i autorství traktátu O osmi částech slova (Опытъ исторической грамматики русскаго языка II, Moskva 1858, str. 400—401); ale autorství Exarchovo tohoto traktátu se nepřijímá, srov. V. Vondrák, O mluvě Jana exarcha bulharského (1896), str. 2, M. Weingart, Dobrovského Institutiones I, str. 9 n., G. A. Ilinskij, Jean l'exarque, RES. 4, 1924, str. 203—204.

²⁶ Bulharský název *членъ* pochází asi z ruštiny. — Srbocharv. má starší doklady pro názvy *članak*, *člên* (Akad. Rječnik II, 54). — V polštině je název *rodzajnik*, ale nezná ho ještě Linde (má *artykuł* a *przedimek*).

²⁷ Srov. A. Meillet, BSL. 21, 1919, str. 179.

²⁸ Srov. i franc. résumé Miletičova článku na str. 534: za hlavní složku členového významu pokládá tu autor »une certaine détermination relative«.

vání členu: při určenosti singulární (člen individualisující) a obecné (člen generický), srov. Русский Филолог. Вѣстникъ 39, 1898, str. 168 n.

M. CHALANSKIJ, Извѣстія VI, 3, 1901, str. 130: člen je formální prvek, označující předmět, který byl již objektem myšlení, tedy vnitřní objekt nebo známý určený předmět; ten se tak v mysli mluvčího individualisuje a od ostatních předmětů osamostatňuje.²⁹

JOS. ZUBATÝ, Naše řeč 1, 1917, str. 289: Člen určitý naznačuje, že osoba n. věc, o níž je řeč, je již nějak známá. — Členem se naznačuje právě jen známost předmětu v nejširším smysle toho slova.

V. MATHESIUS, Naše řeč 10, 1926, str. 41: »O skutečném členu se může mluvit teprve tehdy, když jeho užívání nutně vyplývá už z významu samotného substantiva, ať jde o určenost singulární (člen individualisující) či obecnou (člen generický).«³⁰

Z ostatních výměřů uvádím tyto.

B. DELBRÜCK, Grundriss 3, Vergleichende Syntax I, 1893, str. 507: zájmeno lze nazvat členem, připojuje-li se pravidelně ke všem takovým substantivním pojmům, které lze pokládati za „určité“.³¹

R. DE LA GRASSERIE, MSL. 9, 1896, str. 286, 388—391, považuje za hlavní funkci členu tu, že se příslušný předmět členem *individualisuje*. S tím spojuje i význam členu generického.³² Individualisování není však *původní* funkcí členu; tou prý je *zkonkretňování* předmětu.

K. BRUGMANN, Die Demonstrativpronomina § 11, str. 20: Je-li demonstrativum před slovem, které označuje známý předmět, pravidelně a obligátně, nazývá se členem.³³ — Kurze vergleichende Grammatik, str. 400: člen určitý z demonstrativa vzniká, je-li jeho připojování k substantivnímu pojmu stálým zvykem; substantivní pojem označuje jako známý, t. j. jako právě přítomný v představě mluvčího i osloveného.³⁴

G. GUILLAUME, Le problème de l'article et sa solution dans la langue française (Paris 1919), str. 305: člen je „un simple signe de relation entre une idée et un fonds d'idées“.

F. BRUNOT, La pensée et la langue², str. 161: člen je prostředek k označování určenosti předmětu.

Podobně A. MEILLET-J. VENDRYES, Gramm. comparée du grec et du

²⁹ Srov. ibid. i str. 136, podobně v AslPh. 24, 1902, str. 244. Ibid. v AslPh. cituje Chalanskij podobnou definici Pokrovského z čas. Живая Старина 1897, III—IV, str. 460.

³⁰ Srov. ještě Vondrák—Grünenthal, VSG. II², str. 355 (člen označuje, že představa, o níž jde, známa jest mluvčímu i posluchači; vytyká obligátnost kladení členu). B. Conev, История на българ. езикъ, 2. svaz., str. 517; Obienko, Член в укр. мові, str. 1 (člen je zvláštní způsob určování známosti nebo neznámosti předmětu).

³¹ Srov. ibid. i str. 508, pozn. 1.

³² Str. 286: »Lorsqu'on dit par exemple: „L'homme et le cheval“, il s'agit, non, il est vrai, de deux individus, mais de deux genres respectivement individualisés.«

³³ Srov. i str. 12 n. — Srov. J. Zubatý, LF. 32, 1905, str. 282 n.

³⁴ Viz ibid. i str. 686.

latin § 827: »un outil accessoire, étroitement lié au nom suivant et servant à marquer que ce nom est déterminé.«

A. J. CARNOY, *Symbolae grammaticae* I, 1927, str. 143, 147, 148, 152 pokládá za hlavní význam členu nikoliv individualisaci předmětu,³⁵ nýbrž význam presentativní, *seznamovací*; člen představuje předmět myslí posluchačově: »celui que vous savez, que vous pouvez penser, que vous devinez, que vous voyez.« Odtud se prý vyvinul i význam rozlišovací, i význam generický.

LOUIS HJELMSLEV, *Principes de grammaire générale* (København 1928), str. 335 n., tvrdí, že se pravá povaha členu projevuje ve zkonkretňování: člen je morfémem konkretisace, označujícím, že předmět (nebo jeho povaha) je pravděpodobně znám posluchači.

J. MAROUZEAU, *Lexique de la terminologie linguistique* (Paris 1933), str. 32: »mot accessoire joint au nom pour indiquer qu'un objet est conçu comme réel, soit dans un cas donné (article défini): le pain que voici, soit comme représentant de l'espèce (article indéfini), soit dans une partie de son extension (article partitif).«³⁶

FR. OBERPFALCER, *Jazykozpyt*, str. 271: »člen je jazykový prvek, přistupující k substantivu a vyjadřující, že příslušný pojem je určen nebo že determinován není.« Ibid., str. 221: »slovo, které se v některých jazycích pravidelně připojuje k podstatným jménům, aby se představy jimi označené určily, konkretisovaly.«

E. SCHWYZER, *Zeitschrift für vergl. Sprachforschung* 63, 1936, str. 146: člen určitý determinuje neboli individualisuje jméno podstatné v protikladu k jménu jinému.

E. GAMILLSCHEG, *Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen*, str. 5, označuje člen jako jazykový »signál«; jest to signalisující prostředek, který naznačuje známost nebo neznámost ohlášeného jména.³⁷

Starší německé definice členu uvádí M. H. JELLINEK, *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung*, 2. Halbband, str. 77—79 (§ 261), 193 n., 253 n. V starších mluvnicích se vůbec člen často považoval za pouhé znamení rodu, pádu n. čísla jména podstatného a tak jest tomu i u starších gramatiků německých. Částečně se takto definuje člen dodnes.

Je vidět, že se některé definice omezují na podotčení, že člen označuje předmět jako známý, určitý; v jiných se mluví o individualisování,³⁸ o aktuali-

³⁵ Srov. Kühner, *Griech. Grammatik* § 461: »der eigentliche Artikel ist als eine grammatische Form anzusehen, welche gewohnheitsmäßig angewandt wird, um einen Substantivbegriff zu individualisieren, d. h. ihn aus seiner Allgemeinheit herauszuheben und aus einem allgemeinen zu einem besonderen, aus einem unbestimmten zu einem bestimmten zu machen.«

³⁶ Srov. o Marouzeauově definici Gamillscheg, op. cit. str. 4, pozn. 2.

³⁷ Srov. ještě W. Streitberg, *Got. Elementarbuch* 185—186, A. Noreen, *Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*, str. 253, J. Vendryes, *Le langage*, str. 116, 137, L. Heger, op. cit. str. 2.

³⁸ Srov. R. de la Grasserie, E. Schwyzer a j.

sování,³⁹ o seznamování,⁴⁰ o realizaci, o signalisaci,⁴¹ o zkonkretňování⁴² představy označené jménem, při němž je člen. Některé jsou zřejmě příliš široké,⁴³ jiné se hodí jen na jazyky některé.⁴⁴

Máme-li na mysli základní funkci členu, t. j. označování určenosti představy, ať se týká předmětu jako jednotky (individualisující význam členu) nebo celé třídy, druhu předmětů v protikladu ke třídě, skupině jiné (generický význam členu), můžeme říci, že člen je jazykový prvek, který přistupuje pravidelně ke jménům podstatným, jde-li o to, aby se představa, příslušným jménem podstatným vyjádřená, ať se vztahuje k předmětu jednotlivému či k celé kategorii předmětů, označila jako známá.

Oba uvedené typy užívání členu nejsou příliš od sebe vzdáleny, ale je dobře je oba v definici uvést. Tak zv. člen anaforický (srov. J. WACKERNAGEL, *Vorlesungen über Syntax II*, str. 133) lze zahrnouti do užívání individualisujícího, nesmíme však zapomenouti vytknouti obligátnost, pravidelnost označení členem,⁴⁵ kdežto zájmeno anaforické se klade jen při skutečné potřebě odkazu.

T. zv. člen generický⁴⁶ pojímá se buď tak, že označuje jedince z celého druhu, z celé třídy jedinců jako jeho zástupce (IVANOV, l. c., str. 168, MICHOV, op. cit., str. 103 (§ 65), CH. BALLY, *Linguistique gén. et linguistique française*, str. 62, OBERPFALCER, op. cit., str. 273 n.), nebo spíše tak, že individualisuje určitý druh jedinců v protikladu k druhům jiným (DELBRÜCK, op. c. 509, DE LA GRASSERIE, l. c. 286—287, 385, CARNOY, l. c. str. 148, A. DEBRUNNER, Friedrich Blaß' *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, 5. vyd., str. 143, a j.).⁴⁷

Význam individualisující nebo generický může mít člen i při substantivisování adjektiv.⁴⁸

³⁹ Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française* (Paris 1932), str. 59 n.

⁴⁰ A. J. Carnoy.

⁴¹ Srov. E. Gamillscheg.

⁴² Srov. R. de la Grasserie, L. Hjelt.

⁴³ Srov. na př. L. Foulet, *Petite syntaxe de l'ancien français*, 3. vyd., str. 49.

⁴⁴ Tak byl již P. J. Šafařík proti názvu *poblavní slovo*, *Geschlechtswort*, protože prý se nehodí na užívání členu v některých jazycích (Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy, v Praze 1853, str. 130, sub *genus*).

⁴⁵ To zdůrazňuje K. Brugmann, *Die Demonstrativpronomina*, str. 20 a j., Wackernagel, *Vorlesungen II*, 133 n. a j.

⁴⁶ Srov. angl. *The lion is a strong animal*, bulh. кон'ът е полезно животно, лисицата е лукава. Druh jedinců může být vyjádřen i plurálem, srov. οἱ ἄνθρωποι proti ὁ θεός (A. Debrunner, op. cit. str. 143). Člen generický je i u abstrakt: ἡ φιλοσοφία. — Generický typ členu je v jazycích mladší a řidší než typ členu individualisujícího (Wackernagel, op. cit. II, str. 133 n.).

⁴⁷ De la Grasserie, l. c. str. 385, připomíná, že *l'homme* s generickým členem je indeterminován, pokud se týče jedinců druhu, ale determinován v poměru k jiným druhům. — Wackernagel, op. cit. str. 136: »lze říci, že pojmy druhové jsou pro každého, jakmile k nim jednou dospěje, něčím pevně daným, a že člen je tu na místě jako rozšíření 2. typu« (typu užívání individualisujícího).

⁴⁸ Srov. na př. Debrunner, op. cit. str. 150: ὁ πονηρός, ďábel^c (význam individualisující)

Člen je mluvnický nástroj, morfém.⁴⁹

Členu neurčitého se mnohem méně užívá než členu určitého; v mnohých jazycích stačí člen určitý bez členu neurčitého. SCHWYZER, l. c. str. 146, myslí, že rozdíl mezi členem určitým a neurčitým je více terminologický než skutečný. Domnívá se (l. c. str. 160), že by bylo lépe nazývatí člen neurčitý členem relativně určitým; podobně R. DE LA GRASSERIE, l. c. str. 294, označoval jej jako »article de détermination imparfaite«. ZUBATÝ jej definuje v Naší řeči 2, 1918, str. 73—74, takto: neurčitý člen vyjadřuje v jazycích, které jej mají (na př. v němčině), že jménu osoby nebo věci, o níž jest řeč, jest rozuměti jako jménu druhovému: »ein Vater« není určitý otec, nýbrž vůbec osoba, patřící k druhové skupině osob, jež jmenujeme »otcové«.⁵⁰

Franština má ještě člen dělivý, označující neurčitý díl dělitelné věci.

Z definice členu vyplývá odůvodnění případů, kdy se žádný člen neklade. Bez členu bývají podstatná jména významu nevymezeného, abstrakta, podstatná jména označující nějaký neurčitý předmět a pod.⁵¹ Nebývá člen v doplňku.⁵²

Ale člen chybí mnohdy i tehdy, když bychom jej očekávali. Mnohdy jde o *ostatky obrátů z doby starší*, kdy se neužívalo členu, srov. WACKERNAGEL, Vorlesungen II, str. 147 n.⁵³ Jindy jde o *zvláštnost některého jazykového typu*,⁵⁴ jindy opět o působení *cizího vlivu*.⁵⁵

a protiklad ὁ δίκαιος — ὁ ἀσεβής (představitelé druhů lidí). Srov. k substantivisaci v řečtině Nového zákona i L. Radermacher, Neutestamentliche Grammatik (Tübingen 1911), str. 91. — O substantivisaci obecně J. Vendryes, Le langage, str. 155—157.

⁴⁹ De la Grasserie l. c. str. 285: »un organe complémentaire qui s'ajoute en présence de certains besoins psychiques d'expression«. — J. Vendryes, op. cit. str. 87, 137, 158. — Hjelmstev, op. cit. str. 210, 211, 300, 333. — Za morfém považují člen i Meillet, Brunot a j.

⁵⁰ Hjelmstev, op. cit. str. 337: »L'article dit indéfini est un morphème de concrétisation qui indique que l'objet ou sa qualité est supposé inconnu à l'interlocuteur.« Gamillscheg op. cit. str. 4 považuje i neurčitý člen za signál. Neurčitý člen jest mu »präsentierend, aber mit negativem Sinn« (str. 5, pozn. 1). Srov. i definici Oberpfälzerovu, op. cit. str. 274—275. — Člen neurčitý je pozdního původu. Srov. na př. poznámku prof. Jos. Zubatého v LF. 14, 1887, str. 299 (v recenzi Speijerovy Sanskrit Syntax), že *eka-* jakožto neurčitý člen je běžno teprve v památkách velmi pozdních. — Je také pozoruhodné, že se všude, kde je doložen, člen neurčitý vyvinul z výrazu pro číslovku, 1: to zdůrazňuje vedle Wackernagela, Vorles. II, str. 150—152, W. Havers, Handbuch der erklärenden Syntax (Heidelberg 1931), str. 8. Je to pozoruhodný paralelismus mezi jazyky nepřibuznými. — Haas, op. cit. str. 163 n., rozeznává při franc. neurčitém členu dva typy: individualisující a generický.

⁵¹ Srov. Kühner, Griech. Grammatik § 461; Brunot, La pensée et la langue 162; a j.

⁵² Viz R. de la Grasserie, l. c. str. 384—385, Haas, op. c. 202 n., a j.

⁵³ Příklady obrátů bez členů z řečtiny novozákonní viz u Debrunnera, Blaß'Gramm. 145 (§ 255), Srv. i Meillet, BSL. 22, 190; Michov, op. c. str. 92, a j. V příslovích se však vynechává člen zvláště proto, že se neklade člen před abstrakty (*pauvrete n'est pas vice* a pod.). Ve složených spojeních slovesných není členu proto, poněvadž substantivum v nich (srov. *avoir raison*) není korelátém představy určitého předmětu, nýbrž syntaktickým korelátém představy znaku v kompositu.

⁵⁴ Na př. jazyka básnického.

⁵⁵ Wackernagel, Vorlesungen I, str. 12, II, 143 n. [příklady ze soudní řeči německé z 15. stol. (vliv latinský), z Goetha, z Schillera a j. (vliv anglický), z řečtiny novozákonní (hebreismy, v. i. Debrunner, op. cit. str. 147)].

Konečně jde o substantiva, vyjadřující *pojmy samy sebou určené*.⁵⁶

Vůbec je třeba při pozorování členu dbáti povahy jednotlivých substantiv, formy slovní skupiny, k níž náleží, jejich funkce ve větě, atd.

2. 2. Člen přibírá mnohdy *d a l š í ú k o l y*. Tak se v mnohých jazycích označuje členem rod podstatného jména,⁵⁷ také číslo a pády. Původně byla na př. deklinace vyjádřena na jméně podstatném a na členu, člen zesiloval vyjádření příslušných vztahů; ale později postačilo vyjádřit rod, číslo, pád jen jednou a tu člen zastoupil jméno podstatné ve vyjadřování těchto vztahů.⁵⁸ Z členu se stává slovo pomocné, význam označování determinace jména podstatného ustupuje do pozadí. Číslo, rod, pád vyjádřeny jsou pak na př. mimo substantivum, element formální se izoluje před elementem ontologickým, jak praví R. DE LA GRASSERIE, l. c. str. 388 n., který tu shledává tendenci k větší analýze a k abstraktnímu charakteru jazyka. Člen přináší moderním jazykům vědeckou přesnost, jasnost, rychlost.⁵⁹

V dalším vývoji směřují některé jazyky k zevšeobecnění členu; je mnoho případů na př. ve franštině, kde by bylo těžko vyložití významově jeho užití. Tak se ve franštině klade člen u jmen individuálních i u druhových, u abstrakt i u konkrét, u jmen nějak determinovaných nebo jen vnitřně určených. Každé slovo, má-li míti ve větě nějakou syntaktickou úlohu, provázeno bývá členem nebo slovem, majícím podobnou úlohu; srov. L. FOULET, *Petite syntaxe de l'ancien français* ³ (Paris 1930), str. 49.

Mnohdy bývá člen známkou stilistického vytříbení výrazu.⁶⁰

Je přirozené, že se při členu mohly zachovati zbytky významu demonstrativního a že jsou vůbec mezi významem demonstrativního zájmena a významem členovým mnohdy neznatelné nebo jen jemné významové rozdíly.⁶¹ Sem

⁵⁶ Příklady z bulh. B. Conev, *История на български езикъ II*, str. 518 n., П. А. Лавровъ, *Краткая грамматика болгарскаго языка* (С.-Петербургъ 1910), str. 92 n. Schází na př. člen v aposici, v titrelech a pod., protože je příslušné jméno s dostatek určeno následujícím jménem vlastním.

⁵⁷ Odtud něm. název *Geschlechtswort*. O rozlišování rodu pomocí členu ve franštině a v angličtině Vendryes, *Le langage* str. 111.

⁵⁸ A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud* (Paris 1936) uvádí doklady jako *parvetému čovek* (str. 57), dat. plur. *sestrjâtem* (str. 61), doklady to jazykového stadia, kdy tvar členu převzal sám úkol vyjádřiti flexi jména podstatného. Srov. i Debrunner, op. cit. str. 148, A. Meillet, *Introduction*⁷, str. 439—440.

⁵⁹ Viz de la Grasserie, l. c. str. 285: »Il imprime pour sa part à tel langage son caractère propre; il vient en aide aux autres parties du discours, étant un mot auxiliaire d'une grande puissance; il leur donne la précision de concept et la détermination qui leur manquent; il les renforce s'ils en ont besoin, les décharge de leurs concepts accessoires trop lourds, évite les heurts que les mots principaux pourraient avoir entre eux, leur ménage l'espace et permet à la lumière logique de circuler.«

⁶⁰ Viz Radermacher, op. cit. str. 93, Gamillscheg, op. cit. str. 4.

⁶¹ Viz angl. *at the moment* (S. Potter—B. Trnka, *Učebnice jazyka angl. III*, 1928, str. 184). Pro starou franc. L. Foulet, *Petite syntaxe de l'ancien français*³ (1930), str. 52 (§ 70); Haas, op. cit. str. 162—163, a j. Pro bulharštinu Drinov, *Пер. Спис. XI, XII*, 163, Michov, *Die Anwendung etc.*, str. 102 (§ 62). Viz též A. Belič, *Дијалекти ист. и јужне Србије*, str. 445.

náleží i vyjádřování vztahu k jednotlivým osobám, které pozorujeme na členu některých jazyků.⁶²

V některých jazycích se pozoruje na členu význam posesivní,⁶³ jindy význam distributivní,⁶⁴ význam projevu citového,⁶⁵ a pod.

3. Některé jazyky nevyjadřují determinaci při substantivech, nýbrž na adjektivech, jsou-li přívlastky jména podstatného. Je to známo z jazyků slovanských a baltských, v nichž jsou vedle normálních jmenných tvarů adjektivních ještě tvary t. zv. složené, které vznikly složením jmenných tvarů adjektivních s tvary zájmena **jь*, **ja*, **je*, na př. *novъ-jь*, *nova-ja*, *novo-je*, *nova-jego*, *novu-jemu* atd., lit. *geràs-is*, *gerôji*, gen. *gẽrojo*, dat. *gerámiām* atd.,⁶⁶ obdobný zjev je v íránštině: v avestě může být adjektivum nebo substantivum spojeno se jménem, k němuž náleží, anaforickým zájmenem **jo-*, které je v témž pádě jako jména, která spojuje (srov. rozpravu prof. V. LESNÉHO »Nerelativní funkce avestské náměstky *jō*, *jā*, *jaž*«, Sborník filologický 9, 1931, str. 1—16).⁶⁷ Adjektivum složené má také germánština,⁶⁸ srov. SCHWYZER, ZVS. 63, 1936, 150, 151.

Tvarů složených se užívá i tehdy, mají-li adjektiva platnost substantivní. Jest tomu tak v litevštině i v jaz. lotyšském; příklady ze slovanských jazyků uvádí MIKLOSICH, Vergl. Grammatik IV², str. 133, VONDRÁK-GRÜNENTHAL, VSG. II², 323—325, z češtiny GEBAUER v LF. 13, 1886, str. 381 (z Mat. 20, 30 u Optata *dva slepá*, což Blahoslav opravil na *dva slepci*) a v Hist. mluvnicí IV (k vyd. upravil Fr. Trávníček), 1929, str. 167 n. Velmi hojné takové doklady jsou v textech staroslověnských; srov. na př. *сѣщенъ* ‚kněz‘ Euch. 68^a 3, a pod. Pro lit. srov. SENN, Kleine lit. Sprachlehre 128: *šventas* ‚svatý‘: *šventasis* ‚světec‘, a pod.⁶⁹

⁶² Viz K. Brugmann, Die Demonstrativpronomina § 19 (str. 42 n.), *Zubatý*, LF. 32, 1905, str. 285—286.

⁶³ To pozoruje v rumunštině a v albánštině Michov, Die Anwendung, str. 102—103; v bulharštině je to řídké.

⁶⁴ Srov. Michov ibid.

⁶⁵ Srov. Michov, Die Anwendung, str. 7, 110.

⁶⁶ Srov. Leskien, Litauisches Lesebuch (Heidelberg 1919), str. 165, 166—167; paralelně tvary slovanské a litevské uvádí prof. M. Weingart, Výklad praslovanského skloňování³ (v Praze 1932), str. 197 n.

⁶⁷ Srov. též Em. Kovár, O určitých a neurčitých přídavných jménech, LF. 13, 1886, str. 37 n., 40; A. Meillet, Les dialectes indo-européens (Paris 1922), str. 43—44, Le slave commun², str. 445—446; Schwyzler, Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 63, 1936, str. 150. Meillet vytýká rozdíl v poloze adjektiva mezi íránštinou na jedné straně a slovanštinou i baltštinou na straně druhé. Domnívá se, že se v slovanštině a v baltštině projevuje výsledek starší jazykové tendence, jejíž typické začátky jsou v avestě.

⁶⁸ Srov. Miklosich, Vergl. Gramm.² IV, str. 125—126. Starší domněnka o jednotě germánsko-slovanské, již Miklosich člen u adjektiv přičítal, je dnes odbyta (M. Weingart, Praslov. vokalismus, 1919, str. 18). — Viz i Kovár, l. c. str. 36, 37, 42, Miletič, O članu 1 a j. (shledává mezi germ. a slov. úplnou identitu), Hirt, Idg. Grammatik VI, 1934, str. 170, Schwyzler l. c. 151. — Třeba si všimnouti i zjevů v albánštině, v nové řečtině, v indičtině (Schwyzler, l. c. str. 150).

⁶⁹ Poznámky o poměru substantiva k adjektivu J. Loš, Gramatyka starosłowiańska, str. 148 n.

Tvary složené pocházejí z doby pradávné, z doby těsné příbuznosti větve praslovanské a baltické. U nás prof. HUIER připouští v LF. 35, 1908, str. 291, že tato vazba vznikla v době jazykové jednoty baltoslovanské, srov. i v jeho Úvodě do dějin jazyka českého¹, 1914, str. 26, ² 1924, str. 33; pevné spojení obojích tvarů v jedno slovo bylo prý však provedeno až v baltštině a slovanštině zvlášť; prof. WEINGART soudí — ČMF. 2, 1912, str. 297, posledně v Rukověti jazyka staroslověnského 1, 1937, str. 216—217 —, že složené skloňování nemůžeme pokládati za důkaz, že existovala doba jednotného prajazyka baltoslovanského, že vývoj složeného skloňování v obou jazykových větích byl starodávný, ale paralelní, souběžný, a u obou samostatný.⁷⁰

Význam spojení substantiva s adjektivem tvaru složeného pojímá se obvykle tak, že se v *-jъ hledá zájmeno významu členového⁷¹ nebo aspoň zájmeno

[§§ 207, 208]; Vendryes, Le langage 138, 153 n. Jest zdůrazniti, že zájmenný element (člen) nemá původně schopnost substantivisace adjektiva, nýbrž že ji pouze označuje a tím usnadňuje a činí hojnou (Wackernagel, Vorlesungen II, str. 140). Substantivisace může nastat i bez dodání členu a může být jindy formálně vyjádřena i jinými prostředky než členem. Ovšem člen se při substantivisaci dodává od doby velmi dávne, je na příklad již u Homéra. — K substantivisaci Brunot, La pensée et la langue str. 52; Šachmatov, Синтаксис русского языка I, 1925, str. 156. — Doklady ze staroslověnině O. Grünenthal, AslPh. 31, 336 n. — S novým členem srov. na př. dial. srb. górn'st 'der da oben, der Herrgott' (Olaf Broch, Die Dialekte des südlichsten Serbiens, Wien 1903, str. 301). Srov. rum. útvary s postpositivním členem při substantivisovaných adjektivech: bolnavul 'der Kranke'.

⁷⁰ Srov. též Praslovanský vokalismus 1. vyd., str. 17—18, Výklad praslovanského skloňování (1932), str. 196—197. Prof. Weingart jinde (v LF. 42, 1915, str. 387, v recenzi Buddého knihy Лекции по истории русского яз.) soudí, že z doby litevsko-slovanské jest jen spojování nominálně deklinovaného adjektiva s postpositivním zájmenem (členem) v ustálené větové platnosti jakožto princip syntaktický, ne však jako zjev již morfologický.

⁷¹ Tak prof. Pastrnek praví v Tvarosloví jazyka staroslověnského, 2. vyd., 1912, str. 68: »Skloňovací tvary vznikly spojením tvarů jmenných s příslušnými tvary zájmena ukazovacího (anaforického) jъ, jež tu konalo úlohu postpositivního členu.« Srov. i Karskij, ПФВ. 46, 1901, str. 294 n., Łoś, Gramatyka starosłowiańska 159, Gram. języka polskiego (1923), str. 265, Škarić, Rad 1924, 241 n., Miletić, Symb. gramm. II, 116 n., Vondrák—Grünenthal, VSG. II², str. 355 n. (tak vykládá i zájmeno v íránštině), Gebauer—Trávníček, Historická mluvnice jaz. čes. IV (1929), 232, M. Weingart, Rukověť I (1937), str. 215—216. Leskien, Litauisches Lesebuch 164—165 vidí v litevských tvarech »das artikelartig nachgesetzte Pronomen.« Obšírně věnuje pozornost útvarům s postpositivním členem v jazycích ide. Hirt, Idg. Grammatik VI, 1934, str. 165—172. Hirt hledá v slož. adjektivech v litevštině a v slovanštině pravidelný postponovaný člen a vypočítává i řadu útvarů jiných, v nichž vězí, jak se domnívá, postponovaný člen, na př. element e—o v řadových číslovkách (septim-os) atd. Zejména tak vykládá také německé adjektivum 'slabé'. Sem prý náleží i slovanské útvary typu mǫdrъ a pod. — Łoś v Gram. stsl. 97 vidí v našich spojeních člen prae-positivní, příslušející vlastně k následujícímu substantivu: otcъ — un père, ein Vater, *jъ otcъ — le père, der Vater. Protože se prý členu užívalo hlavně ve spojení s přívlastkem a člen byl mezi adjektivem a substantivem, mohl se časem přikloniti k předchozímu adjektivu a srůsti s ním v jeden tvar. — Z demonstrativa vycházejí F. Müller, Zur Geschichte des Artikels und zur Wortfolge besonders in den italischen Sprachen, IF. 42, 1924, str. 18 n., Arntz, Sprachliche Beziehungen zwischen Arisch und Baltoslavisch 16 n., P. Skok, O bug. jeziku u svjetlosti balkanistike, JФ. 12, 1933, str. 113. Prof. Lesný vykládá v rozpravě výše uvedené, že spojení avestská vznikla z demonstr. funkce zájmena avest. jo. *jos mělo v prajazyce pův. význam deiktický, užívalo se ho jako náměstky anaforické a teprve pozdějším vývojem nabylo významu relativního. Takto nejnověji spojení avestská vysvětluje také prof. A. Meillet, Introduction⁷, 1934, 328.

tině bylo již zmechanisováno, zachovalo složené adjektivum slovanské aspoň částečně — vedle spojení adjektiva se substantivem zájmenem anaforickým při druhé nebo následující zmínce — svou původní determinativní platnost. Postponované zájmeno v slovanštině dodávalo asi spojení substantiva s adjektivem *zvláštní determinace*, na př. připomínalo zvláštní individuální vlastnost předmětu nebo *důrazně odlišovalo* předmět jisté vlastnosti od předmětu podobného s vlastností jinou, *soustřeďovalo pozornost na adjektivum* a pod.⁷⁵ Toto by byl význam původní. V některých případech, na př. ve vokativu, užívalo se adjektiva *složeného* k označení osloveného *individuálně* jako *nositele jisté vlastnosti*. Domnívám se, že by bylo možno aspoň pro část případů vycházeti z adjektiva v platnosti substantivní, označujícího danou osobu zřetelně jako individuum se *stálou* určitou vlastností.⁷⁶ Jak již pověděno, je substantivisace adjektiva vyjádřená formou složenou v slov. dobře známa (v stsllov. velmi mnoho dokladů), srov. ještě na př. Mat. 8. 22 по мнѣ гряди и остави мрътвѣмъ погребти своѣмъ мрътвѣцѣмъ (VAJS, Evangelium sv. Matouše, str. 26, Zogr. мръ-). V řečtině (VAJS, ib. str. 27): Ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφερ τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. Tedy мрътвѣи i мрътвѣцѣ за řec. ὁ νεκρός, obojí s významem substantivním. A pod. Není možné, že spojení старѣи мѣжъ označovalo původně *starce* muže, asi jako je чловеѣкъ грѣшникѣъ, врагѣъ чловеѣкъ Mar. Mt. 13. 28 (врагѣъ чѣкъъ Zg.), влѣци хѣштьици Mt. 7. 15, чѣлюбѣцѣъ Ёъ Cloz. v. 546 a pod. spojením dvou substantiv? Srov. rus. француза учителя (E. LEWY, ZslPh. 2, 1925, str. 421), čes. *dobrák strýc* a j. (srov. VONDRÁK-GRÜNENTHAL, VSG. II², 323), v lat. *ager uber*, původně spojení to dvou substantiv (srov. J. VENDRYES, Le langage 138; *uber*, 'mamelle'). Viz též E. KIECKERS, Hist. griech. Grammatik III, 1, 1926, 17.

⁷⁵ Viz Kovář, l. c. str. 36, 37 n.: přívlastek se v sanskrtě i v avestě v podobných případech důrazně vytká. Také Kovář učí, že původní platnost složeného adjektiva byla plnější, zřetelnější, jasnější. — Ivanov, РФВ. 39, 1898, str. 168, se domnívá, že nový člen při adjektivu v ruštině *podtrhává* odlišení předmětu spojeného s přívlastkem od předmětu jiného. Je to prý člen »обособляющий«. — Michov, Die Anwendung 39, vysvětluje, že se v bulh. klade člen k adjektivu tehdy, je-li adjektivum vytčeno v protikladu k adjektivu jinému: *македонското Габрово* proti *сѣвернобългарското Габрово*, dále při epithetu ozdobném s projevem citovým, na př. ve větě: *като почитимъ славния Лондонъ*. Srov. u něho i str. 42, 46, 94. — J. Endzelin, Lettische Grammatik (Heidelberg 1923), str. 453, upozorňuje na emfatické užívání určité formy v lot. k zdůraznění adjektivního pojmu; na str. 454 podotýká, že určité formy adjektivní lze užití k vytčení protikladu. — Také A. Senn, Kleine litauische Sprachlehre (Heidelberg 1929), praví na str. 127, že určitá forma adjektivní je tvarem emfatickým. — Viz i Sauvageot, L'emploi de l'article en gotique (1929), str. 47, který ukázal na podobnou platnost přívlastku se členem v gotštině. Jinak se prý v gotštině v apposici a při spojení adjektivním nemusí klásti člen.

⁷⁶ Pro germánštinu na podobný výklad myslí Schwyzer, l. c. str. 151; vyplývá něco podobného z výkladů Hirtových, srov. zde výše pozn. 72. Podobně vykládá latinské a románské doklady typu *porcus ille silvaticus Gamillscheg*, op. cit. str. 7 n. On ovšem hledá v *ille* původní partikulu s významem *článku* (srov. zde výše, § 2, 1): *Gelenkspartikel*. Ta prý působí, že se adjektivum *silvaticus* pojímá jako psychicky samostatné, jest to prý stilistický prostředek, kterým se soustřeďuje pozornost na určité slovo nebo na několik slov. Ukazuje také, že tyto případy funkce 'článku' jsou známy zvláště v tom stadiu jazykovém, kdy substantivum samo neznalo pravého členu.

Není třeba mluvit hned o členu *-jъ*, mohlo mít funkci *označování* substantivní platnosti adjektiv nebo psychického jejich osamostatňování také anaforické zájmeno.⁷⁷

Slovanské adjektivum složené klade se tehdy, má-li text řecký adjektivum se členem; ale je od pravidla tohoto řada odchylek, které vyplývají z odchýlného pojetí slovanského, srov. GRÜNENTHAL, AslPh. 31, str. 337 n., DIELS, Altkirchenslavische Grammatik I, str. 198, pozn. 21. Jak na př. vyložiti, že se v staroslověnském překladě klade ve vokativu adjektivum složené, když v řečtině není členu? Srov. na př. Mt. 25, 26 *зѣльни рабе и лѣнникѣ* за řec. Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ (VAJS, Evangelium sv. Matouše, str. 96, 97). Viz O. GRÜNENTHAL, AslPh. 31, 1910, str. 343—344 (344² o podobném stavu v lit. a v gotštině). Je pravděpodobné, že tu byl oslovený označován individuálně adjektivem v platnosti substantivní.⁷⁸

Dávali-li bychom se takto na původní význam spojení adjektiva složeného se substantivem, nemusili bychom mít pochybností ani o původním a nynějším významu zájmenného elementu *-jъ*: substantivisaci adjektiva označuje obvykle zájmeno ukazovací nebo z něho vzniklý člen, nikoliv zájmeno relativní. Proto by ani v našich tvarech nevězelo relativum, nýbrž demonstrativum **-jъ*.

Původní význam se arci neudržel. Tak se v postavení přístavkovém tíha významu přenesla na primární člen v syntagmatu, jímž bylo substantivum, jehož se individuálně týkala vlastnost adjektivem složeným vyjádřená. I oslaboval se význam původní a adjektivum složené pak vyjadřuje pouze, že předmět podstatným jménem vyjádřený má tu neb onu vlastnost, o kterou právě jde, ale neoznačuje ho již *individuálně* vlastností, kterou má. Tak se přiblížily k sobě složené i jednoduché formy adjektivní a po oslabení významu se projevila tendence vyrovnati také formální rozdíly mezi adjektivy jednoho i druhého typu. Tvary složené se všude rozšířily na úkor tvarů jmenných jako plnější, expresivnější, odlišující jasně flexi adjektivní od flexe substantivní. Srov. A. MEILLET, Les formes nominales en slave, RES. 3, 1923, str. 203.⁷⁹

4. *P o l o h a č l e n u*. Jak je patrné, může se člen klásti nejen před jméno, ke kterému přísluší, ale i za ně.⁸⁰

⁷⁷ K označování substantivisace stačilo zájmeno ukazovací nebo jiné podobné slovo, srov. F. Brunot, La pensée et la langue, str. 52.

⁷⁸ Takto by se odstranila také obtíž spojená s posicí adjektiva při substantivu. Týká-li se determinace adjektiva *samotného*, nezáleží na tom, je-li anteponováno či postponováno u substantiva, kdežto výklad starší musí vycházet z *pravidelné anteposice* adjektiva v nejstarší době, což není jisté (srov. k poloze přívlasku *Łoś*, Gramatyka starosłowiańska, str. 145 — vykládá, že pravidelně byl přívlasek *postponován* —, *Śmilauer*, Poloha přívlasku v Kronice Pražské Bartoše Písaře, str. 195 až 196).

⁷⁹ K pronikání jediného, expresivnějšího útvaru pomáhaly též změny formální, jimiž tvary složené splývaly s nesloženými, srov. *Mladenov*, Geschichte 280, F. *Trávníček*, Historická mluvnice československá, str. 370.

⁸⁰ Srov. *Miklosich*, Vergl. Gramm. IV, 125; G. *Guillaume*, Le problème de l'article 17; *Oberpfalzer*, Jazykozpyt 271 n. (§ 263); *Schwyzer*, ZVS. 63, 1936, str. 153; M. *Weingart*, Rukověť I,

Praepositivní člen je v řečtině, v keltštině (F. MULLER, IF. 42, 1924, str. 12), v západních jazycích germánských, na př. v němčině, v angličtině (viz A. MEILLET, *Caractères généraux des Langues Germaniques*, str. 191), v jazycích románských s jedinou výjimkou (rum.), z neindoevropských jazyků na př. v maďarštině.

Člen postpositivní je znám ze sev. jazyků germánských (švédštiny, norštiny, dánštiny),⁸¹ z jazyků balkánských (bulharštiny, rumunštiny,⁸² albánštiny⁸³), z dial. rus., z armenštiny,⁸⁴ z jazyků neindoevropských zná jej na př. jazyk baskický, mordvinština a p., z jazyků semitských aramejštiny, některé jazyky africké a p.⁸⁵

V některých jazycích se projevuje dvojítoť: známa je obojí poloha, tak v albánštině,⁸⁶ v rumunštině,⁸⁷ v jazycích severogermánských.⁸⁸

Člen postpositivní se hledá i v adjektivech t. zv. určitých (v jazycích slovanských, baltských, germánských), srov. zde výše sub. 3.⁸⁹

S rozličnou polohou bývá spojen i rozdíl v zájmeně, které se stává členem.⁹⁰

Podle své polohy se připojuje člen enkliticky nebo prokliticky k svému jménu.⁹¹ Praepositivní člen zachovává lépe svou neodvislost než člen v postposici a lépe plní na tomto místě rozličné funkce, které mu přísluší.⁹²

215—216. Viz k poloze členu *Georges Cuendet*, *L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Evangiles I* (1929), str. 50—66.

⁸¹ Srov. *Pollak*, IF. 30, 283 n., *Muller*, IF. 42, 1924, 14 n., *Chalanskij*, *Извѣстія* 1901, VI, 3, str. 159, 160 n., *Jespersen*, *Die Sprache*, str. 363.

⁸² Prof. *Křepinský* v svých univ. čteních 1921 připouštěl, že vulg. latina mohla mít obojí polohu členu, před jménem i za ním, takto i *Gamillscheg*, op. c. str. 11, pozn. 1. *Schwyzer*, l. c. str. 155, předpokládá, že v jednotlivých jazycích románských nastalo jednostranné vyrovnání původního stavu, který se vyznačoval svobodou, pokud se týče polohy demonstrativa i členu. Při rumunštině připouští otázku o vlivu balkánského prostředí.

⁸³ Srov. *Brugmann*, *Grundr.* 2, 2, 313, 321, 344; *Schwyzer*, l. c. str. 151 n.

⁸⁴ Viz *A. Meillet*, *Altarmenisches Elementarbuch*, Heidelberg 1913, str. 59; *Muller*, l. c. str. 8, *Cuendet*, op. cit. str. 58—60. Na str. 59 o trojím členu v armenštině, který vyjadřuje vztah k jednotlivým osobám, jako v bulh. dialektch. Blíže o tom a o domněnce vlivu armenského na Bulhary (*Brugmannově*) na str. 263—264 a ve výkladu o členu v bulharštině.

⁸⁵ Baskičtina má člen postponovaný v protikladu ke dnešnímu svému okolí; viz *Schwyzer*, 153—154: připouští, že se postposice v jaz. baskickém mohla vyvinouti z praeposice. — Pro neindoevropské paralely viz *R. de la Grasserie*, l. c. str. 311.

⁸⁶ O tom naposledy *Schwyzer*, l. c. str. 151 n., viz i *Cuendet*, op. cit. str. 65.

⁸⁷ Viz *Weigand*, *Rumänische Grammatik*, §§ 33, 88, 91, 92.

⁸⁸ Viz bibliografické údaje v pozn. 81.

⁸⁹ Srov. též *Hirt*, *Handbuch des Urgerm.* 3, 81.

⁹⁰ Tak postponovaný člen skandinávský pochází ze zájmena *-eno* 'onen' (stnord. (*h*)inn 'jener'), kdežto praepositivní člen gotský a západogermánský pochází ze zájmena **so* (got. *sa*, *sō*, *þata*). V rom. jazycích *ipse* jen v praeposici (sard., část špan. a provenc.), *ille* může státi přede jménem i za ním.

⁹¹ Nezáleží to pouze na malém rozměru slov, stávajících se členy (*Havers*, *Hdb. der erkl. Syntax*, str. 19).

⁹² Člen může se jménem splýnouti v jeden celek, srov. franc. *le lendemain*, novořec. τῇ Νύ *<* τῇν 'Ιό 'ostrov Ios' (*Schwyzer*, l. c. str. 153). *Muller*, IF. 42, 1924, 8, uvádí řec. ὁφθαλμος *<* ὁ εὐχαιρος. V postposici vzniká pravidelně jeden celek.

Výklad dnešního stavu je někdy obtížný; tak se při členu jazyků balkánských myslí buď na paralelní, nezávislý vývoj nebo se mezi nimi hledá souvislost a vychází se buď z domněnky o společném substrátu nebo ze vzájemného působení uvedených jazyků na sebe nebo se připouští, že působilo na vývoj dnešních poměrů několik složek zároveň. Srov. o tom ještě v závěrečných úvahách mé práce. Rozličně se také vykládá rozdíl v poloze členu v jazycích germánských a románských.⁹³

Pokud se týče stavu původního, vykládá HIRT, *Indogermanische Grammatik* VI, 165 n., že prý třeba starší člen hledati za jménem, nikoliv před ním; jindy se pravděpodobněji připouští, že obojí poloha členu je paralelně možná od původu.

V novější době se opět objevila stará domněnka, že také v -s tvaru nominativu sing. v ide. máme vlastně určitý člen (HERRMANN MÖLLER, KZ. 49, 219, viz i L. HJELMSLEV, *Principes*, str. 293); právem namítá proti tomu O. JESPERSEN, *Die Sprache* (1925), str. 367 n., že by se měl podobný člen jevit u kmenů všech a nikoliv jen u některých, a pro umělkovanost výklad ten nepřijímá. Srov. i O. HUJER, *Praslovanské tvarosloví I*, 1920/21 (red. J. M. Kořínek), str. 22.

5. Původ členu a jeho vývoj. 5. 1. 1. Člen určitý se všude vyvinul ze zájmena ukazovacího. Dokazuje to pozorování vývoje členu v minulosti v některých jazycích, v nichž můžeme člen dosti dlouho stopovati, a srovnávání jazyků, majících člen, mezi sebou. Srov. K. BRUGMANN, *Dem.* str. 12—13; WUNDT, *Völkerpsychologie* 2, 58, 75; ZUBATÝ, *NŘ.* 1, 1917, 289; G. GUILLAUME, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, str. 14; VENDRYES, *op. cit.* str. 196; WACKERNAGEL, *Vorlesungen II*, 130; BRUNOT, *op. cit.* str. 145; OBERPFALCER, *Jazykozpyt*, str. 289, a j.

R. de la GRASSERIE, *MSL.* 9, 1896, str. 286 a 387, nesprávně odvozoval člen ze zájmen osobních a zvláště ze zájmena 3. osoby; vedlo jej ovšem k tomu pozorování jazyků neindoevropských. — Také vývoj členu -*jb* ze zájmen relativních není pravděpodobný, srov. zde výše výklad o adjektivech složených. — K rozdílu vývoje významu členového a významu zájmena 3. osoby srov. výklad BRUGMANNŮV, *Die Demonstrativpronomina*, str. 127—128 (§ 50).

Původ členu ze zájmen demonstrativních je nejen zřejmý z formy členu (srov. na př. člen *der, die, das*, řec. *ὁ, ἡ, τό*), ale i ze skutečnosti, že se v mnohých jazycích zachovaly stopy původního významu členu.

Jest tomu tak v řečtině, kde mohou mít formy členové *τοῦ, τῶν, τοῖς, ταῖς* platnost členovou i demonstrativní (srov. SCHWYZER, *ZVS.* 63, 1936, str. 155—156; WACKERNAGEL, *Vorlesungen II*, 131—132).

⁹³ Schwyzler, l. c. 153—154, vykládá germ. postposici jako sekundární, jako vzniklou z anteposice.

Pro germánštinu ukázal na stopy demonstrativního původu starého germánského členu AURELIAN SAUVAGEOT, *L'emploi de l'article en gotique* (Paris 1929), str. 39; na str. 90 uvedl, že i v moderní norštině má člen mnohdy deiktický význam. ZUBATÝ, NŘ. 1, 1917, str. 290 praví, že něm. *der* bývá časem i více než pouhý člen. O anglickém členu a j. srov. pozn. 61.

V textech starofrancouzských a středofrancouzských má člen mnohdy významový odstín demonstrativní a naopak demonstrativa vyjadřují někdy význam členový (*ces herbes* = *les herbes*), srov. BRUNOT, *La pensée et la langue*, str. 145 a j.⁹⁴ Jsou doklady toho i ve franštině moderní (viz HAAS, *Französische Syntax* 162—163; PH. MARTINON, *Comment on parle en français*, Paris 1927, str. 35, a j.).⁹⁵

Pro srbocharvátské dialekty ukázal A. BELIĆ (Дијалекти ист. и јужне Србије, str. 443—445, § 263), že členové tvary mají mnohdy i význam demonstrativní: *детето* znamená nejen *das Kind*, nýbrž i *dieses Kind*; tím spíše to platí o členech *-v* (*-s*) a *-n*. »Нигде се показно значење ових заменица није свело на право, једино без икаквих нијанса, чланско значење.« Význam členový nevylučuje významu demonstrativního.

Sem náleží také ten zjev, že tvary členové vyjadřují někdy vztahy k jednotlivým osobám; jest tomu tak v dialektech bulharských, majících tři členy, a při členu v armenštině.

Rozdíl mezi významem členovým a významem demonstrativním není mnohdy snadno přesně určití; mnohdy je těžko vystihnouti přesně významovou nuanci, kterou má mluvčí na mysli. Prof. ZUBATÝ podotýká v NŘ. 1, 1917, str. 289, že mezi vlastním ukazovacím zájmenem a určitým členem je spojitost tak nenáhlá a nepřetržitá, že ani nelze říci, kde zájmeno přestává býti zájmenem ukazovacím a stává se členem; i v jazycích, které skutečného členu nemají, nalézáme prý spojení podstatného jména se zájmenem, podobající se podstatnému jménu s členem jako vejce vejci.

Těsná souvislost mezi zájmeny s významem demonstrativním a zájmeny s významem členovým se projevuje na př. v nářečích bulharských tak, že trojí forma členu známa jest v nich jen tehdy, užívá-li se v nich zároveň také příslušných zájmen ukazovacích; naopak v nářečích, která mají jen jediný člen (*-t*), užívá se také ukazovacích zájmen *онъ*, *овъ* a pod. velmi zřídka (LAVROV, *Обзоръ* str. 85).

5. 1. 2. Člen se mohl vyvinouti z každého ukazovacího zájmena, ale nejčastěji pochází ze zájmena **so-*, **to-*. Jest tomu tak v řečtině, ve většině jazyků germánských, v bulharštině i v dial. severovelikoruských a j.; zájmeno to bylo přímo předurčeno k významovému vývoji, o nějž jde; je to zájmeno deixe indiferentní, které již v ide. mělo význam odkazovací, připomínací v řeči

⁹⁴) Brunot, op. cit. str. 162, vyložil, že se člen ve franštině rozšířil ze svého původního významového okrsku hlavně tehdy, když již ztratil svůj demonstrativní charakter.

⁹⁵ Viz i údaje v pozn. 61. — Avšak Gamillscheg, op. cit. str. 17, se domnívá, že ve rčeních a zvoláních jako »O lá belle affaire!« člen svůj demonstrativní význam obdržel nově.

(srov. A. MEILLET, *Linguistique historique et linguistique générale*, str. 166), k němuž se význam členový těsně připíná.⁹⁶

Ze zájmen s významem ‚onen‘ se vyvinul člen v jazycích románských (z *ille*; jen v Gaskoňsku, na Mallorce a na Sardinii ze zájmena *ipse*; srov. str. 266), v severních jazycích germánských (viz str. 267), v dial. bulharských (-*n*) a jinde.

Východiskem mohla být i zájmena *deixe* sféry 1. nebo i 2. osoby (srov. dial. bulharské).

V adjektivech složených šlo o zájmeno **jb*, vyjadřující původně rovněž *deixi* indiferentní (srov. BRUGMANN, *Die Demonstrativpronomina* 32 n., § 15 a 16).

5. 1. 3. Významový vývoj třeba si představit tak, že demonstrativum postoupilo od ukazování na předměty přímého smyslového vnímání — při demonstrativech musíme vždy vycházeti z funkce deiktické — k označování předmětů, přítomných jen v mysli; demonstrativa klesla především na anaforikon.⁹⁷ Odtud vznikl význam členový, přistupovala-li zájmena ke jménům podstatným pravidelně, aby označila představu jménem označenou jako známou. Demonstrativum stalo se slovem průvodním.

Paralelně s vývojem významovým šel i vývoj tvarový: slova, která se stávají jen pomocníky slov jiných, vyslovují se zvláštním způsobem, často zkráceně, jejich vývoj fonetický se liší od vývoje slov samostatných. Tak ve franštině dalo *illam* jako člen *la*, kdežto v samostatné platnosti zájmenné zůstalo nezkráceno. Člen náleží k nepřízvučnému užívání zájmen ukazovacích.⁹⁸

V bulharských a v srbocharvatských dialektch se člen jeví ve formě *-t*, kdežto zájmeno ukazovací má formu širší *taj*, *toj*. Z toho je, jak soudí BELIĆ, Дијалекти ист. и јужне Србије 446, vidět, že existoval mezi formou *s -j* a formou bez *-j* také nějaký rozdíl významový.

V němčině se demonstrativum a člen liší aspoň přízvukem (*dér* : *der*) a některými formami (*denen* : *den*).

V řečtině se u Homéra rozlišují formy τοῖο, τᾶων, τοῖσι, τῆισι s platností jen demonstrativní od forem τοῦ, τῶν, τοῖς, ταῖς s platností demonstrativní i členovou (SCHWYZER, l. c. str. 155—156).

Ale ne vždy je tomu tak. Rozdíl významový nemusí být vnějšně patrný.

K udržení původního expresivního významu je ovšem třeba nových prostředků; proto vznikají u demonstrativ nové a nové formy složené.⁹⁹ Je záj-

⁹⁶ O významu zájmena *ts* srov. J. Janko, LF. 31, 1904, str. 347.

⁹⁷ Srov. Oberpfälzer, *Jazykozpyt*, 271 n., 374, *Sauvageot*, op. cit. str. 39, 89 n. (zvláště pro germánštinu).

⁹⁸ Viz A. Meillet, *Introduction*⁷, 20.

⁹⁹ Zubatý, LF. 36, 1909, 30: »Jazyk pozdější bývá rád zřetelnější než starý.«

mavé, že demonstrativa nově vzniklá šla mnohdy cestou touž, kterouž prošla zájmena prvotní.¹⁰⁰

5. 2. Člen neurčitý se vyvinul z výrazu pro číslovku „1“. Paralelně z výrazu toho vycházejí jazyky nejrůznější, srov. W. HAVERS, *Handbuch der erklärenden Syntax*, str. 8. Význam silné isolace se nejprve otíral, přešel pak přes význam zájmena neurčitého v neurčitý člen.¹⁰¹

6. Doba vzniku členu. Člen je všude, kde je doložen, původu pozdějšího. Je to novota, která se objevila teprve v novějších stádiích jazykového vývoje. Srov. WACKERNAGELOVY *Vorlesungen II*, str. 127 n.; WACKERNAGEL považuje člen za známku jazykové kultury a vyspělosti, za známku pokroku.¹⁰²

To, že člen je původu novějšího, vyplývá především z té skutečnosti, že v starších stádiích jazykových bývá člen jen v začátcích nebo že ho není ještě vůbec. MIKLOSICH praví v srovnávací mluvnici IV, str. 127: »Der artikel verdankt sein dasein einer jüngeren stufe der sprachentwicklung, sein um-sichgreifen lässt sich historisch verfolgen.« HIRT, *Vergl. Gramm. VI*, str. 165, učí, že člen nebyl znám v prajazyce ide.¹⁰³ Vývoj členu náleží do doby samostatného života jazyků germánských,¹⁰⁴ románských¹⁰⁵ i slovanských. V řečtině byl člen u Homéra jen v počátcích, částečně (srov. zde dále str. 264). Podobný stav byl i v jazycích neindoevropských.¹⁰⁶

Pokud se týče doby vzniku postpositivního členu v bulharštině, soudil původně prof. MILETIČ, *Периодическо Списание XXI—XXII*, 1887, str. 305, *O členu*, 1889, str. 1), že člen je zjevem mladým, pozdním, že souvisí se zánikem deklinace; později však (Членътъ въ българския и въ руския езикъ, 1901, str. 48) soudil, že nejde o zjev nový, vzniklý na Balkáně, nýbrž o zvláštnost praslovanskou; také v staroslověnských příkladech s postpon. -съ a -тъ viděl vesměs členy. CHALANSKIJ (*Извѣстия VI*, 3,

¹⁰⁰ Viz Haas, op. cit. str. 163, stran severofrancouzských dialektů.

¹⁰¹ Srov. výše pozn. 50.

¹⁰² Za zjev civilizační považuje člen Brøndal, *Danske studier* 1923, str. 83. Viz však K. Sandfeld, *Linguistique balkanique* (1930), str. 169: »nous préférons ne pas tirer de conclusions de ce qui n'est, jusqu'à nouvel ordre, qu'une hypothèse.« Viz též B. Conev, *История на българския езикъ II*, str. 500, 501. Conev spatňuje ve vývoji členu i v zániku deklinace výsledek obecného vývoje jazykového, výsledek intelektuálního stavu lidí jazykem mluvících. Člen je prý produktem snahy po účelnosti, produktem, který vznikl z praktických příčin, a nikoliv aby nahradil formy, kterých se jazyk sám dříve zbavil.

¹⁰³ R. de la Grasserie se však kloní k názoru, že člen v ide. prajazyce již byl. — Srov. i G. Guillaume, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, str. 14.

¹⁰⁴ Gotská bible Wulfilova neuzívá ještě členu pravidelně; srov. zde dále str. 266—267.

¹⁰⁵ F. Brunot, *La pensée et la langue*, str. 161—162, ukazuje, jak se člen pomalu vyvíjel ve franštině. Člen prý vznikl na konci latinského období. — Haas, *Französische Syntax* 169 n., domnívá se právem, že latina způsobovala opožďování vývoje francouzského členu.

¹⁰⁶ Hebrejštiny má člen, ale na starých hebrejských nápisech ho není. Podobně není členu v nejstarších památkách egyptských; člen se objevuje teprve ve vulgárním jazyce třetí říše. Wackernagel, I. c.

1901, str. 162) a j. soudí pravděpodobněji, že člen povstal teprve v historické době bulharského a ruského jazyka, v době jejich nezávislého života. Srov. o tom blíže na příslušných místech mé práce.

Na pozdější dobu vzniku členu svědčí také nesrovnalost v příbuzných jazycích, pokud se týče místa členu a jeho podoby: srov. jazyky románské a germánské.

O stavu jazyka bez členu svědčí *syntaktické archaismy*, obraty to, ve kterých není členu, ač bychom jej očekávali; právem lze vykládati, že jsou to zbytky z dob, kdy se členu ještě neužívalo.

Svědčí konečně o pozdějším vzniku členu sám původ členu ze zájmen ukazovacích: jazyk jistě potřeboval jisté doby, než se z deiktického zájmena vyvinul člen s významovými odstíny, bez kterýchž nelze si ho mysliti.¹⁰⁷

Někteří badatelé spojují vznik členu se zánikem deklinace; ve slovanštině byla podle některých také souvislost mezi bulharským a ruským (dial.) členem a tvořením adjektiv složených: tuto souvislost nelze však dokázat.¹⁰⁸

Člen neurčitý se vyvinul později než člen určitý, jak je patrné mimo jiné z toho, že některé jazyky, ve kterých je určitý člen, nemají členu neurčitého.

7. 1. Podle rozšíření členu pokusil se SCHWYZER roztřídit jazyky indoevropské i neindoevropské na jazyky s členem a na jazyky bez něho. Připomněl přitom, že v jazycích, v kterých není členu, nebývá ani vypěstované nepřímé řeči ani zvláštního výrazu slovesného pro „míti“.¹⁰⁹ Srov. výše str. 237 a poznámky prof. JANKA v ČMF. 23, 1937, str. 203 n.

Jazyky mající člen lze dělit na jazyky s členy dvěma, s určitým i neurčitým, a na jazyky s členem jediným, s členem určitým nebo s členem neurčitým; lze dále rozlišovati jazyky s členem postponovaným od jazyků s členem praeponovaným a pod. Je prospěšné srovnávati nejen jazyky příbuzné, nýbrž i jazyky vzájemně nepříbuzné.¹¹⁰

Je zajímavé, že se v užívání a co do formy členu neshodují ani jazyky příbuzné; to svědčí pro pozdější vývoj členu, pro dobu jednotlivých jazyků.¹¹¹

¹⁰⁷ Vizme, jak se dlouho u členu drží zbytky původního demonstrativního významu.

¹⁰⁸ Blíže o tom v mé práci v oddělení o bulharštině.

¹⁰⁹ Srov. Bloch, L'indo-aryen, Paris 1934, str. 21, 313 n. O výrazu „míti“ A. Meillet, 'Avrī-
dopov für Jac. Wackernagel (1923), 9 n.

¹¹⁰ O tom Wackernagel, Vorlesungen I, 5 n., Hjelmslev, Principes de grammaire générale (1928), str. 253.

¹¹¹ Prajazyk ide. neměl členu. Nikdo dnes neuvěří, že by bylo řec. δάκρυ vzniklo z **toδ akru*, jako by byl prajazyk ide. měl člen těsně srostlý s následujícím substantivem; srov. Benveniste, Studi baltici 3, 1933, str. 122. Podobně nelze odvozovati existenci členu v prajazyce ze zakončení nominativu sg. na -s některých kmenů. De la Grasserie hledal také v zakončení akusativu na -m prajazykový člen. Bylo by podivné, že by se byl jazyk v dalším svém vývoji vzdal tak cenného prostředku k rozlišování předmětu známého a neznámého, jako je člen. V jazycích ide. pozorujeme poněkud vývoj zájmena demonstrativního k významu členovému, ale nikoli zánik kategorie členu; nejvýše se člen někdy, na př. v jazyce básnickém, uměle potlačuje.

Často se při výkladu o tom, jak vznikl člen v některém jazyce, myslí na vliv cizí, na př. se při baskickém členu připouští vliv románský, při maďarském vliv německý; podobná domněnka byla vyslovena i o členu některých jazyků ide.; na druhé straně se však projevuje snaha upustiti od výkladu členu vlivem cizím a vysvětlovati vznik členu z jazyků, o něž jde, samotných, hledati pro člen v příslušných jazycích původ domácí. S prospěchem lze při výkladu vzniku členu spojití složek několik.

Můžeme přijmouti, že se v jazycích zavedením členu uplatňuje většinou snaha po větší přesnosti, precisnosti ve vyjadřování vztahů (MLADENOV, Geschichte der bulgarischen Sprache, str. 216). Někdy se vytvoření členu přičítá kulturnímu pokroku, vzestupu, spatřuje se v něm jev civilizační. Srov. k tomu slova H. SCHUCHARDOVA (Brevier, Halle 1928, 2. vyd., str. 83): »... o názoru, že zavedení členu znamená kulturní pokrok nebo s takovým pokrokem souvisí, je sice možno vážně pochybovati, ale názor ten obsahuje plodný podnět.«

7. 2. V jazyce staroindickém, v jazycích středoindických i novindických není členu. Srov. B. DELBRÜCK, Vergleichende Syntax I, str. 507, a j.¹¹²

Ani íráňština neměla členu. V avestě mohlo být adjektivum nebo podstatné jméno spojeno se jménem, k němuž náleží, anaforickým zájmenem **jo-*, které je v téměř pádě jako jména, která spojuje.¹¹³

V armenštině je trojí člen; zájmné elementy *-s*, *-d*, (*-t*), *-n* kladou se tu v poloze za jmény, na př. *manuk-s*, *manuk-d*, *manuk-n*, a pod. Vyjadřují nejen vztahy místní, ale je s nimi také vždy spojena představa první, druhé nebo třetí osoby: *-s* vyjadřuje vztah k osobě první, na př. *tēr-s* 'tento pán' n. 'já pán', *ašxarh-s* 'země, v níž žijeme, Armenie v protikladu k cizině'; *-d* se vztahuje k osobě druhé, na př. *tēr-d* 'der Herr da, du der Herr', *ēj i xačē-d* 'sestup s kříže, se svého kříže'; *-n* se klade tehdy, není-li vztahu ani k osobě 1. ani k 2., na př. *manuk-n* 'ono dítě, dítě vedle něho' atd. Tento útvar je nejčastější. Srov. A. MEILLET, Altarmenisches Elementarbuch (1913), str. 59, Introduction⁷ 441; CUENDET, L'ordre des mots, str. 58—60, a pod. Podobně i některé dialekty bulharské mají trojí člen a význam jeho je spojen se vztahem na jednotlivé osoby. Tuto významnou shodu vykládá BRUGMANN, Die Demonstrativpronomina § 19 (str. 42 n.) působením armenštiny na bulharštinu, jiní (BOGREA a LEVY) poukázali na domnělou spojitost Armenů s dávnými obyvateli Thrácie (tedy s prostředím, kde byl hledán také původ členu

¹¹² Srov. Miklosich, Vergl. Grammatik IV, 124 n. Str. 125: Den heutigen sanskritsprachen Indiens ist er ebenso unbekannt wie den neueren iranischen Sprachen. Wackernagel, Vorlesungen II, 126 n.; Bloch, L'indo-aryen (Paris 1934), str. 21. Schwyzler, I. c. str. 156, ukazuje na užívání demonstrativa *sa*, *sā*, *ta* v sanskrte ve významu členu, při překladu do jazyka majícího člen klade se za *sa* snadno určitý člen. Ale tyto počátky se nerozvinuly dále v skutečný člen. O *ēka-* jakožto neurčitěm členu viz výše v pozn. 50 (Zubaty).

¹¹³ Srov. Delbrück, Vergl. Syntax I, str. 499, Wackernagel, Vorlesungen II, 126 n., V. Lesný, Sborník filologický 9, 1931, str. 1—16. Viz však též R. de la Grasserie, I. c. 295.

bulharského), jiní tu spatřují — nepochybně právem — vývoj paralelní. Srov. ještě blíže v dalších výkladech. Viz A. MEILLET, MSL. 10, str. 241, L. LA-MOUCHE, MSL. 12, 1903, str. 45, J. ZUBATÝ, LF. 32, 1905, str. 285—286, MLADENOV, Gesch. 214 n., a j. R. de la GRASSERIE upozornil l. c. str. 311, že se podobný zjev — trojí suffigovaný člen, označující osobu přítomnou a nepřítomnou — vyskytuje v jazycích somalských.¹¹⁴

Tocharština neměla členu v dialektu A; v dial. B se však demonstrativum se klade také ve významu členu, srov. F. MULLER, IF. 42, 1924, str. 7. Hethitština neměla členu. O thráctině nelze říci nic bezpečného. Jazyk fryžský neměl členu. Srov. SCHWYZER, l. c. 149.

Řečtina má člen určitý, a to ve všech dialektech. Stalo se jím zájmeno **so*, **to*, právě tak jako v germánštině.¹¹⁵ Srov. o užívání členu v řečtině E. KIECKERS, Hist. griech. Grammatik III, 1, 71—81. Rozcházejí se názory o tom, byl-li člen již v jazyce Homérově. H. HIRT, Syntax I, str. 165, tvrdí, že člen u Homéra již jest, vyslovuje se proti mínění, že se zájmeno členu u Homéra pouze blíží; není-li členu všude tam, kde by jej bylo lze čekati, je prý to přičisti konservativnosti básnického jazyka. Jiní existenci členu u Homéra popírají. BRUGMANN praví v Die Demonstrativpronomina 20 (§ 11): Je-li demonstrativum před slovem, které označuje známý předmět, obvykle a povinně, nazývá se členem. V tomto smyslu nemá členu ani homérský dialekt ani gotština; na řecké půdě má člen teprve atičtina, na germánské stará horní němčina. Podobně učí A. MEILLET, Introduction⁷ 441: »La langue homérique n'a pas encore l'article; déjà l'attique a un article entièrement constitué.«¹¹⁶ Jiní konečně upozorňují právem na ukazovací sílu členu u Homéra, na to, že jest člen tam jen v počátcích, výjimečně, částečně. Srov. B. DELBRÜCK, Vergleichende Syntax I, str. 507—508, A. J. CARNOY, Psychologie de l'article grec, Symbolae grammaticae I, 1927, str. 145, 151 (»ὁ . . . montre sans plus«, nemá platnosti lokalisující), SCHWYZER, l. c. str. 148—149.¹¹⁷

V attické próze se členu užívá pravidelně. L. RADERMACHER, Neutestamentliche Grammatik (Das Griechisch des Neuen Testaments im Zusammenhang mit der Volkssprache) 1911, str. 91 n., vytýká pro atičtinu substantivisující schopnost členu (οἱ πάντες, οἱ πλησίον, τὰ κάτω, οἱ περὶ αὐτόν, τὸ γινῶθι σαυτόν), bezčlennost praedikátu, spojování členu s demonstrativem i s posesivním zájmenem (οὗτος ὁ ἀνὴρ, ἐκεῖνος ὁ ἀνὴρ, ὅδε ὁ ἀνὴρ, ἡ σὴ πίστις), to, že není členu ve formulích jako πρὸ καιροῦ, ἀπ' ἀρχῆς, že člen chybí a abstrakt a kolektiv, kolísání při jménech vlastních.¹¹⁸

¹¹⁴ Viz i Muller, IF. 42, 1924, str. 8. ¹¹⁵ Ovšem paralelně a v germánštině mnohem později.

¹¹⁶ Viz i Miklosich, Vergl. Grammatik IV, 124: den homerischen gesängen ist er (člen) unbekannt.

¹¹⁷ Viz i F. Muller, IF. 42, 1924, 8; Wackernagel, Vorlesungen II, str. 128; Cuendet, L'ordre des mots 65.

¹¹⁸ Srov. K. Brugmann, Die Demonstrativpronomina 20 (§ 11), Meillet, Introduction⁷, str. 441 a j. Gamillscheg, Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen (Berlin 1936), str. 5 od-

Řečtina helenistická¹¹⁹ podřzuje užívání členu v uvedených případech; pro člen nebo proti členu rozhodují mnohdy důvody stylistické. V mluvě obecné uvádí RADERMACHER op. cit., str. 93—94, dvě zvláštnosti: 1. po neurčitěm substantivu kladeno bývá slovo určující se členem, 2. opisy typu τὰ τῶν τύπων, skládající se z neutrálního členu a z genitivu.

O řečtině *biblické* se může mluvit v tom smyslu, že do obecného jazyka vnesli hagiografové leccos ze svého rodného jazyka aramejského, z jazyka Hebreu (hebraismy).¹²⁰ V poznámce podávám stručný přehled užívání členu v řečtině Nového zákona (podle DEBRUNNEROVA 5. vydání mluvnice Blassovy).^{121, 122}

Albánština má určitý člen postpositivní: může být v podobě *-a, -i, -u*, srov. *gur — guri* 'kámen', *mik* (< *amīco) — *miku*. Po předložkách se užívá tvaru

děluje případy se členem od případů, v nichž prý jde o pouhý spojovací prostředek, článek, jako je na druhém místě v příkladech τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ θεὸς ὁ τῶν Ἑλλήνων.

¹¹⁹ Viz o ní i Josef Vajs, Kurs obecné mluvy Koinḗs (1934), str. 7.

¹²⁰ Viz Vajs, op. cit. str. 7.

¹²¹ U apelativ má člen jako v řečtině klasické dvojí význam, individualisující a generický. Jsou při apelativních případy, ve kterých členu není, zbytky to z doby, kdy se členu neužívalo. Při substantivích ἥλιος, γῆ a pod. se většinou klade člen, ale mnohdy členu není. Při substantivích θεός, κύριος nebývá člen, protože jsou blízká jménům vlastním. Člen nemívají substantiva εἶθνη a νεκροί (toto zvlášť po předložce: ἐκ νεκρῶν ἐγείρεσθαι a pod.). Také u předložkových výrazů, jako ἀπ' ἀγροῦ, ἐν ἀγρῷ, ἀπ' ἀγορᾶς, ἐπὶ θύραις, πρὸς ἐσπέραν, ἐπὶ πρόσωπον πίπτειν, člen chybí, jsou to opět archaismy z dob, kdy nebylo členu, známé již z řečtiny klasické. Někdy chybí člen i u řadových číslovek (ἀπὸ πρώτης ἡμέρας, ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ). Nebývá člen u abstrakt. Vlivem hebrejským se vykládá nedostatek členu v obrazech jako ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου, γῆ Ἰσραὴλ, Σοδόμων a pod. Vlastní jména osobní mají člen jen v anafóre a podle obliby spisovatelovy. Člen u jmen vlastních byl považován za zjev vulgární. Ἰησοῦς mívá v evangeliích mimo Janovo člen; vyňat jest případ, kdy přistupuje za jméno Ἰησοῦς přístavek spojený se členem. Při nesklonných jménech vlastních označuje člen pád. Také u jmen zeměpisných bývá člen jen ze zvláštních důvodů. Tak se klade člen vždy k původním adjektivům ἡ Ἰουδαία, ἡ Γαλιλαία a pod. Jest ἡ Ἀσία, ἡ Εὐρώπη, ale bez členu vždy Αἰγυπτος; s členem ὁ Ἰορδάνης. Jména národů nevyžadují členu, ale v evangeliích bývá při Ἰουδαῖοι a pod. obvykle člen. — Také při zpodstatňování adjektiv může mít člen buď význam individuální nebo význam generický. Mohou být taková substantiva i bez členu (srov. εἰς φανερόν ἐλθεῖν). Nevyhnutelné je kladení členu u adverbii a při spojeních předložkových, jako οἱ ἐκεῖθεν, τὰ κάτω, τὰ ἄνω, οἱ περὶ αὐτὸν, ve spojení s gen.: οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, τὰ Καίσαρος, τὰ τοῦ θεοῦ, při citátech (na př. τὸ ἀνέβη). V apposici bývá člen, má-li být jedna osoba rozlišena od druhé: Ἰωάννης ὁ βαπτιστής. Adjektivum (participium) může mít postavení buď před substantivem se členem (typ ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος) nebo po něm (typ ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀγαθός). Liší se případy ty podle toho, je-li přízvuk na adjektivu (1. případ) nebo na substantivu (případ 2.). Adjektivum bez členu po substantivu jako ἔχω τὴν μαρτυρίαν μεῖζω jest doplňkové. Charakteristické jsou vazby typu γυναῖκες αἱ συνακολουθοῦσαι (Luk. 23. 49). — V doplňku pravidlem členu není; člen se klade jen tehdy, jde-li o někoho známého, a pod. Hojně bývá člen v doplňku u participií, na př. ἐκείναι εἰσιν αἰμαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ (J. 5. 39); bez členu bychom obdrželi opisný tvar slovesného pojmu. — Při infinitivu má člen význam podobný jako u jmen podstatných; třeba jej klásti při genitivu, dativu a při pádech předložkových k označení pádu.

¹²² Viz J. H. Moulton, Einleitung in die Sprache des Neuen Testaments, Heidelberg 1911, str. 128—135. Hub. Pernot, Études sur la langue des Evangiles, Paris 1927. H. P. V. Nunn, The Elements of New Testament Greek, Cambridge 1930.

neurčitěho, bez členu; jest tomu tak i v rumunštině a svědčí to podle prof. JARNÍKA (»Ukázka jazyka albánského«, LF. 14, 1887, str. 427) o pozdějším vývoji členu v nynější jeho podobě. Albánština má i člen praepositivní před adjektivy, ať jde o adjektivum určité či neurčité (srov. *mik i-mirë* »un bon ami«, *miku i-mirë* »le bon ami«); praeponovaný člen je též před jmény příbuzenskými (*i bir-i* »le fils«), před substantivizovanými adjektivy (*i dašur-i* »l'amoureux«). Podobný člen je i ve spojení jména s determinantem v genitivu, mezi oběma členy, srov. *bir i mbretit* »un fils du roi«, a pod.^{122a}

Člen v latině a v jazycích románských. Klasická latina neměla členu.¹²³ Vlivem řečtiny považovali gramatikové zájmena *hic* a *quis* za členy, a pod., ne však zájmena *ille* a *ipse*, která se vyvinula později v jazycích románských v skutečné členy. Těchto zájmen se užívalo jako členů v lidovém jazyce pozdější doby císařské. Vývoj členu náleží do doby samostatného života jednotlivých románských jazyků, jak vyplývá z rozdílného etymologického původu členů v nich a z rozdílné polohy členu při substantivu (rumunština má člen postpositivní, ostatní jazyky románské mají člen praeponovaný). Z *ipse* se vyvinul člen v Sardinii, na Mallorce a v Gaskoňsku, všude jinde ze zájmena *ille*;¹²⁴ toto zájmeno mohlo být již v latině kladeno před jméno i za ně. Ve franštině se význam členu vyvíjel pomalu, v staré a v střední době se členu užívá fakultativně. Vedle postpositivního členu užívá se v rumunštině ve zvláštních případech i zájmena praeponovaného (srov. *lui Gheorghe*, praeponované *al a cel*). Vedle členu určitého mají moderní jazyky románské také člen neurčitý.¹²⁵

Jazyky keltské neměly původně členu, není ho na starých galských nápisích, člen se objevil teprve v jejich dalším vývoji. Je to člen praeponovaný.¹²⁶

Pragermánština neměla členu, člen se vyvinul teprve v jednotlivých germánských jazycích, jak ukazuje rozdílná podoba a rozdílný útvar členu v nich. Rozcházejí se názory o tom, lze-li užívání členu přičísti již gotštině. BRUGMANN, *Die Demonstrativpronomina*, § 11, str. 20, popírá existenci členu v gotštině, podobně STREITBERG, *Gotisches Elementarbuch*,⁵⁻⁶ § 281,

^{122a} Srov. G. Meyer, *Kurzgef. alb. Grammatik* 11; Brugmann, *Grundriß* 2, 2, 313, 321, 344.

¹²³ Viz Schwyzer, l. c. 148, s poznámkou o předpokladu řeckého vlivu na vznik latinského členu. Meillet, *Introduction*⁷ str. 441: »Le latin classique ignore l'article.«

¹²⁴ Schuchardt, *Brevier* 250: »Es ist denkbar, daß von denjenigen Romanen welche *ille* schon als Artikel besaßen, das Bedürfnis nach einem solchen auf andere überging, die aber dann *ipse* dazu verwendeten.«

¹²⁵ O členu francouzském Brunot, *La pensée et la langue* str. 161 n., Haas, *Französische Syntax* 161—210. — Důležitá je práce Gust. Guillauma, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française. Ouvrage couronné par l'Institut (Prix Volney)*. Paris 1919. Stran 318. — O tom, jak demonstrativum *cil*, *cist* nabývá někdy v stfranc. významu členového, srov. G. Paris—E. Langlois, *Chrestomathie du moyen âge*, 16. vyd., str. LXIX. Gamillscheg, *Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen* (Berlin 1936) ukázal, jak v jazycích západorománských splynuly dvě původní samostatné funkce zájmena *ille*, funkce členová a funkce spojovacího článku; v rumunštině však obě tyto původní funkce zůstaly odlišeny.

¹²⁶ Viz Schwyzer, l. c. 149; F. Muller, *IF*. 42, 1924, 9—12.

i A. MEILLET, *Caractères généraux des Langues Germaniques* (1917), str. 191, Introduction⁷, str. 326. Naproti tomu shledává DELBRÜCK, *Vergl. Syntax I*, str. 508—509, u Vulfily vyvinutý člen a nezávislé shody gotského členu s členem atickým. Jiní vykládají, že člen gotský jest v počátcích, že jest povahy anaforické, a pod. Tak MULLER, *IF.* 42, 1924, str. 14 n., praví, že zájmeno **so-/to-* má sice v gotštině ještě z větší části anaforickou platnost, ale že se přiblížilo k významu členovému již tak daleko, že je ho možno bez poškození jazykového citu užítí všude tam, kde šlo o usnadnění překladu jistých konstrukcí řeckého originálu. AURÉLIEN SAUVAGEOT, *L'emploi de l'article en gotique*, str. 88, vykládá, že gotština má člen v nejstarším stadiu, kdy sotva přecházel z konkrétního významu místního demonstrativa k platnosti abstraktního determinativu, prý (str. 85) by se nejlépe přeložil zeslabenými zájmeny demonstrativními. Srov. též WACKERNAGEL, *Vorlesungen II*, 130 (byla schopnost užívatí členu, ale nebylo to ještě zvykem), CUENDET, *L'ordre des mots* 65 (zájmeno **so*, **sā*, **tod* bylo na cestě k členu), H. HIRT, *Syntax I*, str. 165 (gotština má člen do určité míry), L. HEGER, *Der bestimmte Artikel in einer Reihe von altgermanischen Denkmälern*, str. 4 a j. míní, že člen v gotštině je ještě anaforický (připouští však i generický význam členu v gotštině).

V severních jazycích germánských klade se člen (odvozený ze zájmena **eno-*) za jména podstatná; SCHWYZER, l. c. str. 154, soudí, že postposice členu je sekundární a že vzešla z praeposice (zájmeno by bylo původně náleželo k adjektivu ve spojení substantiva s adjektivem), jiní připouštějí, že se v severštině mohl zachovati prastarý stav, kdy každé bližší určení substantiva za substantivem následovalo (srov. MULLER, l. c. 14 n.), jiní konečně učí, že posice atributu v pragermánštině byla volná a že se vývoj další mohl brátí tím neb oním směrem; srov. POLLAK, *IF.* 30, 283 n. Člen ovšem v severní germánštině předchází před slabými adjektivy a před základními číslovkami.¹²⁷

V angličtině je člen *the* pro všechny rody, čísla a pády; stará angličtina však rozeznávala člen podle rodů a pádů (*sé*, *séo*, *ðæt*), teprve později nastalo vyrovnání v *ðé*, *ðéo*, *ðæt*, splynutí maskulina s femininem a zánik neutra. Srov. A. MEILLET, *Caractères généraux des Langues Germaniques* 191, I. C. NESFIELD, *Manuel of English Grammar and Composition* (London 1920), str. 28, 338, VENDRYES, *Le langage* 111—112, pro dnešní stav POTTER-TRNKA, *Učebnice jaz. anglického III*, str. 183—189. Neurčitý člen zní *a*, *an*.

Podobně holandština má člen neměnný, praeponovaný. Dolnoněm. »jener« vzniklo cizím, románským vlivem (BEHAGHEL, *Deutsche Syntax I*, 33, SCHWYZER, l. c. 148). Stará horní němčina má člen *der*; slabá adjektiva

¹²⁷ Viz i *Chalanskij*, *Извѣстія VI* 3, 1901, str. 159 n. — *Hasden* se domníval, že by se postposice určitého členu v skandinávských jazycích nejlépe vysvětlila, kdyby se našel nějaký element balkánský, který by měl vztahy k Skandinavii (*Sandfeld*, *Linguistique balkanique* 165).

se vykládají tak, že šlo původně o substantivisaci adjektiva, srov. SCHWYZER, I. c. 151—152.

Jazyky germánské dnešní mají oba členy, určitý a neurčitý.

Slované mluvící německy někdy člen vynechávají. H. SCHUCHARDT, *Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches* (Graz 1884), str. 112, zaznamenal z Prahy *wir gehen in Baumgarten, Eingang in Garten*; jindy se klade tam, kam nenáleží, srov. *wir gehn auf den Smichow* (ibid.).

Jazyk staropruský jeví prý určitý člen (vlivem německým), podobně některé dialekty litevské (v nářečích blízkých jazykovému území německému užívá se zájmena *tàs, tà* jako určitého členu a *vienas, -à* jako členu neurčitého), podle některých je i v lot. ukazovací zájmeno na cestě k členu. Srov. DELBRÜCK, *Vergl. Syntax I*, 510, ENDZELIN, *Lett. Gramm.* 393 (§ 370, e), SENN, *Kleine lit. Sprachlehre* 16, 17 (§ 1, 2), SCHWYZER, I. c. 147 n.

7. 3. Pro jazyky neindoevropské srov. MIKLOSICH, *Vergl. Syntax* 125, práci R. de la GRASSERIE, *MSL.* 9, 1896, pass., WACKERNAGEL, *Vorlesungen II*, 126 n., OBERPFALCER, *Jazykozpyt* 275, 382, SCHWYZER, I. c. 147 n., RENWARD BRANDSTETTER, *Der Artikel des Indonesischen verglichen mit dem des Indogermanischen* 1913.¹²⁸

¹²⁸ Člen v maďarštině *az* se vykládá buď tak, že je původu domácího, nebo tak, že by byla maďarština napodobila německý člen a vyjádřila jej elementem původu domácího, srov. L. Hjelmstev, *Principes de grammaire générale*, str. 83—84.

ČLEN V JAZYCÍCH SLOVANSKÝCH.

Obraťme se k jazykům slovanským. Mají slovanské jazyky člen? Na tuto otázku — obdržel ji kdysi při písemné zkoušce v konkurse na stolicí českého jazyka na pražské universitě FR. LAD. ČELAKOVSKÝ¹ — odpovídá se většinou tak, že slovanské jazyky mimo bulharštinu členu nemají, že mohly určenost substantiva vyjadřovati pouze na jménech přídavných, se jmény podstatnými atributivně spojených; jindy se vykládá, že jazyky slovanské tápaly při vyjadřování určenosti substantiv a že nepřekročily v tom směru ani první začátky²; jindy se však učí, že již praslovanština (a také prajazyk baltský) měla člen **yb* a kladla jej před substantiva — tento člen se nám prý zachoval v složených formách adjektivních³; a pod.⁴

STAROSLOVĚNŠTINA.

§ 1. 1. Staroslověnině nemá zvláštního výrazu k vyjádření řeckého členu před substantivem; za ř. ὁ δοῦλος je v překladě staroslověnském pouhé *рабъ*, právě tak jako za řec. δοῦλος n. δοῦλός τις.⁵

Srovnáním staroslověnského překladu s textem řeckým shledáváme, že k určení předmětu, vyjádřeného podstatným jménem, v staroslověnině postačí kontext nebo celá souvislost, dodatek, který za jménem následuje, nebo jakékoliv určení, kdežto v řečtině bývá takové jméno podstatné provázeno také členem.

Stala-li se o předmětu, pojmenovaném substantivem, zmínka, postačí ovšem při následující zmínce opakovati pouhé substantivum bez jakéhokoliv dalšího určení, bez zájmena anaforického: Zg.⁶ J. 19. 41 *ѡѣ же на мѣстѣ · ѡдеже · пропаша · ерѣтънѣ · ѡ вѣ ерѣтънѣ гробѣ новѣ*; řec. ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη κήπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινόν; v Kral. b. čteme ... *zabrada, a v zabradě*; v překladě Žilkově ... *zabrada, a v té zabradě*; v překladě novobulharském je člen: ... *градина, и въ градината*. Nemusí se opakovati totéž substantivum, může být použito substantiva synonymního se substantivem předcházejícím nebo může být substantivum stručným označením,

¹ O tom vypravuje Fr. Bílý v LF. 26, 1899, str. 111. Čelakovský dostal otázku, »má-li Slovan člen, a jak si pomáhá při nedostatku tom«. Odpověděl jako na všechny otázky »tak bystře a důvtipně, že to byl kabinetní kousek filologického mistrovství«.

² G. Cuender, L'ordre des mots I, str. 65.

³ Takto Loš, Gramatyka starosłowiańska (1922), str. 97.

⁴ I. Obienko shledává, že člen v slov. jazycích, pokud je v nich doložen, není evropského typu.

⁵ Slov. již Miklosich, Vergl. Grammatik IV, 130. — A. Meillet, Le slave commun² 478: »le vieux slave n'a pas le moyen de rendre l'article grec«.

⁶ Kodex Zografský cituji bez poznámky tehdy, jde-li o čtení v rukopisech *soublasné*; je-li v některém rukopise závažná odchylka, upozorňuji na ní zvlášť. — Při textu českém srovnán vždy též Blahoslův Nový zákon z r. 1568 (vyd. Jar. Konopásek, v Praze 1931).

shrnutím předcházejícího děje, na př. čteme-li v Mat. 19. 21—22 v Mar., v Nik., v Ostr., v Zogr. b: *рече имоу Исоуѣ: аште хоштеши съеръшенѣ быти, иди, продаждь твоѣ имѣнныѣ и даждь ништиннѣ, и имѣти имашн съкроуиште на небесѣхъ, и приди еѣ слѣдѣ мене. Ёлышакъ же юноша слово отиде скръбѣа* (Jos. Vajs, Ev. sv. Matouše, str. 71, 73), ř. τὸν λόγον; jen za τὸν λόγον τοῦτον některých řeckých rukopisů mají některé slovanské rukopisy čtení slovo se. — V Mat. 4. 18 čteme (Zg.): *хѣда же при мори галилѣицѣмъ · кидѣ дѣка брата симона нарицаишитаго сѣ петра · і андрѣѣ брата его · еѣмѣ-таишита мръжа еѣ мори · еѣкашете бо рыбарѣ · V řec. textu: ... βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν. Je tedy еѣ мори за εἰς τὴν θάλασσαν. Z kontextu je patrné, že jde o jezero Galilejské, o němž se předtím stala zmínka. Srov. i Mat. 26. 71—72 (Zg.): *ішѣдѣшю же имоу еѣ врата · ѡузырѣ и дроугаѣ · і гѣа имоу · тоу і сѣ еѣ чѣѣ · сѣ ісѣмъ назарѣннѣномъ · і пакѣ отѣерѣже сѣ сѣ клатѣиѣ · ꙗко не знаѣ чѣа · "Οτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Podobně i v Mat. 26. 74. Čes. Kral. i u Žilky: neznám toho člověka. Blahoslav: že nezná člověka, že nezná [toho] člověka.**

Substantivum může být určeno zájmenem přivlastňovacím nebo genitivem téhož významu. Tak na př. v Otčenáši (Mat. 6. 9, Zg.) *да сѣитѣ сѣ іма твоѣ, 6. 10 да придеѣ црѣтѣне твоѣ · да бѣдеѣ еѣѣ твоѣ за řec. ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου · ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου · γενηθήτω τὸ θέλημά σου. Substantivum je zájmenem posesivním s dostatek určeno. V Mat. 4. 20 mají některé rukopisy evangelijní čtení *Она же аѣне остаѣиша мръжа скоѣа, по немъ идете* (srov. VAJS, Evang. sv. Matouše 11), jiné nemají zájmena posesivního скоѣа po subst. мръжа, na př. Zogr. *она же аѣне остаѣиша мръжа · по немъ идете*, shodně s textem řeckým, který má varianty s gen. αὐτῶν nebo bez něho: οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα [αὐτῶν] ἠκολούθησαν αὐτῷ. Zájmeno скоѣа zajisté úplně postačí k určení substantiva, ale i bez něho je substantivum мръжа s dostatek určeno vztahem k podmětu a k výrazu jeho činnosti a dále zmínkou o sítích ve v. 4. 18 (еѣмѣтаишита мръжа еѣ мори); proti novobulh. znění *оставиха мрежитѣ* nebylo v staroslověnském překladě potřebí určitost substantiva zvláště vyjadřovati. — Určení je často vyjádřeno větou vztaznou (srov. Mat. 7. 3 Zg. *что же кидиши сѣчѣцѣ іжѣ естѣ еѣ оуѣ брата твоѣго · а врькѣа еѣ естѣ еѣ оуѣ твоѣмъ не чюѣши, řec. τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς*), srov. § 4, 1. 2. b; výpočetem, který následuje (na př. Mr. 10. 19 Zg. *заповѣди еѣсѣ · не прѣаѣбѣ дѣи · не оуѣни atd. за τὰς ἐντολάς οἶδας...*), a pod.*

Jindy jde o slova jednoznačná, jako *землѣ, нѣбо* a j., na př. v Mat. 5. 5 *блажени кроуѣци · ꙗко ти наслѣдѣтѣ землѣ* за řec. οἱ αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν, nebo v Mat. 5. 12 *радоуѣте сѣ і весѣлите сѣ · ꙗко мѣзда еѣша многа естѣ на небесѣхъ: тако бо ізгѣнаша пророкѣ · іже еѣша прѣжде еѣсѣ за ř. ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Akus. пророкѣ за τοὺς προφῆτας určen je s dostatek následující větou relativní, ale jindy lze subst. пророци považovati za vnitřně určené, srov. Mat. 5. 17 *не мните ꙗко придеѣ разоритѣ закона ли пророкѣ за řec. ... καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας.**

Jindy se však jméno předmětu nepojímá určitě, jest mu rozuměti jako jménu druhovému, srov. Mat. 15. 11 *не въхѡдашѣе въ ѡуста скверньнѣхъ чѣа . нѣ исхѡдашѣе из ѡустъ скверньнѣхъ чѣа* za řec. οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον. Jest to obecná pravda, týkající se člověka každého.

1. 2. Prof. A. MEILLET vyslovil při výkladu t. zv. genitivu-akusativu názor, že v staroslověnštině bylo možno vystihnouti určitost nebo neurčitost významu některých substantiv v akusativu sing. jejich tvarem, srov. *Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave*, str. 55 n. Tak prý jména zakončená na *-нѣхъ*, *-ицѣхъ* podržují v akusativu tvar akusativní, nejsou-li determinována, a podobně je prý tomu u slov *чловеѣхъ*, *дрогѣхъ* a zvláště *рабѣхъ*: akus. *рабѣхъ* znamenalo prý tolik, kolik fr. »un serviteur«, kdežto *раба* znamenalo »le serviteur«. Meillet uznává, že pravidlo právě zmíněné platí pouze pro text evangelijní, sám poukazuje na odchylky od něho v Euch. sin. a v Supr. Připouští, že se rozdíl, o nějž jde, mohl vyvinouti buď vlivem tvarů adjektiv složených (str. 138) nebo vlivem demonstrativ (*Le slave commun*² 407).

Výklad MEILLETŮV jest jen pouhou domněnkou. Tak proti pěti příkladům s akus. *рабѣхъ* za *доуѡлон* je vlastně právě tolik (5) příkladů na akus. *рабѣхъ* za *тѡн доуѡлон*: dva v textu evangelia (MEILLET op. cit. 60 uvádí odchylku jen jednu, podobně GRÜNENTHAL, *AslPh.* 31, 1910, 357, ale E. BERNEKER, *KZ.* 37 (17), 1904, str. 383, upozornil ještě na Luk. 7, 3), dva v Euch. sin., jeden v Supr. BERNEKER právem vytýká, že doklady na *рабѣхъ* za řec. τὸν δοῦλον, odchylky to od pravidla Meilletova, jsou závažnější, než by byly odchylky směru opačného, t. j. akus. *раба* za řec. substantivum v akus. bez členu; takovéto odchylky daly by se vyložit ponenáhlym šířením akus. tvaru *раба* i tam, kde nebyl původně náležitý, kdežto při akus. *рабѣхъ* výklad takový není možný. Případy se zachovaným *рабѣхъ* a pod. lze vyložit tak, že jde o archaismsy, při nichž nebylo často důvodu pro záměnu akusativu genitivem, neboť nemohlo dojíti k nedorozumění, srov. Luk. 17. 7 *которы ѡже ѡтъ васѣхъ . рабѣхъ ѡмѣхъ . оржашѣхъ . ли пасажшѣхъ* (Zg., Mar., Sav., ale *раба Ass.*), Luk. 7. 3 *посѣла къ нѣмоу старѣцѣхъ . ѡудѣискѣхъ . молѡи да ѡпетъ рабѣхъ его* (Zg.; ale v Mar., Ass., Sav. *раба*), Mar. Luk. 14. 17 *посѣла рабѣхъ скон* (Ass. *раба*); Euch. 56^a 13 (FRČEK, *Euchologium Sinaiticum* 770 (88), 9): *ты запрѣти нѣмѣхъ въгнѣждѣшюмоу сѡ въ рабѣхъ теон протѣхънаго дѣтѣола*, 101b *обновѣнѣхъ еси рабѣхъ теон сѣхъ*, Supr. 292. 18 *присно скон шѣада роѣхъ* (k tomuto místu srov. však MEILLET, op. cit. str. 61). To se týká i Meilletových příkladů pro akus. subst. *чловеѣхъ* (str. 57): *се приѣѣсѣхъ чѣхъ къ нѣмоу . нѣмѣхъ бѣсѣнѣхъ* (Ass. Sav. *чловеѣка*) Mat. 9. 32; Euch. 36^b (FRČEK 733): *възкрѣѣхъ на такъ ч(ловеѣ)хъ* »jetant les regards sur quelque personne qui est dans ce cas«; Supr. 355, 25: *въ нѣмѣхъ чловеѣхъ не ѡдежда сѡ*. Podobně při *дрогѣхъ*: Luk. 11. 5 (Zogr., Mar.) *къто ѡтъ васѣхъ ѡмѣхъ дрогѣхъ* (*дрогѣ Ass., Sav.*). Ve všech těchto případech je jasné vidět, že jde o akusativ a nikoliv o nominativ. Srov. též M. WEINGART, *Rukověť* 1, str. 134.

Jinou zvláštnost spatřoval po VOSTOKOVOVI SEVER'JANOV u subst.

сѣдин, srov. v jeho vydání Supr. poznámku na str. 240 k v. 26, viz i P. DIELS, *Altkirchenslavische Grammatik I* (1932), str. 177 (pozn. 1.): сѣдин je prý tvar určitý a klade prý se za řec. substantivum s členem (ὁ κριτής), сѣди je prý naopak forma neurčitá a užívá se jí, není-li v ř. při κριτής členu; v сѣдин bylo by napodobeno psaní složených adjektiv. Dokladů pro сѣди za řec. κριτής uvádí Sever'janov jen několik (jeden z evang. textu, dva z Psalt., dva z Cloz., jeden ze Supr.). V Psalt. máme na obou místech — 63^a 20 i 95^b 13 — totéž čtení: ꙗко бѣ сѣди естъ. Lze však uvést také odchylky, na př. Zogr. Luk. 12. 58 i сѣди та прѣдастъ слоузѣ за řec. καὶ ὁ κριτής σε παραδώσει τῷ πράκτορι, Luk. 18. 6 (Zogr.) сѣди неправѣдѣньи за řec. ὁ κριτής τῆς ἀδικίας; Supr. 451, 12 сѣди вѣчѣньи — v řec. κριτής bez členu (srov. SEVER'JANOV v pozn.), na místě, kde je v Cloz. (874) сѣди; také v Supr. 453, 8 máme сѣдин за κριτής bez členu, opět na místě shodujícím se s Cloz. (933), kde je však сѣди, a j. Je-li na uvedené domněnce SEVER'JANOVY něco pravdy — ale i to je pochybné —, bylo by lze nejvýše mysliti na zvláštnost písafskou a i tehdy třeba míti na zřeteli obecné poměry v psaní -ъ- před jotací a v stahování -ни v -и v textech a v odděleních textů, o něž jde.⁷

1. 3. Má nekladení členu v staroslověnštině vliv na změny slovosledu? Tvrdí tak GEORGES CUENDET v práci *L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Evangiles* (Première partie. Les groupes nominaux). (Paris 1929.) Str. 60–64. Podle něho vzniká v staroslověnštině ve skupinách slovních, vyjadřujících řecká spojení s členem, inverse slovosledu, klade-li se v řečtině mezi člen a jméno jím určené (substantivum, participium) ještě nějaké bližší určení (předložkové určení a pod., adverbium). Překladatel prý klade podstatné jméno nebo participium na místo řeckého členu a ostatní výrazy teprve následují.

CUENDET vytýká především takové případy, kde je v řeckém textu mezi členem a jménem podstatným n. přídavným předložkové určení: Luk. 6. 42 αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων — самъ брѣкѣна въ оцѣхъ тебѣмъ не видѣа (Zogr.); Luk. 16. 10 ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν — неѣкрѣньи въ малѣ · і въ мнозѣ неправѣдѣньи естъ (Zogr.). Potom uvádí takové případy, v nichž je mezi členem a participiem nějaký doplněk, na př. předmět a pod., srov. Luk. 8. 21 οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἀκούοντες — снѣ сѣтъ · слышаште слоко бжѣе (Zogr.); Luk. 14. 9 ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας ἐρεῖ σοι — пришьдѣ зѣкаеъ та · і дного · речеъ ти; Luk. 14. 31 βουλεύσεται εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ὑπαντῆσαι τῷ μετὰ εἰκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν — сѣѣшъ такеаъ · ѡшъ силньи естъ · сѣ десѣтиѣхъ тысѣшъ сѣрѣкти грѣдѣшъ тааго · сѣ дѣѣма їма тысѣшъ тама на нѣ · (Zg.); Luk. 7. 32 ὅμοιοι εἰσιν παιδίῳ τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις — подоѣхъ сѣтъ отроцишъ темъ · сѣдѣшъ темъ на трѣжишъ тиѣхъ (Zogr.); Luk. 22. 19 τοῦτό ἐστιν τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον — се естъ тѣло мое · даѣмо за вы (Zg.); zvláště srov-

⁷ O nom. sqđii: sqđi v. též J. Lohmann, *Genus und Sexus* (1932), 56 n., *Fr. Oberpfalzer*, *Rod jmen v češtině* (1933), str. 49.

nává případ v Luk. 6. 8 εἶπεν δὲ τῷ ἀνδρὶ τῷ ξηρᾷ ἔχοντι τὴν χεῖρα — ρече мжжеи ѿмжштѣмому соухъ ржжъ (Zg.) nebo v Mark. 3. 3 καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τὴν χεῖρα ἔχοντι ξηρᾷ nebo τῷ τὴν ἐξηραμμένην χεῖρα ἔχοντι — í gľa чѣоу ѿмжштоумому соухъ ржжъ (Zg.) s Mat. 12. 10 καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπος ἦν ἐκεῖ τὴν χεῖρα ἔχων ξηρᾷ — í се чѣъ бѣ тоу ржжъ ѿмъ соухъ (Zg.) a pod., aby ukázal na rozdíl mezi vazbou s členem a vazbou bez něho. Konečně ukazuje CUENDET na případy, ve kterých je mezi člen a participium vloženo adverbium, ale tu již shledává varianty v rukopisech, na př. za čtení řecké εἰσὶν τινες τῶν αὐτοῦ (nebo ὡδε) ἐστηκότων οἱ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου Luk. 9. 27 má Zogr. s Mar. kod. сжтѣ етерн . отѣ стоѿмштнхъ сѣде . ѿже не ѿмжтѣ въкоушнн сѣмрѣтн, ale Ass. čte ... штѣ сѣде стоѿмштннхъ, a pod. i jinde. CUENDET konstatuje, že inverse participia a adverbia je daleko nepravděpodobnější než inverse participia a příslušného doplňku (předmětu, příslovečného určení a pod.).

Shledáváme tedy v slovanském překladě uvedených řeckých vazeb jiný pořádek slov, než je v originále řeckém; přes to však nemůžeme souhlasit s autorem, že by byl změněný slovosled vznikl proto, že se v překladě slovanském nekladl člen. Domnívám se, že slovosled byl ve většině příkladů uvedených autorem a v příkladech jim podobných pozměněn proto, aby byla patrnější členská sounáležitost výrazů. Tak náleží přívlastek k příslušnému jménu podstatnému, a jest mu proto v slovosledu dáti přednost před výrazy dalšími, vztahujícími se k přívlastku, srov. z příkladů výše uvedených Luk. 22. 19 *сѣ естъ тѣло мое . даюмоє за вы* (viz i český překlad ŽILKŮV *toto jest mé tělo, dávané za vás*), Luk. 7. 32 *подобни сжтѣ отроциштема . сѣдѿштема на трѣжништхъ*, Luk. 6. 8 *рече мжжеи ѿмжштѣмому соухъ ржжъ* a pod. Podobně náleží k slovesu především předmět a potom teprve následují slova, vztahující se k předmětu, srov. Luk. 14. 31 *сѣрѣтн градъштааго . сѣ дѣвѣма ѿма тѣмжштама на нѣ*, nebo přísluší k slovesu podmět, srov. Luk. 14. 9 *пришѣдѣ зѣкакы тѣ . ѿ оноу . речетѣ ти*, atd. Domnívám se, že překladatel postoupil docela v duchu slovanského jazyka, nesledoval-li otrocky slovosled, který našel v originále. Srov. podobnou snahu, přibližovati k sobě části větné, které k sobě náleží, v češtině (srov. GEBAUER—ERTL, Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské⁹, II, str. 62). V češtině je jen tehdy možno klásti mezi jméno podstatné a jeho přívlastek výrazy, jimiž je přívlastek rozvit, nejsou-li tuze složité; často to bývají adverbia. Tak si také vysvětlíme, že se v těch případech, ve kterých je mezi členem a participiem pouhé adverbium, i rukopisy staroslověnské rozcházejí a že inverse participia a adverbia je daleko nepravděpodobnější než inverse participia a předmětu nebo jiného výrazu k participiu příslušejícího. Aby odůvodnil své tvrzení, že nekladení, vypouštění členu v staroslověnštině je příčinou změny slovosledu v slovanském překladě, cituje autor příklady na participium bez členu a ukazuje, že v tomto případě je beze změny zachován pořádek slov takový, jaký je v textu řeckém; ale v dokladech, o něž jde (í *се чѣъ бѣ тоу ржжъ ѿмъ соухъ*), máme spíše spojení doplňkové než spojení přívlastkové (Br. *A aj, byl tu člověk, maje ruku uschlou*) a poměr doplňku k příslušnému jménu je volnější než poměr přívlastku

týkání a zdůrazňování adjektivního pojmu, v soustředování pozornosti na něj, v důrazném odlišování předmětu s jistou vlastností od předmětu podobného s vlastností jinou a v substantivisování adjektiva, označování příslušné osoby zřetelně jako individua se stálou určitou vlastností.⁹ Substantivisací adjektiva se dá vysvětliti, že se ve vokativu užívá v slovanštině (a také v baltštině a v gotštině) pravidelně složené formy adjektivního přívlastku, a to v textech přeložených z řečtiny i tehdy, když v řečtině není před adjektivem členu: osoba oslovená se tak označuje jako habituální nositel příslušné vlastnosti. Podobně lze, jak vyloženo výše na str. 254–256, vůbec pro část případů, kdy je substantivum spojeno s adjektivem složeným, vycházeti z původního substantivního pojetí adjektiva. Je vidět, že se význam a užívání slovanských adjektiv složených neshoduje vždy s řeckými adjektivy se členem.

Adjektivum složené klade se v staroslověnštině často samostatně za řecké adjektivum se členem v platnosti substantivní¹⁰. Je zajímavé, že se při jmenování několika bytostí s odlišnými vlastnostmi klade v staroslověnštině adjektivní tvar složený vždy, ačkoliv v řečtině bývá člen pouze při adjektivu prvním nebo i nebývá vůbec, srov. O. GRÜNENTHAL, *AslPh.* 31, 1910, 338–339. V řečtině se ovšem nemusí vždy klásti člen před adjektivum v této platnosti a také v staroslověnském překladě může mít substantivní platnost adjektivum tvaru jmenného.¹¹

Někdy se klade za řecké adjektivum (n. participium) substantivisované v staroslověnském překladě substantivum, srov. O. GRÜNENTHAL, *AslPh.* 31, 1910, str. 336, A. MARGULIÉS, *Supr.* 108, 120: τὸ δίκαιον — правѣда (ev. Luk. 12, 57), ὁ τυφλός: слѣпѣць, ὁ πρεσβύτερος — старѣць, ἡ δεξιὰ — десница, ἡ ἀριστερά — шюница; *Supr.* τὸ ἀληθές — истина, *Supr.* 89, 25 τὸ θερμόν — топлота, 147, 12 ὁ στρατευόμενος — воїнъ, 250, 29 τὸ προσταχθέν — поклѣнникъ, 340, 8 ὁ πρῶτος τῶν ἁσωμάτων — старѣйшина бесплѣтнѣишъ, atd. Uvádím ještě Mr. 15. 15 (Zogr.) χοτὰ народоу χοτὸς сѣторити за řec. βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι; srov. také, jak se střídá мрътеѣи s мрътеѣць (obojí za ὁ νεκρός), правѣднѣи s правѣдникъ (obojí za ὁ δίκαιός) a pod., na př. Luk. 9. 60 οστανι мрътеѣи погрити скоѣи мрътеѣца — ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς (VAJS, *Evangelium sv. Lukáše* 54, 55).

Někdy je naopak složené adjektivum nebo participium s platností substantivní v staroslověnském překladě za řecké substantivum, srov. MARGULIÉS, op. cit. 87–88: *Supr.* 1, 8 τῶν ἐρπετῶν — плѣзжштинѣхъ, 252, 14 τὴν προσήγορίαν —

⁹ Srov. obdobné poměry v lotyštině (*J. Endzelin*, *Lettische Grammatik* 453, 454, 455), pro litevštinu viz *A. Senn*, *Kleine litauische Sprachlehre* 127.

¹⁰ Vlivem složené deklinace adjektivní jsou tvary složené také u základních číslovek, viz *O. Grünenthal*, l. c. 342, a *P. Diels*, *Altkirchenslavische Grammatik* I, str. 218–219, též *Sever'janovovi* poznámku k *Supr.* 470, 21. Za οἱ δώδεκα jest два на десѣте, kdežto za δώδεκα bez členu два на десѣте. — Viz též *Blaß-Debrunner*, *Neutest. Grammatik* 152 (§ 265).

¹¹ Tvarem jmenným se někdy uvádí předmět dotud neznámý, tvarem pak složeným předmět, o němž se již stala zmínka, srov. *Mladenov*, *Geschichte* 280 n.: οὐκοῦν нѣкъ гадголаше — дастъ οὐγεγοργουμα *Supr.* Viz i *Gebauer*, *LF.* 13, 1886, 382.

нарекенои, 284, 2 τοῖς οἰκοδόμοις — дѣлаѣштинѣмъ. Z evang. textu uvádím: ἡ γραφή — писаное Mr. 15. 28.¹²

Uvedu ještě další příklady (srov. 1. 4), ve kterých je za řecké substantiviso-
vané adjektivum v slovanštině věta vztažná, poněkud jiného útvaru, než jsou
příklady citované sub 1. 4: J. 8. 7 ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν — ѿже вѣсѣхъ безъ грѣхѣхъ
єсть (Zg.), srov. O. GRÜNENTHAL, l. c. 336; další dva doklady jsem našel
v Luk. 16. 5 a v J. 9. 13 τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν — єже єсть въ члѣкѣхъ вѣсѣко
(Zg.), ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς φαρισαίους, τὸν πότε τυφλὸν — вѣсѣа і въ фари-
сѣомъ · ѿже вѣ ѿногда слѣпъ (Zg.).

Adjektivem složeným lze přeložiti řecké vazby, jako πρὸ τῆς χθῆς — прѣкѣ
вѣсѣрашкѣнаго Supr. 495, 10; οἱ ἀπὸ γῆς — земѣннѣ Supr. 479, 21, atd. (MAR-
GULIES, op. cit. 120); srov. § 4. 1, 4.

§ 2. Jak se překládá řecký infinitiv se členem v staroslověnštině?
Prof. PASTRNEK zakončil svou znamenitou rozpravu o řeckých vazbách
členových v staroslověnském překladě žaltářním («Die griechischen Artikel-
konstruktionen in der altkirchenslavischen Psalter- und Evangelienübersetzung,
I. In der Psalterübersetzung», AslPh. 25, 1903, str. 366—391), v níž věnoval
pozornost hlavně řeckým vazbám infinitivu se členem, slibem, že podobným
způsobem, jak učinil při žaltáři, rozebere řecké konstrukce členové také
v evangeliích, a již předběžně ukázal na význam takového rozboru. Později
se však k tomuto úkolu nedostal a není takový rozbor po všech stránkách
a souhrnně na jednom místě proveden dosud. Prof. SŁOŃSKI věnoval sice
některým z otázek těchto pozornost v své práci Die Übertragung der griechi-
schen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern
(Kirchhain N.-L. 1908), ale povšiml si v ní pouze těch případů, kdy za
řecké infinitivy a jiné konstrukce se členem máme v staroslověnském překladě
věty vedlejší, a také neprobíral otázku latinského vlivu na staroslověnský
překlad (k otázce vlivu lat. vulgáty na stslav. překlad evangelií viz však
jeho článek »O rzekomym wpływie łacińskiej Vulgaty na starosłowiański
przekład ewangelji« v Slavii 6, 1927—1928, str. 246—264). O. GRÜNEN-
THAL se v své pracné studii »Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen
Evangelienübersetzung« v AslPh. 32, 1910, str. 4—5, spokojuje odkazováním
k práci S. Słonského (pokud jde o vyjadřování konstrukcí infinitivních větami
vedlejšími) a jinak materiál nevyčerpal ani vždy neseřadil.* Pro Supr. srov.
studii A. MARGULIEŠOVU, Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis
121—122, 125 (má však málo dokladů a neliší infinitivy podle významů).

¹² Marguliés, Supr. 110—111, uvádí případy slov. adjektiva složeného za řec. genitiv v případech s dvo-
jím genitivem, na př. τῆς τοῦ σταυροῦ δυνάμεως θαύματα — крѣстѣнѣхъ силѣхъ чюдеса Supr. 430, 29.

* Teprve po zakončení tohoto oddílu dostala se mi do rukou práce K. Mirčeva, »Къмъ
историята на инфинитивната форма въ българския езикъ«, Годишникъ на Софийския
университетъ I, книга XXIII, 12, 1937, vyšla v březnu 1938 (str. 34); jinak pěkná tato práce
nepřináší nového materiálu z textu evangeliíního a neprobírá všechny příslušné otázky v celém
jejich rozsahu; neodděluje pojetí časové od příčinného. Srov. poznámky k jednotlivostem.

Ve svém rozboru vycházím ze samostatného srovnání staroslověnského překladu evangelijního s řeckým originálem; pro žaltář používám materiálu Pastrnkova, zkontrolovaného podle nového vydání Sever'janovova; pro Supr. přejímám materiál dosud známý z prací Sloňského, Marguliésovy a Mirčevovy. Text evangelijní srovnával jsem všude s překladem latinským.

Rozbor řeckých vazeb infinitivu se členem v řečtině Nového Zákona viz v BLASSOVĚ mluvnici (Friedrich Blas' Grammatik des neutestamentlichen Griechisch, bearb. von ALB. DEBRUNNER, 5. v., 1921), str. 225 n.

A. INFINITIV ČASOVÝ.

V řec. textu evang. je nejčastěji předložka ἐν s dativem substantivisovaného infinitivu (ἐν τῷ...), řídceji πρὸ s genitivem inf. (πρὸ τοῦ...) a μετὰ s akus. (μετὰ τὸ...). Srov. BLASS-DEBRUNNER, op. cit. 226, 228, 229 (ἐν τῷ... je hlavně u Lukáše).

I. Vazby infinitivní s ἐν τῷ...

vyjadřují, že děj infinitivem označený je současný s dějem slovesa určitého. V staroslověnském překladě evangelijním se nejčastěji překládají větou časovou, uvedenou většinou spojkou časovou *егда*, řídceji vazbou dativu absolutního, ojedinele podstatným jménem slovesným.

1. Překlad větou časovou.

a) Není v slovanském překladě evangelijním případu, kde by byl ve větě časové praesens slovesa nedokonavého za řecký infinitiv praesentis. Ale jsou takové doklady v žaltáři, srov. F. PASTRNEK, AslPh. 25, 1903, 375–376. Na př. *І въскъжъ сѣтоуѣ хождаѣ: ѿгда сѣтъжаѣтъ ми врагѣ* 56^a 7 (ž. 42, 2) za καὶ ἵνατί σκυθρωπάων πορεύομαι ἐν τῷ ἐκθλίβειν τὸν ἐχθρόν μου; et quare tristis incedo, dum affligit me inimicus; srov. dále 48^b 7 (36, 34); 59^b 17 (45, 3); 76^b 7 (63, 2); 81^b 6 (67, 15); 86^b 17 (70, 9); 144^b 17 (108, 7).^{12a}

Na jednom místě máme praesens slovesa dokonavého, ačkoliv text řecký má infinitiv praes.: Lk. 10. 35 *азъ егда възраштѣ сѧ въздамъ ти* (Zg.), řec. ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανερχεσθαι με ἀποδώσω σοι, lat. ego cum rediero reddam tibi. Překladatel pojal smysl tak, jako by bylo v ř. spíše ἐπανελθεῖν, nikoliv ἐπανερχεσθαι, tedy „po svém návratu“, srov. Br. já když se vrátím; podle Blasse-Debrunnera 229 (§ 404, 2.) třeba však připustiti také pojetí „auf meinem Rückweg“, srov. překlad Žilkův: až se budu vraceti.^{12b} Prof. PASTRNEK uvádí podobné tři doklady z textu žaltářního: 31^a 14 (26, 2); 32^b 19 (27, 2); 154^b 16 (118, 6).

^{12a} Sloňski, Die Übertragung 58, má tytéž doklady jako Pastrnek. Mirčev op. cit. 10 nedělí doklady podle časů a imperfektivnosti sloves a uvádí ze všech vět časových za infinitiv v žaltáři jen 2 příklady.

^{12b} Bulh. на връщане азъ ще ти заплатя; srbs. ja ћу ти платити кад се вратим; sln. ... ti porplačam jaz, kadar se vrnem; lužsrbs. zu ja tebe jo řaplaščich, gaž ja řščidu; pols. ja, gdy się wróce, oddam ci; ukraj. я вернувшись oddám тобі; rus. я, когда возвращусь, отдамъ тебѣ.

Jinak jsou v žaltáři doklady na praesens slovesa dokonavého za řec. inf. aoristi: prof. PASTRNEK uvádí 9 dokladů (14^a 12–13, 8; 67^a 8–52, 7; 17^a 20–16, 15; 35^a 10–29, 10, *егда*; 51^a 2–38, 2; 131^a 10–101, 23; 145^b 13–108, 23; 96^b 18–75, 10, *кнегда*; 10^a 20–9, 30, *да м. егда*). Jednou je v žaltáři praesens slovesa dokonavého za řec. infinitiv perf.: 3^b 12–4, 4.¹³

b) *егда* s ind. imperfecti za řecký infinitiv praesentis.

Mt. 27. 12: *егда на нѣ гл҃ах҃ъ архїеренїи і старци • ничѣсѡже отъвѣштакааше*, καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων οὐδὲν ἀπεκρίνατο, et cum accusaretur a principibus sacerdotum, et senioribus, nihil respondit. V řec. i v lat. je vazba pasivní, v slov. aktivní a srov. též impf. v hlavním slovese; je tu samostatný slovanský překlad.^{13a}

Lk. 8. 5: *і егда сѣ́аше • око паде при пжти • і попѣрано бѣ́и •* (Sav. θ); καὶ ἐν τῷ σπεῖρειν αὐτὸν ὁ μὲν ἔπεσεν παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, et dum seminat, aliud cecidit secus viam, et conculcatum est. Podobně se čte v Mr. 4. 4 (srov. J. VAJS, Evangelium sv. Marka 14, 15; není v Zg). Uvádí-li V. POGOREĽOV, Изъ наблюдений въ области древне-славянскої переводной литературы, I. Латинское вліяніе в переводѣ евангелія (1925), str. 7, právě toto místo jako doklad shody s textem latinským, třeba uvést, že v latině máme *dum* s ind. praes., kdežto v slov. je ind. imperfekta.^{13b}

Lk. 8. 42: *егда же і́дѣаше • народи оугнѣта́х҃ъ і •* Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτὸν οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν, et contigit, dum iret, a turbis comprimebatur.^{13a}

Lk. 9. 18: *і бысть егда мо́лѣаше сѧ единѣ • съ нѣмъ бѣах҃ъ оученици его •* (Ass., Sav. θ); καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Et factum est cum solus esset orans, erant cum illo et discipuli. Slovanský překladatel nesleduje v opisném útvaru originálu řeckého ani textu latinského.^{13b}

Lk. 9. 29:¹⁴ *і бѣ́и егда мо́лѣаше сѧ • видѣ́ньи лица его іно •* (Ass., Sav. θ); καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτόν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἔτερον. Et facta est, dum oraret, species vultus eius altera.^{14a}

Lk. 9. 33: *і бысть егда разл҃жчашете сѧ отъ него • рече петръ къ ісѣи •* (Ass., Sav. θ); καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Et factum est cum discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum. Imperf. má Zg. a Mar., ale Ostr. a Nik. mají aorist *разл҃жчиста сѧ* a také prof. VAJS (Evang. sv. Lukáše 51) má v svém rekonstruovaném textu *разл҃жчисте сѧ*, avšak smysl místa vyžaduje impf.^{15, 13b}.

¹³ Sloňski, op. cit. 58, uvádí tytéž doklady jako *Pastrnek*, má tu však i 9, 31, kde je v žalt. perifrastický výraz, srov. dále. Ale nemá 9, 30.

^{13a} Větu časovou mají také překlady slovanské jiné v novém znění (jen český překlad Žilkův má znění poněkud jiné).

^{13b} Také překlady v jiných slov. jazycích mají větu časovou.

¹⁴ Sloňski omylem 9, 27.

^{14a} Věta časová jest i v překladech slovanských jiných (v podobě nynější) až na znění lužsrbské (a we tom modleňu).

¹⁵ Další text ukazuje, že se Mojžíš a Eliáš ještě nevzdálili, srov. 9. 34: báli se pak, když onino vcházeli do oblaku (podle Br.).

Lk. 9. 51: БѢЖЕ ЕГДА СѢКОНЬЧЕВѢАХЪ СѢ ДНЬЕ. ВѢСХОЖЕНЬЮ ЕГО. І ТѢ ОУТЕРѢДИ ЛИЦЕ СКОЕ ІТН КѢ ІМѢ. (Ass., Sav. θ); ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρὸς ὄψον αὐτοῦ ἐστήρισε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ. Factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius, et ipse faciem suam firmavit ut iret in I.^{13b}

Lk. 11. 27: БѢЖЕ ЕГДА ГЛАШАЕ СЕ · ВѢЗДЕНГЪШН ГЛАСЪ ЕТЕРА ЖЕНА · ОТЪ НАРОДА · РЕЧЕ ЕМОУ · Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ... εἶπεν αὐτῷ. Factum est autem, cum haec diceret: extollens vocem quaedam mulier de turba dixit illi.^{13b}

Lk. 24. 51: І ВЪСТѢ ЕГДА БЛАГОСЛОВѢАШЕ ІА · ОУТѢСТЖИ ОУТЪ ННХЪ · І ВѢЗНОШААШЕ СѢ НА НБѢ · (Sav. θ); καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν. Et factum est, dum benediceret illis, recessit ab eis, et ferebatur in caelum.^{13b}

V Psalt. je 6 takových dokladů: 3^b 1 (4, 2 — вѣнѣгда), 43^a 4—34, 13, вѣнѣгда; 55^a 8—41, 4; 55^b 16—41, 11; 75^b 11—62, 1, вѣнѣгда; 81^a 5—67, 8.

Po jednom dokladu mají evangelium a žaltář na ind. imperf. za řec. inf. aoristi.

Lk. 11. 37: ЕГДА ЖЕ ГЛАШАЕ · МОЛѢАШЕ І ФАРИСѢИ ЕТЕРѢ. Ass., Sav. θ. Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις. Et cum loqueretur, rogavit illum quidam Pharisaeus. — V žalt. 36^b 11—30, 14, вѣгда.¹⁶

Celkem je v evangeliu dokladů s imperfektem 11, v žaltáři 7.

c) вѣгда s ind. aoristi za řec. infinitiv aoristi.

Lk. 2. 27: І ЕГДА ВЪКѢТЕ РОДИТЕЛѢ ОУТРОЧА ІСА · СѢТКОРИТИ ІМА... І ТѢ ПРИНАТѢ Е...; καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν..., et cum inducerent puerum Iesum parentes eius. Sr. k významu infinitivního spojení DEBRUNNER, op. c. 229, § 404. 2: spíše »nachdem« než »indem«, jako by bylo εἰσαγαγόντων n. ὅτε εἰσήγαγον.

Lk. 3. 21: ВЪСТѢ ЖЕ ЕГДА КРѢСТИША СѢ ВЪСН ЛЮДЬЕ... ОУТЕРѢ СѢ НБѢ. Ass., Sav. θ. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαόν, ... ἀνεφθῆναι τὸν οὐρανόν. Factum est autem cum baptizaretur omnis populus, ... apertum est caelum. Srov. též DEBRUNNER, op. c. 229, § 404. 2.

Lk. 8. 40: БѢЖЕ ЕГДА ВЪЗВРАТИ СѢ ІС · ПРИНАТѢ І НАРОДЪ. Ass., Sav. θ. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ υποστρέφειν τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος. Factum est autem cum rediisset Iesus, excepit illum turba. S. SLOŇSKI op. c. 60 uvádí tento příklad mezi doklady na slov. aorist za řec. infinitiv praesentis, ale jest, jak viděti, vedle υποστρέφειν také různocnění υποστρέψαι. Srov. Br.: když se navrátil Ježíš, a Žilka: když se Ježíš vracel.

Lk. 9. 36: І ЕГДА ВЪСТѢ ГЛАС · ОБРѢТЕ СѢ ІС · ЕДИНЪ. Ass., Sav. θ. καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν εὐρέθη Ἰησοῦς μόνος. Et dum fieret vox, inventus est I. solus.

Lk. 14. 1, není v Zg., sr. VAJS, Ev. sv. Luk. 77: И ВЪСТѢ ИГДА ВЪНИДЕ КЪ ДОМѢ ИТЕРА КЪНѢСА..., И ТН БѢАХЪ НАЗИРАЮШТЕ И · АЛЕ КЪ ОНО (КРѢМА)

¹⁶ SloŇski op. c. 58—59 uvádí všechny doklady (ovšem většinou jen čísly) a má i Lk. 1. 21, kteréž místo pojímám kausálně, srov. i Debrunner, op. c. 229, § 404. 3. Viz i pozn. 14. — Větu časovou mají na tomto místě a na všech místech následujících také jiné překlady slovanské (v nové podobě), až na Lk. 14. 1, kde je ve znění srbs. a ruském odchylka.

вѣнѣ и соу҃съ... Ass., вѣ оно. вѣстѣ вѣнѣти і҃сѣи. Sav. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἔλθειν αὐτὸν..., καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν. Et factum est cum intraret Iesus..., et ipsi observabant eum. Slov. shodu s řec. textem také ve větě hlavní.

Lk. 19. 15: і вѣстѣ егда сѧ вѣзврати приимѣ цр҃ьє · і рече. (Sav. θ). καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε. Et factum est ut rediret accepto regno: et iussit.

Lk. 24. 30, není v Zg., sr. VAJS, Ev. sv. Luk. 125: и вѣстѣ, пак о вѣзвече сѣ нима, приимѣ хлѣбѣ благослови. (Sav. θ). καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε. Et factum est, dum recumberet cum eis, accepit panem, et benedixit.

Bývá také ind. aoristi za řecký infinitiv praesentis.

Lk. 2. 6: ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν. вѣстѣ же егда вѣсте тоу · ісплѣниша сѧ дньє родити и. Factum est autem, cum essent ibi, impleti sunt dies ut pareret. Větu časovou má na př. i nový český překlad Žilkův. Nezávislost na textu latinském projevuje se v inf. родити za τοῦ τεκεῖν, zatím co lat. text má větu účelovou.

Lk. 5. 12: і вѣ егда вѣ · вѣ єдиноу отъ градъ · і сѣ мжжє ісплѣнх про- каженѣ · ... паде ниць (Ass., Sav. θ.) za řec. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων...; et factum est, cum esset in una civitatum,... Větu časovou mají i překlady české Br. a Žilkův.

Lk. 18. 35: вѣ же егда приближи сѧ вѣ ерихъ · сѧкнѣцъ і҃теръ сѧдѣше при пѣти просѧ. Ale v Ass. вѣ оно вѣкма вѣстѣ приближити сѧ и соу҃соу..., Sav. θ. Řec. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίχειν αὐτὸν εἰς Ἱερουζώ... Factum est autem, cum appropinquaret Iericho,... Br. i stalo se, když se přibližoval k Jericho,... Žil. když se blížil k Jerichu,...

V žaltáři je podle prof. PASTRNEKA l. c. 377–378 dokladů na větu časovou s aoristem 20 (správně 19), z toho za řec. inf. aoristi 10, za inf. praes. 8 (správně 7), a kromě toho za inf. perf. 2 doklady: 38^a 7 (31, 4); 50^b 2 (37, 17—вѣнегда); 64^b 1 (50, 2—вѣнегда); 65^b 22 (51, 1); 67^a 12 (53, 2—вѣнегда); 74^a 16 (60, 3); 91^b 12 (вѣнегда, 72, 18); 109^a 9 (80, 6); 121^b 22 (91, 8); 170^a 22 (125, 1) — tyto doklady za inf. aoristi; 70^a 7 (56, 1); 140^b 8 (105, 44); 141^a 14 (106, 6); 141^b 11 (106, 13); 142^a 3 (106, 19); 142^b 6 (206, 28); 167^b 6 (119, 1) — za řec. inf. praesentis. Pastrnek i Sloński sem počítají také místo 3^b 1 (4, 2): вѣнегда вѣзвѣахъ оу҃савиша мѧ вѣже пракѣдѣи мѧ за řec. ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί με..., ale tu je imperfektum, jak svědčí i Pog. вѣзвѣахъ; toto místo sem tedy nenáleží. V Psalt. 26^b 6 (21, 25) a 37^b 4 (30, 23) je v řec. inf. perf.¹⁷

d) Jednou je v žaltáři perifrastický výraz perfektivního významu za řec. infinitiv aoristi (PASTRNEK, l. c. 378): 10^b 2 (9, 31) прѣклоиѣтъ сѧ і падеѣтъ: егда оудобѣла (sic) вѣдеѣтъ оубогѣиѣмъ, κύψει καὶ πεσεῖται ἐν τῷ αὐτὸν

¹⁷ U Sloňského najdeme všechny doklady z evangelií (ovšem většinou jen citovány čísla), jen Lk. 8. 40 třeba jinak zařadit. Z dokladů žaltářních není u Sloňského správně zařazen doklad z 4, 2 (3b 1) a vynecháno místo 50, 2 (64b 1). Doklad ze ž. 104, 12 neměl být citován mezi větami časovými. — Mirčev, op. c. 10, uvádí z evang. příkladem 3 dokl. a z žalt. 2 (na věty časové vůbec).

κατακυριεύσαι τῶν πενήτων; inclinabit se et cadet, cum dominatus fuerit pauperum. Pastrnek i Sloňski 58 (v jiné souvislosti) uvádějí podle Geitlerova vydání оудобѣаъ, jde však o sloveso оудобѣаѣти, srov. оудобѣаъ Pog., -аъ Bolon., оудобѣаъ Lob., оудобѣаѣ' Par. (srov. VAJS, Psalterium palaeoslovenicum 10). K poměru slov. překladu k textu latinskému srov. poznámku Pastrnkovu l. c.¹⁸

Věty časové za řecké vazby infinitivní typu ἐν τῷ...:

stslov.	evang.	žaltář
a) praesens slovesa nedok. —	—	7 (řec. inf. praes.)
praesens slovesa dok.	1 (řec. inf. praes.)	13 $\left\{ \begin{array}{l} 9 \text{ řec. inf. aor.} \\ 1 \text{ řec. inf. perf.} \\ 3 \text{ řec. inf. praes.} \end{array} \right.$
b) imperf.	11 $\left\{ \begin{array}{l} 10 \text{ řec. inf. praes.} \\ 1 \text{ řec. inf. aor.} \end{array} \right.$	7 $\left\{ \begin{array}{l} 6 \text{ řec. inf. praes.} \\ 1 \text{ řec. inf. aor.} \end{array} \right.$
c) aorist	10 $\left\{ \begin{array}{l} 7 \text{ řec. inf. aoristi} \\ 3 \text{ řec. inf. praes.} \end{array} \right.$	19 $\left\{ \begin{array}{l} 10 \text{ řec. inf. aor.} \\ 7 \text{ řec. int. praes.} \\ 2 \text{ řec. inf. perf.} \end{array} \right.$
d) opisný výraz —	—	1 (řec. inf. aor.)
	celkem 22	47

Nejčastěji je věta časová uvedena spojkou *и҃да* (21 v evang., 37 v žaltáři); mimo ni je v evang. jednou *ѣко*; v žalt. jest mimo *и҃да* také *и҃го҃да* (dvakrát), *ѣ҃ни҃и҃да* (osmkrát).

Na všech 22 místech v evang. má také text latinský větu časovou, ale nelze mlčením pominouti drobné neshody mezi textem latinským a slovanským, na př. v Lk. 8. 5 a v Mr. 4. 4, v Lk. 9. 18, v Lk. 14. 1, 2. 6 a j. Třeba též zaznamenati, že oba české překlady (bratrský i Žilkův) mají až na dvě samostatné odchylky, v nichž se však neshodují (Mr. 4. 4 v Br. *v tom rozstávání* a Lk. 8. 42 v Žil. *cestou*), vždycky větu časovou¹⁹. Podobně jest tomu, jak jsme zjistili, také v slovanských zněních jiných v podobě současné.

2. Překlad dativem absolutním.

Tyto případy jsou jen v textu evangeliijním.

Mt. 13. 4: сѣи҃ши҃темоу҃ ѣ҃а о҃убо падоша при пѣти (Ass., Sav. θ) za řec. καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν ἃ μὲν ἔπεσεν παρὰ τὴν ὁδόν. V lat. je věta časová: et dum seminat, quaedam ceciderunt secus viam; není tedy mezi slovanským a latinským překladem shody.

Mt. 13. 25: сѣ҃и҃ши҃темоу҃ же чѣ҃омъ · приде врагъ его · (Sav. θ) za řec. ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς; lat. cum autem dormirent homines, venit inimicus eius — opět neshoda se slov. překladem!

¹⁸ Sloňski uvádí tento doklad mezi případy ind. praes. slovesa dokonavého.

¹⁹ O poměrech v textě žaltářním souhrnně Pastrnek, l. c. 384.

Mr. 2. 15: **І БЫСТЪ КЪЗЛЕЖАШТЮ ЕМОУ КЪ ДОМОУ ЕГО • І МНОЗИ МЫТАРЕ • І** грѣшници кѣзлежаша съ нѣмъ... за řec. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ... (VAJS, Evang. sv. Marka 8); jest i čtení καὶ γίνεται κατακεῖσθαι (Nestle); lat. et factum est, cum accumberet in domo illius, ... — tedy opět není souhlasu mezi lat. a slov. překladem.

Mr. 2. 23: **І БЫСТЪ МНМО ХОДАШТОУ ЕМОУ • КЪ СЖБОТЫ СКЕКЪЗЪ СЪКЪНИКЪ • І** началъ оученици его пѣтъ теорити • (кѣ оно вѣрма хождааше нсоуеъ кѣ сжботъ скоеъ сѣаникъ, и началъ) оученици его пѣтъ теорити Ass., pod. Sav.) за řec. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων... (sr. VAJS, op. c. 10), lat. et factum est iterum cum Dominus sabbatis ambularet per sata, ... — opět rozdíl mezi latinským a slovanským překladem.

Lk. 1. 8: **БЫСТЪ ЖЕ СЛОУЖАШТЮ МОУ (м. ЕМОУ) • КЪ ЧИНОУ ЧРЪДЪ СКОЕА ПРЪДЪ** ѣмъ • по обычаю ерѣискоуемоу • ключи сѣ емоу покадити • (Sav. θ) за řec. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεῦν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ, ...; factum est autem, cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suae ante Deum. Opět se lat. a slov. překlad rozcházejí.

Lk. 2. 43: **КЪЗКРАШТАЖШТЕМЪ СѦ ІМЪ • WETA ОТРОКЪ НС • КЪ ІЛМЪ •** řec. ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοὺς ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, lat. cum redirent, remansit puer Iesus in Ierusalem; opět slov. a lat. překlad se odlišují.

Lk. 5. 1: **БѢИ ЖЕ НАЛЕЖАШТЮ ЕМЪ НАРОДОУ • ДА БЖ СЛЫШАЛИ СЛОВО БЖНЕ • І ТЪ** бѣ стоѣа при изерѣ... (Ass., Sav. θ), řec. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ..., factum est autem, cum turbae irruerent in eum, ut audirent verbum Dei, ... Překlad lat. a slov. se neshodují.

Lk. 9. 34: **ОУБОКША ЖЕ СѦ • КЪШЪДЪШЕМЪ ЖЕ ІМЪ КЪ ОБЛАКЪ (Ass., Sav. θ),** řec. ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν νεφέλην; et timuerunt, intrantibus illis in nubem. Br. báli se pak, když onino vcházeli do oblaku. Žilka: ulekli se, když se octli v oblaku! VAJS, Evang. sv. Lukáše 50: ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν... V lat. je abl. abs., v slov. dat. abs., ale pojetí časové se neshoduje.

Lk. 10. 38: **БЫСТЪ ЖЕ ХОДАШТЮ ЕМОУ • І ТЪ БЫНДЕ КЪ ВЪСЪ ІТЕРЖ • (Ass., Sav. θ)** за řec. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν (?)...; VAJS, op. c. 59: **БЫСТЪ ЖЕ ХОДАШТЕМЪ ИМЪ** (takto Mar.) за ř. ... αὐτοὺς; lat. factum est autem, dum irent, et ipse intravit in quoddam castellum. Neshoda lat. a slov. překladu.

Lk. 11. 1: **І БЫСТЪ СЖШТЮ ЕМОУ НА МЪСЕТЪ ІТЕРЪ • МОЛАШТОУ СѦ • (Ass., Sav. θ),** řec. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ... et factum est: cum esset in quodam loco orans, ... Lat. a slov. překlad se liší.

Lk. 17. 11: **І БѢИ ІДЖШТЮ ЕМОУ КЪ ІЛМЪ • І ТЪ ПРОХОЖДАШЕ МЕЖДЮ САМА-** ринѣж • галилѣж (Sav. θ), за řec. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν..., et factum est, dum iret in Ierusalem, ...; opět neshoda textu lat. a slovan.

Lk. 17. 14: **І БѢИ ІДЖШТЕМЪ ІМЪ • ІШТИСТНШ СѦ •** řec. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς καθαρίσθησαν. Et factum est, dum irent, mundati sunt. Lat. a slov. překlad se neshodují.

Lk. 24. 4: **І БЫСТЪ НЕ ДОМЫСАШТАМЪ СѦ СМЪ Ѧ СЕМЪ • І СЕ МЖЖА ДЪКА** стаєте кѣ ннхъ • (Sav. θ); καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, ...;

et factum est, dum mente consternatae essent de isto, ... — neshoda mezi lat. a slov. překladem.

Lk. 24. 15: *і вѣсть бѣсѣдоуѣхшѣма іма · і сѣтазѣхшѣма сѣ. і самъ ѥс приближи сѣ.* (Sav. θ); καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, ...; et factum est, dum fabularentur, et secum quaererent: et ipse Iesus appropinquans ibat cum illis. Opět se lat. a slov. překlad neshodují.

V žaltáři není dokladů na dativ abs., jest však možno v této souvislosti citovati dva doklady na participium za řec. inf. praes. n. aor., srov. PASTRNEK, l. c. 381: 62^b 19 (48, 18) a 176^b 14 (136, 1), nejde-li spíše o pojetí kausální²⁰. MARGULIÉS, Supr. 122, uvádí podobný doklad ze Supr. 197, 10.

Štoňski v své práci Die Übertragung... neuvádí případů, kdy se za řec. inf. s předl. ἐν, typu ἐν τῷ ..., klade vazba dativu absolutního, protože sleduje pouze případy překladu konstrukcí takových větami vedlejšími. O. Grünenthal, AslPh. 32, 1910, 4, uvádí pouze 8 dokladů²¹, jest jich však 15. S. Štoňski, Slavia 6, 1927–1928, 258 nemá Lk. 9. 34 a Lk. 24. 4. Mirčev, l. c. 10, uvádí 8 příkladů, 7 nikoliv.²²

Zajímavý je výsledek srovnání s překladem latinským. Lat. text má na 14 místech (z 15) větu časovou, tedy čtení odlišné od čtení slovanského; jen jednou (L. 9. 34) je v lat. abl. abs., ale mezi lat. a slov. překladem není shody v časovém pojetí slovesného děje. Možno tedy říci, že se slov. a lat. překlad nikde neshodují.²³ — Překlady v jazycích slovanských v nové podobě mají na uvedených místech většinou vedlejší věty časové (nejvíce čtení *jiných* má český překlad Žilkův).

3. Překlad podstatným jménem slovesným n. jiným jménem podstatným.

Mr. 6. 48: *і видѣхъ ѣ сѣтраждѣхшѣхъ къ грѣбени ... і приде къ нѣмъ ...* za řec. καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν; et videns eos laborantes in remigando. Br.: a viděl je, a oni se s těžkostí plavili. Žil. a když je viděl v plavbě zmítané.²⁴

Lk. 12. 15: *ѣко не оѣтъ ізбѣгѣхъ комоуждо · животоу его естъ. о імѣхши емоу.* ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ. quia non in abundantia cuiusquam vita eius est ex his quae possidet. Br.: neboť

²⁰ Význam kausální hledá tu Pastrnek l. c. Mirčev, op. c. 10, má omylem 47, 18 m. 48, 18.

²¹ L. 2. 42 m. 2. 43. — Bez srovnání s textem řeckým i latinským, některé doklady jen číselně.

²² Srov. také Forssmann, Der Infinitiv im Ostromir'schen Evangelium, Strassburg 1888, F. probírá syntaktické užívání inf. v Ostr., srovnáváje stále slov. překlad s řec. originálem. Škoda, že nevzal pro své srovnání texty starší, tehdy (1888) již vydané. Srov. str. 47 (291): »Und so dürfen wir zum Schluss dem Ostromir'schen Evangelium in Bezug auf den Gebrauch des Infinitivs im Grossen und Ganzen mit vollem Recht Sicherheit, Feinheit und Nationale Selbständigkeit nachrühmen«.

²³ Je zajímavé, že Pogorelov pokládá i překlad dativem absolutním za napodobení latiny, jako by na př. slov. *мимо ходацію емоу* Mr. 2. 23 bylo za lat. cum ambularet! Srov. l. c. 7. — K dat. abs. *Ján Stanislav*, Byzantinoslavica 5, 1933–1934, 24 n.

²⁴ Tento doklad není nikde uveden. Toto místo není obsaženo v evangeliáři. — Nový překlad bulh. a čes. bratrský mají tu celou větu, jinde je vazba participiální (srbs., pols., ukraj.).

ne v rozhojnění statku něčího život jeho záleží. Žil.: neboť život člověka nezáleží v tom, že má něčeho v svém majetku nadbytek.²⁵

Je možné také jiné pojetí těchto dvou dokladů než časové.

4. V překladu žaltárním jsou doklady, kde máme *infinitiv se spojkou* ВЪНІГДА, zřejmým příkloněním k řečtině; doklady uvádí PASTRNEK, l. c. 378–380: 8^a 4 (9, 4); 22^b 4 (18, 12); 64^b 16 (50, 6); 154^b 19 (118, 7); 155^a 5 (118, 9); 169^b 10 (123, 2); 169^b 12 (123, 3). Tedy 7 dokladů — vazba infinitivní do-svědčena jest také texty charvatskohlaholskými. Poměr k lat. PASTRNEK, l. c. 384.²⁶

II. Infinitivní vazby s πρὸ τοῦ + inf.

vyjadřují, že děj slovesa určitého je předčasný, než je děj infinitivem označený.

1. V evangelním textě stsl. je v pěti dokladech z šesti *vedlejší věta časová*, uvedená spojkou прѣжде даже не.

a) Praesens slovesa nedokonavého za řec. infinitiv praesentis je jen v Psalt. 71 b 5 (57, 10).

b) Praesens slovesa dokonavého za řec. infinitiv aoristi.

Luk. 22. 15: желѣхъ се въждѣхъ пасха ꙗко ꙗко сѣ камѣ · прѣжде даже не приимъ мѣхъ.; Ass., Sav. θ; řec. ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν. Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum, antequam patiar.

J. 13. 19: отъ сѣхъ глѣхъ камѣ · прѣжде даже не въждѣхъ · (Ass., Sav. θ); řec. ἀπ' οὗτοι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι. Amodo dico vobis, prius quam fiat.

V žalt. srov. 38, 14 (Psalt. 52^a 3).

c) Aorist za řecký infinitiv aoristi (v evang. 2 doklady) a za řec. inf. praesentis (v evang. 1 doklad).

Luk. 2. 21: нарѣша ѿмѣ ѿмѣ ꙗко · нареченое аѣломъ · прѣжде даже не зачатъ сѣ въ чрѣхъ · καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλλημφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ. Vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum est ab angelo prius quam in utero conciperetur. Br.:... prvé než se v životě počalo; Žilka: dříve, než bylo dítě počato.

J. 1. 49: прѣжде даже не възгласи тебе филиппъ · сѣхъ подъ смоковьницею · видѣхъ те · Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι, ὄντα ὑπὸ τὴν συκὴν εἰδόν σε. Priusquam te Philippus vocaret, cum esses sub ficu, vidi te. Br.: Prvé než tě Filip zavolal, ..., viděl jsem tebe. Žilka: Dříve než tě Filip zavolal, viděl jsem tě pod fíkem.

Srov. též Psalt. 119^b 13 (89, 2); 159^a 8 (118, 67; прѣже даже не); 136^a 5 (104, 19, доидеже прѣде слоко его, řec. μέχρι τοῦ ἐλθεῖν).

V řec. textu je inf. praes.:

²⁵ Tento doklad zaznamenal Mirčev, l. c. 10. Doklady ostatní, které Mirčev ibid. uvádí, mají spíše význam kausální (Pastrnek 381–382). Toto místo není obsaženo v evangeliích. Překlad srbský, polský, ukraj. mají tu celou větu.

²⁶ Již Jos. Dobrovský, Institutiones 610–611, znal tyto žaltární konstrukce.

J. 17. 5: ... славѣ ѡже ѡмѣхъ · прѣжде · даже не бѣи оу тебе въсь миръ. за řec.: ... τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί; claritate, quam habui prius, quam mundus esset, apud te. Br.: prvé nežli svět byl. Žil.: dříve než svět povstal. Sav. kniha má toto místo dvakrát, jednou čte také прѣжде даже не бысть миръ, ale po druhé — napodobením řecké předlohy — прѣжде быти всемоу миру. Srov. k tomu PASTRNEKŮV dokl. z Ps. 47^b 2 (36, 20) на коупно прославити сѧ ѡмъ і възнести за ѡма τῷ δοξασθῆναι αὐτοὺς καὶ ὑψωθῆναι.

2. V slov. překladě je *subst. verbale*.

Mt. 6. 8: вѣсть бо оуцѣ вашѣхъ іхъже трѣбуете · прѣжде проше ниѣ вашего. za řec. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρεῖαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. Lat. antequam petatis eum. Lat. text je od slovanského zcela odlišný; slov. překladatel si vedl zcela samostatně.

Z žaltáře uvádí prof. PASTRNEK (l. c. 380) dva doklady tohoto druhu: 31^a 8 (26, 1); 172^a 5 (128, 6). Jeden doklad významu místního (144^b 10, 108, 4, řec. ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με: въ любіи мѣсто), který cituje prof. Pastrnek, je podobného rázu. V lat. je i tu vždy věta časová.²⁷

Ze Supr. sr. 119, 18 прѣжде патриаршѣства за πρὸ τοῦ γενέσθαι πατριάρχην (ABICHT-SCHMIDT, AslPh. 18, 152 n.).

Je tedy celkem pro řec. infinitivy s πρὸ τοῦ (v žalt. i μέχρι τοῦ) v evangeliích 6 dokladů, v žaltáři 7 dokladů. Prof. Pastrnek uvedl v této souvislosti z žaltáře jeden doklad, kde máme v řec. ὡμα τῷ, a jeden s ἀντὶ τοῦ. Většinou se v evang. překládají vedlejší větou časovou (spojka прѣжде даже не, v Psalt. též прѣже даже не a доидеже) — 5 dokladů (v žalt. také 5 dokl.), jednou je subst. verbale (v žalt. 2+1). První způsob (věta časová) shoduje se s latinou (srov. však neshodu s lat. v partic. нареченое v Luk. 2. 21, сжшта atd. v J. 1. 49 a j.), druhý se však liší.^{27a}

III. Infinitivní vazby s μετὰ τὸ + inf.

Má-li být vyjádřena předčasnost děje označeného infinitivem před dějem věty hlavní, klade se před inf. v akus. spojka μετὰ (μετὰ τὸ εἶναι a pod.).

1. Překládají se takové vazby infinitivní v staroslověnském textě evangeliijním většinou *podstatnými jmény slovesnými s příslušnou předložkou по*.

Mt. 26. 32: по вѣскрѣсновеніи же моемъ · карѣжъ бы въ галилен · за řec. μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναι με προῶξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Postquam autem

²⁷ S. Šloński uvádí v své něm. práci 60–61 doklady s větami vedlejšími (jiných přirozeně ne), doklady z žaltáře uvedl již před ním Pastrnek, což mělo být náležitě uvedeno. Grünenthal se o případech tohoto druhu nezmiňuje. Mirčev op. c. 11 uvádí z ev. jen dva doklady tohoto druhu, z žaltáře 3 příklady.

^{27a} Překlady slovanské jiné v úpravě nynější se většinou shodují s nejstarším překladem v používání vět časových (odchyly: Lk. 22. 15 v ruš., Lk. 2. 21 opět v ruš., J. 17. 5 v bulh. a v ruš. — tu je podstatné jméno slovesné), ale větu časovou nalézáme i v Mt. 6. 8, kdež je v nejstarším překladě subst. verbale: v překladě bulh., sln., v překladech českých, v polském, lužsrbs., ukraj.).

resurrexero, praecedam vos in Galilaeam. Jak je vidět, slovanský a latinský překlad se neshodují.

Mr. 1. 14: по прѣданнѣ же ѿаѿновѣ · приде ѿс въ галилеѣ · за řec. μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς... Postquam autem traditus est Ioannes. Mezi lat. a slov. překladem neshoda. Toto místo není obsaženo v evangeliáři.

Mr. 16. 19 (není v Zg. a v Sav.), srov. J. VAJS, Evangelium sv. Marka 74, 75: Господь же Иисусъ по глаголаннѣи нго къ нѣмъ вѣзнесе сѧ на небо, Ὁ μὲν Κύριος Ἰησοῦς μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς ἀνελήμφθη εἰς τὸν οὐρανὸν. Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in caelum. Mezi překladem lat. a slov. opět není shody.

Luk. 12. 5: οὐβοῦτε σὺ ἰμᾶψταρο ελαστὴ · πο οὐβῆνι κερῆσιτι ἐκ ἥσον· (Sav. θ); φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἔχοντα ἐξουσίαν ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν; timete eum, qui, postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam. Lat. a slov. text se neshodují.

Luk. 22. 20: ἰ चाश्च ताकोज्दे по вечерѣннѣ глѧ · (Ass., Sav. θ) za řec. καὶ τὸ ποτήριον ὡσαύτως μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Similiter et calicem, postquam coenavit, dicens. Mezi překladem lat. a stslov. není shody.

Z žaltáře má Pastrnek 380 jediný doklad: 171^a 3 (126, 2). Ze Supr. uvádí Marguliés, Supr. 122, místo 525, 12.

2. Jindy se uvedené vazby překládají *vedlejší větou časovou*.

V evangeliijním překladě jest pro tento způsob jen jeden doklad:

Mr. 14. 28: нъ по томъ ѣгда вѣскрѣснѣ · вѣрѣжъ кѣтъ въ галилеѣ · (Ass., Sav. θ) za řec. ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναι με προᾶξω ὑμᾶς..., sed postquam resurrexero, praecedam vos... Br.: Ale když z mrtvých vstanu, .. Žil.: ale až budu vzkříšen,...

Słoński, Die Übertragung... 60, cituje doklady tohoto rázu ze Supr.: 178, 22; 296, 23;²⁸ 348, 16; 348, 21, 25; 254, 12.

Uvádí-li POGORĚLOV, l. c. 7, doklad z Mr. 14, 28 jako svědectví vlivu lat. textu, lze poukázat i jednak na to, že překlad větou vedlejší je v Mr. 14, 28 znám také v obou překladech českých, v lužsrb., polském, že jej zná i Supr., a dále lze vytknouti z evang. textu mnohem hojnější případy samostatnosti při překladu našich vazeb podstatným jménem slovesným.

K. MIRČEV uvádí v své cit. práci 12—13 podle Meyerova indexu k Supr. řadu dokladů z tohoto textu, kdy se za řec. infinitiv se členem projevuje substantivum verbale, ale není ani z jeho příkladů ani ze samého slovníku Meyerova patrný větný význam těchto podstatných jmen slovesných.²⁹

²⁸ ἢ на пяти ѣко прѣпоуховѣ ѿрданъ; Mirčev uvádí verš 29. m. 23.

²⁹ Grünenthal zná jen jeden doklad se subst. verb. v evang. — V překladech slovanských v nové podobě objevuje se i tam, kde má cymeth. překlad podstatné jméno slovesné, hojnou měrou věta časová (mimo překlad ruský).

Překládají se tedy řecké vazby infinitivní s ἐν τῷ:

	evang.	žaltář
1. větami časovými	22 (spojka ἐντα 21 dokl., — v lat. věta κκο 1 dokl.) časová	47
2. dativem absolutním	15 (lat. 14 dokl. pro větu časovou, 1 abl. abs.)	—
3. podstatným jménem slovesným n. jiným jménem podstatným	2 (v lat. jednou gerundium, jednou subst.)	—
4. participium	—	2
5. infinitiv se spojkou ἐκνεετα	—	7
celkem	39	56

Infinitivní vazby s πρὸ τοῦ + inf.:

	evang.	žaltář
1. větami časovými	5 (spojka πρὸ κκετα κε) — v lat. věta časová	5
2. podstatným jménem slovesným	1 — v lat. věta časová	2+1
celkem	6	7+1

Infinitivní vazby s μετὰ τὸ + inf.:

1. podstatným jménem slovesným	5 (předl. πο) — lat. věta časová	1
2. větou časovou	1 — lat. věta čas.	—
celkem	6	1

Celkem je v textu evang. 51 dokl., v žalt. 64+1 dokl.

Srovnáme-li evang. text slovanský s latinským, shledáme především, že se ve dvaceti příkladech (z 51, t. j. 40% dokladů) překlad slovanský od latinského úplně liší: jde o 14 dokladů, ve kterých je za řeckou vazbu infinitivní v stsl. překladě vazba dativu absolutního, kdežto v lat. textě máme větu časovou, a o 6 příkladů, kdy je v slov. překladě substantivum verbale proti větě časové v textě latinském. Ale při bližší prohlídce zbývajících 31 dokladů shledáme řadu dalších odchylek od textu latinského, i když je konstrukce táž; bylo na ně již upozorněno: srov. zde výše doklady z Lk. 8. 5 a v Mr. 4. 4 (ἐντα κκαе, lat. dum seminat), z Luk. 9. 18, 14. 1, 2. 6 a j., v Luk. 9. 34 je dat. abs. κκшкдтшемк же імк, v lat. je abl. abs., ale není shody v čase: intransitibus illis; srov. dále Luk. 2. 21 (нареченое, lat. quod vocatum est), J. 1. 49 (сшшта... — cum esses, ale řec. ὄντα). Možno bez nadsázky říci, že 28 a snad více dokladů (tedy nejméně 55%) svědčí buď přímo nebo povahou překladu celého místa proti předpokladu o vlivu vulgáty na nejstarší slov. překlad evang.

Poměr žaltářního textu slovanského k latinskému stanovil prof. PASTRNEK, AslPh. 25, 384.

B. Infinitiv příčinný.

V řec. textu evang. bývá předložka διὰ s akusativem (διὰ τὸ + inf.).

1. V staroslověnském překladě bývá nejčastěji *vedlejší věta kausální uvedená většinou spojkou за нѣ*.

a) V slov. praesens za řecký infinitiv praesentis.

Lk. 11. 8: аште не дастъ емоу вѣстакъ · за нѣ естъ дроуѣтъ емоу. нъ за безочѣсто его · вѣстакъ дастъ емоу · еанко трѣбуеѣтъ · за řec. διὰ τὸ εἶναι φίλον αὐτοῦ, ... eo quod amicus eius sit. Br.: proto že jest přítel jeho, ... Žil.: proto, že jest jeho přítelem.

Lk. 18. 5: за нѣ творитъ ми троудъ вѣдовица си · да мѣштѣ еѣ. за řec. διὰ γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην ...; quia molesta est mihi haec vidua ... Br.: však že mi pokoje nedá tato vdova, ... Žil.: poněvadž mě tato vdova obtěžuje. Srov. neshodu: творитъ ми троудъ — molesta est!

SŁOŃSKI op. c. 62 uvádí 3 doklady tohoto druhu ze Supr.: 130, 18; 226, 19; 366, 6, ale se spojkou ѿмъже (ѿмже).

b) V slovanském překladě ind. imperfekta (n. praeteritum вѣ) za řec. infinitiv praes.

Mt. 13. 5: і аenie прозвѣшѣ · за нѣ не имѣаше глѣбинѣ земли · καὶ εὐθέως ἔξανέτειλε διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς; et continuo exorta sunt, quia non habebant altitudinem terrae. Také oba české překlady mají větu vedlejší. Slov. překlad se zde odchyluje od textu řec. i lat., ale je otázka, jde-li o znění původní (VAJS, Ev. sv. Matouše 47, předpokládá jako původní čtení занн не имѣшѣ глѣбинѣ земли). Místo toto není obsaženo v evangeliáři.

Mt. 13. 6: сѣньцѣ вѣснѣвѣшѣ присѣдѣ · за нѣ не имѣхѣ корени · і исѣхѣшѣ. за řec. καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν ἐξηράνθη; lat. et quia non habebant radicem, aruerunt. V obou překladech českých je vedl. věta příčinná. Také toto místo není obsaženo v evangeliáři.

Mr. 4. 5, není v Ass., Sav., Zogr., VAJS, Evang. sv. Marka 15: и аenie прозвѣ, занн не имѣаше глѣбинѣ земли · καὶ εὐθέως ἔξανέτειλε διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς. V obou překladech českých věta příčinná. Lat. quoniam non habebat altitudinem terrae.

Mr. 4. 6, není v Ass., Sav., Zogr., VAJS, ibid.: и занн не имѣаше корени · оу҃сѣшѣ. Řec. καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν ἐξηράνθη, lat. et eo quod non habebat radicem, exaruit. V obou překladech českých věta příčinná.

Lk. 2. 4: вѣнде же і оу҃фѣ · ... вѣ іудеѣ вѣ градъ дѣвѣ · ... за нѣ вѣашѣ · отъ домоу і отѣстѣнѣ дѣвѣ · διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ, eo quod esset de domo, et familia David. V obou českých překladech (Br. i Žilkově) věta příčinná.

Lk. 8. 6: ... і прозвѣ оу҃сѣшѣ · за нѣ не имѣаше вѣгѣ · (Sav. θ) за ... διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἱμαῖδα, .. aruit, quia non habebat humorem. V překl. Br. i Žilkově také věta příčinná.

Lk. 9. 7: і не домѣшѣашѣ сѣ · за нѣ глѣмо вѣ отъ їтерѣ · ꙗко іоанѣ · вѣста отъ мрътѣхѣ · (Ass., Sav. θ) / ... διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπὸ τινων ..., et haesitabat

eo quod diceretur a quibusdam ... Br.: ... proto že bylo praveno od některých, Žil.: poněvadž někteří říkali.

Lk. 19. 11: приложъ рече притѣхъ · за нѣже тѣ бѣ близъ ѿма · і мнѣхъ · ꙗко авѣ хошете ѿрече ѣже акити сѧ . (Ass., Sav. θ) za řec. διὰ τὸ ἐγγὺς εἶναι Ἱερουσαλὴμ αὐτὸν καὶ δοκεῖν αὐτοῦς ..., dixit parabolam, eo quod esset prope Ierusalem: et quia existimarent ... Br.: proto že byl blízko od Jeruzaléma, a že se oni domnívali, ...; Žilka: protože byl blízko Jeruzaléma a oni mysli, že ...

Lk. 23. 8: ... бѣ бо желѣа отъ многа вѣмѣне кидѣти н · за нѣ слышаше многа о немъ · (Ass., Sav. θ) za řec. διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ, eo quod audierat (n. audiret) multa de eo. V českém překladě bratrském i Žilkově vedlejší věta příčinná. VAJS, Ev. sv. Luk. 117: зане слыша.

J. 2. 24: самъ же ѿс · не вѣдаше себе вѣ вѣржѣ ѿхъ · ѿмже самъ вѣдѣше все · (Ass., Sav. θ) za διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντα, eo quod ipse nosset omnes. Br.: protože on znal všechny, Žil.: znal všechny. Srov. BLASS-DEBRUNNER, Neutest. Gramm. 228, § 402. 1., pozn.: považuje řecké čtení za nepravé, mimo jiné proto, že v Janovi není kromě vazby с πρὸ τοῦ žádného případu infinitivu po předl. a členu.

Výstižný a svobodný překlad máme v Mr. 5. 4:

і ни желѣзномъ жжемъ · его никтоже не можаше его съєзати · за нѣ емоу много краты · пѣты і жжи желѣзны · съєзаноу сѣштію прѣтрѣзахъ сѧ отъ него жжа желѣзна · і пѣта съкроушахъ сѧ · і никтоже его не можаше оумъчѣти · за řec. καὶ οὐδὲ ἀλύσεις οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι, διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἀλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διεσπᾶσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἀλύσεις καὶ τὰς πέδας συντετριῖσθαι, καὶ οὐδεὶς ἔσχυνεν αὐτὸν δαμάσαι. Lat. et neque catenis iam quisquam poterat eum ligare: quoniam saepe compedibus et catenis vinctus, dirupisset catenas, et compedes comminuisset, et nemo poterat eum domare. Za první infinitiv je v slov. dativ absolutní, vyjadřující současnost se slovesnými ději dalšími. V obou českých překladech je vedlejší příčinná věta, v bratrském překladě na prvním místě přechodník. Ani toto místo není obsaženo v evangelií.

Lk. 1. 21: і чюждаахъ сѧ ѣже мѣждаше вѣ ѿрече · (Sav. θ) za řec. καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ. Et mirabantur quod tardaret ipse in templo. VONDRÁK, Aksl. Gr.² 625, 627 vykládá ѣже jako spojku příčinnou = ,quia, quod' a ukazuje na shodu s vulgátou. SŁOŃSKI, Die Übertragung 59, považuje ѣже za člen a pojímá větu s ѣже časově. Také JAGIĆ, Mar. index 507: ѣже = τό. Slovanský překladatel pojal místo kausálně; srov. ἐν τῷ ... kausálně pojaté v Psalt. 104, 12 (135^b 11) a j. (BLASS-DEBRUNNER, op. c. 229, 404. 3, pozn.).

Ze Supr. uvádí Słōński doklad se str. 125, 30; tu je spojka поѣже.

c) V slov. aorist za řec. infinitiv aoristi n. praes.

Je to v Psalt. 85^a 15 (69, 1, tu je v řec. εἰς τὸ σωσαί ..., v slov. зане сѣе ...); 135^b 11 (104, 12, tu je v řec. ἐν τῷ εἶναι αὐτοῦς ...). Doklady ty uvádí PASTRNEK, l. c. 381. SŁOŃSKI cituje takovéto doklady také ze Supr. 202, 26; 286, 19; 437, 10 (286, 19 a 437, 10: поѣже). Viz též výše doklady z Lk. 9. 7 a 19. 11.

2. V staroslověnském překladě evang. může být *substantivum verbale*.

Mt. 24. 12: и за оумѣноженіи безаконіи исакнеть любы мѣногѣи хъ (VAJS, Ev. sv. Mat. 91) za řec. καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν..., lat. et quoniam abundavit iniquitas,... Slovanský překladatel vystihl místo zcela samostatně; mezi lat. a slov. překladem není shody.

Prof. PASTRNEK uvádí z žaltáře 3 doklady substantiva s předložkou, ale bylo by snad možné i pojetí jiné než příčinné: 9^a 16 (9, 23 вѣ грѣдосѣти за ѣв τῷ υπερηφανεύεσθαι...); 18^a 5 (17, 6: вѣ сѣрѣбѣт моиѣ за řec. ἐν τῷ θλίβεσθαί με); 55^b 15 (отѣ печали за řec. ἐν τῷ ἐκθλίβειν τὸν ἐχθρόν μου).

3. V překladě žaltářním je dosvědčena dvakrát *vazba participiální*: 38^a 2 (31, 3) a 82^a 11 (68, 4), srov. PASTRNEK, ibid. 381.

Je tedy v stsl. překladě evang. dokladů tohoto druhu 15, z tohoto počtu je 14 míst přeloženo tak, že za řecký infinitiv spojený s členem je vedlejší věta příčinná, uvedená většinou (jedenáctkrát) spojkou за нѣ, jedenkrát (Lk. 19. 11) spojkou за нѣже, jedenkrát (J. 2. 24) spojkou імѣже, jedenkrát (Lk. 1. 21) spojkou еже. Jednou máme v evang. textě (Mt. 24. 12) substantivum verbale. V žaltáři je celkem 7 dokladů tohoto typu, z toho dva doklady na vedl. větu příčinnou (spojka за нѣ), 3 doklady substantiva s předložkou a dvakrát vazba participiální. Ze Supr. známo jest 7 dokladů pro vedlejší větu příčinnou (spojky: імѣже, нѣже; по нѣже; за нѣ).³⁰ — Na všech těch místech v překladě evang., na kterých je v stsl. věta příčinná, má větu příčinnou také text latinský; jsou však na některých z uvedených míst mezi lat. a slov. překladem drobné neshody, srov. v Lk. 18. 5 за нѣ теоритѣ ми трѣдѣ — lat. quia molesta est, řec. διάγε τὸ παρέχειν μοι κόπον, pod. J. 2. 24, Mr. 5. 4 (!); není shody v Mt. 24. 12, kde je v stsl. překladě subst. verbale a v lat. věta vedlejší. Všude je věta vedlejší v překladech českých a velkou většinou i v jiných překladech slovanských nových; i v Mt. 24, 12, kde má cyrilomethodějský překlad podstatné jméno slovesné, nalézáme v překladech jiných (kromě ukraj. a ruského) vedlejší větu příčinnou. Jsou případy vedlejších vět tohoto druhu i v Supr. K textu žalt. PASTRNEK, l. c. 384.

C. Infinitiv účelový.

Nejprve si povšiml MATIJA VALJAVEC hojných dokladů, kde je za řecký infinitiv účelový v staroslověnském překladě žaltářním účelová věta, a ze shody konstrukcí takových se způsobem překladu v textu latinském (účelové věty s *ut*) odvodil závěr, že v případech takových třeba počítati s vlivem latinského překladu na překlad slovanský («O prijevodu psalama u nekijem rukopisima hrvatsko-srpsko — i bugarsko-slovenskijem», Rad 98, 1–84; 99, 1–72; 100, 1–64.³¹ Prof. PASTRNEK spořádal a doplnil doklady Valjavcovy, přezkoumal veškeré způsoby překladu účelového infinitivu řeckého v slovanském překladu žaltářním, všiml si i jiných konstrukcí členových v žal-

³⁰ Při Supr. nelze pomysleti nijak na vliv latinský.

³¹ Toto stanovisko Valjavcovo schválil V. Jagić, Zur Entstehungsgesch. der ksl. Sprache II, 51.

táři a přišel k závěru, že s vlivem latinského překladu při pořizování staroslověnského překladu žaltářního počítati nelze (AslPh. 25, 1903, 366—375, 383—385, 390). ST. SŁOŃSKI se v své práci *Die Übertragung...* (1908) omezil na výpočet případů, kdy je za infinitiv účelový v překladě staroslověnském věta účelová (mnohdy udává jen příslušná čísla), neodlišil však dokladů s členem od dokladů bez něho a také nevyčerpal všech příkladů (srov. dále); kromě toho nesrovnával slovanský překlad s překladem latinským.³² A nesrovnal infinitivů účelových řeckých se zněním příslušných míst ve vulgátě ani v svém pozdějším článku, který věnoval zkoumání otázky vlivu lat. vulgáty na staroslověnský překlad evangelijní (Slavia 6, 1927—1928, str. 246 n.). Také prof. GRÜNENTHAL vytkl jen několik příkladů (srov. dále) bez zřetele k znění textu latinského (AslPh. 32, 1910, 4—5). — Konstrukce vět účelových, uvedených spojkou *да*, v staroslověnském překladu evangelijním zkoumal prof. ST. KUL'BAKIN: »Неколико речи о конструкцији »да са индикативом« место инфинитива у старословенском преводу Јеванђеља«, *Zbornik filoloških i lingvističkih studija A. Beliću*, Beograd 1921, str. 229—232. Autor se domnívá, že v cyrilometh. překladě evang. v 9. stol. nebylo ještě účelových vět se spojkou *да* za řecký infinitiv s členem nebo bez něho a někdy i za řeckou vazbu větnou s *ἵνα* a že věty s *да* pronikly do překladu teprve v pozdějších opisech v 11. stol. Přes to musíme probíratí odděleně takové účelové věty, uvedené spojkou *да*, které jsou překladem řeckých účelových infinitivů, a věty s *да*, jimiž se překládají podobné řecké konstrukce větné s *ἵνα*. Je jasné, že takovéto případy (věty s *да* za věty s *ἵνα*) nemají významu, jde-li o sledování přechodu infinitivu ve věty s *да* v nejstarších památkách. Proto nelze souhlasiti s postupem J. ILIJEVA, který v svém článku »Изчезване на инфинитивъ и остатъци отъ него въ българския езикъ«, *Извѣстия на Семинара по славянска филология при Университета въ София IV*, 1921, str. 126—147, prostě citoval množství dokladů na věty s *да* bez srovnání s textem řeckým — jinak ovšem zajímavě sleduje autor vývoj infinitivu v bulh. od dob nejstarších až do doby přítomné, a dovozuje, že zánik infinitivu je zjevem domácím, bulharským, syntaktického původu. Ani Kul'bakinovi ani Ilijevovi nešlo o poměr překladu staroslověnského k latinskému. Podrobněji se případy, ve kterých je věta účelová za řecký účelový infinitiv v stsl. překladech, zabýval K. MIRČEV, op. cit. str. 14 n. Podle autora nebylo vyjadřování větami účelovými místo infinitivů nutné, třebaš je prý velmi staré, cyrilomethodějské. Upozorňuje, že jazyk cyrilomethodějský jde v té příčině paralelně s řeckou *οὕτως*: i v řeč. se infinitiv nahrazuje spojováním slovesa se spojkami *οὔτι*, *οπως*, *ἵνα*. Mirčev nesrovnává slov. překladu s překladem latinským. Také on považuje zánik infinitivu za zjev syntaxe bulharské; jen některé pozdější shody ve vývoji infinitivní formy v jazycích balkánských vykládá prostředím balkánským.

Materiál z evangelií nebyl nikde v úplnosti a souhrnně na jednom místě uveden ani s lat. textem srovnán.

³² Srov. i Słońskiho článek v PF. 7, 134—149.

V řec. textu evangelijním bývá ve významu účelovém buď vazba genitivu infinitivu se členem (τοῦ + inf.) nebo vazba πρὸς τὸ + infinitiv nebo εἰς τὸ + infinitiv.

I. Vazba τοῦ s infinitivem; je známa zvláště u Lukáše.

1. *Překlad supinem nebo infinitivem.*

Mt. 3. 13: тогда придетъ ѿсѣ отъ Галилеѣ на іорданъ . къ іоанну крестити сѣ отъ него. Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ. Tunc venit Iesus a Galilaea in Iordanem ad Ioannem, ut baptizaretur ab eo. Supinum креститъ сѣ je doloženo v Ass., Ostr. a Sav., infinitiv v Zogr., v Deč. ev., v Nik. ev. Za původní třeba považovati čtení креститъ сѣ (srov. JOS. VAJS, Ev. sv. Matouše 9); infinitiv m. supina pronikl však již do Zogr.³³ V překladech slovanských v nové podobě máme již větu účelovou m. supina. Výjimku tvoří znění ukrajinské a ruské, kdež je infinitiv.

³³ Budiž dovoleno tento zjev — infinitiv místo supina — ze Zogr. blíže doložit. Nejprve soupis dokladů pro supinum.

Matouš. 5. 17 не мните ꙗко придетъ разоритъ закона ли пророкъ . не придетъ разоритъ нъ исплннитъ . ѿти ѿлѣти καταλῦσαι, οὐκ ἴλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι; 8. 29 пришелъ ли еси сѣмо . прѣжде вѣрмене мжитъ насъ; 11. 1 прѣидѣте отъ тѣдѣ оучитъ . і проповѣдатъ къ градѣхъ ихъ . V kod. Mar. a v Nik. прѣиде, kteréžto čtení třeba považovati za původní (VAJS, Ev. sv. Mat. 37), řec. μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν (transiit inde ut doceret, et praedicaret...); 11. 7: чесо видѣтъ изидете къ поустыниѣ . тръсти ли екѣтромъ колѣлемъ, 8 нъ чесо изидосте видѣтъ . чѣа ли..., 9 нъ чесо изидосте видѣтъ; 12. 42 ꙗко придетъ отъ конца землѣ . сѣтишатъ прѣмждрости соломѣи; 14. 23 і отъпоуштъ народы въиде на горѣ помолитъ сѣ; 25. 10 іджштамъ же іамъ коупитъ . придетъ женихъ; 27. 49 остани да видимъ аште придетъ . іанѣ сѣстъ его - εἰ ἔρχεται Ἰησίας σώσων αὐτόν, an veniat Elias liberans eum; 28. 1 придетъ маріѣ магѣдалыни . і дроугаѣ маріѣ видѣтъ гро-ва; 28. 8 тѣсете възвѣститъ оученикомъ . егда же ідѣашете възвѣститъ оученикомъ его. Celkem 16 dokladů.

Marek. 1. 24 пришелъ еси погубитъ насъ; 2. 17 не придетъ бо призвѣатъ правѣдникъ нъ грѣшникъ къ покаание; 5. 14 і придѣ видѣтъ въкъшааго; 6. 46 іде къ горѣ помолитъ сѣ; 10. 45 і бо сѣ чѣкы не придетъ да послѣжатъ емоу . нъ послѣжитъ . і дати дѣиѣ свои... (srov. podobné místo v Mat. 20. 28, Zg^b: нъ послѣжити і дати) — καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἴλθεν διακονηθῆναι ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. Nam et Filius hominis non venit ut ministraretur ei, sed ut ministraret, et daret animam suam redemptionem pro multis — slov. a lat. text se neshodují; k tomuto verši srov. A. MEILLET, Du parti à tirer des traductions de l'Évangile, BSL. 21, 1918, 30–32. 13. 15 ни да въидѣтъ възѣтъ чесо отъ домоу своѣго . μηδὲ εἰσελθάτω τι ἄραι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ, nec introeat ut tollat quid de domo sua; 15. 36 не дѣйте да видимъ . аште придетъ іанѣ . сѣнатъ его .

Mt. 11. 1: прѣдѣте отъ тѣхъ оучитъ · і проповѣдатъ въ градѣхъ ихъ (v kod. Ass., Mar. a v Nik. прѣиде, kteréžto čtení třeba považovati za původní, VAJS, Ev. sv. Mat. 37, Sav. θ); řec. μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν, transiit inde, ut doceret, et praedicaret — neshoda mezi lat. a slovanským překladem.

Lk. 1. 77: прѣдѣдешн бо прѣдъ лицемъ гñемъ · оуготовати пѣтъ его · дати разоумъ сїиныхъ людемъ его въ оставленїе въ отъпоуштенїе грѣхъ нашихъ (v Ass. jen částečně, Sav. θ), za řec. προπορεύσει γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἐτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ, τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ. O zvyku klásti τοῦ před druhý ze dvou po sobě následujících infinitivů BLASS-DEBRUNNER 227, § 400. 6. Lat. praeibis enim ante faciem Domini parare vias eius: ad dandam scientiam salutis plebi eius. V řec. infinitiv, v lat. gerundivum.

Lk. 8. 5: изиде сѣиши сѣиатъ сѣмене сегого (Sav. θ), ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείραι τὸν σπόρον αὐτοῦ, exiit qui seminat, seminare semen suum.

εἰ ἔρχεται Ἡλίας καθελεῖν αὐτόν; si veniat Elias ad deponendum eum. Celkem 7 dokladů.

Lukáš. 1. 59 придж окрѣзатъ отрочатъ · 3. 12 придж же і шытарн крѣтитъ сѣ · ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι, venerunt autem et publicani ut baptizarentur. 4. 34 ісѣ назарѣанине · пришьлѣ еси погосѣитъ насъ; 5. 15 і сѣни-маахъ сѣ народи мнози · слышати і ицѣлнѣ сѣ отъ нѣго · отъ недѣжъ сѣихъ · συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν καὶ θεραπεύεσθαι ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν; et conveniebant turbae multae ut audirent, et curarentur ab infirmitatibus suis; 5. 32 не придохъ призьватъ правѣдникъ · нъ грѣшникы въ показанїе; 6. 17 іже придж послоушатъ его · і ицѣлнѣ сѣ · отъ недѣжъ сѣихъ, οἱ ἦλθον ἀκούσαι αὐτοῦ καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν. qui venerant ut audirent eum, et sanarentur a languoribus suis; 7. 24 чесо изидосте въ поустынижъ видѣтъ · трѣсти ли кѣтромъ движемъ · 25 нъ чесо изидосте видѣтъ чѣка ли · макъ-ками ризами одѣна ·... 26 нъ чесо изидосте видѣтъ · пророка ли; 8. 5 изиде сѣиши сѣиатъ сѣмене сегого; 8. 35 изидж же видѣтъ бѣгѣшааго; 9. 28 въизиде на горѣ помолитъ сѣ · ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, ascendit in montem ut oraret; 9. 55 сѣи бо чѣкы нѣстѣ пришьлѣ · дїшъ чѣкъ погосѣитъ · нъ сїстѣ; 11. 7 не можъ вѣстати датъ тебѣ; 11. 31 ꙗко приде отъ конца землѣ · слышатъ прѣмѣдрости соломонѣ; 14. 19 і градъ іскоусятъ ихъ; patrñe vězí původní čtení se supinem v Lk. 15. 1: вѣахъ же приближающе сѣ къ нѣмоу еси мытари · і грѣшници · послоушатъ его. Srov. VAJS, Ev. sv. Luk. 81 a ř. text ἦσαν δὲ αὐτῷ ἐγγίζοντες ·... ἀκούειν αὐτοῦ. Erant autem appropinquantes ei publicani, et peccatores, ut audirent illum. 15. 15: і посѣла і на сѣла сѣи · пастъ сквини. καὶ ἐπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγρούς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους. Et misit illum in villam suam ut pasceret porcos; 17. 31 да не сѣлѣзетъ възатъ ихъ; 18. 10 чѣа дѣва въизидосте въ црковъ · помолитъ сѣ · Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερόν προσεύξασθαι. Duo homines ascenderunt in templum ut orarent; 19. 7 ꙗко къ грѣшному мѣжю въизиде · витатъ; 19. 10 приде бо сѣи чѣкы въизидатъ · і сїстѣ погосѣишааго; 21. 38 і еси людемъ із оутра прихо-

Lk. 24. 29 (Zg., Sav. θ): и вѣннде сѣ нима облашѣ, καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς. Et intravit cum illis.

Další doklady: Mt. 21. 32 (ne v Zg., jen Zg. b): вѣ же видѣвшеи не раскаѣте сѣ послѣдѣ ѿти емоу вѣрѣи. VAJS, Ev. sv. Mat. 81, μά видѣвшеи m. -en, jinak shodně. Ass., Sav. θ. ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. BLASS-DEBRUNNER 227, § 400. 5 hledá na tomto

дашите кѣ нѣмоу вѣ црѣкѣ послѣшатѣ его; 22. 47 і прѣстѣпи кѣ іѣви лѣбѣзатѣ его · καὶ ἤγγισεν τῷ Ἰησοῦ φιλεῖν αὐτόν, et appropinquavit Iesu ut oscularetur eum; 23. 32 вѣдѣхъ же і · і нна зѣлодѣкѣ дѣка · сѣ нима оубитѣ · ἤγοντο ... ἀνααιρεθῆναι, ducebantur autem et alii duo nequam cum eo, ut interficerentur. Celkem 27 dokladů.

Jan. 1. 33 нѣ послѣахъ мѣ крѣститѣ вѣ водѣ · тѣ мнѣ рече; 4. 7 приде жена отѣ самарѣи почрѣтѣ воды; 4. 15 да ... ни прихѣждѣ сѣмо почрѣпатѣ; 4. 38 азѣ же послѣахъ вѣ жѣтѣ; 21. 3 ідж рѣбѣ лѣвитѣ. Celkem 5 dokladů.

Infinitiv místo očekávaného supina nebo paralelní s ním.

Matouš. 3. 13 тогда приде ѣс отѣ галилеѣ на іорданѣ · кѣ іоанѣ крѣтити сѣ отѣ нѣго; 4. 1 тогда ѣс вѣзведе нѣ вѣстѣ дѣхомѣ вѣ поустѣи нѣж · іскоуцити сѣ отѣ неприѣзни · τότε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ... ductus est in desertum ..., ut tentaretur a diabolo; 10. 34 не мѣнитѣ · кѣко придѣ положити мира на земѣ · не придѣ положити мира · нѣ мечѣ; 26. 55 кѣко на разбоѣника ли ізидѣсте · сѣ орѣжнемѣ і дрѣколѣми · ѿти мѣ. Celkem 5 dokladů.

Marek. 3. 14 і посылаетѣ ѣа проповѣдати · і имѣти область ... (po slovese посылаѣ, посылаѣ stává supinum, viz Lk. 15. 15, J. 1. 33, J. 4. 38); 3. 21 ізидѣ ѿти і; 10. 45 (podle Meilleta) і во сѣтѣ чѣскѣ не приде да послѣжатѣ емоу · нѣ послѣжитѣ · і дати дѣиѣ своѣхъ ... (sgov. нѣ послѣжити і дати Zg^b Mat. 20. 28; bližší poznámku v. mezi doklady pro supinum); 13. 16 і сѣи на сѣлѣ · да не вѣзвратитѣ сѣ вѣспѣтѣ вѣзѣти рѣзѣ своѣхъ (je zajímavé, že předchází doklad pro supinum — Mr. 13. 15 вѣзѣтѣ, v. mezi doklady pro supinum; sgov. infinitiv po supinu v Mr. 10. 45); 14. 8 варила естѣ похризмѣти тѣло моѣ на погребѣниѣ; 14. 48 кѣко на разбоѣника ли ізидѣсте · сѣ орѣжымѣ і дрѣколѣми · ѿти мене. Celkem 7 dokladů.

Lukáš. Hlavy 130^b 12: Ὁ οὐκ ἐπιθυμῶν λαὸν κατεσκευασμένον, et ipse praecedet ...: ut convertat corda patrum in filios, ... parare Domino plebem perfectam); snad sem náleží i 1. 19 посылаѣ ѣсѣ гѣлати тѣбѣ · і вѣаговѣстити тѣбѣ сѣ (sgov. výše Mr. 3. 14); 1. 76 прѣдѣидѣши во прѣдѣ лицѣмѣ гѣнемѣ · оугѣготовати пѣтѣ его · дати разѣмѣ сѣпѣнѣмѣ лѣодемѣ его вѣ остаѣлѣнѣмѣ вѣ отѣпоушѣтѣнѣмѣ грѣхѣхъ нашихъ ... · προπορεύσει γὰρ ἐνώπιον κυρίου εἰτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ,

místě smysl spojky »so daß«. Lat. nec poenitentiam habuistis postea, ut crederetis ei. Slov. a lat. překlad se neshodují.

Lk. 1. 79: *проехѣтии сѣдѣшѣмъ къ тѣмъ ꙗко сѣни сѣмрѣтънѣи направи ти ногѣ нашѣ на пѣтъ миренѣ*. Ass., Sav. θ. τοῦ κατευθύναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

Lk. 2. 24: *възвѣстѣи ꙗко ѿмѣ · поставити прѣдъ ѣмъ · · · · ꙗко дати жрътвѣ*

τοῦ δοῦναι . . . , praeibis . . . parare vias eius, ad dandam scientiam salutis . . . (οὔροτοκατὸ Ostr.); 2. 3 *ꙗко идѣхъ вси кождо · написати сѣмъ ꙗко сѣи градъ, ꙗко ѣпоρεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι*, et ibant omnes ut profiterentur; 2. 5 *възиде же ꙗко ѿсѣфъ . . . написати сѣмъ съ марииѣ, ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ . . . ἀπογράψασθαι . . .*, ascendit autem et Ioseph . . . , ut profiteretur; 5. 15 *ꙗко сѣнимаахъ сѣмъ народи мнѣи · слышати ꙗко ицѣлѣтъ сѣмъ отъ него · отъ недѣлѣтъ сѣи хъ* (srov. výše mezi doklady pro supinum); 6. 12 *изиде къ горѣ молити сѣмъ*; 6. 17 *ꙗко приидѣ послѣшати его · ꙗко ицѣлѣтъ сѣмъ · отъ недѣлѣтъ сѣи хъ* (viz při supinu; srov. střídání infinitivu se supinem v Mr. 10. 45, 13. 16, Lk. 5. 15); 9. 2 *ꙗко послѣла ѣмъ проповѣдати црствѣе ѣмъ · ꙗко ицѣлѣтъ болашѣмъ*, srov. doklady, kde je po послѣла supinum; 12. 49 *ꙗко прѣдъ (sic) върѣшити къ землѣ*; 12. 51 *мнѣи ли ꙗко мира приидѣ дати на землѣ · ни · ꙗко камъ · нѣ раздѣленѣ*; 14. 31 *ли кѣи ꙗко · ꙗко къ ѣному ꙗко · сѣни сѣмъ на бранѣ · не сѣдъ ли прѣждѣ сѣкѣшѣтъ*; 19. 12 *ꙗко етерѣ добра рода · ꙗко на странѣ далече · приѣти сѣи црствѣи · ꙗко възврати сѣмъ*. Jak z řeckého textu (ἐπορεύθη . . . λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι), tak ze smyslu místa vyplývá, že възврати сѣмъ je patrně místo infinitivu възвратити сѣмъ; 22. 52 *ꙗко на разбоинника приидѣте · сѣмъ орѣжѣмъ ꙗко дръколомн · ѣти мене, ὡς ἐπὶ ληστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαίρων καὶ ξύλων συλλαβεῖν με; quasi ad latronem existis cum gladiis, et fustibus?* Celkem 16 míst.

Jan. 14. 1 *ꙗко ꙗко о҃роговати мѣсто камъ*. 1 doklad.

Bylo by lze uvést ještě několik dalších dokladů, ve kterých máme infinitiv po slovesích pohybu, ale zvolil jsem raději postup opatrnější a uváděl jsem především takové doklady, kde je infinitiv po týchž slovesích jako supinum; kromě toho třeba dbáti upozornění prof. WEINGARTA (Rukověť 2, 1938, str. 370), že není mnoho sloves, od kterých je supinum doloženo.

Našel jsem pro supinum doklady od těchto sloves: *дати, ицѣлѣтъ, исоу-ситѣ, испѣлѣнѣтъ, крѣститѣ (сѣмъ), коупитѣ, лѣбѣзати, лѣбити, мѣжитѣ, обрѣзати, пастѣ, поцрѣтъ, поцрѣпати, поговѣнѣтъ, помолитѣ сѣмъ, послѣшати, послѣжитѣ, призѣвати, проповѣдати, разоритѣ, сѣкати, слышати, сѣнѣтъ, съпастѣ, оуцитѣ, оуцитѣ, кидѣтъ, китати, възѣтъ, възискати, възѣститѣ, жати*. Předcházející slovesa pohybu *градъ, идѣ, изидѣ, прѣидѣ, приидѣ* (nejčastěji), *въидѣ, въизидѣ, послѣлѣ, приближаѣ сѣмъ, прихѣждѣ, пристѣплѣ, сълѣзѣ, сънемѣлѣ сѣмъ, текѣ, вѣдѣ, въстанѣ*.

Celkem jsem uvedl ze Zogr. 55 dokladů pro supinum a 29 dokladů pro infinitiv, kladený místo supina nebo rovnoběžně s ním (nelze říci, že by byl infinitiv vždy místo původního supina).

(Dokončení na str. 296.)

по реченоуѣмоу · въ законѣ г҃ни · дѣла кагрѣлиништа · дѣла пѣтѣнѣца голжеина,
 za řec. ανήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα παραστῆσαι τῷ κυρίῳ, ... καὶ τοῦ δοῦναι
 θυσίαν κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ νόμῳ κυρίου, ..., tulerunt illum in I., ut sisterent
 cum Domino, ... et ut darent hostiam secundum quod dictum est in lege
 Domini ... Mezi lat. a slov. překladem není shody.

Lk. 2. 27: ἰ ἡγά ἐκἐκτε ροδιτελѣ отроца їѣа · сѣтворити їма по обычаю ·
 законноуѣмоу о нѣмъ · καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ
 ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ, et cum inducerent
 puerum Iesum parentes eius, ut facerent secundum consuetudinem legis pro
 eo — lat. a slov. překlad se opět neshodují.

Lk. 4. 10 (v Zg. není, také ne v Ass., Sav.): πѣсано во кетѣ, їко анѣломѣ
 скомѣ заповѣкѣтѣ о тѣбѣ сѣхранити тѣ; γέγραπται γὰρ ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ
 ἐντελεῖται περὶ σοῦ τοῦ διαφυλάξαι σε; scriptum est enim quod Angelis suis
 mandavit de te, ut conservent te — lat. a slov. překlad se neshodují. Srov.
 BLASS-DEBRUNNER 227, § 400. 7.

Lk. 9. 51: ἰ тѣ оутѣрѣди лицѣ сѣое їти въ їлѣмъ (Ass., Sav. θ) · καὶ αὐτὸς τὸ
 πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, et ipse faciem suam
 firmavit ut iret in Ierusalem. Opět mezi lat. a slov. překladem není shody.
 Srov. BLASS-DEBRUNNER 227, § 400. 7.

Lk. 12. 42: кѣто оубо кетѣ вѣрѣнѣи приставѣнѣкѣ · ї мѣдрѣ · їгоже по-
 ставѣнѣ г҃нѣ надѣ домоу сѣоїмъ · даѣти вѣ вѣрѣмѣ житомѣрѣнѣи · (Ass.,
 Sav. θ.) ... ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ
 τὸ σιτομέτριον; ... quem constituit Dominus supra familiam suam, ut det illis
 in tempore tritici mensuram? Lat. a slov. překlad se opět neshodují.

Buďtež uvedeny v této souvislosti i doklady, kdy je genitiv infinitivu se
 členem po substantivu (na př. χρόνος, καιρός, ἔξουσία), po adjektivu, u sloves,
 po nichž bývá genitiv předmětu, a pod., anebo ve smyslu výsledném, ale ve
 velmi volném poměru k řídícímu slovesu (srov. BLASS-DEBRUNNER, 226 n.,
 § 400. 1. 2. 3. 8.).

GRÜNENTHAL uvádí ze Zogr. jen 3 doklady pro inf. místo supina (3 do-
 klady mimo to ze Zg b), srov. AslPh. 32, 1910, 6. MIRČEV, op. c. 6, uvádí
 ze Zogr. několik dokladů na infinitiv místo supina, prý z evang. sv. Marka;
 ve skutečnosti jde o doklady z ev. sv. Matouše, a to tytéž jako u Grünenthala,
 l. c. Není také zcela správné tvrzení ŁOŚOVO (Gramatyka starosłowiańska
 1922, 187–188), že »naogół w tekstach starych (ewangelji) rzadko zachodzi
 wymiana supinu przez bezokolicznik, ...«. Je vidět, že supinum bylo vratké
 již velmi brzy, snad — jak myslí A. MEILLET, BSL. 21, 1918, 30–32 — již
 v době prvních překladatelů. Ze dvou forem blízkých formou i funkcí (na výběr
 formy působila patrně i povaha spojení slovesa určitého s dějem, vyjádřeným
 supinem nebo infinitivem) zvítězila forma, jíž se užívalo hojněji, forma infini-
 tivní. Později proniká infinitiv stále hojněji na místo supina (srov. LAVROV,
 Обзоръ 191; VALJAVEC, Starine 20, 190).

Lk. 1: 57: ἡλίσαβετι γὰρ ἰσπλήνισα σὰ δὴννῃ ρεδιτι η· (Sav. θ.) τῇ δὲ Ἑλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτὴν Elisabeth autem impletum est tempus pariendo.

Lk. 2. 6: ἱσπλῆννισα σα δῆννε ροδιτι η Zg, Mar., ale da ροδιτῶ Ass., za řec. ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν; impleti sunt dies ut pareret. Lat. a slov. překlad se opět neshodují.

Lk. 10. 19: **σε δαχῆ καμῆ κλαστῆ· настѣпати на змѣи· ꙗко скорѣпниѣ· ꙗко на всѣ силѣ кражѣи**, ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici.

Lk. 24. 25: в неспѣхъ и сплѣтѣнїа і мѡдѣнїа сръдцѣмъ еѣровати о всѣхъ ꙗже
глаголютъ пророци • (Sav. θ.) Ὡ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεῦειν ἐπὶ πᾶσιν
οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται; O stulti, et tardi corde ad credendum in omnibus,
quae locuti sunt Prophetæ! BLASS-DEBRUNNER 227, § 400. 8: »daß ihr
glaubt«.

Lk. 1. 73: ΚΛΕΤΕΣ ΕΝΩΕ ΚΛΑΤΨ ΣΑ ΚΨ ΑΒΡΑΜΟΥ ΟΪΟΥ ΝΑΨΕΜΟΥ · ΔΑΤΙ ΝΑΜΨ
(Ass., Sav. θ); za řec. ὁρκον ὃν ὤμοσεν πρὸς Ἀβραάμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι
ἡμῖν. Iusurandum, quod iuravit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis.

Lk. 1. 9: по обѣщанію ерѣскагомоу · ключи сѧ емоу покладити · въ шьдѣшию въ цр'ковѣ гниѣ. (Sav. θ.) ἔλαχε τοῦ θυμιαῖσαι εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου; sorte exiit, ut insensum poneret, ingressus in templum Domini. Srov. k tomu BLASS-DEBRUNNER, op. c. 227, § 400. 3. Lat. a slov. překlad se neshodují.

Celkem 18 míst. Zajímavé bylo srovnání s vulgátou: na desíti místech má překlad latinský vedlejší větu účelovou, uvedenou spojkou *ut*; jednou je v něm čtení zcela jiné (Lk. 24. 29); dvakrát v něm najdeme gerundivum; dvakrát infinitiv (praes. a futuri act.); třikrát gerundium. I v těch případech, ve kterých je i v latině infinitiv nebo gerundium, setkáváme se s odchylkami: na př. v Lk. 8. 5 je shoda v infinitivu (supinu), ale neshoda v participiu praes., podobně v Lk. 1. 57 není ve vulgátě příslušného výrazu za řec. αὐτῇν (v slov. ň): slov. překladatel řídil se jenom textem řeckým, bez ohledu na to, je-li v lat. gerundium (Lk. 1. 57) či vedlejší věta (Lk. 2. 6).

Překlady slovanské v nové podobě mají na uvedených místech většinou již vedlejší věty účelové; výjimku tvoří překlad ukrajinský a ruský a v menší míře i lužickosrbský; poněkud i český Žilkův.

Také v žaltáři bývá za řec. účelový infinitiv supinum nebo infinitiv (srov. F. PASTRNEK, *AslPh.* 25, 1903, 369–375, 383–384).

Supinum: 54^a 16 (40, 7); 73^a 2 (58, 16); infinitiv: 10^a 12 (9, 29); 10^a 18 (9, 30); 11^b 6 (10, 2); 13^b 13 (13, 2); 31^a 16 (26, 2); 35^b 9 (30, 3); 44^b 15 (35, 3); 47^a 6, 7 (36, 14, bis); 48^b 5 (36, 34); 52^b 14 (39, 9); 53^a 15 (39, 13); 53^a 20 (39, 14); 53^b 3 (39, 15); 54^b 2 (40, 9); 66^b 16 (52, 3); 71^b 18 (58, 1); 73^b 8 (59, 6); 75^b 1 (61, 10); 75^b 20 (62, 3); 76^b 16 (63, 4–5); 86^a 10 (70, 3); 91^b 2 (72, 16); 97^b 20 (76, 8); 100^b 17 (77, 18); 102^b 11 (77, 38); 114^a 23 (84, 10); 115^a 1 (85, 11); 121^a 20 (90, 11); 129^b 11 (100, 6); 131^a 5, 6, 8 (101, 21–22, ter); 131^a 11 (101, 23); 133^b 16 (103, 14); 133^b 18 (103, 15); 136^b 1, 2 (104, 25, bis); 139^a 16 (105,

23); 139^b 2 (105, 26); 139^b 3, 4 (105, 27); 141^a 16 (106, 7); 146^a 21 (108, 31); 147^b 3 (110, 6); 153^a 16 (117, 13); 158^b 7 (118, 60); 161^a 19 (118, 95). V latině je na všech těchto místech vedlejší věta účelová. Prof. Pastrnek l. c. 373 uvádí ještě místa 72^a 11 (58, 6, čtení *посѣти* třeba opravit na *посѣтити* — nikoli na *посѣтитъ*, jak se domnívá SEVER'JANOV v poznámce k tomuto místu); 76^b 20 (63, 6: *сѣкры м. сѣкрыти*); 41^a 18 (33, 14). Infinitiv i v latině (Pastrnek l. c. 374): 32^b 6 (26, 13); 36^b 12 (30, 14); 48^a 19 (36, 32); 78^a 6 (64, 10); 98^a 3 (76, 10); 100^b 13 (77, 17); 118^a 14 (88, 23); 130^a 13 (101, 5); 145^a 18 (108, 16); 155^b 15 (118, 20); 162^a 15 (118, 106); 170^b 7 (125, 3). Na místech 118, 4 a 57 našel jsem řecký infinitiv bez členu. V latině gerundium (gerundivum): 130^b 12 (101, 14); 163^b 19 (118, 126); 115^b 12 [87, 1: *отъѣхит(ат)и*]; 132^b 7 (102, 18); 132^b 12 (102, 20); 138^a 5, 6 (105, 5, bis); 154^b 13 (118, 5); 158^b 12 (118, 62); 162^b 12 (118, 112); 168^b 21 (121, 4). Celkem je v žaltáři 74 takových dokladů. Latinský překlad má na 50 místech větu účelovou, na 12 místech gerundium (gerundivum), na 12 místech také infinitiv.

Ze Supr. uvádí MARGULIĚS, Supr. 121, jediný příklad: *отажьча слыхъ мои не ѡслышати* — τοῦ μὴ εἰσακοῦσαι.

2. Překlad větou účelovou.

a) V slov. je spojka *да* s indikativem praes. slovesa nedokonavého za řecký infinitiv praesentis.

Mt. 13. 3: *се изиде сѣми да сѣтъ* (Ass., Sav. θ), za řec. *ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν*; lat. *ecce exiit qui seminat, seminare*. Je vidět, že se latinský a slovan-ský překlad naprosto neshodují: slov. překladatel vedl si úplně samostatně. Prof. KUL'BAKIN se domnívá, že původně bylo na tomto místě čtení se supinem *сѣати*, že věta účelová nebyla obsažena v cyrilomethodějském originále a že pronikla do překladu teprve později. Odvolává se přitom na Miroslavovo evang., kde čteme *изиде сѣи сѣати* 78^b 21. S tímto předpokladem nelze však souhlasiti: vždyť možno z Mir. ev. uvést doklad na supinum i tehdy, je-li v řečtině věta s *ἴνα*. Proti několika různocněním srov. řadu dokladů, v nichž se rukopisy ve větě s *да* úplně shodují! Srov. i MIRČEV, l. c. 21–22.

Lk. 24. 45: *тогда отверзе имъ оумъ да разоумѣхъ кнѣигы*. (Sav. θ.) za řec. *τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς*. Tunc aperuit illis sensum ut intelligerent Scripturas. Br.: otevřel jim smysl, aby rozuměli písmům; Žilka: pak jim otevřel rozum, aby chápali Písma.

Příklady z žaltáře uvedl podle M. Valjavce prof. PASTRNEK, l. c. 367–368: 31^b 5, 8 (26, 4, bis); 44^b 11 (35, 2); 50^b 22 (38, 2); 84^a 8 (68, 24); sám dodal 10^b 9 (9, 32). Ze Supr. cituje SŁONKI, Die Übertragung 62, tři doklady, ale jde při nich o infinitiv bez členu.

V Psalt. 27^b 17 (22, 6) je praesens slovesa perf. za řecký infinitiv praes., výklad tohoto místa podal Pastrnek l. c. 368. Ze Supr. srov. 123, 2: *се посѣлалъ ма истъ гъ да вѣдъ сѣ тобожъ къ житиѣ сѣмъ* za řec. *ἰδοὺ γὰρ ἀπέσταλκέ με κύριος ὁ Θεὸς τοῦ εἶναι μετὰ σου*.

b) Spojka *да* s indikativem praes. slovesa dokonavého za řecký infinitiv aoristi.

Mt. 2. 13 (není v Zg., Mar.), Vajs, Ev. sv. Matouše 7: *χοιτετετ̃ во Иродѣ исхати отрочатѣ, да погубитѣ ѱ* · za řec. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον τοῦ ἀπολέσαι αὐτό. Futurum est enim ut Herodes quaerat puerum ad perdendum eum. Pozorujeme, že mezi lat. a slov. překladem není nejmenší shody.

Mt. 24. 46: *κѣτο оубо естъ вѣрѣнѣи рабѣ · і мѣдрѣи · ігоже поставитѣ ꙗ̃ надѣ домоу своіму · да дастѣ їмѣ въ вѣкъ пишѣ ѱ* · τῖς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος ἐπὶ τῆς οἰκίας αὐτοῦ, τοῦ δοῦναι αὐτοῖς τὴν τροφήν ἐν καιρῷ. Vajs, op. c. 94, uvádí čtení τοῦ διδόναι, což však jest méně pravděpodobné. Lat. ut det illis cibum in tempore. České překlady mají na tomto místě rovněž vedlejší účelovou větu.

Lk. 2. 21: *і егда ісплъни сѧ осмь дньи · да і обрѣжѣтъ* · za řec. καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὅκτῳ τοῦ περιτεμεῖν τὸ αὐτόν. Srov. k tomuto místu BLASS-DEBRUNNER 226, § 400. 2. Et postquam consummati sunt dies octo ut circumcideretur puer. V překladě bratrů je rovněž věta vedlejší. Mezi lat. a slov. překladem drobné neshody.

Lk. 5. 7: *і поманѣша причастѣнникомѣ · іже вѣахѣ въ доуѣмѣ кораблѣи · да пришьдѣше помогѣтѣ їмѣ* · (Sav. θ); καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἐτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. Et annuerunt sociis, qui erant in alia navi, ut venirent et adiuvarent eos. Také české překlady mají větu vedlejší. Mezi lat. a slov. překladem jsou drobné neshody (srov. ἐλθόντας — пришьдѣше — ut venirent).

Snad sem náleží i místo Lk. 17. 1: *невъзможно естъ да не приѣдѣтъ съблазни · ἀνέκδeтὸν ἐστὶν τοῦ τὰ σκάνδαλα μὴ ἐλθεῖν*. Jest však také řecké různoctení bez členu: ἀνέκδeтὸν ἐστι μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα (srov. JOS. VAJS, Evang. sv. Lukáše 88). Impossibile est ut non veniant scandala. Také české překlady mají větu vedlejší. Místo toto však není obsaženo v evangeliáři.

Lk. 21. 22: *ѣко дньи мѣштѣнѣю снѣ сѣтъ · да ісплънѣтъ сѧ · в'сѣ нап'санаа* · (Ass., Sav. θ) za řec. ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὐταὶ εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα, ut impleantur omnia, quae scripta sunt. I české překlady mají větu vedlejší. Mezi lat. a slov. překladem není úplné shody.

Lk. 22. 6: *і искааше подобѣна вѣмѣнѣ · да і прѣдастъ без народа* · (Ass., Sav. θ) καὶ ἐζητεί εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτόν. Et quaerebat opportunitatem ut traderet illum sine turbis. I české překlady mají větu vedlejší.

Lk. 24. 16: *очи же ю дрѣжаашѣте сѧ · да е҃го не познаашѣте* (Zogr.). VAJS, op. c. 123 předpokládá jako původní čtení: *да ѱго не познаѣте* (takto Ass., Mar.); Sav. θ. Za řec. οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν. Oculi autem illorum tenebantur ne eum agnoscerent. Překlad bratrský má rovněž vedlejší větu (Žilkův se poněkud odchyluje).

Řadu dokladů tohoto druhu lze citovati z žaltáře, srov. F. PASTRNEK, l. c. 366–367 (podle M. Valjavce) a 369: 7^a 18 (8, 3); 30^b 11 (25, 7); 45^a 2 (35, 4); 80^a 7 (66, 3); 92^b 8 (72, 28); 96^b 20 (75, 10); 129^b 20 (100, 8); 136^a 12

(104, 22); 137^a 18 (104, 39); 138^a 19 (105, 8, да съкагъ т. да съкажетъ); 139^a 13, 17 (105, 23, bis); 149^a 8 (112, 8); 159^b 18 (118, 76); 167^a 13 (118, 173); snad i 10^b 19 (9, 35); 122^b 20 (91, 16). SŁOŃSKI, Die Übertragung 63, uvádí ještě 123^b 18 (93, 13).

Ze Supr. srov. 193, 2; 228, 20; 43, 15; 18, 4 (χαρίν τοῦ).

Praes. slovesa nedokonavého za řecký infinitiv aoristi: Ps. 157^a 2 (118, 37); 140^b 17 (105, 47) – srov. k oběma těmto místům poznámky Pastrnkovy l. c. 368.

Prof. Pastrnek cituje l. c. 369 z žaltáře několik míst, na kterých je v slovanském textě pouhý indikativ za řecký infinitiv s členem: právem přijímá jen jedno takové místo pro dobu nejstarší, totiž 29^b 12 (24, 14); jeho předpoklad, že v žalmu 61, 10 (75^b 1) jde pouze o písářskou nebo o tiskovou chybu, se potvrdil, neboť ve vydání Sever'janovově čteme správně оправдати m. Geitlerova оправдани. Proto jsem zařadil tento doklad do skupiny první.

c) V slovanském překladě je kondicionál místo řec. infinitivu praes. n. aoristi.

Lk. 4. 42: ꙗко да не ѡмѣлѣтъ отъ нѣхъ · (Ass., Sav. θ) za řec. καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν. Et detinebant illum ne discederet ab eis. Br.: aby neodcházel od nich, Žilka: ... aby od nich neodcházel; bulh. за да си не отива отъ тѣхъ a pod. ve všech nových překladech slov.

Lk. 5. 1: бѣ же належаху емоу народоу · да бже слышаху слово бже · (Ass., Sav. θ); ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Factum est autem, cum turbae irruerent in eum, ut audirent verbum Dei. Srov. nesoehlas mezi latinským a slovanským překladem infinitivu ἐν τῷ ... ἐπικεῖσθαι. Br.: ... aby slyšeli slovo boží.

Lk. 22. 31: сѣмоне · сѣмоне сѣмона проси васъ · да не сѣлахъ акы пшеницѣ · (Ass., Sav. θ); Σίμων Σίμων, ἰδοὺ ὁ σατανᾶς ἐξητήσατο ὑμᾶς τοῦ σιναῖσαι ὡς τὸν σῖτον; ecce satanas expetivit vos ut cribraret sicut triticum. Br.: ... aby vás tříbil jako pšenici; Žilka: aby vás směl tříbiti jako pšenici.

Ze Supr. srov. 167, 26: ἡ μολυσσούσα μη παύει да бжехъ не бжехъ еъ тѣло · za řec. πάλιν οὖν παρεκάλουν τοῦ μὴ εἰσελθεῖν εἰς αὐτό.

Celkem je v evangelijním překladě 13 dokladů pro větu účelovou uvedenou spojkou да: 10 krát jest v ní sloveso určité v ind., třikrát v kondicionále.^{33a} Z podrobného srovnání textu slovanského s textem latinským vyplývá úplná shoda na sedmi místech, šest míst se však vzájemně neshoduje buď v samém způsobu vyjádření účelové konstrukce (Mt. 13. 3 v lat. infinitiv, Mt. 2. 13 v lat. gerundivum) nebo v jednotlivostech, ačkoliv konstrukce je táž (Lk. 2. 21, 5. 7, 21. 22, 5. 1). Z žaltáře je známo celkem 27 dokladů pro větu účelovou; jednou je pouhý indikativ bez да, v lat. je všude věta účelová.

3. Překlad participiis.

Jde o doklad z žaltáře: 74^b 13 (60, 9). Srov. PASTRNEK, l. c. 369. V lat. textu je věta účelová.

^{33a} Překlady slov. v nové podobě mají většinou také větu účelovou. Pouze překlad ukrajinský a ruský mívají znění jiné (infinitiv, substantivum verbale a pod.).

II. Infinitivní vazby s $\pi\rho\acute{o}s\ \tau\acute{o} + \text{inf.}$ 1. Překlad infinitivem uvedeným spojkou ѣко .

Mt. 13. 30: $\text{сѣберѣте прѣвѣе · пѣвѣаѣ · ѣ сѣаажате ѡ еѣ снопы ѣко жишти ѡ}$ · JOS. VAJS, Evangelium sv. Matouše 49: $\text{пѣвѣаѣ... ѡко сѣжишти ѡ}$. Sav. θ . Řec.: συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά. Colligite primum zizania, et alligate ea in fasciculos ad comburendum. Br.: svažte jej v snopky k spálení; Žilka: abychom jej spálili.

Ze Supr. cituje A. MARGULIÉS, Supr. 121, podobné místo na str. 134, ř. 6: $\text{ѡкоже не ѡмѣти ѡмѣ никоѡѡже милости}$, za $\pi\rho\acute{o}s\ \tau\acute{o}\ \mu\eta\ \epsilon\chi\epsilon\iota\nu$ αὐτοὺς τὴν σύμπασαν φιλανθρωπίαν. Vazba infinitivu s předložkou přeložena jest infinitivem, uvedeným spojkou. Jest v Supr. také doklad infinitivu beze spojky: 207, 13 $\text{το αште са сѡлоуѣаше не ѡмѣти ѡмоу ниѣкоже дати ѡмоу}$ za $\pi\rho\acute{o}s\ \tau\acute{o}\ \delta\omicron\upsilon\nu\alpha\iota$.

2. Překlad podstatným jménem slovesným nebo jiným, spojeným s předložkou.

Mt. 26. 12: $\text{вѣзанѣвѣшиѣ бо си · миро на тѣло мое · на погребение ма сѣтвори}$; $\pi\rho\acute{o}s\ \tau\acute{o}\ \epsilon\nu\tau\alpha\phi\iota\acute{\alpha}\sigma\alpha\iota\ \mu\epsilon\ \epsilon\pi\omicron\iota\eta\sigma\epsilon\nu$; ad sepeliendum me fecit. Br.: ku pohřbu mému to učinila; Žil.: učinila to k mému pohřbu. Podobně i v jiných překladech slovanských.

Velmi výstižně podal překladatel smysl místa v Mt. 5. 28: $\text{ѣко вѣсѣкѣ ѡже вѣвѣритѣ на женѣ сѣ похотниѣ · оуже ѡвѣи сѣтвори сѣ неѣѣ · еѣ сѣрѣдѣи своѣмѣ}$ · (Ass., Sav. θ); $\delta\tau\iota\ \pi\acute{\alpha}\varsigma\ \delta\ \beta\lambda\acute{\epsilon}\pi\omega\nu\ \gamma\upsilon\nu\alpha\iota\kappa\alpha\ \pi\rho\acute{o}s\ \tau\acute{o}\ \epsilon\pi\iota\theta\upsilon\mu\eta\sigma\alpha\iota\ \alpha\upsilon\tau\eta\varsigma$, $\eta\delta\eta\ \epsilon\mu\omicron\iota\chi\epsilon\upsilon\sigma\epsilon\nu\ \alpha\upsilon\tau\eta\nu\ \epsilon\nu\ \tau\eta\ \kappa\alpha\rho\delta\iota\acute{\alpha}\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$; quia omnis, qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est eam in corde suo. Br.: ku požádání jí, Žilka: se žádostivostí. Bulh. всѣки който гледа жена за да я пожелае; větu účelovou má i překlad slovinský, lužsrbský, polský.

3. Překlad větou účelovou.

Mt. 6. 1: $\text{вѣнемѣѣте милостиѡѡ вашиѡ · не теорити прѣдѣ ѣк(ѣ) да видими бѣдете ѡми}$ · (да не видими бѣдете Sav.); $\pi\rho\sigma\acute{\epsilon}\chi\epsilon\tau\epsilon\ \tau\eta\nu\ \epsilon\lambda\epsilon\eta\mu\omicron\sigma\upsilon\nu\eta\nu\ \upsilon\mu\acute{\omega}\nu\ \mu\eta\ \pi\omicron\iota\epsilon\iota\nu\ \epsilon\mu\pi\rho\sigma\theta\epsilon\nu\ \tau\acute{\omega}\nu\ \alpha\nu\theta\rho\omega\pi\omega\nu$, $\pi\rho\acute{o}s\ \tau\acute{o}\ \theta\epsilon\alpha\theta\eta\nu\alpha\iota\ \alpha\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma$. Attendite ne iustitiam faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis. Br.: pilně se varujte, abyste almužny své nedávali před lidmi, proto abyste vidíni byli od nich; Žilka: abyste se jim ukazovali.

Mt. 23. 5 (Zg., Sav. θ): $\text{вѣса же дѣла своѣ теорѡтѣ, да видими бѣдѣтѣ чловѣкѣмѣ}$ (VAJS, Ev. sv. Mat. 87) — $\pi\rho\acute{o}s\ \tau\acute{o}\ \theta\epsilon\alpha\theta\eta\nu\alpha\iota\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \alpha\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\iota\varsigma$. Omnia vero opera sua faciunt ut videantur ab hominibus. Br.: aby byli vidíni od lidí; Žilka: aby je lidé viděli.

Mt. 13. 22: $\text{вѣстанѣтѣ бо лѣжни хрѣсти · ѣ лѣжни про(ро)ци · ѣ дадѣтѣ знаменѣѣ ѣ чюдѣса · да прѣвѣстѣтѣ аште вѣзмогѣтѣ ѣвѣранѣмѣ}$; ... καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατόν, τοὺς ἐκλεκτούς...; ad seducendos, si fieri potest, etiam electos. Mezi latinským a slovanským překladem není shody. Br.: k svedení, Žilka: aby sváděli. V evangelií není toto místo obsaženo.

Supr. 132, 10; 137, 15; 122, 12.

ⲉⲓⲥ ⲧⲟ ⲡⲁⲣⲁⲃⲟⲩⲛⲁⲓ ⲁⲩⲧⲟⲛ ⲧⲉ̅̅ ⲁⲅⲣⲁⲭⲏ; ut traderent illum principatui, et potestati praesidis. České překlady mají větu vedlejší. V evangeliích není toto místo obsaženo.

Z žalt. srov. 107^b 4 (79, 3): ⲓ ⲡⲣⲓⲃⲓ ⲉⲛ ⲛⲧⲓ ⲉⲓⲛⲧⲓ · ⲕⲁⲓ ⲉⲗⲑⲉ ⲉⲓⲥ ⲧⲟ ⲥⲱⲥⲁⲓ ⲛⲧⲁⲥ.

3. Překlad infinitivem.

Lk. 5. 17: ⲓ ⲥⲓⲗⲁ ⲁⲩⲧⲁ ⲉⲗ ⲉⲗ ⲉⲗⲧⲓ ⲛⲧⲁ; Sav. θ; καὶ δύνάμεις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. Et virtus Domini erat ad sanandum eos. Br.: a moc Páně přítomna byla k uzdravování jich. Žilka: Moc Páně byla s ním, aby mohl léčiti.

Celkem v evangeliích 6 dokladů. Slov. a lat. překlad se neshodují na třech místech: Mt. 20. 19; Mt. 26. 2; 27. 31; shodují se v překladu větou účelovou (Lk. 4. 29; 20. 20; kondicionál může však ukazovati na samostatnost překladačelovu; srov. V. VONDRÁK, Altksl. Gr.² 630); v Lk. 5. 17 nelze rozeznati, kterému textu je slovanský překlad bližší, zdali řeckému či latinskému: za takových okolností dáváme přednost předloze řecké.

V překladech slovanských nové podoby máme v případech II. i III. typu (πρὸς τὸ, εἰς τὸ) nejčastěji větu účelovou (výjimku tvoří většinou opět překlady ruský a ukrajinský). Je zajímavé, že český překlad Žilkův má vedlejší věty hojněji než starší překlad bratrský.

JOS. DOBROVSKÝ, Institutiones 610, znal pouze pozdější způsob překládání infinitivní vazby uvedené předložkou εἰς (εἰς τὸ...).

Účelový význam má také infinitiv s ἐν τῷ v Psalt. 54, 21 (68^b 17): ⲡⲣⲟⲥⲧⲣⲉⲧⲧⲁ ⲣⲁⲕⲕⲁ ⲥⲱⲥⲓⲗⲁ ⲛⲁ ⲉⲗⲑⲁⲛⲛⲓ ⲉⲥⲉⲧⲉⲓⲛⲉ ⲧⲉ̅̅ ⲧⲉ̅̅ ⲁⲩⲧⲟⲩ ⲉ̅̅ ⲧῷ ⲁⲡⲟⲃⲓⲃⲟⲛⲁⲓ.

Słoński, Die Übertragung 62–64, cituje pouze příklady na věty vedlejší (často jen čísla a bez srovnávání s vulgátou) a nečiní rozdílu mezi infinitivem se členem a bez členu. Uvádí (str. 64) také doklad z Mr. (omylem uvedl: z Mt.) 14. 55, ale tu je v řečtině také různocnění s větou vedlejší, srov. Jos. Vajs, Evangelium sv. Marka 66; z dokladů pro věty vedlejší nezná Lk. 4. 29 a 20. 20. Poměry v Psalt. nesleduje tak zevrubně jako Pastrnek a má též dokladů o něco méně. V článku svém v Slavii probral pouze případy s podstatným jménem slovesným (vynechal Mt. 26. 2) a nevšiml si vůbec hojných dokladů na supinum a infinitiv účelový v textě evangeliijním. O. Grunenthal uvádí (bez lat. překladu) z příkladů na překlad infinitivu se členem infinitivem (nebo supinem) v stslov. pouze 10 příkladů (m. Lk. 9. 7 má být Lk. 9. 51); neuvedl 10 příkladů jiných (Lk. 8. 5; 24. 29; Mt. 21. 32; Lk. 1. 79; 2. 24; 1. 57; 10. 19; 1. 73; 1. 9; 5. 17), srov. AslPh. 32, 1–2, 1910, 4–5. Mírčev si nevšímá vlastně jiných způsobů překladu než způsobu překladu větou vedlejší (nezná však z ev. Mt. 2. 13, Lk. 22. 31, 24. 16, 4. 29, 20. 20); pro způsob překladu podstatným jménem slovesným uvádí pouze 2 doklady (str. 12), a to v souvislosti s jinými příklady pro jiné významy; pro způsob překladu infinitivem cituje několik příkladů z žaltáře na str. 23. – Proto se domnívám, že nebylo zbytečné znovu shrnouti veškerou látku a srovnati zvláště evangeliijní text slovanský na uvedených místech s překladem latinským, aby vynikl jejich vzájemný poměr.

Překládají se tedy řecké vazby infinitivní významu účelového, typů τοῦ + inf., πρὸς τὸ + inf., εἰς τὸ + inf., takto:

1. supinem a infinitivem		2. vedlejší větou účelovou (sp. ΔΔ)		3. podstatným jménem slovesným n. jiným	
v evang.	v žaltáři	v evang.	v žaltáři	v evang.	v žaltáři
18... τοῦ	74... τοῦ	13... τοῦ	27 ⁺¹ ... τοῦ	—	—
1 (κκ) ... πρὸς τὸ —	—	3 πρὸς τὸ —	—	2... πρὸς τὸ —	—
1... εἰς τὸ —	—	2 εἰς τὸ —	1... εἰς τὸ —	3... εἰς τὸ —	1... εἰς τὸ —
<u>20</u>	<u>74</u>	<u>18</u>	<u>28⁺¹</u>	<u>5</u>	<u>1</u>
			1 dokl. bez sp. ΔΔ		

Vedle toho je (4.) jeden případ v textu žaltářním pro překlad participiem, (5.) jeden případ pro vedlejší větu uvedenou spojkou καὶ v evangeliu.

Ze srovnání evang. překladu stsl. s evangelijským překladem latinským vyplynulo toto. Na první pohled se překlad slovanský od latinského zcela liší v dvaceti příkladech z 44, t. j. v 45·4⁰%. Jde především o 10 dokladů, ve kterých je za řecký genitiv infinitivu v staroslov. překladu infinitiv n. supinum, zatím co text latinský má větu účelovou, uvedenou spojkou *ut*; jednou (v Lk. 24. 29) je v slov. překladě řecké vazby infinitivní (τοῦ + inf.) čtení zcela jiné než v znění vulgátním; dvakrát jsme našli v latinském překladě téže řecké vazby gerundivum, v slov. však infinitiv; v Mt. 13. 3 je v lat. infinitiv a v Mt. 2. 13. gerundivum, kdežto slovanský překlad má v jednom i v druhém případě větu účelovou, uvedenou spojkou ΔΔ; v Mt. 5. 28 je svobodný překlad slovanský (сѣ похотѣнѣ, ad concupiscendum eam); v Mr. 13. 22 je za inf. řecký po předložce πρὸς (πρὸς τὸ...) v slov. věta účelová, v lat. však gerundivum; v Mt. 26. 2 a 27. 31 je za ř. konstrukci s εἰς τὸ... v lat. věta účelová, v slov. však podstatné jméno slovesné; konečně srov. Mt. 13. 30. A při bližší prohlídce zbývajících 24 dokladů shledali jsme řadu dalších odchylek od textu latinského, srov. Lk. 8. 5, 1. 57, 2. 21, 5. 7, 21. 22, 5. 1; Mt. 6. 1, 20. 19 a j.; mnohdy se text slov. odchyluje stejnou měrou od lat. i řeč. Lze proto i při strážlivém oceňování shod a rozdílů říci, že se 28 (a snad více) dokladů (tedy nejméně 65% všech dokladů) liší buď přímo nebo povahou překladu celého místa od překladu latinského.

Poměr slovanského textu žaltářního k latinskému stanovil prof. PASTRNEK v AslPh. 25, 1903, 383–384.

D) Infinitiv podmětný, předmětný a jako samostatná věta.

Mt. 15. 20: α ἔκε νε οὔμῳεναμι ρῳκαμι ῳστι · νε σκερῳηατῳ ῳκα. Vajs, Ev. sv. Mat. 56: не скерѣнѣтῳ. (takto Mar.); τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. Non lotis autem manibus manducare, non coinquinat hominem.

Mt. 20. 23 (není v Zg.), Vajs, Ev. sv. Mat. 75: а ѿже сѣстѣ о дѣснѣхъ (sic, i v Mar.) мене и о шюлѣхъ, нѣстѣ мнѣ сего дати. τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων οὐκ ἔστιν ἐμὸν τοῦτο δοῦναι. Sedere autem ad dexteram meam et sinistram.

Mr. 9. 10: і оудрѣжаша слово въ сѣбѣ · сѣтазашите сѧ · чѣто естѣ еже із мрѣтєхѣхъ вѣскрѣснѣти; ... συζητοῦντες τί ἐστὶ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. Conquirentes quid esset: Cum a mortuis resurrexerit.

Mr. 10. 40: а еже сѣстѣ о дѣснѣхъ · і о лѣвѣхъ · нѣстѣ мнѣ дати · нѣ імѣ · же істѣ оуготовано · (Sav. ѿже сѣстѣ.) τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου, καὶ ἐξ εὐωνύμων μου οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασαι. Sedere autem ad dexteram meam, vel ad sinistram.

Mr. 12. 33: і еже ѡбѣити і въсѣмъ срѣдѣемъ · і въсѣмъ разоумомъ · і въсѣмъ ѡшеи · і въсѣмъ крѣпостѣмъ · і еже ѡбѣити · іскрѣнѣго ꙗко себе · бо ѡ істѣ въсѣхъ ѡлокавѣтомѣхъ · і жрѣтѣхъ. Ματ. ѿже ѡбѣитѣ м. еже ѡбѣити. καὶ τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖον ἐστὶ ... Et ut diligatur ex toto corde, et ex toto intellectu, et ex tota anima, et ex tota fortitudine: et diligere proximum tamquam seipsum... K tomuto místu SŁOŃSKI, Die Übertragung 27.

V evangeliáři Ass. nejsou známa první tři místa (Mt. 15. 20; 20. 23; Mr. 10. 40); v Sav. kromě toho i Mr. 12. 33.

Doklady jen z Mat. a z Mark. ev. (srov. BLASS-DEBRUNNER, op. c. 225, § 399). Z žalt. srov. 174^a 3 (132, 1: еже жити). Podle prof. PASTRNKA, AslPh. 25, 1903, 383, máme před sebou člen zavedený do stsl. textu bezmyslenkovitým napodobením řečtiny.

Ze Supr. srov. 98, 30 a 99, 1; 166, 7 (bis); toto cituje ŁOŚ, Gramatyka starosłowiańska 164.

O infinitivu s еже věděl JOS. DOBROVSKÝ, Institutiones 609; na str. 610 přímo cituje doklad z Mt. 15.20. — Prof. WEINGART si v svých Byzantských kronikách II, 2 (1923), str. 459, všiml infinitivů s členem ѿже v překladě t. zv. Lětovniku (na př. ѿже невидѣти = τὸ μὴ ὁρᾶν) a upozornil na podobné doklady u Jana exarcha a v nejstarších evang. textech (doklady z Mr. 9. 10 a 12. 33 uvádí V. VONDRÁK, Altksl. Gr.² 611).

Lk. 7. 21: і многомъ слѣпомъ дарока прозрѣнѣ · (Sav. θ) za řec. καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν. Et caecis multis donavit visum. Srov. Supr. 457, 1: давѣшоуоу хождениѣ, тоу τὸ βαδίζειν δόντος (A. Marguliés, Supr. 122).

Bylo ovšem možno i v podmětu n. v předmětu podati prostě infinitiv bez členu, jak je tomu v Supr. 240, 20 n. 130, 1 (nevidím na tomto místě — ꙗко добро істѣ жити za řec. καλόν ἐστὶ τὸ ζῆν — nic otrockého, neslovanského, jak míní MARGULIÉS, Supr. 121).

V Supr. je také již znám překlad větou vedlejší: 129, 29 добро істѣ да живѣши · ѿ сѣтѣ сего видѣти (tedy vedle infinitivu; Marguliés l. c.).

A. Marguliés ukazuje op. c. 125, že se infinitivem s еже (ѿже) překládá v Supr. také řecký infinitiv ve funkci přívlastkové: 135, 7; 405, 5.

Kromě jednoho dokladu, kdy je v evangelijním textu za infinitiv řecký s členem v předmětné funkci podstatné jméno slovesné, našli jsme v něm na *všech* (šesti místech) infinitiv s »členem« *εκε*. Také v žaltáři je jeden doklad tohoto druhu, doklad pocházející nepochybně z originálu, neboť je dosvědčen také v žaltářích charvatskohlaholských. V evangelijním textě není dokladu, kde by byl řecký infinitiv s členem v případech našeho druhu přeložen jinak. I lze se domnívati, že má tato důslednost důvod zvláštní, že totiž »člen« *εκε* není pouhým otrockým napodobením řeckého členu, nýbrž že zároveň *zvláště vytyká* činnost infinitivem vyjádřenou; tomu by nasvědčovala povaha případů v evang. dosvědčených; naproti tomu doklad z Lk. 7. 21, kde je v slov. podstatné jméno slovesné, je povahy zcela jiné. Tento zvláštní význam, *vytykání infinitivu jakožto samostatné věty n. alespoň větné části*, lze přijmouti již pro překlad původní, cyrilomethodějský; *εκε před infinitivem by tedy nebylo pouhým napodobením řeckého členu* a na to by jistě svědčila povaha prvních překladů.

o *нже* jakožto »členu« srov. ještě zde dále.

O latinském vlivu na překlad případů tohoto typu nemůže být jistě řeči.

*

Lze, jak je vidět, řecké konstrukce infinitivu s členem vystihnouti rozmanitým způsobem.

Shledali jsme, že se infinitivy řecké významu *časového* v stsl. nejčastěji předkládají *vedlejšími větami časovými* (v textu evangelijním se tak tlumočí 55% všech dokladů, v textu žaltářním 80% dokladů); následuje způsob překladu *dativem absolutním*, známý v textě evangelijním v 29·4% všech dokladů; v žaltáři tento způsob není znám, ale nelze souhlasit s výkladem J. STANISLAVOVÝM, Byzantinoslavica 5, 1933–1934, 11, že by se žaltář vyznačoval malou potřebou vyjadřovacích prostředků, stojících ve funkci vedlejších vět vůbec: srov. poměr dokladů v případech, o něž nám jde, v evangeliu a v žaltáři: při větách časových 51:65, při větách účelových 44:106; bylo možno použití též *podstatných jmen slovesných n. jiných* (v ev. 15·6%, v žalt. 6% dokladů), *participií souřadných* (jen v žalt., 3% dokladů) nebo *infinitivů uvedených spojkou εἰς* (opět jen v žaltáři, sedmkrát, t. j. 10·7% všech dokladů).

Při sledování případů s řeckými infinitivy významu *příčinného* shledali jsme v evang. textu stsl. v 93% dokladů překlad *vedlejší větou příčinnou* a jednou jsme našli *podstatné jméno slovesné* (t. j. 7% dokladů). V žaltáři je ze sedmi dokladů dvakrát vedlejší věta příčinná (28·57%), třikrát substantivum s předložkou (42·8%), dvakrát (28·57%) *vazba participiální* (part. shodné a dat. abs.).

Za řecký infinitiv *účelový* je v evang. 20 dokladů z 44, t. j. 45·4%, přeloženo *infinitivem n. supinem*, v žaltáři je tímto způsobem přeloženo dokonce 74 dokladů ze 104, t. j. 71% všech dokladů; vedle toho se infinitiv účelový překládá *vedlejší větou účelovou, uvedenou spojkou Δα*: v ev. 18, t. j. 40·9% dokladů, v žalt. 28 ze 104, t. j. 26·9% dokladů; méně je znám způsob překladu *podstatným jménem slovesným n. jiným* (v ev. 5 dokl., t. j. 11·1%, v žalt. jeden doklad, 0·9%),

shodným participiem (jen v žalt. jedenkrát, 0·9⁰/₀), *indikativem bez spojky* да (opět jen v žalt. jednou, 0·9⁰/₀), jednou v evang. větou vedl. uvedenou spojkou како.

Tuto rozmanitost lze si nejlépe vysvětliti tak, že překladatel měl k dispozici rozličné možnosti překladu a že si zvolil ten způsob, který v daném případě pokládal za nejvhodnější. Byl ovšem při tom vázán určitými pravidly: tak na př. se musil při překladu infinitivu časového rozhodnouti pro větu časovou a nikoliv pro dativ absolutní, byl-li podmět děje vyjádřeného v řečtině infinitivem též jako podmět děje věty hlavní, protože při dativu absolutním bývá zpravidla podmět děje jím vystiženého jiný, než je podmět věty hlavní (srov. J. STANISLAV, Byzantinoslavica 5, 1933–1934, str. 13, 88). Také při vyjadřování vztahů účelových byla jistá pravidla; nelze říci, jak praví MIRČEV, l. c. 14 a j., že by v takových případech bylo vždy možno užití infinitivu n. supina.

Není pochybnosti, že se k vyjadřování těchto vztahů mohlo od počátku užití vedle sebe infinitivu (supina) účelového a vedlejší věty účelové, uvedené spojkou да; domnívám se, že je i při překladu řeckého *infinitivu účelového* obojí způsob znám již od počátku, z dob cyrillomethodějských, a nemyslím ani, že bychom měli ve většině případů, ve kterých je za řecký infinitiv účelový účelová věta s да, již známky syntaktického procesu, který v dalším vývoji vedl k úplnému zániku infinitivu. K. MIRČEV přichází v své práci (op. c. 21–22) k shodnému závěru, že překlad řeckého infinitivu účelového vedlejšími větami účelovými považovati jest za cyrillomethodějský, ale shledává v něm přece počátky uvedeného procesu; myslím však, že není třeba jíti tak daleko; domnívám se, že vystačíme s výkladem, že překladatel použil z několika možností té, kterou považoval v daném případě za stylisticky nejvhodnější. Bylo by jistě těžko užití *druhého* infinitivu místo věty účelové v Mt. 6. 1: *ἐκνεμάτετε ἡλιαστῆς καὶ οὐρανῶν καὶ οὐκ ἔχετε* (v ř. πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς). Nebo nepůsobilo v Lk. 20. 20, že předchází věta s да (*и сглавадакше посплаша дѣла телеа . . . да имѣтъ і въ словесахъ . да бж і прѣдали . . .*, εἰς τὸ παραδοῦναι)? Nebo jak lépe bylo možno přeložiti větu v Lk. 18. 1 *ἔλεγεν δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι* než větou *г҃а же і притѣчжъ къ нѣмъ . како подобраа в҃сѣгда молити сѧ . і не сътѣжати сѧ*? Pro větu účelovou svědčí arci také její větší jasnost, srozumitelnost; je při ní přesně patrné, která osoba vykonává činnost slovesnou, při infinitivu můžeme to zjistit pouze z kontextu.

V poměru dokladů pro věty účelové (40·9⁰/₀ všech dokladů v evang., v žalt. 26·9⁰/₀) neprojevuje se zatím (v nejstarších překladech) tendence dávatí přednost analytickému způsobu vyjadřování větou vedlejší.³⁴

³⁴ Teprve *pozdější* vývoj vedl k ztrátě infinitivu. V jhsl. jazycích byly velmi dobré podmínky pro záměnu infinitivu konstrukcí se spojkou *da*; vazby s *da* byly v jihoslov. jazycích široce rozšířeny. Lze připustiti, že tento proces jest původu domácího a že *řecký* vliv působil pouze urychlení jeho a pozdější shody v jednotlivostech. Srov. Kr. Sandfeld-Jensen, Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und den Balkan-Sprachen (IX. Jahresber. d. Inst. f. rum. Sprache in Leipzig, 1902); K. Mirčev, op. c. 28 n.

Při každém druhu infinitivu sledovali jsme podrobně poměr slovanského překladu také k znění překladu latinského v evangeliu. Budiž dovoleno uvésti souhrnně důvody našeho přesvědčení, že slovanský překladatel textu evangelijního nebyl při volbě svých prostředků nikterak závislý na latinské vulgátě.

1. V latině se užívá k vyjádření vztahů časových, příčinných n. účelových příslušných vět vedlejších velmi hojně, mnohem hojněji než v překladě slovanském.

Pro infinitiv časový se členem měli jsme v originále řeckém celkem 51 dokladů; ve vulgátě je na takových místech 48 krát věta vedlejší časová, v nejstarším překladě slovanském však jen 22 krát.

Pro infinitiv příčinný našli jsme celkem 15 dokladů, ve vulgátě je vedlejší věta příčinná *vždy*, v slov. je 14 krát, jednou je v evang. textě stsl. substantivum verbale.

Pro infinitiv účelový bylo v evang. textu řeckém celkem 44 dokladů; na takovýchto místech je ve vulgátě věta účelová 28 krát; v slov. je na těchto místech 18 dokladů pro vedlejší věty účelové, uvedené spojkou *да*, a jeden případ pro vedlejší větu uvedenou spojkou *какo*.

Celkem je v latině 91 dokladů pro věty vedlejší, v slov. však jen 55. Ba i mezi případy infinitivu samostatného našli jsme z šesti dokladů dva doklady, v nichž je v lat. věta vedlejší (Mr. 9. 10; 12. 33). Pozorujeme tedy značné nesrovnalosti. Jestliže se uvádí, že se slovanský překladatel při volbě vedlejších vět časových, příčinných n. účelových řídil podle latinské vulgáty (Valja v e c, P o g o r ě l o v), mohlo by to platiti jen pro 60% případů. A to jsme si hleděli jen obecných shod v konstrukci! Proč by se však byl překladatel řídil překladem latinským jen někdy?

2. Několikrát máme v slov. překladě vedlejší větu účelovou, ačkoli v latině je vazba jiná. Připomeňme si doklad z Mt. 13. 3, kde čteme *се изиде сѣмѣи да сѣѣтъ*, zatím co vulgáta má znění *ecce exiit qui seminat, seminare*. Podobně Mt. 2. 13: *хoшeтeтъ бо Иродѣ искати отрочатe, да погoубитъ и* — *futurum est enim ut Herodes quaerat puerum ad perdendum eum*. Podobně Mr. 13. 22 *вѣстанѣтъ бо лѣжни хрѣсти · і лѣжни про(ро)ци · і дадатъ знаменѣ і чюдеса · да прѣвѣстѣтъ аште възмогѣтъ избѣраныма* — ... *ad seducendos, si fieri potest, etiam electos*. V řeckém textu čteme: *τοῦ σπειρεῖν, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό, πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν τοὺς ἐκλεκτούς*. Jest tedy v těchto případech v překladě slovanském věta účelová zcela jistě nezávislá na vulgátě, zavedl ji slovanský překladatel zcela samostatně. Proč by nebylo lze považovati užití věty vedlejší za samostatné a na latinském textu nezávislé i v případech jiných?

Ve vedlejších větách účelových bylo lze užití v některých případech i kondicionálu; to je způsob zcela slovanský (srov. i V. V o n d r á k, Altksl. Gr.² 630) a může svědčiti pro slovanskost a samostatnost celých příslušných vazeb.

3. Z nesrovnalostí, které jsme uvedli sub. 1., vyplývá, že slovanský překladatel znal vedle vět vedlejších také jiné způsoby k vystižení řeckých infinitivů se členem.

a) 15 krát užil k vyjádření vztahů časových dativu absolutního, ačkoli ve vulgátě našel v 14 případech (z 15) větu časovou (a jednou abl. absolutní bez shody v časovém pojetí slovesného děje). Tu si vedl slovanský překladatel jistě samostatně, nezávisle, a nelze pochopiti, jak mohl P o g o r ě - l o v pokládati i tento způsob překladu řeckého infinitivu časového za napodobení latiny (srov. Латинское влияние 7, při dokladu z Mr. 2. 23).

b) Někdy užil nejstarší překladatel podstatného jména slovesného; při překládání řec. infinitivu časového 8 krát (ve vulgátě je 6 krát věta časová, jedenkrát gerundium, jedenkrát substantivum); při vyjadřování řeckého infinitivu příčinného jednou — v lat. vedlejší věta příčinná; při vyjadřování vztahů účelových 5 krát — dvakrát tu má vulgáta větu účelovou, jinak gerundium. Vedl si tedy slovanský překladatel opět často zcela samostatně a byl na vulgátě nezávislý.

c) K vyjádření vztahů účelových za řecký infinitiv účelový užil nejstarší překladatel na 20 místech supina nebo infinitivu (v tom jeden doklad pro infinitiv, uvedený spojkou κκο). Ve vulgátě je v 10 případech věta účelová, jednou čtení zcela jiné (Lk. 24. 29), pětkrát gerundium, dvakrát gerundium, dvakrát také infinitiv. Většinou si tedy slovanský překladatel vedl opět samostatně.

Při volbě prostředků právě zmíněných postupoval původce slovanského překladu samostatně, nezávisle, a to většinou nejen na vulgátě, nýbrž i na originále řeckém. Nelze totéž předpokládati i o těch případech, ve kterých se překladatel musil rozhodnouti pro větu vedlejší?

4. Zatím jsme srovnávali pouze celé konstrukce; někdy jsou však konstrukce shodné, a přece svědčí bližší jednotlivosti a okolí místa o tom, že nelze mluvit o nějaké závislosti vzájemné, že jde o vazby pouze paralelní. Na tyto drobné neshody jsme na příslušných místech po každé upozorňovali. Porovnejme na př. Lk. 18. 5 διαγε τὸ παρῆχεν μοι κόπον — quia molesta est — за нѣ тѣоритѣ ми трѣдѣ; nebo máme v Lk. 5. 1 za řec. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπιχεισθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ v stslov. бѣ же належаху ема народѣ · да бж слышати слово бжне; ve vulg. factum est autem, cum turbae irruerent in eum, ut audirent verbum Dei. Z nesouhlasu při překladu infinitivu časového lze usouditi, že je i překlad infinitivu účelového na latině nezávislý. Proč by si byl překladatel všiml při nahlédnutí do textu vulgátního jen jedné části věty a druhé již nikoliv? Srov. i kondicionál v účelové větě slovanské. Podobně Lk. 5. 7 τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς — ut venirent, et adiuverent eos — да приидишаи помогѣти ема; nebo Lk. 21. 22 τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα — ut impleantur omnia, quae scripta sunt; podobně Mt. 6. 1; a pod. Kdybychom takto posuzovali poměr překladu staroslověnského a latinského, přišli bychom na př. k závěru, že se *nejméně* 65% dokladů pro vyjadřování vztahů účelových liší buď přímo nebo povahou celého místa od překladu latinského.

Odchytky, o kterých se zmiňujeme, svědčí buď o úplné samostatnosti slov. překladu nebo ukazují k originálu řeckému.

5. Věty vedlejší našli jsme téměř vždy také v překladech slovanských jiných (v nynější podobě), našli jsme je v nich hojně i tehdy, když překlad cyrilomethodějský měl dativ absolutní, podstatné jméno slovesné, supinum n. infinitiv. Jsou v slovanských překladech zcela běžné. Patrně mohl i prvotní překladatel sáhnouti bez obavy k tomuto způsobu překládání obtížných řeckých konstrukcí.

6. O latinském vlivu na překlad případů, uvedených sub D), nelze zajisté mluvit.

Soudím z toho ze všeho, že způsob překládání řeckých infinitivů s členem pro vliv textu latinského nesvědčí; myslím, že se překladatel slovanský držel originálu řeckého všude, že však při volbě vhodného prostředku postupoval v jistých mezích formálně samostatně v duchu svého samostatného pojetí příslušných míst. Myslím, že i o překladu evangelijním platí slova, která prof. PASTRNEK pronesl v AslPh. 25, 1903, 390 při posuzování překladu žaltáře: První slovanské překlady biblických textů projevují zcela vynikající talent. Jsou tak doslovné a tak přesné, jak jest jen možno. Takovéto stanovisko jest při textu, obsahujícím slovo boží, zajisté jediné oprávněno. Ale vedle toho proniká zřetelná snaha, aby se jazyka neuzilo nikterak násilně. Odtud vyplývá jistá formální samostatnost, kterou se nejstarší cslov. texty od pozdějších, bohužel většinou zcela otrockých překladů tak prospěšně odlišují.

§ 3. Také v jednom způsobu, jak se překládá do staroslověnštiny řecké *participium s členem*, hledali někteří (VALJAVEC, POGORELOV³⁵ a j.) vliv překladu latinského. Jde o ty případy, ve kterých je za řecké participium s členem v slov. věta vztažná. Proto pojal prof. PASTRNEK i tyto případy do svého rozboru textu žaltářního (v něm však jsou případy takové velmi řídké), srov. AslPh. 25, 1903, 382, 384. Prof. S. SŁOŃSKI vypočítává doklady tohoto způsobu překladu v své disertaci (Die Übertragung) na str. 19–26, ale bez zřetele k lat. překladu³⁶ a také ne v úplnosti (schází u něho celkem 15 dokladů).

Všimnu si podrobněji všech možností překládání řeckých participií s členem v stslov. překladě evangelijním; doklady pro věty vztažné budu tříditi podle času, který je v slov. překladě.

Překlad větami vztažnými.

1. 1. V stslov. překladě praesens slovesa nedokonavého. V řec. textu part. praes.

Mt. 7. 14: *КОЛЬ ЖЪЗКА БРАТА І ТЪСНЪ ПЪТЪ · КЪКОДА І КЪ ЖИКОТЪ · І МАЛО*

³⁵ Изъ наблюдень... I. Латинское вліяніе в переводѣ евангелія (1925), str. 7; uvádí 4 doklady z Markova evangelia.

³⁶ Srov. i jeho slova v Slavii 6, 1927–1928, str. 247: »Nie badałem tam specjalnie kwestji wpływu Vulgaty, jednak już wtedy hipotezę tę podałem w wątpliwosc«. — Prof. Słowski si opět všimá jen těch případů, ve kterých je za ř. participium s členem jen věta vedlejší, nikoli případů všech.

ιχ³⁷ εστ³⁷ ι κε ι οερκτακ(τ³⁷) Zg.,³⁸ Sav. θ, ὅτι στενή ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὐρίσκοντες αὐτήν. Quam angusta porta, et arcta via, quae ducit ad vitam: et pauci sunt, qui inveniunt eam! Pozorujeme, že je za řecké part. s členem nejprve participium slovanské v tvaru složeném, po druhé věta vztažná — v lat. je na obou místech věta vztažná. Stslgv. překladatel vedl si samostatně: proč by se nebyl jinak řídil vzorem vulgáty i v případě prvním?³⁹

Mt. 10. 2: σιμων⁴⁰ ι κε нарицает⁴⁰ с⁴⁰ петρ⁴⁰ Zg., ι κε наричет⁴⁰ с⁴⁰ Mar.; Ass. Sav. θ; VAJS, Ev. sv. Mat. 33, předpokládá нарицает⁴⁰ с⁴⁰, SŁOŃSKI, Die Übertragung 20, наричет⁴⁰ с⁴⁰ a pokládá je za perfektivum. Za řec. Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος; lat. Simon qui dicitur Petrus. Trochu dále čteme ι κελεκεν наричен⁴⁰ τ⁴⁰αδ⁴⁰ην (καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος).⁴⁰

Mt. 10. 37: ι κε любит⁴¹ οἶα ли матер⁴¹ъ паче мене · н⁴¹кет⁴¹ъ мене достоин⁴¹ъ · ι κε любит⁴¹ с⁴¹ѧ ли д⁴¹штер⁴¹ъ паче мене · н⁴¹кет⁴¹ъ мене достоин⁴¹ъ Zg., Mar., Ostr., Nik., ale Ass. má na l. 39^b (vyd. str. 49): люб⁴¹ан... иже любит⁴¹ъ, kdežto na 2. místě (34^a, vyd. str. 42) — Ass. má místo toto dvakrát — иже любит⁴¹ъ m. люб⁴¹ан; люб⁴¹ан Sav. v obou větách. Za řec. ὁ φιλῶν... ὁ φιλῶν. Lat. qui amat... et qui amat.⁴¹

Mt. 10. 40: ι κε в⁴²ъ приемлет⁴²ъ м⁴²а приемлет⁴²ъ. ι иже приемлет⁴²ъ м⁴²а приемлет⁴²ъ посл⁴²авак⁴²ъшааго м⁴²а. 41 прием⁴²аши пр⁴²ка в⁴²ъ им⁴²а пророче... ι прием⁴²аши прав⁴²ед⁴²ьника. в⁴²ъ им⁴²а прав⁴²ед⁴²ьниче... Mar.; ι κε в⁴²ъ примет⁴²ъ · м⁴²а приемлет⁴²ъ · ι иже приемлет⁴²ъ м⁴²а... прием⁴²аи... ι прием⁴²аи Zg.; Ass. jako Mar.⁴² Sav. však má v 10. 40 partic. прием⁴²аи... а прием⁴²аи. Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς ἐμὲ δέχεται. καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ δεχόμενος προφήτην... καὶ ὁ δεχόμενος. Qui recipit vos, me recipit: et qui me recipit, recipit eum, qui me misit. Qui recipit prophetam in nomine prophetarum... et qui recipit iustum in nomine iusti... Máme zde čtyřikrát part. ὁ δεχόμενος, to je v lat. přeloženo vždy větou vztažnou, kdežto v slov. jen na dvou místech prvních; a také

³⁷ Tu jest ιχ³⁷ ve významu ukazovacím, srov. český překlad Žilkův: málo jest těch, kteří ji nalézají. Srov. ještě J. 19. 37: в³⁷ъзр³⁷ат³⁷ъ на н³⁷го иже прокаса, Mar. на н³⁷ егоже, takto i Ass. Žilka: »Pohledí na toho, kterého probodl«.

³⁸ Cituji opět podle Zogr.; čtení z Mar., Ass. a pod. uvádím jen tehdy, je-li znění nejednotné.

³⁹ Srov. Br.: Nebo těsná jest brána a úzká cesta, kteráž vede k životu, a málo jest nalézajících ji. Žilka: Ale těsná jest brána a úzká cesta vedoucí do života, a málo jest těch, kteří ji nalézají. Bulh., srbskochr. (Karadžićův), slovinský, polský a p. překlad má na obou místech vztažnou větu.

⁴⁰ Br.: Š., jenž slove Petr (ale dále: Lebbeus, přejímám Thaddeus); větu vztažnou mají též překlady bulh., srb. (ale dále: Лебей прозвани Тадија), slovinský, polský a pod., ale rus. Симонъ, называемый Петромъ; Леввей, прозванный Θаддеемъ, Žilka: Šimon řečený Petr, fr. Simon appelé Pierre, a pod.

⁴¹ Słoński neuvádí (Die Übertragung 20), že jsou na tomto místě pro větu vztažnou doklady dva. — Větu vztažnou v obou případech mají též překlady české (bratrský i Žilkův, bulharský, srbský, slovinský, ruský, polský, z neslov. franc. a pod.

⁴² Jos. Vajš, Ev. sv. Mat. 37, uvádí čtení shodné se zněním v kod. Mar. — Ani zde neuvádí Słoński, že jde o doklady dva.

part. τὸν ἀποστείλαντα přeloženo jest v slov. participiem, kdežto lat. má i v tomto případě větu relativní.⁴³

Mt. 11. 8: *се ѣже мѣкка носѣтъ · въ домохъ црѣхъ сѣтъ*. Sav. θ. ἰδοὺ, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν. Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.⁴⁴ Samostatný slovanský překlad, mající obdobu i v jiných překladech slovanských.

Mt. 12. 30: *ѣже нѣсѣтъ съ мноѣхъ на мѣ естъ · і нже не събираетъ съ мноѣхъ растачаетъ*. Sav.: *не сѣ... не събираѣ*. ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ κατ' ἐμοῦ ἐστι. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ σκορπίζει. Qui non est mecum, contra me est: et qui non congregat, mecum spargit.⁴⁵

Mt. 15. 17: *не оу ли разоумѣваете ꙗко еѣко ѣже въходитъ въ уста · въ чрѣко вѣмѣштаетъ сѣ і афредомъ ѣсходитъ*.⁴⁶ За οὕτω νοεῖτε ὅτι πάν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ;... quia omne, quod in in os intrat, in ventrem vadit, ...⁴⁷ Srov. k tomu Mr. 7. 18!

Mt. 24. 15: *ѣже чѣтетъ да разоумѣваатъ* Mar., Ass., Sav.; Zg. θ; Ostr. чѣтѣи; ὁ ἀναγινώσκων νοεῖτω; qui legit intelligat.⁴⁸

Mr. 7. 18: *ꙗко еѣко ѣже із вѣноу въходитъ въ чѣа · не можетъ ꙗго оскерѣннѣ*. Místo to není obsaženo v evangeliáři. πάν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Lat. omne extrinsecus introiens in hominem. Na tomto místě se neshoduje slovanský a lat. překlad: věta vztažná je v stslov. nezávisle. Nemohl být právě tak samostatný překlad místa podobně znějícího v Mt. 15. 17?⁴⁹

Mr. 15. 28: *і събѣстѣ сѣ ꙗсаноѣ ѣже глѣтъ · καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφή ἡ λέγουσα; et impleta est scriptura quae dicit*. Br.: písmo, řkoucí; Žilka: Písmo, které praví. Na tomto místě se překladatel větou vztažnou vyhnul dvěma participiím.⁵⁰

Lk. 9. 48: *ѣже во мѣнѣ естъ еѣхъ вѣтъ · сѣ естъ вѣштѣ · ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πάνσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτός ἐστιν μέγας*. Nam qui minor est inter omnes vos, hic maior est.⁵¹

Lk. 11. 23: *ѣже нѣсѣтъ съ мноѣхъ на мѣ естъ · і нже не събираетъ съ мѣноѣхъ растачаетъ*. Zogr., ... і нже не събираатъ съ мѣноѣхъ растачаатъ Mar.; Ass., Sav. θ. Za ř. ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι · καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ,

⁴³ Větou vztažnou na obou místech (a také na obou dalších) mají překlady české (bratrský i Žilkařv), bulh., srb., sln., ruský, polský atd.

⁴⁴ Větu vedlejší mají překl. české, bulharský, srbs., sln., polský a j. Rus.: *носящие мягкія одежды*. — Slov. *мѣкка носѣтъ* a lat. *mollibus vestiuntur* není totožné.

⁴⁵ I zde mají překlady české, bulh., srbský, slovinský, polský, ruský a j. také větu vedlejší.

⁴⁶ Místo toto není v evangeliáři.

⁴⁷ Slovanské překlady jiné mají rovněž větu vedlejší. Rus.: *все, входящее въ уста*. — Všimněme si, že hned v následujícím verši máme: *а ѣсходѣша за ѣс. τὰ δὲ ἐκπορευόμενα*; lat. *quae autem procedunt de ore*.

⁴⁸ Slovanské překlady jiné mají rovněž větu vedlejší. Rus.: *читающий*.

⁴⁹ Věta vedlejší je i v jiných překladech slovanských. Rus.: *ничто, извнѣ входящее въ челоуѣка*.

⁵⁰ Zněla by: *ꙗсаноѣ глаголаштѣ*. — Překlad větou vedlejší i v ostatních textech slovanských (ruský poněkud jinak). — *Pogorelov*, l. c. 7, tohoto místa neuvádí.

⁵¹ Toto místo není v evangeliáři. — Věta vedlejší také v ostatních zněních slovanských.

σκορπίζει. Qui non est mecum, contra me est: et qui non colligit mecum, dispergit.⁵²

Lk. 22. 36: нѣмѣ ѿже ѿматъ вѣлагалништѣ · да вѣзѣметъ такожде ѿ пирѣ · ѿ нже не ѿматъ да продастъ ризѣ скорѣ. Ass. Sav. θ. Ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω ὁμοίως καὶ πήραν · καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ. Sed nunc qui habet sacculum, tollat similiter et peram: et qui non habet, vendat tunicam suam.⁵²

J. 3. 36: вѣроуѣи вѣ сѣа ѿматъ животъ вѣчнѣи · а ѿже не вѣроуѣтъ вѣ сѣа · не оузырѣтъ живота · Ass. Sav. θ. Ζα ἴεσ. ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον · ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ οὐκ ὄψεται ζωὴν. Qui credit in Filium, habet vitam aeternam: qui autem incredulus est Filio, non videbit vitam.⁵³ Lat. překlad má na obou místech větu vztažnou, ale slovanský má na prvním místě participium ve formě složené a jen na druhém místě větu vtažnou; slov. не вѣроуѣтъ вѣ сѣа se neshoduje s lat. *incredulus est Filio*.

J. 4. 24: Ἄχϛ βο εστϛ ἐϛ ἱκε κληῖκετϛ σα εμοϛ · δῆομα ἰ истинноѣ · достоитϛ κληῖкти σα · Sav. θ. Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός · καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. Spiritus est Deus: et eos, qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare. Řecký (a lat.) text má plurál, v slov. je singulár.⁵⁴

Snad sem náleží také J. 5. 2, nebylo-li v originále participium bez členu: естѣ же вѣ ѿмѣхъ на оуби кѣпѣи · ꙗже нарицаетъ са евреискы фезда · патѣ приткорѣ ѿмѣшти · Sav. θ. κολυμβήθρα, ἡ ἐπιλεγόμενη, vedle κολυμβήθρα, ἐπιλεγόμενη; lat. piscina, quae cognominatur.⁵⁵

J. 5. 23: ѿже не чѣтетъ сѣа · не чѣтетъ оѿца...; Sav. θ; ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα..., qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem.⁵²

J. 5. 45: не мѣните ꙗко азъ на вѣи речѣ къ отѣцѣ. естѣ нже на вѣи глѣтъ мочи. Mag., Ass., ale Zogr.: естѣ ѿже на вѣи речетъ мωσι (snad vlivem předcházejícího речѣ), s речетъ ѿ Nik.; v Ostr.: нже глѣи на вѣи. Sav. θ. μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα · ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν Μωσῆς; est qui accusat vos Moyses.⁵⁶

J. 6. 63: Δῆϛ естѣ ѿже жив(е)тъ: lit. inclusam in живетъ emend. cyrill. delevit atque и superposuit, pro живетъ ut живитъ legeres, Zogr., Δῆϛ естѣ нже живѣтѣ Mag., живетъ Ass. -етъ Nik., живитъ Ostr.; Sav. θ. (JOS. VAJS, Evangelium sv. Jana 33: живитъ); τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιεῖν; Spiritus est, qui vivificat.⁵⁷

⁵² Věta vztažná jest i v ostatních překladech slovanských.

⁵³ Jiné slov. překlady mají rovněž věty vedlejší, jen ruský: Вѣрующій въ Сына... а не вѣрующій въ Сына. – Sloński; Die Übertragung 20, uvádí omylem J. 3. 6 m. J. 3. 36 a nepoznamenává, že jde o příklady dva.

⁵⁴ Opět jen ruský překlad má participium, jinde je věta relativní.

⁵⁵ Br.: rybník bravný, kterýž slove..., Žilka: rybník řečený; bulh. кѣпѣи, наречена по еврейски Витесда; srbs. бања, која се зове; sln. kopel, ki se imenuje; pol. sadzawka, którą zowią...; rus. купальня, называемая; atd.

⁵⁶ Žilka: vaším žalobcem je Mojžíš; rus.: естѣ на васъ обвинитель Моисей; jinde věta vztažná. – Sloński tohoto příkladu neuvádí.

⁵⁷ I v jiných překladech slov. je věta vztažná, jen text ruský zní jinak.

J. 7. 49: нѣ народосѣ · ѡже не вѣстѣ закона проклати сѣтъ · ἄλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον ἐπικατάρατοί εἰσι; sed turba haec, quae non novit legem, maledicti sunt.⁵⁴

J. 8. 47: ѡже естѣ отъ бѣ · глѣ вѣиѣн послоушаеѣ⁵⁸ · Sav. θ. ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει. Qui est ex Deo, verba Dei audit.⁵²

J. 10. 12: а наіѣмѣникѣ ѡже нѣстѣ пастырѣ Zg., Mar., Ass., Sav. (нѣ пасторѣхъ); VAJS, Ev. sv. Jana 51: и иже, »и а иже omn male om«; ὁ μισθωτὸς δὲ καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν (ὁ se patrně vztahuje i k participiu); mercennarius autem, et qui non est pastor.⁵⁹

J. 18. 37: вѣсѣкѣ ѡже естѣ отъ истинѣ · послоушаеѣ гласа моего · πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας ἀκούει μου τῆς φωνῆς; omnis, qui est ex veritate, audit vocem meam.⁵²

J. 19. 12: вѣсѣкѣ ѡже сѣ творитѣ црѣ · противитѣ сѣ кѣсаревѣ · πᾶς ὁ βασιλέα ἐαυτὸν ποιὼν ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι; omnis, qui se regem facit, contradicit Caesari.⁵⁴

Z Psalt. uvedl prof. PASTRNEK, AslPh. 25, 382: і вѣ селѣхъ іхъ не вѣди иже живѣтъ 84^e 17 (68, 26) za ř. καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν.

Ze Supr. uvádí SŁOŃSKI celkem 25 míst: 242, 14; 506, 17; 381, 22; 331, 14; 92, 29; 95, 18; 131, 19 (m. 9); 301, 15; 372, 26; 375, 18, 24; 378, 6; 380, 4; 384, 14⁶⁰; 401, 26; 403, 18; 404, 26; 416, 6; 504, 8 (іже подѣпада, sr. Sever'-janovovu poznámku k tomuto místu); иже bez ohledu na rod a číslo, vyjádřené slovesem: 398, 7; 387, 1; 239, 10; 423, 10; jinak: 385, 2; 459, 19. — Za řec. part. aor. 344, 24.⁶¹

1. 2. Praesens slovesa dokonavého; v ř. part. praes. n. part. aoristi.

Mt. 5. 28: ꙗко вѣсѣкѣ ѡже вѣзъритѣ на женѣ сѣ похотниѣ · оꙗже ѡбѣсѣ сѣтвори сѣ нѣиѣ · вѣ срѣдѣи сѣоѣмѣ · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ...; quia omnis, qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, ... Překladatel vystihl velmi pěkně a samostatně obrat πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς — сѣ похотниѣ; právě tak lze spatřovati ve větě vztažné ѡже вѣзъритѣ za ř. ὁ βλέπων postup samostatný; větu vztažnou mají také všechny slov. překlady jiné.

Mt. 10. 39: вѣрѣтъ дѣиѣ сѣоѣ погѣвѣтъ иѣ · а иже погѣвѣтъ дѣиѣ сѣоѣ мене ради · обрѣштѣтъ иѣ · Zg., Mar., Ass. (dvakrát); Sav.: ѡбрѣтъ — погѣвѣтъ (dvakrát). Za řec. ὁ εὗρων ... ὁ δὲ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ; Qui invenit ...: et qui perdidit animam suam. K výkladu místa srov. SŁOŃSKI str. 24.⁶² Lat. překlad má větu vztažnou v prvním i v druhém případě; staroslov. jen v pří-

⁵⁸ Jos. Vajs předpokládá pro originál tvar вѣиѣхъ (Ev. sv. Jana 43), ačkoliv jest pouze v Nik. ev.!

⁵⁹ Slov. překlady jiné mají rovněž větu vedlejší, ale většinou také nepřekládají καὶ (překládají je na př. Br., pol.); rus.: А наемникъ, не пастырь. — U Słoniškiho místo toto není uvedeno.

⁶⁰ 384, 24, kteréžto místo uvádí Słoniški, Die Übertragung 21, nelze nalézt.

⁶¹ Výklad tohoto místa podává Słoniški, op. c., str. 23 n.

⁶² Słoniški cituje omylem Mt. 5. 39 m. 10. 39. — S výjimkou znění ruského, v němž jsou 2 participia, mají všechny ostatní slovanské překlady větu vztažnou, a to na obou místech.

padě druhém: proč by se byl překladatel řídil zněním latinským jen na místě druhém?

Mt. 15. 4: *і нже зѣлословѣтъ оца ли мѣъ · съмрътънѣъ да оумѣретъ*; Mg. 7. 10: *і нже зѣлословѣтъ · оца ли мѣъ · съмрътънѣъ да оумѣретъ* · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Za řec. *ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτω*. Qui maledixerit patri, vel matri, morte moriatur.⁶³

Zcela samostatně pojal překladatel místo Mt. 17. 27: *і нже нмѣши прѣжде рыбѣъ възѣми* Mar., Zg.^b, Ass.; ale v Sav. se čte: *і нмѣши нжъ сѣ прѣжде рыбѣъ · възѣми нжъ*. Za řec. *καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἄρον* · ; et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle.⁶⁴

Mt. 16. 16: *і нже вѣрѣъ нмѣтъ н крѣститъ сѣ съпасѣнъ бѣдетъ · а нже не нмѣтъ вѣрѣъ осѣжденъ бѣдетъ* Mar., Ass.; Zg., Sav. θ. Za řec. *καὶ ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται · ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται*. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit: qui vero non crediderit, condemnabitur. Věty vztažné (na obou místech) mají překlady do všech slovanských jazyků.

Lk. 1. 35: *тѣмъ же і еже родитъ сѣ · сѣо наречетъ сѣ сѣъ бѣи* · Zg., Mar. (tu však *і* před *еже* chybí), Ass., Sav. (родниш). Za řec. *διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ*. Ideoque et quod nascetur ex te Sanctum, vocabitur Filius Dei.⁶⁵

Lk. 12. 10: *а іже власкѣнмисетъ на дѣхъ сѣъ · не отъпоуститъ сѣ емоу · тѣ дѣ еіс τὸ ἅγιον πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἄφεθήсεται*; *сѣ* autem, qui in Spiritum sanctum blasphemaverit, non remittetur.⁶⁶

Lk. 22. 20: *сѣ чаша новѣъ заѣтъ моеѣъ крѣви · ѣже за вѣъ пролѣтъ сѣ*. Toto místo není obsaženo v evangeliářích. Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἢ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Hic est calix novum testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur.⁶⁷

J. 15. 5: *і(же) бѣдетъ въ мѣѣ · і азъ въ н(емъ) сътворитъ плодъ многъ(ъ)*. Zg., pod. Mar., Ass.; v Sav. je místo toto obsaženo dvakrát, v prvním případě shodně se Zg., Mar., Ass., v druhém: *творите м. -тъ*. Za řec. *ὁ μένων ἐν ἐμοί, καὶ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν* · ; qui manet in me, et ego in eo, hic fert fructum multum.⁶²

J. 16. 2: *всѣѣкъ іже оубиетъ вѣъ · мѣнитъ сѣ слоужбѣъ приносити бѣи*. Zg., Mar., Ass.; v Sav. je toto místo opět obsaženo dvakrát, jednou s ostatními texty shodně, po druhé však s participiem m. věty vztažné: *всѣкъ оубиетъ*

⁶³ Slovník neuvádí ani prvního ani druhého příkladu. – S výjimkou znění ruského, v němž jsou na obou místech participia, je všude jinde věta vztažná.

⁶⁴ V překladech do jednotlivých slovanských jazyků nalézáme větu vztažnou (s rozličným pojetím) až na překlad lužickosrbský a český Žilkův (*vezmi první vytaženou rybu*).

⁶⁵ Překlady slovanské jiné mají větu vztažnou – jen překlad lužickosrbský a ruský obsahují participium.

⁶⁶ K vidu slovesa власкѣнмисати srov. V. Vondrák, Altksl. Gr.² 522. – Věta vztažná i v překladech jiných. – Sav. kn. tohoto místa nemá.

⁶⁷ Srov. S. Slovník, Die Übertragung 20. – Překlady v slov. jazycích jiných mají vesměs větu vztažnou; pouze v čes. překladu Žilkově čteme: ... *mou krev, vylišanou za vás*.

васъ. Za řec. πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς; omnis, qui interficit vos. Stslov. оубиетъ neshoduje se s lat. *interficit*.⁶⁴

Celkem jsme našli v evang. textu 12 dokladů se slovesem perf.; v řect. je šestkrát participium praes. a šestkrát part. aor. se členem.

Ze Supr. lze uvést 421, 5; 148, 18 (ѣже m. ѡже) — v řect. part. praes.; 71, 1; 373, 13 (pass., samostatný překlad) — v řect. part. aor.; 374, 14 — v řect. part. fut.⁶⁵

2. V stslov. překladě imperfektum, v řect. part. praes. n. — v ev. jedenkrát — aoristi, nebo — jedenkrát v ev. — part. perf.

Mr. 10. 32: начатъ ѡмъ · гл҃ати · ѣже хотѣаше быти ѡмъ · ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν ·; coepit illis dicere quae essent ei eventura. Věta vztažná (v rozličné podobě) v překladech do *všech* jazyků slovanských.

Lk. 6. 3: ꙗ҃гда вѣзлака самъ · і нже вѣахъ съ нѣмъ · Zg., podobně Mar., Ass.; Sav. θ. αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες (srov. JOS. VAJS, Ev. sv. Lukáše 28; jest však i čtení bez ὄντες, srov. vyd. NESTLEHO⁶⁶, 158; et qui cum illo erant.⁶⁹

J. 12. 4: ѡуда симонъ ѡскарнотъскы · ѣже і хотѣаше прѣдати. Zg., Mar., Sav.; s jiným slovosledem Ass., Ostr., Nik. Za řec. Ἰούδας Σίμων Ἰσκαριώτης ὁ μέλλων παραδιδόναι αὐτόν. Tento příklad není jistý, protože je také různocnění s ὅς ημελλεν — D (it.), kterého však prof. VAJS v svém vydání neuvádí. Iudas Iscariotes, qui erat cum traditurus.⁶⁷

J. 18. 2: ѡуда ѣже і прѣдаше Zg., нже и прѣдаше Mar.; v Ass. pouze ѡуда bez relat. věty; Sav. ѡуда нже прѣдаше. Ἰούδας ὁ παραδιδούς αὐτόν. Iudas, qui tradebat eum. Podobně v J. 18. 5 ѡуда ѣже і прѣдаше (v Ass. jiný slovosled).⁷⁰

Za řec. part. aoristi J. 5. 4: і нже прѣѣ вѣлажаше по вѣзмѣштени коды · сѣдракъ вѣкааше Zg., Mar., Ass. прѣжае, Sav. θ. Za řec. ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος ὑγίης ἐγίνετο. Et qui prior descendisset in piscinam.⁷¹ Slovanský překladatel pojal oba děje jako současné a opakující se. V jiných slov. překladech tomu tak nebývá, srov. Žilka: kdo pak ... vstoupil, uzdravil se; všude v nich ovšem je věta vztažná. — SŁOŃSKI, Die Übertragung 24, pokládá tento doklad slovanské věty vztažné s ind. imperfekta za řec. part. aoristi s členem za jediný, ale A. MARGULIÉS cituje podobný doklad ze Supr. 304, 7 (Supr. 125).

⁶⁴ Srov. Słoński, op. c. 20–21, 23–24, 26.

⁶⁵ I v jiných slovanských překladech je věta vztažná; participium jsem našel pouze v překladě ruském a lužickosrbském; Žilka: jeho družina.

⁷⁰ Některé slovanské překlady kladou na jednom nebo na obou místech přístavek: srbs. Јуда издајник његов (18. 2), Јуда који га издаваше (18. 5); sln. Juda, njegov izdajelac (18. 2, 5), srov. i překlad čes. (Br.), lužsrb., ukraj., ruský.

⁷¹ Srov. též Forsmann, Die Übertragung der griechischen Partizipialkonstruktionen in dem Ostromirischen Evangelium (Strassburg 1877), str. 11.

Za řec. part. perf. s významem praes. J. 6. 22: народъ ѿже стоѣхъ ов онъ полъ морѣ · Zg., народъ иже стоѣаше Mar., pod. Ass.; Sav. θ. ὁ ὄχλος ὁ ἐστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης; turba quae stabat trans mare.⁷²

ST. SŁOŃSKI cituje doklady pro věty vztažné s ind. imperfekta za řec. part. praes. také ze Supr. 196, 18; 208, 16; 291, 26; 373, 9.

3. V stslov. překladě aorist, v řec. textu part. praes., aor., perf.

J. 12. 17: народъ · ѿже бѣ съ нѣмъ · Zg., Mar., Ass., ale Sav. народъ ѿ ѿже бѣхъ съ нѣмъ. Za řec. ὁ ὄχλος, ὁ ὢν μετ' αὐτοῦ. Lat. turba, quae erat cum eo.^{73 54}

ST. SŁOŃSKI, Die Übertragung 21–22, cituje doklady vět vztažných s ind. aoristi za řec. partic. praes. s členem ze Supr.: 242, 9; 319, 20; 408, 22 (ѿже); 331, 9; 348, 3; 394, 24 (tento doklad pojat jest aktivně za řec. part. pass.).

Za řec. part. aoristi.

Mt. 10. 4: ѿ юда ѿкарнотѣскы · ѿже ѿ прѣдастѣ · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Za řec. καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώτης ὁ καὶ παραδούς αὐτὸν; je však i různoctení s větou vedlejší: ὅς... παρέδωκεν (JOS. VAJS, Ev. sv. Mat. 32). Iudas Iscariotes, qui et tradidit eum.^{74 52}

Lk. 1. 45: ѿ блаженъ бже бѣрѣхъ ѿтъ · (Ostr. бѣрова); καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα; et beata, quae credidisti (credidit).⁵⁴

Snad sem náleží také Lk. 22. 64: прорѣци, кѣто ѿстѣ, иже тѣ оудари? Srov. JOS. VAJS, Ev. sv. Luk. 115. Takto v Nik. ev. (кѣто ѿстѣ, иже), ale прорѣци кѣто тѣ оудари Zg., Mar.; Ass., Sav. tohoto místa nemají; кѣто ѿстѣ оудари тѣ Ostr. Za řec. τίς ἐστιν ὁ παίσας σε; lat. quis est, qui te percussit.⁷⁵

J. 5. 11: ѿже мѣ сътворѣ цѣла · тѣ мѣнѣ рече Zg., Mar., Ass.; Sav. θ. Ὁ ποιήσας με ὑγιῇ. ἐκεῖνός μοι εἶπεν. Qui me sanum fecit, ille mihi dixit.⁵²

J. 5. 15: бже ѿ стѣ ѿже мѣ сътворѣ цѣла · Zg., Ass., Ostr., и т. мѣ v Mar., Nik.; Sav. θ; ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῇ; quia Iesus esset, qui fecit eum sanum. V мѣ vliv J. 5. 11?⁵⁴

J. 5. 23: ѿже не чѣтетѣ сѣа · не чѣтетѣ оца ѿже ѿ посѣла · Zg., Ass., Nik.; Sav. θ; иже п. ego Ostr.; ale v Mar.: ѿ иже не чѣтетѣ сѣа не чѣтетѣ отца. посѣла бже ѿаго н.⁵⁴ Nelze říci, že by čtení Mar. bylo původní. Za řec. . . τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν. Patrem, qui misit illum.⁷⁶ Prof. A. MEILLET zastával, jak

⁷² Překlady v jiných slov. jazycích mají většinou větu vztažnou; partic. v ukraj., rus., lužsrb. překladě. – Słowski tohoto místa neuvádí.

⁷³ St. Słowski pojímá бѣ jako imperfektum, a proto uvádí tento doklad mezi příklady pro imperfektum (Die Übertragung 21). Mezi imperf. řadí tvar tento a celé příslušné paradigma také Leskien, Hdb.⁵ 165, Pastrnek, Tvarosloví² 96, v. Wijk, Geschichte 234, Diels, Gramm. 276, ale Vondrák, Aksl. Gr.² 574, Kulbakin-Havránek, Mluvnice jazyka stslov. 180, Kulbakin, Le vieux slave 352, jej považují za aorist. M. Weingart, Rukověť 2, 1938, 378–379 označuje tvary бѣхъ, бѣ, бѣ, бѣхомъ, бѣте, бѣша, бѣхотѣ, бѣста, бѣте jako praeteritum a zdůrazňuje, že jsou významem impf., ale tvořením a původem aoristem.

⁷⁴ Tento příklad uvádí také S. Słowski, Die Übertragung 22.

⁷⁵ S. Słowski tohoto místa neuvádí. – Překlady v ostatních jazycích slovanských: Br. prorokuj, kdo jest, kterýž tebe udeřil, podobně v překl. lužsrb. a pols., a Žilka: ubodni, kdo tě ubodil, podobně v překl. bulh., srbs., sln., ukraj., ruském.

⁷⁶ Toto místo není u Słowského uvedeno.

známo, názor, že Zogr. i Mar. tvoří sice jednu rodinu rukopisnou proti evangeliáři, ale že Mar. byl znovu revidován podle řeckého textu — srov. Lettoslavica, MSL. 11, 1899, str. 175—177; srov. i jeho Etudes I, 42; RS. 6, 1913, 138, 142; MSL. 21, 191 n.; Глас 112 (2. razred), 1921, 92—; v participiu v J. 5. 23 by jistě shledával doklad pro svou theorii.

J. 21. 24: сѣ естъ оученикъ съвѣдѣтельствовати о сихъ · ѣже і напса си · Zg., (Mar. θ), Ass.⁷⁷, Sav. (dvakrát, po prvé напса, takto i v Ostr., Ass.). Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων καὶ γράψας ταῦτα. Jiné čtení: καὶ ὁ γράψας π. ὁ καὶ γράψας. Hic est discipulus (ille), qui testimonium perhibet de his, et scripsit haec. V lat. překladě je i za první participium věta vztažná, v staroslov. jen v případě druhém.⁷⁸

Prof. SŁOŃSKI uvádí řadu příkladů tohoto druhu ze Supr. (Die Übertragung 22—23). Aorist sloves perf.: 300, 15; 238, 22⁷⁹; 77, 18; 238, 23; 240, 29; 344, 18, 20; 360, 20; 362, 14; 364, 23, 29; 366, 24; 394, 21; 344, 23; 414, 6; 288, 25; 252, 15; 68, 23; 217, 20. *иже* m. *иже*: 322, 30⁸⁰; 358, 20; 345, 23; 359, 7; 395, 25; 398, 11; 420, 13. Part. aor. passivi přeložena jsou aktivně: 214, 29; 393, 9; 499, 24 (zcela samostatný překlad).

Za řec. part. perfecti, ale s členem při vlastním jméně:

Mt. 26. 75: і помѣнѣ петръ глѣхъ ѿсвогѣхъ *иже* рече емоу Mar., Ass., v Sav. dvakrát, jednou však *ѣже* m. *иже*, *иже* i v Ostr.; ale Zogr.: і рече емоу · τοῦ ὁμήματος τοῦ Ἰησοῦ εἰρηκός αὐτῷ; verbi Iesu, quod dixerat. Mezi lat. a řeckým textem není shody; slov. překlad se příklání k textu řeckému.⁸¹

Supr. 343, 15; 359, 14 (SŁOŃSKI, op. cit. 25—26).

4. V stsllov. překladě perfektum, plusquamperfektum; v řečt. participium aoristi a praesentis.

Lk. 11. 40: безоумни · не *иже* ли естъ · сътвори на вѣнчаніе · і вѣнчрънѣ сътвори на.⁸² Ass., Sav. θ. Za řec. ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε. Stulti, nonne qui fecit quod de foris est, etiam id, quod de intus est, fecit?^{83 52}.

⁷⁷ V Ass. je místo toto obsaženo dvakrát, nikoliv jednou, jak by se mohlo zdát podle rejstříku Črničova na str. 184 vydání. Po druhé viz ve vydání na str. 164 n.

⁷⁸ V překladech slovanských jiných je všude věta vztažná, jen v ruském je znění poněkud jiné (сей ученикъ и свидѣтельствуеъ о семъ, и написать сіе).

⁷⁹ Nikoliv 328, 22, jak uvádí Słoński l. c.

⁸⁰ Tu je προσεῖπεν αὐ, nikoli *prosvěť se*, jak cituje Słoński.

⁸¹ Také překlady v jiných jazycích slovanských se odlišují. — K tomuto místu srov. poznámku Słońského, op. cit. 25. — Prof. Vondrák praví v Altslovenische Studien 54, že n je m. *иже*: *иже* un-ausgesprochen; srov. mou poznámku v LF. 57, 1930, str. 369—370.

⁸² K vynechání spony při сътвори на v Zogr. v. mou poznámku v LF. 57, 1930, 370. Mar. сътвори, Nik. створи. Jest pravděpodobné, že původní text měl aorist, který byl v Zogr. nahrazen perfektem vlivem tvaru prvního, jehož pomocné sloveso bylo vztaženo i na druhé сътвори на. Také prof. Vajs předpokládá pro originál створи (Ev. sv. Luk. 65).

⁸³ Srov. neshodu lat. a slov. překladu při вѣнчрънѣ — *quod de foris est*, вѣнчрънѣ — *id, quod de intus est*.

Náleží sem i Psalt. 125^a 4 (ž. 94, 6, v řečt. part. aor.; upozornil na toto místo M. VALJAVEC v Radu 98, 6; srov. F. PASTRNEK, AslPh. 25, 1903, 382) a Euch. vyd. 102, 25 (S. SŁOŃSKI, op. c. 24, za řec. part. aor.).

V Supr. jsou doklady tohoto druhu za part. praesentis: 428, 28; 374, 12 (beze spony), za part. aoristi: 460, 21; perfecta passivi (part. praet. pass. + spona) za řec. participia aoristi passivi: 148, 8; 136, 30; 349, 8 (иже т. иже); za řec. part. perf.: 345, 17 (ST. SŁOŃSKI, op. cit. 22, 24, 25).

J. 9. 8: сжежди же · і иже вѣдѣхъ видѣхъ прѣждѣ · ꙗко просителѣ вѣ · (Sav. θ). Za řec. Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν...; lat. itaque vicini, et qui viderant eum prius. V ř. part. praes.⁸⁴

Za řec. part. aor. je plusquamperfectum v Supr. 186, 28; 317, 19 (S. SŁOŃSKI, op. cit. 25).

Kondicionál opisný za řec. part. praes. je v Supr. 496, 11.⁸⁴

Je tedy v evangeliu celkem 59 dokladů pro věty vztažné za řec. participia s členem; ne zcela jistě jsme mezi ně zařadili 6 dokladů (J. 5. 2; 10. 12; Lk. 6. 3; J. 12. 4; Mt. 10. 4; 26. 75 — buď proto, že byla řec. různocnění pro větu vztažnou, nebo proto, že schází v různocnění při participiu člen, nebo proto, že schází participium).

Přehled podle času v slovanských větách vztažných.

V evang.:

1. praesens	a) slovesa nedokonavého	29, v řec. textu participium praes.	29						
	b) slovesa dokonavého	12, v řec. textu part.	<table><tr><td>praes.</td><td>6</td></tr><tr><td>aor.</td><td>6</td></tr></table>	praes.	6	aor.	6		
praes.	6								
aor.	6								
2. imperfektum		7, v řec. textu part.	<table><tr><td>praes.</td><td>5</td></tr><tr><td>aor.</td><td>1</td></tr><tr><td>perf.</td><td>1</td></tr></table>	praes.	5	aor.	1	perf.	1
			praes.	5					
			aor.	1					
perf.	1								
3. aorist		9, v řec. textu part.	<table><tr><td>praes.</td><td>1</td></tr><tr><td>aor.</td><td>7</td></tr><tr><td>perf.</td><td>1</td></tr></table>	praes.	1	aor.	7	perf.	1
			praes.	1					
			aor.	7					
perf.	1								
4. a) perfectum	1, v řec. textu part. aoristi								
b) plusquamperfectum	1, v řec. textu part. praes.								

V žaltáři:

V kod. Supr. (podle SŁOŃSKÉHO):

1. a)	1, v řec. textu part. praes.;	26, v řec. textu part.	{	praesentis	25
				aoristi	1
1. b)	—	5, v řec. textu part.	{	praesentis	2
				aoristi	2
				futuri	1
2.	—	4, v řec. textu part.	{	praesentis	3
				aoristi	1
3.	—	37, v řec. textu part.	{	praesentis	6
				aoristi	29
				perfecti	2

⁸⁴ Srov. však poznámku Sever'janovovu k tomuto místu. — A. Meillet, Etudes 97. — S. Słowski, op. c. 22.

4. a)	1, v řec. textu part. aor.;	7, v řec. textu part.	{ praesentis 2 aoristi 4 perfecti 1
b)	—	2, v řec. textu part. aor.	
c)	kondicionál opisný —;	1, v řec. textu part. praes.	

Přehled podle druhu řec. participií.

V evang.

1. participium praesentis (42 dokl.) se překládá větou vztaznou obsahující	{ indikativ praes. 35 imperfektum 5 aorist 1 plusquamperf. 1	{ ned. 29 dok. 6
2. participium aoristi (15 dokl.) se překládá větou vztaznou obsahující	{ ind. praes. sloves dok. imperfektum aorist perfektum	{ 6 1 7 1
3. participium perfecti se překládá větou vztaznou obsahující	{ imperfektum aorist	{ 1 1

V žaltáři:

1. praes. slovesa nedok. 1 ;	V kod. Supr.: { indikativ praes. 27 imperfektum 3 aorist 6 perfektum 2 kondic. opisný 1	{ ned. 25 dok. 2
2. perfectum 1 ;	{ indik. praes. 3 imperfektum 1 aorist 29 perfektum 4 plusqpf. 2	{ ned. 1 dok. 2
3. — ;	{ aorist 2 perfektum 1	
4. part. futuri — ;	ind. praes. slovesa dok.	1.

Z 59 dokladů pro věty vztazné není v ev. Ass. obsaženo 15 míst, v Sav. 30. To souvisí s rozsahem čtení v evangeliáři. Ale je zajímavé, že je v Sav. knize 10 dokladů (z 29), ve kterých je místo věty vztazné, shodně doložené v několika památkách jiných, participium v složeném tvaru. Jeden doklad takový jsem našel i v Ass., jeden v Mar. (srov. k tomu výše mou poznámku při dokl. z J. 5. 23); tři v Ostr. Není pochybnosti, že původní čtení v takovýchto případech představuje věta vztazná a že participium do textu Sav. a pod. uvedl pozdější opravovatel, jemuž šlo o to, aby text co nejvíce přiblížil k řeckému originálu; prof. POGORELOV uvedl v své práci Опыт изучения текста Саввиной книги (1927), str. 26 n., řadu dokladů tohoto druhu (ne vždy

je ovšem možno s tvrzením jeho souhlasiti); také není třeba spojovati opravy takové s předpokladem vlivu vulgáty na cyrilomethodějský překlad, jak činí POGORELOV.⁸⁵ Pěkný příklad takové opravy v Sav. máme Mt. 17. 27, kde bylo řec. čtení καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἄρον původně podáno volněji, ale s náležitým vystižením smyslu: ꙗже ѿмѣши прѣжде рыбѣ възъмѣи (Mar., Ass., Zg.^b, Ostr.); ale v Sav. čteme ꙗ ѿмѣши ꙗже сѧ прѣжде рыбѣ. възъмѣи ꙗ. Lat. text *et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle* ukazuje, že původní překlad *nebyl* napodoben podle vulgáty.

V latinském znění máme všude až na jediný případ odchýlný větu vztažnou. Přes to však nemůžeme souhlasiti s prof. POGORELOVEM, který v případech, ve kterých je za řecké participium s členem v slov. překladě věta vztažná, hledá vliv překladu latinského. Domníváme se, že si slovanský překladatel při volbě věty vztažné vedl samostatně a že nebyl na vulgátě nikterak závislý. Můžeme uvést několik okolností, které vedou k tomuto závěru.

1. V Mr. 7. 18 má slovanský překlad větu vztažnou, ale text vulgátní má participium praes.: *εκκε εἰς ἐκὸς ἐρχομένη ἐν τῇ* — omne extrinsecus *introiens* in hominem (v řec. πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον). Jest tedy v tomto případě věta vztažná v překladě slovanském zcela jistě nezávislá na vulgátě, zavedl ji slovanský překladatel zcela samostatně. Proč bychom však nemohli vidět překlad stejně samostatný v Mt. 15. 17 znění podobného, i když tu již má text latinský větu vztažnou: τὸ εἰσπορευόμενον — *εἰς ἐρχομένη* — *quod intrat*? A proč by tak tomu nemohlo být i jinde?

2. Věta vztažná není ovšem jedinou možností, jak bylo lze přeložit řecké participium s členem; v latině jest však relativní věta téměř bez výjimky. Tak bylo lze užiti jména podstatného n. přídavného: srov. O. GRÜNENTHAL, *AslPh.* 32, 1910, 11: Lk. 12. 33 ἰμῶντες — τὰ ὑπάρχοντα — quae possidetis; J. 6. 12 ἰσχυρῶς οὐκ ὄντες — τὰ περισσεύσαντα κλάσματα — quae superaverunt fragmenta; srov. ještě Mt. 8. 33 ο ἐκτῶν — τὰ τῶν δαιμονιζομένων — de eis, qui daemia habuerant; Mt. 19. 21 ἰμῶντες — τὰ ὑπάρχοντα — quae habes; Mt. 24. 19 ἰσχυρῶς οὐκ ὄντες — τὰς ἐν γαστρὶ ἐχούσας — praegnantibus; a pod. Srov. i S. SŁOŃSKI, *Slavia* 6, 250—251. Případy takovéto svědčí opět o samostatnosti, nezávislosti slovanského překladu.

3. Jsou i jiné způsoby překládání řec. participií s členem, zvláště slov. participium ve formě složené. Takovýchto dokladů je mnohem více než dokladů pro větu vztažnou: v Matoušově evangeliu jsem našel případů takových 148 proti 17 dokladům vět vztažných a ve *všech* těchto případech má vulgáta větu vztažnou také. Participium tvaru složeného se objevuje často v nejbližším okolí vět vztažných, někdy v témže verši: překvapovalo by, že by se byl překladatel řídil v jednom případě vzorem latinským a že by v jiném podobném, někdy totožném a v největší blízkosti položeném, tohoto vzoru nebyl dbal: viděli jsme to v Mt. 10. 40 a 10. 41, kde se řecké znění Ὁ δεχόμενος

⁸⁵ Pogorelov uvádí pouze 6 příkladů odchylek v překládání řec. participií se členem v Sav. (op. c. 26).

ὁμᾶς ἐμὲ δέχεται · καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με · ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου μισθὸν προφήτου λήψεται · καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου μισθὸν δικαίου λήψεται překládá takto: *иже въ приемаетъ ма приемаетъ. и иже приемаетъ ма приемаетъ посѣлаеъшааго ма. приемааи прѣка въ имѣ пророче мѣздѣ пророчѣ приемаетъ. и приемааи праведниа. въ имѣ праведниа мѣздѣ праведниа приемаетъ.* (Mar.) V lat. textu je všude (čtyřikrát) *qui recipit* (též *qui me misit*), a přece se překladatel vyjádřil jen dvakrát větou vztaznou a dvakrát (resp. třikrát) volil formu participia tvaru složeného. Nelze v této nedůslednosti shledávat podporu mínění, že překladatel, postupující v ⁹/₁₀ případů buď zcela samostatně nebo řídící se originálem řeckým a neprojevující nijakého zřetele k překladu latinskému, vedl si tak, totiž samostatně, i tehdy, když pro svůj překlad zvolil větu vztaznou?

Uvedu ještě další způsob překládání řec. participií s členem: participiem tvaru jmenného n. složeného provázeným »členem« *иже*. Srov. Lk. 7. 25: *се иже въ одежди славынѣ і въ пишти мнѣѣ сѣште · въ црѣвнхъ сѣтъ · Zg., се иже въ одежди славынѣ і пишти сѣште. въ црѣхъ сѣтъ* Mar.; Ass., Sav. θ. Srov. i JOS. VAJS, Evang. sv. Luk. 37. Řec. *ἰδοὺ οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.* Lat. *ecce qui in veste pretiosa sunt et deliciis, in domibus regum sunt*⁸⁶. Mr. 4. 16: *і сн такожде сѣтъ · иже на каменнхъ сѣмни · иже егда слышатъ слово · абѣ съ радостнѣ приемаѣтъ е · Zogr., иже на каменнхъ сѣмни* Mar. Ass.; Sav. θ. Srov. i JOS. VAJS, Ev. sv. Marka 15 (*иже ... сѣмни*).⁸⁷ Řec. *καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρῶδη σπειρόμενοι.* Et hi sunt similiter, qui super petrosa seminantur⁸⁸. V obou těchto příkladech lze viděti v *иже* překlad členu *οἱ*. Obě místa nejsou obsažena v evangeliáři. Obě (bylo by lze i zde — jako při infinitivu — přikládati »členu« *иже* význam zdůrazňovací n. vytykáci, srov. ještě dále) nemají nic společného s překladem latinským.⁸⁹

4. Při bližší prohlídce dokladů s větami vztaznými shledáváme menší odchylky od překladu latinského, i když konstrukce je táž: srov. Mt. 11. 8 *οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες* — *се иже мака носѣтъ* — *qui mollibus vestiuntur*; J. 3. 36: *ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ* — *иже не вѣруетъ* — *qui incredulus est*; Mt. 26. 75 *τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ εἰρηκός* — *глаголюеъ иже рече емоу* — *verbi Iesu, quod dixerat*; Lk. 11. 40 *ἐκτῆς ἐξωθεν, ἐκτῆς ἐντῆς* — *quod de foris est, id, quod de intus est* (za ř. *τὸ ἔξωθεν, τὸ ἔσωθεν*); a pod. Na některých místech projevil překladatel nezávislost, samostatnost pojetí a odchyluje se jak od řeckého, tak od

⁸⁶ Slov. překlady jiné mají větu vztaznou nebo partic. (rus. a část. bulh.). Žilka: *Hle, lidé ve skvělém rouchu a přepychu.*

⁸⁷ Slov. překlady jiné mají větu vztaznou nebo čtení jiné: bulh. *посѣяното на ... мѣста*; Žilka: »na skalnatá místa nasetí«; lužsb. *te na kameňowate sete*, rus.: *посѣянное на каменистомъ мѣстѣ*.

⁸⁸ Další doklad, který pro originál předpokládá prof. Vajs (Ev. sv. Marka 15) v Mr. 4. 18, není jistý: *а сн сѣтъ, иже въ трънни сѣмни* (u Vajse), ale v Zogr. *а сн сѣтъ · сѣмни въ трънни*; v Mar. *а сн сѣтъ сѣмни въ трънни*; Ass., Sav. θ. Jen v Nik. je *иже въ трънни сѣмни*.

⁸⁹ A. Marguliš uvádí jeden podobný doklad i z kod. Supr. (336, 21), sr. Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis 125.

latinského překladu: J. 4. 24; Mt. 5. 28; Mt. 17. 27 (καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἱχθὺν ἄρον — и ѿже имешн прѣжде рыбеѣ възъмн — et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle); J. 5. 15; atd.

Z toho ze všeho lze odvoditi závěr, že slovanský překladatel při volbě vztažné věty za řecké participium s členem postupoval zcela samostatně, na textu vulgáty latinské úplně nezávisle. Větou vztažnou bylo lze velmi dobře vystihnout smysl řeckého participia s členem (srov. větu vztažnou také ve velké většině dokladů ze všech překladů slovanských na místech, o něž jde) a zdá se, že překladatel měl pro volbu věty vztažné mnohdy důvody stylistické (chtěl se na př. vyhnouti několika participiím za sebou,⁹⁰ nedorozumění, srov. Mr. 15 28 π'σανοε ἔγε γ'ἔτ' — ἡ γραφή ἡ λέγουσα, m. п'саное г'аголижит'е, a pod.). Prof. GRÜNENTHAL soudil v AslPh. 32, 1910, 10, že se vět vztažných užívá zvláště tehdy, jde-li o participia substantivisovaná, ačkoliv se prý i v slov. vyskytují substantivisovaná participia nezávisle na předloze; proti tomu třeba uvést, že také slov. participia složeného tvaru (za řec. participia s členem) bývají často (ano většinou) ve funkci substantivní.

Na konec uvádím, že již DOBROVSKÝ znal způsoby překládání řec. participií s členem (slož. formou, větou vztažnou, participiem uvedeným členem иже), Institutiones 609—610; slovanská participia s иже pokládal za otrocké napodobeniny vazeb řeckých.⁹¹

§ 4. Obtížný úkol musil slovanský překladatel řešiti také při takových vazbách řeckých, ve kterých je člen před adverbium nebo před příslovečným spojením s předložkou nebo jako regens genitivu; spojení taková mají platnost substantiv nebo adjektiv. Srov. οἱ ἐκεῖθεν, τὰ κάτω, τὰ ἄνω; οἱ περὶ αὐτόν; οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, τὰ Καίσαρος a pod. (BLASS-DEBRUNNER, Neutestamentliche Grammatik 152, § 266; L. RADERMACHER, Neutestamentliche Grammatik, Tübingen 1911, str. 91, 94, považuje pro styl κοινὴ za charakteristická zvláště spojení neutrálního členu se závislým genitivem, typu τὰ τῶν τόπων^{91a}. K vyjádření těchto konstrukcí, kterých Řek dovedl užívat tak rozmanitým způsobem, svým jazykem musil první slovanský překladatel, nemaje členu, hledati způsoby jiné, které by smysl spojení řeckých vystihly co nejlépe.

4. 1. Přehled způsobů, jak byla spojení takováto překládána.

4. 1. 1. Překladatel postupoval zdánlivě tak, jako by v originálu členu vůbec nebylo; člen prostě vypustil, bojav ovšem mnohdy smysl místa poněkud odchylně, a tedy samostatně.

a) Substantivisovaná adverbia.

Mt. 24. 21: θλίψις μεγάλη, οἷα οὗ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν,

⁹⁰ V staroslověnských rukopisech shledáváme se často s písařskými nebo i s jazykovými dubletami, následující-li za sebou dva stejné tvary nebo dvě stejné vazby, srov. Slavica 9, 680 v pozn.

⁹¹ Srov. M. Weingart, Dobrovského Institutiones II, 171.

^{91a} Srov. též E. Kieckers, Historische griechische Grammatik, III. Syntax. Erster Teil, 77, 78, 79.

срѣѣъ вѣанѣ · ꙗже не бѣла · ѿ тѣ начаа вѣго мира · до сѣлѣ, Zg., Mar., Ass., Sav. a j.; lat. ab initio mundi usque modo.⁹²

Mr. 13. 16: μὴ ἐπιστρέψατω εἰς τὰ ὀπίσω, да не ἐκβερατιτῇ сѧ въспѧтъ Zg., Mar., v evangeliáfič toto místo není obsaženo; non revertatur retro.⁹³

b) Substantivisovaná n. adjektivisovaná příslovečná spojení s předložkou.

Mt. 24. 38 ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, ꙗкоже бо бѣахъ · въ дньи прѣжде потопа · ꙗдѣште ꙗ пиѣште · Zg., Mar., Ass.; прѣжде въ дньи потопа Sav.; lat. in diebus ante diluvium.⁹⁴

Mr. 2. 2 καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοὶ, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν — ꙗкѣ сѣбѣраша сѧ мнози · ꙗко къ томоу не вѣмѣшатахъ сѧ · ни прѣдъ двѣрми Zogr., Mar., Sav. (tu jest vynescháno къ т.), ꙗко къ томоу не вѣмѣшати сѧ ни при двѣрехъ Ass., takto i u VAJSE, Ev. sv. Marka 7. Svobodně pojato. Et convenerunt multi, ita ut non caperet neque ad ianuam.⁹⁵

Snad sem náleží i Lk. 2. 39, bylo-li v originále řeckém čtení s členem: καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου (srov. JOS. VAJS, Ev. sv. Luk. 12) — ꙗко сѣконѣчаша сѧ вѣкъ по законуу гñю; jest však i řecké čtení bez tā;⁹⁶ et ut perfecerunt omnia secundum legem Domini⁹⁷.

Lk. 14. 32 ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην — молитъ сѧ о мирѣ, v evangeliáfič tohoto místa není; rogat ea, quae pacis sunt.⁹⁸

c) Substantivisované vazby genitivní.

Mt. 8. 33 καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων — ішѣдѣше въ градъ възвѣстивша вѣкъ · ꙗ о вѣсѣноу Zg., Mar.; ale възвѣстивша вѣкъ о вѣсѣноу Ass. (l. 38^c), повѣдаша всѧ о вѣсѣноу Sav. Prof. VAJS považuje za původní čtení bez и (Ev. sv. Mat. 29), ale řecké s καὶ (ib. 28); vulg. cte nuntiaverunt omnia, et de eis, qui daemonia habuerant.⁹⁹

V této souvislosti lze uvést doklady adjektivisovaných genitivů jako Mt. 26. 28 τοῦτο ἔστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης (jest však i čtení bez τὸ¹⁰⁰) — се естъ крѣвъ моѣ · новаго заветѣ; hic est enim sanguis meus novi testa-

⁹² V překladech do jiných slov. jazyků jest též většinou pouhé adverbium; viz však Br. *až do té chvíle*, Žilka: *až do nynějšíka*; ukr. *до цього часу*, a pod.

⁹³ Překlady slov. jiné mají též většinou pouhé adverbium, některé však (sln., český Žilkaův) se spokojují se slovesem bez bližšího určení; lužsrb. *k' tomu, zož naBlidek jo*.

⁹⁴ Podobně i v jiných překladech slovanských; srov. též sln. *v onih dnevih, pred potopom* (i v řečt. jest různoctení ἐν ταῖς ἡμέραις [ἐξελίνας] ταῖς πρὸ τοῦ κ.).

⁹⁵ Podobně jako v nejstarším překladě slovanském čteme i v překladech jiných; srov. též překlad Žilkaův: *takže nebylo pro ně místa ani přede dveřmi* (pod. rus., ukraj.).

⁹⁶ Nestle, *Novum Testamentum graece et latine*¹¹, 1932, str. 146.

⁹⁷ Podobně jako v nejstarším slov. překladě čteme i v slov. překladech jiných; srov. však text novobulh.: *и като свѣршиха всичко, що бѣше споредъ Господния законъ*.

⁹⁸ Srov. ze slov. překladů ty, kde je substantivní ráz spojení zachován: Br. *žádaje za to, což jest ku pokoju*; pol. *prosi o to, co należy do pokoju*; bulh. *да искатъ условия за миръ*; Žilka: *zeptá se na podmínky míru*.

⁹⁹ Všechny ostatní slovanské překlady mají čtení podobné tomu, které je v Zg. a v Mar.: srov. na př. bulh. *разказаха всичко, и това що бѣ станало съ хванатитѣ отъ бѣсъ*; rus. *разказали обо всемъ, и о томъ, что было съ бѣсноватыми*.

¹⁰⁰ Nestle, op. cit. 73.

Mr. 15. 40 Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ μικροῦ – **μαριη̅ ι̅ακωβα̅ μαλλαγο̅** Zg., Mar. (Ass., Sav. θ); Maria Iacobi minoris. Jinde je adj. poses.: Mr. 16. 1 Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου – **μαριη̅ ι̅ακωβ̅ι̅**; Maria Iacobi (Sav. θ)¹⁰³; Mt. 10. 2, 3 Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, Ἰ. ὁ τοῦ Ἀλφαίου – **ι̅ακωβ̅ος̅ ζεβεδα̅ι̅ου̅** Mar. (připis), **ι̅ακωβ̅ος̅ αλφ̅ει̅ου̅** Mar. (Ass., Sav. θ); Iacobus Zebedaei, I. Alphaei, pod. Mr. 1. 19; Mr. 1. 14; 3. 17, 18; Lk. 6. 15; J. 19. 25; Mt. 16. 13 εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου – **ε̅ς̅ στ̅ραν̅ι̅ κ̅ε̅σα̅ρη̅ι̅ φ̅ι̅λ̅ι̅π̅π̅ου̅**; in partes Caesareae Philippi; pod. Mr. 8. 27. Srov. též Lk. 5. 33 οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου....., ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων – **ο̅υ̅χ̅ε̅ν̅ι̅ν̅ι̅ ι̅ω̅αν̅ου̅....., τ̅α̅κ̅ο̅ι̅ς̅ κα̅ι̅ ο̅ι̅ τ̅ω̅ν̅ φ̅α̅ρ̅ι̅σ̅α̅ι̅ω̅ν̅** – **ο̅υ̅χ̅ε̅ν̅ι̅ν̅ι̅ ι̅ω̅αν̅ου̅....., τ̅α̅κ̅ο̅ι̅ς̅ κα̅ι̅ ο̅ι̅ τ̅ω̅ν̅ φ̅α̅ρ̅ι̅σ̅α̅ι̅ω̅ν̅**.¹⁰⁴

a) Adjektivisovaná adverbia.

Mt. 23. 18 ὁς δ' ἂν ὁμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει — α ἢ κε κληθεῖται σα δαρομὴ ἢ κε ἐστὶ κερχού ἐγὼ. ἀλλ' ἵνα κε ἐστὶ. Mar., Zg.^b; v evangeliárich místo toto není obsaženo. Quicumque autem iuraverit in dono, quod est super illud, debet.¹⁰⁶

b) Předložková příslovečná spojení.

a) Ve vztažné větě je praesens slovesa nedokonavého **смысл**.

¹⁰¹ *Nestle*, op. cit. 128.

¹⁰² Prostý genitiv v překladech do všech slovanských jazyků.

¹⁰³ Bulh. Marija Jakovovata majka; sln. Marija, mati Jakobova; pod. český překlad Žilkův; polský; jinde však je pouhé adj. poses. tak jako v nejstarším překladě.

¹⁰⁴ Podobné znění textu řeckého předpokládá *Jos. Vajs*, Ev. sv. Marka 8, také pro dva případy v Mr. 2. 18; ale jsou doložena při nich závažná různocnění, takže je v souvislosti s případy, o něž běží, nemůžeme s jistotou citovati. *Vajs* však těchto různocnění necituje, ačkoliv mu je čtení v Zg. a v Mar. v Mr. 2. 18 divné.

¹⁰⁵ Větu vztážnou mají všechny slovanské překlady až na nový český překlad *Žilkeřu*, kde čteme: »Jděte do vesnice naproti vám«.

¹⁰⁶ Větu vztažnou mají opět překlady do všech jazyků slov. až na překlad *Žilkaŋv*, kde se čte: kdo přísahá na dar na něm.

¹⁰⁷ Věta relativní obsažena jest pouze ve znění lužsrbském, jiné překlady slovanské mají čtení typu „setřeste i ten prach zpod nohou“ (*Žilka*).

¹⁰⁸ ὧτ' ἔκε νᾶσῳ ἡμεῖς σὺν τῷ πᾶσι Ματ., ὧτ' ἔκε νᾶσῳ, ἡμεῖς ἐσὶ καὶ ἡμεῖς Ass., Sav. jako Zg. Sg. místo plurálu souvisí s řeckým různoctením ἐν τῷ οὐρανῳ.

¹⁰⁹ Toto místo není obsaženo v evangeliářích.

a v jeho článku »Jak žije jazyk« ve Vědě a životě 4, 1937–1938, str. 19 (ibid. na str. 18 starší české znění i překlad Žilkův).¹¹⁰ Lat. Pater noster, qui es in caelis (Mt. 6. 9), Lk. 11. 2 jen Pater.

V 3. os. sg. Mt. 5. 16 ὁπως... δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς — да прославятъ оца кашиего ѡкъ естъ на нѣхъ; patrem vestrum, qui in caelis est.¹¹¹ Sav. θ.

Mt. 5. 45 ὁπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς — ... οἶα кашиего . ѡкъ естъ на небесехъ Zg., Mar., Ass., ale сїюке оцю кашиемоу . небсїоумоу. Sav.; ut sitis filii patris vestri, qui in caelis est.¹¹²

Mt. 6. 1 μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς — οἶα кашиего . ѡкъ естъ на небесехъ; apud patrem vestrum, qui in caelis est.¹¹³

Mt. 6. 18 ... τῷ πατρὶ σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ — оцю твоемоу . ѡкъ естъ въ тайнѣ¹¹⁴; sed patri tuo, qui est in abscondito.¹¹⁵

Mt. 7. 3 τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς; — чѣто же видиши сжчѣцѣ ѡкъ естъ въ оцѣ брата твоего . а брѣвѣна же естъ въ оцѣ твоемъ не чюеши . Zg., что же видиши сжчецѣ въ оцѣ брата твоего . а брѣвѣна же естъ въ оцѣ твоемъ не чюеши. Mar., pod. Ass. (въ очесі брата т.), Sav. сжчѣцѣ . въ очесе братоу скоемоу . а въ очесе скоемъ брѣвѣна не видиши. Quid autem vides festucam in oculo fratris tui: et trabem in oculo tuo non vides? Rozdíly mezi kodexy mohly by být způsobeny různoctením v ř. originálu.¹¹⁶

Mt. 7. 11 ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς — оца каши ѡкъ естъ на нѣхъ. Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Pater vester, qui in caelis est.¹¹⁷

Mt. 7. 21 τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς — оца моего ѡкъ естъ на нѣхъ. Zg., Mar., Ass.; Sav. θ¹¹⁸; Patris mei, qui in caelis est. Podobně Mt. 12.50 (tu Ass., Sav. θ).¹¹⁸

Mt. 10. 32 ἐμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς — прѣдъ оцѣмъ . монѣмъ .

¹¹⁰ Bulh. (1930): Отче нашъ, който си на небесата; srbs. (překl. V. St. Karadžiće vyd. 1934): Оче наш који си на небесима; sln. (1932): Oče naš, ki si v nebesih; pols. (vyd. 1930): Ojciec nasz, który jest w niebiesich!; lužsrbs. (vyd. z r. 1868, překl. G. Fabriziův): Wofchz nas, kenž by na nēbju; ukraj. (1933): Отче наш що на нєбі! (Mt. 6. 9), Отче наш, що на небесах! (Lk. 11. 2); rus. (1931): Отче нашъ, сущій на небесах!

¹¹¹ Větu vztažnou jsem našel i v jiných překladech slovanských, až na český Žilkův (vašeho Otce v nebesích), lužsrbský (pod.) a ruský (Отца вашего небеснаго).

¹¹² Větu vztažnou mají i nové překlady slov. až na český Žilkův (svého Otce v nebesích), lužsrbs. a ruský (adj. slož.).

¹¹³ Větu vztažnou mají opět i jiné překlady slov. až na překlad český Žilkův, lužsrbský a ruský.

¹¹⁴ Také v Mt. 6. 6 předpokládá prof. Jos. Vajs, Ev. sv. Mat. 19, čtení τῷ πατρὶ σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, neuvádí však, že bylo též různoctení bez τῷ (srov. Nestle, op. cit. 9), čímž se mění i smysl místa. Stslov. помен са оцю твоемоу въ тайнѣ — jest překladem řeckého znění bez tlenu.

¹¹⁵ Překlady v jiných jazycích slovanských mají rovněž větu vztažnou — až na český překlad Žilkův.

¹¹⁶ Překlady v jiných jazycích slovanských nemají vět vztažných; jen překlad polský zní: A czemuż widzisz źdźbło w oku brata twego, a bali, która jest w oku twojem, nie baczysz?

¹¹⁷ Překlady v jiných jazycích slovanských mají většinou rovněž větu vztažnou; ale překlad srbskoharv., český Žilkův, lužsrbs. a ruský mají adjektivum složené (Žilka 10: váš nebeský Otec).

¹¹⁸ Větu vztažnou nahrazují v tomto případě čtením jiným překlady české, lužsrbský a ruský.

ἰκεῖ ἐστὶν ἡ ἐκὼν · Zg., Mar., Ass. (dvakrát); πρὸς τὸν οὐρανὸν ἡ ἐκὼν ἡ ἐκὼν Sav.; coram Patre meo, qui in caelis est.¹¹³ Podobně Mt. 10. 33.¹¹³

Mt. 16. 17 ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς — οὐκ ἔστιν ἡ ἐκὼν ἡ ἐκὼν Zg., Mar., Ass.; Sav. θ; Pater meus, qui in caelis est.¹¹³

Mt. 18. 19 παρὰ τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς — οὐκ ἔστιν ἡ ἐκὼν ἡ ἐκὼν Mar., pod. Ass., Zg.^b; ἡ ἐκὼν Sav.; a patre meo, qui in caelis est.¹¹⁸

Mt. 23. 9 ὁ πατήρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς — οὐκ ἔστιν ἡ ἐκὼν ἡ ἐκὼν Mar., pod. Ass., Zg.^b; Sav. θ. Lat. Pater vester, qui in caelis est. Jest i řec. různocnění s ὁ οὐράνιος.¹¹⁹

Lk. 6. 41 a 42 τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς; ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, . . . καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου — чѣто же видиши сѣчѣи · ἰκεῖ ἐστὶν ἐκ ὅθεν ἀδελφὸν · а брѣѣна же ἐστὶн ἐκ ὅθεν тебѣ не чюеши · ли како можеши рещи братроу тебѣ · братре · остави да изѣмъ сѣчѣи · ἰкеῖ ἐστὶн ἐκ ὅθεν тебѣ, . . . і тѣгда прозриши изъи сѣчѣи · ἰкеῖ ἐστὶн ἐκ ὅθεν ἀδελφὸν · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem, quae in oculo tuo est, non consideras? Aut quomodo potes dicere fratri tuo: Frater sine eiiciam festucam de oculo tuo, . . . et tunc perspicies ut educas festucam de oculo fratris tui. Překlad latinský se se staroslověnským shoduje ve větě vztažné jedenkrát, třikrát se však liší.¹²⁰

Lk. 11. 35 τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ — сѣтъ ἰкеῖ (ἐστὶн)¹²¹ ἐκ τѣбѣ Zg., pod. Mar. Ass., Sav. θ. Lumen, quod in te est.¹²²

Snad sem náleží i Lk. 14. 28 εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν — αὐτὸς ἰματὶ ἐκεῖ ἐστὶν ἡ ἐκὼν ἡ ἐκὼν · Zg., ἡ же m. же Mar.; Nik. jako Zg.; Ass., Sav. θ. Jest i řecké čtení bez členu, ale pro stslov. překlad jest snad lépe předpokládati čtení s členem (takto JOS. VAJS, Ev. sv. Luk. 80).¹²³ Lat. si habeat ad perficiendum (není shody s překladem stslov.).¹²⁴ Viz i doklad z Lk. 16. 15, uvedený v pozn. 149.

Plurál.

Mt. 5. 15 καὶ λάμπει παῖσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ — и сѣтъиъ кѣсѣи · ἰкеῖ ἐκ храмииъ сѣтъ · Zg., pod. Ass., Deč.; Sav. θ. Lat. ut luceat omnibus, qui in domo sunt.¹²⁵

¹¹⁹ Adj. složené jsem našel v překladě bulh. a v českém Žilkově; jinde je věta vztažná.

¹²⁰ Překlady v jiných jazycích slov. postupují rozličně: větu vztažnou na všech čtyřech místech má překlad slovinský, na třech místech překlad český bratrský a polský, na dvou bulharský a český Žilkův, na jednom srbský a ukrajinský, nikde větu vztažnou nemá překlad lužsrbský a ruský.

¹²¹ Jagić: »ἐστὶν quod uncis inclusi emend. aliquis erasit sed vestigia apparent«.

¹²² Větu vztažnou mají i jiné překlady slov. až na bulharský a český Žilkův.

¹²³ S. Sloński neuvádí řeckého čtení s členem (Die Übertragung 18).

¹²⁴ Jen některé překlady slovanské kryjí se se zněním staroslověnským.

¹²⁵ Srov. franc. (z řečtiny): qui sont dans la maison; něm. die im Hause sind. Z překladů slovanských se odchyluje pouze překlad Žilkův (český) a překlad ruský.

Mr. 13. 32 οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ — а́нли іже сѣтъ на нѣсеχъ · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ; angeli in caelo: neshoduje se se stsl. ¹²⁶

Lk. 9. 61 πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου — дрелѣ же повели отъерѣшити ми сѧ · іже сѣтъ въ домоу моємъ Zg., pod. Mar. (отъерѣшити), Ass. (отѣрѣшитати), Sav. (дѣтѣрѣшити сѧ тѣхъ); sed permittite mihi primum renuntiare his, quae domi sunt. ¹²⁷

Lk. 10. 9 καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς — і цѣлхте недѣжкнхъ · іже сѣтъ въ нѣмъ · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ; et curate infirmos, qui in illa sunt. ¹²⁸

Mr. 13. 25 αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς — силы ѿже сѣтъ на нѣхъ · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ; virtutes, quae in caelis sunt. ¹²⁹

Lk. 10. 7 ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν — ѣдхште і пхххште · кже сѣтъ оу нххъ · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ; edentes, et bibentes quae apud illos sunt. ¹³⁰

V této souvislosti třeba uvést také několik dokladů s pravděpodobnou elipsou slovesa: Lk. 8. 12, 13, 15 a snad i případy jiné; blíže o nich sub 4.1.6.

Prof. PASTRNEK uvedl dva podobné doklady z Psalt. sin.: 73, 22 (95^a 1) a 15, 3 (15^a 7); srov. AslPh. 25, 1903, 382; ST. SŁOŃSKI cituje z Psalt. sin. ještě 95, 12 (126^a 18), srov. Die Übertragung 18.

Ze Supr. lze uvést 326, 29 (іже істѣ въ свѣтѣхъ); 371, 21 (добра же іже дѣтъ милости бывааѣтъ); 375, 16 (милости ради... іже імѣхнхъ бывааѣтъ). ¹³¹ Srov. i doklad uvedený v poznámce 148.

β) Ve vztažné větě je praesens slovesa dokonavého БѢДЖ.

Mr. 13. 14 a 13. 15 τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν — тѣгда іже бѣдхтъ въ юдеи · да бѣгахтъ на горы · і нже на кроєѣ · да не сѣлазхтъ въ домъ · Zg., Mar. podobně, pouze сѣлазитъ m. -аѣтъ; Ass., Sav. θ; tunc qui in Iudaea sunt, fugiant in montes: et qui super tectum, ne descendat in domum. Čtení v Mr. 13. 15 je pokračováním textu z Mr. 13. 14 a lze v něm předpokládati elipsu slovesa БѢДЖТЪ (v Zogr. jistě je tu plurál m. singuláru, nikoliv pouze záměna м — н, jak učí na př. VONDRÁK, Altksl. Gr.² 148) n. БѢДЕТЪ (Mar.). Mezi stsl. a lat. překladem není shody: БѢДЖТЪ — sunt. ¹³²

γ) Ve větě vztažné je imperfektum slovesa БЫТИ.

¹²⁶ Překlady v jiných jazycích slov. mají – vedle věty vztažné – také znění jiná, částečně podle řeckého textu, v němž nebylo členu (οἱ ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ).

¹²⁷ Větu vztažnou mají překlady v jazyce českém (bratrský), lužsrbský, polský, ukrajinský.

¹²⁸ Větu vztažnou mají též překlady v jiných jazycích slovanských až na překlad bulh., český Žilkův, lužsrbský, ukr. a ruský.

¹²⁹ Překlady v jiných jazycích slovanských mají rovněž větu vztažnou – až na překlad srbsko-charv., český Žilkův a ruský.

¹³⁰ Větu vztažnou máme i v překladech slovanských ostatních.

¹³¹ St. Słōński cituje v této souvislosti ze Supr. doklady pro vztažné věty i za řecká adj. n. part. se členem (Die Übertragung 18–19).

¹³² A přece cituje V. Pogorelov i tento případ jako doklad pro vliv vulgáty na stsl. překlad evangelijní (Латинское влияние 6). – V překladech slovanských jiných máme téměř všude také větu vztažnou (jen Žilka: Judští, v ruském je partic.).

Mt. 15. 1 οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι — їже вѣахъ вѣ ѡмѣ · кнѣнижкници і фариїсѣи Zg., Mar.; Ass., Sav. θ; ab Ierosolymis Scribae, et Pharisei (podle jiného řeckého čtení).¹³³

Mt. 27. 54 ὁ δὲ ἐκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες... ἐφοβήθησαν σφόδρα — сѣтъникъ же і нже вѣахъ сѣ нѣмъ · стрѣгаште... оубоѣша сѣ ·; стрѣгаштей Sav.¹³⁴ JOS. VAJS, Ev. sv. Mat. 113, klade za сѣ нѣмъ čárku. Centurio autem et qui cum eo erant, custodientes Iesum, viso terrae motu..., timuerunt valde.¹³⁵

Mr. 1. 36 Σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ — симонъ · і нже вѣахъ сѣ нѣмъ; Simon, et qui cum illo erant.¹³⁶

Mr. 2. 25¹³⁷ ὅτε χρεῖαν ἔσχεν καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ — егда трѣбоа · і вѣзлаа сѣмъ і нже вѣахъ сѣ нѣмъ; ipse, et qui cum eo erant.¹³⁸

Mr. 3. 21 καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ — і сѣмшавѣше їже вѣахъ оу нѣго · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Et cum audissent sui — není shody ani v slovese (v lat. věta časová, v řeč. a v stsl. partic.) ani v překladu předložkového spojení οἱ παρ' αὐτοῦ.¹³⁸

Mr. 4. 10 ἤρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα τὴν παραβολήν — вѣпросиша и нже вѣахъ сѣ нѣмъ сѣ оубѣма на десѣти притѣчѣ. Mar. (Zogr. θ); v evangeliářích není toto místo obsaženo. Interrogaverunt eum hi, qui cum eo erant cum duodecim, parabolam.¹³⁹

Lk. 5. 7 καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ — і поманѣша причѣстѣнникомъ · їже вѣахъ вѣ дроуѣкъмъ кораблѣи · Zg., Mar., Ass.; Sav. θ. Et annuerunt sociis, qui erant in alia naví.¹³⁹

Lk. 8. 45 ὁ Πέτρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ — петръ · і нже сѣ нѣмъ вѣахъ ·; Petrus, et qui cum illo erant.¹⁴⁰

Lk. 22. 49 ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον — видѣвѣше же їже вѣахъ сѣ нѣмъ вѣываемо · Zg., и нже вѣахъ о нѣмъ Mar.; Ass., Sav. θ. Videntes autem hi, qui circa ipsum erant.¹³⁶

Lk. 24. 27 διερωτήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ — сѣказашѣ їма отъ вѣсѣхъ кнѣнигъ їажѣ вѣахъ о нѣмъ · Zg., сѣказашѣ їма кнѣнигъ · їажѣ вѣахъ о нѣмъ · Mar., сѣказашѣ їма кнѣнигъ, їажѣ вѣахъ¹⁴¹ о нѣмъ писана Ass.; Sav. θ. VAJS, Ev. sv. Luk. 123: сѣказашѣ їма вѣ вѣсѣхъ кнѣнигѣхъ,

¹³³ Odrud si vysvětlíme, že žádný z překladů slovanských, které tu stále srovnáváme, nemá větu vztažnou.

¹³⁴ Srov. Šepkín v indexu ve vyd. Sav.

¹³⁵ Větu vztažnou mají i překlady v jiných jazycích slov., ale většinou spojují participium s podmětem.

¹³⁶ Překlady v jiných jazycích slovanských mají rovněž větu vztažnou, až na český překlad Žilkův a překlad ruský.

¹³⁷ S. Słowski cituje omylem Mr. 2.35 m. 2. 25 (Die Übertragung 19).

¹³⁸ Větu vztažnou má tentokrát pouze překlad lužsrbský a ukrajinský.

¹³⁹ Překlady bulharský, český Žilkův, lužsrbský, ruský mají čtení jiné, nikoliv větu vztažnou; to by mohlo souviset s řeckým různocněním bez členu (Nestle, op. cit. 155).

¹⁴⁰ Větu vztažnou mají také překlady v jiných jazycích slovanských kromě překladu ruského.

¹⁴¹ V rukopise je o v вѣахъ s ocáskem jako při druhé části u (list 3^b).

иже вѣкахъ о нѣмъ. Interpretabatur illis in omnibus scripturis, quae de ipso erant.¹⁴²

Lk. 24. 33 ... τοὺς ἑνδεκά καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς... — *ЕДИННОГО НА ДЕСЯТЕ. І ИЖЕ ВѢКАХЪ СЪ НѢМИ* Mar., Ass.; Zogr., Sav. θ; undecim, et eos, qui cum illis erant.¹⁴³

ST. SŁOŃSKI (Die Übertragung 19) cituje podobné doklady ze Supr.: 68, 30; 125, 12; 133, 16; 151, 10; 192, 15. Doklad s *вѣшм* (282, 11) řadím sub δ.¹⁴³

δ) Ve větě vztažné je aorist *вѣхъ* nebo praeteritum *вѣ*, *вѣшм* (srov. zde výše pozn. 73).

Lk. 24. 35 καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ — *І ТА ПОВѢДАЛИТЕ КЪЖЕ ВѢШМ НА ПЪТИ*. Mar., Ass.; Zg., Sav. θ. Et ipsi narrabant quae gesta erant in via.¹⁴⁴

Mt. 5. 12 οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφῆτας τοὺς πρὸ ὑμῶν — *ТАКО БО ИЗГНАША ПРОРОКЪ. ІЖЕ ВѢШМ ПРѢЖДЕ ВАСЪ*. Zg.; Mar., Ass., Sav. θ. Dec. *ТАКО БО ИЗГНАША И ПРРЪИ ПРѢЖДЕ ВАСЪ*. Sic enim persecuti sunt prophetas, qui fuerunt ante vos.¹²⁹ Jest i řec. čtení τοὺς προφῆτας τοὺς πρὸ ὑμῶν ὑπάρχοντας.

Mt. 5. 40 παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ — *ПОИМЪТЪ ОЦА ОТРОКОНИЦИ І МРЪ. І ИЖЕ ВѢШМ СЪ НѢМЪ*. Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Prof. JOS. VAJS, Ev. sv. Marka 21, předpokládá tvar *вѣхъ* m. *вѣшм*, ale čtení podobné má pouze Nik. (*вѣхъ*). Assumit patrem, et matrem puellas, et qui secum erant.¹⁴⁵

J. 12. 21 οὗτοι οὖν προσήλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαιᾶ τῆς Γαλιλαίας — *КЪ ФИЛИΠΠΟΥ. ІЖЕ ВѢ ОТЪ ВИДЪСАІДЪ ГАЛИЛѢЙСКОУ*. Zg., Mar., Ass.; Sav. θ; ad Philippum, qui erat a Bethsaida Galilaeae.¹⁴⁶

J. 19. 38 ὁ Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας — *ІОСΗФЪ. ІЖЕ ВѢ ОТЪ АРИМАТѢА*. Zg., Mar.; *ІОСΗФЪ ІЖЕ ОТЪ АРИМАТѢА* Ass.; Sav. θ. Ioseph ab Arimathaea — překlad ř. čtení bez členu — neshoduje se s překladem stsl.¹⁴⁶

J. 21. 2 Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας — *І НАТΑΝΑΙΛ. ІЖЕ ВѢ ОТЪ ΚΑΝΑ ΓΑΛΙΛΑΙΣΚΟΥ*. Zg., Mar., Ass.; Sav. θ. Nathanael, qui erat a Cana Galilaeae.¹⁴⁷

Psalt. 104, 42 *СЛОВО СЪОЕ СЪОЕ: ЕЖЕ ІМѢ КЪ АБРААМОУ РАБОУ СЪОЕМОУ* (137^b 5) za řec. τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου αὐτοῦ τοῦ πρὸς Ἀβραάμ, verbi sancti sui, quod habuit ad Abraham; doklad tento uváděl již M. VALJAVEC, Rad 98, 6, jako svědectví vlivu latinského.¹⁴⁸

Ze Supr. uvádí A. MARGULIÉS, Der altksl. Codex Suprasliensis 124, doklad z 20, 16. Dodati lze 282, 11.¹⁴⁹

¹⁴² Překlady ve většině jaz. slovanských mají rovněž větu vztažnou.

¹⁴³ Podobně příklady s *вѣ*, srov. výše pozn. 73.

¹⁴⁴ Větu vztažnou mají i překlady slovanské jiné — až na bulharský a ruský.

¹⁴⁵ Věta vztažná jest i v jiných překladech slovanských kromě slovinského, českého Žilkova a ruského.

¹⁴⁶ Slovanské překlady jiné nemají tu věty vztažné; srov. řec. různocnění bez členu (Nestle, op. cit. 291).

¹⁴⁷ Na tomto místě mají větu vztažnou pouze český překlad bratrský a překlad polský.

¹⁴⁸ Srov. podobný případ — se slovesem *имѣти* — v Supr. 203, 22; cituje jej A. Marguliés, Der altksl. Codex Suprasliensis 124.

¹⁴⁹ S. Słoniński řadí doklady s *вѣ*, *вѣшм* a pod. vedle *вѣше*, *вѣхъ* — mezi imperfekta. — V této souvislosti cituje i doklad z J. 9. 13 *τὸν ποτε τυφλόν* — *ІЖЕ ВѢ ІНОГДА СЛѢПЪ* Zg., Mar., Ass.; Sav. θ; qui caecus fuerat. — Srov. i Lk. 16. 15 *τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλόν* — *ЕЖЕ ЕСТЬ ВЪ ЧѢХЪ ВЪСКО*.

c) Vazby genitivní.

Mt. 16. 23 ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων — ꙗко не мыслиши ꙗже сѣтъ бѣи ꙗ члѣскаѣ. Mar., Zg.^b (чѣска); v evangeliách není toto místo obsaženo. Quia non sapis ea, quae Dei sunt, sed ea, quae hominum.¹⁵⁰

Podobně (týž řecký text) Mt. 8. 33 ꙗко не мыслиши ꙗже сѣтъ бѣи ꙗ нѣ ꙗже чѣскаа · Zg., ꙗко не мыслиши ꙗ сѣтъ бѣи ꙗ. нѣ ꙗже сѣтъ члѣскаа · Mar., pod. i v Nik. (bez druhého сѣтъ). Ass., Sav. θ. Quoniam non sapis quae Dei sunt, sed quae sunt hominum.¹⁵⁰

[V ꙗ m. ꙗже v Mar. vidí S. SŁONSKI, Die Übertragung 1, jen náhodnou chybu, vzniklou nedbalostí písarskou, jiní spatřují v ꙗ původní formu relativa. Tak J. ŁOŚ myslí v RS. 2, 1909, 206, že »proces ostatecznego ustalenia się różnicy w syntaktycznem użyciu zaimka i z partykułą -że i bez niej ciągnął się długo w różnych językach słowiańskich«. S tímto stanoviskem souhlasil A. MEILLET, RS. 6, 1913, 141; viz i mou poznámku v LF. 57, 1930, 369–370].

Lk. 2. 49 οὐκ οἶδατε, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρὸς μου δεῖ εἶναί με — не вѣста ли ꙗко ꙗже сѣтъ оца моего · въ тѣхъ достоитъ ми быти · Zg., Mar., не вѣдѣста ли ꙗко въ тѣхъ ꙗже сѣтъ оца моего · достоитъ ми быти · Ass., не вѣста ли. ꙗко ꙗже ѣтъ ѡтъ оца моего · въ тѣхъ достоитъ ми быти · Sav.; Ostr. a Nik. mají plurál a čtou jako Zg. a Mar. Nesciebatis quia in his, quae patris mei sunt, oportet me esse.¹⁵²

Lk. 20. 25 ἀπόδοτε τοῖνυν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ — вѣздадите оубо кесарево кесаревѣ · ꙗже сѣтъ бѣи ꙗ бѣи · Zg., ale вѣздадите оубо ꙗже сѣтъ кесарева кесаревѣ · и ꙗже сѣтъ бѣи ꙗ бѣи · Mar.; Ass., Sav. θ. Podobné čtení, jako je v Mar., předpokládá pro originál JOS. VAJS, Ev. sv. Luk. 103. Reddite ergo quae sunt Caesaris, Caesari: et quae sunt Dei, Deo.¹⁵¹

V evangeliu našli jsme 60 dokladů pro překlad našich spojení větou vztážnou. V žaltáři jsou doklady takové 4. Všude jsme mohli v textě evang. konstatovati shodu zájmena vztážného se slovesem n. s příslušným jménem (někdy ovšem je třeba doplniti si slovo, k němuž se relativum vztahuje, ze souvislosti) v čísle a v rodě; jen v Mar. Lk. 14. 28 našli jsme odchylku (иже m. očekávaného ꙗже), která se však vysvětluje odchylným pojetím daného místa.

A. MARGULIÉS připouští v své práci Der altksl. Codex Suprasliensis 125, že věty vztážné s иже jsou korektním prostředkem k vyjádření řeckých konstrukcí s členem; přes to však pokládá vazby bez иже za lepší (»besser slavisch«). S tímto míněním nelze však souhlasiti — vždyť jsme se shledali téměř vždy s větou vztážnou i v jiných překladech slovanských!

4. 1. 3. Někdy použil překladatel *participia praes. slovesa* 'býti'; jde o vazby znamenající 'býti, vyskytovat se, přebývat někde'. Nelze však souhlasiti s formulací O. GRÜNENTHALA, který v AslPh. 31, 1910, 343 praví, že se

¹⁵⁰ Překlady v jiných jazycích slovanských mají rovněž větu vztážnou, až na překlad bulharský, český Žilkův a ukrajinský.

¹⁵¹ Větu vztážnou — na obou místech — mají též překlady v jiných slovanských jazycích, až na překlad bulharský, ukrajinský a ruský, kdež je pouhé adjektivum právě tak jako na prvním místě v Zogr.

člen překládá participiem *syj* («er — t. j. der griechische Artikel — wird wieder-gegeben durch *syj*»), tu jde přece o smysl celého místa.

a) Substantivisovaná adverbia v řečtině.

Mt. 23. 20... ὁμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ — κλῆνῃν сѡ оубо олтареѣмъ клѣнетъ сѡ нѣмъ и сѣштинѣмъ вѣрѣхоу его. Mar., pod. Zg.^b; Ass., Sav. θ. Qui ergo iurat in altari, iurat in eo, et in omnibus, quae super illud sunt.¹⁵² Všimněme si nesouhlasu překladu staroslověnského s překladem latinským.

Psalt. 43, 14 (57^a 23); 75, 12 (97^a 8); 78, 4 (106^a 8) — FR. PASTRNEK, AslPh. 25, 1903, 382.

b) Předložková příslovečná spojení.

Mt. 2. 16 καὶ ἀποστείλας ἀνείλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὄρεσι αὐτῆς — и посѣлавъ избѣ всѣхъ отроцѣхъ сѣшима въ вѣдѣемѣхъ и въ вѣсѣхъ прѣдѣлаѣхъ ѣѣ Ass., сѣшѣмъ въ вѣдѣлемѣхъ. ѣ въ вѣсѣхъ прѣдѣ... ѣ ѣѣ. Sav., pod. jako v Ass. i Deč.; Zg. θ. Srov. též JOS. VAJS, Ev. sv. Mat. 7. Et mittens occidit omnes pueros, qui erant in Bethlehem, et in omnibus finibus eius.¹⁵³

Mt. 12. 3 οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ — нѣсте ли чѣли чѣто творѣ даѣѣ · егда вѣзлака самѣ · ѣ сѣштен сѣ нѣмъ · Zg., сѣши Mar., Nik.; Ass., Sav. θ. Non legistis quid fecerit David, quando esuriit, et qui cum eo erant.¹⁵⁴

Mt. 12. 4 οὓς οὐκ ἔξδὼν ἦν αὐτῷ φαγεῖν οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ — ѣхѣже нѣ достоѣно емоу вѣ ѣсти · нѣ сѣштинѣмъ сѣ нѣмъ · Zg., pod. Mar.; Ass., Sav. θ; quos non licebat ei edere, neque his, qui cum eo erant.¹⁵⁴

Mt. 14. 33 οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ .. προσεκύνησαν αὐτῷ — сѣштеѣ же въ кораблѣ · пришѣѣше поклонѣша сѣ емоу Zg., Mar., pod. Sav., сѣши Ass.; qui autem in navicula erant, venerunt, et adoraverunt eum.¹⁵⁵

Mt. 24. 16 τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη — тѣгда сѣштен въ юден да вѣгаѣтѣ на горы. Mar., pod. Zg.^b, сѣшѣн Ass.; Sav. θ. Tunc qui in Iudaea sunt, fugiant ad montes.¹⁵⁵ Srov. dále Lk. 21. 21.

Mt. 25. 34 τότε ἔρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ — тѣгда речетъ црѣ сѣштинѣмъ о деснѣхъ его. Zg., Mar., Ass., Sav., себе m. его Ostr., Nik. Tunc dicet rex his, qui a dextris eius erunt.¹⁵⁶

Mt. 25. 41 τότε ἔρεῖ καὶ τοῖς ἔξ εὐωνύμων — тѣгда речетъ сѣштинѣмъ о шюѣхъ его. Zg., и сѣшѣмъ о [шѣ]шѣхъ его Mar., и сѣшѣмъ о шюѣхъ его Ass., и сѣшѣмъ

¹⁵² Překlady v jiných jazycích slovanských mají větu vztažnou.

¹⁵³ Tu mají překlad český bratrský a překlad polský větu vztažnou, kdežto ostatní překlady obsahují čtení typu «i poslal a dal pobítí všechny děti v Betlémě a v celém jeho okolí» (Žilka).

¹⁵⁴ Tu mají překlady v jiných jazycích slovanských většinou větu vztažnou; výjimku tvoří český překlad Žilkův («on i jeho družina») a překlad ruský («самъ и бывшіе съ нимъ»).

¹⁵⁵ Tu mají překlady v jiných jazycích slov. většinou větu vztažnou; výjimku činí český překlad Žilkův a překlad ruský.

¹⁵⁶ Překlady v jiných jazycích slov. mají většinou větu vztažnou; český překlad Žilkův: té:n po pravici, sln. tístim na desnici svoji, lužsrbský: k'tym na њwojej pfchawizy.

ο υιοι των ιερο σαυ., ο λεβι των Ostr. Tunc dicet et his, qui a sinistris erunt.¹⁵⁷

Mt. 26. 51 εἰς τῶν μετὰ Ἰησοῦ — і се ѣдинъ отъ сжштныхъ съ іѡмъ; unus ex his qui erant cum Iesu.¹⁵⁵

Mr. 3. 8 οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα — ἡ ἐκκλησία οὗ τῶν ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν Zg.,
 ἡ ἐκκλησία οὗ τῶν ἐκκλησιῶν Mar., Gal., Mir., Ass., Sav. θ; et qui circa Tyrum,
 et Sidonem.¹⁵⁸

Lk. 1. 70 καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ — ꙗкоже глаголетъ свѣдѣхъ свѣдѣхъ оуа еѣка пророка ѿго. Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Sicut locutus est per os sanctorum, qui a saeculo sunt, prophetarum eius.¹⁵⁹

Lk. 5. 9 θαμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ — оґжасть бо одрѣжааше і · ѿ кса сѣштѣа съ нѣмѣ. Zg., Mar., ale ґже бѣхѣ съ нѣмѣ Ass., Ostr.; Sav. θ. Prof. VAJS, Ev. sv. Luk. 25, předpokládá pro originál větu vztažnou a dokonce ji spojuje se slovy následujícími, ale není to jisté. Stupor enim circumdederat eum, et omnes, qui cum illo erant.¹⁶⁰

Lk. 6. 4 καὶ ἔδωκε τοῖς μετ' αὐτοῦ — і дастъ сѣштимъ съ нимъ Zg., Nik.,
и сѣштинимъ Mar., Ass., Ostr.; Sav. θ. Et dedit his, qui cum ipso erant.¹⁵⁵

Lk. 9. 32 ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ — петръ же ѿсѣхшаа съ нимъ (duál)
Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Petrus vero, et qui cum illo erant.¹⁵⁵

Lk. 21. 21 τότε οἱ ἐν Ἰουδαίᾳ, φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη — тогда сѣшѣтъ въ ѿдѣхъ да бѣгають въ горы. Zg, Nik., сѣшѣтъ Mar.; Ass., Sav. θ. Tunc qui in Iudaea sunt, fugiant ad montes. Srov. вѣше Mt. 24. 16.¹⁵⁵

J. 5. 28 πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις — *ἐκσι ἐκστειν ἐκ γροεῖχῃ* Mar., *ἐκστειν* Ass.; Sav. θ; *ἐκσι ἐκχοδῶσταιν ἐκ γροεῖχῃ* · Zg.; omnes, qui in monumentis sunt.¹⁵⁵

J. 13. 1 ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ — възлюбѣвъ свои · сжити въ въсемъ мирѣ Zg., Mar.; вълюби свои сжить въ мирѣ Sav.; Ass. θ. Cum dilexisset suos, qui erant in mundo, . . .¹⁶¹

Psalt. 64, 6 (77^b 15) – srov. FR. PASTRNEK, AsIPh. 25, 1903, 382.

S překladem latinským se překlad staroslověnský neshoduje nikde.

4. 1. 4. Překladatel postupoval zcela samostatně, používaje při překládání řeckých vazeb, o něž jde, participia praes. slovesa „býti“; rovněž zcela samostatně si vedl při volbě *adjektiva složeného* (často v platnosti substantivní) *n. i substantiva* jako prostředku k vystižení smyslu řeckých konstrukcí.

¹⁵⁷ Překlady slov. jiné chovají se jako v případě předcházejícím.

¹⁵⁸ Tu mají věru vztahnou pouze český překlad bratrský, překlad lužrbský, polský a ukrajinský; v ruském čteme: живущие въ окрестностях Тира и Сидона; jinde je čtení takové, jako by v řeč. nebylo členu — a vskutku takové různocnění existuje (*Nestle*, op. cit. 90).

¹⁵⁹ Jest i řecké různocení bez členu před ἀπ' αὐτῶνος, které se, jak se zdá, projevuje ve většině překladů slovanských; jen překlad sln., český bratrský a polský mají větu vztažnou, překlad ruský má participium: бывшихъ отъ вѣка святыхъ пророковъ своихъ.

¹⁶⁰ Příklad v jiných jazycích slov, mají větu vztahnou až na překlad český Žilkův, ukrajinský a ruský.

¹⁶¹ Překlady v jiných jazycích slov. mají větu vztažnou až na překlad ruský, kdež se čte: *возлюбивъ своихъ сущихъ въ мірѣ*.

a) Substantivisovaná n. adjektivisovaná adverbia.

Mt. 22. 39 ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου — възлюбѣши искренняго твоего Mar., Zg.^b, Ass., Nik.; възлюбѣ ближняго своего Sav., Ostr. Diliges proximum tuum.¹⁶² Ale v Mt. 5. 43 за тѣхъ řecký text: подруга.

Mt. 23. 25 τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου — вѣнѣцѣннѣ стаклѣнницѣ Mar., pod. Zg.^b, Nik., вѣнѣцѣннѣ Gal., Hval.; lat. quia mundatis quod de foris est calicis; mezi lat. a stsl. slov. překladem není shody.¹⁶³

Mt. 23. 26 καθαρίσον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρὸν — очисти прѣжде вѣнѣцѣннѣ стаклѣнницѣ · ꙗко паропсидѣ да бѣдетъ и вѣнѣцѣннѣ чисто · Mar., вѣнѣцѣннѣ — вѣнѣцѣннѣ Zg.^b; Ass., Sav. θ. Munda prius quod intus est calicis, et paropsidis, ut fiat id, quod de foris est, mundum.¹⁶⁴ Srov. i Luk. 11. 39, 40 (4 dokl.)¹⁶⁵

Srov. i Mr. 4. 11 ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω — внѣмъ же вѣнѣцѣннѣ Mar., pod. Nik.; Zg., Ass., Sav. θ; illis autem, qui foris sunt.

Mr 6. 36 εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας — въ окрѣстѣннѣхъ селѣхъ ꙗко вѣсѣхъ Zg., Mar.; Ass., Sav. θ; in proximas villas.

Lk. 19. 30 ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην — ꙗкота въ прѣмѣннѣхъ въсѣ Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Ite in castellum, quod contra est.

J. 8. 23 ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί — азъ отъ вѣнѣннѣхъ есмь · Zg. (jen), кы отъ нижнѣннѣхъ есте · азъ отъ вѣнѣннѣхъ есмь Mar., Ass.; Sav. θ. Vos de deorsum estis, ego de supernis sum.

Psalt. 88, 8 (117^a 20); 14, 3 (14^b 10); 14, 4 (14^b 14); 121 8 [169^a 8; tu je ближикъ мойъ за ꙗко. τῶν πλησίον μου, (propter) proximos meos] — srov. FR. PASTR-NEK, AslPh. 25, 1903, 382 n. — Ze Supr. kod. srov. místa 84, 14; 495, 10 a 234, 4 (A. MARGULIÉS, Supr. 120).

b) Předložková příslovečná spojení.

Mt. 18. 10 τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, pod. 18. 14 — лице отъца моего небесаго Mar., Zg.^b, pod. 18. 14, ale ꙗже естъ на небесехъ Ass.,

¹⁶² Bulh. да възлюбишъ ближния си; srbs. љуби ближнега својера; sln. ljubi bližnjega svojega; čes. bratr. milovati budeš bližního svého; český Žilkův: miluj svého bližního; lužsrbs. ty derbišć lubowašć swojogo blisćhego; pol. będziesz miłował bliźniego twego; ukraj. любі́й блі́жнього твого; rus. возлюби ближняго твоего.

¹⁶³ Bulh. външността на чашата; pod český překlad Žilkův a překlad ruský; jinde je pouhé adverbium. — V evangeliáfič není místo toto obsaženo.

¹⁶⁴ V jiných překladech slovanských čte se buď substantivum (bulh., český Žilkův, ukraj., ruský) nebo věta vztažná (český bratr., polský) nebo pouhé adverbium (jinde).

¹⁶⁵ Nyn ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε · τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἀρπαγῆς καὶ πονηρίας · ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε — нынѣ кы фарисѣи · вѣнѣннѣхъ стаклѣнницѣ · ꙗко вѣдомъ очищаєте · а вѣнѣннѣхъ ваша пѣна сѣтъ · хыштѣнѣ ꙗко зѣлокы · кезоумни · не ꙗже ли естъ сѣтворилъ вѣнѣннѣ · ꙗ вѣнѣннѣ сѣтворилъ Zg., вѣнѣннѣхъ стаклѣнницѣ и мнѣ · вѣнѣннѣхъ ваша — вѣнѣннѣхъ — вѣнѣннѣхъ Mar., takto čte i J. Vajs, Ev. sv. Luk. 65. Nunc vos Pharisei quod de foris est calicis, et catini mundatis: quod autem intus est vestrum, plenum est rapina, et iniquitate. Stulti nonne qui fecit quod de foris est, etiam id, quod deintus est, fecit?

НЕБЕСЪНЪИМЪ 18. 14 ib., ЛИЦЕ ОЦЮ МИ НѢСКОУМЪ, НѢСКОУМЪ Sav.; faciem patris mei, qui in caelis est; ante Patrem vestrum, qui in caelis est.¹⁶⁶

Mr. 4. 31 μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς — МАНЪ КЕЪХЪ ЕСТЬ СЪМЕНЪ · ЗЕМЪНЪИХЪ · Zogr., pod. Mar., ЗЕМАНЪХЪ Nik.; Ass., Sav. θ. Minus est omnibus seminibus, quae sunt in terra.¹⁶⁷

Srov. též Mr. 11. 25, 26 ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς — ОЦЪ КАШЪ НѢСКОУМЪ Zg., v Mar. shoda jen na 1. místě, v Mr. 11. 26 čteme ОТЕЦЪ КАШЪ ИЖЕ КЪ НѢСКОУМЪ; Ass., Sav. θ. Podobně Lk. 11. 13 ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐξ οὐρανοῦ — ОТЕЦЪ КАШЪ НѢСКОУМЪ Ass., Sav. na jednom místě (v Sav. je toto čtení obsaženo dvakrát), Nik.^a — ale ОЦЪ КАШЪ · СЪ НѢСКОУМЪ Zg., ОТЕЦЪ С НѢСКОУМЪ Mar., Ostr., Nik.^b; J. VAJS pokládá za původní čtení ОТЕЦЪ КАШЪ НѢСКОУМЪ (Ev. sv. Luk. 61), neuvádí však, že jest řecké různoctení, v němž člen schází; odtud pochojíme rozdíly v čtení jednotlivých pramenů. Lat. Pater vester de caelo nebo P. vester caelestis de caelo.

S. SŁOŃSKI cituje v této souvislosti i Lk. 17. 24 ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν — ОТЬ ПОДЪНЕСКОУМЪ · НА ПОДЪНЕСКОУМЪ · Zg., Mar.; Ass., Sav. θ; srov. Slavia 6, 1927/1928, 256; de sub caelo in ea, quae sub caelo sunt.

Ze Supr. uvádí A. MARGULIÉS, Supr. 120, tato podobná místa: 479, 21; 450, 14.

c) Vazby genitivní.

Mt. 21. 21 οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε — НЕ ТОМО СМОКОВНИЧЪНОЕ СЪТКОУИТЕ. Mar., СМОКОВНИЧЪНОЕ Zg.^b; Ass., Sav. θ; non solum de ficulnea facietis.¹⁶⁸

Mt. 22. 21¹⁶⁹ ἀποδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ — КЪЗДАДИТЕ ОУБО КЕСАРЕКА КЕСАРЕКИ. І ЪЖИТЪ ЪЖИ · Mar., КЕСАРЕКА КЕСАРЕУ И БОЖИНА БОГОВИ Ass., ЦРКА ЦРКИ. И ЪЖИНА ЪЖИ. Sav., КЕСАРЕКА КЕСАРЕКИ І ЪЖИТЪ ЪЖИ. Zg.^b Reddite ergo quae sunt Caesaris, Caesari: et quae sunt Dei, Deo.¹⁷⁰ Pod Mr. 12. 17: КЕСАРЕКА КЪЗДАДИТЕ КЕСАРЕКИ · І ЪЖИТЪ ЪЖИ · Zg., КЕСАРЕКА... КЕСАРЕКИ. І ЪЖИТЪ ЪЖИ Mar.; Ass., Sav. θ. Náleží sem částečně i Lk. 20. 25, ale jen Zogr. — srov. výše 4. 1. 2, c.

V Supr. 487, 26 je subst. КЪСКРЪШЕНИИ překladem řeckého textu τὰ τῆς ἀναστάσεως.

¹⁶⁶ V jiných překladech slov. je buď adj. složené (srbský, ruský, část. ukrajinský) nebo věta vztažná (bulh., sln., český bratrský, polský) nebo jen adverbium (český Žilkův, lužsrbský, část. ukrajinský).

¹⁶⁷ V jiných překladech slov. je opět buď adj. složené (český Žilkův) nebo věta vztažná (bulh., český bratrský, polský, lužsrbský, ukraj.) nebo jen adverbium (srbský, sln., ruský).

¹⁶⁸ Bulh. стореното на смоковницата; srbs. смоквено; sln. kar se je zgodilo na tej smokvi; čes. bratr. to, (co se stalo) fíkovému stromu; vyd. z r. 1613 to fíkovému stromu; Žilka: to s tím fíkovníkem; lužsrb. to ǵ figowym bomom; pol. to, co się stało s figowem drzewem; ukraj. ce смоківниці; rus. то, что сдѣлано съ смоковницею.

¹⁶⁹ S. Słowski cituje omylem Mt. 27. 21 m. 22. 21 (Slavia 6, 256).

¹⁷⁰ Bulh. Кесаревитъ на Кесаря, а Божиитъ на Бога; srbs. ћесарево ћесару, и Божије Бору, pod. ukraj., rus.; sln. cesarju, kar je cesarjevoga, in Bogu, kar je Božjega, pod. čes. brat. Žilkův, lužsrbský, polský.

Arimathaea. Stslov. různocnění se dají vyložití různocněními řeckými: bylo znění s členem a znění bez členu.

V nadpisu evangelia sv. Lukáše čteme v Zogr.: ΓΛΑΨΤΕ ΕΚΑΨΛΗΓΕ ΕΚΕΙ Θ ΛΟΥΚΥΣ (ve vyd. str. 79) a podobně v Mar.: ΓΛΑΨΤΕ ΕΚΑΨΛΗΓΕ ΕΚΕΙ ΟΤΩ ΛΟΥΚΥΣ.

Lk. 5. 36 ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ — приставление • еже отъ новаго • Zg., pod. Mar.; Ass., Sav. θ. Et veteri non convenit commissura a novo. Mezi překladem stslov. a lat. není shody.

Lk. 8. 12 οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον — а иже при пѣти, сѣтъ слышаштеи слово (JOS. VAJS, Ev. sv. Luk. 41), ale v Zogr. jinak rozděleno: а иже при пѣти сѣтъ • слышаштеи слово; v Mar.: а иже при пѣти сѣтъ слышаштеи; а еже при пѣти • си сѣтъ слышашпи слово Ass.; а иже при пѣти слышашпи слово бѣше • Sav. Qui autem secus viam, (hi) sunt qui audiunt.

Lk. 8. 13 οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἱ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον — а иже на каменни • иже егда оуслышатъ съ радостию приемишъ слово • Zg., pod. Mar., а еже на каменни, иже егда слышатъ... Ass., а иже на камене си сѣтъ. иже егда оуслышатъ слово... Sav. Nam qui supra petram: qui cum audierint, cum gaudio suscipiunt verbum.

Lk. 8. 15 τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ οὗτοί εἰσιν, οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούοντες, τὸν λόγον κατέχουσι — а еже на добръ земи • си сѣтъ • иже... Zg., pod. Mar., а иже на добръ земи, си сѣтъ... Ass., pod. Ostr., Nik.^a, а иже на добръ земи. се сѣтъ иже... Sav. Quod autem in bonam terram: hi sunt...

Lk. 19. 42 ὅτι εἰ ἔγνων, καὶ γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ καὶ σὺ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου — ꙗко аште би разоумѣлъ къ днь съ • і ты ꙗже къ мироу твоємоу • Zg., pod. Mar.; Ass., Sav. θ. Quia si cognovisses et tu, et quidem in hac die tua, quae ad pacem tibi.

Lk. 20. 35 ... καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, ... — а съподобыши сѣ • ꙗкъ тѣ оуложатъ • і въскрѣшеніе еже отъ мрътвѣихъ • Zg., pod. Mar.; Ass., Sav. θ.; lat. qui digni habebuntur saeculo illo, et resurrectione ex mortuis.

Lk. 21. 21 τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη • καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρεῖτωσαν • καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν — тогда сѣштеи въ іудѣи • да бѣгаѣтъ въ горы • і иже по срдѣтъ его да ісходѣтъ • иже въ странахъ • да не въходѣтъ къ нѣ • Zg., pod. Mar.; Ass., Sav. θ. Tunc qui in Iudaea sunt, fugiant ad montes: et qui in medio eius, discedant: et qui in regionibus, non intrent in eam.

Lk. 22. 37 καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει — ꙗко еже о мнѣ коньчинѣ имать • Zg., Mar.; Ass., Sav. θ. Etenim ea, quae sunt de me, finem habent.

Lk. 24. 19 τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου — ꙗже о іѣк назарѣанинѣ • Zg., Mar., pod. Ass.; Sav. θ. De Iesu Nazareno.

J. 1. 46 Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ — оверѣтомъ іѣ сѣа іосифока • иже отъ назарета • Zg., Mar., Ass., Sav. Iesum filium Ioseph a Nazareth.

J. 5. 44 καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ οὐ ζητεῖτε — і славы ꙗже отъ іночѣдаго бѣишъ не штеете • Zg., pod. Mar. (ꙗже отъ єдинаго бѣа), Ass.

(ѣже отъ иначадлаго сына божіѣ); Sav. θ. Et gloriam, quae a solo Deo est, non quaeritis?¹⁷⁴

Celkem jsem uvedl z evang. textu 20 dokladů tohoto druhu. Z Psalt. uvádí prof. PASTRNEK v AslPh. 25, 1903, 283 doklad takový jeden: 121, 6 (169^a 3): οὐ μοιλιτε же ѣже о мирѣ ѿ ѿма за řec. ἐρωτήσατε δὴ τὰ εἰς εἰρήνην τὴν Ἱερουσαλήμ.

V Supr. je takových dokladů dosti (srov. zde dále odstavec o „členu“ иже); srov. zatím 23, 29; 407, 21 (A. MARGULIĚS, Supr. 124); srov. i 103, 17 (ib. str. 125).¹⁷⁵

O tomto způsobu překládání řeckých vazeb předložkových spojených se členem zmínil se v svých Institutiones 608 již JOSEF DOBROVSKÝ a spatřoval v něm napodobení řeckého členu (»utuntur vero Interpretes relativo иже, иже, еже, ad exprimendum Graecorum articulum ὁ, ἡ, τὸ, quo carent Slavi. старца иже къ вас молю τὸς ἐν ὑμῖν 1. Pet. 5. 1.«). O jiných způsobech překládání našich konstrukcí se však Dobrovský nezmiňuje.

Prof. PASTRNEK shledával v pod. иже člen, který vznikl bezmyslenkovitým napodobením členu řeckého (AslPh. 25, 1903, 383). O. GRÜNENTHAL odděluje tento způsob překládání řeckých konstrukcí od vztažných vět s kopulí (AslPh. 31, 3, 1910, 343). MARGULIĚS spatřuje v dokladech typu иже ὁ μοιλιτε за řec. τὰ περὶ τῆς εὐχῆς (407, 21) nebo конона иже къ исаврнѣ за řec. Κόνονος τοῦ ἐν Ἰσαυρίᾳ (23, 29) věty vztažné s elipsou kopuly (Supr. 124, 125). Prof. WEINGART spatřuje v иже v některých z těchto vazeb napodobeniny řec. členu (uvádí doklad s ustrnulou formou zájmena vztažného, srov. Rukověť I, 208).

Budiž nám dovoleno odsunouti úsudek o těchto případech do § 7 v tomto oddělení, kdež bude otázka o »členovém« иже probírána souhrnně; zde máme zatím k dispozici pouze část materiálu.

Celkem jsme našli v textu evangeliijním 149 dokladů tohoto druhu (subst. adverbii 23, subst. předložkových spojení 96, genitivů se členem 30). V staroslověnském překladě jest

1. člen prostě vypuštěn: 23 dokladů (a 2, b 4, c 17);¹⁷⁶
2. věta vztažná: 60 „ (a 5, b 48, c 7);
3. participium praes.
slovesa „býti“: 17 „ (a 1, b 16);
4. adjektivum složené: 27 „ (a 14, b 8, c 5);
5. jméno vyjadřující
příbuzenský vztah: 1 doklad (c 1);
6. иже bez slov. určitého: 21 dokladů (a 1, b 20).

¹⁷⁴ Ve všech uvedených dokladech jsou v řeckém textu předložková spojení se členem. Snad sem náleží také jeden doklad pro substantivované adverbium: Lk. 16. 26 ὁπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκ εἰθελος πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν — ѣко да хоташте минхти · отъ сѣдоу тамо · не вѣзмагахтѣ · ни иже отъ тѣдоу (прѣхо) къ намъ прѣходатѣ · Zg., pod. Mar., Ass., Sav. V řečtině jest i čtení bez členu, odkudž lat. ut hi, qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque inde huc transmeare. Z překladů slovanských jiných srov. srbs. нити они отуда к нама да прелазе; pols. owi stamtąd.

¹⁷⁵ Jsou doklady takové i v jiných památkách, srov. dále odstavec o „členu“ иже

¹⁷⁶ a = adverbia se členem; b = předložková spojení se členem; c: vazby genitivní se členem.

Prof. S. SŁOŃSKI všímá si v své práci *Die Übertragung* 18–19 přirozeně jen toho způsobu překládání našich konstrukcí, kdy je v stslov. věta vztažná, nesrovnává však své doklady s vulgátou (závěrem jen paušálně odmítá předpoklad vlivu překladu latinského na překlad staroslověnský) a kromě toho nepodává příslušného materiálu v úplnosti.¹⁷⁷ V Slavii 6, 1927–1928, 256–257, probírá sice, a to se srovnáním s vulgátou, způsoby, kterými jsou překládány naše vazby, ale nikoliv v úplnosti (nevšímá si případů, které jsme uvedli sub 1, 5 a 6, ačkoliv jsou ve způsobech těchto závažné odchylky od textu latinského) a nevypočítává také v úplnosti dokladů ze skupin, které probírá (tak z dokladů pro participium praes. slovesa ‚býti‘ nemá 5 příkladů, z dokladů s adj. složeným 7).¹⁷⁸ V rozpravě *Die Übertragung* šlo Słońskému jen o věty vedlejší vztažné, v Slavii pak zase uváděl pouze *rozdíly* v překládání řeckých vazeb v překladě staroslověnském a latinském: ani v jednom ani v druhém případě nebylo třeba prozkoumati všechny způsoby překladu daných konstrukcí a všechny příslušné doklady. O. GRÜNENTHAL uvádí celkem 4 možnosti vyjadřování řeckých konstrukcí se členem v staroslov. překladě evangelijním (neuvádí tedy způsobů všech) a každou z nich dokládá jen několika doklady (*AslPh.* 31, 1910, 343).

4. 2. Při zkoumání způsobů, jak byly v staroslověnině překládány vazby typů, o něž nám jde, vyskytla se opět otázka, není-li třeba v těch případech, ve kterých je za řecké vazby, o kterých je řeč, v stslov. věta vztažná, hledati vliv překladu latinského. Poukázal na to po VALJAVCOVI (*Rad* 98, 6) VAL. POGORELOV (*Латинское влияние* 5–6, 7); uvádí celkem 6 dokladů tohoto druhu, ačkoliv by jich bylo lze právě z Markova evangelia citovati více; jsou u něho pomíchány s doklady pro věci jiné. Ani v tomto případě nelze však s POGORELOVEM souhlasiti; domníváme se opět, že si slovanský překladatel při volbě věty vztažné vedl samostatně a že nebyl na vulgátě nikterak závislý. Svědčí pro tento závěr tyto okolnosti.

4. 2. 1. Máme především doklady takové, ve kterých je v překladě staroslověnském věta vztažná, kdežto překlad latinský má vazbu jinou. Srov. S. SŁOŃSKI, *Slavia* 6, 256–257.

Srov. doklad z Mr. 6. 11 τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν — excutite pulverem de pedibus vestris — отътрамѣйте прахъ ѿже естъ подъ ногами вашими;¹⁷⁹ podobně dva doklady z Mt. 7. 3, tři z Lk. 6. 41 a 42, jeden z Lk. 14. 28, z Mr. 13. 32,¹⁸⁰ z Mt. 15. 1, z Mr. 3. 21,¹⁸¹ z J. 19. 38. Cituji doklady podle jejich pořadí v odstavci 4. 1. 2. V. POGORELOV uvádí jako doklad shody překladu staroslověnského s překladem latinským místo z Mr. 13. 14,

¹⁷⁷ Některé doklady, které Słoński uvádí, nenáleží do kategorie příkladů, které l. c. probírá.

¹⁷⁸ Některé doklady, které Słoński l. c. cituje, nenáleží v souvislost, o níž běží: tak doklad z Mr. 13. 16 σὺν τῷ σαλῇ jest pravděpodobně za řec. ὁ εἰς τὸν ἄγρον ὢν, viz *Jos. Vajs*, Ev. sv. Marka 56, nikoliv za pouhé ὁ εἰς τὸν ἄγρον (i O. Grünenthal, *AslPh.* 31, 1910, 343 cituje tento doklad neprávem). A. j.

¹⁷⁹ Tento doklad ovšem Pogorelov neuvádí.

¹⁸⁰ Ani tento doklad z Markova evangelia Pogorelov necituje.

¹⁸¹ Ani tento doklad se u Pogorelova nenalezne.

kdež čteme τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη — tunc qui in Iudaea sunt, fugiant in montes — *ТѢГДА ІЖЕ БѢДѢТЪ ВЪ ЮДЕИ · ДА БѢГНУТЪ НА ГОРЫ*; ale přesné shody tu není (*БѢДѢТЪ*: sunt). Uvedl jsem tedy celkem 12 dokladů, ve kterých není shody mezi překladem staroslověnským a latinským; jest tedy v těchto případech věta vztažná v překladě slovanském zcela jistě nezávislá na vulgátě, zavedl ji slovanský překladatel zcela samostatně. Proč bychom pak nemohli považovati větu vztažnou za samostatnou i v těch případech, ve kterých je i v latině věta vztažná paralelně?

4. 2. 2. Věta vztažná není však jedinou možností, jak bylo lze přeložiti řecké konstrukce tohoto druhu. Latinský překlad není tak svobodný jako překlad staroslověnský.

Našli jsme především případy, ve kterých překladatel postupoval zdánlivě tak, jako by v originálu členu vůbec nebylo; dále případy s participiem praes. slovesa 'býti' — *tu se překlad slovanský s latinským neshoduje nikde: latina tu má všude větu vztažnou*; dále jsme našli případy s adjektivy složenými — také tu má vulgáta v převážné většině věty *vedlejší vztažné*. Případy tyto svědčí o samostatnosti, nezávislosti slovanského překladu. Samostatně jest přeložen také doklad, uvedený sub 4. 1. 5. Z 19 dokladů,¹⁸² obsahujících zájmeno *иже* beze spony, citovati lze 6 dokladů s latinou úplně neshodných (mimo to 4 doklady s úplnou větou vztažnou a 9 dokladů pro větu vztažnou bez slovesa určitého).

Lze souditi z těchto okolností, svědčících nepochybně pro samostatný postup slovanského překladatele, že i v zbývajících případech, ve kterých se překlady slovanský a latinský skutečně shodují, slovanský překladatel postupoval samostatně, že shoda překladu slovanského s latinským je pouze náhodná, že nesvědčí pro závislost slovanského překladu na překladu latinském a že jde pouze o *paralelní* užití shodného prostředku k vyjádření obtížných řeckých konstrukcí. Srov. větu vztažnou také ve velké většině dokladů ve všech překladech slovanských na místech, o něž jde.¹⁸³

Šlo by pouze o *část* vět vztažných, asi o 32·2% všech dokladů. Bylo by podivné, že by se byl slovanský překladatel řídil latinským překladem pouze v menšině všech příslušných případů, že by snad byl pouze náhodně nahlédl do latinské předlohy (srov. F. PASTRNEK, AslPh. 25, 1903, 385, o překladu žaltáře).

Ačkoliv by se tedy mohlo při posuzování případů *jednotlivých* zdát, že jde vsutku tu a tam o vliv vulgáty, rozbor *úhrnný* vede k výsledku *opačnému*.

Slovanský překladatel postupoval při překládání řeckých konstrukcí s členem velmi obezřetně: snažil se podle svého svobodného uvážení vybrati v daném případě vždy takový způsob, který se mu zdál býti pro dané místo nejvhodnější. Stopy originálu řeckého neprojevují se nijakou otročností překladu; způsob překládání uvedených řeckých vazeb svědčí naopak o vysoké úrovni prvního překladu textu evangelijního do slovanštiny. (Dokončení.)

¹⁸² Všechny doklady tohoto druhu jest 20, ale jeden z nich je v nadpise a není k němu paralelního textu ani řeckého ani latinského.

¹⁸³ Věta vztažná je i v kod. Supr. a v jiných památkách, při nichž nebylo lze užití textu latinského.

POSUDKY — COMPTES-RENDUS.

1. Z historie.

DR. ALEXANDR SOLOVJEV A DR. VLADIMÍR MOŠIN, ГРЧКЕ ПОБЕДЬЕ СРПСКИХ ВЛАДАРА. *Bělehrad 1936, stran CXXXIX + 535.*

Nařízení, která vydávali srbští panovníci v jazyku řeckém, spadají do doby největšího rozmachu srbské říše za panování cara Stefana Dušana i za jeho nejbližších nástupců. Nejsou počtem příliš četná a byla již několikrát otištěna v různých sbírkách a ve vědeckém bádání byla jim též věnována pozornost z různých stránek. V poslední době objevil profesor M. LASCARIS ze Soluně ještě nové dvě řecké listiny despota Uglješi v archivu kláštera Vato-pedského na Athoně, které vydal spolu s nově objevenými srbskými listinami v Byzantinoslavicách VI., str. 3—22.

Nová edice zmíněných listin, pořázená prof. Solovjevem a Mošinem, zahajuje první díl sbírky pramenů pro dějiny jižních Slovanů, jejíhož vydání ujala se srbská Akademie v Bělehradě. Tím jest dán tedy edici základní rámec, z něhož nemůže vybočovati; všechny ostatní řecké texty, jež byly pojímány na př. do aktů athonských, jež vycházely v příloze Vizantijského Vremenu, musily býti přirozeně ponechány stranou. S hlediska byzantologického jde tedy jen o malý úsek řeckých textů, s nimiž spojil krok dějin jména vládařů srbských, nejvíce Stefana Dušana.

Největší pokladnici řeckých listin středověkých jsou archivy klášterů athonských, jež stále vábí nové badatele, toužící po novém objevu. Také oba autoři vydaného díla studovali v těchto archivech, podrobněji známé již texty pečlivě kontrole i pátrajíce po listinách snad dosud neznámých. Pouze archiv Protáty v Kareji jim zůstal nedostupný, ježto otvírá se pouze jednou v roce za složitých formalit, takže o jeho obsahu, zejména jsou-li v něm řecké listiny od panovníků srbských, nelze říci nic spolehli-

vého. Nepřímo cestou by snad bylo přece možno na věc vrhnouti aspoň částečně světlo. Český mnich Sáva Chilandarec, který žil dlouhá léta v Chilandském klášteře, uvádí aspoň ve svém spise o svatě hoře athonské (Novočeská bibliotéka XL, Praha 1911, str. 253), že athénský prof. S. LAMBROS, který konal r. 1880 výzkum archivů athonských, napočítal v archivu Protáty 81 listin, jichž seznam spolu se soupisy listin z ostatních klášterů jakož i s obšírnou zprávou předložil řeckému sněmu. V aktech sněmovny snad ona zpráva existuje, z níž by snad bylo možno dovědět se něčeho bližšího. Zatím arci nezbyvá nic jiného, než spokojiti se s vydanými listinami. Vydáno je celkem 45 listin, z nichž 27 náleží Stefanu Dušanovi, 1 je od cara Stefana Uroše, 6 cara Simeona-Siniši, 4 despota Uglješi, 1 carice Marie Angeliny, 1 despota Stefana; k nim připojili autoři ještě latinský překlad řecké listiny Stefana Dušana městu Kruja, zlomek katastru Menikejského kláštera z let kol 1345, zlomek Dušanovy listiny témuž klášteru, listinu Stefana Dušana pro klášter Chilandský, datovanou r. 1348, dochovanou v srbském originále i řeckém překladu, avšak podezřelou, a konečně kompilační chrysobul kláštera Zografského, jehož listina také není autentická a dochovala se v bulharském textu a řeckém překladě s podpisem despota Uglješi. Celkem je tedy připojeno 5 listin.

Program vydání vypracovala byzantologická komise srbské Akademie věd. Podle něho autoři v obšírném úvodě vykládají, jak vznikly řecké akty srbských panovníků, podávají jejich přehled, po němž následuje důkladný diplomatický rozbor listin; srovnávají je též s listinami byzantskými a všímají si také podrobněji stylu i pravopisu vydávaných listin. Podrobnější analýsa je věnována textům, dochovaným ve

dvou jazycích. Autoři konečně připomínají, že s hlediska účelu díla (jež má sloužiti na prvním místě jako příručka jugoslavských historiků), rozhodli se vydati správný, rekonstruovaný text listin a nikoliv pořídit vydání paleografické. Při tom však dbali i kritické stránky, uvádějce vady originálu v poznámkách.

Pokud se týče textu listin, rozhodli se autoři tisknouti jej v celku, jak jest obsažen v originále, odmítajíce způsob Novakovićův, jenž ve své edici (Zakonski spomenici) dělil text na odstavce. Také v uspořádání materiálu nepřijali topografický systém Novakovićův, nýbrž rozhodli se pro způsob chronologický. Listiny jsou rozříděny podle vládařů a v každé skupině jdou za sebou v pořadí chronologickém.

Po zevrubném úvodě následuje druhá část díla, v níž je obsažen text vydaných listin. Před každou listinou je předem uveden krátký regest listiny, dále poznámky o originálu, místu, kde se chová, o formuláři, autentičnosti, konečně pak údaje o starším vydání a bibliografii, která se k tomu aktu vztahuje. Poznámky tyto jsou uvedeny v jazyku srbocharvatském a francouzském, takže díla může býti snadno používáno i cizími badateli, kteří se budou zabývat jen řeckým textem. S řeckým textem je vydáván zároveň srbchrv. překlad; to je při dnešní pokleslé znalosti řečtiny velikou předností díla, která umožní jeho použití v širokých kruzích jugoslávské mladé generace badatelské.

Třetí část díla tvoří důkladný věcný rejstřík řeckých termínů s komentářem, v němž jsou hojně odkazy na odbornou literaturu; po nich následuje index jmen osobních i zeměpisných a konečně bibliografie.

Pro jugoslavské historiky je edice Solovjeva—Mošina pomůckou velmi cennou. Ale sáhnou k němu rádi i byzantologové, byť pro ně není v prvé řadě určena, aspoň pro hojnost materiálu, pojetého do komentáře. Pokud se srbchrv. překladu týče, budou se někde v jednotlivostech ná-

zory lišiti, jak při spornosti některých termínů, kde texty se vyslovují mnohdy až příliš skoupě, není ani jinak možno. Komentář podává v tom směru živý obraz, jak nynější stav vědy byzantologické tápe v některých otázkách v nejistotě, že leccos ještě bude vyžadovati nového bádání, než bude možno říci poslední slovo.

Tb. Saturník (Praha).

ОСТРОГОРСКИ, АВТОКРАТОР И САМОДРЖАЦ. Прилог за историју владарачке титулатуре у Византији и у јужних Словена. — Глас Српске Краљевске Академије. CLXIV. Други разред. 84. Стр. 95—187.

Ценная статья Острогорского дает больше, чем обещает ее заглавие. Она не только исчерпывает поставленную себе тему, но прослеживает употребление титула самодержец в России и дает ряд важных наблюдений вообще по истории титула государей в Византии, Болгарии, Сербии и Московской Руси.

Термин αὐτοκράτωρ является переводом слова imperator, которое и заменяет в титулах византийских государей. После победы 629 года Ираклий принимает народный титул βασιλεὺς, а латинские компоненты царской титулатуры: αὐτοκράτωρ, καίσαρ и αὐγουστος теряют свое значение. Последние два с течением времени окончательно становятся титулами второстепенного достоинства. Но эллинизированное αὐτοκράτωρ уже в середине VII века снова всплывает на поверхность. Оно приобретает значение μέγας βασιλεὺς, обозначает царя, фактически управляющего государством, в отличие от его соправителей и со времени Василия II и Константина VII окончательно входит как неизменная часть в титул византийских государей (97—121).

Не могу не прибавить, что история титула византийских императоров, как ее изображает Острогорский, ясно обнаруживает влияние национального чувства, пробужденного в греках победами Ираклия.

Переходя к Болгарии, автор прежде

всего решает трудный вопрос о короновании и титуле Симеона Великого. Он приходит к выводу, что Симеон был в 913 году коронован патриархом Николаем Мистиком в Константинополе не кесарем, а царем Болгарии. Война же между ним и Византией продолжалась, так как таким соглашением остались недовольны обе стороны. Симеон хотел добавлением в титуле слов καὶ Ῥωμαίων закрепить свои притязания и на византийские земли, а императрица Зоя, вскоре захватившая власть в свои руки, не соглашалась признать за ним даже и царского титула. Борьба закончилась тем, что сын Симеона Петр и Роман Лакапин вернулись к соглашению 913 года.

Термин αὐτοκράτωρ на славянские языки был переведен словом самодержец, которое в болгарском имело совершенно то же значение, что и его греческий прообраз. Первое болгарское царство этого титула не знало, так как и в Византии в ту эпоху он еще не употреблялся регулярно. Появляется он лишь во время второго царства, впервые у Ивана Асеня II, точно скопировавшего титул византийских императоров своего времени (121—141, 159).

Почти одновременно с Болгарией появляется титул самодержец и в Сербии Неманичей. На сербской почве он сразу подвергается осмыслению и начинает обозначать независимого государя, не подчиняющегося никакой чужой, извне навязанной власти. Поэтому и употребление этого титула в Сербии имело свою особую логику, которая не согласуется с византийской. Здесь он может соединяться с титулом не только краля, но деспота, князя, даже жупана и господина, что совершенно немыслимо для Византии. Первый стал именоваться самодержцем Стефан Первовенчанный. Пользуются этим титулом и его преемники, хоть и не вполне последовательно, но Стефан Душан, когда принял титул царя, и его сын Урош перестали употреблять его, так как самое слово царь уже заключало в себе понятие полной независимости. Напротив после распада серб-

ского царства все многочисленные мелкие наследники Душановой державы спешат подчеркнуть свои притязания на независимость введением в свой титул термина самодержец. Но и у сербов этот титул не имел ничего общего с внутренней неограниченностью власти государя в смысле современного абсолютизма (141—160).

И в России титул самодержец означал первоначально независимость извне. До Ивана III он употреблялся sporadически, как и титул царь, и только с этого времени оба термина получают определенное идейное содержание. Автор ставит это в связь не только с освобождением от татарской зависимости, но и с падением Византии. Это не значит, что он вместе с А. А. Васильевым считает возможным подозревать существование вассальных отношений древней Руси к Византии. Но в средние века существовало представление об известной иерархии государств и их властителей, и русские государи признавали за византийскими первенство в христианском мире. В противоположность южнославянским они никогда не покушались захватить их положение, присвоить их права и титулы, хоть и вполне сознавали свою силу (163—165).

Только отречение византийского императора на флорентийском соборе в 1439 году от православия, падение в 1453 году византийского царства и женитьба в 1472 году Ивана III на Софии Палеолог дали возможность московским государям выступить в роли наследников византийских императоров. Тогда лишь начинают входить в употребление в Москве титулы царя и самодержца.

Любопытно, что сперва начинают титуловать так московских властителей южные славяне и греки (впервые Пахомий Серб в 1461 году), затем представители церкви, начиная с митрополита Зосимы в 1492 году, сами же они лишь с большой постепенностью усваивают себе новые титулы, в особенности самодержца. Термин царь становится неотъемлемой частью их титула лишь со времени венчания на царство Ивана IV

в 1547 году, а самодержец в царствование Алексея Михайловича в связи с присоединением Малороссии (1654 год).

В России слово самодержец получило новый, неизвестный другим славянским народам смысл и стало обозначать государя, неограниченно управляющего своими подданными, абсолютного монарха. Впервые придает ему такое значение Иван Грозный, а окончательно закрепляет Петр Великий и XVIII столетие (161—187).

Последнее утверждение мне кажется не вполне точным. Ведь на требование Хмельницкого и казацкой старшины, чтобы царь Алексей подтвердил малорусские вольности присягой, как это в обычае на Западе, московские послы отвечали, что их государю присягать подданным неприлично, и что западные государи служат ему примером не могут, так как они не правой веры и не самодержцы. Этот ответ ясно показывает, что для них, т. е. уже в эпоху Алексея Михайловича, термин самодержавие служил для обозначения абсолютной власти.

Dr. Владимир Розов (Загреб).

DĚJINY LIDSTVA OD PRAVĚKU DO DNEŠKA. *Hlavní redaktor Dr. J. ŠUSTA, profesor Karlovy university v Praze. Díl druhý: ŘÍMSKÉ IMPERIUM, JEHO VZNIK A ROZKLAD. Napsali Josef Dobíáš, Vladimír Grob, Antonín Matějček, Bedřich Mendl, Milada Paulová, Josef Schráníl, Otakar Sommer, Josef Šusta, František Žilka. Praha 1936, Melantrich. Str. XXXV a 695. Díl třetí: ZÁKLADY STŘEDOVĚKU. Napsali Jaroslav Bidlo, Josef Cibulka, Václav Chaloupecký, Josef Macárek, Josef Schráníl, Karel Sloukal, Josef Šusta, Felix Tauer. Nakl. Melantrich v Praze 1937. XLVI—768—23 tab.*

De la grande histoire générale illustrée, publiée sous la rédaction d'un éminent savant tchèque le Prof. JOSEF ŠUSTA, sont parus jusqu'à présent le II et III volumes qui renferment les débuts et une grande partie de l'histoire de Byzance et des Slaves.

Dans le II volume suivant l'ordre de la table de matière sont à noter l'article du Prof. JOSEF SCHRÁNIL « Les Germains et le Monde antique », p. 447—472, voir la caractéristique de l'art des Goths. Cet art imbu des traditions antiques et scythes a été en même temps sous une forte influence orientale-asiatique. Les Goths conquirent l'art d'orfèvrerie; ils avaient d'en plus la capacité de s'adapter au plus vite à un milieu nouveau.

La partie qui attire le plus l'attention du lecteur de notre revue dans ce volume est le « Démembrement politique de l'Empire romain de Constantin le Grand à Justinien I » par MILADA PAULOVÁ. L'auteur présente un récit détaillé des péripéties fort embrouillées de cette époque; l'histoire politique domine.

Ayant constaté la prépondérance dans l'Empire romain de cette époque de l'élément hellénistique l'auteur passe à la réforme de Dioclétien et de Constantin le Grand. Suit la question de Constantin le Grand et de son parti pris pour le christianisme; d'après l'auteur les sources contemporaines ne présentent pas de données suffisantes pour la solution de ce problème (p. 482—483). Puis ce sont les invasions des barbares et l'héritage de Constantin, Julien l'Apostat, l'arrivée des Huns et l'installation des Goths sur la péninsule Balkanique, la politique religieuse de Théodose et la division de l'Empire Romain, la question des Goths pendant le règne d'Arcadius, l'installation des Germains sur le territoire de l'Empire Oriental, les courants de la vie intellectuelle, le problème national et ecclésiastique de 482. Cette énumération des chapitres: l'Empire Romain Oriental, Attila et l'Empire des Huns, la chute de l'Empire Occidental, Théodoric le Grand, le schisme ecclésiastique de 482, présente les points essentiels de la narration historique. Enfin une conclusion caractérise l'évolution subie par l'Empire (p. 548—554). L'Empire au IV—V siècle subissait une crise

dont seulement la pars orientalis sortit victorieuse. Cette crise a ses racines dans l'évolution politique, culturelle et économique des pays méditerranéens. Un grand rôle a joué la décadence de la civilisation urbaine antique — conséquence de la chute du capitalisme qui avait fleuri grâce au travail des esclaves. Le commerce en gros ne se retint qu'en Orient. Là les villes étaient plus capables à la résistance; l'amoindrissement de la population elle aussi ne se fit pas tant sentir. La création d'une capitale nouvelle sur le Bosphore est aussi une des causes de l'appauvrissement de l'Occident. La vie économique se concentra en Orient (p. 554). L'argent de l'Occident passa en Orient. Une bibliographie des ouvrages principaux est adjointe.

Le troisième volume consacré au Moyen Age — à l'époque de la transformation de l'État, société et civilisation de l'antique en médiévale débute par un article d'ensemble — la Préface de M. ŠUSTA (p. XI—XLVI) ayant pour titre « Trois sphères culturelles: L'Occident, Byzance et l'Islam ». C'est le changement de la scène même des événements qui est caractéristique pour l'époque; ce n'est plus le bassin de la Méditerranée mais tout le continent européen qui apparaît opposé à celui de l'Afrique et de l'Asie. C'est aussi l'époque de la décentralisation et différenciation de divers peuples latins, germaniques et slaves, une époque de formation et de transition. Byzance reste le boulevard de la chrétienté à l'Orient, d'autre part continue-t-elle la tradition de l'Empire centralisé (p. XXXIII). Du point de vue culturel la civilisation byzantine donne place comme celle d'Occident et l'Islamique surtout aux qualités d'antiquaire, puisant dans le patrimoine qui lui avait légué l'antiquité (p. XXXV—VI).

Le premier article de M. SCHRÁNIL traite des débuts des Slaves dans l'histoire (p. 1—38), leur arrivée au VIe—VIIe siècle qui transforme le visage politique de l'Europe. Le second article du défunt

professeur JAROSLAV BIDLO caractérise le monde byzantin et sa civilisation jusqu'au moment culminant de la lutte iconoclaste (p. 39—100). L'auteur commence par la date du 8 octobre 324, celle de la décision prise par Constantin le Grand de transférer la capitale de l'Empire de la Rome payenne à la Nouvelle Rome chrétienne, cette Nouvelle Rome qui devra devenir le berceau de la civilisation byzantine et qui en même temps continuera pendant des siècles la tradition de l'Empire Romain (p. 41—43) dans la politique intérieure et extérieure. Le latin officiel est peu à peu repoussé par la population grecque de la partie orientale de l'Empire, non seulement des Grecs mêmes mais aussi des Sémites et Chamites. C'est pour cela que l'élément oriental joue un rôle prépondérant dans la culture byzantine et surtout dans l'art. Cette civilisation est forcément chrétienne. Le christianisme ne fut pas seulement une religion, plus que cela, il fut la culture même qui remplissait toute la vie civile et privée (p. 45). En ceci l'importance des crises religieuses dans la vie intérieure de Byzance. Cependant la tendance spéculative des premiers siècles fit peu à peu place au principe de ce qui est plus ancien est aussi le meilleur (p. 46), ce qui imposa à la civilisation byzantine un caractère de rigidité et de conservatisme.

Dans cet article de caractère synthétique M. Bidlo s'arrête aussi à des questions différenciantes, comme la vie économique de l'Empire byzantin, la nouvelle capitale et la vie urbaine, rapport du christianisme à l'antiquité, réveil du nationalisme dans différentes parties de l'Empire, les sectes — les monophysites, le règne de Justinien, vu comme la réaction des éléments occidentaux grecs et latins contre les Orientaux et la tendance de concentrer le pouvoir dans leurs mains (p. 58), l'art monumental avec de belles reproductions de Justinien et de Théodora et de leur cour à St. Vitale à Ravenne, la législation, civilisation et la vie religieuse de cette époque, la déchéance

politique du fin du règne de Justinien, l'apparition sur la scène politique de nouveaux ennemis redoutables des Avars et des Lombards. Les pertes en Orient et le début de la lutte arabe. Enfin c'est l'occupation par les Slaves de la péninsule Balkanique qui changea complètement sa physionomie ethnique ainsi que l'apparition d'un nouveau Etat turco-slave des Bulgares. M. Bidlo s'arrête spécialement à la définition du niveau culturel des Protobulgares. En conséquent un changement dans la politique byzantine a lieu. C'est d'un côté le pivotement vers l'Occident de Constance II et le rapprochement avec le Saint Siège, d'autre part la lutte entreprise pour reconquérir les Balkans — les guerres acharnées de Constantin V Pogonate avec les Bulgares. Avec l'ascension au pouvoir de la dynastie isaurienne-syrienne des réformes de grande importance ont lieu. Les débuts de l'iconoclasme sont aussi compris ici. L'iconoclasme n'est pas une question purement religieuse mais bien plus profonde. Il était question si le christianisme oriental quiétiste, passif et mystique, resterait la base d'une évolution future ou s'il devrait être plutôt renouvelé, resuscité et développer plus loin la civilisation classique-hellénistique avec sa conception plus libre et plus acceptable à la nature et à l'humanité par sa compréhension du progrès culturel (p. 93).

Le second article de M. Bidlo est intitulé « L'Empire byzantin au IXe siècle et la Grande Moravie » (p. 369—406). Le titre même montre que Byzance intéresse l'auteur comme le centre de la civilisation de l'Europe Orientale en prépondérance slave. Le même caractère auront les articles consacrés par M. Bidlo dans ce volume: ce seront les relations des Byzantins avec les Russes, Bulgares et Croates.

Ce second article commence par l'aperçu des faits principaux de l'époque — de la lutte iconoclaste, de l'Empire franc de Charlemagne, des relations avec les khans bulgares, de la lutte victorieuse avec les

Slaves balkaniques surtout en Grèce. Enfin un chapitre est consacré à la civilisation. Il a pour titre « La civilisation de la Cour byzantine », car c'est autour d'elle que se rassemblent les lettrés et les artistes. Fin de la lutte iconoclaste qui amena à un accord entre les éléments sémites orientaux et indo-européens grecs dans la politique et civilisation byzantine: les deux éléments se contrebalancent et continuent la tradition hellénistique. Suivent le baptême des Bulgares et le schisme de Photius. Enfin l'auteur passe à la mission byzantine chez d'autres tribus slaves qui avaient rejeté le joug avar: ce sont les principautés de Nitra, de la Moravie Inférieure; la mission est celle de Constantin le Philosophe et de son frère Méthode. Le règne de Svatopluk, la chute finale de la Moravie et la disparition de la liturgie slave dans les terres tchécoslovaques. Le tout est illustré par des belles photographies et des reproductions de monuments; il est dommage qu'à la page 399 le texte glagolitique a été placé dans le sens inverse — le tableau est à tourner.

« La Russie et sa civilisation jusqu'à la moitié du XIe siècle » présente les débuts de l'Etat russe. L'auteur s'arrête aussi aux relations byzantino-russes qui ont été de grande importance et ont eu des conséquences culturelles de longue portée. Au début ce ne sont que des tribus de Slaves Orientaux, puis une principauté naquit, qui bientôt eut des relations avec Byzance surtout commerciales — résultat du transport du centre du commerce oriental de Bagdad à Constantinople (p. 628). Les rapports commerciaux et militaires ouvrirent les portes au christianisme. Comme en Bulgarie le christianisme introduisant la littérature slave contribua à la slavisation prompt du pays, dans notre cas du prince et de son entourage normand (p. 685). La réception par la société russe de la civilisation byzantine fut plus cordiale que chez les Bulgares — on n'avait pas à craindre d'influences politiques de la part d'un pays tellement éloi-

gné (p. 686). En conséquent la civilisation byzantine eut une place prépondérante dans la littérature, l'art et la législation de cette époque.

« Les Croates, Bulgares et l'Empire byzantin jusqu'à la moitié du XIe siècle » (p. 695—747). L'auteur commence par l'arrivée des tribus serbo-croates aux Balkans et l'expansion du christianisme en Dalmatie sous l'aspect de la liturgie slave et de la littérature en caractères glagolitiques. En Bulgarie la réception du christianisme amène à un progrès culturel auquel ont contribué l'arrivée dans ce pays des élèves de St Méthode expulsés de Moravie. Cela se fit sentir surtout sous le règne du tzar Syméon — un lettré lui-même, quand la langue slave prit définitivement la place du grec dans la vie religieuse. La civilisation ecclésiastique et profane de l'époque est examinée par M. Bidlo. Puis c'est à la lutte de Syméon avec Byzance et au bogomilstvi que deux chapitres sont consacrés. Après l'auteur revient à Byzance même: c'est avant tout la lutte victorieuse avec les Arabes, puis l'étude des affaires étrangères de la moitié du Xe siècle, de la législation, civilisation, situation économique; l'épopée byzantine — c'est-à-dire le règne de Romanos II, de Nicephore Phocas, Jean Tzémiszès et de Basile II et la chute finale du Premier Empire bulgare, la fin de la dynastie macédonienne, le règne des femmes et de leurs favoris. Enfin un chapitre est consacré à la prise de Sicile par les Normands, un autre à la civilisation de l'époque. Chaque article est terminé par une bibliographie soigneusement rassemblée.

Quelques apports à l'histoire byzantine sont aussi à trouver dans d'autres articles, surtout dans celui de M. STLOUKAL pour les relations avec l'Occident et de FELIX TAUER pour les relations avec le monde musulman.

Ces beaux volumes, et surtout le second, contribuent grandement à l'expansion d'une manière scientifique et en même temps populaire des connaissances de l'his-

toire byzantine et de celle des Slaves ainsi qu'à la compréhension du rôle que la civilisation byzantine a joué dans l'Europe Orientale.

M. A. Andreeva.

CONSTANTIN VII PORPHYROGÉNÈTE, LE LIVRE DES CÉRÉMONIES. *Tome I. Livre I. Chapitres 1—46/37. Texte établi et traduit par ALBERT VOGT, Docteur ès lettres. Collection byzantine publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé. Paris, Société de l'Édition « Les belles lettres ». Vol. I. Texte. XI—183, dont 179 doubles; vol. I. Commentaire. XXXIV—194—2 plans.*

La collection byzantine de l'Association Budé a entrepris une nouvelle édition de la fameuse œuvre de Constantin Porphyrogénète sur le protocole de la Cour byzantine — tâche entreprise par un savant de renom, M. Albert Vogt, auteur d'un ouvrage connu sur Basile Ier.

Le texte de Constantin a été révisé d'après l'unique manuscrit de cette œuvre, le beau parchemin de Leipzig du XIIe siècle. Une nouvelle traduction cette fois-ci française a été adjointe au texte grec.

Bien que le texte de Reiske reproduit l'original assez correctement, on y peut noter tout de même des erreurs d'un caractère secondaire qui se sont faufilees pendant la transcription de cette longue œuvre. En conséquent un texte révisé est de grande importance pour les byzantinistes. En ceci consiste l'importance capitale de la nouvelle édition, comme le souligne aussi l'éditeur (Com. p. VI) et non dans le commentaire et la traduction préparés pour le grand public.

Dans le premier volume le texte des 37 premiers chapitres d'après la numérotation de Reiske — 46 d'après M. Vogt — sont donnés. Pour commencer on aurait aimé à trouver ici aussi quelques notions sur l'édition originelle, car un lecteur mal informé en lisant la Préface pourrait facilement prendre pour telle celle de Bonn. La première édition fit apparition à Leipzig

en 1751—1754 sous le titre: « Constantini Porphyrogeniti, Imperatoris Constantinopolitani libri duo de ceremoniis aulae byzantinae, prodeunt nunc cum latina interpretatione et commentariis ». Curarunt JO. HENRICUS LEICHIUS et J. JACOBUS REISKE. L'édition de Bonn est de 1829, non de 1822. Pourraient être aussi mentionnées les divers rédactions de la liste de Philothée qu'après de longs doutes M. Vogt semble tout de même ranger parmi les chapitres faisant partie de l'œuvre originelle de Constantin (p. XIX). Le XIIIe siècle paraît aussi être une époque trop tardive pour l'exécution du manuscrit. C'est par cette provenance tardive que M. Vogt veut expliquer les troubles dans la composition de l'œuvre. Cependamment au XIIIe siècle même avant la prise de Constantinople l'œuvre de Constantin ne pouvait plus avoir qu'un intérêt purement antiquaire. Le protocole de la Cour de Nicée qui semble avoir fidèlement reproduit au moins dans ses traits généraux celui des Anges et des Comnènes de Constantinople est déjà tout proche à celui du XIVe siècle, conservé chez Pseudo-Codinus. Ce changement dans le titulaire et cérémonies a eu lieu bien avant encore sous les Comnènes. Comme le souligne Vogt lui-même le transfert de la résidence impériale du Palais Sacré aux Blachernes y contribua beaucoup (Com. p. 4, adn. 1). Il ne subsiste donc pas de raisons historiques pour remettre la copie de l'œuvre à une date tellement éloignée. On aurait préféré plutôt de trouver un appui paléographique pour cette thèse.

Une Introduction (p. V—XI) traitant les questions de l'édition se trouve devant le texte. L'auteur y présente les principes suivis par lui: du point de vue grammatical il rejette le purisme de Reiske et laisse sans changements quelques formes populaires. Le texte même jusqu'à p. 77 ne montre pas de grandes différences avec celui de Reiske. Dans le titre Reiske avait de plus « Ἐκθεσις τῆς βασιλείου ταξέως ». De la p. 77 commence une nouvelle numé-

tation des chapitres d'après le manuscrit, dans lequel une lacune était noté par le copiste même. Vogt compte aussi les chapitres omis; c'est pour cela que le XIe de Reiske devient XXe chez Vogt. La numérotation commençant de là est double.

La traduction est complètement original. Ainsi l'auteur tâche de trouver des équivalents modernes aux charges multiples — tâche difficile et qui n'aboutit pas toujours aux résultats voulus surtout au début. Plusieurs malentendus des premiers chapitres, comme une classe sénatoriale, le προσηνής simple inclination sont corrigés au fur de la narration.

Une quantité de noms d'habits sont rendu par tunique tout court, toutes sortes de dénominations architecturales par le mot voute. A ceci porte remède le commentaire qui explique le sens précis des formes architecturales rendus par voute. En général M. Vogt paie beaucoup d'attention aux questions d'architecture et aux données des dernières fouilles à Constantinople. Deux plans dressés par son frère M. Charles Vogt sont adjoints, car une des matières historiques sur laquelle le Livre des Cérémonies jette le plus lumière est d'après son éditeur le plan du Palais Sacré de Constantinople (Com. XXX—XXXIII). Les costumes ont aussi trouvé une grande place dans le Commentaire, mais il est difficile de se mettre de l'avis de l'auteur, que les costumes de la Cour avaient un caractère ecclésiastique (Com. p. 67). L'empereur des Romains était avant tout un chef militaire et tous ces scaramanges, chlamydes et sagions — manteaux courts de couleur écarlate des Saints Guerriers des icones — appartenaient à la tenue militaire.

Le second volume ou plutôt le volume parallèle I Commentaire commence lui aussi par une Introduction qui traite la question de la valeur littéraire de l'œuvre et de sa composition fort embrouillée. À une Préface suit la liste des ouvrages cités parmi lesquels on trouve des lacunes importantes surtout ce qui est des travaux en

langue russe ainsi pour ceux de Kondakov et d'Uspenskij à noter aussi l'article sur le prokypsis de l'auteur de cette critique (*Seminarium Kondakovianum*, I, 1927, p. 157 à 174). L'Introduction (p. XV—XXXIII) se compose de quelques chapitres. I. Le genre littéraire: la compilation, qui est caractéristique pour la civilisation byzantine, «esclave volontaire d'une culture primée qui s'était attachée tout entier à colliguer les œuvres d'autrefois, à les recopier et à les commenter» (p. XVI). Le Livre de Cérémonies est un bel exemple d'une telle compilation. Cette compilation a été amplifiée par un scribe d'époque postérieure pour devenir à la fin dans le manuscrit de Leipzig une sorte de pandemonium où à côté des cérémonies religieuses et civiles de la Cour au Xe siècle, on pourra trouver des cérémonies d'époques très diverses et des pièces de toutes natures n'ayant aucune connexion apparente avec le but que voulait atteindre l'empereur lorsqu'il publia son travail authentique et original (p. XVIII).

C'est à l'œuvre primitive de Constantin VII qu'est consacré le second chapitre. Il faut s'en dire que nous sommes dans le domaine de pures conjectures. M. Vogt compte pour faisant surement part du cérémoniel de la Cour de Constantin VII tout ce qui fut rédigé d'après les us et coutumes des deux derniers siècles et des cinquante premières années du Xe siècle (p. XX). Aussi l'auteur présente-t-il la matière du texte original d'après les Livres. Pour le premier livre c'est donc toute sa fin, depuis le chapitre 93/84, plus les Appendices qui doivent être éliminés du Livre de Cérémonies proprement dit. Il reste quatre-vingt-douze chapitres, en réalité quatre-vingt-deux (p. XXIII). La première partie «Cérémonies religieuses» 1—46 (1—37) est publiée dans le premier volume.

III. Dates du Livre des Cérémonies. D'après l'auteur Constantin mit au net le premier Livre entre 938 et 944. Le Second fut écrit ou ébauché entre 958 et 959. En-

fin dans IV. M. Vogt s'arrête sur l'importance historique de l'œuvre de Constantin.

Le Commentaire est donné d'après les chapitres sans autre annotation plus précise. C'est au premier chapitre que le commentaire le plus long est consacré (p. 1—78). Il débute par une préambule sur le bouleversement présent dans l'ensemble des chapitres et sur le caractère du premier chapitre: le cérémoniel général ne va pas jusqu'à la fin du chapitre, il se termine à p. 18, de là suit la description de trois fêtes particulières. Pâques, la Navité de la Vierge et l'Annonciation (p. 1—2). Le bouleversement continue plus loin encore. Ce qui en est du cycle des acclamations il suit un ordre déterminé: Noël, Epiphanie, Lundi de Pâques, Mesopentecôte, Ascension, Pentecôte (p. 2) auquel correspond le cycle liturgique de ch. 9 à 27 (p. 3). Nous nous permettons de noter ici le fait intéressant qu'on trouve à peu près le même cycle dans le Livre de cérémonies de l'époque des Paléologues (Codinus, de officiis, p. 43 sq, cap. VI—XIV) qui commence Τῇ καὶ τοῦ Δεκεμβρίου μηνός, καθ' ἣν ἡ τῶν Χριστουγένων παραμονή, le VII est consacré au service de la table royale, puis suivent les fêtes: VIII. Epiphanies, IX. τῆς σταυροπροσκυνήσεως. (4e semaine du Carême), X. τῶν βαΐων les Rameaux, XI. le deuil, nouvelle interpolation, XII. la Semaine Sainte, XIII. Vendredi Saint, XIV. Pâques. Dans ch. XV. suivent les autres fêtes dans l'ordre du calendrier commençant par le 1er septembre. Nous voyons que Pseudo-Codinus connaît plus de cérémonies pour le Carême que Constantin VII, mais que dans les traits généraux le cycle reste le même.

Les fêtes du cycle de Noël et ceux du cycle de Pâques, pour lesquels au XIVe siècle les us du Carême ont reçu prépondérance dans la vie de la Cour appauvrie et amoindrie, devenue plus religieuse avec un penchant mystique-ascétique devant les solennités d'après Pâque jusqu'à la Pentecôte, suivent le même ordre. Aussi ne paraît-il

pas nécessaire de dire qu'on aurait fait au XIIIe siècle pivoter l'année liturgique autour des fêtes pascales (p. 4).

Nous nous n'arrêtons pas aux détails des commentaires où à côté de notes intéressantes qui fournissent des connaissances nouvelles, on trouve aussi parfois à redire pour les titres, charges et l'administration surtout quand un travail fondamental — celui de Bury, *An Imperial and Administrative System in the X-th century*. 1911 — a été publié.

En attendant on n'a qu'à espérer à la prompte continuation de cet utile ouvrage qui place le texte intègre de Constantin VII dans les mains du lecteur intéressé et du byzantiniste.

M. A. Andreeva.

THE GOTHS IN THE CRIMEA.
ALEXANDER ALEXANDROVICH VASILIEV. *Professor of History, University of Wisconsin. Monographs of the Mediaeval Academy of America, No. 11. The Mediaeval Academy of America. Cambridge, Massachusetts. 1936. X—292, with a map.*

Александр Александрович Васильев представляет читателю в новой переработке на английском языке свою монографию о готах в Крыму, начатую еще в бытность его профессором в Петрограде и там же доведенную до конца, но не напечатанную целиком. В свое время вышли в Известиях Российской а затем Государственной Академии истории материальной культуры, г. 1921 (р. 265—344) и т. V (р. 179—282), первые три части соответствующие первым трем главам настоящего издания. Внесены в них сравнительно небольшие изменения, носящие главным образом характер библиографических дополнений. Поскольку они влияют на самый ход изложения событий и меняют мнения автора, они будут отмечены при обзоре отдельных глав.

Представив в Предисловии историю хода своей работы и дав общие сведения о Готии, первоначально германской, а с веками превратившейся в греческое

княжество, сохранившее только свое первоначальное германское название (р. IV), Васильев в I-ой гл. «Ранняя пора христианства и эпоха переселения народов» (р. 3—69) останавливается на началах готской державы и на кратковременной эпохе ее политической самостоятельности. Проникают готы в Тавриду в III веке по Р. Х. Почти одновременно начинает проникать к ним и христианство: с одной стороны от малоазийских военнопленных, с другой непосредственно из Сирии и Палестины. Первое точно датированное известие о христианстве в Крыму относится к 304 году, относящееся же прямо к готам к 319—321 г. Участию готского епископа на Никейском Вселенском соборе уделяется В. особое внимание: Феофил Готский не был епископом в Крыму, но у дунайских готы. Касается В. и вопроса о падении Боспорского царства в IV в. по Р. Х., нашествия гуннов в том же веке и связанной с ним легенды о лане и корове, приводимой Иорданном. Затем В. возвращается вновь к церковным делам и к происхождению готской епархии в Крыму (р. 32—38) установленной Иоанном Златоустом ок. 400 г. V-ый век является веком владычества гуннов в Крыму; к этому времени относится интересный памятник — надпись Зенона, касающаяся восстановления стен Херсонеса. Далее В. переходит к нескольким специальным вопросам, а именно о местоположении Дори и Феодоро-Мангупа. Здесь внесена значительная поправка в связи с результатами последних раскопок, а именно, что Дори не следует отождествлять с Феодоро-Мангупом, а с теперешним Ески-Керменем (р. 51—52, т. I, р. 317 к т. I, р. 324—535 поправка, что речь идет не о Дори а о Даре в Малой Азии). Привлекает внимание исследователя и этимология имени «Дори-Дорос-Дора-Дарос». Наконец разбирается еще один спорный вопрос «о готах тетракситах». Имя это ошибочно, на самом деле существовали Готы-Трапезиты, так назы-

вали крымских готов во всей их совокупности. После ухода части их из Крыма под давлением гуннов и уничтожения их города Трапезунта, имя это крымскими готами совершенно утрачивается (р. 68—69).

Гл. II. Время византийского, хазарского и русского влияния (с VI до начала XI века (р. 70—135). В VI-ом веке гуннская опасность продолжается, потом она сменяется хазарской. Ок. 590 г., судя по обрывкам надписи найденной на Таманском полуострове, вновь восстанавливается власть империи (р. 75—76). Власть хазар усиливается и становится преобладающей в Крыму с конца VI-го до начала VIII-го века, в VII в. в их руках находится значительная часть полуострова. Начинается эпоха усиленных византийско-хазарских сношений и династических браков, время, когда при Юстиниане II отдаленный Херсонес влияет на судьбу Империи (р. 75—76). То же положение в смысле хазарского преобладания продолжается в VIII и IX веке в эпоху иконоборчества. В борьбе с Хазарами выдающуюся роль играет епископ Иоанн Готский. Особое внимание уделяется также *B. notitia episcopatum*, изданной де Боором.

В английском издании Васильев привлекает новейшую работу В. Мошина «*Ἡ Ελαρχία Γοτθίας* в Хазарии в VIII веке». Труды IV Съезда русских академических организаций за границей. I. Белград 1929 г. допускающего возможность появления особого готского епископства в VIII в. в связи с миссионерской деятельностью у хазар, неуспевших еще обратиться в иудейство. В. принимает его выводы (р. 102—104, т. V, р. 216). Поставленный Византией готский топарх имел резиденцию в Доросе, в каком отношении он находился с хазарским тудуном трудно точно установить. В IX в. Херсон и его округ обращены в фему с стратигом во главе. Новые укрепления повидимому начали строиться против надвигающейся с севера варяго-русской опасности, а не против венгров и хазар,

как это иногда предполагается. Рассматривая данные агнографии относящиеся к этой эпохе В. останавливается также на Панонском житии св. Константина, привлекая последнюю работу Дворника (*Les légendes de Constantin et Méthode vues de Byzance*. Prague 1933). В. также склоняется к тому, что евангелие писанное по русски не было готским (р. 113—115). Укажем здесь еще на критику работы Дворника проф. Вейнгартен (*Byz.-sl.* IV, 1934, р. 438—440), останавливающимся специально на крымском эпизоде Жития. Наконец последний подотдел главы касается времени русского протектората над Готией в X веке и реставрации власти Византийской империи в Крыму. Важнейшее место здесь занимает критический разбор: «Записки готского топарха». В. приходит к иным выводам чем Васильевский — он видит в ней доказательство протектората над Готией русского князя Святослава. Приводятся также, с известными оговорками касательно подлинности, данные письма хазарского царя Иосифа, но они принимаются как позднейшая интерполяция, не имеющая цены (р. 132). Рассматривается отдельно и поход Владимира Святого на Корсунь. Отметим здесь появившуюся в 1927 г. в Праге статью проф. Шмурло «Когда и где крестился Владимир Святой». Записки Русского Исторического Общества в Праге, т. I (р. 120—148).

Гл. III. Время половецкой (куманской) зависимости и отпадения от Византии (с середины XI в. до 1204 г.) — один из самых темных периодов в истории крымских готов. Они продолжают числиться находящимися под властью Византийской империи, но платят они дань и половецам. Особенно показательным является в этом отношении эпитет *Gothicus* в титуле Мануила I Комнина в новелле от 1166 года. В. продолжает защищать вопреки Дёлгеру (р. 141 V, 261) мнение, что этот титул имеет как и прочие реальное значение, соответствующее тогдаш-

ней политической обстановке. Далее В. переходит к церковной жизни Готии в XI и XII веках, привлекая литературные источники, как Хилиады Тцетца. В самом конце XII в. произошло отпадение Готии от Византии — во всяком случае она уже не упоминается в *Partitio Romaniae* 1204 г., точно также и раньше о ней ничего не говорится в торговой привилегии Венеции Исаака Ангела. В XIII в. Готия оказывается под властью Трапезунта, но управляется самостоятельной династией. В. особо останавливается на представителях семьи Гаврасов, стяжавших себе известность в Трапезунтской империи. Крымский род по всей вероятности происходил от опального Константина Гавраса, сосланного в Крым Мануилом Комнином. Ветвь этих крымских Гаврасов позднее переселилась в Московское государство.

Гл. IV. Время Латинской империи (1204—1261) и зависимость Готии от Трапезунтской империи (р. 160—170) — с этой главы начинается часть работы не вышедшая по русски и вновь написанная в Америке. Зависимость эта заключалась в уплате подати, а в остальном была чисто номинальная. XIII в. для Готии проходит под знаком татарской опасности — в 1242 г. подвергался их нашествию и Крым. Сведения для этой эпохи в значительной степени почерпнуты от путешественников на Восток ко двору монгольского хана.

Гл. V. Княжество Готия в XIV и XV веках и падение его в 1475 году (р. 171—266). Важнейшим фактором этой эпохи являются генуэзские колонии, получившие особое значение после основания Каффы, ок. 1266 г., и сыгравшие большую роль в жизни готского княжества. Свою власть в Крыму генуэзцы закрепили рядом договоров с татарами. В середине XIV-го века в жизни княжества Теодоро, как оно именуется в современных источниках, происходит перемена: оно становится самостоятельным, хотя и в вассальной зависимости от Орды.

Страшное опустошение производит в 1395 г. нашествие Тамерлана на Крым, при котором гибнут генуэзская Тана и столица Готии Теодоро. В XV веке княжество попадает в руки энергичного правителя Алексея, ведущего агрессивную политику против генуэзцев походами на Каффу и Бакалаву, соперничая с ними и на почве экономической. Он закладывает свой собственный порт Каламитту. Отец его Степан Васильевич Ховрин, основатель рода Головиных принужден был бежать в Москву. Позднее Алексей оказался в конфликте с Мануилом Палеологом, кончившимся повидимому для него неудачно, т. к. Мануил оставил Понтийские земли своему сыну Константину. Умер Алексей между 1444—1447 г. Приемником его становится сын его Олобей; самое имя, которого указывает на тесную связь Готии с татарами.

Другим решающим фактором в жизни Готии являются генуэзцы. Поэтому В. подробно останавливается на генуэзских источниках и в особенности на Статуте Каффы 1449 г. В 1453 г. все права свои генуэзское правительство передает *Banca di San Giorgio* под влиянием надвигающейся турецкой опасности, которую временно удалось отстранить, но не надолго — в 1475 г. под власть турок подпадает Каффа и Приморская Готия. К этому времени в Теодоро появляется новый властитель Исаак, вероятно сын Олобея, *Saicus* итальянских и Исайко русских источников. Сестра его Мария была выдана замуж за воеводу молдавского Стефана Великого; другой политически важный брак должен был быть заключен между сыном Ивана III и мангупской княжной. Исайку незадолго до 1475 г. сверг при помощи молдован его родной брат Александр. В декабре 1475 г. Мангуп завоевывается турками.

Далее со свойственной ему исключительной эрудицией и умением подобрать разрозненные факты и создать из них целое, как мы могли уже убедиться на при-

мере предыдущих глав, построенных на самом разнообразном материале, имеющем зачастую чисто эпизодическое значение, В. переходит к VI-ой главе «Готия под турецким игом» (от 1475 г. до конца восемнадцатого века, р. 267—280). Делает он сводку скудных сведений имеющихся об этом периоде. От готов и готского языка до этого времени почти ничего не сохранилось, подвергаются иногда сомнению и последние сведения о готском языке (р. 271—275). Во всяком случае первоначальное готское население подверглось сильной грецизации и татаризации, но сохранило оно православную веру до конца. В 1778 г. остатки его переселились в Россию. В конце книги приложена заметка об упоминании о «готах» в письме последнего трапезунтского имп. Давида от 1459 г. — в нем речь идет не о них (р. 281), генеологическое дерево князей Готии и индекс собственных имен. Приложена карта Крыма с старыми и новыми обозначениями местностей.

Этим заканчивается эта интересная монография о малоизвестном в более широких кругах германском народе заброшенном в греко-скифский, употребляя византийскую терминологию, Крым и этим самым вошедшим в орбиту сложных политико-экономических отношений Черноморья, в том числе и византийско-русских.

М. А. Андреева.

LE THÉÂTRE À BYZANCE par VÉ-NÉTIA COTTAS, *docteur ès lettres. Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner. 1931, XII—291.*

Работа Венечии Коттас стремится заполнить важный пробел в истории византийской культуры, давая читателю представление о театре в Византии. Подобная же попытка была сделана в свое время Константином Сафом (*C. Sathas, Essai historique sur le théâtre et la musique des Byzantins. Venice. 1879*). Задача трудная и неблагодарная т. к. приходится воссоздавать отдельные элементы

театральных действий главным образом из церковных служб и церемоний императорского двора. Среди последних важную роль играют непосредственно связанные с Ипподромом.

Автор в отличие от своих предшественников, как она сама на это указывает в Введении, ставит себе целью доказать существование театра в Византии выходящего за узкие рамки цирка, чтобы свободно развиваться совершенно в иной атмосфере, чем та которая ее в цирке окружала (р. IX). Эта новая атмосфера, церковная, создает свой театр-литературный. Светский же театр остается по преимуществу народным и не порывает своей связи с Ипподромом. Книга разделена на две части.

1. часть. Народный театр в Византии (р. 2—34) состоит из четырех глав. Первая из них «Игры Ипподрома и отношение к ним церкви» (р. 1—34). В беглом очерке К. указывает на языческие начала этих игр, которые затем перенесены были в христианский Константинополь. Автор ошибается — у византийцев существовали четыре партии а не только две: зеленых и голубых (р. 5). Под влиянием христианства отброшены были кровавые игры гладиаторов и борьба с дикими зверьми. Так сохранен был ряд языческих празднеств, как Майумы, Макелларии = праздник мясников, танец которых сохранился и в турецкое время и был записан матерью Андрея Шенье, родом из Константинополя. Постепенно эти празднества приобретают церковный характер, сохраняя и много языческих черт. Вносятся «акта» и песнопения с христианским содержанием; благодаря этому их существование узаконивается.

2. «Происхождение мимики в церковном театре» (р. 35—65) К. останавливается на эволюции театра мимов в античности, отмечая отвращение к нему христиан, основанное на роле, которую он играл в гонениях за веру. Мимы-скоморохи в ви-

зантыйскую эпоху представляют из себя особый отверженный церковью класс людей. Положение их улучшается в эпоху иконоборчества. При окончательной победе православия они сохраняют достигнутое положение, которое окончательно стабилизируется в эпоху Македонской династии и сохраняется при Комнинах. Добавим от себя, что следы народного театра идут дальше, напр. интересное описание представления бродячей труппы скоморохов находим в письме Феодора II Ласкаря Георгию Музалону. (Theodori Ducae Lascari, Epistolae CCXVII, ed. Festa. Firenze 1897; Андреева, Очерки по истории византийского двора в XIII вѣкѣ. Прага 1927. Rozpravy Král. České Spol. Nauk, N. ř. VIII, č. 3, p. 171—172.)

II гл. «Мимическая жестикуляция в театре и церкви» (p. 55—65). Начало песнопений и восклицаний восходит к довизантийскому времени, примером такового является пасхальный тропарь. Постепенно вырабатывалось принятое ныне богослужение и вводилось церковное пение, ритм которого регулирует и телодвижения. Из лирического пения и из поэтической музыкальной школы Ипподрома и возникла византийская народная духовная драма (p. 65).

III гл. «Театр в цирке» (p. 66—118). 1. «Наличие театральных действий в нескольких религиозных церемониях» (p. 66—79). К. приписывает их появление влиянию церемониала византийского двора на церковный чин. Нужно все же заметить, что трудно бывает всегда определить, кто в данном случае влиял на кого — церковь ли на царский двор или наоборот двор на церковь. Пережитки этого церемониала сохранились до сих пор в новогреческом быту. Обычаи восходящие к первым церковно-театральным временам в особенности сохранились в отдаленных провинциях (p. 71). В свое время регулированы были церковные обычаи свадебные, то же произошло и с надгробными плачами. 2. «Церковные

празднества сопровождаемые сценическими играми» (p. 79—92). Начало мистерий следует возводить ко времени имп. Маврикия (p. 80—81). К таковым принадлежат действие «Трех отроков в пещи огненной», различные панигирики и славословия, енкомии в честь святых с изложением их деяний. Внутрь самой церкви представления были перенесены при патриархе Феофилакте. 3. «Мистерии в Византии» (p. 92—108). Театральные сцены продолжают жить и после X-го века, так мы встречаем их в программе средневековых празднеств в честь Успения Пресвятой Богородицы при Андронике II Палеологе. Некоторые из этих мистерий христологического цикла сохранились в Cod. Palatinus, 77. В XV веке сохраняется действие «О трех отроках», перешедшее отметим тут же и в Россию. Bréhier находит следы такого цикла посвященного Богородице в миниатюрах Гомилий монаха Иакова. 4. «О нескольких религиозных эпопеях и их соотношении с театром» — подобного рода эпопеи сохранились на Кипре и в Малой Азии; влияние их сказывается и на местном богослужении.

IV. гл. «Театр в церкви и его пережитки в настоящее время» (p. 119—147). 1. «Процессии во время торжественных празднеств» (p. 119—122) — к таким принадлежат «Агриппнии» всенощные бдения, которые до сих пор в ходу у греков. 2. Драматические богослужения наших дней» (p. 122—134) — на Востоке явление противоположное чем на Западе: там театр вышел из церкви, здесь театр проник в церковь (p. 122). Автор при этом упускает из вида, что богослужение западной и восточной церкви в своей основе соответствуют друг другу. Характер таких вставных сцен носят «Омовение ног» в Страстную Пятницу или изображение «Жен мироносиц у Гроба Господня». В IX—X веке уже известны Въезд в Иерусалим, Миропомазание (или Омовение ног или Тайная Вечера), Воскресение (p. 134).

Для этих обычаев можно найти параллели в практике русской церкви и при дворе молдавских государей. 3. Страсти Господни (р. 135—147) — вся служба Страстной недели, в особенности в четверг и в пятницу имеют сценические добавления. Дошли они до нас не посредством богослужебных книг, а силой традиции. Сохранились они в греческой церкви и во время турецкого ига; известны они и в наши дни. К. приводит их описание. Встречаются они также и в России, в особенности же в Румынии.

Вторая часть «Литературный театр в Византии» (р. 151—264) начинается V-ой главой «Эволюция драматической литературы в Византии» (р. 151—181). 1. «Эволюция драматической литературы» (р. 151—155) — дальнейшему развитию римско-эллинистической литературы препятствовало христианство, но уничтожая театр, церковь сама дала у себя приют драматической литературе. Дальнейшее развитие театра идет до известной степени параллельно на Востоке и на Западе. Но на Востоке театр не получает народного характера. 2. «Форма и содержание дошедших до нас произведений» (р. 156—172). Произведения эти рассматриваются в хронологическом порядке; общей линии эволюции пока не удается установить. К драматическим произведениям К. относит Ексагогу Езикииля, «Пятьдесят дев» Мефодия Патрского; писали и Григорий Назианзин, Игнатий, митр. Никейский, затем скачек — в XII веке Феодор Продром и Мануил Фил в XIV-ом в. К этому списку следовало бы прибавить авторов епиталмий, произносившихся при торжественных паракипсисах, начиная с Комнинов. Церемония эта прошла для автора незамеченной, хотя и подробно описана у Кодина. (См. также *A. Heisenberg*, *Aus Geschichte u. Litteratur d. Paläologenzeit*. Sitzb. d. Bayer. Akad. München 1920 и в *Seminarium Kondakovianum* I, 1927. О прокиписе — паракиписе у Андреевой, «О церемонии прокиписис» и также

«Прием татарских послов при никейском дворе» *Recueil en mémoire de N. P. Kondakov*. Prague 1926, где описана массовая инсценировка, имевшая место при дворе Иоанна III Ватаца с целью потрясти прибывших впервые к византийскому императору татарских послов). 3. «Отдельные категории согласно которым можно было бы классифицировать литературный театр в Византии» (р. 172—181). Намечаются следующие категории: 1) библейская драма примитивной эпохи, 2) духовная и литературная трагедия и драма, 3) светская продукция: аллегории, сатиры, комедии, отдельные сценки, возникшие после окончательной победы церкви, когда народные торжества превратились в церковные празднества и начал создаваться настоящий театр (р. 176—177). Характерным образцом произведений двух первых родов посвящены последние две главы: VI. «Драма Ексагога — предвестник христианского театра» (р. 182—196). VII. «Драма Григория Назианца „Христос Пасхон“» (р. 197—249). К. высказывается за ее автентичность и приводит в доказательство внесение отрывка ее в тропарь Романа Сладкопевца, наконец она останавливается на вопросе была ли эта драма поставлена на сцене, что разрешается ею в положительном смысле. Написана драма сценично.

Следует Заключение и заметки общего характера (р. 253—264). Приложены список источников и литературы, цитированных в работе, указатель собственных имен и содержание.

Работа Коттас не представляет еще законченного целого уже хотя бы по одному теперешнему состоянию изучения этого вопроса. В ней имеются на лицо значительные пробелы, которые могли бы быть заполнены привлечением новых литературно-исторических материалов и археологических и иконографических данных. Нада надеется, что автор в дальнейшем будет продолжать разработку, намеченной ею темы. *М. А. Андреева.*

2. Z filologie.

MICHAELIS PSELLI SCRIPTA MINORA. *Edidit recognovitque* EDUARDUS KURTZ, *ex schedis eius relictis in lucem emisit* FRANCISCUS DREXL. Vol. I (*Orbis Romanus*, 5). Milano 1936, Società editrice »Vita e pensiero«. Str. LXIX a 513. Cena 50 L.

Nové vydání 1. svazku drobných spisů Psellových připravoval E. Kurtz a po jeho smrti (1935) je dokončil F. Drexl. Obsahuje 52 Psellových řečí a pojednání; z nich je 33 vydáno po prvé z rukopisů, kdežto 19 bylo již uveřejněno, ale z části ona vydání zastarala, z části mohli užítí noví vydavatelé jiných rukopisů. Ježto 2., a patrně poslední svazek má přinést již Psellovy dopisy, nevyčerpává nové vydání ani zdaleka vše to, co by patřilo mezi jeho drobné spisy. Nejen že neotiskuje znovu jeho alchymická, meteorologická a demonologická pojednání, která uveřejnil nedávno vzorně J. Bidez (*Catalogue des manuscrits alchimiques grecs* 6, 1928), nýbrž pomíjí také mimo jiné to, co vydal velmi nedokonale Migne (PG 122), i to, co vydal J. F. Boissonade (*Anecdota graeca* 1, 1829; 3, 1831; Psellos, 1838). Přesto, že není úplné, přináší nové vydání mnoho zajímavého: z nově vydaných oslavných řečí (1 až 6, 9, 10) můžeme posoudit lépe než dříve Psellův umělý, ba umělkovaný sloh, přeplněný obrazy a figurami. Jednodušším slohem jsou psány oslavné básně (7, 8, 18). Z jiných řečí (12, 13) poznáváme Psellův vtíp, brzy dobromyslný, brzy sarkastický. Půvabnou, třebaž také strojenou charakteristiku vlastního dítěte vložil Psellos do řeči (14), již skládal, »maje dítě na loktech a nenasytně je líbaje«. Přes nemírné nadsázky dovidáme se z jeho řečí mnoho o tehdejších osobnostech a poměrech. V jedné řeči (34) mluví o vlastní činnosti filosofické a úřední. Nově vydaná pojednání jednak vykládají Písmo, jednak pojednávají o filosofii. V jednom (46) se srovnává filosofie s vědami, v jiném (51) se rozlišují bystře homonyma a synonyma.

I pojednání i řeči jsou plny narážek na starořecké písemnictví, ale jen zřídka nacházíme, co neznáme odjinud (na př. str. 54, 10 vyprávění o atické ženě, jíž podložili místo dítěte hada; 454, 22 výrok neznámého filosofa, snad novoplatonského, o jednotě vše pohlcující).

Pro své vydání užili Kurtz a Drexl 10 rukopisů; nejvíce vytěžili z rkp. Vat. gr. 672 a Lour. gr. 57, 40. Tam, kde je též spis zachován v několika rukopisech, nezjišťovali jejich vzájemný poměr a volili to čtení, jež se jim zdálo lepším. Při tom Kurtz volil čtení, shodující se s klasickou mluvnicí, a podle ní někdy zachované čtení opravoval, kdežto Drexl připouští leckteré odchylky od klasické mluvy. Ve svém posudku ukázal P. Maas (*Byz. Zt.* 37, 1937, 132), jak by bylo prospělo textové kritice zjištění vzájemného poměru rukopisů. Kurtz určil citáty z Písma a starých spisovatelů, Drexl sestavil seznam oněch citátů a seznamy vlastních jmen, méně častých slov a mluvnických zvláštěností. Ze seznamu slov je viděti, jak bohatý a hledaný je Psellův slovník. Konečně v dodatku vyložil F. Dölger věcně některá místa. Tak nové vydání Psellovo, třebaž neúplné a kriticky ne zcela dokonalé, uvítá každý, kdo se obírá byzantským písemnictvím.

K. Svoboda (Praha).

NEUGRIECHISCHE VOLKSLIEDER *gesammelt von* WERNER VON HAXTHAUSEN. *Urtext und Übersetzung hgb. von* KARL SCHULTE KEMMINGHAUSEN und GUSTAV SOYTER (*Veröffentlichungen der Annette von Droste-Gesellschaft*, 4. Band), Münster i. W. 1935, Aschendorff. Str. IX a 195. Cena RM. 5.63.

Ve svém záslužném pojednání »O novořeckém národním básnictví« (ČČM. 37, 1863, 240 n.) se zmiňuje V. B. Nebeský o sbírce řeckých lidových písní, kterou sestavil Werner z Haxthausenu, ale neuveřejnil ji, ač ho k tomu vybízel Goethe.

Tato sbírka vychází nyní, po více než sto letech, ve spisech Společnosti Annetty Droste-Hülshoffové; bylť Haxthausen strýcem této básnířky. V rozsáhlém úvodu vykládá germanista K. Schulte Kemminghausen o vzniku a osudech sbírky, již objevil v archivu rodiny Haxthausenovy. Haxthausen, vrstevník a přítel německých romantiků, založil svou sbírku, když byl ve Vídni při kongresu r. 1814 a 1815. Písňe mu poskytl Řekové tam žijící; prostředníkem byl Kopitar. Část písní přeložil Haxthausen do němčiny a sbírku svou rozmnožoval i v pozdějších letech, ale neuveřejnil ji; omlouval se tím, že nemá dosti pomůcek, aby mohl písňe řádně vyložit. Jistě také působilo, že zatím vydal rozsáhlou sbírku řeckých písní C. Fauriel (*Chants populaires de la Grèce moderne*, 1824/5), a ta byla ihned převedena do němčiny. Přesto, jak dokazuje druhý vydavatel sbírky Haxthausenovy, byzantolog G. Soyter, má tato sbírka cenu nejen pro připojený básnický překlad, nýbrž i pro to, že jsou v ní některé písňe nebo varianty písní odjinud neznámé. Haxthausenova sbírka ob-

sahuje 77 písní a 77 »dvojverší« (jsou to popěvky vlastně čtyřveršové, podobné polským *krakowiakům* nebo ruským *častuškám*) a podává ukázky ze všech druhů lidového básnictví novořeckého: jsou tu epické písňe o bojích s Turky, balady, písňe žalostné, milostné i taneční. Větší část písní přeložil sám Haxthausen věrně metricky a vsutku básnický; menší část, jež se zachovala bez překladu, přeložil Soyter většinou prósou. Soyter také pečlivě upravil řecký text, srovnal jej s písňemi jiných sbírek, zvláště A. Passowovy (*Popularia carmina Graeciae recentioris*, 1860), a připojil věcné poznámky i mapu míst, o nichž se v písňích mluví. Schulte Kemminghausen vydal stejně pečlivě německý text překladu a mimo to noty k 17 písňím; pocházejí také z Haxthausenovy sbírky, ale netýkají se jen písní vlastní sbírky. Někdy udávají jen nápěv, jindy jsou opatřeny průvodem a zachycují zpravidla dosti věrně rytmické i melodickoharmonické zvláštnosti novořeckých písní.

K. Svoboda (Praha).

BIBLIOGRAPHIE.

AVANT-PROPOS.

La liste des périodiques a été augmentée par quelques publications nouvelles et quelques-unes de date plus ancienne ont été laissées de côté. Ceux des périodiques dont les numéros suivants ne sont pas parus ou ont été inaccessibles ainsi que ceux qui pour le moment n'ont pas fourni de matériaux pour la bibliographie présente ne sont pas nommés. Les notes ont été rédigées par Mlle M. Andreeva. M. W. — M. A.

LISTE DES PÉRIODIQUES.

- Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin. 1936, 1937. — Abh. Preuss. Ak.
- Analecta Bollandiana. Bruxelles—Paris. t. LIV₁₋₄, 1936; t. LV₁₋₄, 1937. — An. Bol.
- Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves. Université libre de Bruxelles. t. IV₁₋₂ (1936). Mélanges Franz Cumont. — An. Inst. Phil.
- Archiv für Urkundenforschung. Berlin u. Leipzig. 1936. Bd. XIV. — Arch. Urkund.
- Archiva. Organul societății istorico-filologice din Iași. Anul. XLIII, 1936; XLIV, 1937. — Archiva.
- Archivum Europae centro-orientalis, t. III₁₋₄, 1937. — Arch. Eur. centr. or.
- Balticoslavica. Biuletyn Instytutu Naukowo Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. t. II. Wilno 1936. — Balt.-sl.
- Biuletyn historii sztuki i kultury. 1936, t. IV; 1937, t. V. Warszawa. — Biul. hist. sztuki.
- Bogoslovija. Trijmisjačnyk vydae Bogoslovsk'ke Naukove Tovaristvo. Lviv. 1937. t. XV. — Bogoslovija.
- Bogoslovlje. Organ pravoslavnog bogoslovskog fakulteta. god. XI, 1936; god. XII, sv. 3—4. Beograd. 1937. — Bogoslovlje.
- Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. 1937, roč. XI.
- Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale, t. VII. fasc. 3—4, 1937. Varsovie. — Bul. Inf. Eur. Or.
- Byzantinische Zeitschrift. München—Berlin. 1936, XXXVI₁₋₂, 1937, XXXVII₁₋₂. — Byz. Zeit.
- Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher. Athen. 1935, XI₃₋₄; 1936, XII₁₋₄; 1937, XIII₁. — Byz.-neugr. Jahrb.
- Byzantinoslavica, t. VI. Praha 1936. — Byz.-sl.
- Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines. Bruxelles. t. X, fasc. 2, 1935, t. XI₁₋₂, 1936, t. XII₁₋₂, 1937. — Byz.
- Carpathica. Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, sv. I., řada A. Praha 1936. — Carpathica.
- Central'naja Evropa. Praha, god. izd. IX, 1936; X, 1937. — Centr. Evr.
- Croatia sacra. Arkiv za crkvenu povijest Hrvata, u Zagrebu. God. 5, br. 9/10, 1935, god. 6, br. 11/12, 1936, god. 7, br. 13/14, 1937. — Croatia sacra.
- Časopis Matice Moravské. Brno, roč. 60, 1936; r. 61, 1937. — Čas. Mat. Mor.
- Časopis pro moderní filologii. Praha, t. XXIII, 1936; t. XXIV, 1937. — Čas. mod. fil.
- Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor. XXX₃₋₄, 1935; XXXI, 1936; XXXII, 1937. — Čas. za zgod.
- Český Časopis Historický. Praha. XLII, 1936, XLIII, 1937. — Č. Č. H.

- Échos d'Orient. Revue trimestrielle. 38 ann. 1935. N° 180; 39 ann. 1936. N°s 181, 182, 183, 184; 40 an. 1937. N°s 185, 186, 187, 188. — Éch. Or.
- Ἑλληνικά, ἱστορικὸν περιοδικὸν δημοσιεύμα. Ἔτ. θ'. IX₁₋₂, 1936.
- Ἑλπίς. Czasopismo teologiczne. Warszawa. IX₁₋₂, 1935; X₁₋₂, 1936. — Elpis.
- Ἑπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. ἔτος ια', ιβ', ιγ'. Ἀθῆνα 1935—1937. — Epet. het. byz. sp.
- Eurasia septentrionalis antiqua. Helsinki, t. X, 1936; XI, 1937. — Eur. sept. ant.
- Germanoslavica. Vierteljahrsschrift für die Erforschung der germanisch-slavischen Kulturbeziehungen. Prag. Jahrg. III., 1935; IV., 1936.
- Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu. t. X, 1935; t. XI, 1936; t. XII, 1937. — Glas. etnogr. muz. Beograd.
- Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo. XLIX, 1937. — Glas. zemaļ. muz. Bos.
- Gnomon. 12. Bd. Hft. 7, Juli 1936.
- Godišnik na Plodivskata Narodna Biblioteka u Muzej. 1931—1934. Sofija. 1934.
- Godišnikъ na Sofijskija universitetъ I. Istoriiko-filologičeski fakultetъ. Sofija. 1937. XXXIII, 1936—1937.
- Godišnikъ na Sofijskija universitetъ. VI. Bogoslovski fakultetъ. Sofija. XIII, 1935—1936; XIV, 1936—1937. — Godiš. na Sof. un.
- Historische Zeitschrift. München u. Berlin. Bd. 150, 1934; 154, 1936. — Hist. Zeit.
- Historisches Jahrbuch. 56 Bd. 1936. — Hist. Jahrb.
- Irénikon. 1936, t. XIII; 1937, t. XIV. — Irén.
- Izvestija Akademii Nauk SSSR. Otdelenie obščestvennyh nauk. N°s 1—4, 1936; N°s 1—6, 1937. — Izv. Ak. N. SSSR.
- Izvestija na Bŭlgarski archeologičeski institutъ, t. XI, sv. 1. Sofija 1937. t. X, 1936. Actes du IVe Congrès International des Études byzantines, II vol. — Izv. bŭlg. arch. inst.
- Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Breslau. Jahrg. 1. 1936. — Jahrb. f. Gesch. Osteur.
- Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. Breslau. 1935. Bd. XI. — Jahrb. f. Kult. u. Gesch. d. Slaven.
- Jugoslavenski istoriski časopis, god. I₃₋₄, 1935; god. II₁₋₄, 1936; god. III₁₋₄, 1937. — Jug. ist. čas.
- Južnoslovenski filolog. Beograd. 1933—34, knj. XIII. — Južnosl. fil.
- Kwartalnik historyczny. Organ polskiego towarzystwa historycznego. Lwów. Rocz. L, 1936, LI, 1937. — Kwart. hist.
- La rivista dalmatica. Anno XVIII, 1937. Zara. — Riv. dalm.
- Le Monde Slave. an. 1936, XIII; 1937, XIV.
- Letopis Matice Srpske, god. 110, knj. 345; januar—juni 1936, knj. 346; god. 111, knj. 347, 348, 1937. — Let. Mat. Srp.
- L'Europa Orientale. Nuova Serie. Anno XVII. Roma 1937. — Eur. Or.
- Listy filologické, vydává Jednota českých filologů v Praze 1936, 1937. Roč. 63, 64.
- Makedonski Pregledъ. god. X, kn. 1—2. Sofija 1936. — Mak. Pregl.
- Narodna Starina. Časopis za historiju i etnografiju Južnih Slovjena. knjiga XII. u Zagrebu 1933; N°s 30, 31, 1935; N° 32, 1936. — Nar. Star.
- Naukovyj Zbirnyk tovaristva « Prosvita » v Užgorodi, roč. XI, 1935; XII, 1936. — Prosvita.
- Orientalia Christiana Analecta. Roma. 1936: 102, 105, 106, 109; 1937: 110, 113. — Or. christ. an.
- Orientalia Christiana Periodica. vol. II. 1—4. Roma 1936, vol. III, 1937. — Or. chr. per.

- Prager Rundschau. 1936, VI; 1937, VII.
Praci greco-cat. bogoslovski akademii u Lvovi. (Opera gr. cath. academiae theologiae Leopoli). Lviv. t. XV—XVI, 1936; t. XIX, 1937.
- Prilozi proučavanju narodne poezije. Beograd. God. II. sv. 2, 1935; III. sv. 1, 2, 1936; IV. sv. 1, 2, 1937. — Pril. prouč. nar. poes.
- Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. Beograd. Knj. XV₁₋₂, 1935; XVI₁₋₂, 1936; XVII₁, 1937. — Pril. za knjiž.
- Rad Jugoslovanske Akademije znanosti i umjetnosti. Knj. 253, 255, 257, 259. Razreda historiko-filološkoga i filozofiko-juridičkoga. 113, 114, 115, 116, Zagreb. 1935—1936. — Rad Jug. Ak.
- Rad Jugoslovanske Akademije znanosti i umjetnosti. Kn. 258. Umjetničkoga razreda. 2. U Zagrebu 1937. — Rad. Jug. Ak.
- Rendiconte della « Pontifica Academia Romana di Archeologia », vol. XII, 1936.
- Revue des études slaves. Institut d'études slaves. Paris. t. XV, fasc. 3 et 4, 1935; t. XVI, 1936; t. XVII, 1937. — Rev. ét. sl.
- Revue des sciences philosophiques et théologiques. 26 ann., 1937.
- Revue historique. Paris. 61 ann., 1936; 62 ann., 1937. — Rev. hist.
- Revue historique du Sud-Est Européen. XIII, 1936; XIV, 1937. — R. h. S. Est Eur.
- Revue Internationale des études balkaniques. II ann., T. I—II₃₋₄, 1936; III ann., Tome I₅. Beograd 1937. — Rev. Int. d. ét. balk.
- Rozprawy historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. 1937. XVII. — Rozpr. hist. Tow. Nauk. Warszaw.
1937. — Sb. Mat. Sl.
- Sborník Muzeálnej Slovenskej spoločnosti, roč. XXXI, 1937. — Sbor. Muz. Sl. sp.
- Sbornikъ za Narodni umotvorenija i narodopisъ. knj. XL, XLI. Sofija. 1936. — Sbor. Nar. um.
- Seminarium Kondakovianum. (Annales de l'Institut Kondakov.) VIII, 1936, IX, 1937. Praha. — Sem. Kond.
- Sitzungsberichte d. Bayerischen Akademie d. Wissenschaften. Phil. hist. Abt. Jahrg. 1935, 1936.
- Slavia. Praha. 1935—6, XIV; 1937, XV₁.
- Slavjanska beseda. Dvumesečno spisanje za kultura i obščestvenost. God. I. 1937. Sofija.
- Slovo. Žurnal slovjanskoi filologii. Lviv. 1936. 1.
- Slovo a slovesnost. List Pražského lingvistického kroužku. Roč. II, 1936; III, 1937. — Slovo a slov.
- Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół nauk. № 1, 1937.
- Sprawozdania towarzystwa naukowego we Lwowie. 1937, Nr. 1.
- Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii umiejętności. 1936, t. XLI.
- Starinar. Organ srpskog archeološkog društva. Treća serija. Beograd. 1937, Knj. 12.
- The Byzantine Institute. The Mosaics of St. Sophia at Istanbul. Second preliminary report: work done in 1933 and 1934. Paris 1936.
- The Journal of Roman Studies. XXVII, 1937. — Jour. rom. stud.
- Θεολογία. 1936, XIV; 1937, XV. — Theol.
- Učilištenъ Pregledъ. Sofija. XXXV, XXXVI, 1936, 1937.
- Vestnik Akademii Nauk SSSR. 1937. Moskva—Leningrad.
- Věstník bratstva pravoslavných bogoslovov v Poľše. God četvrtýj. 1937.
- Sborník literárno-vedeckého odboru SSV. Roč. III, sv. 1—2. Trnava 1936.
- Sborník Matice Slovenskej. Roč. XV₁₋₂, 3,

Wiadomości archeologiczne. t. XIV. Warszawa 1936.

Wiadomości historyczno-dydaktyczne, rocz. V. Lwów. 1937.

Zapiski naučno-izslédovatel'skago ob'edine-

nija, t. V (X). Praha 1937. N° 31. — Zapiski Nauč. izsled. ob'ed.

Zeitschrift für slavische Philologie. 1935, XII₃₋₄; Bd. XIII₁₋₄, 1936; XIV₁₋₄, 1937. — Zeit. slav. phil.

I. Littérature et légende.

A. Littérature scientifique.

JAN SAJDAK, *Litteratura Bizantynska* (Odbitka z wielkiej literatury powszechnej, t. IV, str. 681—760. — Wydawnictwo Księgarni Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa). Varsovie 1933, In-4°, p. 681 à 760. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 184, p. 502.

Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἅπαντα τὰ εὐρισκόμενα. —

Oeuvres complètes de GÉNNADE SCHOLARIOS, publiées pour la première fois par † Mgr. LOUIS PETIT, † X. A. SIDERIDÈS, MARTIN JUGIE. Tome IV: Polémique contre Pléthon. — *Oeuvres pastorales, ascétiques, liturgiques, poétiques. — Correspondance. — Chronographie.* Paris, Maison de la bonne presse, 1935, XXIX, 524 S. — Par A. ERHARD. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 427—429. — Par AD. N. DIAMANTOPULOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 469—474.

Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἅπαντα τὰ εὐρισκόμενα. —

Oeuvres complètes de GÉNNADE SCHOLARIOS, publiées pour la première fois par † Mgr. LOUIS PETIT, † H. A. SIDERIDÈS, MARTIN JUGIE. Tome VII: *Commentaires et résumés des ouvrages d'Aristote.* Paris, Maison de la bonne presse, 1936, VI, 515 S. — Par A. ERHARD. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 414—415. — Par AD. N. DIAMANTOPULOS. — *Epet. het. byz. sp.* t. XII, p. 476—478.

† Mgr. LOUIS PETIT, † X. A. SIDERI-

DÈS, MARTIN JUGIE, *Oeuvres complètes de Génade Scholarios*, tome VIII, Paris, Maison de la Bonne Presse, 1936. Un vol. in 8° de XII—512 pages + 47 pages d'Appendices. — Par H. G. — *Byz.*, XII, p. 694—696. — Par AD. N. DIAMANTOPULOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 431 à 435.

M. JUGIE, *La polémique de Georges Scholarios contre Pléthon. Nouvelle édition de sa « Correspondance »* — étude littéraire de la Polémique contre Pléthon et des 41 lettres publiées dans le tome IV des « *Oeuvres complètes* ». — *Byz.*, X₂, p. 517 à 530.

Ἡ Δ. Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Γενναδίου ὁ Σχολάριος, ὡς ἱστορικὴ πηγὴ τῶν περὶ τὴν ἁλωσιν χρόνιον —

L'auteur tire à part pour l'histoire de la chute finale de Constantinople les écrits du dernier patriarche byzantin Génade Scholaire. — *Ellen.*, IX₂, p. 285—308.

PAUL HENRY, *Recherches sur la Préparation évangélique d'Eusèbe et l'édition perdue des oeuvres de Plotin publiée par Eustochius.* (Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences religieuses, 1e volume.) Paris, Ernest Leroux, 1935. In 8°. XII—143 pages. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 183, p. 371—372. — Par I. ORTIZ DE URBINA, S. I. — *Orient. chr. per.*, II, 314, p. 505.

G. LAZZATI, *Teofilo d'Alessandria* [Publicazioni della Università Cattolica del Sacro Cuore, Ser. IV. Sc. filol., vol. XIX].

Milano, « Vita e Pensiero ». 1935. 112 S. gr. 8°. — Par P. CHR. BAUR. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 150—151.

L. MARIÈS, *Hippolyte de Rome: Sur les bénédictions d'Isaac, de Jacob et de Moïse. Notes sur la tradition manuscrite: texte grec, version arménienne et géorgienne*. Paris, « Belles-Lettres » 1935. In 8°. 62 pages. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 186, p. 246—247.

H. - G. OPITZ, *Untersuchungen zur Überlieferung der Schriften des Athanasius*. [Arbeiten zur Kirchengeschichte, 23.] Berlin u. Leipzig, de Gruyter. 1935. X. 216 S. — Par F. DREXL. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 416—419. — Par P. P. — *An. Bol.*, LIV, III/IV, p. 390—397.

A. ΣΙΓΑΛΑΣ, Νικήτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου —

édition d'une homélie du XIIe siècle sur les miracles de St. Démétrius par l'archevêque de Thessalonique Nicétas. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 317—360.

B. O. S. B. STEIDLE, *Patrologia seu Historia antiquae litteraturae ecclesiasticae scholarum usui accommodata*. Fribourg-en-Br., Herder, 1937. Gr. in 8°, XVIII—294 p. — Par J. GOUILLAND. — *Éch. Or.*, 188, p. 506—507.

GEORG STADTMÜLLER, *Michael Choniates, Metropolit von Athen* [ca 1138 à ca 1222]. Rom 1934. Σελ. 202. — Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδικοῦ. « Orientalia Christiana », vol. XXXIII, 2, Nr. 91. Februario—Martio, 1934. — Par CONST. G. BONES — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 493—498.

ἘΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ, Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως — l'auteur étudie la question chronologique à quel moment le chant ecclésiastique prit

définitivement place dans le service divin; ses origines paraissent être syriaques. — *Theol.*, XV, p. 323—339.

K. I. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, Νεοφύτου Ἐγκλείστου ἀνέκδοτα ἔργα —

sur deux œuvres inédites de Néophyte le Reclus le « Livre aux 50 chapitres » et l'« Interprétation sommaire du Cantique des cantiques » qui se sont conservés dans le Ms. N° 522 de la Bibl. Nat. d'Athènes. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 41—49.

ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝ, μοναχὸς ΔΑΥΡΙΩΤΟΥ, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ὅσιον Ἀθανάσιον τὸν ἐν Ἀθῶν —

édition d'un Éloge de Saint Athanase du Mont Athos d'après quelques manuscrits, dont le plus ancien date du XIe siècle. — *Theol.*, XV, p. 128—143.

† ΠΟ. ΛΕΟΝΤΟΠΟΛΕΩΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ, Τοῦ Ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ ὁ Ψαλμὸς εἰς τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους —

critique de l'édition de M. André Tutraki de l'hymne de Roman le Mélode aux Saintes Epitres avec diverses leçons prises dans d'autres manuscrits, que celui que suit l'éditeur. — *Theol.*, XIV, p. 53—69.

† ΜΕΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ἈΘΗΝΑΓΟΡΑ, Ἀπάντησις ἀπάριτος εἰς μίαν πρόχειρον κριτικὴν τοῦ ἐπιφανοῦς Κατηγητοῦ κ. J. Lebon. —

polémique avec le prof. Lebon sur la question du Pseudo-Aréopagite. — *Theol.*, XIV, p. 251—256.

K. I. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, Τὰ ὑπ'ἀριθμὸν 117 καὶ 356 χειρόγραφα τοῦ Παναγίου Τάφου —

édition d'un petit ouvrage « Chapitres théologiques » d'un auteur inconnu. — *Theol.*, XIV, p. 24—29.

S. SALAVILLE, *Cabasilas le Sacellaire et Nicolas Cabasilas* — le nom authentique du père de Nicolas Cabasilas était Cha-

maëtos; Cabasilas le Sacellaire fut une autre personne portant le prénom de Michel. — *Éch. Or.*, 184, p. 421—427.

V. LAURENT, *A propos de Georges Moschampar. Polémiste antilatin*. Notes et rectifications — polémique avec M. Bolidès, surtout sur le nom de Moschampar. — *Éch. Or.*, 183, p. 336—347.

TH. NIESSEN, *Sophronios-Studien I* — étude sur l'Encomion du Martyre Anastase avec quelques émendations du texte publié chez Migne. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 66—85.

IRINÉE HAUSHERR, S. J., *Le traité de l'Oraison d'Évagre le Pontique (Pseudo-Nil)*. Traduction française et commentaire, d'après les autres écrits d'Évagre. In 8°, 118 pages. Extr. de la Revue d'Ascétique et de Mystique, t. XV. Toulouse, 1934. — *Byz.*, X₂, p. 751.

H. GRÉGOIRE, *Les Sources de l'Histoire des Pauliciens*. Bulletin Cl. d. Letts. Acad. R. de Belgique, V, 22 (1936), 95 à 114. — Par F. D. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 457.

KILIAN KIRCHHOFF, *Symeon der neue Theologe. Licht von Licht Hymnen*. Jakob Hegner. Leipzig 1935, σ. 217. — Par J. D. FRANKOULES. — *Theol.*, XIV, p. 278—279.

S. SALAVILLE, *Prière inédite de Nicolas Cabasilas à Jésus Christ* — publication de cette prière d'après Paris. Grec. 1213 avec deux notes: 1° La main de Dieu tenant les âmes justes — problème iconographique; 2° La date approximative de la Prière — entre 1341 et 1349 — seconde phase de la controverse hésychaste. — *Éch. Or.*, 181, p. 43—50.

R. TRAUTMANN — E. KLOSTERMANN, *Noch ein griechischer Text zum*

Codex Suprasliensis — l'auteur publie d'après quelques manuscrits l'Homélie de St. Jean Chrysostome sur le Jeudi Saint dont la traduction vieux slave se retrouve dans le Suprasliensis. — *Zeit. slav. phil.*, XIII₃₋₄, p. 337—341.

E. v. IVÁNKA, *Die Autorschaft des Homilien* εἰς τὸ ποιησῶμεν ἄνθρωπον κατ'εἰκόνα ἡμέτεραν καὶ ὁμοίωσιν. —

Migne P. G. 44, 257—297 (Poseidonios bei den kappadokischen Kirchenvätern) — l'auteur de ces Homélies est d'après M. Ivánka St Grégoire de Nysse. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 46—57.

R. TRAUTMANN u. E. KLOSTERMANN, *Drei griechische Texte zum Codex Suprasliensis*. III — édition de la Vie grecque du moine Jacobe, dont une traduction slave d'après une autre rédaction se trouve dans le Suprasliensis. — *Zeit. slav. phil.*, XII₃₋₄, p. 277—294.

EMM. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ, Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ νέον Θεοτοκάριον —

critique du nouveau Théotocarion publié à Paris en 1932 par Mgr. Sophronios Eustratiadès. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 73—104.

K. I. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, Περὶ τοῦ ἐν Ἱερουσολύμοις ἁγίου φωτός —

sur un traité de la lumière sacrée de Jérusalem, qui paraît vraiment appartenir à Néophytos Kavsocalybite. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 3—18.

GEORGIOS PHRANTZÈS, *Chronicon*. Vol. I. edidit J. B. PAPADOPOULOS. Lipsiae, B. G. Teubner, 1935, in 8°, XXXIV—201 pp. (= Bibliotheca Teubneriana). — Par FR. HALKIN. — *An. Bol.*, LIV, fasc. I/II, p. 231—233. — Par A. SIGALAS, *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 479—481.

ἸΩΑΝΝΟΥ Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἑρμηνευτικά εἰς τὴν μεγάλην καὶ τὴν μικρὰν χρονογραφίαν τοῦ Φραντζῆ — comparaison de quelques passages de la Grande et Petite chronique de Phrantzès dans le but de prouver que la Grande Chronique a été arrangée d'après la Petite. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 155—157.

ALBERT VOGT, *Constantin VII Porphyrogénète, Le Livre des Cérémonies*. Tome I: Livre I, Chapitres 1—46 (37). 2 vols. Paris, Les Belles Lettres 1935. XI. 179 Doppels., S. 180—183; XXXIII, 194 S. 2 Pl. (*Collection Byzantine*. Association Guillaume Budé.) — Par N. H. BAYNES—GNOMON, XII, p. 357—360. — Par G. MORAVCSIK. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 126—130. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 181, p. 117—121. — Par PHAIDON KOUKOULES. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 458—463.

H. GRÉGOIRE, *Un nouveau fragment du „Scriptor incertus de Leone Armenio”* — analyse d'un récit de la dernière expédition de l'empereur Nicéphore Ier en Bulgarie, publié récemment par Ivan Dujčev avec une nouvelle édition du texte. — *Byz.*, XI₃₋₄, p. 417—427.

ἸΕΡ. ἸΕΡ. ΚΟΤΣΩΝΗ, Ἰούλιος ὁ Ἀφρικανός, ὁ πρῶτος χριστιανὸς χρονογράφος —

étude sur la personnalité et l'œuvre du premier chroniqueur chrétien Jules l'Africain. — *Theol.*, XV, p. 227—238.

V. GRUMEL, *La nouvelle édition du Chronicon de Phrantzès* — critique de l'édition de J. Pappadopoulos. L'auteur affirme que la Grande Chronique est vraiment œuvre de Phrantzès et non de Macaire Mélissénos. La Chronique Mineure est un extrait assez tardif de la Grande et non sa source. — *Éch. Or.*, 185, p. 87—94.

J. HAURY, *Prokop und der Kaiser*

Justinian — l'origine de l'animosité de l'historien Procope envers l'empereur Justinien fut la déception de l'écrivain de n'avoir pas reçu la commande d'une histoire des guerres perses, dont avait été chargé Jean Lydos. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 1—9.

G. WATTENBACH, *Scripturae graecae specimina in usum scholarum collegit et explanavit G. W.* Libri cui inscriptum erat: *Schrifttafeln zur Geschichte d. griechischen Schrift editio quarta*. Berolini apud G. Grote bibliopolium. 1936, 17 S., 35 Taf., 2°. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 403—405.

GEORGINA BUCKLER, *Authorship of the Strategikon de Cecaumenus* — l'auteur démontre que le Cecaumenus auteur du *Strategikon* n'était autre que Catacalon Cecaumenus, le fameux général du XIe siècle. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 7—26.

J. HAURY, *Prokop verweist auf seine Anekdota* — l'auteur démontre que Procope dans son histoire de guerre de l'an 550 fait pour la peste de 542 un renvoi aux Anecdotes. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 1 à 4.

H. GRÉGOIRE, *La nouvelle édition de Phrantzès, ou la conjecture téméraire de M. Papadopoulos* — à propos de l'apparition du livre Georgii Phrantzae Chronicon, edidit J. B. Papadopoulos, vol. I., Lipsiae, in aedibus B. G. Teubner, 1935, XXXIV—201 pages in 8°. — *Byz.*, XII, p. 385 à 391.

Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ εἰδήσεις τῶν βραχέων χρονικῶν τοῦ Σπ. Λάμπρου —

l'auteur démontre l'importance historique de quelques données des « Brèves chroniques » publiés par Sp. Lambros. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 3—15.

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, Τόμος Α'. Athènes, 1932—1933. Τεύχος α': ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Βραχέα Χρονικά, ἐκδίδονται ἐπιμελείᾳ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ἈΜΑΝΤΟΥ. VIII-10⁹ - 112 pp., 2 pl. — Par PAUL WITTEK. — *Byz.*, XII, p. 309—323.

BERNARD LEIB, *Anne Comnène Alexiade*. Tome I. 6. CLXXXI καὶ 178 — κείμενον μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως ἐν τῇ Βυζ. Συλλογῇ τῆς Association Guillaume Budé. Belles Lettres. — Par I. PAPA-DOPOULOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 471—475.

Suidae Lexicon, edidit ADA ADLER. Pars IV. P-Ψ. Leipzig, Teubner, 1935, gr. 8°, 864 p. (Lexicographi graeci recogniti et apparatu critico instructi. Vol. I.) — Par MAX RAYMOND SULZBERGER. — *Byz.*, XI₂, p. 772—774.

FR. DÖLGER, *Der Titel des sog. Suidaslexikons* (= Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1936, Heft 6). München, 1936, in 8°, de 37 pages et 1 planche. — Par V. LAURENT. — *Éch. Or.*, 186, p. 254—255. — Par HENRI GRÉGOIRE. — *Byz.*, XI₂, p. 774—783. — Par E. A. ΠÉDSOPOULOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 452—455.

ARTURO CRONIA, *Saggi di letteratura bulgara antica*. Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1936, in 8°, 128 pp. — Par M. van CUTSEM. — *An. Bol.*, LIV, fasc. III/IV, p. 458—459.

Georgica. Scriptorum Byzantinorum excerpta ad Georgiam pertinentia. Tomus III, Zachariam rhetorem, Agathiam, Menandrum, Theophanem Byz., Ioannem Mal., Stephanum Byz., Euagrium continens. Textum graecum cum versione georgica edidit et commentariis instruxit SIM. KAUCHT-SCHISDWILI (en géorgien). Thpilisius. Sumptibus Universitatis Thpilsiensis, 1936,

in 8°, VI—368 pp., 14 plans et fac-similés en zincogravure. — Par P. P. — *An. Bol.*, LV, p. 128—129.

HORVATH (ANDRÉ), *Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα* (collection Οὐγγροελληνικαὶ μελέται), in 8°, 118 pages. Budapest. 1937.

GRAF (ANDRÉ), *Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα* (même collection), in 8°, 31 pages. Budapest. 1935. — Par R. JANIN — *Éch. Or.*, 186, p. 253.

ÉDOUARD KRAKOWSKI, *Plotin et le paganisme religieux*. (Les maîtres de la pensée religieuse, 3) Paris, Denoël et Steele, 1933, in 8°, 301 p. — Par S. O. — *Irén.*, XIII, p. 139—140.

EDUARDUS KURTZ, FRANCISCUS DREXL, *Michaelis Pselli scripta minora magnam parta adhuc inedita*. Vol I, Milano « Vita e Pensiero ». 1936, in 8°, XIX — 513 pp. (= Orbis Romanus, 5). — Par FR. HALKIN. — *An. Bol.*, LV, III/IV, p. 404—407.

FRIEDRICH LENZ, *Untersuchungen zu den Aristeidesscholien*. VIII + 129 S. Berlin 1934 (Problemata, 8). — Par WILHELM SIEVEKING. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII, p. 129—130.

Onasandri strategicus, ediderunt E. KORZENSKY et R. VÁRI. Budapestini 1935. XIX. 109 S. — Par ST. v. STEPSKI. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 492—494.

B. E. PERRY, *Studies in the Text History of the Life and Tables of Aesop*. (Philological Monographs published by the American Philol. Association, Nr. VII), Haverford, Pennsylvania 1936, XVI, 240 S., 6 Taf.

Physiologus ed. F. SBORDONE. In aedibus Societatis « Dante Alighieri etc. » Mediolani etc. 1936. CXVII, 323 S.

A. B. DRACHMANN, *Die Überlieferung des Cyrillglossars* [Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Hist. fil. Meddel. XXI, 5]. Kopenhagen 1936. — Par P. MAAS. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 376 à 381.

BOLESŁAW RADOWSKI, KS., *Doktryna o kosmosie u Marka Eugenikosa* — sur les idées cosmologiques de Marc Eugénikos qui ont pour base les idées émises par Platon dans le Timée. — *Spraw. tow. nauk. Lw.*, 1937, 1, p. 18—19.

E. SCHWARTZ, *Zwei Predigten Hippolyts* — édition nouvelle avec commentaire de deux Homélies de Saint Hippolyte, publiées auparavant par Fabricius en 1718. — *Sitzungsb. d. Bayer. Ak.*, 1936, p. 51.

G. GRAF, *Zwei dogmatische Florilegien der Kopten* — sur deux Florilèges dogmatiques coptes. La perle « précieuse » et la « Confession des Pères » étude de ce dernier du point de vue de la critique du texte et de sa composition. — *Orient. chr. per.*, III, pp. 49—77.

IR. HAUSHERR, S. I., *Doutes au sujet du « Devin Denys »* — l'auteur démontre que ces œuvres existaient déjà au Moyen Âge byzantin. — *Orient. chr. per.*, II, 3/4, p. 484—490.

THEOPHANES NICAENUS, *Sermo in Sanctissimam Deiparam*. Textum grecum cum interpretatione latina, introductione et criticis animadversionibus edidit Martinus Jugie A. A. [Lateranum Series nova an. I, N° 1]. Roma, Facultas Theologica Pontificii Athenai Seminarii Romani 1935. XXXII. 221 S. 4°. — Par H. BECK. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 137—139. — Par FR. HALKIN. — *An. Bol.*, LIV, I/II, p. 232—233.

Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, hrsg.

v. E. KLOSTERMANN u. C. SCHMIDT, Bd. XLVIII₂, L. 1—2. Leipzig. Hinrichs 1936.

Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte. Bd. XXXIX₂; XL, 1. Ibid., 1935—36. — Par H. D. — *An. Bol.*, XLIV, III/IV, p. 382 à 386.

ANTONIOS SIGALAS, Νικήτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Athènes, 1936. Extr. de l'Ἑπετηρίς ἐταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, t. XII, p. 317—60.

ID., Des Chrysippos von Jerusalem Enkomion auf den hl. Johannes den Täufer. Textkritische erstmalige Ausgabe. Athen 1937, in-8°, VII, 123 pp. (= Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, 20). — Par FR. HALKIN. — *An. Bol.*, LV, p. 375—379. — Par F. DREXL. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 408—411.

E. SCHWARTZ, *Publizistische Sammlungen zum acacianischen Schisma*. [Abhandlungen der Bayerischen Akademie d. Wissenschaften, Phil. hist. Abt. N. F. 10]. Verlag d. B. Ak. d. Wiss. München, 1934. — Par J. RUCKER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 419—427.

Πρόκλου Διαδόχου, Στοιχείωσις θεολογική. —

Proclus, *The Elements of Theology*. A revised Text with Translation, Introduction and Commentary by E. R. DODDS. Oxford, Clarendon Press. 1933. XLVIII. 340 S. 8°. — Par O. SCHIESSEL. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 112—126.

V. LAURENT, *Deux nouveaux manuscrits de « l'histoire byzantine » de Georges Pachymère* — ce ne sont que des copies d'un prototype encore existant. — *Byz.*, XI₁, p. 43—57.

V. LAURENT, *Un nouveau témoin de*

la correspondance de Démétrios Cydonès et de l'activité littéraire de Nicolas Cabasilas Chamaetos. *Le Codex Meteor. Barlaam* 202 — description détaillée de ce manuscrit du XVe siècle et identification des pièces qui en font partie. — *Ellen*, IX₂, p. 185—205.

R. KEYDELL, *Zu Nonnos und einigen Bruchstücken spätgriechischer Dichtung* — quelques émendations du texte de Nonnos et d'autres auteurs grecs. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 1—11.

F. WIDMANN, *Die Progymnasmata des Nikephoros Chrysoberges* — édition du texte des Progymnasmata de Nicéphore Chrysoberge avec traduction, commentaire, index de la langue et lexique. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 12—41.

F. WIDMANN, *Die Progymnasmata des Nikephoros Chrysoberges (Schluß)* — publication du texte avec apparat critique. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 241—299.

R. A. PACK, *Studies in Libanius and Antiochene Society under Theodosius*. A doctoral dissertation. The University of Michigan. 1925, IX, 126 pp. — Par PETER CHARANIS. — *Byz.*, XI₂, p. 765.

M. KPIAPAS, *Κριτικά καὶ Γραμματικά: εἰς τὸ Κρητικὸν Θεάτρον* —

polémique avec M. Kourmoulis à propos de la lecture du texte des pièces du théâtre crétois. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 50—60.

N. A. BEES, *Zur Schriftstellerei des Antonios von Larissa* — étude de l'œuvre littéraire du métropolite de Larissa Antoine, qui vécut au XIVe siècle. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 300—319.

ΝΙΚΟΥ ᾽Α. ΒΕΗ (BEES), ᾽Η Μονὴ τοῦ ᾽Οσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότης τῆς Παναγίας

τῆς Ναυπακτιωτίσσης, ὁ Ἰωάννης ᾽Απόκαυκος καὶ Κυριάκος ὁ ἐξ ᾽Αγκῶνος (Mit 2 Abbildungen) — l'auteur étudie quelques sources nouvelles de la Vie de St. Luc Steiriote, comme par exemple les hymnes d'un certain Gabriel qui vécut au X—XIe siècle et les Statuts des frères de la Ναυπακτιώτισσα de 1048. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 179—192 δ.

PAUL MAAS, *Psellos und Theopompus* — dans le petit écrit sur le cabaretier devenu juriste, Psellos ne s'est pas servi directement de l'écrit de Théopompus, mais de celui d'Athenaios. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII₁, p. 1—4.

K. DOWERTIL, *Severos von Alexandria. Ein verschollener griechischer Schriftsteller des IV. Jh. n. Chr.* VI — continuation des travaux d'Othmar Schissel. L'auteur étudie l'édition de 1616 de Morelli et son archétype. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII₁, p. 5—16.

THEODOR NISSEN, *Die Briefe des Theophylaktos Simokattes und ihre lateinische Übersetzung durch Nikolaus Copernicus* — étude de la traduction par le célèbre astronome du grec des lettres de Théophylacte d'Ochride. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁, p. 17—56.

E. A. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλολογικά Μελετήματα* —

contributions philologiques et littéraires à l'étude d'épigrammes et d'autres poèmes grecs. — *Επετ. het. byz. sp.*, XI, p. 421 à 448.

E. A. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Νικήτας ὁ Εὐγενειανὸς ποιητὴς τῶν ᾽Επιγραμμάτων τοῦ κώδικος Urbin.* 134 —

l'auteur prouve que la 24e épigramme du Code Urbin. 134, publiée par Sp. Lambros est l'œuvre de Nicétas Eugenianos. — *Επετ. het. byz. sp.*, XII, p. 423—432.

ΔΙΟΝ Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' περὶ τῆς μονῆς τῆς Κορακωνοσίας —

l'auteur publie une lettre du patriarche Jérémie I en faveur du couvent de la Ste Vierge à Korakonissi près de Vonitsa; qu'il date d'environ 1530. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 193—196.

Ε. Α. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΥ, Ποιήματα Συνεσίου τοῦ Κυθηναίου —

étude du point de vue littéraire des œuvres poétiques de Synésios de Cyrène. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 305—352.

G. MERCATI, *Notizie di Provero e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota* — ed altri appunti par la storia della teologia e della letteratura byzantina del secolo XIV. Città del Vaticano. 1931, 548 S. = Studi e testi 56. — Par GEORG STADTMÜLLER. — *Hist. Jahrb.*, 56, p. 274—275.

ΕΙΡΗΝΗ ΣΠΑΝΑΩΝΙΑΔΗ, Κρητικά τραγούδια. Σφακιανὰ-Ριζίτικα. Ἀθηναί, Γκοβόστης. 1935. Σελ. 175. — Par N. DIAFERMOS. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 329—336.

MICHAELIS PSELLI, *Scripta minora magnam partem adhuc inedita* edidit recognovitque E. KURTZ. Ex schedis eius relictis in lucem emisit F. DREXL. Vol. I. Orationes et dissertationes. [Orbis Romanus. Bibliotheca di testi medievali. 5.] Milano, Società editrice « Vita e Pensiero ». 1936. XIX, 513 S. — Par P. MAAS. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 130—133. — Par J. SYKOUTRIS. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 511—520.

Papyri Graecae Magicae. Die griechischen Zauberpapyri. Hrsg. u. übersetzt v. K. PREISENDANZ. Unter Mitarbeit von E. Diehl, S. Eitrem, A. Jacoby. II. Bd. Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner. 1931. XIV, 216 S. 3 Taf. 8°. (Vgl. BZ. 31

[1931]. 355—363.) — Par F. ZUCKER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 399—403.

ALICE LEROY-MOLINGHEN, *Les lettres de Theophylacte de Bulgarie à Grégoire Taronite* — d'une quatrième lettre publiée par Meursius (XXIII) avec un faux en tête. Elle est envoyée en Colchide en 1103, la IVe fut écrite à Grégoire quand il n'était pas encore célèbre. — *Byz.*, XI₂, p. 589—592.

R. LOENERTZ, *Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leurs correspondances* (deuxième article) — notes chronologiques sur quelques lettres. — *Éch. Or.*, 188, p. 474—487.

R. LOENERTZ, *Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leurs correspondances* — l'auteur démontre que Berger de Xivrey avait raison de déclarer que la correspondance de Manuel Paléologue avait été rangée soigneusement par ordre chronologique. L'auteur de son côté comble quelques lacunes en datant plusieurs lettres. — *Éch. Or.*, 187, p. 271—287.

F. DREXL, *Zu Boissonades anecdota graeca* — l'auteur identifie un fragment publié par Boissonade avec un écrit de Psellos. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 65.

F. DREXL, *Zu den kleinen Schriften des M. Psellos* — correction d'un texte restitué par Kurtz dans M. Pselli, *Scripta minora*, vol. I. 1936, p. 403, v. 49 — pas ὁσία, mais οὐσία. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 9.

S. G. MERCATI, *Giambi di ringraziamento per la riconquista di Costantinopoli (1261)* — l'auteur publie une poésie écrite en honneur de la reconquête de Constantinople par les Grecs en 1261. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 289—290.

TH. NIESSEN, *Die Aristeas — Legende im Idyll des Planudes* — analyse de l'Idylle

attribuée à Maxime Planude; l'auteur arrive à la conclusion que l'Arimaspée d'Aristéas y est parodiée. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 291—299.

J. A. LAMBERT—VAN DER KOLF, *Le Roman de Libistros et Rhodanné*, publié d'après les manuscrits de Leyde et de Madrid avec une introduction, des observations grammaticales et un glossaire (Verhand. der Kon. Akademie van Wetensch. te Amsterdam, Afd. Letterkunde, N. R., t. XXXV). Amsterdam, 1935. — Par ALICE LEROY-MOLINGHEN. — *Byz.*, XII, p. 670—671.

G. LA PIANA, *The byzantine theater*. Speculum 11. (1936). 171—211. — Par F. D. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 453.

OTTO JOCHEM, *Scholastisches, Christliches und Medizinisches aus dem Kommentar des Theopilos Korydalleus zu Aristoteles Schrift von der Seele*. Giessen 1935. 78 S. 8°. — Par HEINRICH OTTO SCHRÖDER. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 131—138.

MIXAHΛ A. ΔΕΝΔΙΑ, Ἐπὶ μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Φρειδερίκου Β' πρὸς Ἰωάννην Δούκαν Βατάτζην —

étude d'une des lettres de Frédéric II à Jean III Vatatzès, qui d'après son contenu doit avoir été écrite en 1232 et 1233. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 401—411.

VĒNĒTIA COTTAS, *Le théâtre à Byzance*. Paris, librairie orientaliste Paul Geuthner, 1931, 8°. — Par BENETIA A. ΚΩΤΤΑΣ. — *Ep. het. byz. sp.*, XI, p. 504 à 507. — Par ST. P. KURIAKIDĒS. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 467—474.

F. CHAPOUTHIER, *Les Dioscures au service d'une déesse*. Paris. De Boccard, 1935, VIII, 381 pp., 15 pl., nombreuses fig. dans le texte. — Par ROGER GOOSSENS. — *Byz.* XI₁, p. 374—375.

P. CARALI, *L'Exaltation de la Sainte Croix. Homélie attribuée à Saint Cyrille de Jérusalem*, publiée pour la première fois et annotée. Beyrouth, Imprimerie Catholique, 1934; in-8°, VI—166 pp.; 3 fac-similés hors texte; en arabe (= La Revue Patriarcale, 9e année, janvier—mars 1934; a paru aussi en articles dans la revue al-Machricq, 1933—1934). — Par P. P. — *An. Bol.*, LIV, p. 386—387.

N. van WIJK, *Подробный обзор церковно-славянского перевода Большого Лимонария*. — *Byz.-sl.* VI, p. 38—84.

H. F. BOUCHERY, *Themistus in Libanius' brieven*. Critische uitgave van 52 brieven, voorzien van een historisch commentaar en textverklarende nota's, met een voorrede van J. Bidez. Antwerpen 1936. 295 S. — Par P. MS. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 497—498.

ЮРД. ТРИФОНОВЪ, *Две съчинения на Константина Философа (Кирила) за мощити на св. Климента Римски*. — Из «Списание на Бълг. Академия на наукитѣ». Книга XLVIII. 159—540. София 1934. — Par FR. GRIVĒC. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 360—361.

ЮРД. ТРИФОНОВЪ, *Съчинението на Константина Философа (Кирила) «Παπισανне ω правѣи κερκѣ»*. Из «Списание на Бълг. Академия на наукитѣ». Книга LII. София 1935, 8°, 85. — Par FR. GRIVĒC. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 362—367.

ЛЮБЕНЪ КОВАЧЕВЪ, *Стара българска литература*. София 1937. Стр. 245 + библиография и съдържание —

Par Dr. V. SL. KISELKOV. — *Uč. Pregl.*, 35, p. 514—520.

М. Г. ПОПРУЖЕНКО, *Козма Презвитеръ, болгарскій писателъ X вѣка* («Български старини», кн. XII. Издава Българската Академия на наукитѣ, Со-

фия, Придворна печатница. 1936. М. 4-на стр. СХХСХ + 92. —

Par ST. MLADENOV. — *Uč. pregl.*, 35, p. 501—508.

Н. ХР. ПЕТЛЕШКОВЪ, *Черноризецъ Храбъръ и Константинъ Преславски* — caractéristique de l'œuvre du Moine Chrabre et de Constantin de Préslave du point de vue de leur importance pour la vie et la civilisation nationales. — *Uč. Pregl.*, 35, 2, p. 240—250.

GEORGES HATEAU, *Littérature bulgare*, in 12°, 163 pages; Paris, édition du Sagittaire. — Par JULES LEGRAS. — *Monde Slave*, XIV, t. IV, p. 476—477.

В. БОРОВИЋ, *Белешке у Манасијиној хроници у Хиландарском рукопису* — l'auteur présente quelques notes sur l'histoire bulgare qui se trouvent dans le manuscrit serbe de Chilandar au Mont Athos. — *Jug ist. čas.*, III, p. 248—249.

В. БОРОВИЋ, *Посланица бугарског патријарха Јевтимија тисменском архимандриту Никодиму* —

l'auteur publie une nouvelle copie du texte de la seconde épître du patriarche de Tirnovo Euthymios à l'archimandrite de Tesmène Nicodème. — *Južnosl. fil.*, XIII, p. 162—165.

La prise de Jérusalem de Josèphe le Juif. Texte vieux russe publié intégralement par V. ISTRIN. Imprimé sous la direction de ANDRÉ VAILLANT. Traduit en français par PIERRE PASCAL. Tome I. Paris 1934. — Par M. WEINGART. — *Byz.-sl.*, VI, p. 326—327. — Par JULES LEGRAS. — *Monde slave*, an. XIV, t. III, p. 476 à 478.

E. BICKERMANN, *Version vieux-russe de Flavius Josèphe* — étude des passages chrétiens de la version slave. L'auteur aboutit à la conclusion que l'interpola-

teur fut le traducteur russe de l'ouvrage. — *An. Inst. Phil.*, IV₁, p. 53—81.

V. USSANI, *I miei Studi su Flavio Giuseppe e alcuni Osservazioni su Gesù nel Giuseppe Slavo* — l'auteur démontre que les interpolations du Josèphe slave n'ont aucun prix historique et n'ont de valeur que pour la caractéristique du milieu où elles ont surgi — la Russie médiévale. — *An. Inst. Phil.*, IV₁, p. 455—462.

RAIMUND FOERSTER, *Die Entstehung der russischen Reichsjahrbücher* — sur les sources et chronologie des Annales primaires russes. — *Jahrb. f. Gesch. Osteurop.*, I, p. 201—227.

M. WOLTNER, *Die altrussische und altukrainische Literaturforschung in den Jahren 1926—1936. I. Altrussische Literatur* — aperçu des travaux parus sur la littérature ancienne russe et ukrainienne (jusqu'au milieu du XVIIe siècle). — *Zeit. slav. phil.*, XIV 1/2, p. 105—161.

Д-р АЛЕКСИЈЕ ЈЕЛАЧИЋ, *Историја старе руске књижевности на чешком* — critique du livre d'Evžen Ljacket, *Historický přehled ruské literatury*, I, Praha, 1937. 404. — *Лет. Мат. Сп.*, 348, p. 284—290.

R. STUPPERICH, *Kiev — das zweite Jerusalem. Ein Beitrag zur Geschichte des ukrainisch-russischen Nationalbewußtseins* — dans un panégyrique de Théophane Prokopovič en l'honneur de Pierre le Grand Kiev est appelé une seconde Jérusalem. L'auteur démontre que l'idée de la seconde Jérusalem était connue de la littérature byzantine, mais que ce ne fut pas celle-ci mais les panégyriques russes en l'honneur de St. Vladimir qui ont influencé Prokopovič. — *Zeit. slav. phil.*, XII₃₋₄, p. 332 à 354.

V. F. RŽIGA, *Неизданные сочинения Максима Грека*. — *Byz.-sl.*, VI, p. 85—109.

M. KORDUBA, *Rozwój i obecny stav badań nad kronikami (letopisami) staroruskimi* — aperçu historiographique de l'étude des anciennes Annales russes, commençant par Schlözer jusqu'aux travaux récents, s'arrêtant surtout sur les théories de Schachmatoff. Notons aussi les résultats des travaux de MM. Istrin et Weingart, d'importance pour les questions byzantinoslaves. — *Balt.-sl.*, II, p. 160—203.

N. N. POPOV, *Les auteurs de l'Izbornik de Svjatoslav de 1076* — l'auteur aboutit à la conclusion qu'une série des traités de l'Izbornik, renfermant des rimes parfois fort acceptables, proviennent de la plume d'un écrivain russe, qui pourrait être le métropolite Hilarion. Ce sont en premier lieu L'Instruction d'un père à son fils et le Stoslovec. — *Revue ét. sl.*, XV₃₋₄, p. 210—223.

Д. АНАСТАСИЈЕВИЋ, «Свете словеса» св. Саве заиста су постојала —

l'auteur démontre qu'il y avait des écrits de Saint Sava qui ne nous sont pas parvenus entre autre un Synaxaire traduit du grec en même temps que le typicon du monastère d'Eugérétide. — *Bogosl.*, XII, 258—261.

НИЋИФОР ВУКАДИНОВИЋ, *Извори Агапија Ландоса* —

sur les sources des légendes de la vente par l'homme de son âme au diable, l'intercession de la Vierge, thème connu dans la littérature byzantine et slave — rassemblées au XVIIIe siècle par Agapios Landos. — *Pril. za knjiž.*, XVII, p. 38—50.

ILIE BĂRBULESCU, *Iarăși despre Savina Kniga și Codex Suprasliensis în Dacia Traiană* — d'après l'auteur, le Codex Suprasliensis et le Livre de Sava fut écrit en langue bulgare avec quelques traits dialectaux individuels. — *Archiva*, XLIV, p. 59—75.

П. П., *Константин Философ и изреке мудрих Јелина* —

Constantin le Philosophe semble puisé dans l'écrit intitulé « Prophéties sur Jésus Christ des sages Hélènes ». — *Pril. za knjiž.*, XVI₂, p. 320—321.

Старе српске биографије XV—XVII века: Цамблак, Константин, Пајсије. Перевео др. ЛАЗАР МИРКОВИЋ. Са предговором ПАВЛА ПОПОВИЋА. Београд 1936, XX, 164. Српска Књижевна Задруга. Коло XXXIX, књига 265. —

Par ST. STANOJEVIĆ. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 306—308.

ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ, *Прилози за нашу стару књижевност и историју*. Скопље 1933, 8°, 54 (Отиснуто из Зборника за историју јужне Србије и суседних области. Скопско научно друштво. Књига I) —

Par V. N. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 253.

НИКИФОР ВУКАДИНОВИЋ, *О переводима Вићентија Ракића са грчког* — sur les traductions du grec en serbe de Vintence Rakić, du Sacrifice d'Abraham, le dialogue de l'âme et du corps devant la mort, le Philaktérion de l'âme. — *Pril. za knjiž.*, XVI, pp. 51—63.

НИЋИФОР ВУКАДИНОВИЋ, *О преводима Вићентија Ракића са грчка* —

traduction de l'Ἁνθος τῶν χαρίτων, dont il y avait une traduction serbo-croate plus ancienne. — *Pril. za knjiž.*, XVI₂, p. 255—361.

A. P. PÉCHAYRE, *Histoire et littérature slaves* — compte rendu critique de travaux récents. A noter: Le jubilé de Lioubomir Milétich — recueil dédié; la disparition de la population slave d'Albanie; les Écrits de Constantin le Philosophe sur les reliques de saint Clément de Rome; les ambassadeurs bulgares à Constantinople au

Concile de 869—870. — *Ěch. Or.*, 184, p. 442—472.

RUDOLF ZASCHE, *Die alttöcheische Literaturwissenschaft in den Jahren 1914 à 1928* — aperçu des travaux sur la littérature ancienne tchèque, des publications de monuments et catalogues, où on trouve aussi à glaner pour les questions byzantino-slaves. — *Zeit. slav. phil.*, XII₃₋₄, p. 359 à 368.

ВАЛЕРИЙ ПОГОРЬЛОВЪ, *Чешские продолжатели Кирилло-Методиевской литературной традиции* —

étude sur les continuateurs de la tradition cyrillo-méthodique chez les Tchèques, conservés dans les Feuilletts de Prague et de Kiev ainsi que des Vies panoniennes de St. Cyrille et Méthode. — *Izv. bulg. arch. inst.*, X, p. 3—15.

М. А. АНДРЕЕВА, *В преддверьи чешской литературы* —

bref aperçu de la période ancienne slave dans l'histoire de la littérature tchèque; l'auteur s'arrête surtout à l'un des plus intéressants monuments de l'époque — la I^e Vie vieux-slave de St. Venceslas. — *Cent. Eur.*, X, p. 28—34.

ROMAN JAKOBSON, *Úvaby a básnictví doby husitské* — l'auteur se propose de démontrer que l'influence de la langue vieux-slave et de la liturgie slavonne a été bien plus forte qu'on ne l'a cru jusqu'à présent et qu'elle a été d'importance même à l'époque hussite. — *Sl. a slov.*, II, p. 1—21.

Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Apardianae gestarum. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENT PÉTERY. Vol. I. Budapestini. MCMXXXVI. Typ. Reg. Universitatis. Litt. Hung. sumptibus. in-8°. 553 p. — Par ISTVÁN KNIEZSA. — *Arch. Eur. or.*, III₄, p. 376—379.

Д-р МИХ. Ј. ДИНИЋ, *Хроника Сен-Дениског калуђера као извор за бојеве на Косову и Ровинами* —

examen du récit du moine de Saint-Denis dans son histoire de Charles VI sur les batailles de Kossovo et de Rovina. — *Pril. za knjiž.*, XVII, p. 51—66.

O. H. E. BURMESTR, *The Sayings of Michael Metropolitan of Damietta* — édition de l'œuvre de Michel, métropolitain de Damiette (XIIe siècle) en arabe avec traduction en anglais. — *Orient. Chr. per.*, II 1/2, p. 101—128.

J. ORTIZ DE URBINA, S. I., *Intorno al valore storico della Cronaca di Arbela* — étude critique des données de cette Chronique jetant lumière sur les débuts du christianisme en Perse. — *Orient. chr. per.*, II 1/2, p. 5—32.

H. GRÉGOIRE, *Le « Glozel » Khazare* — l'auteur aboutit aux conclusions suivantes: 1. La correspondance publiée en 1577 (?) avec un opuscule d'Aqrîs est une fiction de date incertaine, mais certainement postérieure au XIIe siècle; le récit de Ma'sûdi remonte à une tradition juive qui connaissait sans doute l'auteur de la Vie panonienne de Constantin. L'Anonyme de Cambridge est un faux du XIXe siècle. — *Byz.*, XII, p. 225—266.

M. CANARD, *Delhemma Sayyid Battâl et 'Omar al No'mân* — sur l'évolution du sujet du roman arabe, du roman turc et enfin de 1001 Nuits. — *Byz.*, XII, p. 183—188.

N. ADONTZ, *Sur la date de l'histoire de l'Arménie de Moïse de Chorène. A propos de l'article de M. Hans Lewy* — polémique avec M. Lewy. L'auteur se prononce pour la thèse que l'œuvre de Moïse de Chorène remonte à l'époque du déclin de Mamikonien. — *Byz.*, XI₁, p. 97—100.

H. G., *Le « Glozel Khazare »*. M. Brutzkus et le « dernier bateau » — addition à l'article v. plus haut. — *Byz.*, XII, p. 739—740.

ST. P. KYRIAKIDÈS, *Éléments historiques byzantins dans le roman épique turc de Sayyid-Battâl* — création de la forteresse de Lykander, organisation des clissures avec des chiffres exacts sur le nombre des troupes. Ces données historiques doivent remonter au IXe et au Xe siècle. — *Byz.*, XI₂, p. 563—570.

H. LEWY, *The date and purpose of Moses of Chorene's history* — l'œuvre de Moïse n'est compréhensible que comme un reflet des pensées et espérances de la Cour d'Ašot le Bagritide, entre 876 et 885... et comme un essai de créer une arrière scène historique pour ses plans. — *Byz.*, XI₁, p. 81—96.

H. LEWY, *An Additional Note on the Date of Moses of Chorene* — polémique avec M. Adontz et défense de la thèse que l'histoire de Moïse de Chorène fut écrite entre 876 et 885. — *Byz.*, XI, p. 593 à 599.

N. ADONTZ, *A propos de la Note de M. Lewy sur Moïse de Chorène* — réponse à M. Lewy — l'histoire de Chorène remonte au VIIIe siècle. — *Byz.*, XI₂, p. 597—599.

MAURICE COENS, *Un sermon inédit de Rupert, abbé de Deutz, sur St. Pantaléon* — édition avec préface critique d'un sermon sur St. Pantaléon, qui renferme entre autres des miracles relatifs à l'histoire byzantine et russe du XIe—XIIe siècles. — *An. Bol.*, LV, p. 244—267.

B. Littérature populaire.

F. DREXL, *Achmet und Artemidoros* — parallèle d'un texte de l'Oneirokritika

d'Arthemidore avec Achmet. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 289.

ПАВЛЕ СТЕФАНОВИЋ, *Приповетка о човеку који се продао ђаволу*. Студија из југословенске књижевности (докторска дисертација). Београд 1935, Библиотека Прилога, бр. 2. —

Par P. P. — *Pril. za knjiž.*, XV, p. 249 à 256.

G. WARTENBERG, *Geht das slavische Digenis auf ein älteres Original zurück als die erhaltenen griechischen Epen?* — polémique avec M. Grégoire. L'auteur ne croit pas que le prototype de la Digenis slave ait été une version paulicienne; ce n'est qu'une version corrompue de la Digenis grecque. — *Byz.*, XI₁, p. 320—324.

HENRI GRÉGOIRE, *L'Amazone Maximô* — identification de l'héroïne de l'Akritas l'amazone Maximô avec une grande dame du IIe—IIIe siècle de Héraclée-Sebastopolis-Maxima, dont le nom est à lire sur une inscription. — *An. Inst. Phil.*, IV₂, p. 723—730.

Т. Р. ЂОРОВИЋ, *Шест прилога* — des six notes arrêtons nous à la 5 et 6: Platon et Diogène dans la légende turque. — *Pril. za knjiž.*, XV, p. 191—197.

Neugriechische Volkslieder, gesammelt von WERNER von HAXTHAUSEN. Urtext und Uebersetzung hrsg. von K. SCHULTZ-KEMMINGHAUSEN u. GUSTAV SOYTER, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlungen, Münster in W. 1935. (Veröffentlichungen der Annette von Droste-Gesellschaft 4 Bd.) σ. IX. 196. — Par G. A. MEGAS. — *Epet. bet. byz. sp.*, XI, p. 525—529.

DIGENIS AKRITAS, *Das Epos des griechischen Mittelalters oder der unsterbliche Homer*. In deutsche Reime übertragen von GEORG WARTENBERG. (Texte

und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie. Hrsg. von NIKOS A. BEES [Βέης]. Nr. 19.) Athen, Verlag der Byzantinisch Neugriechischen Jahrbücher, 1936, 81 S. 8°. — Par D. C. HESSELING. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII₁, p. 145—146.

Görög Költemény a Várnai Csátáról *Kiadta MORAVCSIK GYULA* (Magyar-Görög Tanulmányok szerkeszti Moravcsik Gyula I). 'Ελληνικὸν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης ἐκδιδόμενον ὑπὸ Ἰουλίου Moravcsik. (Οὐγγροελληνικαὶ Μελέται διευθυνόμεναι ὑπὸ Ἰουλίου Moravcsik I). — Par N. A. B., *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 173—174. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 186, p. 254.

R. J., *Staročeská píseň o bitvě u Varny 1444* — critique de la monographie de R. Urbánek « Vladislav Varnenčik. Skutečnost i legenda. » Kruh pro studium čs. dějin vojenských při Vědeckém ústavu vojenském v Praze 1937, 225 pp. — *Slovo a slov.*, III, p. 189—190.

ЦВѢТАНЪ МИНКОВЪ, *Българска народна поезия*. София 1935, мала 8°, стр. 110. — Par M. S. FILIPOVIĆ. — *Pril. prouč. nar. poes.*, III₂, p. 304—306.

ДИМ. ОСИНИНЪ, *Народна Коледа* — étude des chants populaires et coutumes du temps de Noël appelés Coleda, dans lesquels se sont fondus des éléments chrétiens et païens. — *Uč. pregl.*, 36, p. 1205 à 1217.

Б. АНГЕЛОВЪ, *Българската народно-християнска припѣвна легенда* —

les chansons épiques chrétiennes ainsi que les légendes ont fortement influencé la littérature bulgare; à côté de celles d'origine byzantine, il y en a d'autres en honneurs de Saints bulgares. — *Uč. pregl.*, 35₅₋₅, p. 539—560.

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ, *Акростих у Константина Философа* —

lecture et explication des acrostiches renfermés dans la vie du despote Étienne (1431) par Constantin le Philosophe. — *Pril. za knjiž.*, XV, p. 41—46.

REINHOLD TRAUTMANN, *Die Volksdichtung der Großrussen*. 1. Bd. *Das Heldenlied* (Die Byline). Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher, hrsg. von A. Leskien † und E. Bernker. III. Reihe, Bd. 7. Heidelberg bei Carl Winter, 1935, 446 S. — Par KONRAD BITTNER. — *Germanoslavica*, IV, p. 185—187.

JULJAN KRZYŻANOWSKI, *Z najnowszych studiów nad poezją staroruską* — critique de quelques travaux récents sur la poésie ancienne russe, comme celui de Ad. Stender-Petersen: *Die Varägersage als Quelle der Altrussischen Chronik*. Universitets forlaget Aarhus—O. Harrasowitz, Leipzig 1934, S. 256, d. MM. Mazon et Trautmann. — *Balt.-sl.*, II, p. 400—413.

CL. BACKVIS, *Quelques travaux récents sur les « Bylines »* — revue critique des derniers travaux de MM. André Mazon, Krzyżanowski, Georges Dumézil et Trautmann. — *Byz.*, XII, p. 583—602.

N. KOULMAN, *Le Dit de la campagne d'Igor* — aperçu des données relatives à la découverte du manuscrit, et aux preuves de son authenticité; traduction française du Dit. — *Monde slave*, XIV, t. III, p. 174 à 209.

Др. ЕВГЕНИЈЕ ЉАЦКИ, *Неколико тумачења мога гледишта на «Слово о пуку Игореву»* —

l'auteur se prononce en faveur de l'authenticité du « Dit de la campagne d'Igor ». — *Pril. za knjiž.*, XVI, p. 1—8.

A. BRÜCKNER, *Die Echtheit des Igorliedes* — l'auteur émet les preuves de l'authenticité du Dit de la campagne d'Igor et polémique avec MM. Mazon et Krzyżanowski.

nowski. — *Zeit. slav. phil.*, XIV₁₋₂, p. 46—52.

A. BRÜCKNER, *Die Lösung des Bogurodzica Rätsels* — d'après l'auteur l'hymne polonais Bogurodzica a été composé au XIIIe siècle et a été inspiré par une Déesis avec des vers latins. — *Zeit. slav. phil.*, XIII₃₋₄, p. 352—355.

Сербский эпос. Переводы Н. БЕРГА, К. ГАЛЬКОВСКОГО и Н. КРАВЦОВА. Редакция, исследование и комментарии Н. Кравцова. Akademia, Москва-Ленинград, 1933. Стр. 652, в. 8°. — Par D. KOSTIĆ. — *Južnosl. fil.*, XIII, pp. 253 à 274. — Par ALEXIS JELAČIĆ. — *Revue Int. ét. Bal.*, II, p. 297—298.

MAXIM BRAUN, *Zur Frage des Heldenliedes bei den Serbokroaten*. — M. BRAUN—TH. FRINGS, *Heldenlied*. Paul Braunes Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, 59, 1935, H. 1—2. S. 261—288, 289—313 — par KONRAD BITTNER. — *Germanoslavica*, IV, p. 162—169.

H. БАНАШЕВИЋ, *Циклус Марка Краљевича и одједи француско-талијанске витешке књижевности*. Скопље, 1935. Стр. VII + 208 — par ST. ST. — *Pril. prouč. nar. poes.*, III₁, p. 155—156. — Par RAD. MEDENICA. — *Pril. prouč. nar. poes.*, III₂, p. 300—304.

Л. МИЛЕТИЧЋ, *Една българска Александрия отъ 1810 год.* Български старини, кн. XIII, стр. 3—117. Издава Българската академия на наукитѣ. София 1936 — par ЦВ. ТОДОРОВЪ — *Slavia*, XV, p. 103—111.

УРОШ ЦОНИЋ, *Свети Сава у народним и уметничким песмама*. 44. књига Друштва св. Саве. Београд 1935. 8°, с. 376 — par MILISAV SAKULAC. — *Лет. мат. срп.* 345, p. 215—216.

NIKOS A. BEES, *Vulgärgriechische Verse aus einem berliner Palimpsest über das Leben in der Fremde* — ces vers en grec populaire du XVe siècle doivent avoir été inscrits quelque part en Épire. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII₁, p. 57—66.

REINHOLD TRAUTMANN, *Il canto epico slavo* — caractéristique générale de la chanson épique slave dans son évolution historique et son état présent, surtout de la russe et de la serbo-croate. — *Eur. Orient.*, XVII, I/III, p. 1—14.

M. BUDIMIR, *Digenis und Marko Kraljević* — parallèle entre les héros des chants épiques grecs et serbes — pour Digénis Acritas c'est Miloš Kopilić. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 16—18.

X. ПОЛЕНАКОВИЋ, *Стејићева варијанта народне песме о Краљевићу Марку и вили бродарици* —
une variante d'une chanson sur Marko Kraljević. — *Pril. prouč. nar. poes.*, IV₂, p. 270—271.

ДРАГ. КОСТИЋ, *Које Марку певао кроз Мироч* —

dans les chants épiques de Marko Kraljević, chantés dans les monts Miroč, le second héros Miloš en a remplacé un plus ancien — Constantin Dejanović. — *Pril. prouč. nar. poes.*, IV₂, p. 255—261.

МИЛАН КАРАНОВИЋ, *О Дамјановом зеленку* —

sur le chant de la mort de la mère des Jugović, du cycle des chants sur Kossovo. — *Pril. prouč. nar. poes.*, IV₂, p. 268—269.

ДРАГ. КОСТИЋ, *Латински (леђански) краљ Михаило* —

sous le nom de kral latinski — ledjanski dans l'épopée yougoslave se cache une personnalité historique réelle, celle de Michel, roi de Zète du XIe siècle. — *Pril. prouč. nar. poes.*, IV₁, p. 21—27.

МИЛИЈА СТАНИЋ, «Једна недопевана народна песма» —

sur une chanson épique du cycle de Marko Kraljević qui fut chantée dans différentes régions yougoslaves. — *Pril. prouč. nar. poez.* III₂, p. 263—266.

Д. КОСТИЋ, *Клобук свиле беле* —
sur les signes de reconnaissance des héros des chants épiques serbes (comme un chapeau blanc), se basant sur des faits réels historiques. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₂, p. 252—255.

Др. СВЕТ. СТЕФАНОВИЋ, *Два немачка научника о херојској поезији код Србо-Хрвата* —

critique d'un article allemand récent de MM. Braun et Frings sur la poésie épique serbo-croate. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₁, p. 154—155.

БРАНИСЛАВ КРСТИЋ, *Старост окултних мотива у нашим народним песмама* —
l'auteur démontre que les motifs occultes se trouvent le plus souvent dans les chansons anciennes. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₁, p. 116—117.

МИЛИЈА СТАНИЋ, *Једна недопевана народна песма* —

sur une chanson restée sans conclusion du cycle de Marko Kraljević. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₁, p. 109—113.

А. ШМАУС, *О косовској традицији код Арнаута* —

chez les Arnaoutes, dans le cycle des chants épiques de Kossovo le sujet essentiel sont les exploits de Miloš Obilić. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₁, p. 73—90.

СТ. СТАНОЈЕВИЋ, *Још о старини наше народне традиције* —

réponse à M. Krstić: les chants épiques anciens tombent dans oubli après des événements historiques d'une importance telle que ce sont eux qui deviennent les sujets

de chants nouveaux. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₁, p. 32—35.

САВА ТОХОЉ, *Закључивање о старости епских песама по њиховој садржини (Песме о св. Сави)* —

étude méthodologique illustrée par des exemples puisés des chants de St. Saba sur l'âge des chansons épiques populaires serbes; l'auteur aboutit à la conclusion, que le sujet ne suffit pas à prouver l'ancienneté du chant. — *Pril. prouč. nar. poez.*, II₂, p. 227—237.

БРАНИСЛАВ КРСТИЋ, *Природни снови у нашим народним песмама* —

des songes de caractère réel se trouvent rarement dans la poésie épique, ils ont un caractère artificiel. — *Pril. prouč. nar. poez.*, II₂, p. 217—227.

ТИХ. Р. ЂОРЂЕВИЋ, *Сабља са очима* —
le sabre à œil dans la poésie populaire reproduit un usage ancien de se servir de l'œil, comme d'une amulette. — *Pril. prouč. nar. poez.*, II₂, p. 212—216.

Н. БАНАШЕВИЋ, *О важности проучавања мотива народне поезије* —

l'auteur aboutit à la conclusion que le motif « occulte » n'est pas toujours le signe de l'ancienneté de la pièce. — *Pril. prouč. nar. poez.*, II₂, p. 169—173.

Д. КОСТИЋ, *Неколико бележака о народној традицији* —

polémique avec St. Stanojević; l'auteur limite les différentes possibilités de trouver dans la poésie épique des faits historiques réels. — *Pril. prouč. nar. poez.*, II₂, p. 156—168.

Д-р. СВ. СТЕФАНОВИЋ, *О најновијим проучавањима народне српске поезије* —
à propos du livre de N. Banašević sur le cycle de Marko Kraljević et les influences des chansons de gestes françaises et italiennes sur la poésie épique serbe. — *Let. Mat. Srb.*, t. 345, p. 199—210.

ЖОЗЕФ МАТЛ, *О питању компаративног проучавања народне поезије балканских Словена односно балканских народа* — étude méthodologique en vue de recherches comparatives sur la poésie populaire des Slaves et celle d'autres peuples balkaniques. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₁, p. 17—26.

В. ЋОРОВИЋ, *Народна песма о же-нидби војводе Војина* —

dans le chant épique de la noce du vévode Jean figurent des personnalités historiques de l'époque des Nemanides. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₂, p. 190—192.

ТРИПКО М. ВЛАХОВИЋ, *Писмо и писмоноша у нашим народним песмама* — sur le motif de la lettre, du procédé d'écriture, du porteur de la lettre dans le chant populaire serbe. — *Glas. etnogr. muz. Beograd*, X, p. 127—141.

Г. ГЕЗЕМАН, *Прологомена поводом грамофонског снимања босанске народне песме* —

l'auteur, dans ses Prolegomena pour l'inscription phonétique des chants bosniaques, donne une classification de ces chants d'après les influences subies; ainsi le 6 groupe balkanique accuse une forte influence byzantine. — *Pril. prouč. nar. poez.*, IV₂, p. 222—240.

МОМИР ВЕЉКОВИЋ, *Народне песме са Хвара* —

aperçu de l'état présent de la poésie épique populaire en Dalmatie, dans l'île de Hvar et édition de quelques chants épiques et lyriques. — *Pril. prouč. nar. poez.*, IV₂, p. 275—287.

Dr. TOMISLAV MARETIĆ, *Metrika muslimanske narodne epike* — étude sur la métrique et la langue de la poésie populaire musulmane en serbe. — *Rad. Jug. Ak.*, 253, p. 181—242; 255, p. 1—76.

Х. ПОЛЕНАКОВИЋ, *Неколико још примера о писању крвљу у нашој књижевности* —

l'auteur présente encore quelques exemples de l'écriture avec du sang dans le chant épique populaire serbe. — *Pril. prouč. nar. poez.*, IV₁, p. 129—132.

ТРИПКО ВЛАХОВИЋ, *Писмо и писмоноша у нашим народним песмама* —

sur le motif de la lettre écrite et du porteur de la lettre dans les chansons populaires et l'épopée yougoslave. — *Glas. etnogr. muz. Beograd*, XII, p. 175—191.

ANDRÉ MAZON, *Ducuments, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud*. Bibliothèque d'études balkaniques. V. Paris, librairie Dros 1936. Str. VII a 462. — Par M. WEINGART. — *Čas. mod. fil.*, XXIII, p. 270—275.

R. M. DAWKINS, *Some modern Greek songs from Cappadocia*, extr. du American Journal of Archeology, t. XXXVIII (1934). — Par MAURICE LEROY. — *Byz.*, XI₁, p. 373—374.

NILO BORGIA, *L'ultima eco del canto bizantino nella magna Grecia*. Εἰς μνήμην τοῦ Ἀάμπρου, σ. 162—169. — Par Ὁ. ΠΡ. ΛΕΟΝΤΟΠΟΛΕΩΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ. — *Theol.*, XIV, p. 75—81.

SAMUEL BAUD-BOVY, *La chanson populaire grecque du Dodécanèse*. I. Les Textes (= Collection de l'Institut néo-hellénique, t. III), Paris, 1936. Un fort volume de 408 pages in-8°. — Par HENRI GRÉGOIRE. — *Byz.*, XII, p. 650—658.

C. Légende. Folklore.

В. ЛАТКОВИЋ, *Једна арнаутска варијанта о Мужу на свадби своје жене* — traduction d'une chanson albanaise avec une variante du sujet du mari qui revient d'une longue absence et qui assiste aux noces de

sa propre femme. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₂, p. 238—246.

**БРАНИСЛАВ КРСТИЋ, Женидба чо-
века вилом** —

sur le motif du mariage des hommes avec des fées dans la poésie épique yougoslave, influencée par la poésie étrangère entre autre la grecque. — *Pril. prouč. nar. poez.*, IV₁, p. 99—118.

**PIOTR CARAMAN, Obrzęd Kolędo-
wania u Słowian i u Rumunów.** Studjum porównawcze. — W Krakowie 1933. Nakładem Polskiej akademji umiejętności, s. VIII + 631, 8°. — Par HR. VAKARELSKI. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 295 à 297.

**ANDRÉ MAZON, Documents, contes
et chansons slaves de l'Albanie du Sud.** Paris 1936. Гол. 8°, стр. VII + 462. — Par CHR. VAKARELSKI. — *Uč. pregl.* 35, p. 508—514.

**EDM. SCHNEEWEIS, Grundriß des
Volks Glaubens und Volksbrauchs der Serbo-
kroaten.** Celje (Cilli). Družba Sv. Makar-
ja 1935. 8°. 267 S. — Par M. VASMER. — *Zeit. slav. phil.*, XIII₁₋₂, p. 271—274. — Par A. ŠMAUS. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 351—355.

**Др. РАСТИСЛАВ МАРИЋ, Опасивање
Храмова** —

sur la coutume de « ceindre une église avec de la toile » qui vient de l'antiquité. — *Pril. za knjiž.*, XVII, p. 90—93.

**ΦΑΙΔΩΝΟΣ Ι. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Ἀγῶ-
νες, ἀγωνίσματα καὶ ἀγωνιστικὰ παίγνια
κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους** —

description de jeux connus pour la plupart depuis l'antiquité jusqu'aux temps byzantins, comme lutte, pugilat, pancrace, saut, course, placet, pentathlon et des nouveaux tzykanion, clotsata, joute et tournoi. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 65—122.

**ΦΑΙΔΩΝΟΣ Ι. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Περὶ
τὴν Βυζαντινὴν οἰκίαν** —

description détaillée de l'habitation byzantine privée à différentes époques se basant sur les renseignements écrits. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 76—138.

**ΦΑΙΔΩΝΟΣ Ι. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Τὰ
λουτρά κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους** —
description détaillée des bains publics, privés et ceux des couvents aux temps byzantins, qui ont joui d'une grande faveur chez la population entière. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 192—238.

**Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Λαογραφικά Σύμ-
μεικτα, τ. III. (Δημοσιεύματα Λαογρα-
φικοῦ Ἀρχείου, 6).** Athènes, 1931. — Par MAURICE LEROY. — *Byz.*, XI₁, p. 371—373.

**F. E. BROWN, A recently discovered
compound bow** — dès l'époque des Sas-
sanides, l'arc du type scythe eut la prédo-
minance sur les autres en Orient. — *Sem. Kond.*, IX, p. 1—10.

**A. DELATTE, Herbarius. Recherches
sur le cérémonial usité chez les Anciens
pour la cueillette des simples et des plantes
magiques.** [Collection d'études anciennes
publiée sous le patronage de l'Association
Guillaume Budé. Bulletin de l'Académie
royale de Belgique. T. XXII.] Paris. So-
ciété d'Édition des Belles Lettres. 1936.
126 S. — Par F. PFISTER. — *Byz. Zeit.*,
XXXVII₂, p. 381—390.

**A. DELATTE et L. DELATTE, Un
traité byzantin de géomancie** — la méthode
du ἑαμπλιον paraît avoir été empruntée
aux Orientaux; elle est expliquée par les
éditeurs d'un de ces traités médiévaux by-
zantins d'après le Parisinus 2419. — *Ann.
Inst. Phil.*, IV₂, p. 575—658.

P. BOGATYREV, Actes magiques, rites

et croyances en Russie subcarpathique, Paris, Champion, 1929 (= Travaux publiés par l'Institut d'études slaves. — XI). Un vol. in-8° de 162 pages. — *Byz.*, XII, p. 687.

V. LAURENT, *Amulettes byzantines et formulaires magiques* — description de neuf amulettes byzantines à têtes de Méduse et explication du terme ὁστέρα qui finit par signifier tout un régime de maladies. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 300—315.

Б. РУСИЋ, *Хршићанска хамајлија* — étude d'une amulette chrétienne écrite en langue slave et en caractères cyrilliques, qui est portée pliée en triangle. — *Glas. etnograf. muz. Beograd*, X, p. 68—75.

PH. COUCOULÈS, Παιδικά τινα παίγνια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Extr. de l'Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1935, Athènes pp. 353—377). — Par N. BĂNESCU. — *R. b. S. Est. Eur.*, XIII, p. 295.

II. Manuscrits et Bibliographie.

A. Manuscrits et Bibliographie.

СТ. СТАНОЈЕВИЋ, *Цариградски архиви* —

aperçu des archives principales de Constantinople surtout du point de vue de leur intérêt pour l'histoire serbe. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 414—420.

M. POLONIJO, *Najstariji sačuvani inventar stolne crkve u Krku* — édition d'un inventaire du trésor de la cathédrale de Krk—Veglia en Dalmatie, avec énumération de manuscrit, d'objets de culte et de tissus, composée vers 1500. — *Croatia sacre*, 13/14, p. 108—118.

LJ. K., *Uređenje riznice katedrale u Splitu* — sur l'organisation du trésor de la cathédrale de Split. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 624—625.

Др. ИВАН ПАЊКЕВИЋ, *Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах, ч. II* —

étude et édition des gloses des livres liturgiques de la Russie Subcarpathique: des anciennes župa de Marmaroš, de Užok, etc. — *Prosvita*, XII, p. 1—16.

ΡΑ ΤΟΥ ΑΠΟ Μ. ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΩΝ, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκῃ Μονῆς τῆς Παναγίας — suite du catalogue du tome XI de l'Epé-tiris. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 285 à 316.

† ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ἈΘΗΝΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΑΠΟ Μ. ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΥ, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκῃ Μονῆς τῆς Παναγίας —

suite et fin du catalogue du monastère de la S. Vierge à Chalki. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 50—64.

Δ. ΓΚΙΝΗ, Κατάλογοι ἐλληνικῶν κωδίκων ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀνατολῇ —

nouvelle liste augmentée des manuscrits grecs se trouvant dans diverses bibliothèques en Grèce et en Orient grec. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 361—382.

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ, ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ, Τὰ καιμῆλαρχεῖα καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μ. Μεγίστης Λαύρας ἐν κινδύνῳ —

l'auteur décrit les richesses des monastères du Mont Athos et suggère les mesures à prendre pour en assurer une meilleure conversation. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 306—345.

† ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ἈΘΗΝΑΓΟ-

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ἸΩ. ΣΑΒΡΑΜΗ, Χει-

ρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης Βησσάνης — Πωγωνίου —

description de neuf manuscrits, dont six se trouvent à la Bibliothèque de Bessane-Pogoni (Épire). — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 295—305.

† ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ἈΘΗΝΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΑΠΟ Μ. ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΩΝ, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκῃ Μόνης τῆς Παναγίας —

catalogue des manuscrits du Monastère de Panaghia de l'île de Chalki (45 manuscrits). — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 151 à 191.

ΔΗΜ. Ί. ΠΑΛΛΑ, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν —

catalogue des manuscrits du Musée byzantin à Athènes. La collection renferme les manuscrits du Sylloge de l'Étairie Archéologique chrétienne et un nombre considérable de ceux qui furent rapportés par les réfugiés d'Asie Mineure et de Thrace. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. α'—σα'.

ΛΙΟΝ. Ἀ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Κατάλογος τῆς συλλογῆς Περικλέος Ζεργλέντη — description de la collection de Per. Zertentis acquise par les Archives Nationales de Grèce. Quelques morceaux sont relatifs à l'histoire byzantine, celle des Latins d'Orient et des Serbes. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 230—304.

B. ALTANER, *Griechische codices in abendländischen Bibliotheken des XIII. und XIV. Jahrhunderts* — aperçu des manuscrits grecs se trouvant dans différentes bibliothèques d'Occident; la première place revient à celle du Saint Siècle. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 32—35.

F. D., *Die Archive, Bibliotheken und Kunstschatze des Athos* — à propos de l'article de M. Eul. Kurillas sur l'état actuel de conservation des trésors du Mont

Athos. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 278 à 279.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Μ. ΣΑΡΡΟΥ, Παλαιογραφικά ἐρανήσματα ἐκ Θεσσαλίας — description de quelques manuscrits du XVIe siècle provenant de divers lieux de Thessalie, contenant entre autres un Nomocanon et une chronographie de Pseudododothée. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 415 à 422.

A. BIEDL, *Beiträge zur Geschichte des codices palatini graeci* — sur l'état actuel de l'étude de l'histoire et de la provenance des Codes grecs de la bibl. Palatine et la méthode à suivre pour des investigations nouvelles. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 18 à 41.

N. A. BEES, *Zum Psalter 552 der Hamilton-Sammlung* — étude paléographique du Mss. 552 de la Collection Hamilton (à présent à Berlin), renfermant un Psautier gréco-latin du IXe siècle, provenant du monastère de St. Ambroise du temps de l'abbé Pierre II (858—899). — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 119—128.

S. G. KAPSOMENOS, *Zwei byzantini-sche Papyri aus der Zeit Justinians* — I. sur l'édit d'un praeses de Thèbes du VIe siècle; II. lettre de garantie de 538. Texte et commentaire. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 10—17.

F. D., *Nachrichten über den « Alten codex A » des Johannes-Prodomosklosters bei Serrai* — addition au travail précédent d'une note se trouvant dans le récit du voyage de l'archimandrite Antonin de 1795. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 278.

V. BENEŠEVIČ, *Eine verschollene Papyrusrolle vom Jahre 553* — sur un papyrus de Ravenne contenant les loix civiles de l'an 553, que Porfirij Uspenskij avait vu jadis à Venise. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 277.

J. ENOCH POWELL, *Eine verschollene Handschrift des Theophanes* — un fragment de la Chronographie de Théophane du Xe siècle s'est retrouvé collé sur le couvercle du Basel E. III. 4 (XIVe siècle). — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 5—6.

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ Π. ΒΟΛΙΔΟΥ, *Συναίτιαι ἔρευναι* —

compte-rendu d'une mission scientifique au Mont Athos; description du MS. 1719 (2080) concernant le monastère Jérusalem près du Mont Parnasse. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 197—223.

K. КНУТСОН, *О нескольких древнерусских пергаментных отрывках евангельских чтений в Швеции* —

études de fragments d'Évangiles russes du XIIIe—XIVe siècles, qui parvinrent en Suède par la Finlande comme butin de guerre. — *Slavia*, XV, p. 53—72.

M. J. D., *Publikacije Srp. kr. Akademije, spomenice, zbornici* — catalogue des publications de l'Académie Royale Serbe après la guerre. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 521—536.

Dr. KONRAD WEBER, *Die serbisch-kirchenslavische Oktoëchos - Handschrift Cod. slav. 46 der Wiener Nationalbibliothek* (Teildruck). Wien. A. Holzhausens Nachfolger. S. 49. — Par A. RAES, S. I. — *Orient. chr. per.*, III, p. 318—319.

ДУШАН Д. ВУКСАН, *Премудрости св. Кирила философа* —

description du contenu d'un manuscrit slave provenant du monastère de Marchan, dans lequel se trouve un recueil de proverbes intitulé « La Sagesse de Cyrille le Philosophe » — édition de ce texte. — *Pril. za knjiž.*, XV, p. 146—156.

ПРОТ. ИВ. ГОШЕВЪ, *Стари записки и надписи (Свезка пета)* —

la Ve partie continue l'examen des livres

anciens du Musée Historico-archéologique du Saint Synode à Sofia catalogués par E. SPROSTRANOV des N°s 35 à 58; les morceaux les plus intéressants sont le typikon Čerepeški d'après St. Sabbas du XIVe siècle (tab. III, p. 9—14) et un Recueil contenant la Vie de St. Jean de Rila du XVe siècle. — *God. Sof. un.*, XIV, pp. 49.

ИВ. СНЪГАРОВЪ, *Стариятъ Търновски църковен кодексъ* — продължение отъ т. XII на Годишника на Богословския факультетъ (1934—1935 г.) — *God. na Sof. un.*, bog. fak., XIII, pp. 74.

G. PRZYCHOCKI, *Menandr w katalogu Biblioteki Patriarchalnej w Konstantynopolu* — l'auteur démontre que le catalogue de la Bibliothèque du Patriarcat de Constantinople ne peut pas être tenu pour un simple faux, comme l'avait fait Krumbacher. — *Spraw. z czyn. Polsk. Ak.*, XLI, p. 28—32.

MERCATI G., *Per la storia dei manoscritti greci di Genova, di varie badie basiliane d'Italia e di Patmo*. Città del Vaticano. 1935. 360 S. = Studi e testi. 68. — Par GEORG STADTMÜLLER. — *Hist. Jahrb.*, 56, p. 274—275.

Н. АЛЕКСИЕВЪ, *Славянски ръкописи на Оксфордъ* —

compte-rendu d'une visite scientifique dans le but d'une étude des manuscrits slaves, à la Bodleiana d'Oxford. — *Uč. Pregl.*, 36, p. 1060.

ДУШАН Д. ВУКСАН, *Рукописи Монастира Пећске Патријаршије и Цетињске Митрополије*. Скопље 1935, 8°, 88 (Посебни отисак из Зборника за историју Јужне Србије и суседних области. Скопско научно друштво. Књига I, 133—221) — Par V. N. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 252.

ИЛЪИНСКИЙ, Г. А., *Опыт системати-*

ческой Кирилло-Методиевской библиографии, под редакцией и съ дополнениями М. Г. ПОПРУЖЕНКА и С. Т. М. РОМАНСКАГО. Българска Академия на Наукитѣ. София 1934, XLIII + 303. — Par S. K. — *Južnosl. fil.*, XIII, p. 227 à 229. — Par JOZ. KURZ. — *Listy fil.*, 64, p. 344—347.

MIRKO BREYER, *Südslavische Rara und Rarissima. Eine empfindsame bibliophile Exkursion*. Wien-Leipzig-Zürich. H. Reichner, s. d. in 8°, pag. 40. — Par E. DAMIANI. — *Eur. Orien.*, XVII, VII/VIII, p. 450—451.

Bibliographie Balkanique. 1936. Rédigée par LÉON SAVADJIAN. Introduction d'Edouard Driault. 6e vol. Paris. Société Générale d'Imprimerie et d'Édition. 1937. Un vol. in 8°, di pag. 100. — Par E. DAMIANI. — *Eur. Orien.*, XVII, VII/VIII, p. 451—452.

E. GERLAND †, *Das Studium der byzantinischen Geschichte von Humanismus bis zur Jetztzeit*. [Texte und Forschungen zur Byzantinisch-neugriechischen Philologie, 12]. Athen 1934. Verlag « Chronika » Joseph Papadopoulos. 61 S. — Par W. ENSSLIN. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 120 à 122. — Par ALICE LEROY MOLINGHEN. — *Byz.*, XII, p. 672—673. — Par NIKOLA RADOJČIĆ. — *Pril. za knjiž.*, XV, p. 293—295.

JOHANNES N. KARMIRIS, 'Ο. Π. 'Ρουσάνος καὶ τὰ ἀνέκδοτα δογματικά καὶ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα. —

(Texte u. Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie. Hg. von Prof. Dr. Nikos A. Bees [Βέης]. Nr. 14.) Athen, Verlag der « Byzant.-neugriech. Jahrbücher ». 1935. XII + 300 S. 8°. — Par FR. DIEKAMP. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 140—143.

ΚΩΝΣΤ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Πέτρος ἱερεὺς ὁ βιβλιογράφος — sur la note bibliographique du manuscrit grec CO-IV-32 de l'Escurial qui fut rédigé à Monte Cassino sous l'impératrice Zoé, femme de Romain III Argyre au XIe siècle et le catepan de l'Italie Pothos. — *Ellen.*, IX₂, p. 17—20.

N. I. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, 'Η μονὴ Κηπουρίων ἐν Κεφαλληνία — description du monastère fondé au XVIIIe siècle en Céphalonie, dont le trésor renferme quelques objets et manuscrits d'époque byzantine. — *Theol.*, XV, p. 144—148.

E. PATRIARCA, *Il Padre Daniele Farlati e l'« Illyricum Sacrum »* — Udine 1935. — Par I. T. — *Riv. dalm.*, XVIII, p. 63—64.

Ο. ΛΑΜΨΙΔΟΥ, 'Ο Παχώμιος Ρουσάνος καὶ ὁ βίος τῶν συγχρόνων του — étude sur la vie et les mœurs des moines grecs après la chute de Constantinople d'après les ouvrages de Roussânos. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 385—392.

Βιβλιογραφία — bibliographie des ouvrages grecs récemment parus, traitant des questions de philologie, langue, histoire, ethnographie et droit grec. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 490 à 516.

Βιβλιογραφία — bibliographie des travaux des savants grecs dans le domaine de la byzantinologie, de l'histoire moderne grecque, philologie, histoire, ethnographie, théologie et art, parus en 1936. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 533—556.

Βιβλιογραφία — bibliographie des écrits grecs pour l'an 1935 dans le domaine de l'investigation de

l'Epétiris. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 542—565.

† ἈΡΧΙΜ. ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΕΥΑΓ. ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Λακεδαιμόνιος βιβλιογράφος ἐπίσκοπος Βρεσθένης Παρθένιος —

des travaux bibliographiques de Parthénios, évêque de Bresthène en Morée au XVIIe siècle, qui rassemblait les manuscrits des anciens fameux monastères byzantins tombés en déchéance. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 251—263.

A. DILLER, *Codices Planudei* — l'auteur présente une liste augmentée des manuscrits ayant appartenu à Maxime Planude — conservateur de beaucoup d'œuvres de la littérature antique. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 295—301.

Д. АНАСТАСИЈЕВИЋ, *Неколики не издати грчки текстови* —

l'auteur publie avec traduction en serbe, résumé latin et notes, quelques textes inédits: un acte de Chilandar de 1076, une prostagme de Jean V Paléologue de 1344 et quelques inscriptions. — *Starinar*, XII, pp. 11.

ILIE BĂRBULESCU, *Prof. Ohienko despre publicarea documentelor româno-slave* — l'auteur se prononce sur les principes d'édition des actes slaves de Roumanie, formulés par M. Ohienko. — *Archiva*, XLIV, p. 102—104.

Библиографија за 1933 г. — bibliografie des travaux relatifs à la philologie slave et indoeuropéenne, parus en Yougoslavie en 1933. — *Južnosl. fil.*, XIII, p. 281—314.

Двадцать лет советского литературоведения (Юбилейная конференция Института литературы Академии Наук СССР) —

à remarquer la conférence de M. Orlov

sur « l'étude de la littérature russe de la période ancienne pendant les dernières vingt années ». — *Vest. Ak. N. SSSR*, 1937, p. 93—98.

HENRYK BATOWSKI, *Les études d'histoire balkanique en Pologne* (1910—1935) aperçu d'après les divers pays. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 270—279.

Dr. MIRON KORDUBA, *La littérature historique soviétique-ukrainienne*. Comptendu 1917—1931 — aperçu général des travaux parus; à consulter surtout la partie archéologique: L'âge de l'Empire Romain et l'âge des migrations. — *Bul. inf. Eur. Or.*, VII₃₋₄, p. 113—196.

R. WARNIER, *Publications yougoslaves* — compte-rendu des publications scientifiques récentes. — *Monde slave*, XIV, t. II, p. 557—574; t. III, p. 159—160; 317—320.

R. WARNIER, *Publications yougoslaves* — des publications académiques en 1933, 1934, et de la Matica Hrvatska 1933. — *Monde Slave*, XIII, t. I, p. 123—137.

Liste des publications de Franz Cumont — quelques-unes tombent aussi dans le domaine de l'histoire byzantine. — *An. Inst. Phil.*, IV₁, p. VII—1—31.

Publications des membres et collaborateurs de l'Institut — surtout à noter les listes des travaux de MM. Adontz, Eck, Grégoire, Honigman et Unbegaun. — *An. Inst. Phil.*, IV₂, p. 991—1028.

АКАД. А. С. ОРЛОВ, *Итоги изучения русской литературы древнего периода в СССР за двадцать лет* —

de l'étude de l'ancienne littérature russe pendant les vingt dernières années en Russie soviétique, des questions byzantinoslaves ont aussi été étudiés. — *Izv. Ak. N. SSSR*, 1937, p. 1195—1208.

Проф. Е. А. КОСМИНСКИЙ, *Итоги изучения истории средних веков в СССР за двадцать лет* —

de l'étude de l'histoire médiévale en Russie Soviétique pendant les derniers vingt ans — peu sur les études byzantines. — *Izv. Ak. N. SSSR*, 1937, N° 5, p. 1133—1141.

АКАД. Б. Д. ГРЕКОВ, *Итоги изучения истории СССР за двадцать лет* —

sur l'étude de l'histoire dans la Russie Soviétique pendant les dernières vingt années, surtout dans le domaine de l'ancienne histoire russe. — *Izv. Ak. N. SSSR*, 1937, N° 5, p. 1101—1113.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΟΥΡΤΣΑΣ
ΕΥΛΟΓΙΟΥ, Κατάλογος Ἀγιορειτικῶν χειρογράφων —

IIe partie. Les manuscrits de l'ermitage de Sainte Anne, se trouvant à présent dans la Grande Laura et qui n'ont pas été mentionnés dans le Catalogue de Lambros. — *Theol.*, XV, p. 239—248; p. 361—366.

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ ΛΑΥΡΙΩ-
ΤΟΥ, Κατάλογος Ἀγιορειτικῶν χειρογράφων —

catalogue des manuscrits du Mont Athos, qui complète le catalogue de Lambros et donne 550 numéros de lecture ascétique. — *Theol.*, XV, p. 42—52; p. 114—128; p. 330—347.

Ю. А. ЯВОРСКИЙ, *Из карпаторусской книжной старины. Отчет об археографической поездке в Подкарпатскую Русь летом 1931 года* —

description détaillée de trois manuscrits: 1° les Triodes du Carême, de provenance galicienne; 2° le Recueil Kolačovski de l'année 1747; 3° le Recueil des œuvres de Denys l'Aréopagite de la première moitié du XVIe siècle. — *Carpatica*, I, p. 373 à 399.

B. Bibliographie des savants.

Ἡ ἑκατονταετηρίς τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ Λόγοι ἐκφωνηθέντες καὶ πεπραγμένα τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ἑορτασμοῦ. Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον Ἑστία. 1935. 8°. σελ. λα' + 269 — par M. B. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ. — *Ellen.*, IX, p. 183 à 184.

V. N., *Sedamdesetgodišnjica Lubora Niederlea* — à propos du 70e anniversaire du Prof. Lubor Niederle. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 758.

MICHEVIL ABRAMIC, *Čiril M. Iveković* — nécrologie de l'architecte M. Iveković, qui a étudié les monuments anciens de la Dalmatie. — *Nar. Star.*, 32, p. 253 à 257.

J. MACŮREK, *Jaroslav Bidlo* (1868 à 1937) — nécrologie et aperçu général de l'œuvre du savant défunt. — *Prag. Rund.*, VII, p. 475—479.

A. HARTL, *Julijan A. Javorskij* (1873 à 1937) — nécrologie. — *Prager Rund.*, VII, p. 78.

ДОН ФРАНЕ БУЛИЋ, (4-X-1846—29-VII-1934) — nécrologie. *Pril. za knjiž.*, XV, p. 318—321.

L. SILBERSTEIN, *Alexandre Brückner* — aperçu de son œuvre scientifique à l'occasion de son 80e anniversaire. — *Monde Slave*, XIII, t. I, p. 158.

E. STÉPHANOV, *Le premier Congrès de théologie orthodoxe* (Athènes, 29 novembre—3 décembre 1936) — comptes-rendus, quelques conférences tombent dans le domaine des problèmes byzantins. — *Éch. Or.*, 186, p. 225—238.

V. LAURENT, *Le Ve Congrès des études byzantines* (Rome, 20—27 septembre

1936) — compte-rendu des travaux ainsi que des séances administratives du Congrès. — *Ėch. Or.*, 185, p. 95—107.

ILIE BĂRBULESCU, *Sărbătorirea și personalitatea științifică ad lui Moses Gaster* — sur l'activité scientifique de M. Gaster à l'occasion du cinquantenaire de son œuvre scientifique dans le domaine de la langue, de la littérature et du folklore roumaino-slave. — *Archiva*, XLIII, p. 253—267.

MIHOVIL ABRAMIČ, *Wilhelm Kubitschek* (28 VI 1858—2 X 1936) — nécrologie du savant numismate. — *Jug ist. čas.*, III, p. 626—628.

Prof. G. S. PAŠEV, *N. N. Glubokovskij* — nécrologie, appréciation de l'œuvre du défunt et énumération de ses principaux travaux. — *Iren.*, XIV₄₋₅, p. 386—395.

D. CRÎNJALĂ, *Prof. Ilie Bărbulescu, zăkladatel nové slavistické školy v Rumunsku.* — *Byz.-sl.*, VI, p. 303—310.

JAR. BIDLO, † *Vasil Nikolov Zlatarski.* — *Byz.-sl.*, VI, p. 340—343.

A. A. ВАСИЛЬЕВЪ, *В. Н. Златарскій* (памятка) —

souvenirs personnels sur V. Zlatarski; et nécrologie du défunt par D. R. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 280—284.

M. A. АНДРЕЕВА, *Василий Николаевичъ Златарски* —

nécrologie avec aperçu des travaux principaux et surtout de ceux qui sont relatifs à la slavistique. — *Slavia*, XV, p. 135—138.

HENRI GRÉGOIRE, * * * — appréciation de l'œuvre de Vasil N. Zlatarski. — *Revue ét. sl.*, XVI₃₋₄, p. 316—319.

V. G., *Vasil N. Zlatarski* († 15 XII

1935) — nécrologie. — *Ėch. Or.*, 180, p. 507.

V. ĆOROVIC, *V. N. Zlatarski* — nécrologie et appréciation de l'œuvre. — *Bul. Int. ét. bal.*, II, p. 285—288.

СТ. СТ., *Васил Златарски* (14. XI. 1866—15. XII. 1935) —

nécrologie du savant bulgare V. Zlatarski. — *Jug ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 773—774.

H. HENNE, *Jules Gay* — nécrologie du grand spécialiste de l'Italie byzantine avec une liste de ses travaux. — *Byz.*, XII, p. 712—721.

MANOLI KRIARAS, *Georges P. Anagnostopoulos* (1884—1936) — nécrologie et liste des travaux. — *Byz.*, XII, p. 722 à 724.

MANOLI KRIARAS, *Petros A. Phourikès* (1878—1936) — nécrologie et liste des travaux. — *Byz.*, XII, p. 724—727.

K. AMANTOS, *Jean Sykouris* — nécrologie et liste des travaux. — *Byz.*, XII, p. 727—730.

JULES LEGRAS, *Antoine Meillet* — caractéristique de l'homme. — *Monde slave*, t. XIII, t. IV, p. 1—8.

MAURICE LEROY, *Antoine Meillet* (1866—1936) — nécrologie. — *Byz.*, XII, p. 710—712.

ANDRÉ MAZON, *Antoine Meillet. Le président de l'Institut d'Études slaves. L'œuvre* — sur l'œuvre sociale et scientifique du défunt savant. — *Revue ét. sl.*, XVI₃₋₄, p. 205—213.

MIL. WEINGART, *Antonin Meillet jako srovnávací jazykozpytec a slavista*. I, II — étude sur l'œuvre scientifique de M. Meillet dans le domaine de la linguistique

comparative et de la philologie slave. — *Čas. mod. fil.*, XXIII, p. 97—133, 213 à 224, 319—328.

ANDRÉ VAILLANT, *Antoine Meillet*. *Le slaviste* — bref aperçu des travaux du savant défunt dans le domaine de la slavistique. — *Revue ét. sl.*, XVI₃₋₄, p. 198 à 205.

ANDRÉ MAZON, * * — nécrologie du savant russe Vasilij Michajlovič Istrin. — *Revue ét. sl.*, XVII₃₋₄, p. 300—302.

НИК. АНДРЕЕВЪ, *Николай Петрович Лихачевъ* (1862—1936) —

nécrologie avec mention des principaux ouvrages. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 279—280.

ENRICO DAMIANI, *Un grave lutto per la scienze slavistica: Ljubomir Miletič* — nécrologie du savant philologue bulgare et souvenirs de rencontres personnelles. — *Eur. Orient.*, XVII, VII/VIII, p. 444 à 446.

† Проф. ЛЮБОМИРЪ МИЛЕТИЧЪ — nécrologie. — *Uč. Pregl.*, 36, 5—6, p. 722—724.

L. LAMOUCHE, *Le professeur Ljubomir Miletič* — nécrologie. — *Monde Slave*, XIV, t. III, p. 470—472.

ANDRÉ MAZON, * * — nécrologie du savant philologue bulgare Miletič. — *Revue ét. sl.*, XVII₃₋₄, p. 300—302.

Д-р. БРАНКО МАГАРАШЕВИЋ, *Тридесетгодишњица научног рада д-р Николе Радојчића* —

à propos de trente ans de travaux scientifiques de l'historien serbe N. Radojčić. — *Лет. Мат. Срп.*, 348, p. 59—62.

ДРАГОЉУБ ПАВЛОВИЋ, *Матија*

Мурко (Поводом седамдесетипетогодишњице) —

sur l'œuvre de M. Murko à l'occasion de son 75e anniversaire. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 454—456.

Д-р. ЈОВАН РАДОНИЋ, *О Станоју Станојевићу* —

biographie du savant historien serbe d'après les principales étapes de sa vie: Novi Sad, Vienne, la Russie, Constantinople, Belgrad. — *Лет. Мат. Срп.*, 348, p. 132—148.

ВИКТОР НОВАК, *Станоје Станојевић* (12/24 VIII 1874—30 VII 1937) — nécrologie et caractéristique de son œuvre scientifique et sociale dans de nombreuses sociétés et revues. — *Jug. ist. čas.*, III, p. I—VI.

† Д-р СТАНОЈЕ СТАНОЈЕВИЋ — nécrologie. — *Лет. Мат. Срп.*, 111, p. 98 à 100.

Г. ОСТРОГОРСКИЋ, *Станое Станоевичъ* † — nécrologie. — *Sem. Kond.*, IX, p. 86—87.

А. ШМАУС, † *Станоје Станојевић* — nécrologie. — *Pril. prouč. nar. poez.*, IV₂, p. 325—326.

Д-р Станоје Станојевић, *почасни члан Матице српске* — nécrologie. — *Лет. Мат. Срп.*, 348, p. 98—100.

М. LASCARIS, *Stanoje Stanojević* — nécrologie. — *Vyz.*, XII, p. 708—710.

А. В. С., *Стогодишњица Богишићева рођења* —

liste des travaux, publiée en l'honneur du centenaire du fameux savant yougoslave Bogišić. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 753—754.

JOSEF KURZ, *Josef Vajs (Přebled jeho díla k jeho 70. narozeninám)*. — *Byz.-sl.*, VI, p. 221—257.

V. N., *Sedamdesetgodišnjica Jozefa Vajsa* — à propos du 70 anniversaire du Prof. Josef Vajs. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 758—759.

A. B. СОЛОВЬЕВ, Теодор Тарановски (25 V 1875—23 I 1936) — biographie et œuvre scientifique du savant historien du droit russe à Belgrade. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 459—466.

Н. Н. ЗАРУБИН, Академик Н. К. Никольский —

nécrologie et surtout appréciation de l'œuvre du savant russe, qui s'est aussi attaché au problème de l'importance relative de l'influence byzantine sur la littérature ancienne russe. — *Izv. Ak. N. SSSR.*, 1936, N° 4, p. 119—124.

NIKOLA MIRKOVIĆ, Ivan J. Sakázov — nécrologie et bref aperçu de son œuvre. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 288—289.

VIKTOR NOVAK, *Nastojanja Don Frana Bulića oko izdavanja istorije jugoslovanske istočne i zapadne crkve. (In memoriam Francisco Bulicio)* — épisode de l'historiographie serbo-croate — efforts de M. Bulić et de ses associés pour publier une histoire de l'église yougoslave. — *Jug. ist. čas.*, I₃₋₄, p. 279—312.

В. БОРОВИЋ, Чедомил Мijatовић као историчар —

étude biographique et historiographique sur l'historien serbe Čedomilj Mijatović, qui a traité aussi des questions de l'histoire serbe médiévale et ainsi des relations de celle-ci avec Byzance. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 180—212.

ВЕЛ. ИОРДАНОВЪ, Професоръ Вай-

гандъ и българският семинаръ при Лайпцигския университетъ —

de l'activité du Séminaire pour l'étude de la langue bulgare à Leipzig et des travaux de M. Weigand. — *Uč. pregl.*, 35, p. 1129 à 1139.

V. MOŠIN, N. Kondakov et son Institut — de l'activité de l'Institut pendant 10 ans. — *Byz.*, X₂, p. 782—786.

G. OSTROGORSKY, *Das Kondakov-Institut in Prag (1925—1935)* — compte rendu des travaux durant les 10 années de son existence. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 277—278.

Atti del III Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana. Ravenna 25—30. Settembre 1932. [Studi di Antichità Cristiana, pubblicati per cura del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana.] Roma 1934, Pont. Inst. di Arch. Crist. — Par S. GUYER. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 446—450.

В. МОШИН, Н. П. Кондаков и Кондаковски институт —

sur les dernières années de la vie de Kondakov et les travaux de l'Institut Kondakov. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 755 à 757.

Bibliographie sur le IVe Congrès international des études byzantines. — *Izv. bulg. arch. inst.*, X, p. 302—304.

HENRI GRÉGOIRE, *Le Congrès de Rome* — plan de travail pour les Congrès futurs. — *Byz.*, XII, p. 731—735.

M. WEINGART, *Zpráva o vnějším průběhu V. mezinárodního byzantologického sjezdu v Římě*. — *Byz. sl.*, VI, p. 347—349.

STÉPHANE BINON, *Ve Congrès International des études byzantines (Rome 20*

à 26 sept. 1936) — compte rendu avec critique. — *Iren.*, XIV₁, p. 70—74.

F. D., *V. Internationaler Byzantinistenkongress in Rom. 20.—27. September 1936* — compte rendu. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 278—282.

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ ΔΑΥΡΙΩ-
ΤΟΥ, Τὸ Ε' Διεθνὲς Βυζαντινὸν Συ-
νέδριον —

compte rendu du Ve congrès interna-
tional d'Études byzantines à Rome. — *Theol.*,
XV, p. 149—154.

Τὸ Ε' διεθνὲς βυζαντινολογικὸν συ-
νέδριον τῆς Ρώμης —

compte rendu du Ve congrès des Études
byzantines à Rome. — *Epet. het. byz. sp.*,
XII, p. 557.

G. de JERPHANION, S. I., *Le Cin-
quième Congrès International des Études
byzantines* — comptes rendus. — *Orient.
chr. per.*, III, p. 279—288.

LOUIS BRÉHIER, *Le Ve Congrès des
Études byzantines* — compte rendu des tra-
vaux de différentes sections. — *Rev. hist.*,
61, p. 663—666.

ИВ. ДУЙЧЕВЪ, Петиятъ междунаро-
денъ византоложки конгресъ въ Римъ,
септемврий 1936 —

compte rendu du Ve Congrès Interna-
tional des études byzantines à Rome. — *Uč.
pregl.*, 35, p. 289—294.

A. BELIĆ, *Académie royale serbe des
sciences* — aperçu de l'histoire de cette Ins-
titution à l'occasion de son cinquantième
anniversaire. — *Rev. Int. ét. bal.*, III₁, p.
291 à 295.

Ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις (τῆς Ἑ-
ταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν) —
comptes-rendus des assemblées. — *Epet.
het. byz. sp.*, XII, p. 528—532.

Ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις —
comptes rendus des conférences tenues
dans la Société en 1937. — *Epet. hist. byz.
sp.*, XIII, p. 485—489.

M. LASCARIS, *Un centenaire de l'Uni-
versité d'Athènes* — sur l'importance de
l'université d'Athènes pour la balkanologie.
— *Rev. Int. ét. Bal.*, III₁, p. 299—301.

GRÉGOIRE PAPAMICHAIL, *Le cente-
naire de l'Université d'Athènes* — aperçu
général de l'activité de cette Université
dans les divers domaines scientifiques. —
Rev. Int. ét. Bal., III₁, p. 295—299.

К. АРСЕНЬЕВЪ, Конгрессъ Православ-
наго богословія въ Аѳинахъ —
compte rendu des travaux du Congrès
Orthodoxe à Athènes. — *Věst. bratstv
pravoslav. bogosl.*, IV, p. 3—16.

ТН. SPÁČIL, *Septimus Congressus
Unionisticus Velehradii* (15—19 Juli 1936)
— comptes rendus. — *Orient. chr. per.*,
III, p. 288—291.

ВЕКОСЛАВЪ БУЧАРЪ, Пага и трудо-
ветъ му за България —

biographie du Prof. Josef Páta, professeur
à Prague et bibliographie de ses travaux. —
Славянска беседа, I, 5, p. 202—208.

F. D., *Das Mittel- und neugriechische
Seminar der Universität München* — sur
les travaux du Seminar sous la direction du
prof. Fr. Dölger. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁,
p. 282—283.

III. Langue, Métrique et Musique.

ELLEN HERMELIN, *Über den Ge-
brauch der Präsenzparticipien von perfekti-
ven Verben im Altkirchenslavischen*. Upp-
sala 1935. — Par ANT. DOSTÁL. — *Byz.*

sl., VI, p. 324—326.

J. STANISLAV, *Datív absolutný v sta-
rej cirkevnej slovančine*. (Odpověď na kri-

tiku... prof. N. S. TRUBECKÉHO.) — *Byz. sl.*, VI, 372—375.

Doc. M. MAŁECKI, *Przyczynki do cakawizmu* (cakawizm pd.-słowiański, grecki, polski i połabski) — sur le cakawisme dans les langues sud-slaves, le grec, polonnais et le polabe. — *Spraw. z czyn.*, *Pol. Ak.*, p. 32—33.

W. WĘGLARZ, *Przyczynek do prastowiańskiej fonetiki historycznej* (stcksl. gospodъ: łac. hospes) — l'auteur se prononce contre la thèse selon laquelle la forme vieux slave gospodъ viendrait de hospes et donne des parallèles tirées du grec. — *Spraw. z czyn. Pols. Ak.*, t. XLI, p. 313 à 316.

КИРИЛЪ МИРЧЕВЪ, *Къмъ историята на инфинитивната форма въ българския езикъ* —

l'auteur étudie la question de la perte du mode infinitif dans le bulgare moderne qu'il qualifie comme le résultat d'une évolution organique, provenant de motifs syntactiques. On trouve les traces dans les traductions vieux bulgares de textes grecs. — *God. Sof. un.*, XXXIII, N° 12.

Dr. A. MUSIĆ, *Slovenski efektivni prezenat* — étude sur le présent effectif dans la langue slovène qu'on peut comparer à l'Aoriste grec. — *Rad. Jug. Ak.*, 253, p. 165—180.

Dr. AUGUST MUSIĆ, *Pronomen indefinitum u srpskohrvatskom, latinskom i grčkom jeziku* — étude sur l'emploi du pronom indéfini dans les langues serbo-croate, latine et grecque. — *Rad Jug. Ak.*, 259, p. 1—36.

B. von ARNIM, *Mazedonisch-bulgarische Studien. Teil 4.* — sur le « ъ » des Préfixes съ (n)-, въ (n)-, въс- en syllabe ouverte dans les monuments anciens bulgares et la langue de Cyrille et Méthode. — *Zeit. slav. phil.*, XIV₃₋₄, p. 278—293.

VÁCLAV MACHEK, *Zur Herkunft der slavischen Verbalklasse auf ujo/ovati* — l'auteur se prononce contre la théorie de M. Meillet sur la provenance de la classe verbale en ujo/ovati de celle d'en « εύω » en grec et l'explique par le baltoslave. — *Zeit. slav. phil.*, XIV₃₋₄, p. 272—278.

N. van WIJK, *Eine bisher unbekannte altkirchenslavische 3 Pers. Sg. Aor. auf -tъ* — sur une forme inconnue de la 3 Pers. Sg. Aor. avec desinence tъ se trouvant dans la traduction du Patérique de Méthode. — *Zeit. slav. phil.*, XIV₃₋₄, p. 270 à 272.

N. van WIJK, *Zwei Pannonismen mit od (σ) für ot (σ)* — ce sont les mots ОДЪЛКЪ et ОДЪМЪТИ СѦ, qui existent dans les plus anciennes traductions vieux slaves du grec. — *Zeit. slav. phil.*, XIII₁₋₂, p. 83—88.

GEORGES CUENDET, *De l'accord du verbe avec un numéral collectif* — deux tournures de cet accord, l'une avec le singulier et l'autre avec le pluriel, coexistaient dès le slave commun; les premiers traducteurs les ont connues toutes les deux. — *Revue ét. sl.*, XVII₃₋₄, p. 245—248.

A. БЕЛИЋ, *Галички дијалекат*, Београд 1935, p. 352 + IV, avec 6 planches. — Par P. SKOK. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 298—302.

T. HEDBERG, *Eustathios als Attizist*. Inaugural Dissertation Uppsala, Almqvist et Wiksell 1935. XI, 213 S. gr. 8°. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 107—108.

BARTOL INHOF, « Hrvatski Bog » (« Obzor » 2 IV 1936).

MARKO PEROJEVIĆ, *Ho ton brobaton theos* (« Bog Hrvata »). (« Obzor » 5 VI, 6 VI 1936).

S. SAKAČ, *O Bogu Hrvata*, « Obzor »

20 VI 1936. — Par V. N. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 280—281.

STEPHANIE von STEPSKI DOLIWA, *Studien zur Syntax des byzantinischen Historikers Georgios Phrantzès*. München 1935. 283 S. — Par D. TABACHOVITZ. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 408—411. — Par SP. SYNKOLLITES. — *Epet. het. byz. sp.*, t. XI, p. 490—491.

N. van WIJK, *La traduction vieux slave de l'évangile de Marc, ch. XIII, v. 19* — dans le Marianus et le Nikolskij on trouve la traduction du grec τοιαύτη par ΤΑΚΟΚΑ qui remonte à la période la plus ancienne du tétraévangile slave. — *Slavia*, XIV, p. 516—517.

Д. ЯРАНОВЪ, *Градъ Пиротъ* — l'auteur s'arrête aussi sur l'étymologie du nom de la ville de Turres par Pyrgoi. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 16—25.

V. LAURENT, *Εριθος — *Αροζήρ. — *Deux patronymes supprimés* — le premier des deux doit se lire Τζερίθωνι et revient à Basile Tzirithon, protovestiarque, juge du Velum et (du thème) des Cibyrhéotes XIe siècle; le second Ήροός à Basile Xéros protospathaire, préposé au chrysotriclinum, juge de l'hippodrome et (du thème) des Anatoliques XIe—XIIe s. — *Ellen.*, IX₁, p. 21—28.

K. *AMANTOS, Κυριώτης — Κυριώτισσα — les deux mots sont usuels pour la dénomination du monastère Τὰ Κύρον. — *Ellen.*, IX₂, p. 206.

HENRI GRÉGOIRE, *Encore l'Étymologie de « labarum »* — quelques contributions à la thèse émise avant sur le labarum — laurum, trouvées dans le Lexique dit de Cyrille. — *Byz.*, XII, p. 277—281.

H. GRÉGOIRE, *Les Arméniens entre*

Byzance et l'Islam. Le mot LWRK (لورک) dans le « Delhemma » — cette exclamation des Byzantins dans les sources arabes, correspondant à « grâce », « quartier » vient de l'arménien lvaruk — écoutez. — *Byz.*, X₂, p. 665—667.

HENRI JANNE, *Un contresens de Cassiodore: les « furets » du Contre Apion* — sur la traduction latine du texte de contre Apion, venu à nous incomplètement. L'auteur relève une faute: la lection ἰκτίσι est rendue par furet au lieu de faucon. — *Byz.*, XI₁, p. 225—227.

V. GRUMEL, *Notes d'histoire et de philologie byzantines*. I^o *Les lettres de Léon III l'Isaurien au pape Grégoire II* — polémique avec M. Ostrogorsky: nouvelle leçon du passage concernant la première lettre de Grégoire II; II° *Comment reconstituer la scholie du « De Cerimoniis »*, l. I, c. I (éd. Vogt, p. 14) — reconstruction de la scholie des apocombia; III° *« L'ange de votre béatitude »* — cette expression se retrouve au IXe siècle dans la correspondance de saint Théodore Studite. — *Éch. Or.*, 182, p. 234—240.

H. ZILLIACUS, *Das lateinische Lehnwort in der griechischen Hagiographie*. Ein Beitrag zur Geschichte der klassizistischen Bestrebungen im X. Jahrhundert — l'auteur le plus caractéristique pour la tendance classique et hellénistique du IXe à XIVe s. dans l'hagiographie byzantine apparaît être Syméon Metaphraste. L'auteur dresse la liste des latinismes qu'on retrouve dans les Vies des Saints de cette époque et de celle qui la précède. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 302—344.

S. G. KAPSOMENOS, Μοῦργος — explication par une analogie dans le nouveau grec de cette expression qu'on a retrouvée dans un papyrus. Le mot veut dire cheval brun ou mulet. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 316—317.

F. DREXL, *Zu M. Psellos* — une expression prise chez Démosthène et question de la connaissance d'Aristophane par Psellos. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 315.

P. SKOK, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*. Split (Spalato) 1933, 8°, 184 S. + 73 Abbildungen (= Pomorska Biblioteka Jadranske Straže 1933. S. A. aus Jadranska Straža 1932. Nr. 3—12. 1933. Nr. 1—3). — Par M. VASMER. — *Zeit. slav. phil.*, XIV₃₋₄, p. 465 à 467.

OTTO FRANKE, *Der russische Name Kitaj (China)* — explication des origines du nom de Kitaj pour la Chine chez les Russes; des auteurs byzantins sont aussi consultés. — *Zeit. slav. phil.*, XIV₁₋₂, p. 16—20.

B. von ARNIM, *Bemerkungen zum Hunnischen* — explication de quelques noms huns des sources byzantines à l'aide du lexique turc. — *Zeit. slav. phil.*, XIII₁₋₂, p. 100—109.

N. van WIJK, *Aksl. priležati* πικτεύειν, πικτεῦσαι — dans la traduction vieux slave de l'Ἀνδρῶν ἁγίων βίβλος se trouve la traduction de πικτεύειν par « priležati »; l'auteur présente en outre le fragment slave d'après le Vindob. slav. 152 et du grec d'après le Berol. Phil. 1624. — *Zeit. slav. phil.*, XIII₃₋₄, p. 319—329.

G. de JERPHANION, *Les noms des Bergers dans la scène de la Nativité en Cappadoce* — résumé; étude d'ensemble dans les Recherches de science religieuse, XXV. 1935. « La formule magique SATOR AERO ou ROTAS OPERA. Vieilles théories et faits nouveaux. — *Izv. bulg. arch. inst.*, X, p. 91—92.

NORBERT JOKL, *Balkanlateinische Untersuchungen* — 1° Lt. sagitta auf der Balkanhalbinsel — sur ce mot et ses dérivés dans le grec byzantin et l'albanais;

2° retina; 3° subterraneum et les transformations de pt, ct; 4° les traductions de mots latins en albanais. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 44—82.

H. POLENAKOVIĆ, *Bečvi* — supplément à l'explication par M. Skok du mot « benevreci ». — *Revue Int. ét. Bal.*, II, p. 234—237.

P. SKOK, *Études de vocabulaire balkanique* — sur quelques mots d'une formation plus récente qui se retrouvent dans la plupart des langues balkaniques, comme « pljačka », « benevreci ». — *Rev. Int. ét. Bal.*, II, p. 31—43.

ANDRÉ VAILLANT, *V. sl. obědanie* « crapule » — l'évolution sémantique de ce mot a été commandée par sa présence dans l'Évangile. — *Revue ét. sl.*, XV₃₋₄, p. 229—230.

С. КУЛЬБАКИН, *Юш неколико речи о изразу «насушни»* —

le terme *насуштити* pour *ἐπιούσιος* se trouvait déjà dans la traduction slave la plus ancienne, celle de St Cyrille. — *Južnosl. fil.*, XIII, p. 161—162.

HENRI GRÉGOIRE, *Étymologie byzantino-latines* Σοῦδα, ῥωσθέλιον, ταυρέα, πῶματα — 1. polémique avec M. Dölger sur la signification du premier de ces termes. 2° ῥωσθέλιον — bout de la tunique de l'Empereur plié pendant une cérémonie — de rostellum — diminutif de rostrum. 3° ταυρέα — tambour, terme emprunté à l'arabe et au persan. 4° πόμα non πῶμα des habits épiscopaux — vient du latin poma. — *Byz.*, XII, p. 293—307.

H. G., *Toujours σοῦδα* — polémique avec M. Dölger à propos de l'article de M. Dain Σοῦδα à paraître dans les *Mélanges Boisacq* (= Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, t. V). — *Byz.*, XII, p. 658—666.

FRANZ DÖLGER, *Der Titel des sog. Suidaslexikons* — le nom du fameux Lexicon est ἡ σοῦδα — ce qui veut dire palissade en bois — retranchement ; comme le mot σοῦδα reçut au temps d'Eustathius le sens de fossé, qu'il garde aussi dans le Grec moderne, on transforma ce mot en nom d'auteur — Suidas. Une étude sur la feuille de titre du plus ancien manuscrit le Cod. Paris. gr. 2625 est donnée dans l'Appendice. — *Sitzungsb. d. bayer. Ak.*, 1936, pp. 37.

ANTUN ŠIMČIK, *Koložeg « janvier »* — koložeg est le calque du grec παλουκοκαύτης, πασσαλοκαύτης, ainsi qu'un autre nom de mois macédonien žetvar de θεριστής. — *Revue ét. sl.*, XV₃₋₄, p. 230—231.

M. MAŁECKI, *Cechy bałkańskie w językach Macedonji* (vz. Sprawozdania z czynności a posiedzeń Polskiej Akademji umiejętności. Kraków, t. XL, 1935. N° 2. 25—27. — Par L. MILETIĆ.) — *Mak. Pregl.*, X, p. 195—201.

F. DREXL, *Zu É. Renaulds Lexique choisi de Psellos* — explication de l'expression δευτερωτικοί comme exéguètes. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 319.

H. GRÉGOIRE, *Miscellanea epica et ethymologica* — I. La légende d'Oleg — résumé de l'article paru dans le Bulletin de l'Académie Royale de Belgique. Classes des Lettres. 1937. fasc. 2—3. Oleg n'aurait pas assiégé Constantinople en 907 ; la légende s'est inspirée des inscriptions bulgares d'Olgou Tarkanon, du grand ministre du tzar Syméon. II. L'Expédition d'Igor (841) et la Chronique russe, Saint Théodore Spongarios ou Sporakios — résumé de l'article paru dans le Bulletin de l'Académie royale de Belgique Cl. des Lettres. 1937. 2—3. — La version de la Chronique de Nestor « Θεόδωρ στρατιλάτς сь Фракии » — vient de l'épithète de Saint Théodore Σφωράκιος ou τῶν Σφωρακίου

III. *L'Amazone Maximô* — le nom est passé dans l'Acritis d'une inscription de Sébastopolis du Pont. IV. *Autour des Pauliciens* — v. Bulletin de la Classe des Lettres, 1936, p. 95—114. Les Sources de l'histoire des Pauliciens. Pierre de Sicile est authentique et Photius un faux ; ibid. 1936, p. 224—226. Sur l'histoire des Pauliciens — la source principale est le traité de Pierre de Sicile de 872. V. *L'étymologie de Napoléon*. VI. *L'étymologie de Caballus ou de l'utilité du grec moderne* — kobyla vient non du latin caballus mais du grec κόβαλος — bête de somme. — *Byz.*, XI₂, p. 601—615.

J. R. PALANQUE, *Réplique* — réponse à M. Higgins. — *Byz.*, X₂, p. 641 à 642.

P. MAAS, *Eustathios Konjunkturalkritiker* — de la méthode du μεταγράφειν des conjectures chez Eustathios. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 27—31.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ, *Νέα ἐγκώμια τοῦ Ἐπιταφίου* —

étude du point de vue de la langue et de la métrique et édition des hymnes en honneur de l'inhumation du Seigneur Jésus Christ. — *Theol.*, XIV, p. 225—250.

Ι. Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Βλαχικῶν σημειώσεων τοῦ κώδικος 291 τῆς ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου* —

sur quelques notations en langue valaque en caractères cyrilliques en marge de la « grande chronographie » de Georges Phrantzès. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 409—410.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. ΠΑΣΧΑΛΗ, *Ἀνδριακὸν γλωσσάριον ἢ λέξεις καὶ φράσεις ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς κοινῆς ἐν Ἀνδρῶν λαλιᾶς. Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον «Ἑστία». 1933. Σελίδες 122 (5—19 πρόλογος). Σχ. 8ον* — Par

ΔΗΜ. ΙΩ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΣ. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII, p. 133—142.

EMM. PANTELAKIS, Φιλολογικά παρατηρήσεις εις τὸ Νέον Εἰρημολόγιον. Tiré à part du t. XLI de la revue Ἀθήνα. Athènes. P. Leoni. 1935. — Par D. F. M. — *Iren.*, XIII, p. 621.

M. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ ΝΟΥΑΡΟΥ, Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου. Τόμ. Β'. Ἀθήνα, 1934. Σελ. 511. Σχ. 80v.

H. PERNOT, *Introduction à l'étude du dialecte tsakonien* (= Collection de l'Institut Néohellénique de l'Université de Paris, tome II). Paris, « Les Belles Lettres ». 1934. Σελ. 550. Σχ. 80v.

ED. SCHWYZER, *Neugriechische Dialekttexte aufgenommen von Aug. Heisenberg*. Unter Verwertung der Vorarbeiten von JOH. KALISTUNAKIS (= Lautbibliothek. Texte zu den Sprachplatten des Instituts für Lautforschungen an der Universität Berlin, hrsg. von D. Wastermann, Nr. 94). Berlin, 1934. Σελ. 68. Σχ. 80v. — Par P. G. ANAGNOSTOPOULOS. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XI, p. 150—152.

E. MAYSER, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*. Bd. II₂: Satzlehre. Analytischer Teil, 2. Hälfte. — Bd. II₃: Satzlehre. Synthetischer Teil. Leipzig u. Berlin. W. de Gruyter et Co. 1934. XIV, 629 S.; VI, 265 S. gr. 8°. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 108.

K. CHATZEOANNU, Περί τῶν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νεωτέρᾳ κυπριακῇ ξένων γλωσσικῶν στοιχείων. Ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορία διατριβὴ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. [Texte u. Forschungen zur byzantinisch-neugriech. Philologie. 18.]. Athen 1936. 179 S. — Par M. KRIAROS. — *Byz. Zeit.*, XXXVII, p. 394—399. — Par R. M. DAWKINS. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII, p. 104—109.

N. van WIJK, *Eine slavisch-germanische syntaktische Parallele* — sur les fonctions syntaxiques des pronoms slaves i (jъ), jęgo, vieux slave i-že et les formes analogiques du goth. et indo-germanique en général. Les traductions du grec sont mises à profit. — *Germanoslavica*, III, p. 19—30.

FR. PECHUŠKA, *Staroslovanský překlad knihy Job*. V Praze 1935. Zvl. otisk z Časopisu katol. duchovenstva, str. 64. — Par J. VAJS. — *Slavia*, XV, p. 113—114. — Par JOS. KURZ. — *Byz. sl.*, VI, p. 321—323.

STANISŁAW SŁOŃSKI, *Index verborum ad Euchologium sinaiticum*. Warszawa 1934. Стр. VIII + 152.

KARL MEYER, *Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex suprasliensis*. Verlag. J. I. Augustin, Glückstadt u. Hamburg 1935. XII + 302. — Par S. K. — *Južnosl. fil.*, XIII, p. 231 à 233. — Par ERWIN KOSCHMIEDER. — *Balt. sl.*, II, p. 369—373.

P. NACHTIGAL, *Starocerkovnoslovanske študije*. Лубљана, 1936, p. 79. — Par C. T. — *Лет. Мат. Спр.*, 347, p. 224.

A. MEILLET, *Le slave commun*, seconde édition revue et augmentée avec le concours de A. VAILLANT, professeur à l'École des langues orientales et à l'École des Hautes-Études. Paris 1934. 538. 8°. — Par A. B. — *Južnosl. fil.*, XIII, p. 189.

MILOŠ WEINGART, *Rukověť jazyka staroslověnského*. Svazek 1. (Knihy didaktického Kruhu Klubu moderních filologů v Praze, čís. 2.) V Praze 1937. — Par H. G. — *Byz.*, XII, p. 697—698.

Staroslověnské texty (ke svým cvičením a přednáškám vybral M. WEINGART), v Praze, V + 256 pages, prodává se v Seminári pro slovanskou filologii university

Karlovy. — Par ANDRÉ MAZON. — *Revue ét. sl.*, XVII₃₋₄, p. 258.

M. WEINGART — B. HAVRÁNEK, *Diskuse* — polémique à propos de l'ouvrage de M. Weingart paru en 1934 sur la première légende tchèque — slave-commun de St. Venceslas. — *Čas. Mat. Mor.*, LX, p. 229—256.

JOSEF KURZ, *K Zografskému evangeliu*, Slavia, IX₃, 4; XI 3/4; v Praze 1933. — Par S. KULJBAKIN. — *Južnosl. fil.*, XIII, p. 233—242.

ALOIS KOLÍSEK, *Cyryllo-methodějství u Čechů a u Slováků*. K tisku upravitel a vlastním nákladem vydal Karel Kolísek. Brno 1935. (234 S. 2. Bl.) — Par GEORG STADTMÜLLER. — *Jahrb. f. Kult. u. Gesch.*, XI, p. 469.

ЛАВРОВ, П. А., *Материалы по истории возникновения славянской письменности*. (Академия Наук Союза сов. соц. респ. Труды славянской комиссии, т. I) 1930. Срп. L + 200. —

Par S. KULJBAKIN. — *Južnosl. fil.*, XIII, p. 242—252.

JOSEF KURZ, *Josef Vajs: Přehled jeho díla k jeho 70. narozeninám*. V Praze 1936. 39 p. Extr. de Byz.-sl., VI, 221—257.

JOSEF VAJS, *Kniha Rut v překladě staroslověnském*. V Praze 1926. In 8°. 47 p., VIII pl. — *Evangelium sv. Matouše*. Text rekonstruovaný. V Praze 1935. In 8°. 117 pages. — *Evangelium sv. Marka*. Text rekonstruovaný. V Praze 1935. In 8°. XII à 79 p. — *Evangelium sv. Lukáše*. Text rekonstruovaný. V Praze 1936. In 8°. 127 p. — *Evangelium sv. Jana*. Text rekonstruovaný. V Praze 1936. In 8°. 99 pages. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 187, p. 368—371.

A. CAFEROGLU, *Note sur un manuscrit en langue serbe de la bibliothèque*

d'Ayasofya (Istanbul) — sur les Nos 4749 et 4750 — deux exemplaires d'un dictionnaire arabe-persan-grec-serbe, composé d'après l'auteur pour servir au sultan Mohammed II lui-même. — *Rev. Int. ét. bal.*, II, p. 185—190.

BORIS UNBEGAUN, *Les noms des villes russes: la mode grecque* — sur la mode de donner des noms de formation grecque en Russie au XVIIIe siècle, parfois, surtout en Crimée, on reprend pour des villes nouvellement bâties des noms grecs tombés dans l'oubli. — *Revue ét. sl.*, XVI₃₋₄, p. 214—235.

B. A. LARIN, *Проект древне-русского словаря*. (Принципы, инструкции, источники.) Ак. Н. СССР. Инст. яз. и мышления им. Н. Я. Марра, Москва—Ленинград, 1936, 175 стр. — Par JAN FRČEK. — *Čas. mod. fil.*, r. XXIV, p. 50—55.

E. DICKENMANN, *Untersuchungen über die Nationalkomposition im Russischen*. Teil I. Einleitung und Material (= Veröffentlichungen d. Slavischen Instituts d. Friedrich-Wilhelms Universität. Berlin, hrsg. M. Vasmer, Bd. 12). Leipzig, O. Harrassowitz. 1934. 8°. 377 S. — Par ERNST FRAENKEL. — *Zeit. slav. phil.*, XIII₁₋₂, p. 205—236.

М. ПЕТЕРСОН, *Синтаксис «Слова о полку Игореве»* —

étude des formes syntactiques se trouvant dans le « Dit de la campagne d'Igor ». La syntaxe est différente de celle des Annales Primaires. — *Slavia*, XIV, p. 547—592.

GRIGORE NANDRIS, *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntei Athos, 1372—1658*, publicate după fotografiile și notele lui Gabriel Millet « Fundația regele Carol I ». București, Pagini 311. — Par ILIE BĂRBULESCU. — *Archiva*, XLIV, p. 133—155.

ILIE BĂRBULESCU, *Teoria lui B. P. Hasdeu?* — sur la polémique autour de la théorie de Hasdeu sur l'élément vieux slave de la langue roumaine. — *Archiva*, XLIII, p. 272—277.

Československá vlastivěda, díl III. Jazyk. Rediguje O. HUJER. (Praha 1934, str. 626 s četnými diagramy, mapami a vyobrazeními v textu a s 20 obraz. přílohami.) — Par ADOLF KELLNER. — *Čas. Mat. Mor.*, LX, p. 364—375.

N. van WIJK, *Zur serbokroatischen Entwicklung des slavischen Vokals* — sur la prononciation du « ě » en serbo-croate qui dans les dialectes est transcrit par « e, ie (ije, je) ou i » et qui provient de l'« e » ancien. Des exemples sont puisés chez les auteurs byzantins, transmettant des noms propres serbocroates. — *Zeit. slav. phil.*, XIV₁₋₂, p. 1—16.

A. BELIĆ, *La linguistique balkanique aux congrès internationaux des linguistes* — on ne peut pas parler d'une unité balkanique linguistique, mais seulement d'une certaine réciprocité linguistique. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 167—171.

VLADOJE DUKAT, *Rječnik Mažuranića i Užarevića* — étude sur le dictionnaire serbo-croate—allemand publié en 1842 à Zagreb par J. Mažuranić et Užarević. — *Rad Jug. Ak.*, 257, p. 83—132.

P. SKOK, *Južni Sloveni i turski narodi* — l'auteur distingue quatre séries d'expressions empruntées par les Slaves aux Avars: 1° celles qui ont trait à l'administration: župan, ban, hpan; 2° à la civilisation intellectuelle: biljeg, knjiga; 3° à la civilisation matérielle: klobuk, běl'čugъ; 4° le nom ethnique Obri. — *Jug. ist. čas.*, II₁₋₄, p. 1—15.

ILIE BĂRBULESCU, *Cu privire la limba documentelor moldo și munteano-slave*

— aperçu critique des travaux récents concernant les actes moldaves cyrilliques; question de la langue dans laquelle ils ont été écrits. — *Archiva*, XLIII, p. 268—269.

A. SCRIBAN, *Dicționarul limbii române întocmit și publicat de Academia Română* — l'auteur présente l'étymologie de quelques mots roumains, dont quelques uns sont d'origine grecque. — *Archiva*, XLIV, p. 121—128.

H. ZILLIACUS, *Zum Kampf der Welt-sprachen im oströmischen Reich*. Akadem. Abhandlungen Helsingfors, Mercators Tryckerei 1935. 239 S. gr. 8°. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 108 à 117.

EQREM ÇABEJ, *Parallele Ausdrücke und Redensarten in den Balkansprachen* — liste de diction parallèles dans différentes langues balkaniques. — *Rev. Int. ét. balk.*, II, p. 226—231.

KR. SANDFELD—P. SKOK, *Langues balkaniques* — M. Sandfeld souligne les traits communs des langues balkaniques, surtout du point de vue de leur structure. M. Skok complète l'exposé par une esquisse des tendances actuelles du développement linguistique dans les Balkans. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 465—481.

N. van WIJK, *Parallélisme et divergence dans l'évolution des langues slaves* — en ceci est traité aussi la question cyrillo-méthodique de la langue des Apôtres des Slaves. — *Monde Slave*, XIV, t. II, p. 419 à 446.

N. van WIJK, *Les langues slaves du Sud* — l'auteur aborde la question des processus linguistiques et ethnographiques auxquels le domaine frontière bulgare-serbo-croate, ainsi que le macédonien, doivent leur forme actuelle. Le problème de la langue vieux bulgare (slave) est traité spécia-

lement. — *Monde Slave*, XIV, t. IV, p. 76—101.

FRANK WOLLMANN, *Zur vergleichenden slavischen Literaturwissenschaft* — l'auteur se prononce contre un schisme du point de vue culturel de la civilisation méditerranéenne à Byzance et à Rome; c'est l'antagonisme national qui crée des différences. Pour l'histoire littéraire l'opposition de la sphère romano-germaine et gréco-slave n'est qu'un mirage. Polémique avec M. Bidlo. — *Prag. Rund.*, VII, p. 412—432.

R. JAKOBSON, *L'histoire du tchèque et du slovaque littéraires* — critique de la Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. 1936. Praha, Sfinx. A noter le travail de M. Bohuslav Havránek. — *Monde slave*, XIV, t. IV, p. 353 à 366.

ЦВѢТАНЪ ТОДОРОВЪ, *Северозападнитѣ български говори*. Издава Българската Академия на наукитѣ —

étude approfondie des dialectes de la Bulgarie du Nord Ouest et édition de légendes et chants populaires lyriques et épiques, dont quelques uns de caractère historique. — *Sbor. nar. um.*, XLI, p. XV + 543.

История на български езикъ — отъ проф. Б. ЦОНЕВЪ «Университетска библиотека». № 183. Б. Специални части (съ две диалектологични карти) томъ трети и последенъ. Посмъртно издание, подъ редакцията на проф. д-ръ СТ. МЛАДЕНОВЪ. София. Придворна печатница, 1937. — Par D. OSSININ. — Uč. Pregl., 36, p. 1003—1007.

P. MAAS, *Leitfehler und stemmatische Typen* — étude méthodologique sur les relations réciproques de divers manuscrits et possibilités de reconstruire la Stemma des Copies. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 289—294.

КИРИЛЪ МИРЧЕВЪ, *Церковни текстове на разложки говоръ отъ срѣдата на миналия вѣкъ —*

l'auteur publie des textes ecclésiastiques écrits à Razlog au milieu du siècle passé en caractères grecs. Les traditions littéraires vieux bulgares n'y ont pas été interrompues. — *Epet. het. byz. sp.*, X, p. 61—84.

ERNST FRAENKEL, *Zur slavischen und baltischen Grammatik* — pour les particules de contradiction et la manière de donner un autre sens péjoratif ou diminutif aux verbes sont tirées des parallèles du grec. — *Slavia*, XIV, p. 496—509.

ILIE BĂRBULESCU, *L'individualité de la langue roumaine et ses éléments slaves anciens* — l'auteur aboutit à la conclusion, que « l'individualité ethnique roumaine, partant de sa langue, n'a pas dans sa composition le slave comme élément fondamental et qu'elle s'est pétrie et formée en dehors du territoire occupé par les Slaves ». — *Archiva*, XLIV, p. 177—208.

М. С. ЛАЛЕВИТЪ, *Однос и везе бугарштица и тужбалица —*

sur les liens de la « bugarštica » épique et des chants funèbres, du point de vue de la métrique et de la composition. — *Pril. prouč. nar. poez.*, III₁, p. 50—73.

Др БОРИС КУДРИК, *Огляд історії української церковної музики —*

consulter surtout les deux premiers chapitres: la musique religieuse byzantine en tant que prototype de la musique liturgique orientale, et le moyen âge de la musique ukrainienne. — *Praci gr.-kat. bogoslov. ak.*, XIX, pp. 141.

CARSTEN HOEG—H. J. W. TILLYARD—EGON WELLESZ, *Ἀρχαὶ μουσικῆς, Monumenta Musicae Byzantinae. I. Stichetarium. Copenhagen. 1936. Σχ. 4ον. σ. 66 + φ. κωδ. 325. — Par EMM. BAMBOYΔAKHΣ — Epet. het. byz. sp.*, XI,

p. 474—478. — Par I. ORTIZ de URBI-NA, S. I. — *Orient. Chr. per.*, II 1/2, p. 305—306.

I. *Union Académique Internationale. Monumenta Musicae Byzantinae* ediderunt C. Hoëg, H. J. Tillyard, E. Wellesz: 1° *Sticherarium: Codex Vindobonensis Theol. Graec.* 181 phototypicae depictus, Copenhague, Levin et Munksgaard. 1935. 66 S. 326 Taf. 2° *Subsidia: Vol. I, Fasc. 1: Handbook of the Middle Byzantine Musical Notation* by H. J. W. TILLYARD. Copenhague. Levin et Munksgaard. 1935. 49 S. — Vol. I. Fasc. 2: *La Notation Ekphonétique* par C. HOËG. Copenhague. Levin et Munksgaard 1935. 162 S. 3 Taf.

II. *Trésor de Musique Byzantine* par E. WELLESZ. Paris, Édition de l'Oiseau Lyre. 1935. 23 S. 39 Taf. — Par P. M. SCHWARZ. O. S. B. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 411—416.

† Πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Θρακικὸς μουσικοί — revision du catalogue d'artistes et de compositeurs de musique religieuse publié dans la « Thrakika » avec une liste de 29 hymnographes originaires de Thrace. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 47—75.

G. WELLESZ, *Der Stand der Forschung auf dem Gebiete der byzantinischen Kirchenmusik* — aperçu critique des travaux récents, l'auteur s'attache surtout au problème de la notation byzantine. — *Byz.*, XI₂, p. 729—737.

N. J. W. TILLYARD, *Byzantine Neumes: The Coislin Notation* — le système de notation Coislin présente le dernier stade de l'évolution de la transcription des notes de la première époque byzantine; à l'époque moyenne c'est le système des notes rondes qui prévaut. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 345—358.

МИТАР С. ВЛАХОВИЋ, *Гусле и јуначке песне у Источној Србији* —

aperçu de l'état actuel du chant populaire épique et du jeu de la gousla dans la Serbie de l'Est. — *Glas. etnogr. muz. Beograd*, X, p. 100—107.

MARCEL LAURENT, *Musicologie byzantine* — critique des travaux récents de MM. Tillyard, E. Wellesz, Carsten Hoëg et Mme Melpo Merlier. — *Byz.*, XII, p. 365—371. — Par SAMUEL BANDBOVY.

IV. Théologie.

A. Littérature.

Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique publié sous la direction de M. VILLER, S. I. Fasc. 4—5. Paris, Beanchesne, 1934—1935, in 4°. col. 641—1600. — Par M. van CUTSEM. — *An. Bol.*, LV, p. 177—178.

Θρησκευτικὴ καὶ χριστιανικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια, t. I, fasc. 1—7. Athènes, 1936, in-4°, 56 pp. et 1120 col. III. — Par FR. HALKIN. — *An. Bol.*, LIV, p. 459 à 460.

Lexikon für Theologie und Kirche, édité par Mgr. BUCHBERGER et le prof. K. HOFMANN. VII. Bd. Mauretanien bis Patrologie, 1040 col., 8 pl., 17 cartes et 120 reproductions dans le texte. Fribourg en Brisgau, Herder 1935. — Par V. LAURENT. — *Éch. Or.*, 182, p. 248—250.

Lexikon für Theologie und Kirche. 2. neubearb. Auflage d. Kirchl. Handlexikon. Herder u. C^o. Freiburg im Bresgau. VIII. Band: Patron — Rudolf. Mit 8 Tafeln, 11 Kartenskizzen u. 171 Textabbildungen (VIII S.—1040 Sp.) 1931. — Par S. K. — *Elpis*, X, p. 242—243.

GERHARD KITTEL, *Teologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, S. Urbanstr. 12. Erster Band 1933. A-Γ, str. XII + 793; zweiter Band 1935; Δ-H, str. XII + 958. — Par S. K. — *Elpis*, X. p. 244.

Acta conciliorum oecumenicorum ed. EDVARDUS SCHWARTZ. Tomus alter: Concilium universale Chalcedonense. Volumen quintum: Collectio Sangermanensis. Berlin und Leipzig. W. de Gruyter et Cie, 1936, in 4°, XXII—167 pp. — Par P. P. — *An. Bol.*, LV, III/IV, p. 371—375.

Acta conciliorum oecumenicorum ed. EDVARDUS SCHWARTZ. Tomus alter: Concilium universale Chalcedonense. Vol. alterum, pars altera: Rerum Chalcedonensium collectio Vaticana Canones et symbolum. Berlin et Leipzig, W. de Gruyter et Co, 1936, in 4°, XVIII—110 pp. — Id. Tomus alter, volumen tertium, pars altera: Actiones II—VI; ibid., 1936, VII—180 pp. — Par P. P. — *An. Bol.*, LV, I/II, p. 120—125.

V. GRUMEL, A. A., *Les Regestes des Actes du patriarchat de Constantinople*. Vol. I.: Les Actes des patriarches; fasc. 1: Les Regestes de 381 à 715. In 4° de XXXVI—132 pages. Socii Assumptionistae Chalcedonenses. 1932. — Par M. JUGIE. — *Byz.*, XI₁, p. 362—369.

V. GRUMEL, *Les registres des actes du patriarchat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, fasc. II: *Les registres de 751 à 1043*. Le patriarchat byzantin, série I. Ed. des Socii Assumptionistae Chalcedonenses, 1936, 1 vol. in 4° de XXIII—278 pages. — Par H. G. — *Byz.*, XII, p. 673—675. — Par A. SIGALAS. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 479—480.

Le Patriarcat byzantin. Série II. *Corpus Notitiarum Episcopatum Ecclesiae Orientalis Graecae*. 1 Bd.: *Die Genesis der Notitia*

episcopatum. Hrsg. von ERNST GERLAND, 1 Hft: *Einleitung*. In-4° de XII, 48 pp.

Le même, vol. Ier, fasc. 2: *Les listes conciliaires*, établies par E. GERLAND, revue et complétées par V. LAURENT, A. A. I., *Synode de Gabadius* (394) et II, *Concile d'Ephèse* (431). In 4° de XVI—122 pp. — Socii Assumptionistae Chalcedonenses 1931—1936. — Par E. HONIGMANN. — *Byz.*, XI, p. 340—362. — Par K. A. — *Ellen.*, IX₁, p. 179—180.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι —

un essai des catalogues épiscopaux des Églises d'Orient et plus spécialement de celle de Constantinople, précédé d'une introduction sur l'état des manuscrits légués par Mystakidès. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 139—238.

E. HONIGMANN, *Recherches sur les listes des pères de Nicée et de Constantinople* — I. L'ordre original de la liste des Pères de Nicée — sur les modèles du Vatican. gr. 44 et du Sinait. graec. 1117; II. Agrios — évêque d'Apiaria en 381 — Σπαρία et Σαρία paraissent être une déformation d'Ἀπιαρία. — *Byz.*, XI₂, p. 429 à 449.

N. CAPPUYNS, *Le Synodicon de Chypre au XIIe siècle* — étude du Synodicon qui figure dans le codex 989 de la Bibliothèque sinaïtique d'environ l'an 1170, de sa composition et de sa valeur historique. — *Byz.*, X₂, p. 489—504.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΤΣΕΒΑ, Ἐπισκοπικὸς κατάλογος Θηβῶν —

publication d'un catalogue des évêques de Thèbes trouvé dans les œuvres inédites de Epam. Papavassiliou. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 397—399.

G. J. KONIDARES, Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πα-

τριαρχείου καὶ ἡ «Τάξις» αὐτῶν. Τόμ. Α'. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν τακτικῶν καὶ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 4/5 μέχρι τοῦ 10 αἰῶνος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Τακτικοῦ τοῦ Παρισινοῦ κώδικος 1555 Α. [Texte u. Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, N° 13.] Athen. «Chronika». 1934. β'. 104 S. gr. 8°. — Par F. D. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 232—233. — Par D. J. D. — *Iren.*, XIII₃.

GERMANOS (Mgr) de SARDES, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐπαρχίων τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Θράκης, tiré à part des Θρακικά. In 8°, 102 pages. Athènes, 1935. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 182, p. 252—253.

E. C. COLWELL and H. R. WILLOUGHBY, *The Four Gospels of Karabissar*. Vol. I. *History and Text* by E. C. Colwell. Chicago, Univ. of Chic. Press. 1936. XV. 268 S. 13 Taf. gr. 8°. Vol. II. *The Cycle of Text Illustrations*. Chicago. Univ. of Chic. Press. 1936. XXXVI, 494 S., 137 Taf. gr. 8°. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, t. XXXVII₂, p. 390—394.

ODE CASEL, O. S. B., *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*, T. XI (1931) et XII (1932). Münster, Aschendorff, 1933 et 1934, in-8°, IV—543, IV—480 pp. — *Registerband zu den 10 ersten Bänden des Jahrbuches für Liturgiewissenschaft* (1921 à 1930). Ibidem, 1933, in-8°, IV—48 pp. — Par P. GROSJEAN. — *An. Bol.*, LIV, fasc. I/II, p. 167—170.

R. CADIOU, *Commentaires inédits des psaumes: étude sur les textes d'Origène contenus dans le «Vindabonensis 8»* (Collection d'études anciennes publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé) Paris, Les Belles Lettres, 1936. In-8°. 141 pages. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 186, p. 244—246.

Mgr. M. BUCHBERGER, *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. VIII. Patron bis Rudolf. In 8°. VIII—1040 pages. Freiburg i. Br., Herder, 1936. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 185, p. 108.

JOS. BIDEZ, *Le texte du prologue de Sozomène et de ses chapitres (VI, 28—34) sur les moines d'Égypte et de Palestine*. Verlag. d. Preuss. Ak. d. Wissensch. Berlin 1935. — Par J. D. F. — *Theol.*, XIV, p. 286—287.

P. BAZANTAY, *La chaîne de l'Amannus. Beyrouth*. Imprimerie catholique, 1933, in-8°, 31 pp. (Extrait du Bulletin de l'Enseignement du Haut Commissariat de la République française en Syrie et au Liban). *Id.*, *Les pèlerinages populaires arméniens*. Ibidem, 1933. 12 pp.

G. MILLET, *La mission archéologique du P. Mécérien dans l'Antiochène*, dans les Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, 1933. — Par van CUTZEM. — *An. Bol.*, LIV, p. 343 à 348.

Studies and Documents edited by KIRSOPP LAKE, Litt. D. and SILVA LAKE, M. A., II Epiphanius de Gemmis by ROBERT P. BLAKE. — Par J. ORTIZ de URBINA, S. I. — *Orient. chr. per.* II₁₋₂, p. 290.

Traité religieux, philosophiques et moraux, extraits des œuvres d'Isaac de Ninive (VIIe siècle). Par IBN AS-SALT (IXe s.). Texte arabe publié pour la première fois, avec corrections et annotations, et suivi d'une traduction française et d'une table des matières, par le R. P. PAUL SBATH, prêtre syrien d'Alep, membre de l'Institut d'Égypte et de plusieurs autres sociétés savantes. Le Caire. 1934. — Par I. HAUSCHERR, S. I. — *Orient. chr. per.*, II₃₋₄, p. 511—513.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, Σχολεῖα μετὰ τὴν ἄλωσιν κατὰ κώδικας

τοῦ Οἰκουµενικοῦ Πατριαρχείου — résumés des divers actes patriarcaux se rapportant aux écoles grecques après la chute de Constantinople. — *Épét. het. byz. sp.*, XIII, p. 143—154.

V. BENEŠEVIČ, *Zur slavischen Scholie angeblick aus der Zeit der Slavenapostel* — réédition de la Scholie slave sur la première place du Saint Siège attribuée à l'un des Saints apôtres slaves et du texte grec correspondant. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 101 à 105.

MISN, Ἡ ζωοδόχος Πηγὴ, in 8°, 251 pages. 3 illustrations et une carte. Istanbul. 1937. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 188, p. 495—496.

M. J. LAGRANGE, *Introduction à l'étude du Nouveau Testament*. Deuxième partie: Critique textuelle. — II. La critique rationnelle. Paris, Gabalda. 1935. In 8° carré, XVI + 685 pages. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 184, p. 492—495.

M. JUGIE, *Le typicon du monastère du Prodrome au Mont Ménécée, près de Serres* — publication du texte de la première moitié du XIVe siècle avec commentaire et introduction. — *Byz.*, XII, p. 25—69.

Др В. МОШИН, *Јоакимизам и источна теологија* —

étude sur les liens de la doctrine de Joachim de Flore avec la théologie orientale et critique du livre de feu Eugène Anitchkof, Joachim de Flore et les milieux courtois. Paris 1931. 8°. XXIII + 462. — *Bogoslavlja*, XI, pp. 40.

B. Hagiographie.

Après un siècle. L'œuvre des bollandistes de 1837 à 1937 — aperçu de la vie de la société et des sociétés après la rénovation de celle-ci; à noter surtout l'activité du P. V. De Bruck et du P. Ivan Martinov, con-

sacrée à l'étude de l'hagiographie orientale et slave. — *An. Bol.*, LV, I/II, p. V—XLIV.

HIPPOLYTE DELAHAYE, *Contributions récentes à l'hagiographie de Rome et d'Afrique* — aperçu critique de quelques travaux publiés au cours des dix dernières années dans les périodiques de l'Académie pontificale d'archéologie et de l'Institut d'archéologie chrétienne. — *An. Bol.*, LIV, III/IV, p. 265—315.

P. HESSLER, *Neues zur Vita Constantini des Codex Angelicus* — l'auteur attire l'attention sur le Cod. Hieros Sabait gr. 366, qui remplit quelques lacunes du texte connu auparavant. — *Byz.*, X₂, p. 399—402.

J. BIDEZ, *Fragments nouveaux de Philostorge sur la Vie de Constantin* — étude de fragments nouveaux sur l'histoire ecclésiastique de Philostorge qui se retrouvent dans la Vita Constantini et Suidas. — *Byz.*, X₂, p. 403—442.

V. GRUMEL, *Jean Grammaticos et Saint Théodore Studite* — l'auteur démontre que trois lettres adressées par St. Théodore Studite à Jean Grammaticos, sont écrites au futur patriarche iconoclaste. — *Éch. Or.*, 186, p. 181—189.

MAURICE COENS, *Anciennes litanies des saints* — études de quelques litanies occidentales médiévales, dans lesquelles des saints sont énumérés. — *An. Bol.*, LIV, fasc. I/II, p. 5—37.

EULOGIE KOURILAS et FRANÇOIS HALKIN, *Deux Vies de S. Maxime de Kausokalybe, ermite au Mont Athos (XIVe s.)* — édition de deux Vies du même Saint; la première est composée par un émule du Saint, l'ermite Nippon, la seconde par Théophane, hégoumène de Vatopedi, puis métropolite de Périthéorion en Thrace, con-

temporain du héros. — *An. Bol.*, LIV, fasc. I/II, p. 38—112.

PAUL PEETERS, *Une Vie copte de S. Jean du Lycopolis* — étude de quelques fragments d'une Vie de St. Jean de Siout en Egypte, dont un fragment est original, c'est-à-dire suit la tradition locale, les deux autres étant empruntés à des ouvrages grecs. — *An. Bol.*, LIV, III/IV, p. 359—381.

G. da COSTA LOUILLET, *La vie de St Paul de Xéropotamos et le chrysobulle de Romain 1er Lécapène* — étude d'après deux notices tardives du sunaxaire, l'une publiée au XVIIIe siècle, l'autre encore plus moderne de Doukakis suit le chrysobulle falsifié de Romain Lécapène. En réalité Paul ne fut qu'un humble moine qui vécut au Xe siècle et non de souche impériale. — *Byz.*, XI, p. 181—211.

P. HESELER, *Hagiographica III* — 1° Die Vita des Photios und die Acta in Nicaea (BHG 1280) — ce n'est pas Photios qui a puisé dans les Actes, mais au contraire les compilateurs de ces derniers se sont servi entre autres de Photios. 2° Die junge Vita des Metrophanes im ersten Kaiserlichen Menologium — l'auteur de cette Vita n'a eu sous la main qu'un catalogue episcopal; il ne s'est servi de la Grande Vita qu'indirectement. 3° Das Enkomion auf Metrophanes des Konstantinos Akropolites — sur un encomion de Metaphraste qui n'a pas encore été publié. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII, p. 81—99.

† ΠΡ. ΛΕΟΝΤΟΠΟΛΕΩΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Ἀγιολογικά. Ὁ ἅγιος Δημήτριος ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ — étude sur l'hymnographie de St. Démétrius avec publication du texte de l'Office de Saint Démétrius par Siméon, archevêque de Thessalonique. — *Epet bet. byz. sp.*, XI, p. 120—150.

ἈΡΧΙΜ. ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΕΥΑΓΓ. ΓΑ-

ΛΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, ἱεροκήρυκος Σπάρτης, βίος, πολιτεία, εἰκονογραφία, θαύματα, καὶ ᾠσματι κοραὶ ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε». Ἐν Ἀθήναις 1833. 8ον μέγα σελ. 238 μετὰ 41 εἰκόνες ἐν τέλει τοῦ κειμένου. — Par PHAIDON KOUKOULES. — *Epet. bet. byz. sp.*, XI, p. 464—469.

WALTER TILL, *Koptische Heiligen und Martyrerlegenden*. Text, Übersetzungen und Indices. Zweiter Teil. Roma 1936, in 8°, 188 pp. (= Orientalia christiana, 108). — Par P. P. — *An. Bol.*, LV, III/IV, p. 379—383.

Koptische Heiligen und Martyrlegenden. Texte, Übersetzungen und Indices herausg. u. bearbeitet von WALTER TILL. Erster Teil. Zweiter Teil — Fragments des Vies des différents Saints coptes dont la plus grande part n'est pas encore publiée, d'après la collection de papyrus de la Bibliothèque Nationale de Vienne; texte copte, commentaire et traduction allemande. — *Or. chr. anal.*, 102, 106, pp. XV + 210 — 3 tabl., 188.

Das Leben des hl. Jäfquerana 'Egzī. Äthiopischer Text herausg. u. übersetzt von J. WAJNBERG. Roma 1936 — Vie du Saint abyssinien Jäfquerana 'Egzī, qui vécut entre 1290 et 1350, texte éthiopien avec traduction française. — *Orient. Chr. anal.*, 106, pp. 124.

A. BAUMSTARK, *Ausstrahlungen der vorbyzantinischen Heiligenkalenders von Jerusalem* — le cycle de fêtes des Saints de Jérusalem, autre que le byzantin et postérieur à lui, a laissé des traces dans la liturgie d'Arménie et de Georgie. — *Orient. chr. per.*, II, I/II, p. 129—144.

ARCHIM. CHRIST. I. ZONAS, Βίος καὶ πολιτεία καὶ Μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυ-

ματουργοῦ Λουκά τοῦ Νέου. Athènes, Typographie des Trois Hiérarques. 1935. in-8° 33 p. — Par HIÉROMOÏNE PIERRE. — *Iren.*, XIII₆, p. 741.

ΑΙΜΙΛΙΑΣ Κ. ΣΑΡΟΥ, Βίος Ἀγίου Ἀνδρέου Ἀργέντη τοῦ Χίου καὶ Ἀκολουθία αὐτοῦ πονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου Μάρκου Ἀγ. Βασιλάκη, μετὰ προλόγου του Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθῶν Χρυσστόμου. Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον «Ἑστία». 1935. — Par M. KONSTANTIDES. — *Théol.*, XIV, p. 187—188.

FELIX RÜTTEN, *Die Victorverehrung im christlichen Altertum*. Eine kulturgeschichtliche und hagiographische Studie. Paderborn. Schöningh. 1936, in-8°, 182 pp. (= Studien zur Geschichte u. Kultur des Altertums, XX₁). — Par W. DEROUAUX. — *An. Bol.*, LV, p. 359—362.

ERNESTUS RUPPRECHT, *Cosmae et Damiani sanctorum medicorum vita et miracula e codice londinensi* (Neue Deutsche Forschungen, Abt. Klass. Philol., Bd. 20), Berlin, Juncker u. Dünnhaupt, 1935; in 8°. XI—82 p. — Par D. I. D. — *Iren.*, XIII₅, p. 618—619.

GIOBBE RUOCCO, *La identificazione di S. Constantino I, patriarca di Costantinopoli et patrono di Capri, attraverso alcuni codici latini*. Napoli, Barca 1935, in-8°, 44 pp. 2 fac-similés. Extr. de l'Archivio storico Caprese II. — Par FR. HALKIN. — *An. Bol.*, LV, p. 125—126.

V. LAURENT, *La vie de Jean, métropolitaine d'Héraclée du Pont par Nicéphore Grégoras*. Ἀρχεῖον Πόντου 6 (1934). S. A. 67 S. — Par F. D. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 458.

J. HADŽEGA, *Žisneopisanie sv. I. Zlatousta i razbor ego trudov*. Užhorod, 1936. In-8°, 192 p. — Par V. GRUMEL.

— *Éch. Or.*, 184, p. 495—496. — Par TH. SPÁČIL, S. I. — *Orient. per. chr.*, II₃₋₄, p. 508—509.

A. EHRHARD, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*. Lief. 1—5. (Texte u. Untersuchungen zur Geschichte d. altchristlichen Literatur, Bd. 50.) Leipzig. Hinrichs. 1936 à 1937. In-8°, LVIII—718 pp. — Par CH. MARTIN. — *Byz.*, XII, p. 347—362. — Par X. — *Theol.*, XIV, p. 279—280. — Par CHRYSOSTOME, arch. d'Athènes. — *Byz. neogr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 361—365. — Par HAMILKAR ALIVIZATOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 481—484.

Prälat Dr. ALBERT ERHARD, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen Literatur der griechischen Kirche*. J. C. Hinrich. Leipzig 1936. — Par HAMILKAR S. ALLIVIZATOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 520—523.

Documents Grecs inédits relatifs à S. Mercure de Césarée. Tradition littéraire — Tradition liturgique, par STÉPHANE BINON, Docteur en Philosophie et lettres, Louvain 1937, p. 192. — Par SOPHROS NIOS EUSTRATIADES. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 446.

HIPPOLYTE DELAHAYE, *Saint Théodote de Nicée* — édition des textes des Vies de la Sainte en grec et latin avec une préface où l'auteur s'essaie à résoudre le problème de savoir combien il y avait eu de Saintes de ce nom. — *An. Bol.*, LV, p. 201—225.

CHRYSOSTOMOS PAPADOPOULOS, *Metropolit von Athen*, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι Β'. Ὁ ὁσιος Μελέτιος «ὁ νέος» (περ. 1035—1105). Athen, Phoinix 1935. 92 S. gr. 8°. — Par F. D. — *Byz. Zeit.*,

XXXVI, p. 213—214. — Par G. A. SO-TIRIOV. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 522—524.

The Lives of the Saints originally compiled by the Rev. ALBAN BUTLER, Vol. IX. September. London, Burus Oates and Waschbourne [1934]. in 8°. XII—394 pp. — Par P. GROSJEAN. — *An. Bol.*, LIV, fasc. I/II, p. 165—166.

Г. А. ИЛЬИНСКИЙ, Опыт систематической кирилло-мефодиевской библиографии. Под ред. и с дополн. М. Г. ПОПРУЖЕНКА и СТ. М. РОМАНСКОГО. — Българска академия на наукитѣ. София 1934, стр. XLVIII + 303.

М. ПОПРУЖЕНКО и СТ. РОМАНСКИ, Библиографски прегледъ на славянскитѣ кирилски източници за живота и дѣйността на Кирила и Методия. Издава Бълг. академия на наукитѣ. София. Комисия за издаване източниците за живота и дейността на Кирила и Методия. — Par JOS. PÁTA. — *Slavia*, XIV, p. 306—307.

MILOŠ WEINGART, *Z nové literatury o otázkách cyrilomethodějských*. 1. Bibliografie. 2. Vydání pramenů. 3. O sídle velkomoravské arcidiecése. 4. O národnosti Konstantina a Methoděje. 5. O původních spisech Konstantina-Cyrilla. — *Byz.-sl.*, VI, p. 328—339.

FR. GRIVEC, *O virih staroslovenskega Žitja Metodija* — l'auteur démontre que le Prologue théologique de la Vie de Saint Méthode ne peut avoir été écrit par nul autre que par l'un des Saints Frères mêmes; il résulte que la Vie de Méthode est l'œuvre d'un autre écrivain. — *Jug. ist. čas.*, II₁₋₄, p. 101—105.

FR. GRIVEC, *Slovenski knez Kocelj, učenec in pokrovitelj sv. Cirila in Metoda* — étude sur les relations des SS. Cyrille et Méthode avec le prince Kocelj, qui fut leur

patron en même temps que leur élève. — *Čas. za zgod.*, XXXII, p. 46—52.

A. BRÜCKNER, *Cyrillo-methodiana*. — *Byz. sl.*, VI, p. 369—371.

Réponse de M. F. DVORNÍK. — *Byz.-sl.*, VI, p. 371.

FR. GRIVEC, *Viri staroslovenskego Žitja Metodija* — l'auteur démontre que l'auteur de la Vie de Saint Méthode s'est servi des notes théologiques des SS. Cyrille et Méthode. — *Jug. ist. čas.*, I₃₋₄, p. 336 à 351.

FR. GRIVEC, *K novi izdaji žitja Konstantina in žitja Metodija* — quelques propositions sur la méthode à suivre pour l'édition des vieux textes, écrits en caractères cyrilliques, concernant SS. Cyrille et Méthode, entreprise par l'Académie Bulgare des Sciences. — *Jug. ist. čas.*, I₃₋₄, p. 455—461.

FR. GRIVEC, *Възвратисахъ изъ Моравы. Reversi sunt ex Moravia. Epizoda iz življenja sv. Cirila in Metoda* — l'auteur examine trois opinions différentes sur le retour de Constantin et Méthode: 1° retour à Constantinople; 2° voyage à Rome; 3° passage par Venise. L'auteur se prononce avec hésitation pour la première. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 62—91.

Univ. prof. dr. VALERIJ POGORELOV, *Sv. Cyril, sv. Metod i Gorazd, ich činnost a pôvod*. — l'auteur tâche de prouver que Cyrille et Méthode étaient des Slaves bulgares, et non des Grecs. Pour la traduction de l'Écriture Sainte ils furent aidés par le Slovaque Gorazd, qui montrait une bonne connaissance du latin. C'est ainsi que l'influence de la Vulgate sur la Bible slave est à expliquer. — *Sbor. lit. ved. odb. SSV.*, III, p. 7—36.

A. ТЕОДОРОВЪ-БАЛАНЪ, *Кирилъ и Методи II*. (Universitetska Biblioteka

N° 146. Redica « Pomagala » broj 3.)
София 1934, VII, 260. — Par FR. GRI-
VEC. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 355—358.

ВЕЛИКО ЙОРДАНОВЪ, *Народнитѣ просвѣтителѣ Кирилъ и Методий*. Истори-ко-литературенъ очеркъ. София, 1935, 8°. 32. — Par L. MILETIĆ. — *Mak. Pregl.*, X, p. 209—210.

Г. ИЛЫНСКИЙ, *Одинъ эпизодъ изъ корсунскаго періода жизни Константина Философа*. « *Slavia* » III₁ (1924). — Par ZINOVIJ NAROŽNJAK. — *Slovo*, I, p. 68—70.

FR. DVORŇK, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*. Byzantinoslavica, supplementa I. Praha. Slovanský ústav. 1933. X + 443. 8°. — Par N. — *Slovo*, I, p. 71.

MILOŠ WEINGART, *První česko-cirkevněslovanská legenda o svatém Václavu*. Rozbor filologický. Zvl. ot. ze Svatováclavského sborníku v Praze 1934. — Par VAJS. — *Slavia*, XIV, p. 186—190.

Nejstarší slovanská legenda o svatém Václavu — vyložil a vydal MILOŠ WEINGART. V Praze 1937, 24 pages non numérotées in folio, édition du Klub zaměstnanců Léčebného fondu veřejných zaměstnanců v Praze. — Par ANDRÉ MAZON. — *Revue ét. sl.*, XVII₃₋₄, p. 274.

MILOŠ WEINGART, *La première légende de Saint Venceslas, écrite en vieux slave et d'origine tchèque*. — *Byz.-sl.*, VI, p. 1—37.

Д-р НИКОЛА РАДОЈЧИЋ, *О изводу живота Ст. Немање од Св. Саве* —

sur le manuscrit disparu de la « Vie d'Étienne Nemanja » par St. Sabas; dont s'est servi Bogišić. — *Pril. za knjiž.*, XV, p. 187—190.

Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила II. — Пре-вео др. ЛАЗАР МИРКОВИЋ. Предговор написао др. НИКОЛА РАДОЈЧИЋ. Београд 1935. 8°, XXIX, 308 (Српска књижевна задруга. Коло XXXVIII, број 257). — Par ST. STANOJEVIĆ. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 485—486.

TIT. SIMEDREA EPISCOPUL HOTI-NULUL, *Viata Slântului Nifon, Patriarbul Constantinopolului*. « *Biserica Orthodoxa Romana* ». LV. 56. 1937. 299. — Par X. — *Theol.*, XV, p. 372—373.

Mme E. BEHR-SIGEL, *Études d'Hagiographie russe* — bref aperçu et caractéristique de l'histoire des Saints de l'Église russe, surtout des fondateurs des monastères de l'époque plus ancienne. — *Iren.*, XIII, p. 297—306.

Mme BEHR-SIGEL, *Nil Sorskij et Joseph de Volokolamsk* — Vie des deux saints moines russes, leur controverse et leur importance pour la vie religieuse russe. Des influences byzantines sont soulignées. — *Iren.*, XIV₄₋₅, p. 363—377.

SEBASTJAN PISKORSKI, *Żywot Barlaama i Jozafata* wydał i wstępem poprzedził JAN JANÓW. Lwów. Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1935, in-8°, CCVIII—322 pp., un fac-similé (= *Zabytki piśmiennictwa polskiego*, t. VI). — Par P. P. — *An. Bol.*, LV, p. 126—128.

C. A p o c r y p h e s.

NORMAN H. BAYNES, *The Death of Julian the Apostate in a Christian Legend* — cette légende tire son origine d'Antioche; elle passa ensuite à Césarée et en Arménie; elle fut composée avant la fin du IVe siècle. — *Jour. rom. stud.*, XXVII, p. 22—29.

JOSEF SCHMID, Prof. Dr. (Dillingen,

Donou). *Untersuchungen zur Geschichte des griechischen Apokalypsetextes*. I. Der Apokalypsetext des Arethas von Kaisareia und einige anderer jüngerer Gruppen. Athen, Verlag d. Byz. neugr. Jahrb., 1936. 78 S. gr. 8°. (Texte u. Forschungen zur Byzantinisch - neugriechischen Theologie. Hrsg. von Prof. Dr. Nikos A. Bees. (Βέης). Nr. 17). — Par FR. DIEKAMP. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 337—339.

ARCHIM. GREGORZ PERADZE, *Nieznana Ewangelja Apokryficzna, pochodząca z kół monofizycznych* — un évangile apocryphe inconnu, provenant des sphères monophysites s'est conservé dans un manuscrit géorgien du XIXe siècle. (Bodleian. 27.) Cet évangile a été rédigé au XII—XIIIe siècle. L'auteur en présente la traduction en polonais. — *Elpis*, IX, p. 183—216.

D. Dogmatique, Liturgie etc.

Athanasius Werke, herausg. im Auftrage der Kirchenväter. Kommission d. Preussischen Akademie d. Wissenschaften. Zweiter Bd. Erster Teil. Die Apologien: 1. De decretis Nicaenae Synodi von H. G. OPITZ. Verlag Walter de Gruyter u. Co. Berlin u. Leipzig. 1935. — Par I. D. F. — *Theol.*, XIV, p. 284—285. — Par P. P. — *An. Bol.*, LIV, p. 390—397. — Par PETER HESEUER. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 340—352.

KARL BARTH, *Credo. Die Hauptprobleme der Dogmatik dargestellt im Anschluß an das apostolische Glaubensbekenntnis* (σ. 174). Chr. Kaiser Verlag. München. 4. Aufl. 1936.

KARL BART, *Die Kirche und die Kirchen*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1936. Σελ. 44. — Par Π. Ι. ΜΙΠΑΤΕΙΩΤΗΣ. — *Theol.*, XV, p. 177—182.

P. S. GUICHARDON, *Le problème de la simplicité divine en orient et en occident*

au XIVe et XVe siècles: Grégoire Palamas, Duns Scot, George Scholarios. Étude de théologie comparée. Thèse. Lyon, Anciens Établissements Legendre. 1933. 224 S. — Par G. ENGELHARDT. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 412—414.

KL. JÜSSEN, *Die Christologie des Theodoret von Kyrus nach seinem unveröffentlichten Issaiaskommentar*. Paderborn. Verlag. Bonifatius-Druckerei. 1935. — Par J. D. FRANKOULES. — *Theol.*, XIV, p. 285—286.

ΚΛΕΑΝΘΟΥΣ Ν. ΣΤΡΑΤΙΩΤΟΥ, Ἡ ποιμαντικὴ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἥτοι ὕψος τῆς ἱερωσύνης προσόντα καὶ καθήκοντα τῶν ἱερωμένων κατὰ τὸν Χρυσόστομον. Ἐν Θεσσαλονίκῃ. 1935. — Par X. — *Theol.*, XIV, p. 280.

О. ДР. АНДРИЙ ИЩАК, *Догматика не-единеного сходу. Частина загальна т. I*. — les cinq premiers chapitres concernent l'époque byzantine. Ce sont: I. La préface (d'un caractère général). II. Les débuts et la préparation du Schisme. III. Le Schisme de Photios. IV. La réalisation finale du schisme sous Michel Cérulaire. V. De Cérulaire à la chute de Byzance. — *Pract gr.-kat. bogoslov. ak.*, vol. XV—XVI, pp. 284.

Д-ръ Н. Н. ГЛУБОКОВСКИ, *Христостъ — първосвещеникъ по чина на Мелхиседека*. Екзагетически анализ на посл. къмъ Евреитъ, гл. VII —

analyse exégétique d'après l'Épître aux Hébreux de la conception du Christ — grand prêtre de l'ordre de Melchisédech. — *God. Sof. un., bog. fak.*, XIII, pp. 48.

IR. HAUSHERR, S. I., *A propos de la spiritualité hésychaste: Controverse sans contradicteur* — sur l'article du père Basile dans Sem. Kond., VIII. — *Orient. chr. per.*, III, p. 260—272.

Dr. O. H. E. BURMESTR, *The Tūruhāt of the Coptic Church* — hymnes chantés dans l'Église copte ayant pour sujet la récapitulation de la leçon de l'Évangile du jour. — *Orient. per. chr.*, III, p. 78 à 109.

Dr. H. ENGBERDING, *Die Kirche als Braut in der ostsyrischen Liturgie* — d'après des textes des 4 dernières semaines de l'année liturgique copte de l'Épiphanie et du rite nuptial habituel. — *Orient. chr. per.*, III, p. 5—48.

Theologia dogmatica Christianorum Orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium, auctore MARTINO JUGIE. Tomus V, De theologia dogmatica Nestorianorum et Monophysitarum. Parisiis 1935, Letouzey editores. Par I. ORTIZ de URBINA, S. I. — *Orient. chr. per.*, II₃₋₄, p. 509 à 511.

IR. HAUSHERR, S. I., « Ignorance infinie » — de cette idée évagrienne exprimée par Saint Maxime le Confesseur en style dionysien et de sa portée philosophique. — *Orient. chr. per.*, II₁₋₂, p. 351 à 362.

THEOPHILUS SPÁČIL, S. I., *Doctrina theologiae Orientis separati de sacramentis in genere*. Roma 1937 — étude de la doctrine de l'Église Orthodoxe en général sur les divers sacrements et comparaison avec les doctrines catholique et protestante. — *Orient. Chr. Anal.*, 113, pp. 195.

Gregorii monachi Cyprii de theoria sancta quae syriacae interpretata dicitur visio divino syriacae edidit latine vertit notis illustravit praefatus est IRENAEUS HAUSHERR, S. J. 1937. Roma — dans une étude consacrée à la vie et à l'œuvre de Georges de Chypre, l'auteur vient à la conclusion que celui-ci ne fut pas le maître de Saint Epiphane, mais qu'il vécut à Chypre sous l'archevêque Arcade environ l'an 600

et fut l'ami de Babai le Grand; suivent le texte et la traduction en latin de l'œuvre de Georges «la Vision divine». — *Orient. chr. anal.*, 110, pp. 159.

МОНАХЪ ВАСИЛІЙ (КРИВОШЕИНЪ), *Аскетическое и богословское учение св. Григорія Паламы* —

étude sur la doctrine ascétique et théologique de Saint Grégoire Palamas. L'auteur expose les idées ascétiques et gnoséologiques de Palamas, sa définition de l'essence et de l'énergie, de la lumière divine incréée, et enfin détermine sa place dans la théologie orthodoxe. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 99—154.

V. GRUMEL, *La Sotériologie de Léonce de Byzance* — exposition des dogmes de Léonce de Byzance, dont l'idée principale est que « le salut de l'homme est fondé en Jésus-Christ, et rien n'est en Jésus-Christ qui ne soit pour le salut de l'homme ». — *Éch. Or.*, 188, p. 385—397.

La Mariologie de Saint Jean Damascène. Par C. CHEVALIER, S. J. Roma 1936 — les positions de la Mariologie de Damascène sont les suivantes: 1° Un système physiologique sur l'Incarnation, qui propose le premier accord du dogme et d'Aristote. 2° La Vierge au premier rang des pures créatures. 3° Des intuitions fécondes sur Marie médiatrice universelle et canal de toutes les grâces, et mère des hommes. 4° Une affirmation plus claire et mieux assise de l'Immaculée Conception. 5° Une insistance extraordinaire sur la sainteté du corps de Marie. — *Orient. christ. anal.*, 109, pp. 262.

V. GRUMEL, *La mariologie de saint Jean Damascène. Examen critique d'un ouvrage récent* — de C. CHEVALIER, La mariologie de saint Jean Damascène. (*Orientalia Christiana Analecta*, 109.) Rome 1936. In 8°. 262 pages. — *Éch. Or.*, 187, p. 318—346.

V. LAURENT, *Le Symbole « Quicumque » et l'Église byzantine. Notes et documents* — le « Quicumque » fut traduit en grec au moins au XIIe siècle; en 1054 la péricope du Filioque était déjà connue à Byzance, mais le document semble être demeuré suspect à diverses époques. — *Éch. Or.*, 184, p. 385—404.

M. JUGIE, *Quelques témoignages grecs nouveaux ou peu connus sur la doctrine catholique de la procession du Saint-Esprit* — ce sont des textes d'Apollinaire de Laodicée, de Léonce de Byzance, d'Anastase Ier, patriarche d'Antioche. — *Éch. Or.*, 183, p. 257—273.

S. SALAVILLE, *Le christocentrisme de Nicolas Cabasilas* — exposition de la doctrine de « notre incorporation au Christ ou le Corps mystique: la tête, les membres, le cœur ». — *Éch. Or.*, 182, p. 129—167.

M. LOT-BORODINE, *Le Cœur théandrique et son symbolisme dans l'œuvre de Nicolas Cabasilas* — étude de la doctrine sur le Cœur Sacramentel du Christ comme chef du Corpus mysticum. — *Irén.*, XIII₈, p. 652—673.

Enchiridion Asceticum., Loci SS. Patrum et Scriptorum Ecclesiasticorum ad ascetism spectantes, quos colligerunt M. J. ROUET de JOURNAL, S. J. et J. DUTILLEUL, S. J. Freiburg i. Br., Herder et Co. 1930. XXXVI + 666 S. 8°. — Par PETER HESELER. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 139—140.

Enchiridion Patristicum, Loci SS. Patrum, Doctorum Scriptorum Ecclesiasticorum, quos in usum Scholarum collegit M. J. ROUET de JOURNAL, S. J. Freiburg i. Br. et Co. 1932. XXVII + 80 SS. 8°. — Par PETER HESELER. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 138.

M. J. ROUET de JOURNAL et J. DU-

TILLEUL, S. I. *Enchiridion asceticum*, 2e édition, in-12°, XXXVI, 682 pages. Herder, Fribourg-en-Brisgau. 1936. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 186, p. 241.

M. JUGIE, A. A., *De Processione Spiritus Sancti ex fontibus Revelationis et secundum Orientales dissidentes*, Romae 1936. (« Lateranum », Nova series, a. II, n. 3—4). In 8°, XI—418 pp. — Par M. GORDILLO, S. J. — *Orient. chr. per.*, III, p. 305—307.

Manichäische Handschriften der staatlichen Museen Berlin, hrsg. im Auftrage d. preuss. Akademie d. Wissenschaften unter Leitung von Prof. CARL SCHMIDT, Bd. I. Kephalaia. Lieferung 1/4 (Seite 1—98). Stuttgart 1935. Verlag W. Kohlhammer. — Par I. ORTIZ de URBINA, S. J. — *Orient. chr. per.*, II₃₋₄, p. 503—505.

SOPHRONIOS EUSTRATIADES, *métrop. de Léontopolis*, Εἰρηολόγιον. Μνημεῖα ἀγιολογικά (Ἀγιορειτικὴ βιβλιοθήκη, IX). Chennevières sur Marne, l'Ermitage 1932; in 8°, VI—268 p. — Par DOM. F. MERCENIER. — *Irén.*, XIII₅, p. 620.

R. P. F. MERCENIER et FRANÇOIS PARIS, *La prière des églises de rite byzantin*, t. I, in 8°. XXVI—450 pages. Prieuré d'Amay sur Meuse (1937). — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 188, p. 497—498.

O. H. E. BURMESTR, *The Greek Kirugmata, Versicles et Réponses and Hymns in the Coptic liturgy* — sur les expressions, appels et cérugmata dans la liturgie en Égypte, qui après la traduction en copte au VIe siècle, se prononçaient tout de même en grec. — *Orient. christ. per.*, II₁₋₂, p. 363—394.

A. MICHEL, *Die Anticipation des Paschamables im Schisma des XI. Jahrhun-*

deris — l'auteur montre les cinq points de vue différents sur les Azymes qui avaient existé à Byzance avant le schisme de Michel Cérulaire. — *Orient. chr. per.*, II₁₋₂, p. 155—163.

O. H. E. BURMESTR, *The Cononical Hours of the Coptic Church* — descriptions des services divins usuels dès le IVe siècle dans la Basse Egypte du Delta et dans la Thébaidé. — *Orient. Chr. per.*, II₁₋₂, p. 78—100.

ΕΜΜ. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ, Τὰ Συναίτικὰ χειρόγραφα τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας —

l'auteur décrit l'histoire des livres sacrés du Mont Sinai, souligne leur importance et publie quelques textes liturgiques. — *Byz. neogr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 305—333.

ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Τὸ ἑορτολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἔξ ἀπόψεως ἡμερολογιακῆς —

l'auteur présente une liste des fêtes des Saints de l'Eglise orthodoxe en ordre alphabétique, composée d'après les livres liturgiques des différentes églises. — *Theol.*, XIV, p. 5—112.

Prof. E. PANTELAKIS, *Les livres ecclésiastiques de l'Orthodoxie* — examen des principaux livres liturgiques de l'Eglise orthodoxe, depuis les débuts du livre imprimé à Venise aux XVe—XVIe siècles jusqu'aux essais récents d'édition critique. — *Iren.*, XIII₅, p. 521—557.

DRAGUTIN KUKALJ, *Glagolski misal Tome, archidakona Senjskoga* — description et étude du missel de Thomas le diacre de Senja, du point de vue liturgique. Bien qu'écrit dans la langue populaire et en caractères glagolitiques, il est composé secundum consuetudinem curiae romanae. — *Croatia sacra*, 11/12, p. 112—173.

E. ἈΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις Προκειμένων καὶ Ἀλληλουαρίων —

sur les Prokeimenoi et Allélouarioi coutumiers dans la liturgie orthodoxe; les deux genres ayant des origines communes diffèrent par leur sujet; les premiers étaient adjoints à la lecture des Apôtres, les seconds à l'Evangile. En évoluant au cours des siècles, ces hymnes perdent leur richesse primitive. — *Byz. neogr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 193—232.

CH. MARTIN, *Fragments palimpsestes d'un discours sur la Pâque attribué à saint Hippolyte de Rome* (Crypt. B. a. LV) — étude de l'écrit attribué à St. Hippolyte Εἰς τὸ ἅγιον πάσχα qui a été conservé dans un manuscrit des VIIIe—IXe siècles à Grottaferrata. Cet écrit est passé de bonne heure en Orient et paraît avoir été rapporté en Occident vers le VIIe siècle. — *An. Inst. Phil.*, IV₁, p. 321—363.

H. C. PUECH, *Fragments retrouvés dans l'« Apocalypse d'Allogène »* — ces fragments contribuent à l'identification du Gelyûna d'nukhrayê des Audiens et de l'Ἀποκάλυψις Ἀλλογενῶν des Gnostiques combattus par Plotin, des Séthiens et des Archontiques. — *An. Inst. Phil.*, IV₂, p. 935—962.

GUSTAVE BARDY, *Recherches sur saint Lucien d'Antioche et son école*. Paris. Beauchesne, 1936, in-8°. 378 pp.

Id., *La vie spirituelle d'après les Pères des trois premiers siècles*. — Par P. DEVOS. — *An. Bol.*, LV, III/IV, p. 363 à 366.

JEAN FRČEK, *Euchologium sinaiticum*, texte slave avec sources grecques et traduction française. Paris. 1933. (Patrologia orientalis, tome XXIV, fasc. 5). — Par S. KULJBAKIN. — *Južnosl. fil.*, XIII, p. 229—231. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 184, p. 499—500.

ΦΥΤΡΑΚΗ Ι. ἈΝΔΡΕΟΥ, Αἱ Κοινωνικαὶ ἰδέαι Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως. Βιβλιοθήκη Ἀναπλάσεως 3. Τύπος Π. Δ. Κυριακοῦ. Ἀθῆναι 1935. σ. 26. — Par J. D. FRANKOULES. — *Theol.*, XIV, p. 277—278.

J. R. GEISELMANN, *Die Abendmahlslehre an der Wende der christl. Spätantike zum Frühmittelalter*. Isidor v. Sevilla und das Sakrament der Eucharistie. München. M. Hueber 1933, XIII, 288 S. 8°. — Par A. MICHEL. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 117—120.

KLAUDIUS JÜSSEN, *Die dogmatischen Auffassungen des Hesychius von Jerusalem*. Teil I.: Theologische Erkenntnislehre und Christologie (Münsterische Beiträge zur Theologie, hrsg. von F. Diekamp u. R. Stapper. Hft. 17). Münster i. W., Aschendorff, 1931. XII u. 184 S. 8°. — Par PETER HESELER. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 352—357. — Par T. SPÁČIL, S. J. — *Orient. chr. per.*, II₃₋₄, p. 506—508.

KLAUD JUSSEN, *Die dogmatischen Anschauungen des Hesychius von Jerusalem*. II. Teil: *Die Lehre von der Sünde und Sündenvergebung* (= Münsterische Beiträge zur Theologie, Hft 20). München. Aschendorff. 1934, in 8° de VIII et 129 pages. — Par V. LAURENT. — *Éch. Or.*, 182, p. 250—251.

KILIAN KIRSCHHOFF, *Die Ostkirche betet. Hymnen aus den Tagzeiten der Byzantinischen Kirche*. Vierte bis sechste Fastenwoche. Verlag J. Hegner. Leipzig 1936. S. 318. — Par J. D. FRANKOULES. — *Theol.*, XV, p. 376.

PH. OPPENHEIM, *Symbolik und religiöse Wertung des Mönchkleides im christlichen Altertum, vornehmlich nach Zeugnissen christlicher Schriftsteller der Ostkirche* (Theologie des christlichen Ostens

2). Münster i. W. Aschendorff. 1932, in 8° de XXVI et 187 pages. — Par V. LAURENT. — *Éch. Or.*, 182, p. 251—252.

ERIK PETERSON, *Das Buch von den Engeln*. Über die Bedeutung und Stellung der heiligen Engel im Kultus. Verlag Jakob Hegner. Leipzig. 1935. S. 198. — Par I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗ. — *Theol.*, XIV, p. 276—277. — Par A. RAES, S. I. — *Orient. Chr. per.*, II₁₋₂, p. 287.

TREMBELAS (PAN N.), Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας. In 8°, XXIV—243 pages, Athènes, 1935. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 183, p. 370.

P. VINTILESCU, *Despre poezia imnografică din cartile de ritual și cântarea bisericască*. Bucarest, édit. Pace. 1937. In 8°. — Par J. GOUILLAND. — *Éch. Or.*, 188, p. 507.

STEFAN ZANKOV, *Nation, Staat, Welt und Kirche im orthodoxen Osten als theologisches Problem* — allemand et bulgare — l'auteur s'arrête aussi sur le moment historique de la naissance d'une idée nationale dans les différentes Eglises orthodoxes. — *Pril. za knjiž.*, XIV, pp. 111.

Dr. HIERONYMUS ENGBERDING, O. S. B., *Ein Problem in der Homologie von der Hl. Kommunion in der ägyptischen Liturgie* — quelques formules de la liturgie copte antérieure à l'an 1131, qui reçurent ultérieurement un caractère dogmatique. — *Orient. chr. per.*, II, 1/2, p. 151—154.

V. GRUMEL, *Une question de liturgie et droit canon: La prohibition des mariages durant l'octave pascalle* — «La perturbation apportée dans la suite des lectures évangéliques de la semaine pascalle a pour origine l'intention précise de faire coïncider la lec-

ture de l'Evangile des noces de Cana au deuxième lundi de Pâques, avec la réouverture du temps permis pour la célébration des mariages. » — *Éch. Or.*, 183, p. 274—279.

J. CROQUISON, O. S. B., *Une fête liturgique mystérieuse. La mémoire de sainte Euphémie de Chalcédoine à la date du 13 avril* — sur cette date usuelle dans l'Eglise catholique et qui paraît être celle de la translation des reliques de la Sainte à Rome au début du VIIe siècle. — *Éch.*

Or., 182, p. 168—182.

A. BAUMSTARK, *La solennité des palmes dans l'ancienne et la nouvelle Rome* — évolution du rite de la Solennité des Rameaux passée de Jérusalem à Rome et à Constantinople. — *Iren.*, XIII, p. 3—24,

J. D. PETRESCO, *Les Idiomèles et le Canon de l'Office de Noël*. Paris. Paul Geuthner. 1932. — Par H. J. W. TILLYARD. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 135 à 137.

V. Histoire

A. Histoire politique.

GEORG OSTROGORSKY, *Historische Entwicklung der Balkanhalbinsel im Zeitalter der byzantinischen Vorherrschaft* — un des faits principaux a été l'apparition des Slaves sur les Balkans, qui leur donnèrent une nouvelle physionomie ethnique et politique. L'auteur ne s'arrête que sur l'époque de l'hégémonie de Byzance, qui se termine par la prise de Constantinople par les Croisés en 1204. — *Revue Int. ét. Bal.*, II, p. 389—397.

N. JORGA, *Les Balkans et l'Empire byzantin* — l'auteur vient à la conclusion, que « d'une façon indirecte, l'Empire a cru avoir conservé toujours les Balkans, dont la possession directe l'intéressait moins que l'honneur de ne pas les avoir cédés. » — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 398—406.

A. SOLOVJEV, *Les problèmes d'histoire balkanique au congrès de Rome* — bref compte rendu. — *Rev. Int. ét. balk.*, III₁, p. 289—291.

KAZIMIERZ TYMIENIECKI, *Okres średniowieczny* — aperçu bibliographique des auteurs polonais et des travaux relatifs à l'histoire médiévale. — *Kwart. hist.*, LI, p. 258—288.

Д-ръ ИВ. ДУЙЧЕВЪ, *Нови съчинения по българска и византийска история* — critique des travaux relatifs à l'histoire byzantine et l'histoire bulgare récemment parus. — *Uč. pregl.*, 35, 10, p. 1309—1320.

Tvůrcové dějin. Čtyři tisíciletí světových dějin v obrazech dob a osobností. Druhé rozmnožené vydání německé vydal PETR RICHARD BOHDEN. České autorisované vydání, podstatně doplněné, redigoval KAREL STLOUKAL. 8°. I—IV, v Praze 1934—1936. — Par V. N. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 278—279.

JOSEF PFITZNER, *Die Geschichte Osteuropas und die Geschichte des Slaventums als Forschungsproblem*. Historische Zeitschrift, Bd. 150, H. 1. S. 21—85. — Par KONRAD BITTNER. — *Germanoslavica*, III, p. 157—161.

H. ST. B. L. MOSS, *The Birth of the Middle Ages*, 395—814. Oxford, Clarendon Press. 1935. 8°. XVIII. 291 p. — Par G. J. BRATIANU. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 144—147.

CH. DIEHL et G. MARÇAIS, *Le monde oriental de 395 à 1801* (= T. III de l'Histoire du Moyen Age, faisant partie de

l'Histoire générale publiée sous la direction de Gustave Glotz), Paris, Les Presses Universitaires de France, 1936. Un volume de XXIII—627 pages in-8°. — Par H. GRÉGOIRE. — *Byz.*, XII, p. 638—645. — Par G. OSTROGORSKI. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 162—168. — Par IOANNES B. PAPADOPOULOS. — *Ellen.*, IX₂, p. 319—326. — Par A. VASILIEV. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII₁, p. 114—119.

JAROSLAV BIDLO, *Ce qu'est l'histoire de l'Orient Européen, quelle en est l'importance et quelles furent ses étapes.* « Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale », t. VI, fasc. 1—2, 1934. (In 8°, 63.) — Par VASILIJ POPOVIĆ. — *Jug. ist. čas., god.* I₃₋₄, p. 609—611.

J. MÄRZ, *Aufgaben balkanischer Raumgeschichtsforschung. Grundriß eines Arbeitsplanes* — élargissement du domaine de la balkanologie sur les pays environnants, qui ont été en relations économiques, culturelles et politiques avec ceux des Balkans. — *Rev. Int. ét. Balk.*, III₁, p. 239—248.

R. J., *Základy středověku* — critique du IIIe volume des « Dějiny lidstva », édition Melantrich, sous la rédaction de J. Šusta. — *Slovo a slov.*, III, p. 187—189.

Rímské imperium, jeho vznik a rozklad. Napsali Josef Dobiáš, Vladimír Groh, Antonín Matějček, Bedřich Mendl, Milada Paulová, Josef Šchránil, Otokar Sommer, Josef Šusta, František Žilka (= *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, II). Praha 1936. Melantrich. Str. XXXV a 695. — Par K. SVOBODA. — *Listy fil.*, roč. LXIV, p. 61—67.

R. HELM, *Untersuchungen über den auswärtigen diplomatischen Verkehr des römischen Reiches im Zeitalter der Spätantike.* Archiv f. Urkundenforschung 12 (1932). 375—436. — Par G. OSTRO-

GORSKY. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 441 à 443.

A. A. VASILIEV, *History of the Byzantine Empire*. Vol. II. From the Crusades to the Fall of the Empire. (A. D. 1453). [University of Wisconsin Studies, n. 14.] Madison. 1929. 502 S. — Par F. DÖLGER. — *Hist. Zeit.*, 154, p. 184—185.

A. A. VASILIEV, *Byzance et les Arabes*. t. I. 1935. (Corpus bruxellense historiae byzantinae. I); Ernst Honigmann, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071. (Corpus brux. hist. byz., III). — Par FR. DVORNÍK. — *Byz.-sl.*, VI, p. 273—277.

A. A. VASILIEV, *Histoire de l'Empire Byzantin*, traduit du Russe par Pierre Brodin et Anna Bourguina. Préface de Ch. Diehl. Paris. A. Picard. 1932. Tome I u. II, IX, 498 u. 482 S. Mit 30 Tafeln u. 7 Karten. — Par W. ENSSLIN. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 429—430. — Par FR. DÖLGER, *Hist. Zeit.*, 154, p. 185.

᾽ΑΔ. Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐπὶ τῇ 1600 ἐπετηρίδι τοῦ θάνατου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (337—1937) —

caractéristique de Constantin le Grand, fondateur de l'Empire Oriental Gréco-romain, sauveur de la civilisation gréco-romaine sous les auspices moraux du Christianisme. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 353 à 370.

Φ. ΜΟΥΠΑΤΥ, Μανουήλ ὁ Κομνηνὸς καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς Βέλαν τὸν Γ' —

sur les liens personnels et de famille qui unissaient Manuel Comnène avec Bela III et de leur influence sur la politique suivie par les deux souverains. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 283—290.

H. GRÉGOIRE, *Un nouveau sur l'histoire bulgaro-byzantine.* Nicéas Pégonitès

vainqueur du roi bulgare Jean Vladislav — ce fait est à restituer d'après un écrit de Michel Psellos et les « Additions » de Michel de Dévol à la Chronique de Skylitzès. — *Byz.*, XII, p. 283—291.

J. ENOCH POWELL, *Die letzten Tage der Großkommenen* — l'auteur restitue l'histoire des derniers Comnènes de Trébizonde d'après deux gloses écrites par le copiste du Ms. 52 de la Medical Society de Londres, contemporain de ces événements. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 359 à 360.

B. БЕШЕВЛИЕВЪ, *Новиятъ изворъ за поражението на Никифора I въ България презъ 811 г.* —

l'auteur réédite le texte du Codex Vaticanus Graecus 2014 publié par Dujčev (voir plus haut) en corrigeant quelques erreurs. — *God. Sof. un., ist.-fil. fak.*, XXXIII, p. 1—8.

C. GÖLLNER, *Les expéditions byzantines contre les Russes sous Jean Tzimiscès (970—971)* — « La tentative de Sviatoslav pour créer aux bords du Danube un grand État russe ne resta qu'un épisode... Mais cette incursion russe dans la péninsule ne resta pas sans traces pour l'histoire de ces régions, car elle détruisit l'État bulgare, préparant la conquête de la Bulgarie par l'Empire byzantin. » — *Rev. hist. Sud-Est Eur.*, XIII, p. 342—358.

H. GRÉGOIRE, *La dernière campagne de Jean Tzimiskès contre les Russes* — le malentendu avec la μνήμη de St. Théodore datée de juillet provient d'une mauvaise interprétation d'une tradition locale par Skylitzès; il vient de ce qu'on avait attribué la défaite des Russes en 971 comme celle d'Igor en 941 à l'intervention St. Théodore. — *Byz.*, XII, p. 267—276.

E. LÉVI-PROVENÇAL, *Un échange d'ambassades entre Cordoue et Byzance au*

IXe siècle — étude sur la double ambassade de 839—40 d'après une source nouvelle, une chronique arabe qui a emprunté ses relations à deux historiens de la fin du Xe siècle al-Ḥasan b. Muhammed Ibn Mufarrig et 'Isā b. Aḥmad ar-Rāzī. — *Byz.*, XII, p. 1—24.

H. G., *Jean VI Cantacuzène, légitimiste dynastique* — à propos de l'article de M. Dölger à paraître dans les *Mélanges A. A. Vasiliev*. — *Byz.*, XII, p. 700.

F. DÖLGER, *Die Krönung Johannes VIII zum Mitkaiser* — le couronnement a eu lieu le 19 janvier 1421. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 318—319.

O. HALECKI, *Nowe uwagi krytyczne o wyprawie warneńskie* — l'auteur se prononce pour la thèse que Ladislas IV Varneńek n'ait pas conclu un pacte de paix avec le Turc en 1444. — *Spraw. czyn. Pol. Ak.*, t. XLI, p. 61—62.

DENIS A. ZAKYTHINOS, *Le Despotat grec de Morée*, Paris 1932. — Par I. K. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΕΣ. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 485—489.

RENÉ GROUSSET, *Histoire des croisades et du Royaume franc de Jérusalem. I. L'anarchie musulmane et la monarchie franque*. Paris 1934. — Par VIRGINIE SACERDOTEANU. — *R. h. S.-Est Eur.*, XIII, p. 196—207.

RENÉ GROUSSET, *Histoire des Croisades et du Royaume Franc de Jérusalem. T. III. La Monarchie Musulmane et l'Anarchie Franque*; Paris, Plon, 1936. XXXIV—874 pp. — Par JOHN L. LA MONTE. — *Byz.*, XI₂, p. 758—765.

A. A. VASILIEV, *The Goths in the Crimea* [Monographs of the Mediaeval Academy of America, N° 11]. Cambridge-Massachusetts. 1936. X. 292 S. 8°. Mit 1 Karte.

— Par N. BĂNESCU. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 415—423. — Par V. LAURENT. — *Éch. Or.*, 187, p. 374—379. — Par N. JORGA. — *Rev. hist. S.-Est eur.*, XIV, p. 165—166.

A. S. ATIYA, *The crusade of Nicopolis*. London 1934. 8°, IX + 234 p. — Par MICH. J. DINIĆ. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 372—374.

STEVEN RUNCIMAN, *A History of the First Bulgarian Empire*. London 1930. — Par M. A. ANDREEVA. — *Byz.-sl.*, VI, p. 280—283.

B. Н. ЗЛАТАРСКИ, *История на Българската Държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове*. Томъ I: Първо Българско Царство, часть 1 (София 1918), 8°, 485; часть 2 (София 1927), 8°, XVI, 893. Томъ II: България подъ византийско владичество (София 1934), 8°, XX, 565. — Par G. OSTROGORSKI. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 509—520.

V. N. ZLATARSKI, *Die Besiedlung der Balkanhalbinsel durch die Slaven* — aperçu historique de la colonisation par les Slaves de la péninsule balkanique, qui s'est faite sous le signe d'un fort antagonisme contre les tribus germaniques et en coopération avec l'élément turc. — *Revue Int., ét. bal.*, II, p. 358—375.

LUDMIL HAUPTMANN, *Kroaten, Goten und Sarmaten* — l'auteur aboutit aux conclusions suivantes: on peut noter après une étude approfondie des sources deux séries de faits; l'une que les noms de quatre peuples: Croates, Serbes, Kasegues-Tcherkesses et Alans sont étroitement apparentés; l'autre que tous ces peuples ont été poussés par les Huns vers le versant nord des Carpathes. Dans le croisement de ces deux séries se trouve ce fait nouveau et réel, que les archontes des peuples Slaves appartenaient à ces quatre peuples cauca-

siens. — *Germanoslavica*, III, p. 95—127, 315—353.

Др. РАДОВАН ТУНГУЗ-ПЕРОВИЋ, *Деспот Момчило*. Гласник Земаљског музеја XLVII (Сарајево 1935), 35—47. — Par MIL. S. FILIPOVIĆ.

МИЛО ВУКЧЕВИЋ, *Ђурђева Јерина традицији и науци*. Вршац. 1934. 8°. 74 — par В. ЂОРОВИЋ. — *Pril. za knjiž.*, XVI₁, p. 181.

ДРАГУТИН КОСТИЋ, *Кад је рођен Марко Краљевић?* (Глас С. К. Академије CLXXI). Београд 1936. — Par В. ЂОРОВИЋ. — *Pril. za knjiž.*, XVI₁, p. 117.

Д. АНАСТАСИЈЕВИЋ, *Је ли св. Сава крунисао Првовенчана?* Београд 1935 (из «Богословља» 10, 1935), 211—312. — Par ST. ST. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 170—171.

GANTSCHO TZENOFF, *Geschichte der Bulgaren und der anderen Südslaven von der römischen Eroberung der Balkanhalbinsel an bis zum Ende des neunten Jahrhunderts*. Berlin u. Leipzig 1935, 8°, XV, 272. — Par. M. D. — *Jug. ist. čas.*, I₃₋₄, p. 520—521. — Par P. MUTAFČIEV. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 431—435.

M. CANARD, *Arabes et Bulgares au début du Xe siècle* — une alliance entre Bulgares et Arabes ne put jamais se réaliser; il y a eu cependant un projet de ce genre pendant le règne du tzar Syméon, qui est à placer à l'an 923. — *Byz.*, XI₁, p. 213—223.

В. П., *Когда жил Вещий Олег?* (К вопросу о подлинности Кембриджского еврейско-хазарского документа) —

l'auteur émet deux hypothèses: 1° il peut être permis de rectifier la chronologie des Annales Russes d'après le document de Cambridge; 2° il peut être question d'un

autre prince russe qui portait aussi le nom de Oleg—Helgu. — *Slavia*, XIV, p. 170 à 171.

ДР. РАДОВАН ТУНГУЗ-ПЕРОВИЋ, *Добромир Хрс и његова доба* — étude historique sur Dobromir Chrysos, prince de Prosek en Macédoine que l'auteur croit être d'après son nom d'origine serbe. — *Glas. zemalj. muz. Bos.*, XLIX, p. 19—30.

ANTUN S. DABINOVIĆ, *Kotor u drugom skadarskom ratu (1419—1423)* — histoire de la seconde guerre de Catarro avec Scutari, dans le chapitre traitant de l'évolution historique de l'Albanie; il est aussi question de l'époque de la domination byzantine. — *Rad Jug. Ak.*, 257, p. 133 à 271.

LJUDMIL HAUPTMAN, *Seobe Hrvata i Srba* — l'auteur après une analyse minutieuse des sources, surtout grecques, aboutit à la conclusion, que les Croates et les Serbes sont d'origine iranienne et caucasienne et ont été slavisés ensuite, ce sont eux qui après les Avars prirent le pouvoir sur les Balkans. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 30—61.

A. B. СОЛОВЬЕВ, *Цар Душан у Срезу* — de quelques traces du séjour d'Étienne Douchan à Serrès, ainsi que d'une inscription de son contemporain, le kéfalie Oreste. — *Jug. ist. čas.*, I₃₋₄, p. 472—477.

Periodizacija jugoslovenske istorije.

A. M. KOS, *Slovenska zgodovina* — étude sur la périodisation de l'histoire slovène, dont la première époque, de 600 à 900, et d'intérêt pour les relations avec Byzance. — *Jug. ist. čas.*, I₃₋₄, p. 313—322.

B. FERDO ŠIŠIĆ, *Hrvatska historija* — essai de périodisation de l'histoire croate. — *Ibid.*, p. 323—328.

С. СТ. СТАНОЈЕВИЋ, *Српска историја* — essai de périodisation de l'histoire serbe. — *Jug. ist. čas.*, I, p. 328—335.

N. JORGA, *La place des Romains dans l'Histoire universelle*. I. Antiquité et moyen âge. In 8°. 201 pages. Bucarest, édition de l'Institut d'études byzantines. 1935. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 180, p. 499—501.

Říša velkomoravská. Sborník vedeckých prác. Sostavil Dr. JÁN STANISLAV. 1933. Nakl. L. Mazáč v Praze. 532 str. In 8°. — Par FR. PASTRNEK. — *Slavia*, XIV, p. 191—192.

P. SKOK, *Dolazak Slovena na Mediteran*. Pomorska biblioteka Jadranske straže. Kolo II, sv. I. Split 1934. 8°. 276 sa I kartom. — Par M. BUDIMIR, DJ. DJOROVIC. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 535 à 547.

MILKO KOS, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*. Ljubljana 1933, 8°, 256. — Par LJUDMIL HAUPTMAN — *Jug. ist. čas.*, god. II₃₋₄, p. 507—509.

N. de BAUMGARTEN, *Halitch et Ostrog* — généalogie des princes Ostrogski. L'auteur se prononce en faveur de la descendance de Vassilko Romanovitch. — *Orient. chr. per.*, III, p. 161—180, III tabl.

STEVEN RUNCIMAN, *Charlemagne and Palestine* (extrait de l'« English Historical Review », octobre 1935). — Par N. JORGA. — *R. b. S.-Est Eur.*, XIII, p. 82 à 83.

R. W. SETON-WATSON, *Histoire des Roumains*. De l'époque romaine à l'achèvement de l'unité. Paris 1937. « Presses Universitaires ». 664 pp. 8°. — Par. L. GÁLDI. — *Arch. Eur. cent. or.*, III₄, p. 372—376.

Dr. GREGOR ČREMOŠNIK, *Odnos Dubrovnika prema Mlecima* — Dubrovnik sous Venise ne jouissait que d'une autonomie très précaire, ce qui est aussi démontré par les trois révoltes restées presque totalement ignorées, celles de 1266, 1284

et 1285. — *Nar. Star.*, 32, p. 169—178.

Académie royale de Belgique. Bulletin de la classe des lettres et des sciences morales et politiques, t. XXII. 1937. HENRI GRÉGOIRE, *La légende d'Oleg et l'expédition d'Igor* — la seconde est historique. La Chronique de Nestor a combiné deux sources: l'une historique, l'autre hagiographique. — *Rev. hist.*, 72, p. 196.

ÉDMOND FARAL, *Geoffroy de Villehardouin. La question de sa sincérité.* — Villehardouin ne s'est pas senti coupable et n'a rien caché; compromis entre la théorie de la préméditation et de l'accident. — *Rev. hist.*, 62, p. 530—582.

GYULA MORAVCSIK, *A magyar történet bizánci forrásai* [Die byzantinischen Quellen der ungarischen Geschichte]. Budapest 1934. [= *A magyar történettudomány kézikönyve, szerkeszti Hóman Bálint* I, 6 b.] 256 S. 1. Übersichtstabelle. — Par GEORG STADTMÜLLER. — *Jahrb. f. Kult. u. Gesch. d. Sl.*, XI₁, p. 168—169.

N. A. CONSTANTINESCU, *Un travail de synthèse nationale: N. Jorga « Histoire des Roumains ».* Vol. I₁₋₂, vol. II (1936) — critique de l'ouvrage de Jorga avec l'exposé de ses idées principales. — *Rev. hist. Sud-E. Eur.*, XIV, p. 115—124.

PAUL HENRY, *De quelques problèmes concernant les rapports des Roumains et des Slaves à travers l'histoire* — critique de la « History of the Roumains » de M. R. W. Seton Watson. — *Monde slave*, XIV, t. III, p. 140—158.

N. JORGA, *Une nouvelle histoire de la Hongrie* — critique du livre d'Alexandre Domanovszky, *Die Geschichte Ungarns*. Munich-Leipzig. 1924. — *Rev. hist. S.-Est Eur.*, XIII, p. 1—11.

ANTONIO de MARASSOVICH, *La*

Missione storica dell' Ungheria — dans le premier chapitre sur les débuts de l'histoire de l'Hongrie il est aussi question de l'influence byzantine, qui d'après l'auteur mène généralement à une slavisation rapide des peuples étrangers. — *Eur. Orient.*, XVII, III/IV, p. 97—141.

M. CANARD, *Le traité de 1281 entre Michel Paléologue et le sultan Qalâ'un. Qalqasandî, Subh al-a'sâ*, XIV, 72 sqq. — traduction de l'arabe du texte du traité de 1281 avec le sultan d'Égypte Qulâ'un. Cet accord entraine dans le plan grandiose de Michel Paléologue d'une alliance entre Byzance, les Mamlûks, les khans du Kiptchak et les khans de Perse et d'Asie Mineure. — *Byz.*, X₂, p. 669—680.

A. ЯКУБОВСКИЙ, *Сельджукское движение и туркмены в XI веке* — histoire de débuts de la horde Seldjukide au XIe s.; l'histoire de ce peuple dès leurs débuts sociaux et économiques en Asie Centrale. — *Izv. Ak. N. SSSR*, 1936, p. 921—946.

P. WITTEK, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum.* — I. Les traits essentiels de la période seldjucide en Asie Mineure — esquisse en traits généraux de l'histoire de ce peuple des leurs débuts en Asie Mineure jusqu'à la chute du sultanat de Roum au XIIIe siècle. II. Les Ghasis dans l'histoire ottomane — l'auteur souligne l'importance dans la formation de l'Empire seldjucide de la secte des Ghazis, champions de la foi et note les survivances de leurs usages et rites dans le sultanat ottoman. — *Byz.*, XI₁, p. 285—319.

F. DARKÓ, *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins* — l'auteur retrace cette influence des Scythes jusqu'à l'époque byzantine. Aux Touraniens furent empruntés les archers montés, ainsi qu'une nouvelle formation des régiments et des

rangs de bataille. — *Byz.*, X₂, p. 443—469.

KAMIL KROFTA, *L'esprit de l'histoire tchécoslovaque* — au début l'auteur s'arrête sur la question de l'importance de la Grande Moravie dans l'histoire tchécoslovaque et de la lutte entre la culture byzantine-orientale et l'occidentale. — *Monde Slave*, XIV, t. IV, p. 321—352.

JOSEF MACŮREK, *Dějiny Maďarů a Uberského státu* (Histoire des Magyars et de l'État hongrois). Praha, 1934, Melantrich, 344 p. (Vysokoškolské rukověti. Řada spisů duchovnědných. Sv. 1.) — Par ETIENNE KNIEZSA. — *Arch. Eur. centr. or.*, III₄, p. 355—367.

MICHELE AMARI, *Storia dei Musulmani di Sicilia*. 2e éd. par CARLO ALF. NALLINO (Biblioteca siciliana di storia, letteratura ed arte). Catane, Prampoline, 1933—1935; 2e vol. in-8°, XLIII—677 + XIX—630 pp. — Par D. J. D. — *Irén.*, XIII₆, p. 750—751.

MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ, *Les origines de l'Empire ottoman*. Paris. E. de Boccard, 1935. — Par P. SKOK. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 303—305.

W. E. D. ALLEN, *A history of the Georgian people from the beginning down to the Russian conquest in the nineteenth century*. London, Kega Paul, French, Trubner and Co, 1932, XXIV—429 pp. Illustrations, cartes. — Par Z. AVALICHVILI. — *Byz.*, X₂, p. 681—684.

B. Histoire intérieure.
(Civilisation, administration, économie.)

VLADIMIR DVORNIKOVIC, *Der kulturhistorische Geist des Balkans* — l'élément unificateur au moyen-âge — l'âme des Balkans — fut l'idée civilisatrice de

l'Orient chrétien. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 431—436.

G. BARDY, *La culture latine dans l'Orient chrétien au IVe s.* — l'auteur s'arrête à la question de savoir à quel degré le Pères de l'Eglise d'Orient connaissaient le latin; il aboutit à la conclusion qu'en général en Orient la connaissance du latin était superficielle. — *Irén.*, XIV₄₋₅, p. 313—339.

CHARLES DIEHL, *La civilisation balkanique à l'Epoque byzantine* — aux Balkans, beaucoup de peuples ont exercés leur influence, mais c'est Byzance qui a exercé l'action maîtresse, et c'est elle qui a donné à la civilisation balkanique son unité. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 376—388.

IVAN SAKÁZOV, *Das Wirtschaftsleben des Balkans im Mittelalter* — bien que différenciés du point de vue du sol et du climat, les Balkans, du point de vue économique, présentaient au moyen-âge une unité, dont les traits caractéristiques sont la primitivité et une grande extension. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 407—419.

ILARION SWIENCICKYJ, *Die Kultur- und Kunstbeziehungen Westukrainas mit Byzanz* — aperçu des objets d'art byzantin sur le territoire de Galicie. L'art ukrainien au Moyen-Age se trouvant sous les influences de l'art byzantin-slave d'un côté et normand de l'autre se trouvait réuni par un lien artistique avec les Balkans. — *Izv. búlg. arch. inst.*, X, p. 75—77.

M. VASMER, *Beiträge zur slavischen Altertumskunde*. XIV. *Germanisches und Ungermanisches bei den Südslaven* — noter l'influence des Goths dans la toponymie. — *Zeit. slav. phil.*, XIII₃₋₄, p. 329—337.

GEORG STADTMÜLLER, *Der deutsche Einfluß in der Geschichte der südost-europäischen Völker*. Slesische Monatshefte

13, 1936, H. 7, S. 285—300. — Par KONRAD BITTNER. — *Germanoslavica*, IV, p. 325—326.

STEVEN RUNCIMAN, *Byzantine civilisation*. London 1933. — Par M. A. ANDREEVA. — *Byz.-sl.*, VI, p. 277—280.

FRANCESCO BALDUCCI PEGOLLOTTI, *La Pratica della Mercatura*, édité by A. Evans. [The Mediaeval Academy of America, Publication, N° 24.] Cambridge Mass., The Mediaeval Academy of America 1936. XLIV, 433 S. 4 Taf. gr. 8°. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 444—446.

N. JORGA, *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation. D'après les sources*. I—III. Bucarest 1934, 8°, I 296 + 10 tabl., II 282 + 4 tabl., III 363 + 2 tabl. — Par JAROSLAV BIDLO. — *Byz.-sl.*, VI, p. 258—273.

N. JORGA, *Byzance après Byzance. Continuation de l'Histoire de la vie byzantine*. Bucarest 1935, 8°, 272. — Par JOVAN RADONIC. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 606—608. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 180, p. 502—503.

N. JORGA, *Deux conférences sur la vie byzantine données en Hollande*: I. L'Homme byzantin — essai de fixer le type de l'homme byzantin; II. Byzance et Occident — sur l'influence byzantine très considérable dans divers pays de l'Europe Occidentale. — *Rev. hist. S.-Est Eur.*, XIII, p. 313—333.

N. JORGA, *La vie de province dans l'Empire byzantin* (communication faite au Congrès d'études byzantines à Rome, septembre 1937) — aperçu historique de la vie surtout publique dans diverses provinces aussi de celle des Slaves. — *Rev. hist. S.-Est Eur.*, XIV, p. 1—25.

CH. DIEHL, *Théodora, impératrice de*

Byzance, Paris, De Boccard. Un vol. in 16° de 314 pages. — Par H. G. — *Byz.*, XII, p. 690—691.

Une lettre de Muhammed Ibn Tugj Al-Ihšid, emir d'Égypte, à l'empereur Romain Lecapène — traduction de cette lettre par M. Marius Canard. — *Byz.*, XI₂, p. 717 à 728.

N. ADONTZ, *L'archevêque Théophylacte et le Taronite* — analyse de trois lettres de l'archevêque et correction apportée au récit d'Anne Comnène que Grégoire Taronite aurait lui aussi participé à une conjuration contre son père Alexis I. — *Byz.*, XI₂, p. 577—588.

H. GRÉGOIRE, *Comment Sayyid Bâtâl, martyr musulman du VIIIe siècle, est-il devenu, dans la légende, le contemporain d'Amer († 863?)* — confusion du général Gamer, connu par l'expédition de 740, avec le fameux 'Amr, dont les exploits remplirent de leur gloire l'Asie de 838 à 863. — *Byz.*, XI₂, p. 571—575.

N. ADONTZ et M. CANARD, *Quelques noms de personnages byzantins dans une pièce d'un poète arabe, Abû Firâs (Xe siècle)* — dans une poésie tombée en oubli de ce poète on retrouve les noms des fameux généraux byzantins, contemporains de Nicéphore Phocas. — *Byz.*, XI₂, p. 451—460.

A. HOEPFFNER, *Les « magistri militum praesentales » au IVe siècle* — de la charge et du rang de ces dignitaires, ainsi que de leur rôle politique sous Théodose II. — *Byz.*, XI₂, p. 483—498.

G. MANOJLOVIĆ, *Le peuple de Constantinople* — traduction abrégée par M. H. Grégoire, avec quelques rectifications d'après des sources nouvelles de l'ouvrage paru en 1904 à Zagreb. — *Byz.*, XI₂, p. 617—716.

YVONNE JAUSSENS, *Les bleus et les verts sous Maurice, Phocas et Héraclius* — étude sur le rôle politique des dèmes pendant trois règnes. Des inscriptions provenant de l'Asie Mineure sont mises à profit. — *Byz.*, XI₂, pp. 499—536.

V. GRUMEL, *Le commencement et la fin de l'année des jeux à l'Hippodrome de Constantinople* — les jeux devaient commencer le second lundi de Pâques; la date de leur clôture aurait été le 15 février ou la semaine dite apocréos. — *Éch. Or.*, 184, p. 428—435.

A. VOGT, *L'hippodrome de Constantinople* — étude des différentes parties de l'Hippodrome de Constantinople — de la Spina, de l'Euripe; comparaison avec le Cirque Maxime de Rome. — *Byz.*, X₂, p. 471—488.

A. PIGANIOL, *La loge impériale de l'hippodrome de Byzance et le problème de l'hippodrome couvert* — étude sur la position de la cathisme qui ne se trouvait pas à l'extrémité de l'Hippodrome, mais au côté latéral. Parallélisme avec les monuments de Rome. — *Byz.*, XI₂, p. 383—390.

G. I. BRATIANU, *Empire et « démocratie » à Byzance* — I « Démocratie » dans le lexique byzantin — le terme veut dire mouvement populaire; il est en relation avec l'organisation des dèmes. — II Dèmes et factions à Byzance et dans l'empire — surtout sur leur rôle politique. III Rôle constitutionnel et militaire des factions — dès le VIIe siècle commence la décadence. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 86—111.

G. KOLIAS, *Das Lehngut von Gravia* — description du fief de Gravia situé dans l'ancienne Doride et sur le rôle qu'il a joué pendant la domination franque en Grèce. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 330—336.

W. ENSSLIN, *Der vicarius praefecturae urbis* — l'auteur aboutit à la conclusion que cette charge n'a existé que jusqu'à l'an 357 après J. Ch.; il dresse aussi une liste des dignitaires. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 320—326.

CH. SAUMAGNE, *Du rôle de l'« origo » et du « census » dans la formation du colonat romain* — revue des textes du Code et des Nouvelles qui contiennent des données pour le problème mentionné dans le titre. — *Byz.*, XII, p. 487—581.

GERMAINE ROUILLARD, *L'épibolé au temps d'Alexis I Comnène*. *Byzantion* 10 (1935). 81—89. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 157—161.

G. MICKEWITZ, *Die Organisationsformen zweier byzantinischer Gewerbe im X. Jahrhundert* — étude sur l'organisation de deux corporations byzantines — celle des trapèsites-banquiers, et celle des metaxoprâtei — des commerçants et fabricants de soie. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 63—76.

1° GUI. MARZEMINI, *Il libro del Prefetto*. Sistema corporativo romano di Constantinopoli et de Venezia èv « Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti ». Anno acad. 1934—1935. Tomo XCIV. Parte seconda (Scienze morali e lettere). Σελ. 381—406.

2° G. MICKEWITZ, *Die Kartelfunktionen der Zünfte und ihre Bedeutung bei der Entstehung des Zunftwesens* (Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanorum Litterarum, VIII₃). Helsingfors. 1936. Σελ. 250 εις 8ον μεγα. — Par A. STÖCKLE. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 148—150.

3° G. MICKEWITZ, *Die Organisationsformen zweier byzantinischer Gewerbe im X. Jahrhundert*. èv « Byz. Zeitschrift ». Τόμ. 36 (1936). σελ. 63—76. — Par ANAST. P. CHRISTOPOULOS. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII₁, p. 119—123.

A. ANDRÉADES, *L'Empire byzantin et le commerce international*. « Annali della R. Scuola Normale Superiore di Pisa ». Ser. II. V₄ (1935), p. 139—148. — Par P. H. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 423.

G. I. BRĂTIANU, *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin*. Paris—Bucarest 1936, 138 pp. in 12°. — Par M. LASCARIS. — *Byz.-sl.*, VI, p. 357 à 359. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 187, p. 363. — Par N. A. CONSTANTINESCU. — *Rev. hist. S.-Est Eur.*, XIII, p. 72—76.

A. P. CHRISTOPHILOPOULOS, *Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ αἱ συντεχνίαι ἐν Βυζαντίῳ*. Mit einem Vorwort von G. A. Petropoulos. 99 S. Dissertation Athen. 1935. — Par A. STÖCKLE. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 443—444. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 183, p. 370. — Par GUNNAR MICKIEWITZ. — *Byz. neugr. Jahrb.* XII₃₋₄, p. 368—375.

G. OSTROGORSKY, *Avtokrator i Samodržac*. Beograd, 1935. Srpska Kraljevska Akademija. Glas CLXIV, drugi razred (filosofsko-filološko, društvene i istorske Nauke), 84, p. 97—187. — Par HENRI GRÉGOIRE. — *Byz.*, X₂, p. 763—775.

N. A. BEES, Κόλι, *eine administrative Einheit im Neugriechischen* — l'auteur démontre que le terme slave de « kolo » région a influencé le grec médiéval et moderne, par ex. Τρίκα et devenu Τρίκιλα. — *Zeit. slav. phil.*, XIII₃₋₄, p. 355—360.

N. ADONTZ, *Les Taronites à Byzance* [suite IX (1934) p. 715—738; X (1935) p. 531—551] — IV sur la branche de la dynastie des Bagratides de Taron, émigrée à Byzance, qui donna naissance à deux familles — la Tornikienne et la Taronite avec un tableau généalogique. — *Byz.*, XI₁, p. 21—42.

ΔΗΜ. ΓΚΙΝΗ, *Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον καὶ οἱ νόμοι Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀσκαλωνίτου* —

l'auteur prouve que les folio 33a—36a du MS. N° 25 du Metochion du St. Sépulcre à Constantinople ne contiennent pas le texte du livre de l'Éparche mais des prescriptions édifiantes de Julien l'Ascalonite. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 183—191.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Περὶ τῆς τιμῆς τοῦ σίτου ἐν Βυζαντίῳ* —

l'auteur s'occupe dans la première partie particulièrement de la capacité du modius byzantin, dans la seconde il s'efforce d'établir le mouvement des prix du blé de 1204 à 1456. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 389 à 400.

MARQUIS DE LA FORCE, *Les conseillers latins du basileus Alexis Comnène* — l'auteur tâche d'identifier les personnes et au moins de préciser les noms de famille des conseillers latins qui prirent part à la conclusion de la paix de 1108 avec Bohémond d'Antioche de la part de l'Empereur; ils sont mentionnés chez Anne Comnène. — *Byz.*, XI₁, p. 153—165.

N. ADONTZ, *Les Taronites en Arménie et à Byzance* — histoire des représentants de cette famille illustre ainsi que de quelques autres familles arméniennes au service de Byzance. — *Byz.*, X₂, p. 531—551.

G. ROUILLARD, *Recensements de terres sous les premiers Paléologues. Remarques sur la pratique de la chancellerie impériale et des services du fisc* — les actes des apographes sont très caractéristiques pour l'administration financière au XIIIe et au début du XIVe siècle; une quantité considérable de ces documents se sont conservés au Mont Athos. — *Byz.*, XII, p. 105—118.

E. DARKÓ, *Influences touraniennes sur*

l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins. — « Au Xe siècle une évolution culturelle de grande importance, qui embrasse près de deux millénaires, s'est donc achevée. Au point de départ de cette évolution se trouvent de Scythes et à sa fin, les Hongrois... la transplantation de l'art militaire fut le dernier grand don par lequel l'Orient a enrichi la civilisation européenne ». — *Byz.*, XII, p. 119—147.

BIONDO BIONDI, *Giustiniano Primo, principe e legislatore cattolico.* Società Editrice. « Vita e Pensiero ». Milano 1936. Pubblicazioni della Università Cattolica del Sacro Cuore. Serie seconda: Scienze giuridiche, vol. XLVIII. Pag. 190. — Par E. HERMANN, S. I. — *Orient. chr. per.*, III, p. 302—304.

ANDREAS ALFÖLDI, 1. *Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe*; 2. *Insignien u. Tracht d. römischen Kaiser.* Deux « Sonderabdrücke » des « Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung », t. 49, 1934, p. 1—118, 2 fig., 15 pl. hors texte et t. 50, 1935, p. 1—171, 81 fig., 24 pl. index. — Par JEAN GAGÉ. — *Byz.*, XI, p. 325—340.

P. CHARANIS, *The Imperial Crown modiolus and its constitutional significance* — explication du terme modiolus usité pour une des couronnes impériales byzantines — symbole de son autorité et de coopération avec l'administration de l'Empire. — *Byz.*, XII, p. 189—195.

ΛΕΩΝΙΔΑ Χ. ΖΩΗ, Μέλη τῆς Βυζαντινῆς οἰκογενείας Καλέκα ἐν Κερκύρα καὶ Ζακύνθῳ —

sur les membres connus de la famille Kalékas à l'époque byzantine, ainsi que sur son installation à l'île de Zante. — *Epet. bet. byz. sp.*, XIII, p. 179—182.

Κ. ἈΜΑΝΤΟΣ, Ἀποδρουγγάριος — ce terme signifie — celui qui avait exercé antérieurement la charge de drongaire. — *Ellen.*, IX, p. 220.

GEORG OSTROGORSKY, *Die byzantinische Staatenhierarchie* — l'auteur étudie le problème de la suzeraineté de Byzance sur la Russie — elle n'existait point en réalité, tandis que du point de vue religieux la Russie se trouvait tout de même sous l'autorité de Byzance. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 41—61.

A. A. VASILIEV, *The Opening stages of the Anglosaxon Immigration to Byzantium in the Eleventh Century* — révision des connaissances antérieures sur le fait de l'apparition à Byzance des réfugiés Anglo-saxons au service de l'État, sous le nom de Varangues. L'auteur attire quelques sources secondaires restées jusqu'à présent inaperçues. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 39—70.

ΜΗΝΑ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Τυπικὴ διάταξις τῆς βασιλείου τάξεως —

l'auteur publie une ordonnance du protocole de la Cour byzantine, du dimanche de l'Adoration de la Ste Croix, transcrite en 1437 par le diacre Théodore Agallianos. — *Epet. bet. byz. sp.*, XI, p. 49—51.

ἸΩΑΝΝΟΥ Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Οἱ ἄρραβῶνες τῆς « Αὐθεντοπούλας » μετὰ τοῦ Ἰταλοῦ ἄρχοντος Καρακιδίου — la question des fiançailles de Zoé-Sophie Paléologue, fille du despote Thomas avec Caracciolo. L'auteur croit avoir à faire à une interpolation du XVIe s. par Macaire Mélissinos, métropolitaine de Monembasie. — *Epet. bet. byz. sp.*, XII, p. 264 à 268.

ΣΠ. ΘΕΟΤΟΚΗ, Ἡ καταγωγὴ τῆς Κερκυραϊκῆς οἰκογενείας τῶν Βουλγαρέων —

sur l'origine de la famille corfiote Voulgaris, dont le chef paraît avoir été le prince

bulgare Eléazar, contemporain de Bajazet. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 278—284.

N. IORGA, *Documents concernant les Grecs et les affaires d'Orient, tirés des registres de notaires de Crète* — on y peut puiser aussi des faits d'importance culturelle pour l'histoire des Slaves et surtout des Russes en Orient. — *Rev. hist. S.-Est eur.*, XIV, p. 89—114.

Lo Statuto di Ragusa. Il prof. dott. WALTER ANDERSEN di Zurigo ha pubblicato qualo « Estratto » dalla « Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft ». 50 vol. 1/2 fasc. 1935 (editore Ferdinand Enke di Stoccarda). Una « Storia dello Statuto di Ragusa ». *Verfassungsgeschichte von Ragusa* di 150 p. — Par O. R. — *Riv. dalm.*, XVIII, p. 62—63.

MARIAN HENRYK SEREJSKI, *Idea jedności karolińskie. Studium nad genezą wspólnoty europejskiej w średniowieczu* — de l'idée de l'Empire carolingien qui s'oppose à celle de l'Empire byzantin. — *Rozpr. hist.*, XVII₃, p. 180.

Д. КОСТИЋ, *Двоструко монашко име краљице Јелене, удовице Вукашинове* — la reine, en prenant le voile, reçut le nom d'Élisabeth et après avoir adhéree au schisme celui d'Euphrosyne. — *Bogoslov.*, XII₃₋₄, p. 262—266.

M. ROSTOVZEFF, *Doura-Europos. Son importance. Son histoire* — histoire de cette place fortifiée d'importance pour le commerce à l'époque hellénistique et parthe. — *Rev. hist.*, 62, p. 229—240.

ERNST KORNEMANN, avec la collaboration de G. OSTROGORSKY. *Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum*. Leipzig et Berlin. Teubner. In 8°. 209 pages. — Par J. TOUTAIN. — *Rev. hist.*, 72, p. 147—152.

D. A. ZAKYTHINOS, *Le chrysobulle d'Alexis III Comnène, empereur de Trébizonde, en faveur des Vénitiens* (= Collection de l'Institut Néohellénique de l'Université de Paris, fasc. 12). Paris, « Les Belles-Lettres ». 1932. Σελ. VIII + 103. Σχον. μικρόν. — Par Γ. Π. ἈΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 150—151.

᾽ΟΡ. Γ. ΧΡΥΣΟΠΙΑΘΗ, *Ἱστορία τῆς παλαιᾶς Καλαμάτος*. Ἐν Καλάμαις. 1936. — Par THESSALIOIDES ISEKIEL. — *Theol.*, XIV, p. 184.

ΘΕΟΦΑΝΙΔΟΥ, (ΘΗ. Σ.), *Προϊκονησιακαὶ σελίδες. Ἡ νῆσος Μαρουῶς*. Συνοπτικὴ ἱστορικὴ πραγματεία, in-8°, 26 pages, une illustration. Istanbul, 1937. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 188, p. 496—497.

E. STEIN, *Postconsulat et αὐτοκρατορία*. Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales 2 (Mélanges Bidez) (1933/34). 869—912. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 123—145.

G. OSTROGORSKY u. E. STEIN, *Die Krönungsurkunden des Zeremoniebuches*. Chronologische und verfassungsgeschichtliche Bemerkungen. *Byzantion* 7 (1932). — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 145—157.

N. IORGA, *Une nouvelle théorie sur l'origine et le caractère de Trébizonde* — polémique avec M. A. A. Vasiliev, *Fondation of the Empire of Trebizond* (extr. du *Speculum*, XI₁). Cambridge — Massachussets, 1935. — *Rev. hist. S.-Est Eur.*, XIII, p. 172—176.

G. FEHÉR, *Der protobulgarische Titel Κανάρ* — l'auteur explique le terme protobulgare κανάρ τικεῖνος qu'on trouve dans le Livre des Cérémonies de Constan-

tin; des deux mots le second tikeinos veut dire prince, le premier kanar exprime la charge du plus haut juge et diplomate. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 58—62.

PAUL WITTEK, *Das Fürstentum Montesche. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.—15. Jh.* (= Istanbul Mitteilungen, hrsg. von der Abteilung Istanbul des Archäologischen Institutes des Deutschen Reiches, Heft 2.) Istanbul, 1934. XVI, 192 S. 1 Karte. — Par FR. TAESCHNER. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 144—147.

A. V. FLOROVSKIJ, *Čechi i vostočnyje slavjane. Očerki po istorii češko-russkich otnošenij.* (X—XVIII vv.) Bd. I. Prag 1935. 8°, XVI + 527 S. (= Práce Slovanského ústavu v Praze, Nr. 13). — Par I. LAPPO. — *Zeit. slav. Phil.*, XIII₁₋₂, p. 264—271. — Par V. MJAKOTIN. — *Jahrb. f. Kult. u. Gesch.*, XI, p. 278—281.

Споменица петстогодишњице смедеровскога града деспота Ђурђа Бранковића, Београд 1931, 4°, 147 — ЛЬУБОМИР ПЕТРОВИЋ, *Историја*, (1—130) — Par MIH. J. DINIĆ. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 555—557.

Dr. DINKO TOMAŠIĆ, *Formiranje vladajućih skupina u ranijem društvenom razvitku Hrvata i Srba.* 1935. 8°, 23 (Separat iz « Mjesečnika », br. 8—9, 1935). — Par ST. STANOJEVIĆ. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 550—551.

ЮРД. ТРИФОНОВЪ, *Константинъ Философъ (Кирилъ) като царски пратеникъ при Сарацины и Хазари.* —

Odtisk iz « Miletičevega sbornika ». Sofia 1933, 8°. 307—320. — Par FR. GRIVEC. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 359—360.

MIODRAG AL. PURKEVIĆ, *O cena-ma v srednjevekovnim srpskim zemljam* — sur le prix des vivres et la valeur de

l'argent dans les pays serbes. — *Nar. Star.*, 32, p. 260—265.

N. LALIĆ, *Une histoire de Dalmatie* — à propos de l'Histoire de Dalmatie de M. L. de Vojnović. — *Monde Slave*, XIII, t. I, p. 391—421.

A. B. СОЛОВЬЕВ, *Новобрдски записи из почетка XVI века* — d'après l'article de П. Г. Васенко, Сербские записи на греческой рукописи XV века, принадлежащей Библиотеке Академии Наук. Известия Академии Наук СССР. Отд. гуманитарных наук. VII серия (1928). — *Jug. ist. čas.*, III, p. 313—319.

СТ. СТАНОЈЕВИЋ, *Крст као saluum conductum* — l'auteur présente des exemples tirés de l'histoire byzantine, qui démontrent que la coutume d'envoyer une croix pour garantir un sauf-conduit était connue à Byzance et est passée de là dans les terres slaves. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 249—252.

М. Ј. ДИНИЋ, *Дубровачка средње-вековна караванска трговина* — étude sur le commerce par voie de terre entre Dubrovnik et les Balkans, pour lequel on se servait de bêtes de sommes, assemblés en caravanes peu nombreuses. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 119—146.

М. А. ANDREEVA, *Торговый договор Византии и Дубровника и история его подготовки.* — *Вуз. сл.*, VI, p. 110 à 165.

ЉУБИША ПРОТИЋ, *Поклисари* — sur l'état, droit et coutumes des envoyés — polkisari — apocrisarii, chez les Slaves du Sud. — *Glas etnograf. mus. Beograd*, X, p. 94—99.

В. МОШИН, *Византиски утицај у Србији у XIV веку* — l'auteur démontre que

contrairement à la théorie de réception du droit byzantin à l'époque de Douchan, ce fut la tradition des régions byzantines conquises sous Miloutine qui substitua les institutions nationales serbes aux byzantines. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 147—160.

Istorija Ukraïny. I. Peredkapitalistyčna doba. Vydal VUAMLIN (Instytut istorii). Charkiv 1932, str. 336. Kollektivní práce M. Rédina, N. Karpenka, M. Svidzińského, Z. Hurevyče a S. Pokrovského. — Par MILOSLAV VOLF. — ČČH, XLIII, p. 95—100.

K. AMANTOY, Οἱ παρανομικοὶ ὄρισμαὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν —

étude des privilèges octroyés aux Chrétiens par les Musulmans, commençant par les Arabes et finissant par les Turcs. — *Ellen.*, IX₁, p. 103—166.

Историја Румуна и њихова цивилизације од НИКОЛЕ ЈОРГЕ, са руминског превео Д-р. ВЛАДИМИР МАРГАН. Вршац. Бел. 8°, XVI + 406. — Par B. — ЛЕТ. МАТ. СРП., 345, p. 343—344. — Par MILO VUKČEVIĆ. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 266—278.

C. Histoire de religion.

M. SPINKA, *A History of Christianity in the Balkans*. A Study in the spread of Byzantine culture among the Slavs [Studies in Church History, vol. I]. Chicago, Ill., The American Society of Church History 1933. 3 Bl. 202 S. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 161—162.

AUGUSTIN FLICHE et VICTOR MARTIN, *Histoire de l'Église, depuis les origines jusqu'à nos jours*, t. III. De la paix constantinienne à la mort de Théodose. Grand in 8°, 539 pages. Bloud et Gay, 1936. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 185, p. 126.

Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours, publiée sous la direction d'AUGUSTIN FLICHE et VICTOR MARTIN. 2. De la fin du 2e siècle à la paix constantinienne par JULES LEBERTON—JACQUES ZEILLER. Paris 1935. Bloud et Gay. — Par I. ORTIZ de URBINA, S. I. — *Orient. chr. per.*, II₃₋₄, p. 502—503.

AUGUSTIN FLICHE et VICTOR MARTIN, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, t. IV. De la mort de Théodose à l'élection de Grégoire le Grand, grand in 8°, 612 p. Paris, Bloud et Gay, 1937. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 186, p. 239.

Mgr C. LAGIER, *L'Orient chrétien des apôtres jusqu'à Photius*, 2e éd., XXV—472 pages, 4 cartes. Paris, Bureau de l'œuvre d'Orient. 1935. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 182, p. 256. — Par K. A. — *Elpis*, IX, p. 180. — Par A. RAES, S. I. — *Orient. chr. per.*, II₁₋₂, p. 303—304.

FRIEDRICH HEILER, *Urkirche und Ostkirche*. München (E. Reihardt) 1937, σ, XX + 607. — Par l'archevêque d'Athènes CHRYSOSTOMES. — *Theol.*, XV, p. 168—172. — Par P. J. BRATISIOTES. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 440—446.

DOM CHARLES POULET, *Histoire du Christianisme*, fasc. XI et XII. Paris, Beauchesne, 1936. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 184, p. 503—504.

DOM CHARLES POULET, *Histoire du christianisme*, fasc. XIII et XIV. Paris. Beauchesne. 1936 et 1937. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 186, p. 239—240.

KARL HEUSSI, *Der Ursprung des Mönchtums*. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1936, pages XII + 308. — Par. IR. HAUSHERR, S. I. — *Orient. chr. per.*, III, p. 296—299.

Documenta concilii Florentini de unione orientalium. I. De unione Graecorum 6 Julio 1439; II. De unione Armenorum 22 Novembris 1439; III. De unione Coptorum, Syrorum, Chaldeorum Maronitarumque Cypri. 4 Febr. 1442—7 Aug. 1445.

Documenta iuxta fidem manuscriptorum collegit et notis illustravit, iudicesque adiunxit G. HOFMANN S. I., Prof. in Pont. Inst. Orient. Studiorum in: *Textus et Documenta des päpstlichen Gregorianischen Universität*, series theologica, Hft 18, 19, 22. Rome 1934, 1935, 1936. — Par A. M. AMMANN, S. I. — *Orient. chr. per.*, III, p. 324.

Dr. PAUL BECKER, *Giuliano Cesarini*. Inagural-Dissertation. Kallmünz 1935. Druckerei Lassleben. 101 S. — Par G. HOFMANN, S. I. — *Orient. chr. per.*, III, p. 321—322.

Dott. GIUSEPPE LAZZATI, *Teofilo d'Alessandria*, Milano 1935. « Vita e Pensiero ». — Par I. ORTIZ de URBINA, S. I. — *Orient. chr. per.*, II₃₋₄, p. 506.

ANGEL CARRILLO de ALBORNOZ, S. J., *San Juan Chrisóstomo y su influencia social en el Imperio Bizantino del siglo IV*. Madrid [1934]. J. A. E. Apartado 1267. (Instituto Pedagógico, F. A. E. Estudios e Investigaciones 3). — Par J. ORTIZ de URBINA, S. I. — *Orient. chr. per.*, II₁₋₂, p. 291. — Par CHR. BAUR. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 399.

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ἈΡΜΗΙΑΤΖΟΓΛΟΥ. Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως Φωτίσιος Βιβλιοθήκη ἥτοι ἐπίσημα καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα καὶ ἄλλα μνημεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ γενικῶν καὶ εἰδικῶν προλεγόμενων. Μέρος δεύτερον. Ἐν ΚΠόλει 1935. — Ὁ ἈΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ. — *Theol.*, XIV, p. 353—354. — Par K. DYOUNIOTIS. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 491—492.

E. CASPAR, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*. 2 Bd.: *Das Papsttum unter byzantinischer Herrschaft*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 1933. — Par G. STADTMÜLLER. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 428—435.

HENRI CHARLES, S. I., *Le Christianisme des Arabes nomades sur le limes et dans le désert syro-mésopotamien aux alentours de l'hégire*. Paris, 1936, in 8°, XI—114 pp., cartes dans le texte (= Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Sciences religieuses, LIIe volume). — Par P. P. — *An. Bol.*, LV, p. 129—131. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 185, p. 126 à 127.

R. M. DAWKINS, *The Monks of Athos*. George Allen and Unwin Ltd. Museum Street. London. W. C. I. Σελ. 398. Τιμή σελ. 15. — Par M. KONSTANTINIDES. — *Theol.*, XIV, p. 188—191. — Par FR. HALKIN. — *An. Bol.*, LV, I/II, p. 131—132. — Par WILLIAM MILLER. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 380—383.

DÉMÉTRIOU (archimandrite CHRY-SOSTOME), Αἱ τρεῖς μεγάλοι ἱστορικοὶ μοναὶ Αἰγιαλείας καὶ Καλαβρύτων, in 16, 24 p. Athènes, 1932. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 180, p. 501—502.

STJ. SAKAČ, *O krštenju i ugovoru (konkordatu) sa sv. Stolicom u VII vijeku*. Posebni otisak iz « Života » VII, 1936. — Par V. Č. — *Jug ist. čas.*, II, p. 169 à 170.

Проф. А. КАРТАШОВЪ, *Церковь и государство (Восточно-православная точка зрѣнія)* —

l'auteur prend la defense de la thèse de théorie orientale byzantine de la symphonie de l'État et de l'Église. — *Věst. bratstva pravoslav. bogoslov.*, IV., p. 169—190.

K. ST. DRAGONOVIĆ, *Massenübertritte von Katholiken zur « Orthodoxie » im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft* — ces faits commencent déjà à l'époque byzantine; ils sont surtout importants à l'époque du patriarcat serbe de Soliman le Magnifique. — *Or. chr. per.*, III, p. 181—232.

G. HOFMANN, S. I., *Die Konzilarbeit in Ferrara*. 8. Jan. 1438 bis 9. Jan. 1439. Die Sitzungen von Ankunft der Griechen. 8. Jan. 1438 bis 8. März 1438 — l'importance de ce concile ne cessa de croître malgré les protestations du Concile de Bâle et de quelques princes séculiers. — *Orient. chr. per.*, III, p. 110—140.

† ἈΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ἈΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωάννης Ε' Ὁξείτης (1089-1100) — biographie du patriarche d'Antioche Jean V l'Oxite avec une édition du texte de trois de ses écrits. — *Epet. bet. byz. sp.*, XII, p. 361—388.

ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΤΙΜΟΘΕΟΥ, Ἡ Βυζαντινὴ Ἱερουσαλήμ, ἱστορικῶς — histoire de Jérusalem à l'époque de l'Empire byzantin et du royaume franc. — *Epet. bet. byz. sp.*, XI, p. 52—72.

M. SIMON, *La polémique anti-juive de St. Jean Chrysostome et le mouvement judaïsant d'Antioche* — la lutte de St. Jean Chrysostome contre la mode judaïsante du IVe siècle forte surtout à Antioche; en même temps le Père de l'Eglise se prononce en faveur du culte des personnages de l'Ancien Testament. — *An. Inst. Phil.*, IV₁, p. 403—421.

W. SESTON, *La vision païenne de 310 et les origines du chrisme constantinien* — le chrisme chrétien a eu pour ancêtre l'emblème païen d'un parti — signe du culte d'Apollon, qui a été transformé en un

monogramme chrétien. — *An. Inst. Phil.*, IV₁, p. 373—395.

J. R. PALANQUE, *A propos du prétendu édit de Milan* — d'après l'auteur « il faut parler d'une „conversion” de Constantin à l'automne 312, et y voir l'origine des „mesures révolutionnaires” conférées à Milan par les deux empereurs au début de l'année suivante ». — *Byz.*, X₂, p. 607—616.

H. GRÉGOIRE, *Réponse à M. Palanque* — à propos du prétendu édit de Milan. — *Byz.*, X₂, p. 616—619.

F. DVORNÍK, *Études sur Photios*. I *Photios, Marin et Formose* — en réponse à M. Grumel l'auteur maintient l'opinion que les papes — Marin et Formose — ont suivi la politique orientale de Jean VIII et qu'ils ne sont pas revenus sur la reconnaissance de Photios comme patriarche de Constantinople. — *Byz.*, XI₁, p. 1—19.

P. P., *Sur une contribution récente à l'histoire du monophysisme* — critique des travaux récents de M. Schwartz sur le concile de Chalcédoine. — *An. Bol.*, LIV, fasc. I/II, p. 143—159.

ἈΔΑΜΑΝΤΙΟΥ Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Τετάρτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Χαλκηδόνι 451 — étude historique sur le IVe Concile œcuménique et la querelle monophysite. — *Theol.*, XV, p. 113—127; 208—226; 349—356.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Α. ΠΕΤΡΑΚΑΚΟΥ, Ὁ Γάλλος Παῖσιος ὡς Κανονολόγος — activité spirituelle de Païse Lagaride, métropolitain de Gazes dans l'affaire du patriarche de Moscou Nikon. — *Theol.*, XV, p. 193—207.

ἈΔΑΜΑΝΤΙΟΥ Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟ-

ΠΟΥΛΟΥ, 'Η Δ' Οἰκουμένη Σύνοδος ἐν Χαλκηδόνι 451 —

aperçu historique des faits et dispute théologique à Chalcédoine au IVe Concile œcuménique. — *Theol.*, XIV, p. 297—309.

P. SKOK, *Bogomili v svjetlosti lingvističke* — sur les traces que la terminologie bogomile a laissée dans les langues slaves ainsi que dans l'Europe Occidentale. — *Jug. ist. čas.*, I₃₋₄, p. 462—472.

L. H. GRONDIJS, *Quelques remarques sur le 8e oïkos de l'Hymne Akathiste à la Vierge* — l'erreur combattue par le 8e oïkos est celle de Photin, que le concile de Sirmium (351) a rejetée. — *Izv. bŭlg. arch. inst.*, X, p. 27—28.

E. HONIGMANN, *Sur les listes des évêques participant aux conciles de Nicée, de Constantinople et de Chalcédoine* — critique du travail de M. E. Schwartz, *Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel*. München 1937, dans les *Abhandlungen der Bayerischen Akademie d. Wissenschaften. Phil.-hist. Abt.*, N. F. H. 13, 90 pp. in 4°. — *Byz.*, XII, p. 323—347.

Dr. ZIEGLER, *Isidore de Kiev, apôtre de l'Union florentine* — étude sur la personnalité de ce métropolitite et son apologie. — *Irén.*, XIII₄, p. 393—410.

Др. РАД. М. ГРУЈИЋ, *Три хиландарске повеље*. Зборник за историју Јужне Србије и суседних области. Књига I. Скопље 1936. 1—26. —

Par A. V. SOLOVJEV. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 300—306.

U. LAMPSIDES, *Alexis II empereur de Trébizonde (1297—1300) et l'Eglise de Rome* — sur les relations entre le Saint Siège et Trébizonde d'après les lettres papales et les traités de commerce. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 327—329.

V. GRUMEL, *La politique religieuse du patriarche saint Méthode. Iconoclastes et Studites* — le point principal de la politique de St. Méthode est la préoccupation d'assurer l'avenir de l'orthodoxie. — *Éch. Or.*, 180, p. 385—401.

M. H. LAURENT, O. P., *L'activité en Orient d'André Chrysobergès. O. P. sous le pontificat de Martin V (1418—1431). Étude et documents* — biographie documentée du précheur dominicain de Péra, chargé par le Pape de traiter avec Jean VIII Paléologue; publication de documents. — *Éch. Or.*, 180, p. 414—438.

V. G., *Addition à l'article « Chronologie des patriarches iconoclastes du IXe siècle »* (p. 162—166) — changements à faire d'après le Catalogue de Londres (éd. E. W. Brooks). — *Éch. Or.*, 180, p. 504—506.

V. LAURENT, *La chronologie des patriarches de Constantinople de 996 à 1111* — l'auteur dresse une liste nouvelle des patriarches de Constantinople, commençant par Sisinius et finissant par Jean Agapétos, en y apportant une précision plus complète qu'il n'en fut jusqu'à présent. — *Éch. Or.*, 181, p. 67—82.

V. GRUMEL, *Sisinius II*. 12. avril 996 à 24 août 998 — spécimen du travail de l'auteur dans les *Régestes des Patriarches de Constantinople* — régestes des Actes émis sous le patriarcat de Sisinius II. ou attribués à ce patriarche. — *Éch. Or.*, 181, p. 87—96.

A. P. PÉCHAYRE, *L'archevêché d'Ochrida de 1034 à 1767. A propos d'un ouvrage récent*. I. Vicissitudes politiques et religieuses — compte-rendu critique du livre de Ivan Snégarov, *Istorija na okridskata arhiepiskopija-patriarchija*. — *Éch. Or.*, 182, p. 183—204; 183, p. 280—323.

M. JUGIE, *Note sur le moine hésy-*

chaste Nicéphore et sa méthode d'oraison — le moine Nicéphore venait d'un monastère de Calabre de rite grec, nominale-ment soumis à l'Église romaine; il n'adhé-
ra point aux décisions du Concile de
Lyon et s'en tint à la doctrine dans laquelle
il avait été élevé. — *Éch. Or.*, 184, p. 409
à 412.

M. JUGIE, *L'unionisme de Georges
Scholarios* — l'auteur démontre, d'après les
premiers écrits du futur patriarche, que
dans sa jeunesse il avait eu un penchant
pour le dogme catholique. — *Éch. Or.*,
185, p. 65—86.

V. LAURENT, *Notes de chronographie
et d'histoire byzantine*. — 1° La date de
l'élection du patriarche Jean X Camaté-
ros n'est pas le 5 août 1198, mais le
26 février 1199. 2° La date de la mort
de l'empereur Jean III Batatzès — l'au-
teur se prononce pour le 3 novembre. 3°
La date du premier couronnement de Mi-
chel VIII Paléologue — 1 janvier 1259.
La date de l'entrée de Jean VI Cantacu-
zène à Byzance et de la déposition du pa-
triarche Jean Calécas — 1 février 1388.
— *Éch. Or.*, 186, p. 157—174.

M. JUGIE, *La profession de foi de
Georges Amiroutzès au concile de Flo-
rence* — édition du texte grec tiré du Pa-
risianus 3043, f. 160. avec traduction
française. — *Éch. Or.*, 186, p. 175—180.

M. JUGIE, *Le schisme de Michel Cé-
rulaire* — histoire du schisme, examen et
appréciation théologique de la polémique
du patriarche byzantin avec le Saint Siège.
— *Éch. Or.*, 188, p. 440—473.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥ-
ΛΟΥ, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἀπό-
πειραι ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν κατὰ
τὸν χρόνον τῆς φραγκοκρατίας ἐν Κπόλει
— aperçu des relations de l'église catho-
lique et orthodoxe à l'époque de l'Empire

latin et projets d'Union. — *Theol.*, XIV,
p. 5—23.

ANTON MICHEL, *Humbert und Ke-
rullarios*. Studien. Erster Teil. Paderborn
1924. Zweiter Teil. Quellen und Studien
zur Schisma des XI. Jahrhunderts. Pader-
born. 1930. — Par X. — *Theol.*, XIV,
p. 72—75.

ΝΙΚΟΥ Ἀ. ΒΕΗ (BEES), Ὁ μητρο-
πολίτης Σογδαίας καὶ πρόεδρος
Λακεδαιμονίας Λουκάς καὶ αἱ ἐπι-
γραφαὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου
ἐν Μυστρᾷ —

sur un proèdre de Lacédémone qui en
même temps portait le titre de métropolite
de Sougdaï en Crimée; une inscription de
1329/30 relative à lui se trouve à l'Église
de St. Démétrius à Mistra. — *Byz. neugr.
Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 334—336.

ἸΩΑΝΝΟΥ Ν. ΦΡΑΓΚΟΥΛΑ, Ἡ
ἐπισκοπὴ Σκιάθου διὰ μέσου τῶν αἰώνων
— histoire de l'évêché de Skiathos dès ses
début avec une liste de ses évêques. —
Epet. het. byz. sp., XI, p. 105—119.

† ΠΡ. ΛΕΟΝΤΟΠΟΛΕΩΣ ΣΩΦΡΟ-
ΝΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Τὸ Συνоди-
κὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος —

l'auteur a retrouvé un Synodicon de
l'Église d'Athènes composé sous le règne
d'Andronic II. — *Epet. het. byz. sp.*,
XIII, p. 3—29.

† ἈΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ἈΘΗΝΩΝ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ἡ κατάστασις τῆς
Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας κατὰ
τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα —

histoire de l'Église d'Antioche à l'épo-
que de la domination mamelouk et sa par-
ticipation à la dispute des Hésychastes. —
Epet. het. byz. sp., XIII, p. 123—142.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥ-
ΛΟΥ, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πά-
σης Ἑλλάδος: Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας

Ἀλεξανδρείας (62 - 1934). Ἀλεξάνδρεια. 1935, σελ. 930 + ις'.

Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι. Α' ὁ ὅσιος Λοῦκας «ὁ Νέος» (896—953), σελ. 35. Β' ὁ ὅσιος Μελέτιος «ὁ Νέος» (περ. 1035—1105). Ἐν Ἀθήναις 1935. σ. 61.

Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει. Ἐν Ἀθήναις 1935, σελ. 40. — Par Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ. — *Ellen.*, IX₁, p. 173—175. — Par Archim. HILARJON BASDEKAS. — *Elpis*, IX, p. 304—307. — Par G. HOFMANN, S. I. — *Orient. chr. per.*, II₁₋₂, p. 297—299.

Mgr. CHRYSANTHE, *métropolitte de Trébizonde*, Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος. In 8° de 904 pages avec 5 planches et 119 images hors texte. Tiré à part, composant les tomes IV et V de l'Ἀρχεῖον Πόντου. Athènes, 1936. — Par V. LAURENT. — *Éch. Or.*, 187, p. 371—374. — Par XÉNOPHON LAMBRIDES. — *Theol.*, XIV, p. 369—374. — Par K. A. — *Ellen.*, IX₂, p. 377. — Par T. E. EVANGÉLIDES. — *Épét. het. byz. sp.*, XII, p. 474—476.

Dr. PHILIPP SCHERTL, *Ela-Akaba. Die Geschichte einer altchristlichen Bischofsstadt* — histoire de la ville de Ela sur la presqu'île de Sinai, des temps bibliques jusqu'à nos jours. — *Orient. chr. per.*, II₁₋₂, p. 33—77.

ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ, Μονὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Παλαιῷ Καίρῳ. Βιβλιογραφία, Τοποθεσία, Ἱστορία, Περιγραφή, Βιογραφία, Μουσίον. Ματὰ 38 εἰκόνων. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. 1936.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Σ. ΦΙΡΙΠΠΙΔΟΥ, Ἱστορία τοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Τούρα Μοναστηρίου τοῦ ὁσίου Ἀρσενίου τοῦ Μεγάλου (Ἀλ-Κασιρ ἢ ἂλ Κουσαῖγερ). — Par CHRYSOSTOMOS, métr. d'Athènes. — *Theol.*, XV, p. 280—282.

KARL PRUEMM, S. J. *Der christliche Glaube und die altheidnische Welt* (zwei Bände). Leipzig 1935. Verlag Jakob Hegner. — Par I. ORTIZ de URBINA, S. I.

MILKO KOS, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana 1936. 8°; 157 + 3 facsimila. (Razprave Znanstvenega Društva v Ljubljani 11. Historični odsek 3.) — Par VICTOR NOVAK. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 442—443.

Splitske sabori godine 925 i 928 (I concili di Spalato degli anni 925 e 928). — Par O. R. — *Riv. dalm.*, XVIII, p. 53 à 54.

JAROSLAV ŠIDAK, *Problem « bosanske crkve » v našoj historiografiji od Petranovića do Glušca* (Prilog rješenju t. zv. bogumilskog pitanja) — critique des travaux parus sur l'Église de Bosnie; l'auteur s'arrête sur les thèses — l'ancienne de M. Fr. Rački et la nouvelle de M. Glušac, que celle-ci était orthodoxe. — *Rad. Jug. Ak.*, 259, p. 37—182.

Prof. VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ, *Opatija sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku* — étude sur l'abbaye de Ste Lucie à Baška et sur d'autres monastères bénédictins de l'île de Krk, qui employaient l'écriture glagolitique pour leurs livres liturgiques. — *Croatia sacra*, 11/12, p. 1—86.

РАЈКО Л. ВЕСЕЛИНОВИЋ, *Стање српске цркве од пада српских држава под турску управу до обновења под патријархом Макаријем* —

aperçu historique de la position de l'Église serbe pendant la domination turque jusqu'à la moitié du XVIe siècle. — *Bogoslav.*, XII₃₋₄, p. 266—293.

Др. РАДОСЛАВ М. ГРУЈИЋ, *Скопска митрополија. Историски преглед до обновења Српске Патријаршије 1920 год.*

— Скопље 1935, 8°, 254. — CT. CT. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 173—174.

M. JUGIE, *Les origines romaines de l'Eglise russe* — l'auteur rejette la légende des Annales russes et se prononce pour les données historiques du Sagas d'Olaf Tryggvison, qui s'accordent en certains points avec le Sermon sur la Grâce divine du métropolite Hillarion, de l'Éloge de Vladimir par le moine Jacques et de la Vie de Saint Boris et Gleb par le moine Nestor. — *Éch. Or.*, 187, p. 257 à 270.

ALEXANDER HAGGERTY KRAPPE, *La chute du paganisme à Kiev* — explication au moyen du folklore de l'épisode de la chute de Perun, jeté dans le Dniepr. — *Revue ét. sl.*, XVII₃₋₄, p. 206—218.

A. M. AMMAN, S. J., *Kirchenpolitische Wandlungen im Ostbaltikum bis zum Tode Alexander Newski's*. Studien zum Werden der russischen Orthodoxie. [*Orientalia Christiana Analecta*. 105]. Roma 1936. Pont. Institutum Orientalium Studiorum. 316 S., 3 Taf., 1 Karte. — Par G. STADTMÜLLER. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 439—446.

A. M. AMMANN, S. J., *Kirchenpolitische Wandlungen im Ostbaltikum bis zum Tode Alexander Newski's* Studien zum werden der russischen Orthodoxie. Roma 1936 — l'auteur examine dans son livre l'évolution politique ecclésiastique non seulement dans la région baltique, mais dans la Russie en général. C'est sous Alexandre Nevski, que la Russie s'est tournée définitivement de l'Occident vers Orient. Le problème de l'Eglise orthodoxe et de ses relations avec Byzance y trouve une large place. — *Orient. chr. anal.*, 105, pp. 316, 3 tabl.

K. AMANTOY, Παῖσιος Λυγαρίδης — caractéristique de ce prélat grec qui

a joué un grand rôle dans l'affaire du patriarche russe Nikone. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 225—229.

M. B. ЗАЗЫКИНЪ, *Патріархъ Никонъ. Его государственныя и каноническія идеи*. Ч. II. Варшава, Синодальная типографія. 1934. Стр. 384. — Par HERMANN, S. I. — *Orient. chr. per.*, II₃₋₄, p. 525—526.

Др. ВАСИЛИЙ ГАДЖЕГА, *Додатки до исторіѣ русинѣвъ и руськихъ церквей в бувш. жупѣ Земплинскѣй* —

l'auteur publie dans la VIIIe partie les Actes de la visite de l'évêque Michel Man. Oljśavski à Zemplin et Šariš; dans la IXe il s'arrête sur l'état des églises grecques catholiques à la fin du XVIIIe au XIXe et au XXe siècles (conf. aussi les t. VII, VIII, IX, X). — *Prosvita*, XI, p. 17—182; XII, p. 37—83.

D. Chronologia. Varia.

V. GRUMEL, *La chronologie des évènements du règne de Léon VI* — revision d'après les sources hagiographiques: les listes des patriarches, le Cletorologion de Philothée et autres, des principales dates chronologiques du règne de Léon le Sage et celles de ses mariages. — *Éch. Or.*, 180, p. 5—42.

V. GRUMEL, *Notes chronologiques: La révolte d'Andronic Doux sous Léon VI. La victoire navale de Himérius* — l'auteur se prononce pour la date fixée par Vasiliev pour la fuite d'Andronic, mais non pour la victoire de Himérius qui eut lieu le 6 octobre 908. — *Éch. Or.*, 186, p. 202—207.

P. V. NEUGEBAUER, *Hilfstaffeln zur technischen Chronologie*. [Tables devant servir à effectuer des calculs de chronologie], éditées par la revue *Astronomische Nachrichten*. Kiel, C. Schaidt, Inh. Georg

Oheim, 1937. In-8°, 80 pp. — Par S. AREND. — *Byz.*, XII, p. 383—384.

VLADIMIR MOŠIN, *La chancellerie grecque des rois serbes* — résumé de l'article « Gab es unter den serbischen Herrschern des Mittelalters eine griechische Hofkanzlei? » im Archiv für Urkundenforschung, XIII, 1935. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 78—79.

MILKO KOS, *Die Byzantinisierung der serbischen Herrscherurkunde* — résumé. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 80.

A. B. СОЛОВЬЕВЪ, *Непозната повеља деспота Стефана Ватопеду* —

l'auteur publie un prostagme serbe d'Étienne Lazarević du 2 juin 1417, connu jusqu'à présent que par une traduction grecque publiée en 1922 par un moine du Vatopède Alexandre. — *Jug. ist. čas.*, I₃₋₄, p. 477—484.

M. LASCARIS, *Actes serbes de Vatopédi*. Extrait des Byzantinoslavica, VI, Prague 1935, 4°, 24. — Par M. KOS. — *Jug. ist. čas.*, II₁₋₄, p. 149—151. — Par M. LASCARIS. — *Byz.-sl.*, VI, p. 160—185.

СТ. СТАНОЈЕВИЋ, *Акрибија код наших старих писаца* —

Saint Sabas, archevêque de Serbie, avait ordonné de conserver dans chaque siège épiscopal un exemplaire vérifié des Écritures Saintes et livres liturgiques; aussi les copistes mentionnent-ils souvent dans leurs écrits qu'ils se sont servis d'un bon texte. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 107—118.

Dr. MIHO BARADA, *Dvije naše vladarske isprave* — étude paléographique et diplomatique des actes des deux princes croates Trpimir et Mucimir; les traits empruntés à la chancellerie byzantine sont relevés. — *Croatia sacra*, 13/14, p. 1—96.

V. GRUMEL, *Notes de chronologie byzantine* — I. La date de la naissance de Léon VI le Sage. — « Léon VI très certainement est né un 19 septembre, et, très probablement, en l'année 866. » II. La date de l'avènement à l'Empire de Romain Ier Lécapène — ce fut le 17 décembre 920 et non pas le 11 ou 17 décembre 919 que Romain Lécapène a été couronné empereur. — *Éch. Or.*, 183, p. 331—333.

V. GRUMEL, *Une date historico-liturgique: Τῇ τρίτῃ τῆς Γαλιλαίς* — enquête sur cette date mentionnée à l'occasion du mariage de Hélène, fille de Romain Lécapène, avec Constantin VII Porphyrogénète; c'est le 18 mai 919; pour la naissance de Constantin VII c'est le 18 (ou 17) mai 905. — *Éch. Or.*, 185, p. 52—64.

A. SOLOVIEV, *Encore un Recueil de diplômes grecs de Menoikeon* — en plus des copies faites pour Verković l'auteur connaît en encore d'autres de caractère officiel de l'an 1862, qui se trouvent dans la Bibliothèque Nationale de Belgrade. Ce ne sont que 8 actes de souverains serbes. Un prostagme d'Andronic II est publié dans l'Appendice. — *Byz.*, XI₁, p. 59—80.

F. DÖLGER, *Zu den Urkunden des Athosklosters Iberon* — l'auteur démontre que l'acte de l'Ibéron du 14 Juillet 1351 qui va de pair avec le chrysobulle de la même date publié par M. J. Gedéon est un faux. — *Ellen.*, IX₂, p. 207—219.

FR. DÖLGER, *Die Urkunden des Johannes Prodromos Klosters bei Serrai* — étude des Actes du monastère de Saint Jean Prodrome à Serres qui ne nous sont parvenus que dans des copies. — *Sitzb. d. bayer. Ak.*, 1935, N° 9, pp. 52.

ІВАН ОГІЄНКО, *Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток* — Кри-

тичний палеографічно-методологічний нарис — les nouvelles éditions des monuments cyrilliques doivent au plus près suivre l'original et pouvoir quelque peu remplacer l'original même. Critique de l'édition par M. Bogdan à Bucarest en 1913 des actes slaves d'Étienne le Grand. — *Izv. Ak. N. SSSR*, 1937, p. 58—70.

БОРБЕ СП. РАДОЈИЧИЋ, *Откуда летописима 10 октобар као датум битке на Ровнинама* — la date du 10 octobre 1394 a été tirée d'une inscription funéraire — celle de Ostoje Rajaković. — *Pril. za knjiž.*, XVI₂, p. 322—323.

Др. МИТА КОСТИЋ, *Стратимировичево мишљење о св. Ђирилу и постанку ћирилице* — le savant métropolitte de Karlovac Stratimirović s'était lui aussi prononcé pour la thèse que l'alphabet cyrillique n'avait pas été inventé par Saint Cyrille. — *Pril. za knjiž.*, XVII, p. 111—112.

Д-р ЈОРЈО ТАДИЋ, *Писма и упутства дубровачке републике*. Београд. 1935. 8°, X, VIII, 553. — Par ST. STANOJEVIĆ. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 586.

C. A. STOIDE și CONST. TURCU, *Documente și Regeste din Țintul Neamțului, secolele XVI, XVII, XVIII, urmate de un indice-comentar al numelos proprii, două planșe, text chirilic și patru planșe în facsimul (extras din revista « Apostolul », Nr. 9—11, Piatra-Neamț 1935)*, 8°, 54 pg. — Par ILIE BĂRBULESCU. — *Archiva*, XLIII, p. 142—149.

СТ. СТАНОЈЕВИЋ, *Студије о српској дипломатици*. I. 1928, 8°, 521 (Из Гласа Српске Кр. Академије, 90—132. Београд 1912—1928). II. 1935, 8°, 311 (Из Гласа Српске Кр. Академије, 150—169. Београд 1933—1935). — Par VIKTOR NOVAK. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 589—591. — Par B. GRANIĆ. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 405—408.

A. SOLOVIEV—VL. MOŠIN, *Griechische Urkunden serbischer Herrscher*. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 510—512.

А. СОЛОВЈЕВ и В. МОШИН, *Грчке повеље српских владара*. Издање текстова, превод и коментар. Београд 1936, 8°, CXXXII + 573. — Par ST. STANOJEVIĆ. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 298—300. — Par M. LASKARIS. — *Rev. Int. ét. byz.*, III₁, p. 268—272. — Par Д. АНАСТАСИЈЕВИЋ. — *Bogoslovje*, XII₃₋₄, p. 317—356.

A. SOLOVIEV, *Les diplômes grecs de Menoikeon attribués aux souverains byzantins et serbes*. — *Byzantion*, t. IX. Bruxelles 1934), p. 298—325.

ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, *Τὰ χρυσόβουλλα τῆς παρὰ τὰς Σέρρας μονῆς τοῦ Προδρομοῦ. Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου* (Recueil Lambros). Ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 529—544.

FRANZ DÖLGER, *Die Urkunden des Johannes-Prodromos-Kloster bei Serrai*. Sitzungsberichte der Bayer. Ak. d. Wissenschaften. Phil.-hist. Abt. Jahrg. 1935. Hft 9. München 1935. 1—52.

A. SOLOVJEV, *Encore un recueil de diplômes grecs de Menoikeon*. Byzantion, t. XI. (Bruxelles 1936). — Par A. V. S. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 59—80. — Par A. SIGALAS. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 515—519.

ALEKSANDAR SOLOVJEV, *Liber Omnium Reformationum civitatis Ragusii. E manuscriptis in lucem protulit*. — Српска Краљевска Академија. Београд 1936, стр. XXXIII + 348. — Par A. V. S. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 444.

A. SIGALAS, *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς*, Thessalonique, imprimerie O. Théodoridès, 1934. Un vol. in 8° de 327 pages, 237 fig. dans le texte. — Par H. G. — *Byz.*, XII, p. 696—697. — Par M.

AMARIOTU. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 508—511.

P. SELLA, *Le bolle d'oro dell' Archivio Vaticano*. [Inventari dell' Archivio Segreto Vaticano pubbl. per ordine di S. S. Pio Papa XI sotto la presidenza dell' Em. Card. F. Ehrle.] Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana. 1934. 2 Bl. 68 S.; 1 Bl. 31 Taf. 4°. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVII, p. 133—135.

G. ROUILLARD et P. COLLOMP, *Actes de Lavra*. Édition diplomatique et critique, d'après les descriptions, photographies et copies de G. MILLET et SPYRIDON de LAVRA. T. I. (897—1178), Paris, Lethielleux, 1937. XXXII—249 p. in-8° + Album de 30 pl., in-4° (= Archives de l'Athos publiées sous la direction de G. Millet, I). — Par A. ANASTASIJEVIĆ. — *Byz.*, XII, p. 607—638.

VLADIMIR MOŠIN, *Gab es unter den serbischen Herrschern des Mittelalters eine griechische Hofkanzlei?* (Sonderabzug aus dem Archiv für Urkundenforschung, XIII, 183—197). — Par ST. STANOJEVIĆ. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 591 à 592.

R. P. V. LAURENT, *La prosopographie de l'Empire byzantin*. Plans et travaux. Bulgarie et princes bulgares dans la sigillographie byzantine. Extr. des Échos d'Orient. Octobre—décembre 1934. — Par N. ADONTZ. — *Byz.*, XI₂, p. 783—790.

MICHEL LASCARIS, *Actes serbes de Vatopédi*, dans *Byzantinoslavica*, VI (1936), pp. 166—185. — Par HENRI GRÉGOIRE. — *Byz.*, XII, p. 675—679. — Par M. J. DINIĆ. — *Pril. za knjiž.*, XV₁, p. 178—179.

LJUBO KARAMAN, *Dva otkrivena natpisa iz dobe hrvatskih narodnih vladara u Splitu* (« Obzor » 11 X 1935). — Par

V. N. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 751.

V. GRUMEL, *L'année du monde dans l'ère byzantine*. *Éch. d'Or.* 34 (1935). 319 à 326. — Par F. D. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 237—238.

FR. DÖLGER, *Die Urkunden des Johannes-Prodromos-Klosters bei Serrai* (= Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Phil.-histor. Abteilung. Jahrg. 1935. Hft. 9. München 1935, in 8° de 52 pages). — Par V. LAURENT. — *Éch. Or.*, 182, p. 240—245. — Par NIKOS A. BEES. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII₁, p. 130—133. — Par A. SIGALAS. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 515—519.

GREGOR ČREMOŠNIK, *Nova istorijska građa iz Dubrovnika*. Novitatis musei Sarajevoensis. Новости из Босанско-Херцеговачког Музеја № 10. Editum die 30 IX 1933. Sarajevo 1933. 8°. 12 i jedan faksimil.

АЛЕКСАНДАР СОЛОВЈЕВ, *Непознат уговор Дубровника с арбанаским владаром из почетка XIII века*. Архив за правне и друштвене науке, књ. 27, 292—298. 1933.

A. V. SOLOVJEV, *Eine Urkunde des panhypersebastos Demetrios, megas archon von Albanien*. — *Byz. Zeit.*, 34 (1934), 304—310. — Par M. KOS. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 444—446.

Actes et notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281 à 1290), publiés par G. I. BRĂȚIANU. Bucarest 1927.

G. I. BRĂȚIANU, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*. Paris 1929. — Par M. A. ANDREEVA. — *Byz.-sl.*, VI, p. 284—286.

Дубровачка акта и повеље. Сабрао и објавио ЈОВАН РАДОНИЋ, књ. I, св. 1,

стр. I—XX; 1—496 (са 12 фототипија) и св. 2, стр. 497—1000. (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. III.) Београд, 1934. 8°. — Par X. БАРИЋ. — *Pril. za knjiž.*, XVI, p. 163 à 176.

Д-р ДРАГОЉУБ ПАВЛОВИЋ, *Једна стара Уредба о уређењу дубровачког архива* — l'auteur publie le texte d'un règlement de la fin du XVIe siècle pour l'organisation des Archives d'État à Dubrovnik. — *Pril. za knjiž.*, XVI, p. 84—94.

VI. Géographie, Topographie, Ethnographie.

G. MORAVCZIK, *Der Name der Bulgaren in einem griechischen Papyrus* (Extr. de: Körösi Csoma-Archivium, 1. Ergänzungsband, 2 Heft.) Budapest, 1935, 10 pp. — Par ROGER GOOSSENS. — *Vyz.*, X₂, p. 754—755.

NIKO ŽUPANIĆ, *Der Name Grk (Griechen) in der Bedeutung « Riese » bei den Belokranjci in Jugoslavien* — le nom « Grk » — grec est usité chez les Belokranjci de Yougoslavie dans le sens de géant; l'auteur explique cette signification du mot par le fait que la population se compose de colons croates qui ont vu en Dalmatie des ruines des constructions antiques grandioses. — *Izv. hâlg. arch. inst.*, X, p. 19—26.

A. POGODIN, *Les Rodsi: un peuple imaginaire* — l'emploi du nom Rus vient de Roslagen, dans sa forme la plus ancienne, Rodslagen. Le sens de ce terme en suédois est le même que chez Constantin Porphyrogénète, d'après lequel la population slave était astreinte à fournir des navires aux Rus'. — *Revue ét. sl.*, XVII₁₋₂, p. 71—80.

VIKTOR NOVAK, M. BUDIMIR, *De iis qui Snaci nominantur* — I. Nota palaeographica et historica — sur le peuple des Snaci, mentionné chez Thomas l'archidiacre, qui s'est fondu avec les Croates. II. Nota linguistica — les Snaci appartenaient au groupe lexique illyrique, romanisé que plus tard. — *Jug. ist. čas.*, II₁₋₄, p. 106—134.

V. N., M. B., *Addenda ad: De iis qui Snaci nominantur* (JiČ, pg. 106—134) — quelques contributions aux thèses émises plus haut. — *Jug. ist. čas.*, II₁₋₄, p. 410 à 411.

TADEUSZ KOWALSKI, *Les Turcs balkaniques* — aperçu historique, ethnographique, linguistique et aussi du point de vue du folklore. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 420—430.

ISTVÁN KNIEZSA, *Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen* — analyse et critique du travail de Ernst Gamillscheg, *Die altgermanischen Bestandteile des Ostromanischen Romania*. Germanica, II. 1935. L'auteur aboutit à la conclusion que les Hongrois trouvèrent à leur arrivée aux X—XIe siècle en Transylvanie non pas des Roumains, mais des Slaves. — *Arch. Eur. Or. Cen.*, III₁₋₃, p. 208—227.

Д. А. РАСОВСКИЙ, *Половцы II. Разселение половцевъ* —

étude sur l'expansion des Comans depuis leur territoire primitif — la partie septentrionale des steppes de l'Asie Centrale — en Europe en ligne depoyée, ayant au Sud en guise de limite la Mer Caspienne et au Nord l'Oural Central. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 161—182.

Д. А. РАСОВСКИЙ, *Половцы III. Предѣлы «Поля половецкаго»* —

étude sur le territoire occupé par les Coumans. — *Sem. Kond.*, IX, p. 71—85.

G. VERNADSKY, *Notes on the History of the Uigurus in the Late Middle Age*, Extr. du Journal of the American Oriental Society, 56, no 4. — Par N. IORGA. — *Rev. hist. S.-Est eur.*, XIV, p. 453—461.

ALEXANDRA I. PHILIPPIDE, *Originea românilor*, I. 1923—1925; II. Iași. 1928. — Par D. CRÎNJALĂ. — *Byz.-sl.*, VI, p. 286—303.

NICOLAE DRĂGANU, *Românii în veacurile IX.—XIV. pe baza toponimiei și onomasticeii*. București 1933. — Par D. CRÎNJALĂ. — *Byz.-sl.*, VI, p. 360—364. — Par D. CRÎNJALĂ. — *Slavia*, XIV, p. 602—619.

GEORGI D. BALASČEV, *Die Mitteilungen der Nestorchronik über die Wlachen am linken Donauufer und um die Karpathen sowie über die benachbarten Völker während des Früh- und Mitte-Mittelalters*. Sofia 1936, 8°, 24. — Par JOV. RADONIĆ. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 369—372.

J. DUCHESNE-GUILLEMIN, *Tà ᾠδρά* — sur ce toponyme pour la côte qui s'étend à l'Est du Dniéper jusqu'au golfe de Pérékop. — *Byz.*, XII, p. 737 à 738.

PETAR SKOK, *Konstantinov tò Μοκισκίη* — d'après l'auteur le terme géographique qu'on trouve chez Constantin Porphyrogénète doit être interprété comme Mokarski avec abréviation η. de κάστρον. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 92 à 106.

ΑΛ. ΡΑΣΗΕΝΟΒЪ, *Крепостъта при Мезекъ* —

description des ruines d'une forteresse voisine du village de Mezek, région de Svilengrad, qui paraît avoir été construite au XIe siècle. — *Izv. búlg. arch. inst.*, XI, p. 171—189.

R. JANIN, *Les sanctuaires du quartier de Pétra (Constantinople)* — lieu où pendant dix siècles fleurirent des monastères, dont 18 monastères et églises sont annotés dans l'article présent. — *Éch. Or.*, 180, p. 402—413.

R. JANIN, *Les sanctuaires du quartier de Pétra (Constantinople) (Fin)* — ce sont le monastère τοῦ Μανουήλ, le monastère de la Κεχαριτωμένη et du Φιλάνθρωπος — autre que celui de la Chora, Saint Jean Baptiste ou du Prodrome τῆς Πέτρας, difficiles à localiser exactement. — *Éch. Or.*, 181, p. 50—66.

H. GRÉGOIRE, *Goeléonta-Golanta* — identification d'une forteresse byzantine en Asie Mineure. — *Byz.*, XI₂, p. 537—539.

E. HONIGMANN, *Sur quelques évêchés d'Asie Mineure* — identification de la topographie d'Alina, Atanassos, Ipsos et Mousbada. — *Byz.*, X₂, p. 643—654.

G. I. BRĂȚIĂNU, *Réplique provisoire à M. Bromberg* — polémique à suivre. — *Byz.*, XII, p. 181.

ЙОРДАНЪ ЗАХАРИЕВЪ, *Каменица*. Географско-етнографско изучване съ 27 карти, 96 фотографии и 12 цвѣтни таблици — étude historique et ethnographique de la région de Kamenitza au Sud-ouest de la Bulgarie. Des chants et légendes populaires, dont quelques unes de genre épique, sont aussi publiés. — *Sbor. nar. um.*, XL, p. VIII—458.

Χ. ΠΑΠΑΧΑΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ, *Τοπωνυμικά. Χωρία τῆς Ῥόδου σὸν ΙΕ' αἰῶνα* —

étude des noms géographiques contenus dans deux actes des maîtres des chevaliers de Rhodes de 1474—1479. — *Ellen.*, IX₂, p. 241—246.

ВЛАДИСЛАВ СКАРИЋ, *Жупа Земалј-ники стара нахија Змијање* —

géographie historique de la župa de Zemaljniki en Bosnie. — *Glas. zemalj. mus. Bos.*, XLIX, p. 37—53.

МИЛАН КАРАНОВИЋ, *Још коју о жупи Земљаник* —

quelques notes historiques à ajouter à l'article de M. Skarić. — *Glas. zemalj. mus. Bos.*, XLIX, p. 105—107.

КИРИЛЪ МЛАДЕНОВЪ, *Мѣстности наименования въ землището на две села въ Македония* —

nomenclature topographique de deux villages bulgares de Macédoine grecque. — *Mak. Pregl.*, X, p. 158—160.

MILISAV LUTEVAC, *La Metochija. Étude de géographie humaine*. Paris 1935. Honoré Champion. (100 S., 5 Taf., Karten u. Skizzen im Text.) (Travaux publiés par l'Institut d'études slaves 14.) — Par GEORG STADTMÜLLER. — *Rev. Int. ét. bal.*, III, p. 274—277.

Κ. ἈΜΑΝΤΟΥ, Ἀνατολὴ καὶ Δύσις — explication des termes Orient et Occident d'après les auteurs grecs médiévaux à diverses époques. — *Ellen.*, IX, p. 32 à 36.

Dr. IVAN DUJČEV, *Uno metropolita di Morabridos nel sec. XIV* — sur le Μοραβριδῶν de la seconde vita de S. Maxime de Kausokalybe — province de la région du fleuve Arda dans les Rhodopes Centrales. — *Orient. chr. per.*, III, p. 273—275.

FRIEDRICH STÄHLIN — ERNST MEYER — ALFRED HEIDNER, *Pagassai und Demetrias*, Berlin und Leipzig. 1934. Τύποις Walter de Gruyter et Co. Σχῆμα 4ον, σελ. 273, μετὰ διαφόρων εἰκόνων ἐν τῷ κειμένῳ, 24 φωτοτυπιῶν πινάκων καὶ τριῶν χαρτῶν ἐν τέλει.

— Par N. J. GIANNPOULOS. — *Epet. bet. byz. sp.*, XI, p. 511—514.

ВОЈИСЛАВ С. РАДОВАНОВИЋ, *Народна ношња у Маријову* in 4°, 154 стр., с 52 образа въ текста (Отдѣленъ отпечатъкъ на Гласника Скопског научног друштва, књ. XIV и XV, оделење друштвених наука, св. 8 и 9). Скопље 1935 година. — Par D. JARANOV. — *Mak. Pregl.*, X, p. 199—202.

G. I. BRĂTIANU, *Recherches sur Vicina et Cetașea-Albă*. [Studii de istorie generală, 1.] Bucarest 1935. 195 S. Mit 8 Abb. 8°. — Par N. BĂNESCU. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 446—448. — Par V. LAURENT. — *Éch. Or.*, 181, p. 113 à 117.

V. LAURENT, *La « Notitia » de Basile l'Arménien. Tradition manuscrite et date de composition*. — I. La traduction manuscrite — étude approfondie. II. La date de composition — l'auteur de la Notitia s'est servi pour son ouvrage de la Descriptio orbis romani de Georges de Chypre, enrichie de développements propres au VIIIe—IXe siècle et d'une Notitia de date antérieure. La date de composition — entre 845/46 et 863/69. — *Éch. Or.*, 180, p. 439—472.

R. JANIN, *Deutéron, Triton et Pempton: étude de topographie byzantine* — l'auteur aboutit à la conclusion, que le Deutéron était la partie de Constantinople comprise entre le mur de Constantin et celui de Théodose; le Triton — le quartier en dehors des remparts, près de la Porte Dorée vers le Nord; le Pempton était le faubourg de la ville sur la route d'Andrinople près du cinquième mille. — *Éch. Or.*, 183, p. 205—219.

V. LAURENT, *L'œuvre géographique du moine sicilien Nil Doxapatris* — l'écrivain est à identifier avec Nicolas Doxa-

patris, contemporain des derniers Comnènes, qui prit la vêtue sous le nom de Nil. L'Építome attribuée par M. Harris Reudes à Doxapatris ne peut pas lui appartenir. Suit un aperçu critique des éditions et manuscrits du traité des cinq patriarchats. — *Éch. Or.*, 185, p. 5—30.

R. JANIN, *Le Pétrion de Constantinople*. Étude historique et topographique — aperçu des églises principales du quartier, parmi lesquelles celle du monastère de Sainte Euphémie, l'église de Saint Théodose et l'église de Saint Laurent, etc., ainsi de quelques édifices civils. — *Éch. Or.*, 184, p. 31—51.

R. JANIN, *Études de topographie byzantine*: «Ἐμβολαὶ τοῦ Δομνίνου. Τὰ Μαυριανοῦ» — ces emboles, dès le XIIIe siècle appelées τὰ Μαυριανοῦ se trouvaient sur la pente qui descend vers la Corne d'Or aux environs du Grand Bazar actuel. Énumération des monuments. — *Éch. Or.*, 186, p. 129—156.

R. JANIN, *Études de topographie byzantine*. (Suite.) Τὰ Ναροῦ. Ὁξεία. — ces deux quartiers se trouvaient sur la pente qui va du Grand Bazar à la Corne d'Or; description des églises et des monuments des deux quartiers et essai de localisation. — *Éch. Or.*, 187, p. 288—308.

E. HONIGMANN, *Pour l'atlas byzantin* — 1° Germia — sur les villes différentes de ce nom; 2° Lychnidos — sa situation est à identifier avec celle d'Ochrida; 3° Sausadia — évêché de Thrace; 4° Keramos — d'une confusion géographique et de l'utilité d'un manuel nouveau. — *Byz.*, XI, p. 541—562.

J. BROMBERG, *Toponymical and Historical Miscellanies on Medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia* — l'auteur s'arrête à la question des deux Bitzina, celle du Caucase et celle du delta du

Danube, sur Maurocastron et les places de Preslav, Pereislavetz, Proslavitz, la capitale de Svjatoslav. — *Byz.*, XII, p. 151 à 180, 449—475.

P. SKOK, *De l'importance des listes toponomastiques de Procope pour la connaissance de la latinité balkanique* — reproduction en entier de la communication faite au IVe Congrès International des études byzantines à Sofia. — *Rev. Int. ét. balk.*, III, p. 47—58.

LÁSZLO BENDEFY, *Fontes authentici itinera (1235—1238) fr. Iuliani illustrantes* — nouvelle édition critique de la description du voyage du fr. Julien chez le khan des Mongols avec préface et quelques autres écrits relatifs aux Mongols. — *Arch. Eur. Cen. Or.*, III₁₋₃, p. 1—52, XXV tab.

A. A. VASILIEV, *Expositio totius mundi* — étude de cette description géographico-économique du Monde romain au IVe siècle, écrite d'après ce que l'auteur lui-même, syrien d'origine, a eu l'occasion de voir. Le traité a été composé originellement en grec vers l'an 350 après J. C. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 1—39.

G. de JERPHANION, S. I., *Une nouvelle méthode en géographie historique. Dazmana — Dazimon?* — polémique avec MM. Grégoire et Wittek: Dazimon est à placer à Tokat. — *Orient. chr. per.*, II 1/2, p. 260—272.

G. de JERPHANION, S. J., *Dazimon n'est pas Turkehal* — polémique avec M. Grégoire. — *Orient. christ. per.*, II 3/4, p. 491—496.

LEON KOZŁOWSKI, *Wenedowie w źródłach historycznych i w świetle kartografii przedhistorycznej* — sur la position des Venètes d'après Tacite et la carte géographique de Ptolémée. — *Spraw. towardz. nauk. we Lw.*, 1937, p. 138—139.

NIKO ŽUPANIČ, *Značenje nekih starih geografskih i etničkih imena na Balkanskom poluostrovu*. Predavanje na III. kongresu Slovenskih geografa i etnografa u Skoplju 1930. (S. O. iz « Etnologa » V, 98—112, 8°.) — Par IVAN SIMONIČ, *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 611—613.

TIMOTHEOY Π. ΘΕΜΕΛΗ, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Νεώτερα Ὁδοιπορικά, Ἐν Ἱεροσολύμοις (Τύποις Ἱεροῦ Κλινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου). 1937. — Par CHRYSOSTOMOS d'ATHÈNES. — *Ept. het. byz. sp.*, XIII, p. 436—437.

KARL PIEPER, *Atlas orbis christiani antiqui*. (Atlas zur alten Missions- u. Kirchengeschichte.) Düsseldorf. L. Schwann, 1931, 62 S. Text u. 18. Ktn. 26,3 × 31,5 cm. Querformat. — Par PETER HESLER. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 372—379.

HUDŪD AL 'ĀLAM, *The Regions of the World, a Persian Geography*, 372 A. D.—982 A. H. Translated and explained by V. MINORSKY. With the Preface by V. V. BARTHOLD († 1930), translated from the Russian. Illustrated by twelve maps. Oxford, University Press, for the Trustees of the E. J. W. Gibb Memorial, 1937. Un superbe volume de XX—524 pages, avec 12 cartes. — Par HENRI GRÉGOIRE. — *Byz.*, XII, p. 645—650.

E. HONIGMANN, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen u. armenischen Quellen*. Bruxelles. Institut de philologie et d'histoire orientale, 1935, in 8° de 250 pages et 4 planches hors texte en couleurs (= Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, III). — Par V. LAURENT. — *Ech. Or.*, 180, p. 490—495.

VII. Histoire de l'Art.

A. Questions générales. Varia.

B. SARIA, *Terenski rad archeološkog seminara Univerze kralja Aleksandra I u Ljubljani* — comptes rendus de travaux du Séminaire archéologique de l'Université de Ljubljana — entre autres recherches sur les forteresses, mentionnées chez Procope. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 744 à 746.

M. КАШАНИН, *Музей князя Павла* — histoire du Musée du prince Paul à Belgrade et aperçu général de ses collections. *Jug. ist. čas.*, II, p. 421—430.

WOJŚLAW MOŁĘ, *Gibt es ein Problem der Renaissance in der Kunstgeschichte der slavisch-byzantinischen Länder?* — il n'y a pas de raisons pour parler d'une renaissance de l'art pour les

pays de civilisation byzantino-slave, mais on peut tout de même constater un individualisme croissant et une énergie créatrice dans différents pays. — *Izv. bŭlg. arch. inst.*, X, p. 28—36.

GEORGES BOŠKOVIĆ, *Note sur les analogies entre l'architecture serbe et l'architecture bulgare au Moyen Age*. Le problème du clocher au-dessus du narthex dans l'architecture des Balkans — l'auteur aboutit à la conclusion, « qu'on avait d'abord construit à Raška, sous l'influence de la côte Dalmate, des tours devant le narthex. Probablement sous l'influence de cette nouvelle combinaison architecturale, on a essayé, un peu plus tard, de combiner cette tour, venue des pays occidentaux, avec des églises purement byzantines ». — *Izv. bŭlg. arch. inst.*, X, p. 56—74.

ANDRÉ GRABAR, *L'iconographie sa-*

crée des empereurs byzantins et l'art des iconoclastes — résumé. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 89.

SILVIO FERRI, *Apparizioni medievali nell' arte dell' Impero* — l'auteur aboutit à la conclusion qu'on ne peut pas tracer de ligne de démarcation entre l'art païen classique et le chrétien médiéval et que l'origine de l'art médiéval occidental et byzantin est à chercher dans l'Empire Romain. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 195 à 197.

CORIOLAN PETRANU, *Die Stellung Siebenbürgens in der byzantinischen Kunstgeschichte* — la Transylvanie appartient elle à la sphère de culture orthodoxe, mais elle se trouve aussi sous l'influence occidentale. On y trouve des monuments: 1° byzantino-roumains; 2° d'un certain compromis entre les influences byzantino-roumaines et occidentales et 3° occidentaux. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 198—201.

NICOLAS TOLL, *L'art parthe comme un des éléments de la formation du style byzantin* — « les peintures du temple de Mithra à Doura permettent de croire que le style „byzantin” est d'origine aussi ancienne que le style hellénistique; ces fondements sont à chercher dans l'art parthe ». — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 207—209.

NICOLAS MAVRODINOV, *Le style architectural byzantin après le Xe siècle* — l'auteur caractérise le style byzantin de la manière suivante: l'architecte byzantin doit résoudre avant tout les problèmes relatifs à l'espace. « Il s'applique exclusivement à agrandir autant que possible l'espace compris dans les murs de l'édifice, à le diversifier et à établir des rapports spatiaux entre ses parties. Les églises byzantines ne sont pas construites pour être regardées du dehors... » L'intérieur de chacune d'elles est un monde en soi. Son système de décoration a été emprunté par les Bulgares.

— *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 256—265.

Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων — compte rendu des travaux pour l'an 1935. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 366—367.

Ἐφορεία Βυζ. Ἀρχαιοτήτων Μακεδονίας — compte rendu des travaux pour 1935 et début 1936. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 567.

Εἰδήσεις ἐκ Θεσσαλίας — compte rendu des fouilles et recherches, commençant par l'an 1934 à Thessalonique. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 567—570.

Ἀνασκαφαί — compte rendu des fouilles entreprises par M. Sotériou en 1934—1935 en Thessalie. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 570—571.

Ἔργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως Βυζαντινῶν μνημείων κατὰ τὸ 1935 — sur les travaux de restauration entrepris en 1935 par M. Orlandos. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 571—572.

Βυζαντινὸν Μουσεῖον — nouvelles acquisitions des années 1934—1935. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 572 à 573.

Εἰδήσεις ἐκ Θεσσαλίας — note sur les découvertes archéologiques récentes en Thessalie. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 561.

Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων — compte rendu des fouilles à Kerkure et Mistra. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 558.

Ἔργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως Βυζαντινῶν μνημείων — comptes rendus des travaux entrepris en 1936 par la société sus-nommée. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 559—560.

Le pitture meno conosciute della Dalmazia dei secoli XIV—XVIII. — Par s. n. — *Riv. dalm.*, XVIII, p. 61.

A. XYNGOPOULOS, Μουσείον ΜΙΗ-ΝΑΚΗ (Ἀθήναι): Κατάλογος τῶν εἰκόνων. Athènes, Hestia, 1936. In-4°. 102 p. 52 pl. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 188, p. 504—505.

Dr. CIRO TRUHELKA, *Starokršćanska arheologija*. Zagreb 1931. 8°. 222. — Par LJUBO KARAMAN. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 333—341.

ANDRÉ GRABAR, *L'Empereur dans l'Art Byzantin. Recherches sur l'art officiel de l'Empire d'Orient*. (Publications de la Faculté des Lettres de Strasbourg, fascicule 75.) Paris, « Les Belles Lettres ». 1936. In 8°, 40 planches, 12 figures dans le texte. — Par J. D. ȘTEFĂNESCU (et H. G.) — *Byz.*, XII, p. 603—607. — Par G. OSTROGORSKI. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 348—351. — Par MAN. CHATZIDAKES. — *Ellen.*, IX₂, p. 338—340. — Par A. XYNGOPOULOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 454—458. — Par N. IORGA. — *Rev. hist. S.-Est Eur.*, XIV, p. 166—167. — Par P. HENRY. — *Rev. hist.*, 72, p. 319—322.

Forschungen in Ephesos, veröffentlicht vom Oesterreichischen Archaeologischen Institute, Bd. III; IV₁₋₂. Wien 1923—37, in fol. III—238; II—107—228 pp., illustrations, plans.

J. KEIL, *Zum Martyrium des heiligen Timotheus in Ephesos*, dans *Jahreshefte des Oesterreich. Archaeologischen Institutes*, t. XXIX (1934). — Par H. D. — *An. Bol.*, LV, III/IV, p. 349—352.

АЛЕКСАНДР ДЕРОКО, *Карта стари-на у Војводини*. Нови Сад. 1934. — Par V. N. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 694 à 695.

P. ODO CASEL, O. S. B., *Aelteste christliche Kunst und Christumysterium* (Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, том. 12. 1932, σελ. 1—81. Ἔκδ. 1934.) — Par J. PELEKANIDES. — *Theol.*, XIV, p. 364—369.

A. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ παρεκκλήσιον Παναγίας τῆς Ἐλεούσης καὶ ὁ περὶ αὐτὸ χόρος — description de la Panaghia de la Miséricorde à Thessalonique; l'auteur essaie de prouver qu'elle appartenait à l'origine au couvent disparu du St. Sauveur. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 239—250.

† ἈΡΧΙΜ. ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ τὸν ὁσίον Νίκωνα τὸν Μετανοεῖτε —

sur le problème de l'emplacement exact du couvent de Nicon le Métanoeites. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 414.

N. OKUNEV, Константинополь и вопрос об исследовании его древностей. — *Byz.-sl.*, VI, p. 343—345.

A. E. BAKALOPULOS, *Zur Geschichte der Acheiropoietos und H. Paraskevekirche in Saloniki nach der Eroberung der Stadt durch die Türken im Jahre 1430* — l'auteur démontre d'après deux inscriptions turques et les ruines retrouvées dans le sous-sol d'une maison du quartier Παράσκεινή, que l'église actuelle de Ste Parasceve n'a pas été antérieurement à cette vocable, mais sous celui de l'Acheiropoietos, et que de l'église byzantine il n'est resté que des ruines. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 372—375.

V. LAURENT, *Travaux archéologiques à Constantinople en 1935* — revue des travaux en cours à Sainte Sophie avec aperçu des questions discutées — les mosaïques, l'atrium, à Odalar Cami et au Grand Palais. — *Éch. Or.*, 181, p. 97—111.

V. GRUMEL, *Mélanges d'art et d'archéologie byzantine*. — 1° Peintures et inscriptions de Cappadoce — compte rendu du t. II—III de l'ouvrage de M. Jerphanion; 2° L'empereur dans l'art byzantin — compte rendu de l'ouvrage de Grabar; 3° Un évangile slave à miniatures du XIVe siècle — compte rendu du livre de Filov; 4° Une histoire de la peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie — compte rendu de l'ouvrage de Ștefanescu; 5° Iconographie des liturgies — encore Ștefanescu; 6° La sculpture et les arts mineurs byzantins — compte rendu de l'ouvrage de Bréhier. — *Éch. Or.*, 186, p. 208—224.

E. MAMBOURY, *Les fouilles byzantines à Istanbul et dans sa banlieue immédiate au XIXe et XXe siècles* — aperçu général dans ordre chronologique des fouilles entreprises à Constantinople à diverses occasions de 1847 à 1935. Ce sont pour la plus grande part des trouvailles fortuites et non des travaux scientifiques d'ensemble. — *Byz.*, XI, p. 229—283.

E. TAKAÏCHVILI, *Antiquités géorgiennes I. L'évangile de Vari* — histoire de cet évangile des XIIIe—XIVe siècles et description des miniatures, du couvercle et de l'écrin dans lequel il était renfermé. — *Byz.*, X₂, p. 655—663.

H. E. АНДРЕЕВЪ, *Инокъ Зиновій Отенскій объ иконопочитаніи и иконописаніи* —

sur les vues du moine Zénobius de Oten, auteur du XVIe siècle et élève de Maxime le Grec sur des problèmes d'iconographie. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 259 à 278.

W. ANDERSON, *Nordische Bildkunst des ersten Jahrtausends* — l'art normand du premier millénaire se trouvait sous une forte influence sassanide, qui est surtout à marquer dans la technique de fabrication et

l'ornementation des tissus. — *Sem. Kond.*, IX, p. 23—36.

Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Περὶ τοῦ Ὁρφέως ἐν τῇ Χριστιανικῇ Τέχνῃ καὶ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν Ὁρφικῶν* (Mit 1 Abb.) — étude sur l'influence du culte orphique, dont on avait des notions plutôt philologiques que religieuses sur l'art chrétien primitif. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 270—283.

Metropolita DJONIZY, *Archeologia Chrześcijańska. Źródła specjalne* — l'auteur s'arrête aux Martyrologes, au Liber Pontificalis, aux monuments avec des données topographiques, aux Itinéraires et enfin aux recueils topographiques. — *Elpis*, IX, p. 1—35; X, p. 9—69.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. ΠΑΣΧΑΛΗ, Ἡ ἐν Ἀποικίαις τῆς Ἀνδρου μονὴ τῆς Ἀγίας Μαρίνης —

description des ruines du grand monastère du village Apikia de l'île d'Andros du XVIIe siècle. — *Epet. Et. Byz. sp.*, XI, p. 29—47.

N. I. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ ἐπὶ τοῦ Πηλίου μονὴ τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου — étude historique et du point de vue artistique du monastère de St. Laurent sur le Pélion avec des sculptures du VIe, XIIIe, XIVe siècles. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 385—408.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. ΠΑΣΧΑΛΗ, Δώδεκα ἐν Ἀνδρῶν Βυζαντινὰ Μοναστήρια — de l'histoire de douze monastères de l'île d'Andros, ainsi que des documents et objets d'art qui s'y trouvent. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 19—45.

ἌΝΑΣΤ. Κ. ὉΡΑΝΔΟΥ, Δανιὴλ ὁ πρῶτος κτίτωρ τῶν ἁγίων Θεοδώρων τοῦ Μυστρᾶ —

au cours des travaux de restauration, l'auteur a trouvé un fragment d'iconostase

sculpté portant le nom du fondateur Daniel et de celui qui avait achevé les travaux — Pachôme. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 443—448.

G. de JERPHANION, S. I., *Bulletin d'archéologie chrétienne et byzantine. V.* — 1° Rome et art chrétien primitif — sur les Studi di Antichità Cristiana; 2° Epigraphie grecque chrétienne et disciplines auxiliaires — sur les publications de MM. Beševliev, Jean Lassus, Gerola et de Gerland; 3° Ouvrages d'ensemble sur l'art byzantin — de MM. H. Pierce et Royall Tyler, Ebersolt, L. Bréhier; 4° Monographies et études particulières de MM. Deschamps, Pfister, Mamboury et Wiegand, Vahala, Rachenov, Filov, Iorga; 5° Mélanges et périodiques. — *Orient. chr. per.*, II 3/4, p. 453—483.

G. de JERPHANION, S. I., *Sur une question de méthode. A propos de la datation des peintures cappadociennes* — polémique avec M. Weigand. L'auteur déclare que l'importance des détails pour la datation du tout est relative et que les exemples de l'influence occidentale qu'on trouve dans les auréoles des Mages et les fourchettes sur une table servie sont à récuser. — *Or. chr. per.*, III, p. 141—160.

SILVIO GIUSEPPE MERCATI, *Sanuari e reliquie constantinopolitane seconde il codice Ottoboniano latine 169 prima della conquista latina (1204)* — publication de la description des sanctuaires et des reliques de Constantinople d'avant 1204 avec commentaire. Comparaison avec la description contemporaine d'Antoine de Novgorod. — *Rendiconti della Pontifica Academia Romana di Archeologia*, XII, p. 133—156.

SILVIO GIUSEPPE MERCATI, *Il simbolo del giglio in una poesia di Leon il Sapiente* — sur le sens symbolique du lys chez les Byzantins, celui de Jugement

Dernier, d'après une poésie de Léon le Sage. — *Rendiconti della « Pontifica Academia Romana di Archeologia »*, vol. XII, p. 65—73.

W. ZALOZIECKY, *Byzanz und Abendland im Spiegel ihrer Kunsterscheinungen*. [Bücherei der Salzburger Hochschulwochen. Bd. 7.] Salzburg—Leipzig, Pustet 1936. 110 S. 8°. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 450—452.

HUGH G. EVELYN WHITE, *The Monasteries of the Wādī'n Naṭrūn*, Part III: *The Architecture and Archeology*. Edited by Walter Hauser. New York, The Metropolitan Museum of Art, 1933, in 4°, XXXIV—272 pp., fac-similés, 93 planches hors texte. — Par P. P. — *An. Bol.*, LIV, fasc. I/II, p. 179—181.

E. WEIL, *Saint Apollinaire de Ravenne*. Paris, Les Belles Lettres, 1936, in 8°, 111 pp. (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, fasc. 74.) — Par H. D. — *An. Bol.* LIV, III/IV, p. 362—363.

KRSTO STOŠIĆ, *Starohrvatske iskopine kod crkvice sv. Loure u šibenskom Donjem polu*. (Šibenska Tribuna, 24 X 1935.) — Par V. N. — *Jug ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 752.

«РАШКА», Свеска II. Септембар 1935 године. Београд. Власник и уредник МИРКО ЦВЕТКОВ. — Par N. OKUNEV. — *Byz.-sl.*, VI, p. 320—321.

СИНИША ПАУНОВИЋ, *Манастир Никоље у овчарско-кабларској клисури*. 1936, 8°, 40. (Прештампано из Годишњице Николе Чупића XLV). — Par V. N. — *Jug ist. čas.*, II, p. 251.

JOANNIS P. PAPASOTIRIOS, *Τὰ Μετέωρα*. Trikkala, Panourgia, 1934; in-12°. 155 p. — Par HIÉROMOINE PIERRE. — *Irén.*, XIII₆, p. 740.

Ἀρχεῖον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Ἐξαμηνιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα συντασσόμενα ὑπὸ Α. Κ. ὉΡΑΝΔΟΥ Bd. 1. Ht. 1. 1935. Januar-Juni, Athen, Verlagsdruckerei Hestia. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 451. — Par Σ. Β. Κ. — *Ellen.*, IX₁, p. 179—180.

ἈΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ὉΡΑΝΔΟΥ, Ἀρχεῖον βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τομ. Β'. 1936. Περιεχόμενα. Ἡ παρὰ τὴν Ἀρταν μονὴ τῶν Βλαχερνῶν. Ἡ Παναγία τοῦ Μπιώνη. Ὁ ἅγ. Δημήτριος Κατσούρη. Ἡ Μονὴ τῆς κάτω Παναγιάς. Ἡ ἅγ. Θεοδόρα τῆς Ἀρτης. — *Theol.*, XIV, p. 379.

ORAZIO MARUCCHI, *Pietro e Paolo a Roma*. IV. ed. con variazioni e aggiunte dell' Autore a cura di Carlo Cocchelli. Turin—Rome, Marietti, 1934; in-8°. XXI—206 p., ill. — Par D. J. D. — *Irén.*, XIII.

КАРАМАН ЛЪУБО, *Далмација кроз вјекове у хисторији и умјетности*. Сплит 1934. (Поморска библиотека Јадранске страже. Коло II, св. III.) 8°, 176, са 67 табл. — V. N. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 619—620.

M. KALLIGAS, *Die Hagia Sophia von Thessalonike*. Würzburg, 1935. 66 S, 8 Taf. 8°. — Par H. KOETHE. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 154—157. — Par AN. K. ORLANDOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 487—490.

JOHANN GEORG Herzog von SACHSEN, *Neueste Streifzüge durch die Kirchen und Klöster Aegyptens*. Leipzig. Teubner, 1931, in 8°, 35 pp. 30 photographures. — Par Van CUTSEM. — *An. Bol.*, LIV, fasc. I/II, p. 181—182.

L. H. GRONDIJS, *De Iconographie van den dubbelen Logos*. I. de 15e strophe der acathistische hymne; II. de Sophia-Logos

in Katterijen en monnikvroomheid (Mededeelingen der koninklijke Akademie van Amsterdam. Série B, Nos 5 et 6). Amsterdam, N. V. N. Hollandsche Uitgevers-Maatschappij, 1934 et 1935; 2 fasc. in-12°, 26 et 74 p. avec planches hors texte. — Par D. TH. B. — *Irén.*, XIV₄₋₅, p. 493.

VASILE GRECU, *Carti de pictura bisericeasca byzantina*. Introducere si editie critica a versiunilor românesti atât dupa redactiunea lui Dionisie din Furna tradusa la 1805 de Archimandritul Macarie cât si dupa alte redactiuni mai vechi traduceri anonime. Cernauti 1936. Tiparul Glasul Bucovini. Extrait de « Candela » XLIII—XLVI. 1932—1935. In-8°, VIII + 426 pages. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 186, p. 251.

H. E. DEL MEDICO, *Fouilles et découvertes archéologiques à Constantinople* — compte rendu — les résultats les plus intéressants — fouilles de Schneider de la basilique préjustinienne de Sainte Sophie. — *Byz.*, X₂, p. 778—781.

N. P. TOLL, *The Necropolis of Halebie-Zenobiae* — description des tombeaux en forme de tour de cette ville construite en 266—270 AD. et de quelques menus objets trouvés pendant l'exploration de Halebie. — *Sem. Kond.*, IX, p. 266—270.

D. SERGEJEVSKIJ, *Archäologischer Bericht aus Jajce (Bosnien)* — compte rendu des fouilles à Jajce en Bosnie et note sur les monuments chrétiens du Ve, VIe siècles. — *Rev. Int. ét. Bal.*, III₁, p. 305—306.

JOSEF SKUTIL, *K historii hľadania Atilova hrobu na Slovensku roku 1935* — sur les essais infructueux de trouver la tombe d'Attila et les fouilles entreprises à Hrádek en Slovaquie. — *Sbor. Muz. Slov. spol.*, XXXI, p. 188—196.

GIUSEPPE GEROLA, *L'orientazione delle chiese di Ravenna antica* — l'auteur émet quelques théories sur les règles d'orientation d'après les points cardinaux pour les églises à Ravenne. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 238—241.

E. W., *Archäologische* — quelques notes archéologiques. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 279—280.

ВЛАД. Р. ПЕТКОВИЋ, *Исправка* — note sur les fouilles à Stobi — rectifications à celle de M. K. dans *Jug. ist. čas.*, I₃₋₄, p. 746—747. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 452—453.

ИВ. ВЕЛКОВЪ, *Разкопките около Мезекъ и гъра Свиленградъ презъ 1932—1933 год* —

parmi les résultats de ces fouilles sont à noter, pour l'époque byzantine, des fondements d'une église du XIIe—XIIIe siècles avec des trouvailles de monnaies byzantines. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, XI, 117—170.

LJ. K., *Novi nalazi na otoku Braču* — sur quelques fresques byzantino-romanes découvertes à Brač. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 617.

ANTONÍN STRÁNSKY, *L'église Saint-Jean de Boboštica, en Albanie* — l'auteur démontre que la petite église de Saint-Jean n'est pas à dater comme l'a fait M. Miljukov de 1401, mais plutôt de 1591. — *Revue ét. sl.*, XVI₁₋₂, p. 76 à 79.

M. K., *Ископавања у Стобима* — compte rendu des fouilles récentes à Stobi. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 746—747.

ИВ. ВЕЛКОВЪ, *Разкопките при Садовецъ. Готски поселения по долината на р. Витъ* —

description d'un château fort près de

Sadovec et des résultats des fouilles entreprises. Le fort se trouvait dans la possession des Goths et passa sous Maurice Tibère entre les mains des Avars. — *Uč. Pregl.*, 36, p. 481—495.

LUCIJAN MARČIĆ, *Dubrovački muzej* — histoire du petit musée de Dubrovnik-Raguse. — *Nar. Star.*, 32, p. 275—278.

LUDWIK PIOTROWICZ, *Badania nad historią starożytną w Polsce* — compte rendu des travaux scientifiques relatifs à l'histoire ancienne et aux débuts de l'histoire byzantine en Pologne. — *Kwart. histor.*, LI, p. 205—226.

GJORJE TABAKOVIĆ, *Monastir Bezdin* — description d'un monastère serbe dans le Banat roumain du XVIe siècle. — *Nar. Star.*, 32, p. 266—267.

J. MANTEUFFEL, *Wykopalska polsko-francuskie w Edfu* (1937) cz. II: Papyrusy i ostraka — compte rendu des fouilles polono-françaises à Edfu (1937) — sur les ostragues et papyrus trouvés, parmi lesquels il y en a qui datent de l'époque byzantine. — *Spraw. Polsk. Ak.*, p. 116—124.

KAZIMIERZ MICHAŁOWSKI, *Wykopalska w Edfu. Kampania r. 1937* — compte rendu des fouilles à Edfu pendant la campagne 1937; quelques constructions appartenant à l'époque byzantine ont aussi été découvertes. — *Biul. hist. sztuk.*, V, p. 271—278.

JOSEF ZIELIŃSKI, *Wycieczka historyczne do Halicza i okolicy* — compte rendu d'une excursion historique à Halič et sa région avec la description des principaux monuments, en ceci des ruines de l'Église du prince Jaroslav Osmomysl. — *Wiad. hist. dydak.*, V, p. 188—203.

MARCJAN ŚMISZKO, *Stan i potrzeby badań pod okresem cesarstwa rzymskiego w Południowo-wschodniej Polsce* — l'auteur donne un aperçu du problème des recherches scientifiques des vestiges de l'époque romaine tardive en Pologne du Sud et de l'Est. — *Wiad. arch.*, XIV, p. 124—139.

TADEUSZ ŚULIMIRSKI, *Z zagadnień archeologii historycznej na Podolu* — quelques notes sur les découvertes archéologiques faites en Podolie: quelques sépulcres datent des Xe—XIe siècles. — *Wiad. arch.*, XIV, p. 189—197.

VOJTĚCH ONDROUCH, *Z novějších nálezů barbarských a římských mincí na Slovensku*. — Par FRANTIŠEK KRÍŽEK. — *Bratislava*, XI, p. 89—90.

JOSEF CIBULKA, *Václavova rotunda svatého Víta*. Rozšíř. zvl. ot. ze Svatováclavského sborníku. V Praze 1933. — Par VAJS. — *Slavia*, XIV, p. 190—191.

Dr. L. KRASKOVSKÁ, *Slovanské památky Moravského sv. Jána* — sur les trouvailles faites dans St. Jean de Moravie appartenant à la population slave; elles sont à dater d'environ l'an 900. — *Sbor. Mat. Slov.*, XV, p. 224—234.

Dr. ĀIRO TRUHELKA, *Kolijevka i groblje prvih Kotromanica*. (Nastavni Vjesnik XLI, 1933.) — Par V. DJOROVIC. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 554 à 555.

B. Architecture.

K. O. DALMAN †, *Der Valensaquädukt in Konstantinopel*. Mit Beiträgen von P. WITTEK [Istanbuler Forsch. v. d. Abt. Istanbul d. Archäol. Inst. d. Dt. Reiches, Bd. 3]. Bamberg 1933, IX, 87 S. 22 Taf. 4°. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 171—174. — Par P. LEMERLE. — *Éch. Or.*, 182, p. 245.

PAUL DESCHAMPS, *Les châteaux des Croisés en Terre Sainte, Le Crac des Chevaliers* (Bibliothèque archéologique et historique de Service des Antiquités, Haut-Commissariat de la République Française en Syrie et au Liban, tome XIX). Paris, P. Geuthner, 1934, text, XXXII—327 pp. and atlas. — Par JOHN L. LA MONTE. — *Byz.*, X₂, p. 700—705.

JEAN EBERSOLT, *Monuments d'architecture byzantine*. Paris 1934, p. 310 à 313. — Par J. MYSLIVEC. — *Byz.-sl.*, VI, p. 310—313.

J. A. HAMILTON, *Byzantine Architecture and Decoration*. (Vgl. BZ. 34 [1934] 233). — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 178—180.

E. MAMBOURY—TH. WIEGAND, *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel zwischen Hippodrom und Marmara-Meer*. Berlin—Leipzig. 1934. — Par J. MYSLIVEC. — *Byz.-sl.*, VI, p. 313—314. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 166—170.

O. WULFF, *Entwicklungsläufe der altchristlichen Basilika* — on ne peut point prouver l'origine commune des basiliques, qui dans différentes régions eurent une évolution individuelle. Cependant le centre d'influence dès le début ont été les constructions de Constantin à Jérusalem. — *Byz. neugr. Jabrb.*, XII₁₋₂, p. 61—96.

°ANAST. K. °OPAAHAΔOY, *Βυζαντινὸς πύργος παρὰ τὴν °Ολύνθου* — description du point de vue de l'architecture d'une tour, appartenant au monastère du Dochiarion au Mont Athos bâtie en 1373. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 393 à 396.

E. MAMBOURY, *La nouvelle citerne byzantine de Tchifté Sérail (Istanbul)* — description de cette citerne, une des nom-

breuses de Constantinople, qui doit être datée d'avant le XIIIe siècle. — *Byz.*, XI, p. 167—180.

ALBERT VOGT, *A propos des fouilles de M. Baxter à Istanbul* — l'auteur émet l'hypothèse, que la mosaïque découverte par M. Baxter datant du IVe—Ve siècles se trouvait dans la Phiale des Verts; elle fut couverte de dalles sous Basile I à l'occasion de la construction d'une église. — *Éch. Or.*, 184, p. 436—441.

J. GOTTWALD, *Die Kirche und das Schloß Paperon im Kilikischen Armenien* — description des ruines du château de Paperon et de son Église, bâtie par Sambad, frère du roi de la Petite Arménie vers la moitié du XIIIe siècle. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 86—100.

A. M. SCHNEIDER, *Die vorjustinianische Sophienkirche* — étude d'après les sources historiques et les données des dernières fouilles, au cours desquels on a découvert les fondements de la basilique de Théodose II, construite sur l'emplacement de celle de Constantin. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 77—85.

GEORGES BALŞ, *Contribution à la question des églises superposées dans le domaine byzantin* — aperçu général de ces églises fort rares dans l'Orient byzantin et slave et signalement d'une église de ce genre en Roumanie, celle de Pângăraţi. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 156—167.

ANASTASIOS ORLANDOS, *Remarques sur les palais et les maisons de Mistra* — résumé. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 168.

EDMUND WEIGAND, *Ist das « justinianische Architektursystem » mittelalterlich oder antik?* — le système architectural « de Justinien » est dans son essence romain, mais dans la décoration intérieure

une comparaison de St. Vitale de Ravenne à Ste Sophie de Constantinople démontre, que le système décoratif byzantin est tout autre et continue la tradition hellénistique. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 145—155.

E. MAMBOURY—TH. WIEGAND, *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel zwischen Hippodrom und Marmarameer*. Bearb. von E. M. u. Th. W. unter Mitwirkung von U. HÖLSCHER u. K. WULZINGER. Mit einem Beitrag von E. UNGER. Berlin et Leipzig. In-8°, 1934, VII—71 p., 118 plans et reproductions. — Par ALBERT VOGT. — *Byz.*, XII, p. 362—364.

Д. ЦОНЧЕВЪ, *Водоснабдяването на крепоститъ (Царевацъ и Трапезица)* — étude sur le système d'approvisionnement en eau de la capitale du deuxième Empire bulgare Trnovo et de sa citadelle — puits et réservoirs pour l'eau pluviale. — *God. na Plovdiv. nar. bibl.*, 1934, p. 7—68.

ALEXANDER RASCHENOV, *Die Rekonstruktion der Rundkirche von Preslav* — essai d'une reconstruction de l'église Ronde de Préslav; elle forme par ses formes architecturales un lien entre Ste Sophie de Constantinople et l'art byzantino-slave du second millinaire. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, 216—220.

VÉRA IVANOVA, *Les anciennes basiliques de Bulgarie* — elles forment deux groupes de monument: 1° le paléochrétien et 2° le médiéval; les médiévales appartiennent à deux époques différentes: 1° l'époque de Justinien et en général du V—VII s. 2° de l'installation des Bulgares mieux du IXe siècle avec l'apport de nouveaux éléments orientaux. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 211—215.

KRSTO MIJATEV, *Der große Palast in Pliska und die Magnaura von Konstantinopel* — dès la première moitié du IXe

siècle les capitales bulgares furent fortifiées d'après les règles romaino-byzantines. Pour la salle de trône la Magnaura de Constantinople a généralement servi de modèle. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 136 à 144.

CIRIL M. IVEKOVIC, *Crkva Sv. Andreja na otoku Vrgadi ispod Biogradu n. m.* — description d'une petite église romane à Vrgadi près Belgrade sur Mer au XIIe siècle. — *Nar. Star.*, 32, p. 257 à 260.

Arch. CIRIL M. IVEKOVIC, *Krstonica kod stolne crkve sv. Stojije u Zadru i vrijeme građenja njezina i crkve Sv. Donata* — étude des formes architecturales du baptistère de la cathédrale de St. Anastase à Zara. Elle fut vraisemblablement bâtie ainsi que l'église de St. Donat à la fin du VIe ou au début du VIIe siècle. — *Rad Jug. Ak., Umjet. razr.*, 258, p. 1—14.

EJNAR DYGGVE, *Das Mausoleum von Marusinac und sein Fortleben* — l'auteur démontre que le Mausolée d'Anastasius de Marusinac fut le prototype des nombreuses églises de Dalmatie dont les murs étaient ornés de piliers et d'arcs simulés. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, 228—237.

RUDOLF EGGER, *Das Mausoleum von Marusinac und seine Herkunft* — le mausolée de Marusinac près Salone est à rapprocher par son architecture de ceux de Mésopotamie. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 221—227.

BOGDAN NESTOROVIC, *Un palais à Stobi* — description d'un palais excavé à Stobi avec une étude de son architecture; le palais est à dater du Ve siècle. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 172—183.

FRANCE MESESNEL, *Die Ausgrabung einer altchristlichen Basilika in Suvodol bei Bitolj* — description et étude d'une

basilique chrétienne du VIe siècle excavée à Suvodol. Des fragments de sculptures décoratives et de mosaïque se sont conservés. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 184—194.

FRANCE MESESNEL, *Starokršćanska bazilika v Suvodolu pri Bitolju* — compte rendu de l'excavation en 1931—32 à Suvodole d'une basilique paléochrétienne; des fragments de sculpture et de mosaïque ont aussi été retrouvés. — *Čas. za zgod.*, XXXII, p. 33—45.

WALTER SCHMID, *Poetovio. Raziskavanja Muzejskega društva v Ptuj* — compte rendu des fouilles entreprises à Ptuj en Slovénie en 1935; les restes d'une basilique chrétienne du IVe siècle après J. Chr. furent retrouvés. — *Čas. za zgod.*, XXX₃, p. 129—157.

В. БОРОВИЋ, *Ископавања у Петрову манастиру код Требиња* — compte rendu des fouilles au monastère de St. Pierre près Trebinja. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 750—751.

Н. ВУЛИЋ, *Римско позориште код Скопља* — compte rendu des fouilles à Scupi, détruit en 518 par un tremblement de terre — le théâtre romain. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 749—750.

Dr. ANTUN GRGIN, *Istraživanje starohrvatskih spomenika po splitskoj okolici* — aperçu des anciens monuments croates d'art chrétien en Dalmatie, surtout dans les alentours de Split, allant de l'an 800 jusqu'au XIIe siècle. Une grande partie de ces monuments a été découverte par la société archéologique Bihać. — *Nar. Star.*, 31, p. 113—126.

Zbiory Sekcji Pomiarów Zakładu Architektury Polskiej i Historji Sztuki — liste des monuments de l'architecture en bois (des levées prises pour le personnel de

l'Institut). — *Biul., hist. szt. i kult.*, IV, p. 141—152.

H. WEIDHAAS, *Formenwandlungen in der russischen Baukunst*. Halle, Akademischer Verlag, 1935, 108 S., 43 Abb. — Par K. M. SWOBODA. — *Germanoslavica*, IV, p. 333.

C. Sculpture.

PAUL GRAINDOR, *Statue copte du Musée d'Alexandrie* — description d'une statue d'époque byzantine, représentant une jeune fille ou jeune femme, accusant une ressemblance de style avec les saintes à Civadele du VIIIe siècle. — *Izv. arch. bulg. inst.*, X, 169—172.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Παλαιοχριστιανικά καὶ Βυζαντινὰ κιονόκρανα μεγάλων ἀμπέλων —

étude des chapiteaux paléochrétiens et byzantins à feuilles de vigne; l'auteur présente toute une série de nouveaux monuments provenant de Grèce et prouve que ce type qui remonte au VIe siècle s'est conservé jusqu'au XIe siècle. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 449—457.

ἈΝΑΣΤ. ὉΡΛΑΝΔΟΥ, Τὸ πεταλόμορφον τόξον ἐν τῇ Βυζαντινῇ Ἑλλάδι — l'auteur signale l'emploi de l'arc outrepassé dans des églises du XIe et XIIe siècles en Grèce même, sous l'influence byzantine. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 411—415.

Ἀ. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου τοῦ Γεωργίου Καπανδρίτου —

description du couvercle en marbre, datant du XIIIe ou début du XIVe siècle, conservé au Monastère des Vlattades à Salonique et d'une plaque du même sarcophage se trouvant dans la petite chapelle de St. Nicolas l'Orfelin. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 346—360.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις εἰς τὰ Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος (Mit 46 Abbildungen) —

les décorations imitant les lettres coufiques se retrouvent en Grèce même dès le Xe jusqu'au début du XIVe siècle; elles se composent d'imitations d'inscriptions mêmes, d'inscriptions pseudo-coufiques en céramique et d'ornementations de ce style avec des éléments byzantins. — *Byz. neugr. Jabrb.*, XII₃₋₄, p. 233—269.

H. v. SCHOENEBECK, *Die zyklische Ordnung der Triumphalreliefs am Galeriusbogen in Saloniki* — description des bas reliefs de l'arc de Galère à Salonique d'après l'ordre qu'ils doivent suivre. De grand intérêt sont les tableaux représentant les Perses. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 361—371.

GERDA BRUNS, *Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel*. Mit Zeichnungen und einem Beitrag von F. KRAUSS. [Istanbuler Forschungen, Bd. 7.] Istanbul (Deutsches Arch. Inst.) 1935. VIII. 92 S. 47 Taf. 4°. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 452—458.

R. DELLBRUECK, *Antike Porphywerke*. Berlin—Leipzig. W. de Gruyter et Co. 1932. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 160—164.

LJUBO KARAMAN, *Starohrvatsko groblje na « Majdanu » kod Solina*. Split 1936, 8°, 36 + 14 tabli. (Separat iz « Vjesnika za archeologiju i historiju dalmatinsku ». Sv. LI. 1930—34.) — Par V. N., — *Jug. ist. čas.*, II, p. 250—251.

DIMITRIJE SERGIJEVSKIJ, *Das Mithräum von Jajce* (mit 1 Tafel, 2 Plänen und 4 Figuren im Texte) — description des restes d'un Mithräum de Jajce en Bosnie, avec trouvaille de monnaies, qui est à dater du IVe siècle après J. Chr. — *Glas. zemalj. muz. Bos.*, XLIX, p. 11—18.

БУРБЕ БОШКОВИЋ, *Две речи о порталу Стоне цркве у Трогиру* —

étude sur le portail sculpté de la cathédrale de Trogire, datant en partie du XIIIe et du XIVe siècle. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 259—270.

LOUIS BRÉHIER, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*. Les Éditions d'Art et d'Histoire. Paris 1936. — Par A. GRABAR. — *Byz.*, XI₂, p. 766—767. — Par A. XYNGOPOULOS. — *Epet. bet. byz. sp.*, XII, p. 454—458.

A. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Σαλώμη (;) — l'étude d'une figure sculptée en relief sur le chapiteau d'une colonnette de l'Église de Ste Sophie à Monembasie, qui d'après des analogies trouvées dans des miniatures byzantines représenterait Salomée. — *Epet. bet. byz. sp.*, XII, p. 269—277.

D. Peinture.

PAUL BURBEL, *Das Problem der Wiener Genesis*. Jahrbuch d. kunsthistorischen Sammlungen in Wien, N. F. 10. Sonderheft 92. In-4°, 50 pp., 10 pl. — Par MARCEL LAURENT. — *Byz.*, XII, p. 376—383. — Par H. GERSTINGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 474—476.

HANS GERSTINGER, *Die Wiener Genesis*. 2. vol. in folio. I. Commentaires, 299 pp., 26 pl., contenant 152 fig. II. Album de 48 pl. reproduisant en fac-similé par la photogravure en couleurs les folios du manuscrit. Vienne. Benno Filzer, s. d. (1931). — Par MARCEL LAURENT. — *Byz.*, XI₂, p. 739—754.

PAUL BURBEL, *Die antiken Grundlagen der Miniaturen des Wiener Dioskuri-des-codex*. Sonderabdruck aus dem Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts, Bd. LI, 1936, H. 1—2. Gr. in-8°, 24 pp. — Par MARCEL LAURENT, *Byz.*, XII, p. 372—376.

J. D. ȘTEFĂNESCU, *L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*. Brüssel, Institut de Philologie et d'Histoire Orientales. 1936. IV. 193 S. 8°. 138 Taf. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 164—166.

GABRIEL MILLET, *Sur l'illustration de l'Hymne Akathiste* — résumé. — *Izv. bulg. arch. inst.*, X, p. 90.

J. D. ȘTEFĂNESCU, *L'illustration des psaumes et des hymnes liturgiques* — étude iconographique des fresques illustrant des psaumes et des hymnes liturgiques dans l'église de la Résurrection (1595) à Sucevița. — *Izv. bulg. arch. inst.*, X, p. 93 à 97.

СТЕФАНЪ М. ДИМИТРИЕВИЧЪ, *Есть ли тонзуры на головахъ святителей въ старомъ восточно-православномъ иконописаніи?* —

l'auteur nie absolument l'existence de la tonsure dans l'iconographie byzantine et l'orientale en général. — *Izv. bulg. arch. inst.*, X, p. 112—128.

Др. ВЛАД. Р. ПЕТКОВИЋ, *Минијатуре Александријде у Народној библиотеци београдској* —

description des miniatures d'un codex illustré du roman d'Alexandre du XIVe siècle dans la bibliothèque de Belgrade. — *Pril. za knjiž.*, XVII, p. 77—80.

A. M. SCHNEIDER, *Die Brotvermehrungskirche von et-tabga am Genesarethsee und ihre Mosaiken* [Collectanea Hierosolymitana. Voröff. d. Oriental. Institut d. Görresges. in Jerusalem IV]. Paderborn. F. Schöningh. 1934. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 174 à 178.

E. WEIGAND, *Zur Datierung der Kapadokischen Höhlenmalereien* — l'auteur aboutit à la conclusion que les fresques de

Cappadoce appartiennent à une époque bien postérieure à celle à laquelle les rapports M. de Jerphanion et qu'elles laissent percevoir une influence occidentale accentuée. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 337—397.

GUILLAUME de JERPHANION, *Les caractéristiques et les attributs des saints dans la peinture cappadocienne* — étude iconographique; sous le terme caractéristique est compris tout ce qui peut désigner tel individu et n'est pas surajouté comme l'est l'attribut. — *An. Bol.*, LV I/II, p. 1—28.

H. STERN, *La représentation des Conciles dans l'Eglise de la Nativité à Bethléem* — étude de style et d'iconographie. Par leurs motifs décoratifs, les fresques appartiennent au style ommeyade, plus tard très fréquent dans l'art byzantin et l'occidental. La représentation des églises suit une tradition très ancienne, la suppression des figures est le résultat des conditions imposées par les Musulmans. — *Byz.*, XI₁, p. 101—152.

J. D. ȘTEFĂNESCU, *Le monastère de Râșca* — description des peintures murales de ce monastère du XVIe siècle, restauré en partie en 1827, ainsi que des icônes conservées, de même d'une autre église et de son trésor — celle de Văleni, fondée par Pierre Rareș. — *Byz.*, X₂, p. 553—590.

K. WEITZMANN, *Das Evangelium im Skevophylakion zu Lawra* — description et étude iconographique des miniatures du fameux évangile de Nicéphore Phocas à la Laura du Mont Athos; le manuscrit est à dater du premier quart du XIe siècle; serait un présent de Basile II. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 83—98.

H. Л. ОКУНЕВЪ, *Ариље. Памятникъ сербскаго искусства XIII вѣка* —

description de l'église d'Arilje en Serbie, bâtie au XIIIe siècle avec des peintures

murales du XIVe siècle. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 221—258. — VLAD. PETKOVIĆ — *Pril. za knjiž.*, XVI₂, p. 402—403.

Б. МАЗАЛИЋ, *Критска школа и њени примјерци у Сарајеву* —

après avoir donné une caractéristique de l'école de peinture de Crète, l'auteur cherche à classer des icônes anciennes à Sarajevo, dont plusieurs ont été faussement attribuées à l'école de peinture serbe — orthodoxe. — *Glas. zemalj. mus. Bos.*, XLIX, p. 55—92.

ANDRÉ XYNGOPOULOS, *Les imitateurs du peintre Manuel Pansélinos au Mont Athos* — résumé. — *Izv. búlg. arch. inst.*, X, p. 135.

LAZAR MIRKOVIĆ, *Die italo-byzantinische Ikonenmalerfamilie Rico* — l'auteur joint au grand nombre des artistes italo-byzantins un nom nouveau, celui de Nikolaos Ritzo, fils du maître André Rico. — *Izv. búlg. arch. inst.*, X, p. 128—134.

Ἁ. ΕΥΓΓΟΠΟΙΟΥΛΟΥ, Ἡ προμετωπίς τῶν κωδίκων Βατικανοῦ 1162 καὶ Παρισινοῦ 1208 —

les frontispices des Codex Vaticanus 1162 et Parisinus 1208 représentent non une église, mais le sanctuaire d'une église avec son iconostase. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 159—178.

MARIE GOLESCU, *Autour d'une représentation de Saint Démétrius* — étude d'une fresque dans la crypte basilienne de Sancta Margherita à Casalrotta dans la Pouille: St. Démétrius terrasse un homme, qui doit représenter Jean Assène I. — *Epet. het. byz. sp.*, XIV, p. 26—35.

G. de JERPHANION, S. J., *La date des plus récentes peintures de Toquale Kilissé en Cappadoce* — polémique avec M. Weigand, qui rapporte ces fresques au début

du XIVe siècle, tandis que l'auteur les place à la seconde moitié du Xe siècle, d'après leur cycle iconographique. — *Orient. christ. per.*, III/2, p. 191—222.

SIRAPIE der NERSESSIAN, *L'illustration du Roman de Barlaam et Joasaph*, d'après les clichés de la Frich Art Reference Library et de la mission Gabriel Millet du mont Athos. Préface de Charles Diehl. Paris, De Boccard, 1937. In 4°, III—250 pages. — Album de CII planches. — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 188, p. 500—504. — Par A. XYNGOPOULOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 423—430.

G. MILLET—D. TALBOT RICE, *Byzantine Painting at Trebizond*. London, Allen und Unwin, 1936. (Σελ. 182, μετὰ 57 φωτοτυπιῶν πινάκων) — Par G. A. SOTIRIOU. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XIII₁, p. 124—130. — Par A. XYNGOPOULOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 462—467.

G. de JERPHANION, S. J., *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les Églises rupestres de Cappadoce*. III album. Paris 1934. — Par J. MYSLIVEC. — *Byz.-sl.*, VI, p. 314—315. — Par G. A. SOTIRIOU. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 519 à 521.

G. de JERPHANION, *Les églises rupestres de Cappadoce et la place de leurs peintures dans le développement de l'iconographie chrétienne*. Bull. Commiss. de monum. hist. de Roumanie 27 (1934, éd. 1936). fasc. 82. S. A. 1—40. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 157—160.

G. de JERPHANION, *Les églises rupestres de Cappadoce* (une nouvelle province de l'art byzantin). Paris 1936. (Texte du tome deuxième — première partie.) Κείμενον ἐκ σελ. 388 μετὰ 110 εἰκόνων. Εἰς τὴν σειρὰν — τόμ. 6ος — τῶν ἐκδόσεων τῆς Haut Commissariat de

la République française en Syrie et au Liban. — Par G. A. SOTIRIOU. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 460—467.

A. M. FRIEND, *The portraits of the Evangelists in Greek and Latin manuscripts*. I Art. Bull. 9 (1927) 115—147 mit 184 Abb. auf 18 Taf. und II ebd. 11 (1929) 3—29 mit 40 Abb. auf 12 Taf. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 166—172.

БОГДАНЪ Д. ФИЛОВЪ, *Миниатюритѣ на лондонското евангелие на царъ Иванъ Александра*. София, 1934, 4°. Monumenta artis Bulgariae III. — Par VLAD. R. PETKOVIC. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 502 à 504. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 172—176.

Rt. Rev. the Bishop of Gibraltar, V. SEYMER, W. H. BUCKLER, Mrs. W. H. BUCKLER, *The Church of Asinou and its Frescoes*. Extrait de Archeologia, vol. LXXXIII (Oxford 1933), p. 327—350. 9 pl. — Par M. Van CUTSEM. — *An. Bol.*, LIV, III/IV, p. 402—403.

HANS ACHELIS, *Die Katakomben von Neapel*. Leipzig, Hiersemann, 1936, in-fol., 101 pl. 60 pl. LOUIS BRÉHIER, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*. Paris, Les éditions d'art et d'histoire 1936, in 4°, 11 pp. 96 pl. (= Histoire de l'art byzantin sous la direction de M. Charles Diehl.) — Par H. D. — *An. Bol.*, LV, p. 133—135. — Par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 460—474.

SIRAPIE Der NERSESSIAN, *La légende d'Abgar d'après un rouleau illustré de la bibliothèque Pierpont Morgan à New York* — étude iconographique du seul exemplaire grec de l'Épistola Abgari, connu à ce jour, renfermant le cycle le plus riche de tous, traductions y comprises, qui nous ait été conservé. — *Izv. bulg. arch. inst.*, X, p. 98—106.

PHILIPP SCHWEINFURTH, *Byzantinisch-romanische Wandmalereien in Frauenchiemsee* — les fresques des Arcades du monastère à Frauenwörth du XIIe siècle, bien que reproduisant un cycle iconographique occidental, accusent dans leur technique une forte influence byzantine. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 267—271.

THOMAS WHITTEMORE, *Mosaics of Aya Sophia* — rapport préliminaire général sur les mosaïques de Ste Sophie à Constantinople. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 202 à 206.

THOMAS WHITTEMORE, *The Mosaics of the Southern Vestibule* — rapport préliminaire sur les mosaïques découvertes dans le vestibule Sud de Sainte Sophie à Constantinople, représentant la Vierge sur le trône avec deux empereurs à ses côtés: Constantin le Grand présentant le modèle de la ville et Justinien celui de Ste Sophie. — *Byzantine Institute, Second prel. report*, pp. 58—XX tab.

ALBA MEDEA, *Corpus des fresques peintes dans les cryptes des Pouilles* — après un bref aperçu de l'art, peinture et architecture des cryptes en général, l'auteur passe aux monuments inédits et en partie encore inconnus. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 242—255.

SVETOZAR RADOJČIĆ, *Portreti srpskih vladara u srednjem veku* (Bildnisse serbischer Herrscher im Mittelalter), Skoplje 1934. — Par GEORG STADTMÜLLER. — *Jahrb. f. Kult. u. Gesch.*, XI, p. 159. — Par N. OKUNEV. — *Byz.-sl.*, VI, p. 317—320.

ВЛАД. Р. ПЕТКОВИЋ, *Легенда Св. Саве у старом живопису српском*. Београд 1933, 8°, 76. (Глас Српске Краљевске Академије 159). — Par ST. ST. — *Jug. ist. čas.*, II, p. 172.

VLAD. R. PETKOVIĆ, *La peinture serbe du moyen âge*. II. Beograd 1934. p. 315—317. — Par JOSEF MYSLIVEC. — *Byz.-sl.*, VI, p. 315—317.

SV. RADOJČIĆ, VL. PETKOVIĆ, *Beurteilung. Entgegnung* — polémique sur quelques détails du livre de Radojčić « Les portraits des souverains serbes au Moyen Age ». — *Byz Zeit.*, XXXVI, p. 281—282.

GEORG MANO-ZISSI, *Mosaiken in Stobi* — description détaillée des mosaïques excavées à Stobi et étude du point de vue de leur technique, ornementation, avec comparaison à d'autres monuments. Elles paraissent avoir été exécutées à la fin du Ve et au début du VIe siècle. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 277—297.

VLADIMIR PETKOVIĆ, *Die « Genesis » der Kirche zu Dečani* — étude du cycle de la Genèse dans l'église de Dečani, dans lequel sont à marquer des fortes influences occidentales. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 48—56.

ANTOINE STRANSKY, *Remarques sur la peinture du Moyen-Age en Bulgarie, en Grèce et en Albanie* — l'auteur décrit toute une série de monuments en grande partie encore non publiés et tombant en ruines. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 37 à 47.

I. D. STEFANESCU, I. *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*. Un volume de texte in 4° de 338 pages. Plus un album de 96 planches. Paris, librairie orientaliste Paul Geuthner. 1928. — II. *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*. Nouvelles recherches. Étude iconographique. Un volume de texte in-4° de 192 pages. Plus un album de 60 planches. Même librairie.

1929. (Ces deux ouvrages forment les volumes II et VI de la collection Orient et Byzance, dirigée par M. GABRIEL MILLET). — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 180, p. 495—499.

J. MYSLIVEC, *Dvě ikony « Pokrova »*. — *Byz.-sl.*, VI, p. 191—212.

И. Н. ОКУНЕВА, *Шиферная икона XVI-го века* —

description d'une icône en stéatite du XIIe siècle, représentant la Nativité de Jésus Christ et quelques Saints russes — Saint Vladimir et deux métropolitains Pierre et Alexis. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 187—192.

PHILIPP SCHWEINFURTH, *Über Chiaroscurotechnik in der byzantinischen Malerei* — étude sur la technique Chiaroscuro connue par les monuments byzantins et slaves; l'auteur s'arrête surtout sur les peintures murales du XIVe siècle découvertes à Pskov et à Novgorod. — *Izv. bulg. arch. inst.*, X, p. 107—112.

E. Arts mineurs. Archéologie.

Dr. ADOLF RIETH, *Anfänge und Entwicklung der Tauschieretechnik* — étude sur les origines de la technique de l'incrustation de métal sur métal, répandue aussi à l'époque de l'Empire romain et de la migration des peuples. — *Eur. sept. ant.*, X, p. 186—198.

E. DARKÓ, *Die Bedeutung des unteren Teiles der ungarischen Krone* — l'auteur se prononce en faveur de la thèse émise par M. Kondakov, que la couronne de St. Étienne se compose de deux parties, dont l'inférieure seulement — un stéphanos princier — avait été envoyé de Byzance. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 63—77.

Г. И. ЛУКОЯНОВЪ, *Серебряная рака великомученицы Екатерины* — даръ рус-

скихъ царей въ Синайскій монастырь въ 1688 году —

l'auteur démontre que la châsse d'argent de Ste Catherine au Sinaï — don des souverains russes — ne fut pas présentée au monastère par Catherine II, mais par les tzars Jean et Pierre et la régente Sophie. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 155—160.

J. WERNER, *Zwei byzantinische Pektoralkreuze aus Ägypten* — description de deux croix pectorales en or de provenance copte des VIe—VIIe siècles. — *Sem. Kond.*, VIII, p. 183—186.

C. FILIPOWICZ—OSIECZKOWSKA, *L'authenticité du calice d'Antioche et les sources de l'art chrétien primitif* — l'auteur se prononce pour l'authenticité du monument et résume la controverse engagée autour de lui; ce sont surtout les thèses de MM. Wilpert, Morey et Jerphanion. — *Biul. hist. szt.*, V, 12—27.

R. MARIĆ, *La croix de démonolithe de l'archevêque serbe Danilo II* — de la mention dans la Vie de l'archevêque Danilo d'une croix en pierre en guise d'apotropée. — *Rev. Int. ét. Bal.*, III, p. 257—258.

Л. МИРКОВИЋ, *Реликвијари моштију Св. Влаха*. Београд 1935. 8°. 57. (Споменик Српске кр. академије LXXXI, други разред филозофско-филол. друштв. и историске науке.) Бр. 632. — Par LJ. K. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 345—346.

K. MIJATEV, *Preslavskata keramika* [Monumenta Artis Bulgariae, vol. IV]. Sofia 1936. — Par A. GRABAR. — *Byz. Zeit.*, XXXVII, p. 477—482.

A. GOLDSCHMIDT et K. WEITZMANN, *Die byzantinischen Elfenbeinskulpturen des X.—XIII. Jahrhunderts*. Tome II. Reliefs. Berlin. Bruno Cassirer, 1934. In fol. 96 pp., 80 pl. — Par MARCEL LAURENT. — *Byz.*, X, p. 705—715.

MAGDA BÁRÁNY OBERSCHALL, *The Crown of the Emperor Constantine Monomachos*: Archaeologia Hungarica. (Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici, XXII). Budapest 1937. — Par PETER CHARANIS. — *Byz.*, XII, p. 692. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVII, p. 483—486. — Par EUGENIOS DARKÓ. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 475—479.

ἈΓΓΕΛΙΚΗ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Μεσογειακά καὶ Ἑγγύς Ἀνατολῆς κεντήματα — τὰ ἑλληνικά κεντήματα — Ἡ-πείρος, Σκύρος —

études sur l'ornementation de broderies grecques provenant de l'Épire et de l'île de Scyros. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 97—118.

ΜΑΡ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Χρυσοκέντητον Ἐπιγονάτιον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν μετὰ παραστάσεων τῆς εἰς Ἀδου Καθόδου (Mit 5 Abb.) —

description et étude d'un épigonation

brodé d'or, pièce de l'ornat d'un prêtre byzantin, représentant la Descente aux Limbes, qui est à dater du XIIe—XIIIe siècles. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₃₋₄, p. 284—296.

СТ. СТАНОЈЕВИЋ, О десној руци Крститеља Јована —

à propos de la relique de la main de Saint Jean Baptiste à l'église de Ste Marie à Sijena en Yougoslavie; l'auteur étudie l'histoire de cette relique qui se trouvait au paravant à Constantinople. — *Jug. ist. čas.*, III, p. 252—259.

LAZAR MIRKOVIĆ, *Die byzantinischen Emails auf den Reliquiaren des hl. Blasius in Dubrovnik* — l'auteur est d'avis que les émaux et œuvres de filigrane du reliquaire de Saint Blaise à Dubrovnik furent confectionnés sur place dans la seconde moitié du XIe ou les premières décades du XIIe siècle. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 267—276.

VIII. Numismatique, Sigillographie, Héraldique.

VIII. Numismatique, Sigillographie, Héraldique.

SAWYER Mc A. MOSSER, *A bibliography of byzantine coin boards* (= Numismatic notes and monographs 67), New York, Amer. Numismat. Society 1935, X et 116 pages. — Par V. LAURENT. — *Ech. Or.*, 182, p. 245—246.

N. A. MUŠMOV, *Vizantijski olovni pečati ot sbirkata na Narodniya Muzej* (Sceaux de plombs byzantins conservés dans la collection du Musée National à Sofia). Extrait du Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, VIII, 1934. Sofia, 1935. 331—349, grand in-8°. — Par N. BĂNESCU. — *Byz.*, X₂, p. 722—733.

P. PAPAĞAGI, *Ein Silbersiegel des Zaren Simeon* (rum.) Țara lui Mircea, 25. Dez. 1935 bis 1. Jan. 1936. — Par N. B. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 269.

Dr. ŠVOB, *Novac tesalskog sevastokratora Stefana Gavrilopula Melesina, pripisavan dosado srpskom kralju Radoslavu*. Zagreb, 8°, 8. — Par ST. ST. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 486.

N. A. MUŠMOV, *Срацимирови монети съ двуглавъ орелъ*. — *Byz.-sl.*, VI, p. 213—220.

NICOLAS MOUCHMOV, *Une monnaie byzantine en argent avec l'aigle bicéphale* — l'auteur attribue au roi bulgare Michel Chichman une monnaie en argent

à aigle bicéphale se trouvant à présent à Bucarest, qu'on croyait être à l'empereur de Trébizonde Manuel III Comnène. — *Izv. búlg. arch. inst.*, X, p. 298—301.

F. DWORSCHAK, *Byzantinische Gold-bullen* — étude sur les bulles d'or d'Isaac II Ange de 1185—1195 et 1203—1204 et des derniers Paléologues. L'auteur aboutit à la conclusion que l'historien Phrantzès avait coupé le modèle de la bulle de Constantin XI. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 36 à 45.

V. LAURENT, *Bulgarie et princes bulgares dans la sigillographie byzantine* — résumé. — *Izv. búlg. arch. inst.*, X, p. 266.

N. BĂNESCU, *Sceau inédit de katalalon, katépano de Paradounavon* — l'auteur propose d'attribuer ce sceau provenant de Silistrie à Constantin Euphrobénos Katakalon, contemporain d'Alexis I Comnène. — *Éch. Or.*, 184, p. 405—408.

N. LICHÁČEV, *Sceau de Stefan Nemanja* — l'auteur démontre que le molybdo-bulle de la collection Stroganov appartient non à Étienne le Premier Couronné, mais à Étienne Nemanja avant son abdication en 1169. — *Byz.*, XI, 2, p. 461—468.

N. LICHÁČEV, *Sceaux de l'empereur Léon III l'Isaurien* — sur quelques sceaux de cet empereur des débuts de la période iconoclaste et sur l'iconographie de la Vierge la Νικοποίος et l'Ὁδηγήτρια. — *Byz.*, XI₂, p. 469—482.

N. BĂNESCU—P. PAPHAGI, *Plombs byzantins découverts à Silistrie* — description des molybdo-bulles de Théodore protospathaire et comte de la flotte, de Léon Pégonites, protospathaire et stratège de Preslave la Grande, du spathaire candidat Pallade et d'un σφραγίδιον impérial. — *Byz.*, X₂, p. 601—606.

M. LASCARIS, *Sceaux grecs d'Étienne Nemanja*, p. 149—150. — Voir *Byz.*, XI, p. 461—468. — sur un sceau nouveau récemment acquis par le Musée de S. A. R. le Prince Paul de Yougoslavie. — *Byz.*, XII, p. 461—468.

ΚΩΝΣΤ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ μολύβδοβουλλὸν τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰακώβου —

nouvelle lecture pour les détails du sceau de plomb du métropolite de Thessalonique Jacob (XIVe siècle). — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 449—453.

IX. Épigraphie.

N. I. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Παλαιο-χριστιανική ἐπιγραφή καὶ παλαιοχριστιανικὸν νεκροταφεῖον Βόλου* —

à propos d'une inscription funéraire de la diaconesse Triadia à Volos et sur le cimetière paléochrétien de cette ville. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 401—410.

E. A. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐπιγραφὴς δυσαναγνώστου ἀνάγνωσις* —

l'auteur déchiffre sept vers de plus que C. Constantopoulos d'une inscription métrique peinte dans l'Église de St. Georges

de Sofia; suivent des Additions aux Études littéraires. *Epet.* XI. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 433—442.

ΚΩΝΣΤ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐπιγραφή δυσανάγνωστος* —

sur l'inscription presque illisible de l'église de St. Georges à Sofia; elle paraît commémorer l'ornementation de l'église aux frais d'un évêque. — *Epet. het. byz. sp.*, XI, p. 417—420.

J. STARR, *The Epitaph of a Dyer in*

Corinth — étude d'une inscription juive de Corinthe — épitaphe d'un jeune teinturier; elle est à dater des années entre 886 et 1147. — *Byz. neugr. Jahrb.*, XII₁₋₂, p. 42—49.

Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, Ἡ ἐκ Βεροῦίας Βυζαντινὴ ἐπιγραφή —

édition avec commentaire d'une inscription sur la porte occidentale de l'Église du Christ à Berroé de l'époque d'Andronic Paléologue. — *Ellen.*, IX₁, p. 167—170.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου — sur une inscription latine du monastère de St. Laurent sur le Mont Pellée, publiée par N. Jiannopoulos; ce monastère a été fondé par les Amalfitains du Mont Athos. — *Ellen.*, IX₁, p. 29—31.

P. WITTEK, *Encore l'Épitaphe d'un Comnène à Konia* — l'auteur maintient son « hypothèse, que le jeune Michel descendait, par les femmes, d'un autre empereur porphyrogénète encore, et cet autre porphyrogénète ne saurait être que Manuel Ier ». — *Byz.*, XII, p. 207—211.

P. WITTEK, *L'épitaphe d'un Comnène à Konia* — l'auteur retrace la généalogie du jeune Michael Amiras olanis, dont le sarcophage muni d'une inscription s'est conservé. — *Byz.*, X₂, p. 505—515.

E. TAKAÏCHVILI, *Antiquités géorgiennes*. — II. *Deux inscriptions de Jean Vardanisdzé éristhav des Souanes du XIIe siècle* — elles se sont retrouvées sur des icônes de Saint Georges; III. *Inscription de l'église de Khvanli* — d'une époque plus récente que celle des Vardanisdzé. — *Byz.*, XII, p. 655—663.

V. LAURENT, *Inscriptions grecques d'époque romaine et byzantine* — parmi ces inscriptions à noter celles du chapiteau

d'Odclar Djami qui aide à localiser une seconde église des Saints Sergius et Bacchus près de la citerne d'Aétius et du Stratege de Tibériopolis Georges. — *Éch. Or.*, 183, p. 220—233.

A. M. SCHNEIDER, *Grabinschriften aus Konstantinopel* — publication de trois inscriptions funéraires provenant de Constantinople. — *Byz. Zeit.*, XXXV₂, p. 397 à 398.

Dr. ANTE LEVRIC, *Glagolski natpis na kamenu iz okolice banjalučke* — étude d'une inscription funéraire glagolitique avec dessins gravés sur une pierre de la moitié du XVe siècle. — *Glas. zemalj. muz. Bos.*, XLIX, p. 31—36.

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ, О српском натпису у Сијени —

description de la châsse à inscription serbe de la main de St. Jean Baptiste et l'histoire de cette relique. — *Pril. za knjiž.*, XVI₂, p. 214—220.

Първобългарски надписи — уводъ, текстъ и коментаръ отъ проф. В. БЕШЕВЛИЕВЪ. Годишникъ на Софийския университетъ. Книга XXXI, 1. София 1934/35 г., 162 стр., с факсимилама и фотографически снимки на надписитѣ и една карта за мѣстонахожденията на надписитѣ извънъ текста. — Par KIRIL LAMBREV. — *Uč. Pregl.*, 36, p. 111—115.

N. BEŠEVLIIEV, *Die protobulgarischen Inschriften. Ergänzungsheft* (bulg.). *Godišnik d. Univ. Sofia. hist. phil. fak.* 22 (1936). — Par P. MV. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 538.

Др. ИВАН ШПИТКОВСЬКИЙ, Рід і герб Шептицьких —

étude sur la famille et les armoiries des Szepticki; les paragraphes 4—6 sont con-

sacrés à l'étude paléographique de l'inscription de l'écu — à la manière d'écrire droit, sur la lettre П dans les écritures slaves —

cyrilliques et glagolitiques ainsi que dans le grec. — *Bogoslovija*, XV₁, p. 45—61; 2-3, p. 152—174.

X. Sciences spéciales.

K. KADLEC, *Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves*. Paris 1933 (VIII, 328 S. 1 B.) = Collection de manuels publiée par l'Institut d'études slaves 3. — Par GEORG STADTMÜLLER. — *Hist. Jahrb.*, 56, p. 131—133.

Dr. phil. GERDA KRÜGER, *Die Rechtstellung der vorkonstantinischen Kirchen*. Kirchenrechtliche Abhandlungen, begr. u. hrsg. v. M. STUTZ, Ht 115 u. 116. Verlag Ferdinand Enke, Stuttgart 1935. S. VIII, 336. — Par E. HERMANN, S. I. — *Orient. chr. per.*, II₃₋₄, p. 497—499.

VLADIMIRUS BENEŠEVIČ, *Joannis Scholastici Synagoga L. titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica*. (Abhandlungen d. Bayerischen Akademie d. Wissenschaften, Phil.-hist. Abteilung, Neue Folge, Heft 14.) Tomus I. München 1937. [εἰς 40v, σ. XXIII + 1—281.] — Par DEM. JKNIS. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 439.

Dr. STANISŁAW BOROWSKI, *Materialy do ćwiczeń seminaryjnych z historyi prawodawstw slowiańskich*. II. Statut Wi-nodolski z roku 1288. Warszawa 1935, 8°, 48. — Par A. V. S. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 601.

Γ. Ε. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Οἱ λι- μένες τῶν ξένων εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἀνα- τύπωσις ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ναυτικῶν ἐκδιδόμενου περιοδικοῦ «Ἐ- πιθεώρησις Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ». Ἐν Ἀθήναις, 1935, σελ. 31, 8ον — DION. A. ZAKYTHENOS. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 503—507.

ФИЛАРЕТ ГРАНИТЬ, Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV—VI веку. Богословље, год. VI (1931), св. 3, 191—200; св. 4, 269—289; год. VII (1932), св. 1, 3—24.

Исти, Одредба Хиландарског типика св. Саве о ступању у манастирску зајед- ницу и о делокругу братског сабора. Гласник Скопског Научног Друштва, књ. XV (1935), 8°, 53—60. — Par G. OSTRO- GORSKI. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 604—606.

P. AEMILIUS HERMAN, S. J., *Die Schliessung der Verlöbnisse im Recht Justinians und der spätern Byzantinischen Gesetzgebung*. Romae, Typis Pont. Univ. Gregoriana. 1935 (Analecta Gregoriana, vol. VIII, p. 79—107). — Par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, 185, p. 113.

Mgr. FRANÇOIS KOZMAN, *Textes législatifs touchant le cénobitisme égyptien*. In-8°. 95 pages. Rome, Typographie poly- glotte vaticane, 1935. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 183, p. 377.

C. A. KRAELING, *A Greek fragment of Tatian's Diatessaron from Dura edited by facsimile, transcription, and introduction* (Studies and documents edited by K. Lake s. o.) Christophers. London 1935, pp. 37. — Par I. Δ. ΦΡΑΝΚΟΥΛΗΣ. — *Theol.*, XIV, p. 94—95.

Μνημόσυνα Παππούλια ὑπὸ τῆς αἰ- γίδα τοῦ Ἀρχείου τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλ- ληνικοῦ δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθη- νῶν ἐκδιδόμενα ἐπιμελεῖα Π. Γ. ΒΑΛ- ΛΗΝΔΑ. Athen, Pyrsos 1934. 1 Bildnis,

301 S. gr. 8°. — Par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 181. — Par V. GRUMEL. — *Écb. Or.*, 185, p. 121—123. — Par FERNAND de VISSCHER. — *Byz.*, XI₂, p. 754—758.

GERMAINE ROUILLARD, A. SOLOVIEV, Τὸ φονικόν. Une influence slave sur le droit pénal byzantin. Μνημόσυνα Παππούλια. (Athen 1934.) — Par F. D. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₁, p. 227—228.

THEODOR SATURNÍK, *O právu soukromém u Slovanů v dobách starších*. NIEDERLE, *Slovanské starožitnosti*. Oddíl kulturní. Dílu II. sv. 2. V Praze 1934. Str. 213. 8°. — Par WILHELM WEIZSÄCKER. — *Germanoslavica*, III, p. 414 à 416.

E. SEIDL, *Der Eid im römisch-ägyptischen Provinzialrecht*. Zweiter Teil: Die Zeit vom Beginn der Regierung Diokletians bis zur Eroberung Ägyptens durch die Araber [Münchener Beiträge zur Papyrusforschung u. antiken Rechtsgeschichte, hrsg. v. W. Otto u. L. Wenger, 24 H.]. München, C. H. Beck 1935. XII, 172 S. 8°. — Par F. ZUCKER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI₂, p. 449—451.

C. A. SPULBER, *Les nouvelles de Léon le Sage*. Traduction — Histoire. [Études du droit byzantin, III.] Cernaufi, Mühlendorf. 1934. IX. 340 S. 1 Bd. — Par C. KRŽIŠNIK. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₂, p. 486—492.

ТЕОДОР ТАРАНОВСКИ, *Историја српског права у Немањинској држави*. III део: *Историја судског уређења и поступка*. Београд, 1933, 8°. VIII, 232. — Par A. V. S. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 598.

Др. ТЕОДОР ТАРАНОВСКИ, *Majestas Carolina* и Душанов Законик. (Прилог за историју сталешке државе у средње-

вековној Европи.) Српска Кр. Академија. «Глас» CLVII. Београд 1933, 8°, 17—88. — Par A. V. S. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 596—597.

Συνταγματίον νομικὸν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψιλάντη βοεβόδα ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας 1780, ἐκδιδόμε. μετ' εἰσαγωγῆς καὶ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως τῶν ἐν αὐτῷ θεσμῶν ὑπὸ Π. Ι. ΖΕΠΟΥ [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Α'. ἀρ. 2.] Athen 1936, ι'. 267 S. — Par F. D. — *Byz. Zeit.*, XXXVII₁, p. 273—274. — Par GR. P. KASIMATIS. — *Epet. het. byz. sp.*, t. XIII, p. 468—470. — Par J. ZEPOU. — *Orient. chr. per.*, III, p. 330—331.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ι. ΖΕΠΟΥ, «Τὸ Νομικὸν Πρόχειρον» Μιχαὴλ Φοτεινοπούλου (1765) —

étude des manuscrits conservés dans les bibliothèques roumaines du « Nomikon Procheiron » de Michel Photheinoupolos. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 413—422.

ИВ. П. КЕПОВЪ, *Права на срѣдно-вѣковнитѣ наши манастири* —

étude sur les droits donnés aux monastères bulgares du Second Empire par les empereurs bulgares, qui suivaient l'exemple des souverains byzantins. — *Uč. Pregl.*, 36, p. 205—214.

Др. ФИЛАРЕТ ГРАНИТЪ, *Црквено-правне одредбе карејског и хиландарског типика* —

sur l'institut des celotes d'après les règles du Typicon de St. Sabas, celui de Caréa et de Chilandare et des analogies tirées des règles grecques. — *Pril. za knjiž.*, XVI₂, p. 189—198.

E. HERMANN, S. J., *De impedimentis matrimonialibus secundum codificationes iuris ecclesiastici recentes « orthodoxorum »* — sur le droit matrimonial dans son état présent dans l'Église orthodoxe, en ceci

aussi sur le droit le plus ancien conservé jusqu'à nos jours. — *Orient. Chr. per.*, III, p. 233—259.

WALTER ANDERSSSEN, *Per la storia della costituzione di Ragusa* — traduction de l'allemand par Bruno Marini du travail de l'auteur paru dans « *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* », vol. 50, fasc. 1—2 à suivre. — *Riv. dalm.*, XVIII, p. 3—21.

ΓΡΗΓ. Π. ΚΑΣΙΜΑΤΗ, Ἡ κοινω-
νικὴ πολιτικὴ εἰς τὰς Νεαράς τοῦ Λέον-
τος τοῦ Σοφοῦ —

critique des réformes sociales entreprises par Léon VI, le Sage telles qu'elles nous sont connues par ses Nouvelles. — *Epet. het. byz. sp.*, XIII, p. 30—39.

ΔΗΜ. ΓΚΙΝΗ, Ἀγνωστον ἰδιωτικον
ἐγχειρίδιον βυζαντιακοῦ δικαίου —

l'auteur présente l'index de 34 chapitres d'un compendium privé du droit byzantin d'après le codex 78 (208) du monastère des Ibères à Athos. — *Epet. het. byz. sp.*, XII, p. 411—413.

Prof. M. ZYZYKIN, *Kośćciół a prawo międzynarodowe* — de l'influence de l'Église sur le développement du droit international. L'Église orthodoxe à l'époque byzantine et russe a fait aussi son apport — surtout sur le rôle de la personne de l'Empereur. — *Elpis*, X, p. 85—222.

ЉУБИША ПРОТИЋ, Неки обичаји
око куповине, продаје и трампе —

description des coutumes en usage chez les Serbes à l'occasion de la vente, achat et échanges, d'après une enquête. — *Glas. etnogr. mus. Beograd*, X, p. 17—31.

ЉУБИША И. ПРОТИЋ, Разгранича-
вање имања —

sur la terminologie serbe pour les limites des propriétés foncières et quelques noms anciens de ces propriétés. — *Glas.*

etnogr. mus. Beograd, XII, p. 61—69.

ЉУБИША И. ПРОТИЋ, Неки обичаји
око куповине, продаје и трампе —

sur quelques coutumes serbes populaires, usitées pour la vente, l'achat et l'échange. — *Glas. etnogr. mus. Beograd*, XII, p. 40 à 60.

Dr. F. BRUNET, *Oeuvres médicales d'Alexandre de Tralles*, t. III. Les Douze livres de Médecine (suite), in-8°, X + 254 pages. Paris, Geuthner, 1936. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 188, p. 497.

JEAN DAUVILLIER et CARLO de CLERQ, *Le mariage en droit canonique oriental*, in-8°, XII—238 pages. Paris, Recueil Sirey, 1936. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 186, p. 247—248.

Dr. STANISŁAW BOROWSKI, *Materiały do ćwiczeń seminaryjnych z historii prawodawstw stowiańskich. I Statuty cara Stefana Duszana z lat 1349 i 1354*. Warszawa 1934, 8°. 84. — Par A. V. S. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 600—601.

VLADISLAV BRAJKOVIĆ, *Étude historique sur le droit maritime privé du littoral Yougoslave*. Avec 2 planches hors texte. Marseille 1933, 8°. 348. — Par A. V. S. — *Jug. ist. čas.*, god. I₃₋₄, p. 598—599.

M. J. HIGGINS, *Titles and Dates in Codex Theodosianus* — polémique avec M. Palanque en faveur de M. E. Stein. — *Byz.*, X₂, p. 621—640.

G. BUCKLER, *Women in Byzantine Law about 1100 A. D.* — essai sur la position de la femme dans la législation byzantine. Un grand nombre d'articles dans les lois, surtout dans la Peira lui sont consacrés. — *Byz.*, XI₂, p. 391—416.

C. A. SPULBER, *Réponse à une critique* — polémique avec M. Grumel en réponse

à une recension du livre de M. Spulber « Les Nouvelles de Léon le Sage dans Les Échos d'Orient ». 1935. — *Éch. Or.*, 180, p. 482—484.

V. GRUMEL, *Justification* — réponse à M. Spulber. — *Éch. Or.*, 180, p. 484—489.

KAMÈNE VITCHEV, *Influences byzantines sur le droit paléo-bulgare*. Les causes du divorce dans le Zakon soudni lioudem — l'analyse doctrinale de ce recueil législatif démontre une fois de plus la dépendance très étroite du premier recueil juridique bulgare vis-à-vis de l'Eclogue isaurienne et l'influence primordiale exercée par la législation byzantine sur la genèse du droit paléo-bulgare. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 83—86.

ALEXANDRE SOLOVJEV, *Survivances byzantines dans le droit coutumier yougoslave* — résumé. La seconde partie de cette communication a paru sous le titre: Kažnjavanje neverne žene u crnogorskom i vizantiskom pravu. Archiv za pravne i društvene nauke XXX (XLVII). Beograd, 1935. — *Izv. bûlg. arch. inst.*, X, p. 81—82.

THEODOR SATURNÍK, ПИСЬ. *Príspevek k dějinám srbských imunit*. — *Byz.-sl.*, VI, p. 186—190.

ALEXANDRE SOLOVIEV, *Aperçu historique du développement du droit dans les Balkans (jusqu'au XVe siècle)* — ce droit commun composite d'après sa nature se base sur le droit de Justinien, complète par de nouveaux éléments hellénistiques, orthodoxes et orientaux, ainsi que sur les

us et coutumes turco-slaves et le droit municipal des cités de l'Adriatique. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 437—447.

Dr. D. M. KAUSHANSKY, *Rechtshistorische und rechtvergleichende Forschungen zum altserbischen und -slawischen Familienrecht* — étude de l'ancien droit de famille vieux-serbe et vieux-slave, dans la formation duquel un rôle prépondérant a été joué par le droit byzantin. — *Revue Int. ét. bal.*, II, p. 98—117.

B. GRANIĆ, *Kirchenrechtliche Glossen zu den vom Kaiser Basileios II. dem autokephalen Erzbischof von Achrida verliehenen Privilegien* — analyse des éléments de droit ecclésiastique des trois chartes de privilèges octroyés par Basile II à l'archevêché d'Ochride après la conquête du royaume bulgare de Samuel. — *Byz.*, XII, p. 395 à 415.

W. SESTON, *Sur les deux dates de la table de privilèges de Brigetio* — étude de cette table en bronze contenant un rescrit impérial rédigé à Sardique le 9 Juin 311. L'auteur s'arrête sur la lettre «chi» de l'inscription qui semble démontrer que Constantin et les chrétiens de son entourage ne se mettaient pas sous la protection de la Croix. — *Byz.*, XII, p. 477—486.

F. BRUNET, *Médecine et thérapeutique byzantines*. Oeuvres médicales d'Alexandre de Tralles. Tome 1er: Alexandre de Tralles et la médecine byzantine. Paris, Paul Geuthner 1933. 296 S. 8°. — Par H. RAEDER. — *Byz. Zeit.*, XXXVI, p. 181—183. — Par R. JANIN. — *Éch. Or.*, 184, p. 501.

PRVNÍ PRESIDENT ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

TOMÁŠ G. MASARYK

† 14. IX. 1937.

Byzantologická komise při Slovanském ústavě vděčně vzpomíná prvního presidenta republiky Československé, neboť on, jako byl vůbec blízek vědám duchovým, tak také dal roku 1928 podnět k tomu, aby byl v Praze založen orgán pro studium vztahů byzantsko-slovanských, a sám umožnil jeho vycházení věnováním základu 100.000 Kč. Sborník »Byzantinoslavica«, takto vzniklý, je po zániku »Vizantijského Vremennika« jediným sborníkem toho druhu ve světě slovanském, a snažil se vždy, aby čestně obstál ve srovnání se svým ruským předchůdcem i se světovými orgány byzantologie, jakými jsou zejména »Byzantinische Zeitschrift« a »Byzantion«, nechtěje ovšem jim ani jiným odborným časopisům překážeti v jejich vlastním programu. Je smutnou shodou okolností, že tato posmrtná vzpomínka na T. G. Masaryka spadá do desátého výročí zahájení redakční práce o »Byzantinoslavicách«.

PŘEDSEDA BYZANTOLOGICKÉ KOMISE

JAROSLAV BIDLO

† 1. XII. 1937.

Řádný profesor všeobecných dějin se zvláštním zřetelem k dějinám východní Evropy a poloostrova Balkánského na Karl. universitě, Jaroslav Bidlo, měl sice těžiště své badatelské práce jinde než v byzantologii, a za nejlepší jeho práci lze asi pokládati čtyřsvazkové životní dílo »Jednota bratrská v I. vyhnanství« (1900, 1904, 1909, 1932), ale ve své činnosti učitelské právem kladl vždy váhu na dějiny byzantské, spatřuje v nich klíč k pochopení dějin Balkánu i Ruska. V tomto smyslu se stal důstojným nástupcem Konstantina Jirečka.

Již v počátcích Bidlovy vědecké činnosti nalézáme informační studii »Studia byzantologica a Karla Krumbachra Geschichte der byzantinischen Literatur« (ČČH 1902) a od r. 1904/5 přednášival na fakultě cyklus byzantských dějin, velmi instruktivní, v němž náležitě přihlížel k různým ethnickým složkám byzantského imperia a ke složitým vlivům vnějším, zvl. k islamu. Kromě různých recenzí z oboru byzantologického psal několikrát o svém velikém předchůdci Konstantinu Jirečkovi († 1918), zvl. v ČČM 1914 a v Almanachu a Věstníku České akademie 1918. R. 1916 uveřejnil důležitou stať »Cesta Methodějova do Cařihradu« v ČMM a roku 1917 populární, ale hutnou knížku »Kultura byzantská. Její vznik a význam«, tak zdařilou, že ji přeložil Milan Prelog do srbocharvatštiny (Vizantijska kultura, Zagreb 1924). V posledních letech zpracoval část svých přednášek o dějinách byzantských pro »Dějiny lidstva«, díl III. »Základy středověku« (1937): jsou to stati »Byzantský svět a jeho kultura« (s. 39—100), »Říše byzantská v 9. století a Veliká Morava« (s. 369—406) a »Rusko a jeho vzdělanost« (s. 669—694). Srov. o tom zprávu M. Andreevé výše v Posudcích.

To vše však byly jen přípravy k velké synthesi dějin východní Evropy. Pokusiv se dvakrát o dějiny Slovanstva jako celku (1911/2 a 1927), Bidlo pomýšlel na jednotné pojetí dějin východní Evropy vůbec. Přemýšlel mnoho o tomto problému a zakládal si na své koncepci, kterou přednesl na VII. historickém kongresu mezinárodním ve Varšavě 1933 a v obšírné mezinárodní diskusi poté několikrát bránil; srov. o tom v tomto ročníku článek M. Andreevé. Několikaletá choruvost a na konec smrt zabránila podrobnému provedení jeho koncepce, které by bylo teprve mohlo ukázati, do jaké míry jeho pojetí bylo oprávněné a žádoucí.

Jako předseda Byzantologické komise vynikal Bidlo starostlivostí, neúnavnou péčí, maje na srdci zvláště zabezpečení sborníku »Byzantinoslavica«. Upřímné díky a čest jeho památce!

P o z n. Soupis Bidlových prací do r. 1928 sestavila Milada Paulová; je otištěn v čele jubilejního sborníku k jeho šedesátým narozeninám »Z dějin východní Evropy a Slovanstva« (v Praze 1928). Od M. Paulové je také jubilejní článek »Prof. Jaroslav Bidlo šedesátníkem« v České revui 1929. — Nekrology o Bidlovi napsali zvláště jeho žáci M. Paulová v ČČH 1938 a Josef Macůrek v Ročence Slovanského ústavu X, 223—231. M. W.

† VASILIJ MICHAJLOVIČ ISTRIN.

Vasilij Michajlovič Istrin, membre de l'Académie des sciences de Leningrad, investigateur fameux dans le domaine de la slavistique et surtout des questions byzantino-slaves naquit le 29 janvier 1865 au village de Pechry, gouvernement de Moscou. Sa longue carrière universitaire s'est passée à Moscou, Odessa et Leningrad. En 1907 il fut élu membre de l'Académie à Leningrad; la mort le releva de son poste le 2 juillet 1934.

De ces nombreux travaux de grande importance non seulement par l'investigation minutieuse des sources et par les fameuses éditions surtout de textes vieux-slaves, mais aussi du point de vue méthodologique sont à noter en premier lieu les suivants: »Откровение Мефодія Патарскаго и Апокрифическія видѣнія Даниїла въ византийской и славяно-русской литературахъ. Изслѣдованіе и тексты«. Вып. I—II. Москва 1897 — restitution du texte et analyse critique de l'écrit attribué dans la littérature byzantine à Méthode de Patras et de la Vision apocryphe de Daniel avec édition de textes relatifs vieux-slaves, grecs et latins; étude des traductions de la Chronique de Jean Malalas en vieux-slave. »Первая книга хроники Іоанна Малалы.« 1897—

1913. СПб. Изв. Ак. Н. et surtout de l'œuvre capitale sur la Chronique de Georges le Moine »Книги временныя и образныя Георгія Мниха. Хроника Георгія Амартала въ древнемъ славяно-русскомъ переводѣ.« Т. I—III. Ленинград 1922—1930 — édition critique de la Chronique dans sa traduction vieux slave d'après plusieurs manuscrits ainsi que du Continuateur de l'Amartole d'après le manuscrit du Vatican du XIIIe siècle resté inédit, qui apparaît être le plus proche à la traduction slave. Le commentaire, l'étude sur l'histoire du texte et un lexique forment une grande partie de l'ouvrage. Une troisième édition capitale d'un texte slave historique traduit du grec est »La prise de Jérusalem de Joseph le Juif. Texte vieux russe publié intégralement. Vol. I, II. Paris 1934, 1938. Institut d'études slaves« avec une traduction en français par André Vaillant.

Enfin d'un grand intérêt est l'aperçu historique de l'ancienne littérature russe »Очерк истории древне-русской литературы«. Петроград 1922, qui résume en grande partie les résultats des travaux du défunt savant russe et émet ses idées sur le caractère général de l'époque et les méthodes à suivre pour son étude. M. A.

† STANOJE STANOJEVIĆ.

La mort prématurée du fameux historien serbe Stanoje Stanojević est une perte regrettable pour la science yougoslave, d'en plus que le défunt jouait un rôle important

dans la vie intellectuelle et sociale de sa patrie.

Stanojević naquit le 24 VIII 1874 à Novi Sad, le centre intellectuel de la Vojvodina

— de cette contrée serbe se trouvant alors sous le pouvoir des Autrichiens. Son père Dr. Laza Stanojević y joua un rôle important. Les années d'étude du futur savant se passèrent à Vienne, Moscou, S.-Pétersbourg et à Constantinople, où il débuta avec des leçons dans le lycée serbe. De 1900 commence sa carrière universitaire à Belgrad qui continua jusqu'à sa mort le 30 juillet 1937.

De ses travaux importants surtout pour l'histoire des Serbes nous noterons ici que ceux qui sont d'intérêt pour les questions byzantino-slaves. En général l'œuvre du savant serbe tombe surtout sur les débuts de l'histoire des Serbes, en ceci sur l'époque médiévale. Il débuta par des travaux, qui forment toute une série allant jusqu'à la fin de ses jours, ayant pour sujet l'histoire des premiers Nemanjides, surtout l'étude des biographies de divers souverains, aussi d'époque plus tardive, comme la Vie d'Étienne Lazarević par Constantin le Philosophe. Nous mentionnerons aussi à cette occasion le livre posthume de Stanojević.

»Историја српског народа.« I. О извори-
ма. Belgrad 1937, présentant un aperçu critique des sources de l'histoire serbe. De grande importance pour la connaissance des sources et l'histoire des influences byzantines sur la chancellerie serbe sont les »Студије о српској дипломатици«. Срп. Краљ. Ак. 90—132. 1912—1928. L'histoire des relations serbo-byzantines pour une époque antérieure est présentée dans les deux premiers livres d'une série qui devait en compter dix »Византија и Срби«. Књ. I. Балканско полуострво до VII века. У Новом Саду. 1903 и књ. II. Колонизација словена на Балканском полуострву. У Новом Саду 1906, c'est à dire un livre sur l'état de la péninsule balkanique vers l'époque de l'apparition des Slaves au VIe siècle et leurs débuts et un second sur l'époque primaire de la colonisation slave. Tous les deux traitent principalement des questions d'histoire politique.

Voici les apports principaux pour la byzantinologie de l'œuvre féconde de M. Stanojević. M. A.

ZPRÁVA.

Ešte raz Slovu a slovesnosti. (Vid' roč. III, str. 128.) Odpověď Slova a slovesnosti nepodvrátila ani slova z mojej odpovědi, v ktorej som reagoval na každú námietku. Cudzej pomoci som na to naozaj nepotre-

boval. K záveru odpovedi Slova a slovesnosti podotýkam, že okrem Dat. absolútneho som napísal aj sústavnú skladbu liptovských nárečí.

J. Stanislav.

Poděkování. Na VII. ročník sborníku »Byzantinoslavica« přispěli: ministerstvo školství a národní osvěty částkou 2.000 Kč, kancelář presidenta republiky rovněž 2.000

Kč a Čsl. národní rada badatelská z Masarykova fondu na tisk práce dra Josefa Kurze částkou 4.000 Kč.

Srdečné díky!

VÝMĚNOU DOŠLY

V LETECH 1937—1938 TYTO ČASOPISY:

- Abhandlungen der preußischen Akademie der Wissenschaften* (Berlin), Jhg. 1937, 1938.
- Analecta Bollandiana* (Bruxelles), T. LV, LVI.
- Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales* (Bruxelles), V (1937).
- Arhiva* (Jaši), XLIV (1937), XLV (1938).
- Archiv orientální* (Praha), Vol. VIII (1936), Vol. IX (1937). X, N. 1—2.
- Archivum Europae Centroorientalis* (Budapest), III (1937), IV (1938) 1—3.
- Les Balkans* (Athènes), IX, 1937, 1938.
- B'lgarski starini* (Sofija) IX (1938).
- Bogoslovlje* (Beograd) XIII (1938) 1—2.
- Boboslovija* (L'viv) XVI (1938) 1—3.
- Bogoslovni vestnik* (Ljubljana) XVIII (1938) 1—3.
- Bratislava* (Bratislava), XI (1937).
- Buletinul Comisinnii Monumentelor istorice* (București), XXVIII (1935).
- Bulletin of the New York Public Library*, Vol. 41 (1937), 42 (1938), No. 1—10.
- Byzantion* (Bruxelles), XI (1936), XII (1937), XIII (1938) 1.
- Byzantinische Zeitschrift* (München), XXXVII (1937), XXXVIII (1938), H. 1.
- Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* XIV (1938).
- Centrálnaja Evropa* (Praha), g. X (1937), XI (1938), 1—4.
- Čirilometodski vjesnik* (Zagreb), VI. god.
- Croatia sacra* (Zagreb) 1937, 3, 4.
- Časopis Matice moravské* (Brno), R. 61 (1937), 62 (1938). S. 1—3.
- Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (Turč. Sv. Martin), R. XXVII (1936), XXVIII, XXIX. 1—2.
- Časopis Národního musea* (Praha), CX (1936), CXI (1937), CXII.
- Časopis pro dějiny venkova* (Praha) XXV (1938), 1—2.
- Časopis pro moderní filologii* (Praha), R. XXIV (1937), XXV č. 1.
- Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), XXXII (1937), XXXIII (1938) 1—2.
- Čsl.-jihoslovanská revue* (Praha), VII (1937), VIII (1938), 1—7.
- Český časopis historický*, XLIII (1937), XLIV (1938), 1—2.
- Dom in svet* (Ljubljana), L. 50 (1937).
- Dzvony* (Lviv), VII (1937), VIII (1938), 1—8.
- Échos d'Orient* (Constantinople), No. 184—188 (1937—8).
- Ἑλληνικά* (Athény), sv. VII.
- Elpis* (Warszawa), R. X (1936).
- Ἑπετηρίς εταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν* (Athény), roč. 1937.
- Eurasia Septentrionalis Antiqua*, Helsinki, Tom. XI (1937), XII (1938).
- L'Europa Orientale* (Roma), XVII (1937), XVIII (1938), 1—10.
- Genava* (Genève), XIV—XV (1936—1937).
- Glas Srpske Kralj. Akademije*, Drugi razred. 88—90.
- Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu*, Knjiga VII (1937), VIII, IX, X, XI (1938).
- Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo), T. XLVIII (1936).
- Godišnik na Sofijskija Universitet*, Bogosl. fakultet XIII, XIV; Istoriko-filologičeski fakultet, XXXIII (1936—1937).
- Iténikon* (Prieuré d'Amay sur Meuse), XIV (1937), XV (1938), 1—4.
- Izvestija Akademii Nauk SSSR* (Moskva), Otd. obšč. nauk. 1937, 1938, No. 1—5.

- Izvestija na Bzlgarskija arheologičeski institut* (Sofija), T. XI (1937).
Jugoslovenski istoriski časopis (Beograd), God. III (1937) IV, sv. 1—2.
- Kwartalnik historyczny* (Lwów), I (1936), LI (1937).
- Letopis Matice srpske* (Novi Sad), g. CXI—CXII (1937—8), 346—350.
- Listy filologické* (Praha), LXIV (1937), LXV (1938), 1—3.
- Lud słowiański* (Kraków), IV (1938).
- Le monde slave* (Paris), XIV (1937), XV (1938).
- Naše řeč* (Praha), R. XXI (1937), XXII, 1—8.
- Naše věda* (Praha—Brno), R. XVIII (1937), XIX (1938), 1—5.
- Nauka polska* (Warszawa), XXII—XXIII.
- Neuphilologische Mitteilungen* (Helsinki), XXXVIII (1937), XXXIX (1938), 1—6.
- Nova revija Vjeri i nauci* (Makarska) XVII (1938), 1—5.
- Orientalia christiana. Periodica.* (Roma), III (1937), IV (1938). *Analecta* 108—117.
- Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* (Beograd). Kn. 17 (1937).
- Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb), Umetnički razred (1937) knj. 258.
- Revue des études slaves* (Paris), XVI (1936), XVII (1937), XVIII (1938), 1—2.
- Revue Internationale des Études Balkaniques* (Beograd), III (1937).
- La Rivista Dalmatica* (Zara), XVIII (1937), XIX.
- Ridna mova* (Žovkva), VI 1938), 1—11 (71).
- Rodna reč* (Kazanlik), god. X (1937), XI (1938).
- Rozprawy historyczne*, Warszawa XVII (1937).
- Ruch literacki* (Warszawa), XII (1937).
- Ruch słowiański* (Lwów), S. II. R. II (1937), R. III (1938), 1—10.
- Sborník Matice Slovenskej* (Turč. Sv. Martin), R. XV (1937).
- Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (T. Sv. Martin), XXXI (1937).
- Sborník literárno-vedeckého odboru Spolku Sv. Vojtecha* (Trnava), III. roč.
- Seminarium Kondakovianum* (Praha), IX (1937), X (1938).
- Sitzungsberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften*, 1937, 1938, 1—18.
- Slavia* (Praha), R. XV (1937—1938).
- Slavia Occidentalis* (Poznań), 15 (1936), 16 (1937).
- Slavische Rundschau* (Praha), IX (1937), X (1938), č. 1—6.
- Slavjanski vesti* (Sofija), I, II, III.
- The Slavonic Review* (London), Vol. XV, XVI (47, 49).
- Slovo* (L'viv) 1937.
- Slovo a slovesnost* (Praha), III (1937), IV (1938) 1—3.
- Slovenská reč* (Turč. Sv. Martin), VII (1938), 1.
- Slovenski jezik* (Ljubljana), I (1938).
- Sprawozdania Polskiej Akademji Umiejętności* (Kraków), XXXXII (1937), XLIII (1938), 1—2.
- Sprawozdania Towarzystwa Naukowego* Lwów, XVII (1937), XVIII (1938), 1—2.
- Starinar* (Beograd), ser. 3, knj. 12—13 (1937—38).
- Studia neophilologica* (Uppsala), Vol. IX, X (1937, 1938).
- Theologia* (Athènes), XV (1937), XVI (1938).
- Učilišten pregled* (Sofija), g. XXXVI (1937), XXXVII (1938), 1—8.
- Vestnik Akademii nauk SSSR* (Moskva), 1937, 1938. N. 1—6.
- Věstník Bratstva Pravoslavných bogoslovov*

- v Poľše* (Varšava), III (1936), IV (1937).
- Věstník České Akademie věd a umění* (Praha), XLVI (1937), XLVII (1938), 1—6.
- Věstník Král. čes. spol. nauk* (Praha), 1936—1937.
- Wiadomości archeologiczne* (Warszawa), XIV (1936).
- Wschód* (L'Orient), (Warszawa), r. VIII (1937), IX (1938), 1. 2. 3.
- Zapysky Nauk. Tovarystva im. Ševčenka* (Lvov), CLIV, CLV.
- Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda* 3. od. knj. 8., 2. od. knj. XII.
- Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* (Zagreb), XXX, sv. 2.
- Zeitschrift für slavische Philologie* Bd. XIII (1936), XIV (1937), XV (1938) 1—2.
- Zlatorog* (Sofija), XVIII (1937).
-

REJSTRÍK.

NB. Článek *J. Kurze* »K otázce členu v jaz. slovanských« bude pojat do rejstríku VIII. roč. Byz.-sl.

Sestavila *M. Andreeva*.

Abecedár: Bulharský 159; mnichovský 159; abecední modlitba viz Bulh.

Abchasie: 138, 148

Arménsko: Řehoř Prosvět. 146; Zenob Glak 146; viz Rusko, vlivy kavk. na lit. r.

Athos: 124, 141; Rossikon 184, 188

Boboslovie: otázka o tábořském světle 167—168; 168—172, 173

Bosna: Tvrtko Kotromanović, ban 36, 55

Bulharsko: Bibliografie: Durnovo, N. 190; Filaret, bisk. 200; Franko I. 190, 191; Grigorovič, V. J. 192; Gorskij, A. B. 192; Jagić, V. 192, 204, 205; Lavrov, P. 204, 209, 210; Miklosich, Fr. 205; Novaković, St. 199; Radčenko, K. 200; Sobolevskij, A. 189, 190; Teodorov-Balan, A. 189, 190, 191, 192, 203; Voronov, A. 199, 201; Zlatarski, V. 205; Živojinović, J. 189. Dějiny: začátky d. a poměr k Byz. 346—347; otázka císařského titulu 342—343; Boris Michael 205, 208, 210; Symeon 205, 206, 210, 343, 347; Samuel 57; Jan Asen II 35, 97, 100, 104, 107, 343; poměr k Srbsku 35, 63—64. Církev: kanonisace sv. Cyrila a Metoděje 210; Angelar 210; Gorazd 210; Kliment Ochridský, sv. 203, 210; Naum, sv. 205, 208, 210; Tudor Doksov 204, 210; Grigorij Camblak 124; Řekové v b. klášt. 124. Literatura: Abecední modlitba Konstantina Presbytera 159, 190—192, 204, 205; biskup Konstantin autorem Služby sv. Metoději 189—211; dva-naesterac 193—194; petnaesterac byz. typu 194—196; kombinovaný byz. verš 196—198; akrostich Služby 201—203; osobnost Konstantinova 203—206, 211; datum a místo sestavení 206—208, 211; Besěda Anastasia Alex. 208; Athanasia Alex. Čtyři slova proti Arijánům 204; Chrabrova apologie »O písmenech«

158—163; otázka osobnosti Chrabrovy 159; předmluva Evangelia 205, 206; Učitelné evangelium 204; Slovo pochvalné na Borisa Michaela 144; na cara Symeona 206; život Klimentův 204; život Naumův 204; sv. Romily 124—127; jeho řecký prototyp 124—127

Byzantsko: Bibliografie: Bidlo, Jar. 26—32; 345—347; Paulová, Mil. 344; Schráníl, Jos. 344, 345; Stloukal, Jos. 347; Šusta, Jos. 344, 345; Tauer, Felix 347. Dějiny: kulturní význam Byz. — 26—32; starší období od Konstantina Vel. do Justiniana I 344—345; tři kulturní sféry: Západ, Byz., Islam 345; Byz. a Veliká Morava v IX. st. 346; Byz. epopeje X. st. 347; Konstantin Vel., císař byz. 145; Justinian 138, 139; Basileios II. 205, 206, 347; Michael VII Dukas — projekt příbuzenství s Vsev. Jar. 128—129, 132, 133, 143, 145; Isaak II Angelos 62; Alexis III Angelos 62, 100; Theodor I Laskaris 63; Theodor, solunský 35, 63; Jan VI Kantak. — poměr k ruské církvi 165—166; tituly αὐτοκράτωρ a βασιλεύς 342. Církev: politický význam kultu apoštola Ondřeje 132, 133; kult sv. Borise a Glěba 60; patriarchové Isidor 165—166; Jan XIV 166; Kallist 166, 169; spor hesychastů 164—166. Jazyk: vliv na staroslov. prosodii 189—190; 193—194; akrostichy 198; viz Bulh. dva-naesterac, petnaesterac, kombin. byz. verš. Literatura: Agapitos 4, 14, 22, 23; Athanasios Veliký 3; Balsamon 2, 4; Basileios Maked. 17; Basileios Veliký 3; Cyprian 3; Cochinus, De officiis 4, 14, 22, 23, 348, 349—350; Cyril Alexandr. 3; Cyril Jerusalem. 3; Cyril Solunský, sv. 12; Dionysios Areopagita 3, 4; Epifanios 3; Eusebios Cesarejský 3; Jan z Damašku 3; Jan Zlatoústý; 3, 108;

- Justinianos, Digesty 22, 23; Konstantin Porf.: De administrando imperio 4, 14, 22, 23; De cerimoniis aulae byzantinae 347—350; vydání Reiske 347; vydání Vogtovo 347—350; otázka datování Lipského rukopisu 348; komposice a rozdělení látky 349—350; Kynamos 22, 23; Meletios Alexandr. 3; Nikeforos Gregoras 4, 17, 18, 22, 23, 164—165, 166, 172; Nikéas, Choniates 14—18; latinský překlad Justa Lipsia 17—18; Psellos, Michael — nové vydání menších spisů 356; Ondřej Cesarijský 3; Origenes 3; Prokop, De Bello gothico 22, 23; Řehoř Bohoslovec 2, 4; Řehoř Naz., Christos Paschon 355; Řehoř Palamas 2, 4; Řehoř Sinaita, Akrostichické kapitoly 170—171, 173; Sinesios 17; Stobeos 17; Theofanes Continuatus 22, 23; Theodoros Studita 3, 4; Theodoretos 3, 4; Zonaras 17; Ἀνδρῶν ἁγίων βίβλος 108; chronograf Dorothea Monembas. 4, 5; Menologion Basileia I. 60, 79; původní řecký text služeb sv. Cyrila a Metoděje 201, 206; život sv. Romily a překlad do stslav. 124—127; dějiny divadla 353—355. U m ě n í: ikonografické cykly církevních maleb 43—44, 45, 47; Soľuň 101.
- Cyrilo-methodějská otázka:* Konstantin Filosof — Cyril, sv. 149—150, 154, 159, 160, 161, 162, 204, 207, 209; Metoděj 150, 154, 204, 206, 207, 209, 210; starší překlady Meth. 108, 109—110; žáci Metodějovi na Moravě 206—207; viz Bulh., Moravu
- Čechy:* Bidlo, Jar. — nekrolog 461—462; Masaryk, Tomáš G. — nekrolog 460; hláh. předloha života sv. Václava a Lidmily 186, 188; kult sv. Borise a Glěba 60
- Epigrafika:* nápisy: Milešovský 73; u 40 mučedníků v Trnově 63—64; emaily Rjazaňského pokladu 60
- Evropa, Východní:* pojetí Jar. Bidla 25—32; viz. Rusko, slavjanofilství; periodisace 30; polemika o této otázce 25—26; Bartold 29; Budilovič 26; Cavaignac 28; Danilevskij, A. 26, 27, 29, 30, 32; Deržavin 26; Dorošenko 26; Halecki, O. 25; Handelsman, M. 25; Hoetzsche, O. 25; Ikonnikov 26; Lamanskij, V. 26, 27, 32; Leonfev, Konstantin 26; Masaryk, T. G. 26; Miljukov, P. N. 29; Pfizner, J. 25, 26; Spengler, Oswald 26, 30; Solov'ev, S. M. 27—28; Troeltsch 26, 30.
- Gothové:* 131, 140; na Krymu: dějiny 350—353; doba byz. nadvlády 351; poměr k Rusku 351—352; dynastie Gavrasů 352—353
- Hagiografie:* bibliografie: Daničič, Dj. 124; Syrku, P. 124; legenda o cestě apoštola Ondřeje do Ruska 128—148; prameny iberské: překlad řeckého synaxáře XI. st. Jiřím Mtazmindeli 140; život ap. Ondřeje 130—131; koptské »Skutky Bartolomějovy« 129, 136; řecké: Eucherios Lionský — cesta ke Skythům 129; Nikeforos Kallist 131; Nikéas Paflagonský 131; apokryf o cestě k Mirmidonianům 129; apokryf o mučednictví v Achaii 129; katalogy 130; život sv. Ondřeje Epifania mnicha a vliv na ruské životy 130—131, 133—134; přepracování Symeona Metafrasta 130; viz Rusko; sv. Štěpán Nový 105
- hebrejščina:* vliv na tvar hlaholice 162, 163; abeceda samaritánská 162, 163
- hlaholice:* abeceda Chrabrova 158, 159—160; služba sv. Cyrilu a Metodějovi 201
- Chazaři:* 129, 130; vlivy v Rusku 144
- Charvátsko:* poměr k říši Byz. do poloviny XI. stol. 347. Literatura o Křižanici: Bělokurov, S. 2, 3, 5; Bezsonov, P. 2; Brückner, A. 2—3; Jagič, V. 2, 3—4, 5, 9, 11. Spisy Křižanici: De Providentia Dei 6, 14; Obličenie Soloveckoj čelobitnoj 4; Ob'jasnenie izvodno o pis'mě slověnskom 8; Rozgovor ob vladaťel'stvu 1, 6; Tolkovanie istoričeskich proročestv 8, 10, 12, 14; znalost Křiž. řečtiny a byz.-řecké literatury 1—24; nakolik se Křiž. seznámil s ní 1—2, 6—8, 24; lit. o otázce 5; znalost novořečtiny 8—9; starořečtiny 8—9; styky s Řeky

- 10—13; znalost lit. řecké 13—23; Zá-
hřeb, Katolický seminář 7
- Iberie*: kult ap. Ondřeje 140—142, 145;
boj za autokefalii 141—142, 143
- Ikonografie*: Achil, bisk. 57, 68, 69, 87,
97, 99, 104, 107; Anikios, sv. 69, 70,
89, 97, 104, 106; apoštolové 57, 85,
103; Arsen, sv. 61, 69, 104; Bakchus,
sv. 57, 58, 86, 105; Barlaam Antiošský,
sv. 61, 90, 104; biskupové 57, 86, 97,
106; Boris a Glěb, sv. 60—61, 105;
Damianos, sv. 58, 88, 104; Demetrios,
sv. 67; Euthemios Veliký, sv. 61, 104;
Gerasim Jordánský 61, 104; Jan, sv. ap.
57, 64, 67, 68, 86, 97, 106; Jan Kale-
bytos, sv. 64, 89, 97, 100, 104, 107;
Jan Křtitel, sv. 56—57, 89—90, 94;
Jan Asen II 63—64; Justinian 67; Jiří,
sv. 44; Konstantin a Helena, sv. 61—
62, 89, 97, 107; Kosmas, sv. 58, 88, 104;
Kristus 58—59, 102; Křištof, sv. 58—
59, 97, 105, 106; Makarios Veliký, sv.
61, 104; Mikuláš, sv. 57, 68, 69, 70,
94, 99, 105; Mina, sv. 60, 97, 106;
mnichové, sv. 61—62, 90—92; mučed-
níci, sv. 57, 84—85, 86—87, 93—94,
95, 103, 104—105; opat 64—65, 85,
97, 100, 106; Pavel, sv. 57, 75; Pavel
Thebský, sv. 61, 104; Petr, sv. 57; pro-
roci 103; Radoslav, kr. srb. 54; Sabas,
Osvícený, sv. 61, 92, 105; Sáva sv., arcib.
srb. 52, 53, 54; Sergios, sv. 57—58, 94,
105; Štěpán Nemanja (Symeon), vel.
žup. 53, 55; Štěpán „Nový”, sv. 59—
60, 61, 88, 97, 107; Štěpán Prvověnča-
ný, kr. srb. 53—54, 92; Theodorové, sv.
58; Vladislav, kr. srb. 50, 51—52, 54,
63, 92, 97, 99, 100, 105, 106. *Kom-
posice*: Annuntiatio 43, 44, 45, 46,
56, 82, 96, 98, 102, 106; Deiesis 55;
40 mučedníků v Sebastijském jezeru
43, 51, 95; Emmanuel v chrámě 55; Ji-
dášovo políbení 43, 44, 48, 71, 76, 90,
96, 99, 104, 106; křest 43, 47, 87, 104;
ukřižování Kr. 48, 51, 85; ktitorská kom-
posice v Milešovu I. viz Vladislav; II.
54—55; III. 55—56; modlitba v Geth-
semanu 43, 44, 47—48, 67, 76, 91, 104,
106; nalezení ostatků sv. Štěpána 39;
Nanebevstoupení Páně 50—51, 55, 82,
102; Narození Kristovo 43, 44, 45, 47,
56, 95, 106; mytí nohou 47; uvěření
Tomášovo 43, 50, 90, 98; pláč o Kristo-
vi 49; snímání s kříže 43, 44, 48, 49,
71, 76, 83, 96, 98, 99, 106; setkání
s Kristem 43, 45, 46, 71, 86, 95, 97, 98,
105, 106; sestoupení do pekla 43, 49,
84, 103; seslání Ducha sv. 43, 44, 50,
83, 98, 102; poslední soud 42; poslední
večeře 42, 47, 48; proměnění Páně 43,
45, 47, 96, 98, 106; vstoupení Boho-
rodičky na nebesa 43, 51, 68, 76, 88,
94, 98, 105; vjezd do Jerusalema 43,
46—47, 67, 71, 76, 93, 96, 98, 99, 105,
106; přibití na kříž 48—49; z mrtvých
vstání Kristovo 50, 56; Lazarovo 45, 47;
ženy u hrobu 43, 47, 49—50, 71, 75—
76, 87, 96, 99, 106
- ikony*: Bohorodičky u Kutaisu 138; diptych
Pinakotheky v Perugii 49, 71; mosaiková
Opera del duomo ve Florencii 73; sv.
Petra v Sienské Akademii 70; triptych
Blumentala 71
- Italie*: Petro Cavallini a jeho škola 70;
zobrazení sv. Křištofa 59
- Kavkaz*: kavk. vlivy v liter. ruské 146; le-
gendy o sv. Ondřeji 130; arménská le-
genda o vzniku Kuaru v Armensku a
vliv na legendu o vzniku Kyjeva 146—
147
- kostely*: Anagni 70; Arilje 33, 39, 57, 74,
89; Bačkovská kostnice 72; 40 mučed-
níků v Trnově 59; Dafni 44, 45; Da-
vida Garedžijského, sv. 139; dvanácti
apoštolů v Cařihradu 45; Dečany 55,
56; Gračanica 56; Gradac 33, 51, 66,
70, 74; iberský v Bert-Ubani 45; sv. Jiří
v Beraně 67; sv. Jiří u Nového Bazaru
39, 72; Kachrie Djami 56; sv. Leontios
Vodačský 68; Lesново 59, 63, 79; sv.
Lukáš ve Štiru 44, 45; S. Maria Mag-
giore v Římě 70; Martvil'sky čkondidi
138—139; sv. Mikuláš v Scandrilii 70;
sv. Mikuláš na ostrově Lipna 60; Mirož-
ská kat. v Pskově 77; Mileševo 33—
107; Moldavica 60; Morač 33, 60, 70,

- 74; Markův kl. 75; Neredica 60, 66, 77; Nerezi 58, 77; Ondřejův k. v Kyjevě 134; Ondřejův k. v Perejaslavli 134; Pakař 37; patriarchija v Peči 33, 39, 52; Pizunda 138, 139; Petra a Pavla v Trnově 59; SS. Quatro Coronati v Římě 70; Sacro Speco v Subiaco 70; sv. Sofie cañhr. 60; sv. Sofie Ochrid. 67, 72, 77; Sopočany 33, 39, 40, 45, 51, 52, 57, 58, 59, 66, 70, 74, 78; Staré Nagoričino 44, 56, 79; Studenica 33, 35, 39, 51, 53, 66, 68; sv. Štěpán v Baňsku 66; Uspenie v Kalabace v Thessalii 74; sv. Venanz v Lateráně 67; sv. Vitale v Ravenně 67; Zemenský kl. 72—73, 75; sv. Zeno ve Veroně 70
- Kyřilice*: 158, 162—163.
- Lexika*: Čkondidi-Didalakch 139—140; I. sv. Konstantina Filosofova 205—206; slova přejatá z řečtiny ve stsl. překladu 151—152; *катапетазма* 151—152; *мвро-хризма* 155—156; *нарда* 155—156; *практиоръ* 151; *преплати-расплати* 152—155, 156; složeniny s předponou *рас-* 153; přizpůsobení k řeckým koncovkám 155—156; stsl. překlad Homelie na Annuntiatio 112—120; význam *жити* a *жикотъ* 192
- Mingrelie*: 138, 148
- Morava*: Veliká: dualism jazykový 150; pannonymy v jazyku homelie na Annuntiatio 118; otázka původu mnicha Chrabra 158—159; kanonisace sv. Cyrila a Metoděje 210; poměr k Byz. v IX. st. 346
- mosaiky*: Ravenna 67; Řím 67; Soluň, viz ikony
- Německo*: vídeňské poselství Schwarzenhorna 1650—10—11
- Normani*: normanské ságy o sv. Ondřeji 134.
- Paleografie*: poměr hlaholice k řecké abecedě 161—162
- Rukopisy*: Apologie Chrabrovy 158—159; Assemanův 153, 175, 210; Clöz. 159, 174; cyril. památek rusk. původu se stopami hlah. 185; garedžijský života sv. Ondřeje 140; Hilferdinga 124, 125—126; Hvalův 149, 150; chilendarský I 158, 159, 162; chilendarský II 158, 159, 160; Euchologia Sinajského 160, 175; Karpinského evang. 150; Kiprianův Bělehradské Nár. kn. 124; Kyřillo-Bélozerského kl. 184; Kyjevské listy 174, 176; Lipský Konst. Porf. 348; Mariánský 149, 150, 151, 152, 153, 175, 176, 177, 178; Mosk. Synov. bibl. 158, 159, 160, 162, 199; Nikoljjský 149, 150, 151, 152, 153; Ochridské evangelium 160; Ostromirův 151, 152, 153, 175; Služby sv. Cyrilu 191; Suprasliensis 108, 113—123, 178; Savvina kniha 153, 154, 158, 159, 162; sv. Trojické lavry č. 89 184—185; Urbin. gr. 134 125—126; Vídeňské listy hlah. 178; № 147 Vídeňské Národní knihovny 108, 109—112, 113—123; sv. Václava a Lidmily 186, 188; vratislavský 158, 159, 162; Zografský 159, 160, 174, 176, 177, 178; žaltář Sinajský 166, 175, 187; Bojanský palimpsest 160; Bulh. metropolie ve Skoplji 200
- Rumunsko*: Alexandr IV Lapušnianu 37; Roxanda, jeho choť 37
- Rusko*: Bibliografie: Bolotov, V. V. 136; Golubinskij, E. E. 132—133, 142, 166; Istrin, V. M., nekrolog 462; Karamzin, N. 128; Kartašev, A. 136; Ljaskoronskij 147; Malyševskij, J. J. 133—135, 145; Marr 146; Mošin, V. 147; Petrovskij, S. 135—136; Srkulj, St. 147; Vasiljevskij, V. G. 128—132, 139—140, 148; Vladimir, archim. 166; slavjanofilství a poměr k němu prof. Bidla 27—28, 32. Dějiny: R. jako následník Byz. 28—29, 31; kulturní děj. do pol. XI. st. 346—347; Varjahové 128, 134; Vladimír Svatý, v. kn. 144, 351; Jaroslav VI., v. kn. kyj. 132, 144, 184; Vsevolod Jaroslavovič, v. kn. 128—129, 132, 133, 134, 143; Vladimír Vsevolodovič, v. kn. 143, 145; Izjaslav Mstislavovič, vel. kn. 135, 142; Semen Ivanovič, v. kn. mosk. 165, 166; Ivan III., car 343; Ivan IV. Hrozný,

car 37, 343; Aleksěj Michailovič, car 344; užívání titulu autokrator 343—344; poměr Gotů na Krymu k R. 351—352; Posolský prikaz 6. Církev: kult sv. Borisa a Glěba 60—61; politika církv. — osvobození od Cařihradu 132, 135, 143, 145; polit. církv. spor Kyjeva a Suzdal'i 136—137; Ilarion, metrop. kyjev. — otázka totožnosti s Nikonem mnichem 143—144, 145, 146; Theognostos, metrop. 164, 165, 166, 170, 172; Aleksěj, metrop. mosk. 165, 166; Efrem, bisk. 134, 143; Kliment, metrop. kyjevský 135; Nifon, bisk. novgorod. 135; Polykarpos, igumen 136—137; Přenesení hesychast. sporů na r. půdu 164—165; nesprávnost datování 1351—1352 — 162; styky r. církve s palamity v r. 1347 — 166; styky Volyně a Haliče s Cařihradem 165—166; hesychastické disputace v Tveru 166—168, 172—173; řečtí prelátové v R. 12—13. Zeměpis: Kerč 131; Korsun' 128, 131; Kyjev 128, 133, 134, 135; Novgorod 128, 134, 135; Sebastopol 131; Theodosija 131, 140; Tmutarakaň 144, 145, 146, 148. Literatura: novgorodská hlaholská přepsaná do cyrilice 184; Kniha dvanácti malých proroků 184; přípis Upíra Lichého 184, 185, 187; Kniha sv. Řehoře Naz. 184, 187; Žaltář Eugeniův 184; Legenda o cestě apoštola Ondřeje do Ruska 128—148; literatura o této otázce 128—137; vypravování o tom v původním ruském Letopise 128, 133—134, 135, 142, 148; její původce — metrop. Ilarion 145, 148; význam gruzinského »Choždenija« pro vznik ruské legendy 138—147; data vzniku legendy 142—143; kulturní styky Ruska s Kavkazem 143—145, 148; »Choždenie v stranu varvarov« 129; minejní život sv. Ondřeje 130; Proložní legenda 136; vliv arménské legendy na ruskou o vzniku Kyjeva 146—147; legenda o disputaci o víře 147; Pochvala kaganu našemu Vladimíru 143, 144, 145; Slovo o blagodati Ilariona 144;

Nomohanon 3; řecký chronograf 3; Solovecká čelobitnaja 12; Dopis novgorodského knížete Vasilija Kaliky tverskému knížeti Theodoru 167—168, 172—173; poměr k akrostichovým kapitolám Řehoře Sinaity 170—172; otázka o ráji v ruském středověku 164—173; Jiří Křižanič viz Charvátsko. Jazyk: Hlaholice na Rusi 184—188; dodávání slov. rukopisů z Athonu 184—185; z Bulharska 185—188; Stopy hlaholského originálu v paleografii 184—185; známost hl. na R. v starší době 186, 187; příbuznost s českými církv.-slov. texty 186; Novgorodské sgrafity 184—186; první vydání 184; rozbor pramenů a rekonstrukce textů 186—187, 188

Řecko: výslovnost starořecká a novořecká 8—9; poměr k srbské církvi 12; Řekové v Rusku 12—13; poselství Schwarzenhorna 11; Nicolaus Logotheta, sacerdos graecus 10; Nicusius Panagiotis 11; vydání novořeckých národních písní 356 až 357

Řím: Řehoř VII., papež 142; Kongregace de propaganda fide 7—8; Řecké kollegium sv. Athanasia v Římě 7—8

Slované: příchod na Balkán 345

Srbsko: Bibliografie: Bošković 54, 62; Derocco, A. 41; Grabar, A. N. 72; Grujić, R. 97; Hilferding 39, 41; Radojčić, Sv. 54, 97; Stanoje Stanojević — nekrolog 462—463; Šećerović, S. 41. Diplomatika: řecké listiny srb. panovníků 341—342; první vydání listin 341; práce Laskarisova 341; Lambrosa 341; Novaković 342; edice Solovjeva a Mošina 341—342. Dějiny: titul autokratora 343; Radoslav, kr. srb. 34, 35, 63, 92, 97, 99, 105, 106; Štěpán Dečanský, kr. 55; Štěpán Dragutin, kr. 36; Štěpán Dušan, car 36; Štěpán Prvověncaný, kr. 34, 54, 61, 62, 97, 106; Uroš I., kr. 34; Vladislav, kr. 34—35, 40, 54, 61, 68, 73, 87—88, 92, 97, 99, 100, 105, 106; Vukan, kr. 62; Jiří Branković, despota srb. 36; Štěpán Lazarević, despota 36; Štěpán Nemanja,

- vel. župan 34, 35, 93, 97, 99, 105, 106; Eudokia, choť Štěpána Prvov. 62; Jan Oliver, despota 63; Štěpán Vukčić, vévoda chlumský 36; Dimitrios, syn Vukanův, župan 37; Jiří Dioklejský, kn. 54. **Církev:** Arsen I., arcibiskup 52; Ioannikios, bisk. 52; Makarios, metrop. 36; Sava sv., arcib. 35, 36, 75, 92—93, 97, 106; kanonisace svatých v Srbsku 207—208; kult sv. Borise a Glěba 60—61; „zadužbiny“ královské rodiny 34—35, 52. **Literatura:** Nejstarší písně o sv. Savovi 189; srbská redakce života sv. Symeonu 199. **Umění:** Církevní um. XIII.—XIV. st. 33, 41—42, 45—46, 66—68, 69—70; rašská architekturní škola 38—39, 40, 98; Mileševo 33—107; vznik a dějiny klášť. 34—38, 98; architektura kostela 38—41; církevní malby 41—65; původní malování 42—43; pozdější malování 42—43, 47; poloha maleb evangelního cyklu 43—45; celková poloha maleb 79—96, 98—101; styl maleb 65—79, 101—102; I. styl — pod vlivem byz. 65—68, 73—74; II. styl — vliv románský 68—75; umělecká hodnota 75—79.
- Staroslověština: Bibliografie:** Durnovo, N. N. 158, 159; Evsěev 117; Jacimirskij 108; Il'inskij, G. 185, 187; Jagić, V. 112, 149, 150, 151, 153, 155, 158, 160, 163; Karskij, E. F. 186, 187; Kul'bakin, St. 158, 159, 160, 161, 163; Kurz, Jos. 150, 154; Lavrov, P. 160, 163; Meillet, A. 176, 177; Miklosich, F. 117; Radčenko, K. F. 108; Severjanov 108; Słoński, St. 175; Sobolevskij, A. I. 185; Sreznevskij, I. I. 186; Šafařík, P. J. 184, 187; Ščepkin, V. 184, 186, 187, 188; Tunickij, I. L. 184; Vašica, J. 186—188; Vilinskij, S. 160; Vondrák, V. 149—150, 151, 152, 160; Vostokov, V. 184, 187; Weingart, M. 186, 188; v. Wijk 154. **Jazyk:** Chrabrova apologie „O písmenech“ a grafika 158—163; rukopisy apologie 158—159; původní znění círksl. abecedy 159; zvl. litery slov. jazyků 160; vliv tohoto zjevu v grafice 160—162; pozdější interpolační 162—163; vid pomocných sloves v stsl. 174—183; kritické badání o stsl. evangelním textu 149—157; zásady vědecké rekonstrukce evang. textu 149—152; původní překlad Evangelia 149—150, 156—157; evang. aprakos 150, 151; kompletorní 150, 151; starší čtení (západní) 149, 150, 151, 152, 156; mladší (cařihradská) čtení 149, 150, 151, 152, 156; Paterik v překladu Methodějově 108; nejstarší překlad žalmů 123; nejstarší překlad homelie na Annuntiatio 108—123; rukopisy a jejich poměr 108—109; vydání textu 109—112; lexika 112—120; gramatický ráz 120—123; prosodie 189; vlivy byzantské 190; dvanaesterac 190, 191—193.
- Syntaxis:** Aorist 179, 182; imperfekt 179, 182; kondicionál pomocného slovesa **БНМЬ** 179—180, 182; opisné futurum exactum 180, 182; t. zv. perfektum: současnost k jinému ději 176; předminulost 176—177; současný děj s jiným dějem, v minulosti trvácím 177—178; plusquamperfektum 178—181, 182; slovesa nedokonavá, budoucí čas 180—181, 182—183; genitivus pro accusativo 121; enklitika *mi* 122.
- Tvaroslovi:** Aorist v sstsl. překladu homelie 120; imperativ **МОЖИ** 121; **НЕМЬ** jako nedokonavé (durativum) 174, 181—182; jeho funkce pomocného slovesa ke tvoření perfekta 174—175; spojení v perfektu pomocného slovesa **НЕМЬ** s participiem *-lo-* 174—176; kondicionál pomoc. slov. **БНМЬ** 179—180; participium passivum 121; stsl. plusquamperfektum 178—179.